

IMAM ALIU,
Shogata
ZËRI I DREJTËSISË NJERËZORE
Filadi
XHORXH XHORDAK

Vëllimi i dytë

Tiranë 2010

Titulli i librit:

IMAM ALIU, ZËRI I DREJTËSISË NJERËZORE

Autori: XHORXH XHORDAK

Reçencent: Mohamad Reza HAJ- KHEZR

Përktheu: Haxhi Selim STAFA

E redaktoi: Jerida KULLA

E korrektoi: Vullnet MERJA

Biografia e Autorit: Redis SHEKO

Përkujdesja kompjuterike: Kozeta LAPERI

Kapaku: Macdesign

Botoi: Shoqata "FLLADI"

KOMPLOTI NË ISLAM

Nëse do të hidhje një vështrim të përgjithshëm mbi elementët socialë dhe politikë të historisë, që nga kohët më të vjetra e deri në ditët e sotme, do të kuptoje se ndeshja për pushtet ka qenë burimi i shumë intrigave e kompleteve, qëkur janë formuar shoqëritë e shtetet. Te njeriu gjithmonë ka qenë e ndezur prirja për të komplotuar për pushtet e për parësi dhe, në këtë prirje janë të barabartë individët, komunitetet, shtetet, partitë, si dhe grupimet e të gjitha modeleve. Shumë herë popujt janë mbytur në gjakun e tyre, për shkak të kësaj ndeshjeje të ashpër e të gjatë, të ndezur prej ambicieve për kryesi e parësi gjatë gjithë historisë, madje asnjë popull i vetëm nuk ka shpëtuar prej masakrave makabre që kanë pjellë këto ambicie.

Shoqëritë e vjetra janë shoqëritë më të mbushura me beteja për sundim e pushtet. Kjo ka ardhur pasi tunduesit për pushtet kanë qenë aq të fuqishëm, sa ishte e vështirë të rezistohesh para tyre, për më tepër, kur ato mbartin shpresë për arritjen e sundimit, qoftë edhe duke sakrifikuar në rrugën e pushtetit. Sundimi në shoqëritë e vjetra, sidomos në shoqëritë despotike, ku pushteti ishte e gjithë mirësia, puna, ku vullneti nuk sprapsej, pushteti nuk kufizohej dhe individët i përdornin të mirat materiale sipas dëshirës, në kurriz të mijërave e milionëve të tjerë. Përveç kësaj, sundimi ishte pikënisje për të gjitha sendet. Sunduesi nuk mbante përgjegjësi për asnjë send. Ai madhësohej e lartësohej me vetveten aq shumë, sa ishte afër të shenjtërohej. Të gjitha këto mllafe e marrëzi, në ato kohëra të largëta, që shpesh ngjanin me marrëzinë e kafshëve, kishin zënë vend në shpirtrat e gjithë atyre që kërkonin sundimin.

Në rrugën e arritjes së këtij sundimi, kur arritja e tij dukej e largët, si dhe në rrugën e ruajtjes së sundimit dhe të eliminimit të atyre që e lakmonin sundimin, kur sundimi ishte afër, komplotet “politike” mbushin me të zezë faqe të tëra të historisë, pasi kanë bërë që gjaku i popujve të rrjedhë vazhdimisht lumë. Të gjitha këto na mundësojnë të përmbledhim historinë e mbretërve të parë, si të ishte një tregim përgatitjesh për të eliminuar një konkurrent të afërt ose për të nënshtruar mbretër të largët, te të cilët ishin shfaqur disa dobësi në mashtrime e në mënyrat e mposhtjes së njëri-tjetrit ose për shtypjen e një populli, që përpiquej të shpëtonte prej padrejtësisë e prej shtypjes. Historia e atyre mbretërve, në ato kushte, nuk është më shumë se një tregim kusarësh shpirtvegjël.

Ata ishin pa asnjë vlerë e pa asnjë kuptim, aq sa ç’mund të kenë bishat e ndyra, që sulmojnë prenë e tyre në netët e dimrit.

Historia parashtron për ne komplete politike të një lloji tjetër. Në brendësinë e tyre ne shikojmë motive e dëshirë për rikthimin e lirive të eliminuara prej kompleteve të mbretërve, si dhe për heqjen e makthit të padrejtësisë, të çdo lloji qoftë. Prej kompleteve politike, ka të atilla që janë mbartëse të së keqes, ka që ngjajnë me kusarët që presin rrugën, domethënë komplete të atyre që lakmojnë pushtetin pa pasur ndonjë qëllim tjetër përveç përdorimit të mirësive të sundimit sipas dëshirës, qoftë edhe duke bërë një seri betejash të përgjakshme e masakrash drithëruese. Por prej kompleteve politike ka edhe të atilla që mbar-tin të mirën dhe i ngjajnë heroizmit, domethënë, komplotet e atyre që shpresojnë shkatërrimin e bazave të skllavërisë dhe rikthimin e lirive e të pasurive të grabitura. Duhet theksuar se burimi i të gjitha këtyre kompleteve politike të llojit të dytë është vetë populli.

Historia i ka njohur të dy llojet e kompleteve politike, edhe pse komplotet e shtypësve janë më shumë si numër e më të dhunshme nga ana e ashpërsisë dhe e derdhjes së gjakut.

* * *

Edhe historia arabe ka njohur komplete politike, ashtu siç i kanë njohur popujt e tjerë. Komplotet filluan dhe shoqëria arabe vazhdon të jetë në fillim të formimit të saj. Prej këtyre kompleteve, ka të atilla, që janë karakterizuar për natyrën e tyre të dhunshme, të tjera komplete e kanë degraduar shpirtin njerëzor në shkallën më të ulët. Me qëllim që para teje të bëjmë një paraqitje të kompleteve të tmerrshme, që kanë ndodhur në vendet arabe, të atyre kompleteve që nuk kishin asnjë qëllim tjetër përveç dëshirave të çmendura, që kalojnë në shpirtin e njeriut dhe, me qëllim që të justifikojmë cilësimin që bëme për mbretërit e kohës së vjetër, kur thamë se ata ishin kusarë të poshtër, po të tregojmë këtë njoftim drithërues, si pjesë e atij komploti të frikshëm, që thuri truri i një mbreti arab. Për këtë na tregojnë historianët e grekëve të vjetër, historianët romakë e historianët arabë, megjithëse edhe ky komplot dëshmon vetëm për njërin anë të të vërtetave historike.

Në fundin e shekullit të pestë të erës së re, në shtetin Kendeh të Nexhdit ishte mbret Hârith bin Amr, gjyshi i poetit të dëgjuar Imrul-Kajsi. Për një shkak prej shkaqeve u paraqitën te ai fiset arabe Medarr dhe Rebij'ah, me kërkesën që, në ato vende, të caktonte qeveritar njërin prej djemve të tij, i cili do të zhdukte mosmarrëveshjet që ata kishin mes tyre. Mbreti i përçau këto fise duke emëruar sundimtarë katër prej djemve të tij dhe kështu fiset Esed dhe Gaftan mbetën të kënaqur, që kishin për mbret Hixhr bin Hârithin, babain e Imrul-Kajsit, gjithashtu mbeti i kënaqur edhe fisi Bibr bin Vâil, që kishte për mbret vëllain e të parit, Sherhabijl bin Hârithin, ndërsa vëllai tjetër, Muad'dij bin Hârith, mori nën sundim të gjitha fiset Kajs Ajlan, kurse vëllai i katërt, Selemeh bin Hârith, u bë mbret mbi fiset Tagleb dhe Nimër bin Kâsit.

Pas pak kohe vdiq babai i këtyre të katërve Hârithinj. Rastësitë sollën që ai të ikte para vdekjes së tij prej Hijres, kryeqytetit të Munâdheh El'lekhmij'jijn dhe me të të bashkohej Mundhiri, i njohur me epitetin "Biri i ujit të qiellit", i cili donte ta vriste atë, me qëllim që të arrinte lavdi e respekt të lartë. Harithi u fut në trevat e fiseve Kelb dhe Nexhà, ndërkaq Mundhiri grabiti pasurinë e pajisjet e tij. Mori rob edhe 48 vetë prej familjes së mbretit të Kendehit, ndër të cilët dy djemtë e mbretit,

Amrin dhe Malikun, xhaxhallarë të poetit Imrul-Kajs. Pasi u zbavit për një farë kohe me ta, Mundhiri urdhëroi të vriteshin dhe pasi i vrau, i hodhi në fushë të hapur, që t'i hanë bishat e shpendët grabitqarë. Më vonë, Imrul-Kajsi i ka qarë ata me një elegji të dhimbshme.

Pas vdekjes së Hârithit, katër djemtë e tij vazhduan të mbretërojnë në mbretëritë përkatëse, ndërkaq Mundhiri filloi të komplotojë për vrasjen e tyre. Këto komplete i thurte vetëm për të hequr mllëfin që kishte ndaj tyre, për hakmarrje dhe për të nxjerrë në dukje mendjemadhësinë e trashë e të zbrazët të mbretërve. Në fillim ai u hodh të mbillte ngatërresa ndërmyet tyre dhe për këtë ai përdori të gjitha mjetet e mundshme. Nuk u tërhoq në rrugën e ngatërresave, derisa bëri që Selemeh, që ishte prijës i fisit Tagleb dhe vëllai i tij Sherhebijl, që ishte prijës i fisit Bikr, të luftojnë kundër njëri-tjetrit. Gjatë dyluftimit u vra Sherhebijli dhe, kur Selemeh mësoi për vdekjen e vëllait të tij, ndjeu një dhembje të thellë, pasi e kuptoi “misionin” e Mundhirit, “Birit të ujit të qiellit”.

Selemeh nuk besonte më në veten e tij, prandaj u largua prej Taglebit dhe u strehua në fisin Bikr, anëtarët e të cilit i deklaruan atij: “Pas vëllait tënd ne nuk do të na sundojë askush tjetër përveç teje.”

Mirëpo kjo fjalë e zemëroi shumë Mundhirin, jo për ndonjë gjë, por vetëm për maninë e çmendur të mbretërve. Mundhiri dërgoi lajmësin te bikrët, që ata t'i bindeshin vetëm atij, të hynin nën urdhrin e tij dhe të hiqnin dorë nga çdo gjë që ata kishin vendosur me dëshirën e tyre për punët e tyre të veçanta. Ishte e natyrshme që bikrët të kundërshtonin një urdhër të tillë. Në kokën e Mundhirit filloi të vlojë krenaria e injorancës dhe naiviteti i sundimit, derisa ai u betua “për nderin e babës së tij” se do të marshonte kundër bikërve. Nëse do të triumfonte kundër tyre, do t'i therte ata në majën e malit Evart, derisa gjaku të arrinte në luginën poshtë malit. Ai marshoi në krye të një grupi të çmendurish, të ngjashëm me të, kundër bikërve, të cilët ishin në vështirësi të mëdha, për shkak të varfërisë e të mjerimit të madh.

Në sajë të një komploti të parapërgatitur, dy ushtritë u ballafaquan pikërisht në malin Evart. Lufta që e ashpër. Bikrët treguan trimëri të rrallë dhe fisnikëri të lartë, por realiteti rezultoi me disfatën e tyre. Ndër robërit e luftës ishte edhe djali i Sherhebil El-Kendijt, Jezidi, për të cilin Mundhiri urdhëroi të vritej. Së bashku me të u therën shumë të tjerë

prej bikërve. Ata që mbetën gjallë, si dhe ata bikër që nuk kishin mundur të shpëtonin, Mundhiri i mori rob lufte, por më pas urdhëroi që të gjithë robërit të thereshin, megjithëse ishin me mijëra vetë. Të gjithë u therën në majën e malit të sipërpërmendur, Evart. Por gjaku u mpiks dhe nuk arriti në luginën poshtë malit, ashtu siç ishte betuar. “Qentë”, që rrinin pranë tij, si dhe hipokritët, gjoja për ta këshilluar, shkuan e i thanë: “Ji i vendosur të zbatosh mallkimin tënd, që do të therje të gjithë bikrët që janë mbi sipërfaqen e tokës dhe gjaku do të arrinte në fundin e luginës. Gjaku nuk arriti atje. Do të ishte mirë që të derdhje ujë sipër gjakut.”

Mbreti veproi sipas këshillës së tyre dhe gjaku rrodhi deri poshtë në luginë. Më pas, kur mbreti pa se gratë e bikërve ishin shumë si numër dhe ishin të dëshpëruara, me ngjyrë të zbetë e i kishte mbuluar hidhërimi, urdhëroi që këto gra të digjeshin të gjalla në zjarr të ngadaltë. Ja kështu përfundoi pjesa më e madhe e pjesëtarëve të këtij fisi të mjeruar.

Njeriu mund të pyesë se si ka qenë puna e këtyre mbretërve gjatë historisë dhe sa të poshtra e të mynxyrshme kanë qenë komplotet e tyre, kur prapa atyre kompleteve qëndronte vetë ruajtja e sundimit; gjithashtu njeriu mund të pyesë se sa mund është derdhur në rrugën e sundimit, derisa mendjemadhësia boshe e atyre mbretërve prodhuan një komplot të kësaj shkalle, që përfundoi me një ashpërsi kaq frikësuese.

Komplete si ky, në historinë arabe, para Islamit, ka shumë.

Historia e mbretërve të Sebeit, të Humerëve, të Gas’sanëve e të Menàdhirëve është e formësuar me tregime thurjesh komplotesh e zbatim të tyre. Më pas vijojnë komplotet në pragun e shfaqjes së thirrjes islame. Shoqëria arabe vazhdon të jetë akoma larg thirrjes islame dhe qëllimeve të saj edukuese e sociale. Kështu ishte edhe atëherë kur kurejshët komplotuan kundër Muham’medit e shokëve të tij për të mbrojtur pushtetin, pasuritë, për të forcuar sistemet shoqërore, traditat vendore dhe besimet fetare që i shërbenin njerëzve autoritarë, atyre që bënin padrejtësi mbi masat e gjera e që poshtëronin të pafuqishmit, të cilët i quanin skllevër e të robëruar. Komplotet e shumta të kurejshëve kundër Muham’med bin Abdull’llahut morën ngjyrën fetare. Arsyeja e vërtetë e këtij ngjyrimi ishte maskimi dhe hutimi i njerëzve. Autorët e atyre kom-

ploteve hiqeshin sikur donin të shpëtonin prej autorit të kësaj thirrjeje të re dhe të mbronin fenë e tyre, që ishte edhe feja e të parëve të tyre. Në fakt, ata kishin vetëm qëllime të përcaktuara politike dhe prapa tyre qëndronin qëllime të mirëfillta klasore. Ata donin të asgjësonin thirrjen e re dhe përmbajtjen e saj. Veçantia e sundimit politik të atyre shekujve ishte mbështetja në fenë dhe synimi që pushteti civil të ishte i përzier me pushtetin fetar nën një kryesi të vetme.

Milefi e kurthet e kurejshëve u shtuan e u zmadhuan akoma më shumë kur kuptuan se Profeti ishte i vendosur të emigronte për në Medinë, ku më parë ishin shpërngulur atje edhe shokët e tij. Atmosfera në Mek'kë u bë tepër e nxehtë dhe u nxi akoma më shumë në zemrat e banorëve të saj. Në këto kushte ata u mbledhën në asamblenë e tyre, së bashku me krerë të fiseve të tjera arabe, që mundën t'i tërhiqnin me mashtrimet e tyre. Kur biseduan për çështjen, si burri me burrin, kishin si qëllim Profetin. Vendosën ta vrisnin atë, sado rëndë t'u kushtonte vrasja e tij. Aty u vendos, që zbatimin e këtij krimi t'ia ngarkonin një grupi të madh prej burrave të ashpër. Secili prej tyre të përfaqësonte një fis. Në këtë mënyrë, vrasja e tij do të merrte karakter të përgjithshëm dhe përgjegjësinë për vrasjen e Profetit nuk e mbante asnjë prej tyre dhe asnjë fis. Kështu që "nderi" për kryerjen e këtij krimi nuk i takonte personalisht asnjë personi e asnjë fisi. Përveç kësaj, me këtë rrugë vepërimi, përgjegjësia për gjakun e Muham'medit do të shpërndahej mbi të gjitha fiset e arabëve, kështu që dishepujt e tij nuk do të kishin mundësi të merrnin gjakun e tij prej të gjithë fiseve.

Historia e fillimit të shfaqjes së Islamit na njofton se seria e komplotëve të kurejshëve kundër të Dërguarit e shokëve të tij nuk pushoi asnjëherë. Ajo mbaroi vetëm atëherë kur i Dërguari mundi të çante mes mundimeve, talljeve e revansheve rrugën e tij drejt fitores. Kjo u arrit vetëm pasi mblodhi rreth vetes dishepuj me moral të lartë, si dhe shumë përkrahës të tij prej të pafuqishmëve e njerëzve të shtypur. Megjithatë, komploti nuk përfundoi dhe komplotistët nuk i hodhën armët, derisa Profeti forcoi e rrënjosi kolonat e thirrjes së tij dhe derisa ndaloi kurthet e komplotet që mbanin shpirtrat e kësaj kategorie njerëzish kundër tij e kundër shokëve të tij.

Më pas, edhe nga ana e vetë myslimanëve shohim komplete, por ato janë të një lloji tjetër. Janë komplete që mbështesin të mirën kundër të keqes, kundër sharlatanizmit dhe hipokrizisë. Më i rëndësishmi nga këto komplete është komploti që përfundoi me vrasjen e Esved El-Anesij'jit. Kjo ngjarje ka lidhje me faktin se sukcesi i thirrjes islame, ndërtuar mbi bazat e drejtësisë, lartësimi, kuptimit të frymës së kohës dhe mendësisë së njerëzve, tundoj jo pak njerëz, që edhe ata të pretendojnë se janë profetë. Por ata harronin se burimet nga ku e merrte Muham'med bin Abdullahu mesazhin e tij të lartë ishin ndryshe nga pretendimi i zhveshur i tyre. Prandaj ata nuk kishin në dorë armë tjetër përveç pretendimit të tyre bosh.

Më i fuqishmi ndër këta pretendues dhe me më shumë pushtet, ishte një sharlatan, i përkryer në mjeshtërinë e mashtrimit, që quhej Esved El-Anesij. Anesij'ji mundi të grumbullojë rreth vetes shumë njerëz dhe me ata marshoi kundër Jemenit, ku shtrihej edhe influenca e tij. Më pas ai kishte qëllim të hidhej në të gjitha anët e Gadishullit Arabik.

Në atë kohë, nuk ishte e papritur, që shumë banorë myslimanë të Jemenit të bëheshin renegatë dhe të mblidheshin rreth këtij sharlatani, pasi feja e tyre akoma ishte e brishtë dhe se ata nuk kishin lidhje të qëndrueshme e të rrënjësura në të vërtetën e të Dërguarit e me vetë burimin e mesazhit, për faktin se mes Hixhazit, që ishte djepi i Islamit dhe mes Jemenit, që ishte streha e sharlatanit El-Anesij, shtriheshin stepa e shkretëtira të pamasa. Për më tepër, dihet se sharlatanët e çdo kohe kanë gjetur mbështetës të shumtë. Profeti pati frikë prej tentativës së këtij hipokriti, në një tokë ku drita e Islamit ende nuk kishte ndriçuar, sidomos pasi Esved El-Anesij'ji ndërtoi në Jemen një qeveri, e cila përpigjej të konkurronte me qeverinë e Medinës, për të pasur lidhshpirtin e saj në Gadishullin Arabik. Në këto kushte, Profeti i shkruan qeveritarëve të tij në Jemen, që të shpëtonin sa më parë prej El-Anesij'jit dhe për këtë duhet të punonin me të gjitha forcat e mënyrat. Në këto kushte, për ata qeveritarë nuk mbetej rrugë tjetër veçse të komplotonin kundër pretendentit. Rruga që zgjodhën ishte të kryenin atentat kundër tij. Ata e zgjodhën këtë rrugë, për shkak të rrezikut që ai paraqiste e forcës që

dispononte. Një natë u drejtuan për në banesën e tij, hynë brenda dhe e vranë atë. Me vrasjen e tij mori fund profetësia e tij, njëkohësisht mori fund edhe shteti i tij.

* * *

Më pas, në Islam, vjen shteti i Hulefai R-ashidinëve, zëvendësuesit të Profetit. Është e pamundur që myslimanët e asaj kohe të ishin indiferentë ndaj realitetit të Gadishullit Arabik, si dhe ndaj urrejtjeve, ambicieve dhe dëshirave, të cilat Islami i kishte mbyllur në zemrat e krerëve, njerëzve me autoritet dhe të atyre që kishin përfitime personale. Për të gjitha këto, duhej që politika të bashkohej me fenë dhe sundimi me hilafetin, në mënyrë që punët të disiplinoheshin dhe të shuheshin ambiciet e atyre krerëve që kërkonin të monopolizonin Islamit dhe që rrinin në pritje të rastit për rikthimin e autoritetit të tyre të shpartalluar. E gjithë puna e Profetit kishte synuar në asfiksimin e këtyre ambicieve e dëshirave, sapo ato të shfaqeshin në zemrat e njerëzve me autoritet. Por ja, që këta komplotojnë kundër asaj thirrjeje, të cilën kishin bërë sikur e kishin përqaftuar. Ata u bënë renegatë dhe ranë në rrugën e tyre të humbjes.

Komplotimi kundër Islamit vazhdoi edhe në kohën e Ymer bin El-Kht'tabit. Ymeri i forcoi kolonat e shtetit arab mbi gjermadhat e fronit të perandorit të Persisë e të perandorit Biznatin. Por edhe drejt tij u shtrinë duart mëkatore, që do ta asgjësonin edhe atë me një goditje vrasëse. Ne e kemi të vështirë të besojmë se shkaqet e vrasjes së Ymerit ishin shkaqe personale, që nuk shkojnë më larg se një zemërim i grumbulluar kundër tij në shpirtin e vrasësit të Ymerit Ebù Luëluë.

I treti i Hulefai R-ashidinëve, Osmàn bin Af'fani, gjithashtu u bë viktimë e një komploti, edhe pse kushtet, në të cilat ai u vra, janë të ndryshme nga kushtet në të cilat u krye vrasja e Ymerit. Në të vërtetë, Osmani mbledhi rreth vetes njerëz, që i mendonte të mirë. Në krye të tyre qëndron Mervàn bin El-Hakemi, i cili, si këshilltar i tij, e këshilloi atë vetëm për keq. Bazuar mbi këto fakte, politika e Osmanit mban

vulën e përvetësimit e të interesit familjar. Osmani, sapo mori në dorë sundimin, hoqi nga detyra të gjithë qeveritarët që kishte përzgjedhur Ymeri dhe që u kishte mësuar atyre bazat e rrugës së drejtë. Të gjithë ata që hoqi, Osmani i zëvendësoi me një grup prej të afërmeve të vet e me njerëz të fisit të tij; gjithashtu, Osmani, për çdo pushtet preferoi e zbatoi dëshirat e familjes në rregullimin e punëve e në shpenzimin e parave, që ishin pasuri e popullit. Osmani i la dorë të lirë qeveritarëve të tij, shumica e të cilëve ishin njerëz të familjes së tij. Ata u sollën si tiranë, prishën gjithçka të dobishme dhe grumbullonin për veten e tyre pasuritë e vendit ku ishin emëruar. Me veprimet e atyre qeveritarëve, koha e hilafetit të Osmanit, siç u tha më lart, mban vulën e përfitimit personal dhe të lejimit të atyre veprime të ndaluara kategorikisht në Islam, pa folur për veprimet e tyre në kundërshtim edhe me parimet më elementare të drejtësisë sociale.

Te Osmani erdhën të ankoheshin për qeveritarët e tij tiranë delegacionet e krahinave. Ata luteshin, që, gjatë sundimit të tij, të kishte diçka prej drejtësisë që ishte në kohën e Ymerit. Osmani u premtoi atyre të mirën dhe ata u larguan duke marrë me vetë realizimin e premtimeve. Kur ata po ktheheshin për në shtëpitë e tyre, u hartua një letër prej Mevàn bin El-Hakemit, ku ai urdhëronte qeveritarët, që të vrisnin kryetarët e delegacioneve sapo të mbërrinin. Ata u kthyen në Medinë, në kryeqytetin e hilafetit, ku kërkuan prej Osmanit që t'i dorëzonte atyre kriminelin, domethënë Mervànin, por Osmani nuk pranoi. Ndërkaq, krerët e delegacioneve këmbëngulën në kërkesën e tyre, por edhe Osmani, gjithashtu, këmbënguli, që të mos i përgjigjej asnjë kërkesë të tyre. Të zemëruarit u zemëruan edhe më shumë dhe te ata u shtua dëshira për të dënuar, derisa halifeja u detyrua të mbyllet në shtëpinë e tij.

Ali bin Ebù Tàlibi shkoi te Osmani, me qëllim që të shuante këtë konflikt. Përpjekja e tij nuk gjeti zgjidhje, pasi Osmani qëndroi në bindjet e veta. Ndërkaq, qëndrimi i halifesë po shtonte inatin e këmbënguljen te të zemëruarit. Krahu i të zemëruarve u fuqizua shumë, kur me ata u bashkuan shumë njerëz prej banorëve të Medinës e prej vendeve të tjera, derisa ata rrethuan shtëpinë e halifesë. Kur rreziku u bë i dukshëm

për ata që ishin brenda në shtëpi, u larguan prej Osmanit të gjithë, deri edhe djemtë e fisit të tij emevij, të cilët, në fakt, ishin shkak jo vetëm i të gjitha ngjarjeve që kishin ndodhur, por edhe i atyre që po ndodhnin, siç do të shpjegohet në vijim në këtë libër. Ata zgjodhën të largohen fshehtas e të shkojnë në Sham, ku i priste i afërmi i tyre Muàvije bin Ebù Sufjàni, qeveritari i halifesë në Sham. Në shtëpinë e halifesë mbetën vetëm dy djemtë e Aliut, Hasani e Hyseni, duke shpresuar se të dy do të ndalonin mundimin e më të keqen që mund t'i ndodhte halifesë.

Rrethimi zgjati dyzet ditë, ndërkaq armiqtë e halifesë e shtrënguan akoma më shumë rrethimin dhe ndjekjen e gjurmëve të tij. Po edhe mbrojtja, që i jepnin mbrojtësit, u zgjat shumë, prandaj e ardhmja e halifesë së moshuar ishte e pashmangshme. Rrethimi mbaroi, kur një grup prej komplotistëve u ngjit mbi muret e shtëpisë dhe vranë halifen.

Pas kësaj ndodhi komploti më i madh në historinë e arabëve.

Ndodhi komploti kundër Ali bin Ebù Tàlibit dhe më pas kundër atyre që ecën nën dritën e tij, kundër djemve e kundër të gjithë shokëve të tij. Këtu bën përjashtim emeviu i madh, Ymer bin Abdul-Azijzi, i cili, me njerëzit e me popullin e tij, ndoqi rrugën e drejtësisë e të vërtetës. Ai dëshironte që të gjithë njerëzit të jenë të barabartë si dhëmbët e krehrit. Prandaj urdhëroi ndalimin e fushatave ushtarake dhe grabitjen e furnizimeve, por njerëzit e tij, emevitë, komplotuan kundër tij dhe e vranë.

Komploti mbarte në gjirin e vet intriga, që përfunduan me ndarjen e myslimanëve në dy pjesë të mëdha dhe me dënimin që komplotistët zbatuan kundër përkrahësve të Aliut, shtypjen e fisit të tàlibëve, internimin e tyre. Dhuna e ashpër i detyroi ata të shpërndahen nëpër rrugët e botës. Ndërkaq komploti vazhdon me vrasjen e tyre përgjatë një historie mjaft të gjatë.

Para se të parashtrijmë hollësi të këtij komploti të madh kundër Aliut, duhet të hedhim dritë mbi të vërtetën e shtëpisë së emevive, nismëtarin e këtij komploti. Këtë do ta bëjmë duke vënë ballë për ballë psikologjinë e shtëpisë së emevive dhe psikologjinë e shtëpisë së hashimëve, për të kuptuar më lehtë shkaqet që çuan në këtë luftë të përgjakshme e të gjatë mes myslimanëve.

DY SHTËPI KUREJSHE

* *Kurbijtëefisitbeni Asbëbentridhjetë
burra, ata e bëjnë copa-copa pasurinë e Allahut
dhe robtë e Allahut i bëjnë skllëvër!*

Profeti

* *Atajanëryshjetngërënësit, të cilët, sikur
të jenë qeveritarë mbi ju, do të nxirrin sheshtë
zemërimin, krenarinë, pushtetin, mendjemadhësi-
në dhe korrupsionin në të gjithë tokën.*

Aliu

Qëlloi në shenjë Profeti kur tha: *“Shkatërrimi i ym’metit tim do të bëhet prej duarve të djelmohave të kurejshëve.”*

Sa mahnitëse tingëllon fjala “djelmoha”, dalë prej gjuhës së Profetit, adresuar shtëpisë së intrigave e kompleteve, në të cilën banon një kumarxhi si Jezijdi, i biri i Muàvijes!

Profeti hedh shikimin në anët e horizontit dhe, pastaj me dhembje e me dëshpërim, thotë: *“Shkatërrimi i ym’metit tim do të bëhet prej duarve të djelmohave të kurejshëve.”*

Madje Profeti është akoma më mahnitës kur shikon armiqtë e tij, ditën kur ata do ta luftonin atë për të mbrojtur kryesinë për veten e vet, ditën kur ata përqaftuan Islamin, gjithnjë me ambicien për të arritur kryesinë. Gjithashtu, Profeti qëlloi në shenjë, kur shikoi gjendjen e emevive të kohës së tij. Ai i njihte ata një për një, njihte brendinë e tyre, deri në ata shkallë, sa asnjë e fshehtë prej së vërtetës së tyre nuk ishte jashtë shikimit të tij. Logjika e çoi atë të kuptonte, se si do të ishin ata kundër tij në të ardhmen, për shkak të prirjes së fortë që kishin për të marrë sa më shumë për vete, për të sunduar, për të përdhosur nderin e të gjallëve dhe për të qarkulluar mes tyre shkaqet e përfitimit personal. Prandaj ai e tha, në një grup prej tyre, këtë fjalë: *“Kur bijtë e fisit beni Às bëhen tridhjetë burra, ata e bëjnë copa-copa pasurinë e Allahut dhe robtë e Allahut i bëjnë skllëvër!”*

Përsa u përket atyre njerëzve dhe atyre “djelmohave kurejsh”, shfleto së bashku me mua historinë e kurejshëve, pasionet dhe dëshirat e tyre, që t’i kuptosh ata një e nga një.

* * *

Konflikti mes emevive (benij Umej’jeh) dhe hàshimive (benij hàshim), prej këtyre të fundit janë benij tàlibët, ka filluar para se të fillonte konflikti për pushtet, ka filluar para se të shfaqej Islami, duke bërë një dallim të madh mes dy pikëpamjeve. Është një konflikt që i ka rrënjët e tij të thella në dallimet e largëta mes dy grupeve në edukim, në

formim, në punë, në konceptet e përgjithshme për të vërtetat e sendeve dhe, mbi të gjitha këto, diferenca e madhe mes dy grupeve për të marrë përsipër, për t'u bërë garant për tjetrin, në morale dhe në mënyrat e veprimit e sistemin e punëve, duke parashikuar edhe pasojat.

Në kohën e injorancës, para Islamit, emevitë dhe hëshimitë ishin të barabartë në postet e kryesimit, por hëshimive u kishte rënë pjesa të ishin kryetarë fetarë, sipas mënyrës së kohës së injorancë, kurse emevitë ishin liderë politikë dhe mbanin kryesinë për punët e tregtisë dhe të çështjeve civile.

Të gjithë historianët, arabë e të huaj, ndajnë një mendim të përbashkët se hëshimitë nuk kanë ndjekur rrugën e falltarëve sharlatanë. Këta falltarë, për parashikimet e tyre, përdornin mjete të ndryshme, abuzonin me besimin e tyre, me qëllim që të mashtronin naivët e njerëzit e thjeshtë. Parashikimet e këtyre falltarëve hipokritë ktheheshin te ata në formë pasurie, pasi qëllimi i tyre parashikues ishte përfitimi i të mirave materiale dhe rrethimi i tyre me aureolën e pagabueshmërisë, si dhe favore të tjera të kësaj natyre.

Hëshimitë ishin plotësisht e kundërta e këtyre parashikuesve sharlatanë. Hëshimitë ishin besimtarë, që besonin në Zotin e Qabes dhe në veprimet hallall e haram. Ata kishin një doktrinë edukative dhe kishin shumë burri.

Hëshimitë ishin të sinqertë në besimin e tyre. Ata nuk mashtronin e nuk përdornin dredhi. Vlen të theksohet se Abdul-Mut'talibi, gjyshi i Profetit dhe i Ali bin Ebù T'ālibit, ishte i gatshëm të therte një prej djemve të tij si sakrificë për Zotin e Qabes, në të cilin ai besonte, si dhe për të vërtetuar një premtim që kishte bërë. Ai kishte thënë se, nëse do t'i jetonin dhjetë djem, njërin prej tyre ai do ta flijonte në Qabe, në respekt të Zotit të saj. Ai nuk hoqi dorë prej premtimit të tij, derisa e udhëzoi besimi. Orakulli i kishte shprehur se sakrifikimi i djalit të tij kurrë nuk do të kënaqte Zotin e Qabes.

Hëshimitë ishin të sinqertë edhe në doktrinën e tyre edukative, esenca e së cilës përmbledhet në ndihmën për të dhunuarin nga padrejtësia, përgjigja me trimëri atij që kërkonte ndihmë, largimin e padrejtësisë prej kujtdo që i bëhej padrejtësi. Të gjitha këto cilësi bënë që ata të ishin thirrës për pjesëmarrje në paktin e dëgjuar, për formimin e të

cilit ata kishin mendime të përbashkëta me një grup kurejshësh, përveç emevive. Në aktin e formimit të këtij pakti thuhej: *“Pajtetër të jetë së bashku me atë që i është bërë padrejtësi, derisa atij t’i kthehet e drejta e vet dhe se ata do të ishin të barabartë në mjetet e jetesës e do të ishin tolerues në pasuri, të ndalonin të fuqishmin për të mos i bërë padrejtësi të pafuqishmit dhe të ndalonin banorin vendas të mos përdorte dhunë e ashpërsi ndaj një të huaji.”*

Zbatimi historik i këtij pakti fillon atëherë kur një kurejsh bleu prej një të huaji disa mallra dhe u morën vesh mes tyre, që shumën t’ia paguante pas një kohe. Më pas ai nuk deshi ta paguante, pasi nga njëra anë mbështetej në fuqinë e tij, në fuqinë e fisit e që ishte në vendin e vet dhe, nga ana tjetër, bazohej në faktin se ai tjetri ishte i varfër, nga një fis i rangut të ulët dhe ishte larg shtëpisë së tij. Atëherë hëshimitë nuk panë rrugë tjetër veçse të bënin thirrje për të ndihmuar këtë të huaj, të cilit po i bëhej padrejtësi, të venin në vend drejtësinë dhe të dënonin kurejshin grabitës. Përsa u përket emevive, ky pakt nuk ishte prej dëshirave të tyre, prandaj ata e luftuan paktin në fjalë.

Kryesia fetare, që hëshimitë trashëguan prej kohës së injorancës para Islamit, me siguri që ishte në përshtatje me karakteret e me moralet e tyre shembullore. Këto prirje e këto karaktere të grumbulluara gjatë brezave kaluan në mendjet e bijve të tyre, gjithashtu edhe besimi i të parëve vazhdoi të ishte i gjallë në zemrat e brezave të ardhshëm, pasi ai ishte besimi me të cilin ata ishin rritur. Të gjitha këto morale ishin të pranishme në mesin e hëshimive dhe vazhduan të jenë të pranishme, derisa erdhi Muham’nedi me mesazhin e ngarkuar, i cili ishte një shprehës i moralit të shtëpisë së hëshimive, ashtu siç qe pas Muham’medit edhe Ali bin Ebù Tàlibi.

Nëse do të shikosh hapat e historisë, një brez, dy breza ose edhe pesë breza pas shpalljes së Islamit, me siguri që do të të tronditë përfundimi që pati familja e hëshimive, të cilën, pas Profetit, do ta reduktojmë me termin talibët. Të gjithë brezat e kësaj shtëpie janë kopje e gjallë e prindërve të tyre. Sikur të mos ishte origjinaliteti i cilësive dhe forca e personalitetit njerëzor në këtë familje, individët e saj kurrë nuk do të gëzonin këtë idealizim kaq të mrekullueshëm gjatë atyre shekujve, kur

sundues u bënë marrja sa më shumë për vete, egoizmi, brutaliteti dhe degradimi moral, pasi rruga e degradimit është shumë më e lehtë se rruga e lartësimit dhe e qëndrueshmërisë në të vërtetën, sidomos gjatë shekujve ku u formua familja e talibëve.

* * *

Përsa i përket emevive, ata ishin e kundërta e hëshimive! Gjatë kohës së injorancës para Islamit, emevitë ishin tregtarë ose krerë politikë, por duhet theksuar se, në kohën e injorancës para Islamit, tregtia dhe kryesia politike nuk ishin më shumë se një punë e mundimshme në rrugën e pasurimit e të pushtetit qytetar. Për ty nuk mund të jenë të panjohura veprimet që mund të ndërmarrin mbartësit e veseve të këtilla dhe, natyrisht që rruga më e lehtë për ta ishte padrejtësia, akaparimi, përfitimi me rrugë mashtrimi e me kamatë, peshimi e matja mangët, qarkullimi i mallrave, dredhite e mashtrimet.

Emevitë zgjodhën punët që ishin në përshtatje me vëset e tyre, ashtu siç zgjodhën hëshimitë punët që i përshtateshin moraleve të tyre. Natyrisht që emevitë nuk do të bënin ndryshe veçse të zgjidhnin punët që kishin praktikuar gjatë gjithë kohës. Ata ishin rritur me konceptin se fitimi arrihej me mashtrime.

Emevitë nuk shkuan të ndihmonin të huajin, të cilit i ishte bërë padrejtësi, sepse ndihma për personin, që i është bërë padrejtësi, ishte veprim që binte në kundërshtim me rrugën e tyre të realizimit të fitimit me anë të mashtrimit. Ndihma e dhënë të dëmtuarit nga padrejtësia do të ishte një argument kundër tyre në punët që ata bënin.

Ja gjyshin e tyre, Umej'jeh nuk e ndalon ndonjë ideal si ideali i hëshimive, që të mos shtrembërojë para grave format e pazarllëkut e të mashtrimit nga ana e kuptimit dhe e përfitimit. Kur hëshimiu Abdul-Mut'talib, gjyshi i Aliut dhe i Harb bin Umej'jes, gjyshit të Mùavijes, u armiqësua me Nufel bin Adij'jin, Nufeli e gjykoi Abdul-Mut'alibin dhe e nderoi. Pastaj i tha Harb bin Umej'jes atë fjalë të shkurtër, që shpreh

të vërtetën e hëshimive dhe të vërtetën e emvive në kohën e injorancës para Islamit: *“Babai yt është kurvar, kurse babai i tij i ndershëm. Ai e mbrojti Shtëpinë e Shenjtë prej elefantit.”*

Me këto fjalë Nufel bin Adij’ji kishte qëllim të tregonte guximin që kishte treguar babai i Abdul-Mut’talibit ditën kur Ebrehe kishte dashur të sulmonte Qaben. Në fjalën e tij, Nufeli, duke përshkruar Umej’jen, babain e Harbit, në fakt, përshkruan origjinën e emeive dhe ai e cilëson atë *“kurvar”*, pasi paraqitja para grave ishte një tregues i prirjeve për mashtrime e për pazarllëqe, që ai kishte në shpirt. Nga njoftimet mësohet se një herë ai shkoi te një grua e fisit benij Zehreh dhe u përpoq ta mashtrojë me një mënyrë tepër të padenjë. Pikërisht, aty e goditën me shpatë. Rastësisht shpata nuk qëlloi në shenjë, ndryshe ai do të ishte vrarë. Për Umej’jen ky është vetëm një nga njoftimet e shumta, që ai kishte bërë në këtë kapitull të jetës së tij.

Thirrjen islame e bëri hëshimi Profet, kurse emeivi Ebù Sufjàn bin Harb ishte kryetari i armiqve të Profetit, ishte komandant i kurejshëve kundër Profetit, ishte kreu i komplotistëve dhe *“beroi”* për dënimin e prangosjen e dishepujve të thirrjes së re.

Sikur Ebù Sufjàn bin Harbi të ishte ngritur kundër Muham’med bin Abdullahut për motive fetare ose për të mbrojtur ndonjë traditë shpirtërore e morale të caktuar, patjetër që do të ishte vetëm një pjesë e pabesive që ai bëri, sepse ai i përmbahet një besimi të caktuar dhe beson sinqerisht në doktrinën e atij besimi. Gjithsesi, veprimet e tij do të ishin të justifikuara, cilado qoftë doktrina në të cilën ai beson dhe, pavarësisht sa vlerë ka ajo doktrinë apo sa të vlefshme janë traditat shpirtërore e morale që e shtyjnë atë të përballet me këtë rrezik të ri.

Por puna nuk qëndron e tillë as në zemrën e as në gjuhën e Ebù Sufjànit. Në pikëpamjen e tij e gjithë puna rrotullohej rreth pushtetit të trashëguar në fisin beni Umej’jeh, pushtet që qëndronte mbi tregtinë, absolutizmin, përvetësimin, robërimin e të pafuqishmëve. Tani ky pushtet po ndihej i kërcënuar të asgjësohet prej autorit të kësaj thirrjeje të re, e cila padyshim që i dobësonte shumë bazat e çara mbi të cilat mbahej pushteti i emeive.

Ebù Sufjàni nisej nga instinkti i përfitimit personal. Do të qe më e drejtë ta emërtonim instinkti i emevive, krahasuar me vetitë e larta të hàshimive, sepse ai, edhe pasi pranoi Islamin, vazhdoi ta shikojë thirrjen islame si kalim të pushtetit nga emevitë të hàshimitë, pasi në shpirtin e tij nuk kishte asgjë nga veprimtaria e Profetit ose nga qëndrueshmëria e nga sakrificat e shokëve të Profetit. Madje në shpirtin e tij nuk kishte asgjë nga kuptimi i mesazhit islam e asnjë fije dritë prej vlerave njerëzore. Kur Ebù Sufjàni shikonte Profetin të marshonte për të çliruar Mek'kën, të rrethuar nga reparte të tëra, të përbëra prej ensarëve, banorët e Medinës, që pritën e strehuan emigrantët myslimanë, shikonte që Profeti kishte në dorë një ushtri kaq të madhe besimtarësh, kthen kokën kah xhaxhai i Profetit Ab'bas bin Abdul-Mut'talibi, që ishte përkrah tij dhe i thotë: *“Pasha Zotin, o Ebù Fadl, sot mbretërimi i djalit të vëllait tënd me të vërtetë u bë i madh...”*

Islami i shtëpisë së Ebù Sufjànit ishte Islami më i vështirë që njihet pas çlirimit të Mek'kës, sepse Islami, në pikëpamjen e këtij burri dhe në pikëpamjen e gruas së tij Hind binti Utbeh, ishte diçka prej dorëzimit të të mundurit. Tregohet se një herë Ebù Sufjàni e pa Profetin duke u falur në xhami dhe, si i hutuar, po bisedonte me vetveten: *“Eeh, se ç'ndiej, me çfarë më mundi ai mua?”*

Ndërkaq, Profeti i doli përpara, i zuri dorën mes dy duarve të veta dhe i tha: **“Me Allahun të munda o Ebù Sufjàn!”**

Pavarësisht nga respekti që tregonte Profeti ndaj Ebù Sufjànit dhe pavarësisht nga përkëdhelja, që ai i bënte shpirtit të Ebù Sufjànit me shpirtin e tij tolerues, përsëri myslimanët vazhduan të mos i hidhnin Ebù Sufjànit asnjë vështrim e të mos rrinin me të. Kjo gjendje vazhdoi derisa Ebù Sufjàni ndërmjetësoi te Profeti, që djalin e tij, Muàvijen, ta bënte sekretar të tij, me shpresë se kështu do të gëzonte një pjesë dashamirësie në sytë e njerëzve.

Kur i Dërguari u nda nga kjo jetë dhe sahabët, shokët e Profetit, ensarët e muhaxhirinët patën kundërshtime në lidhje me besëdhënien për halifenë, Ebù Sufjànit i erdhi mirë prej këtij kundërshtimi. Me mendjen e tij, ai pa në këtë kundërshtim një rrugë kalimi për të rikthyer pushtetin

e tij dhe të ndërtonte lavdi të reja në kurriz të Islamit. Në një gjendje të këtillë, Ebù Sufjàni filloi të punojë për të nderur frymën e konkurrencës, e cila, në llogarinë e tij, nuk do të vononte të çonte drejt mosmarrëveshjeve e më pas drejt luftës dhe patjetër edhe ndërhyrje nga ana e tij. Njoftimet që kemi, në lidhje me Ebù Sufjànin, si dhe njoftimet që kemi, në lidhje me imam Aliun, nxjerrin në dukje të mendimet e të dy burrave. Njëkohësisht bëjnë fare të qartë të vërtetën e emevive e të vërtetën e hashimive:

Sapo njerëzit i dhanë besën Ebu Bekr Es'sid'dikut për halife, Ebù Sufjàni shkoi te Aliu dhe xhaxhai i tij Ab'bas bin Abdul-Mut'talibi dhe filloi t'i nxisë ata të dy kundër Ebù Bekrit, madje nuk mungoi të ofronte edhe ndihmat e tij të shumta, më në fund u drejtohet të dyve me këto fjalë: "O Ali! O Ab'bàs! Çfarë ndodhi që puna të jetë në dorën e fisit më të ulët e më të vogël kurejsh?" (kishte parasysh fisin e Ebù Bekrit)

- *"Pasha Allahun, sikur të duash ti, unë me siguri do ta mbush atë fis me kuaj e me burra dhe do të hidhesha kundër tij nga të gjitha anët e tij!"*

Ebù Sufjànit i doli nga mendja se po fliste me Ali bin Ebù Tàlibin, të cilin e gjithë bota e njihte për vërtetësmë e fjalëve. Për më tepër, Aliu e dinte se Ebù Sufjàni ishte i zemëruar, që hilafeti nuk u vu në dorën e hashimive. Edhe nëse hilafeti do të ishte vënë në dorën e hashimive, Ebù Sufjàni patjetër do të ngrinte ndonjë kurth ose do të përpiquej së bashku me grupin e tij për të nxitur gjithë botën kundër hashimive. Aliu e shikoi me qetësi dhe me siguri e me besim të plotë i tha: "Pasha Allahun, jo! Nuk dua të çoj kundër tij kuaj e burra. Edhe sikur të mendojmë, që Ebù Bekri nuk është i përshtatshëm për këtë punë, ne kurrë nuk do ta heqim atë." dhe duke u afruar më shumë pranë tij tha: "O Ebù Sufjàn! Besimtarët janë këshillues të njëri-tjetrit, kurse hipokritët janë bataqëinj e tradhtarë të njëri-tjetrit, edhe nëse i kanë afër shtëpitë e trupat e tyre."

Me këtë përshkrim e damkosi Ali bin Ebù Tàlibi Ebù Ebù Sufjànin dhe përkrahësit e tij.

Ebù Sufjàni ishte tipi i aristokratit feudal që bën vetëm padrejtësi, ishte prej atyre që, për vete e për klasën e tyre, mendojnë se kanë të drejtë të jenë mbi njerëzit dhe se vetëm ata janë zotërinj, kurse të tjerët janë robër. Ebù Sufjàni e shikonte Islamit si një lëvizje dobisjellëse,

parimet përparimtare të së cilës mund të përdroreshin si armë për të sjellë dobi, pasi në shpirtin e tij Islami nuk kishte asnjë ndryshim nga shpikja e politeizmit në kohën e tij. Parimet islame, për të cilat bëri thirrje Muham'medi, te Ebù Sufjàni ishin si idhujt, të cilët u imponoheshin njerëzve të zakonshëm, me qëllim që ata të punonin për zotërinjtë e për parinë, që t'i shërbenin klasës së fisnikëve, vetëm kaq. Te Ebù Sufjàni, dallimi mes dy mjeteve qëndronte në rezultatet që jepnin këto dy mjete. Në mendësinë e tij parimet ishin të mira, vetëm nëse ato ishin më dobisjellëse, më të zbatueshme dhe i shërbenin më mirë krerëve. Nëse parimet nuk i shërbejnë krerëve dhe nuk impononin influencën e klasës së tyre, atëherë ato ishin të padobishme e nuk sillnin përfitime, prandaj bëhej e detyrueshme që ato të zëvendësoheshin me atë që ishte më dobisjellëse për fisnikët, për krerët e për klasën e tyre.⁽¹⁾

Kur hilafeti u vu në dorën e emeviut Osman bin Af'fànit, Ebù Sufjàni e ndjeu se diçka prej lavdisë familjare u kthye, doli në dukje dhe filloi të ripërqendrohet. Atëherë, ai, me urrejtjen provokuese të gjakmarrjes, shkoi te varri i Hamzait, xhaxhai i Profetit dhe i Ebù Tàlibit, i ra varrit me shkelm dhe foli: *"Ngrebu, u vu në dorën tonë sundimi kundër të cilit ti na luftove!"*

As në kohën e injorancës para Islamit nuk njiheshin vrunduj devijimi kaq impulsivë, që të shkojnë drejt errësirës me pasion kaq të madh.⁽²⁾

* * *

Kur hilafeti u vu në dorën e halifit të parë e të të dytit, emevitë nuk kishin mundësi të nxirrnin sheshit qëllimin e tyre të keq, prandaj qëndronin në pritje të kushteve, që do të lejonin kalimin e hilafetit e të sundimit në dorën e tyre. Do të ishte naivitet i plotë të besohet se emevitë ishin nga ata që besonin sinqerisht në kuptimet e hilafetit, i cili dallohej nga mbretërimi me karakterin e tij të mirë.

⁽¹⁾ "I besëlidhur i dyshuar", autori Sadrudin Sherefudin, f. 156.

⁽²⁾ I njëjti burim, f. 162.

Islami i emevive vazhdonte të ishte i dobët, pasi ata e përqaftuan Islamin të imponuar nga kushtet, ndërkaq fanatizmi i tyre i kohës së injorancës para Islamit vazhdonte t'i tërhiqte ata prapa. Dalja e profetësisë në familjen e beni hâshimëve, ishte shkaku i nxitjes së mlllefeve të emevive kundër konkurrentëve të tyre të hershëm. Por as Ebû Bekri e as Ymeri nuk ishin nga ata që nuk kishin kujdesin e duhur e të linin fushëveprimi për ambiciozët e për ata që kërkonin të trazonin punët. Prandaj emevitë e përtypnin në heshtje dhembjen që ndienin për humbjen e pësuar dhe prisnin rastet për të rikthyer lavdinë e humbur.

Hilafeti i emiviut Osman bin Af'fânit qe periudha më e mirë që u lejoi emevive të realizojnë ambiciet e veta pa dëshirën e halifit të moshuar. Osmani vazhdoi të qëndrojë në postin e halifit dhe të mbledhë rreth vetes "të shpërndarët", të cilët e larguan atë nga çdo kontakt i drejtpërdrejtë me popullin, madje ata ndaluan edhe njerëzit që t'i paraqisnin atij ankesat që kishin. Njerëzit e tij të besueshëm u bënë të gjithë emevitë, me në krye Mervân bin El-Hakemin, i cili qe i pari që shkaktoi zemërimin e myslimanëve kundër myslimanëve, si dhe zemërimin e popullit kundër halifesë; gjithashtu, Mervani qe i pari, që, praktikisht, e tha me zë të lartë se mbretërimi është më i mirë se hilafeti dhe se sundimi duhet të jetë në dorën e fisit beni Umej'je, si një e drejtë që i takon vetëm këtij fisi. Këto mendime i nxiti edhe veprimi që ndërmoi Osmani kur zëvendësoi e pushoi të gjithë guvernatorët e qeveritarët e mëparshëm me guvernatorë e me qeveritarë emevi; gjithashtu, këtë mendim e përforcoi edhe fakti se shteti u bë krejtësisht emevi deri në atë shkallë sa nuk mund të aspironte të mirat e shtetit, pasuritë e tij dhe postet shtetërore askush tjetër përveç emevive. Në radhë të dytë vinin ata që ishin me partinë e tyre.

Ja kështu shiu i fillimit u bë det!

Në kapitujt vijues do bëhet akoma më e qartë masa e mëkatit, që ishte palosur në shpirtin e një burri si Mervân bin El-Hakemi, masa e varjes së tij pas sundimit, qoftë edhe mbi kokat e viktimave, ditën kur ai i kërkoi me insistim guvernatorit të Medinës, të emëruar prej Jezidit, të birit të Muavijes, që t'i priste kokën Hysen bin Aliut, me qëllim që të

shpëtonte prej tij, si dhe atëherë kur ai e qortoi rëndë këtë guvernator për mosveprimin e tij.

Në kërkim të sundimit e të mirësive që sjell sundimi, Mervàn bin El-Hakemi ishte prototipi i të parëve të tij të kohës së injorancës para Islamit. Nëse sundimi nuk do të ishte në dorën e tij, atëherë le të ishte në dorën e ndonjë emeviu, që ishte përkrahës i tij ose në dorën e vëllait të tij ose edhe i çdo njeri prej pinjollëve të familjes së tij. Metoda e tij, në konceptimin e sundimit, me përmasat e njeriut dhe jo me përmasat e tregtarit, ishte një metodë që tregon për një psikologji jo dashamirëse, prandaj sundimi nuk ishte i aftë ta fisnikëronte këtë psikologji.

MUÀVIJA DHE ATA QË ERDHËN PAS TIJ

* *Vritkëdoqëtakondheqënikamen-
dimin tënd; rrëmbe pasuritë e çdokujt që gjykon se
ka pasuri dhe që nuk është i bindur ndaj nesh!*

Shoqata

Muàvija

* *Psikologjia e emve për të bërë prej ambici-
cies për t'u pasuruar deri në kufijtë e fryrjes, si dhe
nga dëshira për pushtime me qëllim grabitjeje.*

Kazanova

* *Kujdesi”i Muàvjes ishte që të zgjerohet
sa më shumë, që t’i dburonte Ibni Asit Egjiptin
e banorët e tij. Ai shpresonte shumë të zotëronte
Egjiptin dhe çdo të drejtë që kishin banorët e tij në
jetë, që ata t’ia jepnin dhuratë një burri.*

Ai që shquhej më tepër ndër emevitë si mbartës i karakteristikave të Umej'jes në Islam ishte Muàvije bin Ebù Sufjàni, prandaj gjëja e parë, me të cilën njihemi kur studiojmë me hollësi karakteristikat e Muàvijes, është fakti se në të nuk kishte asgjë prej humanizmit islam dhe prej moralit të myslimanëve të asaj kohe, që ishte më e mirë ndër të gjitha kohët e njerëzimit. Kur ne e konsiderojmë Islamin revolucion kundër mendësisë së arabëve të vjetër, në shumicën e rrugëve që ata ndiqnin, ndër të cilat krekosja me pozitën, puna thjesht për interes personal, shikimi në gjendjen e grupeve të njerëzve si të ishin tufa bagëtish, me të cilat shkohet në luftë, por edhe që sulmohen dhe se këto “tufa” ishin burim fuqie e pasurie për atë që kishte autoritet, influencë e pasuri, për ne do të vërtetohet se Muàvija nuk kishte asgjë prej Islamit. Këtë do ta shikojmë më në hollësi në kapitujt e tjerë të këtij libri. Nga ana tjetër, kur ne e konsiderojmë Islamin fe, e cila, me urdhrat për veprim e për ndalim, orienton për në moralin individual dhe punon për përmirësimin e individëve nëpërmjet rrugës së lidhjes së tyre me vullnetin e qielit, njëkohësisht, duke paralajmëruar mohuesit me dënimin e zjarrit dhe duke përgëzuar besimtarët me Xhen'netin, përsëri për ne vërtetohet se Muàvija nuk kishte asgjë prej Islamit, madje këtë fakt ai e ka dëshmuar vetë. Muàvija vishte rroba të mëndafshta dhe pinte në kupa prej ari e argjendi. Kur Ebù Derdàë e kundërshtoi këtë veprim të tij duke i thënë: “Kam dëgjuar të Dërguarin e Allahut të thotë: *“Ai që pi në enë prej ari e argjendi fut në fytin e tij zjarrin e Xheben'nemit.”*”, Muàvija, pa u merakosur fare, i përgjigjet me këto fjalë: *“Unë këtu nuk shikoj ndonjë gjë!”*

Kur ne dimë sa të përmbajtur ishin myslimanët e parë në punët e fesë së tyre, kur dimë edhe njoftimet në lidhje me rënien e tyre dëshmorë në rrugën e fesë, si dhe refuzimin kategorik të tyre ndaj çdo gjëje të ndaluar në fe apo frikën e tyre prej mëkatit në çastin kur rrethanat i shtynin të mëkatonin, si dhe respektin e tyre të madh për çdo fjalë të thënë prej të Dërguarit, qoftë urdhër për veprim apo për ndalim veprimi. Ndërkaq shikojmë mendjemadhësinë me të cilën i përgjigjet Muàvija personit që nuk e pranon një veprim të tij, sepse ky veprim është në kundërshtim me urdhrin e të Dërguarit të Allahut, i cili ka

shpjeguar se, kush bën një veprim të këfillë, fut në barkun e vet zjarrin e Xhehen'nemit. Megjithëkëtë, ne shikojmë këtë kundërshtim të hapur ndaj vullnetit të vënësit të ligjit të fesë, si dhe veprime të tjera, që s'kanë asgjë të përbashkët me fenë, kuptojmë qartë se Muàvija nuk kishte hyrë në komunitetin e myslimanëve me cilësinë e tyre si njerëz që besojnë në një doktrinë shpirtërore e morale me urdhra për punë të mira e për të ndaluar punët e këqija; gjithashtu kuptojmë se Muàvija nuk kishte hyrë në komunitetin e myslimanëve me cilësinë e tyre si ushtarë të një revolucioni shoqëror e politik, që kishte qëllim përmirësimin e përgjithshëm në një shoqëri, ku prej kohësh ishin bërë sunduese individualizmi e fanatizmi, kurse për Muàvijën kishte rëndësi vetëm ajo çka ai mendonte dhe jo punët, që ishin qëllimi i këtij revolucioni.

Pas fjalëve boshe të Muavijes, me të cilat ai i drejtohet Ali bin Ebù Tàlibit, lexuesi nuk shikon gjë tjetër përveç atij Islami të dobët: *"...keje frikë Allahun në fenë tënde o Ali!"*

Në këtë fjalë shihet qartë e gjithë kotësia dhe e gjithë poshtërsia për të cilën u thanë ato fjalë. Gjithashtu, zbulohet e gjithë psikologjia e pushtetit, për të përdorur besimtarët për interesin e një njeriu, në të cilin nuk ka asgjë prej besimit të atyre besimtarëve. Në Islam Muàvija ishte si babai i tij, Ebù Sufjàni, në kohën e injorancës para Islamit: njeri autoritar, që i përdorte njerëzit në shërbim të tij, çdo gjendje të njerëzve, madje edhe besimin e tyre, si dhe çdo gjë që ata kishin ai i trajtonte me të njëjtën mënyrë, duke i mundësuar atij të vërë prangat mbi qafat e tyre. Muàvija e pranoi Islamin vetëm atëherë kur nuk mund të vepronte ndryshe, e pranoi vetëm në dukje. Ai hiqej i nënshtruar ndaj Islamit, me qëllim që të përfitonte edhe prej Islamit. A ka njoftues më të mirë për Muàvijën dhe për kuptimin që kishte Islami në shpirtin e tij se vetë mbështetësit e armiqtë e tij? A nuk e akuzuan ata Muàvijën, ashtu siç do ta shikojmë? A nuk ishte Aliu, njeriu, që e dinte më mirë dhe njeriu më i besueshëm, kur shprehte të vërtetën e Muàvijes me këto fjalë: *"Me këto pretendimet tuaja të gabuara dhe me këto bredhjet tuaja për të përhapur mashtrime e gënjeshttra, ti po ngjit të njëjtat shkallë që kanë ngjitur edhe të parët tuaj."*? A mund të ishte mysliman në kohën e të Dërguarit e të Hulefai R-ashidi-

nëve, ai që pretendonte të gabuarën e që gënjente? A mund të ishte prej myslimanëve, në atë kohë të mirë, nëse atij e pinjollëve të shtëpisë së tij Aliu u thoshte: *“Ju e kini pranuar Islamin vetëm duke qenë të detyruar.”*?

Përsa i përket disa karakteristikave të mira, në sipërfaqe, si: butësia, dashamirësia, burrëria e zemërgjerësia, në të vërtetë janë vetëm mjete ku Muàvija gjente strehim. Mendësia e tij prej emeviu e orientoi se, i veshur me të tilla cilësi, do të kishte më shumë sukses për të arritur pasurinë dhe sundimin që i kishte aq shumë për zemër. Personalisht mendoj se ndjenja e njerëzve, në lidhje më cilësitë e aftësitë e emevive, të parëve të Muàvijes dhe e bashkëkohësve të tij emevi, qëndron pikërisht në lojën që ata bënin me ndjenjat e njerëzve, të cilët nuk i dinin të fshehtat e emevive, sidomos qëllimet që ata synonin të realizonin nën maskën e thirrjes së re, ndaj së cilës ata u nënshtruan vetëm në dukje. Prandaj punonin që të hidhnin mbi vete një mbulesë butësie e bujarie, që të mos depërtohej në të vërtetën e tyre.

Butësia e bujaria për Muàvijën ishin vetëm rrugë për t'i përpunuar njerëzit, me synimin për të arritur sundimin. Emevitë ishin të vetëdijshëm se nuk ka rrugë më të lehtë se bujaria për të përpunuar njerëzit, në të njëjtën kohë bujaria, nga ana e Muàvijes, ishte rruga me të cilën mbulohej më mirë e vërteta e ligësive dhe e punëve të këqija të emevive.

Çfarë butësie e çfarë burrërie gjejnë ata që derdhnin fjalë të shumta për të lavdëruar Muàvijën, politika e të cilit reduktohej në logjikën e shtypësit mbi të shtypurin? Politika e Muàvijes ishte politikë e dhunës, ashpërsisë, mendjemadhësisë, politikë e shtrimit të rrugës së pushtetit për sunduesin emevi që do të vinte pas tij. Emevitë këtë politikë e shfrytëzuan mbi rënkimet e milionave njerëzve në të gjitha anët e perandorisë së tyre.

Çfarë butësie e çfarë burrërie gjejnë te Muàvija lavdëruesit e tij, kur ai nis kriminelin Bistr bin Ertat kundër Medinës, që të fuste në ngatërresë Aliun? Për më tepër, i jep edhe këtë porosi-urdhër: *“Marsho përpara derisa të arrish në Medinë. Banorët e vendeve nga do të kalosh përçëri, njerëzit që ke me vete urdhëroi të mos marrin sende që kanë peshë, vrit cilido që të lufton, ngaqë nuk ka mendimin tënd, rrëmbe pasurinë e çdokujt që gjykon se ka pasuri dhe që nuk është i bindur ndaj nesh.”*

Çfarë butësie e çfarë burrërie gjejnë te Muàvija lavdëruesit e tij, kur ai nis Sufjàn bin Auf El-Gàmidi'jin për në Irak, që të shkaktonte ngatërresa kundër Aliut, duke e porositur: *“Këto fushata, o Sufjàn, kundër banorëve të Irakut i fusin dridhmat zemrave të tyre, por edhe gëzojnë cilindo prej nesh që ka dëshirë të sulmojë mbi ta. Gjithashtu, ftojnë të vijnë te ne të gjithë ata që kanë frikë varfërinë, prandaj vrit këdo që të lufton dhe që nuk ka të njëjtin mendim me ty; gjithashtu, shkatërro të gjitha fshatrat nëpër të cilat do të kalosh dhe rrëmbe pasuri, sepse rrëmbimi i pasurive është i nevojshëm me vrasjen dhe sjell dhembje më të forta për zemrën.”*

Nuk po përmendim *“këshillat”* e tjera për të vrarë të pafuqishmit e të varfrit, që nuk dëshirojnë të mbajnë beni ume'jet mbi kurrizin e tyre. Gjithashtu, Muàvija furnizoi me të njëjtat porosi gjakatarin Dah'hàk bin Kajs El-fihrij, kur e nisi në një fushatë kundër disa rajoneve të Aliut dhe Dah'hàku, natyrisht, e plotësoi këtë porosi, ashtu siç e plotësuan edhe të tjerët para tij, pra, grabiti e vrau dhe bëri sa më shumë padrejtësi e përhapi sa më shumë shpifje.

Çfarë butësie e çfarë burrërie gjejnë lavdëruesit te ky burrë, kur ai vetë ka thënë, në lidhje me të robëruarit, të cilët ishin me qindra mijëra: *“Në të vërtetë, mendoj që gjysmën e tyre ta vrasësh dhe gjysmën tjetër lëre për të bërë tregti e për të ndërtuar rrugët!”* Sikur Ahnef bin Kajsi të mos kishte hequr dorë nga kjo masakër, patjetër që do të ishte zbatuar dëshira e Muàvijes e do të ishin vrarë dhjetëra mijëra njerëz për të vetmin faj, që ishin robër, gjithashtu do të ishin skllavëruar mijëra të tjerë, që do të përdroreshin si vegla e si kafshë pune, përsëri për të vetmin faj, ata ishin robër.

Muàvija ishte *“dashamirës, i butë e bujar”*, kur koha e sillte që të bashkohej me të dikush që kishte ushtri ose pushtet, të cilin e shihte si rrezik për fronin e tij. Kur ky tjetri tregohej i ashpër dhe thoshte për të fjalë, që ishin si helm ose edhe më gjurmëlënëse se helmi, në këtë rast Muàvija e zotëronte veten, mendohej ta kënaqte të zemëruarin dhe i pranonte fjalët që ai thoshte. Ndodhte që një i fuqishëm t'i drejtonte Muàvijes nga ato qortime të ashpra që i shkaktonin dhembje të thella, në një kohë kur ai ishte me suitën e vet e në mesin e ndihmësve të tij, por, ngaqë Muàvija i ndruhej frikës, menjëherë bëhej *“dashamirës e i*

butë". Madje ndodhte që, në të tilla raste, të urdhëronte sekretarët e tij të shkruanin fjalën e qortimit, duke i thënë atyre: *"Kjo është fjalë e urtë, prandaj shkruajeni!"* Por, nëse ai tjetri nuk do të kishte ushtri e nuk ishte njeri me pushtet, Muàvija as nuk ishte dashamirës, as nuk ishte i butë me atë, edhe atëherë kur ai nuk thoshte asnjë fjalë qortimi, nuk jepte asnjë këshillë, madje as nuk i kujtonte ndonjë gjë. Megjithëkëtë, Muàvija e gjente më të mirë për veten e tij të urdhëronte që ky njeri të vritej në atë mënyrë siç nuk ishte vrarë ndonjë tjetër si ai në Islam.

Muavija ishte *"dashamirës, i butë e bujar"* edhe atëherë kur interesi personal e bashkonte me dikë prej të cilit përfitonte. Atëherë ai pranonte prej tij çdo fjalë e çdo punë, me kusht që ai ta mbështeste Muàvijën në forcimin e sundimit të tij, edhe atëherë kur ai kryente padrejtësi, pasi, pikërisht, në të tilla raste i jepte këtë mbështetësi Egjiptin me të gjithë banorët e tij si pronë hallall, që nuk ia hiqte askush, ashtu siç ia dha në të vërtetë Amr bin Àsit.

"Butësia" e Muàvijes zgjerohej deri në atë masë sa t'i dhuronte Amr bin Àsit Egjiptin së bashku me banorët e tij. Por *"butësia"* e Muàvijes ngushtohej aq shumë, derisa të fuste në dorën e tij Egjiptin e çdo të drejtë që kishin banorët e tij në jetë, që pastaj t'ia jepte *"dburatë"* nga ana e tij njërit prej ortakëve të vet.

Por kjo *"butësi"*, kjo *"dashamirësi"* e kjo *"bujari"* gjatë gjithë historisë ka qenë vetëm nga ana e një gjakderdhësi, që hiqej si njeri i butë, dashamirës e bujar.

Kushdo që shikon me kujdes në politikën e Muàvijes, do të tronditet prej asaj sasive të madhe forcash të së keqes e prej atyre mashtrimëve të shumta, nga të cilat përbëhej metoda e tij për ndëshkimin e njerëzve, metodë, që përkrahësit e tij e quanin *"ndërtimi i shtetit"*, do të shikojë se kjo metodë ishte një mënyrë veprimi makiaveliste, ku nuk mungonte asnjë hollësi prej krimeve të makiavelizmit: grabitje, frikësim e vrasje. Ja, kjo ishte politika e studiuar e Muàvijes. Ishte e natyrshme, që pjesë e politikës së tij të ishte edhe premtimi e kërcënimi, vrasjet pas shpine, atentatet kundër të pafajshmëve dhe njerëzve të lirë, përgatitja e tradhtarëve, rrogëtarëve dhe kriminelëve; por pjesë e politikës së

Muàvijes ishte edhe përdorimi i propagandës, që e paraqiste qiellin tokë dhe tokën qiell, përfshirë të gjitha mashtrimet ndaj çdo vlere njerëzore, me qëllim përfitimi e dobie. Të mos harrojmë se pjesë e politikës së Muàvijes ishin edhe pazarllëqet e shumta, që ai bënte me personat që e kishin ndërgjegjen të zezë në dëm të së drejtës e drejtësisë; gjithashtu, pjesë e politikës së Muàvijes ishte edhe afrimi me anë të dhënieve të shumta e ofrimi i ndihmës për të gjithë gjakatarët, të cilët e kishin tak-sur shpirtin e tyre për t'i shërbyer “prijësit”, por shërbimi kryhej vetëm duke treguar mjeshtri për të grabitur pasuritë e popullit, për të hequr liritë e popullit dhe për t'i bërë bijtë e popullit skllëvër të bindur ndaj mbajtësit të pushtetit.

Disa herë Muàvija ka dëshmuar kundër vetes së tij se ai nuk ka qenë i matur në politikën e tij dhe nuk ka mbajtur drejtësi, madje ka pohuar se, në asnjë rast, gjatë gjithë jetës së tij, nuk ka qëndruar në krah të ndonjë të drejte. Prej dëshmisë së tij, kundër vetes, është edhe ajo që thuhet për politikën e tij dhe mendimin e përgjithshëm që ai kishte për kuptimin e për vlerat e drejtësisë ndër njerëzit. Mutrif bin El-Mugujreh tregon: *“Së bashku me babain tim hyra te Muàvija. Babai im ishte prej atyre që shkonin e bisedonin me Muàvijën dhe, pasi më largonin mua, ai i shtinte ndërmend Muàvijes veprime, i cili mbetej i mahnitur nga ato që parashikonte mendja e babait tim. Një natë babai erdhi dhe nuk hëngri darkë. Pashë që ishte në hall të madh. Prita afro një orë dhe mendova se diçka do të kishte ndodhur ndër ne, prandaj i thashë: “Përse të shikoj kaq të menduar sot?”*

Ai më tha: *“O bir, po vij prej njeriut më mohues e më të keq!”*

E pyeta: *“Si është puna?”* Më tha: *“Isha vetëm unë dhe i fola: “O prijës i besimtarëve, tani që arrite në këtë moshë të madhe, do të ishte mirë të tregoje drejtësi dhe të bëheshe më i gjerë në punë të mira! Do të ishte mirë të hidhje shikimin te vëllezërit e tu të fisit benij hëshim e të mbaje lidhjet e farefisnisë me ta. Pasha Allahun, te ata nuk do të mbetej ndonjë gjë prej të cilës ata të frikësoheshin, për më tepër, që këto punë jo vetëm që do të përmenden për të mirë, por kanë edhe shpërblim!”*

Ai më tha: *“Je shumë larg! Çfarë përmende, shpresoj të jetë e qëndrueshme. Sundoi Ebù Tejmi, domethënë, Ebù Bekri dhe mbajti drejtësi në punët që kreu, por*

pasi vdiq, bashkë me të vdiq edhe kujtimi për të, tani thubet vetëm “Ebù Bekr”. Sundoi vëllai i Adij’jit, domethënë, Ymeri, i cili punoi e iu përvesh punës për dhjetë vjet me radhë, por edhe ai vdiq e së bashku me të vdiq edhe kujtimi i tij, derisa mbeti të thubet vetëm “Ymeri”. Ndërsa për djalin e atij që desh u bë kurban e që u rrit pa babë, thirrret me të madhe pesë herë në ditë: “Dëshmoj se Muham’medi është i Dërguari i Allahut!”, çfarë pune e çfarë kujtimi do të mbetet pas kësaj?”

Muàvija ishte prej atyre që u formuan të urrejnë mbajtësit e mesazheve të larta, për faktin se u lind në shtëpinë e babait të tij Ebù Sufjànit. Përveç kësaj, ai kishte parë të gjitha “bëmat” e babait të tij, kur ai nxiste njerëzit kundër autorit të thirrjes dhe kur marshonte në krye të ushtrisë për të luftuar mbajtësin e mesazhit e për të asgjësuar atë së bashku me shokët e tij. Muàvija kishte parë të gjitha përpjekjet që kishte bërë babai i tij për të vrarë edhe vetë të Dërguarin dhe, të gjitha këto, me qëllim që të vazhdonte të ishte lider në politikë, të vazhdonin përfitimet e tij materiale dhe ai të vazhdonte të ishte zotëri mbi kombin e vet, edhe nëse kjo do t’i kushtonte arabëve humbjen e një të madhi si Muham’medi, shokëve të tij përmbysës të së vjetrës dhe patjetër edhe humbjen e demokracisë që përmbante fryma e mesazhit. Në të gjitha këto veprime Muàvija ishte kopje origjinale e të parit të tij: Umej’jeh bin Abdi-Sh’shems.

Ndikimi i babait të Muàvijes, për rritjen e formimin e tij me frymën tregtare, për mbrojtjen e lavdisë së kohëve të shkuara e për të siguruar atë mënyrë fitimi të mirë e të rrallë, nuk ishte më e madhe nga sa ishte ndikimi i nënës së tij, Hindit, ngrënëses së mëlçive të njerëzve. Por kush ishte Hindi?

Shpresohet që historia e gruas arabe të mos ketë pasur figura të egoizmit, mendjemadhësisë, egërsisë, moralit të keq dhe të gjitha ligësive që ishin grumbulluar në jetën e Hind binti Utbes, gruas së Ebù Sufjànit. Kjo grua ishte aq e ashpër, sa, për nga ana e barbarisë dhe e egërsisë, nuk mund të barazohej edhe me burrat më të egër e më mendjemëdhenj. Kur kurejshët po qanin të vrarët e tyre në sulmin, që kryen kundër myslimanëve, gratë e kurejshëve i qanë të vrarët e vet një muaj rresht dhe pastaj gratë shkuan te Hindi, gruaja e Ebù Sufjànit, që

t'i thoshin asaj: *"Përse nuk po qan, siç po qajmë ne të vrarët tanë e të vrarët e shtëpisë tënde?"*

Ajo iu përgjigj grave me një kokëfortësi e më një vrazhdësi, që nuk njihet te ndonjë grua: *"Të qaj për ata, që ta marrë vesh e të na shajë Muham'medi me shokët e tij, pastaj të na shajnë edhe gratë e fisit benij Hazrexb, banorë të Medinës! Jo, pasha Zotin jo, derisa të marr gjakun e tyre prej Muha'medit e prej shokëve të tij! Unë ia kam ndaluar vetes të parfumbem derisa të luftoj Muham'medin!"*

Pastaj ajo filloi të nxisë njerëzit kundër Muham'medit e kundër shokëve të tij, derisa ndodhi beteja e Uhudit.

A e shikon se një shpirt i ashpër është mbizotërues në tërë qenien e saj? Ajo nuk e ndien të nevojshme të qajë të afërmit e vet, sipas shembullit të grave të tjera dhe të përmbushë një thirrje të zemrës së femrës. Në të kundërt, ajo i shikon punët me mendësinë e atij që nuk i bëhet vonë kur e shikon botën të mbërthyer në konflikt të armatosur, mjaft që ajo të rivendosë influencën dhe lufton me të gjitha mjetet e rrugët për ngritjen lart të një flamuri.

Në kohën që bëheshin përgatitjet për betejën e Uhudit, Hind binti Utbeh këmbënguli që të marshonte në krye të një reparti grash, për të furnizuar luftëtarët me ujë. Veprimi i saj kishte qëllim që gratë të nxisnin burrat për të vrarë Muha'medin e shokët e tij, të shikonin gjakun që rridhte dhe burrat të shtrirë për tokë të vdekur. Ajo i thërriste me zë të lartë në fytyrë kujtdo që kundërshtonte daljen e grave për në këtë betejë: *"Po, do të dalim dhe do të marrim pjesë në luftë!"*

Nëna e Muavijes bëri atë që deshte. Ajo u nis së bashku me kurejshët në krye të grave të tyre. Ajo e kërkonte më shumë se të tjerët gjakmarrjen dhe ishte njeriu që nxiste më shumë për hakmarrje. Kur u zhvillua beteja e madhe, gratë e kurejshëve, me në krye Hindin, marshonin prapa radhëve të burrave të tyre, duke u rënë defeve e tambureve, duke kënduar marshe:

*"Në sulm o benij Abdu-d'dâr,
në sulm o mbrojtës të atyre që kini prapa!"*

Dhe vazhduan të këndojnë:

*“Nëse bëni përpara, ju përqafojmë
dhe shtrijmë jastëkët mbështetës.*

Nëse ktheni shpinën, ju braktisim.

Braktisje të padëshiruar ...”

Hindi i kishte premtuar abisininat Vahshij të mira të shumta, nëse ai do të vriste shumë myslimanë, sidomos Hamza bin Abdul-Mut’alibin, xhaxhain e Profetit. Ushta e Vahshiut ishte e madhe dhe urrejtja e saj kundër Hamzait vlonte. Në këtë betejë kurejshët i dënuan rëndë myslimanët dhe gati sa nuk fluturonin prej gëzimit të fitores, pasi ndër të vrarët prej myslimanëve në këtë betejë ishte edhe Hamzai, të cilin e vrau abisininat Vahshij me nxitjen e Hindit. Nga kjo fitore kurejshët u gëzuan aq shumë, sa Ebù Sufjàni thirri me zë të lartë në sheshin e betejës: “Dita e sotme me ditën e Bedrit dhe takimi tjetër vitin e ardhshëm!”, ndërsa gruas së tij, Hindit, nuk i mjaftoi kjo fitore, nuk i mjaftoi as vrasja e Hamza bin Abdul-Mut’alibit, por mblodhi rreth vetes gratë e kurejshëve, që ishin me të dhe u lëshuan së bashku të masakronin të vrarët. Gratë e kurejshëve i masakruan të vrarët në atë mënyrë, sa do të kishin turp edhe burrat më barbarë. Hindi filloi të presë hundët e veshët e të vrarëve dhe me to të bëjë për vete varëse e vathë. Pastaj ajo i çau barkun Hamzait, mori në duar mëlçinë e tij dhe, me një egërsi e çmenduri të pa parë, filloi ta copëtojë me dhëmbët e saj, me dëshirën për ta ngrënë, por nuk e përçapte dot. Kaq shumë veprime makabre bëri kjo grua atë ditë sa edhe burri i saj, Ebù Sufjàni, u shfajësua e nuk pranoi të mbante përgjegjësi për veprimet e saj të përbindshme. Duke biseduar me një mysliman, ai tha: *“Është e vërtetë se ndër të vrarët tuaj pati edhe të masakruar. Pasha Zotin, unë as nuk i kam dashur, por as u zemërova për masakrimet, nuk i ndalova masakrimet, por as urdhërova që kufomat të masakrohen.”*

Nga këto masakrime Hindi u quajt **“ngrënëse mëlçish”**.

Kur rrethanat, ditën e çlirimit të Mek’kës, detyruan Ebù Sufjànin të pranonte Islamin, gruaja e tij, Hind binti Utbeh thërriste me të madhe: *“Vriteni të keqin, të ndyrin, në të nuk ka të mirë! Sa keq, kush ishte në krye të kombit? Ju po luftoni e po sprapsni veten dhe vendin tuaj!”* Ajo i thoshte këto

fjalë pa vënë në peshë mëshirën, faljen e tolerancën që kishte gjetur prej Muham'edit burri, djali e shtëpia e saj.

Në duart e këtij Ebù Sufjàni e të gruas së tij, Hind binti Utbeh, u formua Muàvija. Shto këtu edhe ambiciet tipike të njerëzve dhe të parëve të tij. Më e vogla nga ato ambicie ishte dëshira e madhe për kryesim dhe arritja e kryesimit me rrugën e politikës së lustruar me shkëlqim të rremë, me mashtrim, me premtime, me lënie pa strehë e të tjera punë të kësaj natyre. Muàvija ishte pinjoll i atyre njerëzve, të cilët imam Aliu i quan: *“Ata janë rryshfetngërënësit, tregtarët, mashtruesit që mëkatojnë me pasuritë e njerëzve! Sikur ata të jenë qeveritarë mbi ju, me siguri, në mesin tuaj, do të nxirrnin në dukje zemërimin, krenarinë, pushtetin, mendjemadhësinë dhe korrupsionin në të gjithë tokën.”*

Kur Muàvija ishte guvernatori i Shamit, në kohën e Ymer bin El-Khat'tabit, në fshehtësi e nën një perde të trashë, të lyster e të lustruar, ai filloi të punojë me fanatizmin e kohës së injorancës para Islamit.

Por perdja e mashtrimeve të Muàvijes filloi të zbulohet në kohën e hilafetit të njeriut të fisit të tij, Osman bin Af'fanit. Në këtë kohë Muàvija filloi të koncentrojë sundimin e tij mbi bazën e një pune që shkonte për të mirën e tij e të fëmijëve të tij dhe jo në favor të hilafetit e Islamit. Muàvija e rrethoi veten me fuqi e me pasuri të shumta, duke i blerë njerëzit me paratë e *“Shtëpisë së pasurisë”*, që ishte pasuri e myslimanëve dhe jo pasuri për bijtë e Umej'jes. Muàvija rrinte në përgjim të rastit dhe përgatitej për të qëndruar gjatë në një shtet, që do të ishte për atë vetë e pas tij për emevitë dhe, në mënyrë të veçantë, për djemtë e tij. Muàvija vazhdoi të rrinte në përgjim të rastit për të realizuar atë që babai i tij kishte kuptuar me mesazhin, ditën kur i tha Ab'bàsit, xhaxhait të Profetit: *“Në të vërtetë, sundimi i djalit të vëllait tënd u bë i madh.”* Por Ebù Sufjàni e kuptonte realizimin e këtij sundimi për vete e për djemtë e tij dhe jo për djalin e vëllait të Ab'bàsit, prandaj, në rrugën drejt sundimit, Muàvija nuk ndoqi vetëm një rrugë.

Dhe rasti erdhi për Muàvijën me vrasjen e Osmanit. Siç do ta shikojmë, Muàvija kishte gisht në vrasjen e tij, ashtu siç kishte gisht në vrasjen e Osmanit edhe i afërmi i tij Mervàn bin El-Hakemi.

Pikërisht këtu fillon aftësia e Muàvijes për të mashtruar e për të tradhtuar, këtu fillon edhe lufta mes ideale, rrugës së drejtë dhe cilësive kalorësiake, të përfaqësuar prej Ali bin Ebù Tàlibit dhe mes rrugës drejt pushtetit, politikës makiaveliste, frikësimit, mashtrimeve dhe të gjitha veseve që përfaqësonte vetë Muàvija, njerëzit e tij dhe e gjithë trashëgimia e emeve.

Ali bin Ebù Tàlibi kishte si devizë veprimi fjalët: *“Unë nuk nxjerr në shesh konfliktin që kam në brendësinë time, në fenë time dhe as nuk jap të ulëtën në punën time.”*, ose fjalën tjetër: *“Duaj për tjetrin atë çka do për veten tënde, urre për tjetrin atë çka urren për veten tënde, mos bëj padrejtësi, ashtu siç dëshiron që të tjerët të mos të bëjnë padrejtësi dhe, vëllai yt në të keqen të mos jetë më i fuqishëm se ti në punë bamirësie.”*

Deviza e Muàvijes ishte: *“Allahu ka ushtarë prej mjalti.”*

Ai kishte qëllim mjaltin, që përzihej me helm dhe me këtë përzierje eliminonte armiqtë e tij, duke pasur kështu rrugën e lirë drejt sundimit. Ata që kundërshtonin rrugën e Muàvijes ishin njerëzit me moral të lartë, prandaj ishin armiq të tij.

Me këtë *“mjaltë”* Muàvija vrau Hasanin, të birin e Aliut. Me paratë publike ai bleu njerëzit dhe përzgjodhi përkrahësit e luftëtarët. Me këto para ai u fliste me dashamirësi njerëzve në Mek'kë, ditën kur donte t'i bindte që të jepnin bësëdhënien, që sundimtar të ishte djali i tij, Jezidi. Në një kohë, që me vete kishte ushtri dhe arkat me para, ai tha: *“Unë desha që ju t'i dilni Jezidit përpara në emër të hilafetit, që ju të jini ata që heqin nga posti, që urdhërojnë, që ju të mblidhni taksat dhe po ju t'i ndani ato!”*

Dhe kur njerëzit u ndien ngushtë prej Jezidit dhe kundërshtuan t'i japin atij besëdhënien, Muàvija, duke i kërcënuar, u tha njerëzve: *“Nuk mbaj përgjegjësi për ata që janë paralajmëruar. Unë desha të flas ndër ju, por ai që është ngritur më këmbë prej jush, më përgënjeshton para syve të gjithë njerëzve. Pasha Allahun, nëse ndonjëri prej jush do t'i kthente fjalën Aliut, ashtu siç po bëni me mua, ai nuk do të dëgjonte fjalë tjetër veç asaj që tha, pasi menjëherë shpata do të binte mbi kokën e tij dhe asnjë burrë nuk do të mbetej pa folur kundër vetvetes.”*

Kur Muàvija qortohej për shpërdorim e për shpenzim të kotë të

pasurisë së popullit, pasuri të cilën Ali bin Ebù Tàlibi e ruante vetëm për popullin, Muàvija përgjigjej me thënien e emvive: *“Toka është e Allahut dhe unë jam halifeja i Allahut. Ajo, që unë marr prej Allahut, është për mua dhe atë që unë e lë, përsëri është e lejuar për mua.”* Kur nëpër njerëz filluan të lëviznin ndërgjegjet e gjuhët, dhe u kërkohej që t’i linte njerëzit të lirë në atë që ata mendonin, Muàvija përgjigjej me këtë fjalë: *“Ne i lëmë njerëzit derisa ata nuk kanë hyrë mes nesh e sundimit tonë!”*

Në një mjedis të tillë tiranie bën komentin e tij autori i librit *“Islami dhe despotizmi politik”*: *“Tirania e individit në çdo komb është krim i rëndë, pasi sundimtari nuk e merr ligjshmërinë e qëndrimit në sundim. Nëse nuk është shprehës i shpirtit të komunitetit dhe nuk ecën në vijë të drejtë me objektivat e kombit, ai nuk meriton asnjë grimcë mbështetje.”*; dhe në një vend tjetër ai thotë: *“Despotizmi i verbër është armik i Allahut, armik i të Dërguarit të Allahut dhe armik i popujve. Është bërë e qartë se mendimi i despotëve është i njëjtë në të gjithë shekujt dhe se despotët nuk heqin dorë nga mendjemadhësia, sado të butë të jenë reformatorët me ta.”*

Me një politikë të tillë makiaveliste e grabiti Muàvija pushtetin, ktheu hilafetin në mbretëri dhe shëran islame, këshillin konsultativ, në trashëgimi për bijtë e tij. Në të gjitha këto veprime të Muàvijes shikojmë një shprehje tipike të psikologjisë së emvive të kohës së injorancës para Islamit.

Ali bin Ebù Tàlibi nuk kishte vdekur akoma nga dora e Ibn Mulxhemit dhe Muàvije bin Ebù Sufjàni filloi të përgatisë mjetet e shkatërrimit për cilindo që do ta thërriste halifi i Zotit të botëve dhe shpalli se ai do t’i linte njerëzit në gjendjen që ishin, vetëm nëse ata do të ishin robër të tij: *“Ne i lëmë njerëzit derisa ata nuk kanë hyrë mes nesh e mes sundimit tonë.”* Muàvija shpalli se sundimi do të ishte vetëm për atë dhe pas tij, për fisin benij umej’je. Gjithashtu, ai shpalli se njerëzit nuk do të jenë të lirë, nëse ata nuk heqin dorë prej lirive e prej të drejtave të tyre për hir të fisit të emvive e të pushtetit të tyre. Muàvija filloi të dënojë për akuza e për dyshime të atilla që njerëzit nuk i njihnin më parë; gjithashtu, Muàvija tregoi kujdes të veçantë për të vrarë sahabët, shokët e Profetit, si dhe ata që erdhën pas tyre nga brezi i dytë i myslimanëve, përfshirë edhe

të gjithë ata që përfaqësonin opinionin e përgjithshëm dhe ndiqnin rrugën e drejtë e të qartë.

Më pas, kur e vuri punën në vijë, Muàvija filloi të regjistrojë pasuritë e njerëzve si trashëgimi për djalin e tij, Jezidin, të zhytur në llumin e kumarit. Për të realizuar këtë “*regjistrim*” Muàvija vishte deri edhe rroba të vjetra, mjaft që puna të shkonte sipas interesit të djalit.

Tani po të njohim vetëm me njëerën nga një mijë mënyrat që ka përdorur Muàvija për të marrë besëdhënien për Jezidin, pavarësisht nga kundërshtimet. Mjafton vetëm kjo mënyrë për të treguar bazat mbi të cilat e ngriti Jezidi hilafetin e tij, ashtu siç e ngriti edhe shumica e emevive që erdhën pas tij.

Muàvija mbajti një mbledhje me delegacionet e krahinave, që t’i detyronte ata me forcë të jepnin besën për Jezidin, duke qenë vetë akoma gjallë, pasi vetëm kështu ishte i sigurt për të ardhmen e sundimit. Ndërsa njerëzit ishin mbledhur dhe në mesin e tyre ishte Muàvija me djalin e tij, u ngrit një prej hipokritëve, që rrinin afër Muàvijes, i quajtur i Jezid bin El-Mukaf’faë, dhe foli: “*Prijësi i besimtarëve është ky!*” Dhe bëri shenjë në drejtim të Muàvijes.

Pastaj foli përsëri: “*Nëse ky vdes, është ky!*” Dhe bëri shenjë në drejtim të Jezidit. Përsëri foli: “*Kush kundërshton, është kjo!*” Dhe bëri shenjë në shpatën e tij.

Menjëherë Muàvija i tha: “*Ulu e rri, ti me të vërtetë je zotëria i oratorëve!*”

Në lidhje me veprimet e Muàvijes kemi njoftime të çuditshme: Kur shkoi te banorët e Hixhazit, të cilët, pavarësisht nga ushtria e paratë, kundërshtuan t’i japin besën Jezidit, atëherë Muavija i kërcënoi ata me këto fjalë: “*Pasha Allahun! Nëse ndonjë prej jush do t’i kthente fjalën Aliut, ashtu siç po bëni me mua, ai nuk do të dëgjonte fjalë tjetër veç asaj që tha, pasi menjëherë shpata do të binte mbi kokën e tij dhe asnjë burrë nuk do të mbetej pa folur kundër vetvetes.*” Mbi kokën e çdo njërit prej banorëve të Hixhazit vuri dy burra dhe urdhëroi komandantin e policisë së tij me këto fjalë: “*Nëse ndonjërit prej tyre i shkon mendja të përgjigjet me ndonjë fjalë, për të miratuar ose për të përgënjeshtuar, ata dy burrat menjëherë t’i presin kokën me shpatat e tyre.*”

Emevitë, në atë kohë filluan të shfaqin dimensionet e përfytyrimit të tyre autokratik të kohës së injorancës para Islamit, për veten e tyre e për njerëzit. Të gjithë atyre, që kundërshtonin të jepnin besën për Jezidin, u prisnin kokën, kurse atyre, që jepnin besën, i damkosnin në shputën e dorës shenjën e despotizmit e të skllavërimit.

Emevitë, që erdhën në pushtet pas Muàvijes, ishin njerëzit më të degjeneruar moralisht dhe më të këqijtë vazhduan rrugën e tij. Prej tyre pati që të këqijave të Muàvijes i shtuan të këqija më të mëdha, por pa e pasur atë pjesë të fatit për punë të mira në dukje që pati Muàvijja. Për të gjitha këto, njerëzit, gjatë kohës së sundimit të emevive, kaluan vështirësi të mëdha e mbajtën detyrime të rënda për të lënë deri edhe ushqimin e jetët e tyre për emevitë e për guvernatorët e tyre, të cilët, me të vërtetë, ishin guvernatorë mëkatarë, që dinin të bënë vetëm padrejtësi. Emevitë vunë në shitje banorët e vendeve që pushtuan. Me veprimet e tyre i lanë njerëzit të uritur dhe mbi ata ushtruan të gjitha llojet e torturave, kurse popujt jo arabë, që pranuan Islamit, i detyruan të pinë kupën e çdo poshtërimi dhe i vunë në kushtet më të rënda të robërisë. Në lidhje me jomyslimanët, që ishin në besën e myslimanëve, vepruan në kundërshtim të plotë me porositë e Islamit, i cili për ata porosit mirësi e sjellje të moralshme. Emevitë vranë prej arabëve cilindo që refuzonte t'i ushqente ata me mishin e tij e t'i jepte atyre të pinin prej gjakut të tij, madje këtë duhej ta bënte me vetëpëlqim e me kënaqësi të plotë. Emevitë ushtruan pushtetin e tyre mbi të gjithë njerëzit edhe me lloje të shumta taksash. Madje ata i shtuan taksat dhe pastaj i mblidhnin me mënyrat më të ashpra të dhunës e me format më të egra. Nisur nga kjo rrugë veprimi, Sejd bin El-Às, njëri prej guvernatorëve të emevive në Irak, thoshte: *“Populli është vetëm një kopsht i kurejshëve, atë, që ne e duam, e marrin prej atij kopshti dhe atë, që nuk e duam, e lëmë.”*

Për të njëjtat motive, edhe Amr bin El-Àsi i tha një pronari, kur i kërkoi të paguante shumën e taksës së xhizjes, taksa që jomyslimanët i paguajnë shtetit islam kundrejt sigurimit të jetës, pasurisë e nderit: *“Ndyrësirë, ju jeni depo për ne!”*

Shqetësimi më i madh i kalifëve emevi ishte që të rrëmbenin sa

më shumë prej **“Shtëpisë së pasurisë”** dhe të shtonin sa më shumë pronat e pasuritë për suitën e tyre. Guvernatorët e emevive filluan të rrjepin çdo mall e pasuri që binte në dorën e tyre dhe të gjitha gjërat që donin, përveç rrogave të majme që merrnin për shërbimin që u bënë mbretërve emevi. Ja një shembull për veprimet e guvernatorëve të emevive: guvernatori i mbretit Hish’shàm bin Abdul-Melik në Irak, i quajtur i Khàlid bin Abdullah El-Kasrij, merrte prej **“Shtëpisë së pasurisë”** një rrogë vjetore, që llogaritej një milion dirhem, ndërkaq ai grabiste prej pasurive të njerëzve edhe njëqind milionë dirhem.

Në duart e emevive u shembën bazat e drejtësisë aleviane dhe të drejtësisë islame, u krijuan shoqëri klasore, disa vetë pasuroheshin, ndërsa shumica ishin të uritur dhe një pakicë robëronte e dhunonte me padrejtësi shtresa të tëra të popullit. Kishte njerëz që nuk kishin asnjë kulaç të vogël për të ngrënë. Njëri prej mbretërve emevi i dhuronte një faltore nga pasuria e komunitetit, një shumë dymbëdhjetë mijë dinarë, për shkak se ishte i kënaqur me heshtjen e faltores.

Njerëzit dëshironin të jetonin si njerëz të lirë. Para se të bëhej halife, Sulejmàn bin Abdul-Meliku kishte dhjetëra mijë skllëvër e robër dhe për këtë tregon fakti se vetëm ky mbret i dha lirinë shtatëdhjetë mijë robërve e skllëvërve meshkuj e femra.

Në kohën e sundimit të emevive racizmi familjar, fisnor e kombëtar u lartësua në atë mënyrë që nuk e donte Islami dhe që nuk e ka porositur imami: në kohën e emevive pjesëtari i fisit kajs nuk ishte si banori i Jemenit, arabi nuk ishte si joarabi. Në kohën e sundimit të emevive u shtuan shumë barkfryrët, që hanin shumë e nuk punonin, gjithashtu u shtua shumë edhe numri i personave, të cilëve shtëpia mbretërore i bënte mirësi të shumta me nëpunësi të larta, që i mundësonin atyre të fusnin në xhepin e vet pasuritë publike. Me këtë rrugë i shpërblenin emevitë ata që donin pa bërë asnjë punë, ashtu siç është gjendja edhe në ditët e sotme në disa vende arabe. Historia na njofton se Velijd bin Abdul-Meliku la pa punë më shumë se njëzet mijë banorë të Divanit. Duhet theksuar se të gjithë sundimtarët emevi, me përjashtim të Ymer bin Abdul-Azizit, kanë ndjekur rrugën e trajtimit të vendit me ashpërsi

e me dhunë, ashtu siç e kemi parë edhe më sipër. Ja për shembull Abdul-Melik bin Mervàni e sundoi vendin në mënyrë autokratike, aq të rëndë, sa nuk la shpirt njeriu pa poshtëruar dhe *“urdhëroi që në Bahrej të mbusheshin burimet e pusët, me qëllim që banorët të varfëroheshin sa më shumë dhe kështu të ishin të butë për qeveritarët.”*⁽¹⁾ Të njëjtin veprim bëri në Hixhaz e në Irak gjakatari i urryer Haxh’xhàxh bin Jusufi.

Nga punët e padëgjuaara, që tregojnë për mënyrën e veprimit të disa mbretërve të emevive dhe se si e shikonin ata vlerën e “shtetasve” të tyre, si dhe shkujdesjen që ata kishin ndaj konceptit *“hilafet”* e ndaj konceptit *“popull”*, flet fakti që përmendin historianët në lidhje me Jezijd bin Abdul-Melik bin Mervànin, i cili, një ditë u deh aq shumë, saqë, pasi këndoi e dëfreu, i tha skllaves së quajtur Habàbeh, që kishte pranë: *“Më lini të shfutoj!”* Habàbeh i tha: *“Cilit do t’ia lësh kombin?”* Ai tha: *“Ty!”*

Duke folur për emevitë, Emijn Err’rrejhanij thotë: *“Përsa i përket drejtësisë në mesin e shtetasve, drejtësisë, që është themeli i mbretërisë, ajo pasqyrohet prej atij që është ulur në fronin mbretëror. Ti tani ke mësuar shumë për emevitë, që janë ulur në fronin mbretëror dhe ke parë se ndër ata kishte të pafuqishëm, mendjeshkurtër, kumarxhij, pijanecë dhe mizorë.”*⁽²⁾

Së fundi, nuk mund të jemi indiferentë ndaj rrugës së keqe të emevive për të sharë Ali bin Ebù Tàlibin dhe bijtë e tij nëpër minberet e xhamive të të gjitha krahinave.

Përsa i përket emeviut të madh Ymer bin Abdul-Azizit, është fakt se ai, me biografinë e tij, nderoi mbretërinë, shtoi nderin e njeriut.

Ai e filloi ushtrimin e pushtetit me heqjen e padrejtësive prej kurrizit të njerëzve. Ai u ktheu të drejtën të gjithë atyre që kishin të drejtë për të marrë, hoqi qeveritarët e padrejtë dhe i zëvendësoi ata me qeveritarë të drejtë, madje ishte shumë i ashpër me ata qeveritarë që nuk i trajtonin njerëzit me butësi, me drejtësi e me dashamirësi. Ai vuri barazinë e vërtetë mes arabëve e jo arabëve, mes myslimanëve e jomyslimanëve dhe të gjithë nuk kishin asnjë dyshim për këtë barazi. Gjithashtu, ai urdhëroi

⁽¹⁾ Referohu në “Mbretërit arabë” – “Mulùkul-areb”, të autorit Emijn Err’rrejhanij, vol. 2, f. 206, si dhe në librin “Fatkeqësitë” - “En’nekebàt” – i të njëjtit autor, f. 64.

⁽²⁾ “Fatkeqësitë”, f. 70.

të ndaloheshin fushatat ushtarake, me qëllim që të ruhej liria e njerëzve, të ruheshin të drejtat dhe jeta e tyre, madje ai urdhëroi heqjen e të gjitha taksave, përveç atyre pak taksave që ata vetë i jepnin për shtetin me kënaqësi të plotë. Ky mbret ndaloi të shahej Ali bi Ebû Tâlibi dhe e ngriti lart rolin e tij, madje punoi shumë që njerëzit të ndiqnin rrugën e nderuar të Aliut. U mori prijësve e parisë gjithçka që ata kishin grabitur dhe i urdhëroi të punojnë që të hanë. Por kundër këtij burri, me të vërtetë të madh, komplotuan njerëzit e tij emevi, së bashku me përkrahësit e tyre dhe e vranë, kështu që sundimi i tij vazhdoi vetëm për një kohë të shkurtër. Ashtu siç kishin vranë më parë edhe Mu'âvijen e dytë, të birin e Jezidit, për shkak se ai i nxori në shesh padrejtësitë që bënin dhe kundërshtonte shkujdesjen që ata kishin ndaj të drejtave të masës. Gjithashtu, ai urrente gabimet e rënda të gjyshit e të babait të tij, kishte dëshirë të falte. Më poshtë do të flitet shumë për kohën e sundimit të tij dhe për të vërtetën e emevive, si e kuptonin dhe si e përfytyronin ata sundimin, veprimet që bënë gjatë sundimit të tyre. Me të vërtetë, është e habitshme, që disa shkrimtarë bashkëkohës dalin në mbrojtje të kësaj bande mbretërisht emevij e të përkrahësve të tyre me fjalë të atilla që nuk kundërshtojnë asnjë send e që nuk mbrojnë asgjë, madje nuk bindin as vetë ata që i thonë, pasi e gjitha çka thonë nuk është gjë tjetër përveç atij fanatizmit për të idealizuar çdo gjë të kohës së vjetër. Është ky fanatizëm që i shtyn shkrimtarët e këtij kallëpi të bëjnë këtë mbrojtje kaq të dobët e dështake⁽¹⁾, pasi as bashkëkohësit e emevive dhe as ata që jetuan nën sundimin e tyre nuk kanë qenë më të ditur e më të besueshëm kur kanë thënë për emevitë e për kohën e sundimit të tyre fjalë lavdërimi. Megjithatë, në fjalët e këtyre të fundit mungon kjo lloj mbro

Me ç'fjalë do të përgjigjeshin këta të bindur, që mbrojnë psikologjinë dhe mendësinë e emevive apo metodat e sundimit të emevive, kur të dëgjojnë tregimin e mëposhtëm?

⁽¹⁾ Nëse me të vërtetë kërkon ndonjë argument në lidhje me këto që u thanë, referohu në shpjegimet e shumta që ka vënë shkrimtari egjiptian dr. Hysejn Mu'nis në argjinaturat e faqeve, në të cilat Xhorxh Zejdani, në pjesën e dytë të librit të tij "Historia e qytetërimit islam" flet për mizoritë e padrejtësitë e emevive dhe për të vërtetën e sundimit të tyre.

Një ditë u takuan Ubejdeh bin Hilal El-Jeshkerij dhe Ebù Huràbeh Et'temijmij. Ebù Ubejdeh tha: *“O Ebù Huràbeh, dua të të pyes për disa gjëra, por a do të thuash të vërtetën në përgjigjet e tua?”*

Ai i tha: *“Po!”*

Atëherë Ebù Ubejdeh foli: *“Ç’do të na thuash për të parët tuaj emevi?”*

Ebù Huràbeh u përgjigj: *“Ata lejuan derdhjen e gjakut, që është haram të derdhet!” Ebù Ubejdeh pyet: “Si vepronin ata me pasurinë?”*

Ebù Huràbeh: *“E vilnin pasurinë jo aty ku është hallall të vilet dhe e shpenzonin aty ku nuk dubet shpenzuar!”*

Përsëri Ebù Ubejdeh pyet: *“Si vepronin ata me jetimin?”*

Ebù Huràbeh u përgjigj: *“Bënin padrejtësi në pasurinë e jetimit, nuk i jepnin të drejtën që i takonte dhe martoheshin me nënën e jetimit!”*

Pas këtyre përgjigjeve Ebù Ubejdeh foli: *“Mjerë për ty o Ebù Huràbeh! Njerëz të këtillë ndjek?!”*

Ebù Huràbeh i tha: *“Unë t’u përgjigja, prandaj ti dëgjo dhe mos më qorto!”*

Në fjalën e Ebù Huràbeh “mos më qorto”, ka një deklaram të brendshëm, që tregon se njeriu në kohën e sundimit të emevive e të qeveritarëve të tyre, nuk guxonte as të shfaqte mendimin e vet e as të thoshte fjalën e tij.

Me ç’fjalë do të përgjigjeshin këta të bindur, që mbrojnë emevitë kur do të ndalojnë të shikojnë se ç’mendonin banorët e Medinës, në lidhje me sundimtarët e tyre emevi? Ata i përzuri prej Medinës Ebù Hamza El-Khàrixhij dhe pastaj erdhi të pyesë njerëzit se çfarë pësu-an prej duarve të sundimtarëve të Shamit e prej qeveritarëve të tyre. Banorët pohuan se emevitë i vrisnin njerëzit edhe për një paragjykim e për ndonjë dyshim. Ata e konsideronin hallall të preknin ato që Islami i kishte shpallur haram të prekeshin: mendjen, ndërgjegjen dhe shpirtin bujar. Ja se ç’thuhet në një hytbe të Ebù Hamzait: *“A nuk mendoni se bilafeti i Allahut dhe imamati i myslimanëve janë të humbur? Bijtë e Mervanit i qar-kullojnë ato mes tyre, ata fusin të dyja duart mbi pasurinë e Allahut dhe luajnë me fenë e Allahut. Ata skllavërojnë robtë e Allahut dhe më i madhi prej tyre trashëgon më të voglin. Ata e morën në dorë sundimin e punëve dhe ushtruan një pushtet au-tokratik, dhuna e tyre ishte dhunë tiranësh. Ata gjykonin sipas dëshirave, vrisnin*

në zemërim e sipër, dënonin pa ditur të vërtetën, lejonin shkeljen e ndalesave ligjore me ndërmjetësim, siguronin tradhtarët dhe kundërshtonin njerëzit besnikë, merrnin sadakatë, në kundërshtim me detyrimin për të cilin ato mbledhen e shpërndahen dhe i jepnin sadaka atij që nuk duhej dhënë.”

Me ç’fjalë do të përgjigjeshin këta të bindur, që mbrojnë emevitë, kur të dëgjojnë poetin El-Bahterij, që shpreh mendimet e njerëzve për qeverisjen e emevive?:

“Ne e shpallim mobues bandën e emevive.

Ata e kërkuan hilafetin mëkatat e prishës.”

Ajo, që është vërtetuar për të mëparshmit, në lidhje me njoftimet për emevitë dhe për metodat e tyre të këqija qeverisëse, si dhe për qëllimet e tyre me qeverisjen, vërtetohet edhe për të mëvonshmit; gjithashtu ajo që është e dokumentuar prej historianëve arabë, në lidhje me padrejtësitë e tmerrshme që kanë bërë emevitë, është e besueshme edhe te historianët e huaj. Këtë fakt e pohojnë edhe mbrojtësit e emevive, shkrimtarë bashkëkohës në Egjipt e në ndonjë vend tjetër. Një shembull për këtë është edhe tregimi i njërit prej tyre⁽¹⁾ në “Ekspozitën e mbrojtjes” për emevitë, kur thotë: *“Shumica e historianëve, në Lindje e në Perëndim, u ngarkojnë emevive fushata të dhunshme, përveç Julit, i cili ka një orientim specifik, disi më të zbutur.”*

Lexuesi vëren se orientalisti Alfred nuk ka një mendim të përbashkët me kolegët e tij në lidhje me emevitë, pasi, në të vërtetë, qëndrimi i tij është “më i zbutur në disa gjëra”. Në këtë fjalë ka një pohim prej vetë shkrimtarit egjiptian se orientalisti Alfred nuk ka gjetur argumente që do të shtronin për atë rrugën e mbrojtjes për emevitë, që ai të ishte më i butë në të gjitha gjërat, prandaj ai është i butë vetëm në disa gjëra. Në i tregojmë shkrimtarit egjiptian të lartpërmendur një orientalist tjetër, të cilin ai e ka harruar. Por sikur të mendohej pak për këtë orientalist, do të kishte gjetur se ndër evropianët ka edhe të atillë që i japin emevive një mbrojtje të plotë dhe jo vetëm në disa gjëra. E kemi fjalën për orientalistin francez Lamans, i cili e përdori diturinë e tij në disa drejtime, të cilave do t’u heqim perden që i mbulonte në një kapitull të veçantë,

⁽¹⁾ Referohu në shpjegimet e dr. Hysejn Mu’nis për studimet e Xhoxh Zijdanit në librin e këtij të fundit “Historia e qytetërimit islam”, vol. 2, f. 23.

në kuadrin e kapitujve të këtij libri.

Gjithsesi, shumica e orientalistëve e kanë përshkruar të vërtetën e emvive në atë mënyrë që nuk i kënaq ata që mbrojnë djaln e Ebù Suf-jànit dhe bijtë e Mervànit.

Në krye të këtyre historianëve qëndron orientalisti francez Kazano-va, i cili thotë: *“Në mënyrë absolute, psikologjia e emevive ishte e montuar mbi ambicien për pasuri deri në kufijtë e fryrjes nga majmëria, mbi dëshirën e madhe për fushata ushtarake, me qëllim grabitjen, si dhe mbi kujdesin e madh për të pasur sa më shumë gra, që të gëzonin kënaqësitë e kësaj bote.”*

Gjithsesi, historianët arabë e të huaj nuk e kanë përshkruar psikologjinë e emevive më shumë nga sa e ka përshkruar atë me tol-erancë të pastër vetë halifi emevi Velijd bin Jezijd në një vjershë të tij. Në këtë vjershë shpalolet qartë fryma me të cilën e ushtruan emevitë pozitën e kryesisë në kohën e injorancës para Islamit, si dhe sundimin e tyre në kohën e Islamit, gjithashtu shpalolet qartë edhe mendësia e emevive, me të cilën ata trajtuan gjendjen e njerëzve në të dyja kohët. Ja disa vargje të kësaj vjershe:

*“Lëri ata të fisit Sa’dij që të ngjiten.
Ne kemi më shumë mend e pasuri,
ne i zotërojmë njerëzit me forcë,
i ushqejmë ata me poshtërim e pranga.
Ne i çojmë të poshtëruar në pellgjet pa ujë,
ku gjejnë vetëm qelbin që del prej plagëve.”*

Sikur këta shkrimtarë, mbrojtës të emevive, t’i referoheshin fjalëve të historianëve, në lidhje me psikologjinë e mendësinë e emevive, si dhe fjalëve që kanë thënë historianët arabë dhe evropianë, të vjetër e të rinj, të shij’ave dhe të ehli sun’netit, vallë a do t’i referoheshin vjershës që shkroi vetë Velijd bin Jezidi?!

HIDHËRIMI I TË PËRZGJEDHURVE

* *Tërësia engjarjeve, që përjetoi Hyseni, flasin qartë se në matësin e moraleve ai ishte qiell e sipër qiellit. Tërësia e ngjarjeve, që përjetoi Jezijdi, flasin qartë se në matësin e moraleve ai ishte tokë e poshtë tokës. Për ty është e mjaftueshme, si argument, tragjedia e Qerbelasë.*

* *Përsaipërket Jezijdit, ai ishte pijanec, i zhjytur në pijen e verës, vishte të mëndafshhta e i binte sazeve.*

Karakteristikat e dy shtëpive përfaqësohen më qartë te: Hysen bin Aliu dhe Jezijd bin Muàvije. Patjetër që karakteristikat e individit janë shprehëse të besueshme të mjedisit, ku ai është formuar. Në këtë përshkrim të përshpejtuar, që ne do të bëjmë për Hysenin e për Jezijdin, do të dalin qartë karakteristikat e dy mjedisëve.

Hyseni u lind prej Fàtimes, vajzës së të Dërguarit dhe prej Ali bin Ebù Tàlibit. Gjyshi i tij e mori Hysenin në duar dhe i këndoi “*Allabu Ekeber*” në të dy veshët, që të derdhte prej shpirtit të vet në shpirtin e nipit të tij. Kjo ka kuptim të dyfishtë, një kuptim prej kuptimeve të ekzistencës së vet, që t’i mësonte për jetën e tij, se, qëkur u lind, kishte një fillim dhe për udhën e tij të jetës të kishte një bazë. Që të dyja ishin prej frymës së mesazhit. Më pas Profeti do të puqte qenien e tij me qenien e Hysenit, të cilin do ta lartësonte mbi gjendjen e shtrënguar dhe mbi të keqen. Me këtë Hyseni do të arrinte horizontet e gjera të mirësive të shumta, të humanizmit të kulturuar dhe moralit të nderuar. Në zemrën e Profetit lëvizti vullshëm jeta e brumosur me pastërti. Qëkur e mori nipin, i pëshpëriti në veshin e tij atë pëshpëritje, që do të merrte gjallëri në thellësitë e shpirtit të djalit, në gjakun e tij dhe me zë të qartë do të orientonte ndërgjegjen e do të drejtonte hapat e tij drejt punëve të mira. Prandaj nuk kishte forcë që e mposhte, edhe sikur mbi atë të derdheshin ngacmimet e të gjithë botës dhe kur bashkëshoqërues të tij do të ishin padrejtësia e fyerjet; gjithashtu, ai kurrë nuk do të mënjanohej prej rrugës së gjyshit e të babai të tij.

Ditën e shtatë të lindjes, Profeti e mori në duar Hysenin. Fytyra i ndrinte prej gëzimit. Duke përgëzuar prindërit e fëmijës, tha: “*Emrin ia vura Hysen.*”

Fëmija rritej dhe në ndërgjegjen e tij ishte shpirti i gjyshit të tij, kishte rrahjet e zemrës së babait të tij, prandaj ai ishte fara e mesazhit të së mirës. Në këtë fëmijë dukeshin karakteristikat e prindërve të tij më të afërm, si dhe karakteristikat e prindërve të tij të mëparshëm, karakteristika që lidheshin drejtpërdrejtë me vlerat morale të njeriut, me ndërgjegjen e besueshme e të siguruar, me ato ndjenja të brendshme që stimulojnë shpëtimin prej errësirave të egoizmit, individualizmit, krahas

kujdesit të vazhdueshëm për sigurimin e mjeteve të jetesës. Të gjitha këto karakteristika gjendeshin në qenien e këtij djali dhe rriteshin së bashku me zhvillimin e tij organik. Dihet që kalimi i karakteristikave të ndjenjave dhe të cilësive shpirtërore prej prindërve te fëmijët, është ligj natyror dhe padyshim që është i njëjtë me ligjin e kalimit të karakteristikave materiale. Nëse kalimi i karakteristikave shpjegohet me faktorët e jetesës së përbashkët dhe me banimin nën një strehë, në personalitetin e Hysenit këta faktorë ishin të plotësuar.

Hyseni jetoi nën kujdesin e gjyshit të tij shtatë vjet, por edhe pasi Profeti u nda nga kjo jetë, sahabët vazhduan të ndjekin shembullin e Profetit në shfaqjen e dashurisë ndaj Hysenit, sidomos për faktin se Hyseni i ngjante shumë gjyshit të tij në cilësi e në formë, ashtu siç njoftojnë ata që kanë parë me sytë e tyre Profetin dhe nipin e tij.

Në imagjinatën dhe personalitetin e Hysenit janë të skalitura fytyrat e atyre që ndikuan në formimin e tij. Te Hyseni kemi një përngjasim të mrekullueshëm në atë që shikojnë dijetarët e kohës së sotme në filozofinë e formimit dhe të rritjes së moraleve. Për ilustrim le të shikojmë shembullin që sjell dijetari poliedrik italian për formimin dhe për edukimin e individit: *“Pedagogjinë unë e përfytyroj si një pemë frytdhënëse në anë të një vije uji të rrjedhshëm, megjithëse origjina e saj është vetëm një kokërr e vogël, por Krijuesi ka depozituar në atë kokërr të vogël formën e kësaj peme, karakteristikat e saj dhe frutat që ajo jep. Pema u mboll dhe pati tërë kujdesin e fermerit me ato punë që ndihmojnë natyrën në punën e saj. Kjo kokërr e vogël doli në formën e një bime, pastaj u rrit e u zhvillua, derisa u bë e madhe, lulëzoi dhe dha frutat, megjithëse është po ajo kokërra e vogël, por tashmë e zmadhuar dhe e rritur.”*

Kështu qëndron çështja edhe me fëmijën, në të cilin Krijuesi ka depozituar ato forca që do të zhvillohen e do dalin në dukje në sajë të ushtrimit. Gradualisht rriten organet e shprehitë e tij, derisa në tërësinë e tyre bëhen një unitet. Është detyra e edukuesit të ndihmojë fuqitë fizike, edukative dhe mendore të fëmijës, që ato të zhvillohen në mënyrë të natyrshme, pa përdorur rrugë artificiale. Për shembull, edukuesi ka detyrë të zhvillojë te fëmija besimin në Allahun jo me anë të fjalës teorike, por me atë rrugë, me të cilën është formuar fëmija, *“me rrugën e vërtetimit praktik dhe rënjosjen e besimit në zemrën e fëmijës.”*

Përveç kësaj, Hyseni u ndërgjegjësua nën shembullin e babait të tij të madh. Ai përjetoi qëndrimet e tij të drejta, drejtësinë e tij, dashurinë e tij të zemrës, ndihmën që ai jepte për të dhunuarin nga padrejtësia, si dhe dënimin që jepte për këdo që kishte bërë padrejtësi, por Hyseni përjetoi edhe sjelljen e babait të tij për t'u bërë mirësi armiqve të vet. Të gjitha këto Hyseni i përjetoi nga afër, pasi qëndroi së bashku me babain e tij në të gjitha pësimet e rënda që ranë mbi të. Ai pa kapituj prej trimërisë së tij të rrallë e që vështirë se mund të gjendet një shembull për të. Hyseni ishte përkrah babait të tij ditën e Betejës së Xhemelit, ashtu siç ishte përkrah tij më pas edhe në Betejën e Sif'fijnit e në Betejën e Nehërvanit. Në të gjitha këto rrugë të qëndrimit përkrah babait të tij, Hyseni mori mësim në fushën e edukatës së luftës, si dhe për sakrificimin e vetes në rrugën e heqjes së padrejtësisë për të gjithë njerëzit.

Ndër gjërat më të ndritura, që gjenden në shpirtin e Hysenit, prej gjurmëve të prindërve e të afërmeve të tij të mëparshëm, që ne i shikojmë të rrjedhin te Hyseni e ta furnizojnë atë me kuptimet e lartësisë, që marrin gjallëri në thellësi të tij dhe prej të cilave përbëhet qenia e tij, është edhe ndjenja e atij hidhërimi të madh, që kurrë nuk u nda prej tij. Kjo ndjenjë hidhërimi kishte zënë vend në zemrën e tij si rezultat i ndeshjeve të të parëve të tij, për të cilët ai kishte dëgjuar, se ata sakrifkoheshin për të vërtetën dhe të gabuarës i qëndronin ballë për ballë. Kjo ndjenjë hidhërimi ishte vulosur në zemrën e tij edhe si rezultat i asaj lufte të ashpër, që ai kishte përjetuar gjatë jetës së tij mes së drejtës dhe hipokrizisë në punët e njerëzve, të luftës mes transparencës dhe mashtrimeve, ndërmjet drejtësisë dhe dredhive. Jo vetëm prej babait të tij, por edhe prej të afërmeve të tij, Hyseni kishte një faktor të fuqishëm për shpërthimin e hidhërimit.

Kur lindi Hyseni, nëna e tij kishte arritur të njëzet pranverat. Ajo ishte nënë e mbushur me butësi e me dashuri zemre. Prej kësaj butësie e prej kësaj dashurie të ngrohtë, në shpirtin e saj gjeneroheshin valët e një hidhërimi të largët, valët e të cilit kishin rënë e kishin shpërthyer mbi babain e mbi të afërmit e saj prej ligësisë së kurejshëve, prej masakrimit që ata i kishin bërë shokëve të vranë të mbajtësit të mesazhit

dhe të afërmve të saj. Hidhërimi në zemrën e saj ishte shtrirë deri në ato përmasa sa nuk mund të jetë më i rëndë as para ngjarjeve më makabre. Hidhërimi i saj qe tepër i rëndë, veçanërisht ditën e luftës së Uhudit, ditën kur kurejshët vranë shumë myslimanë dhe masakruan trupat e myslimanëve të vrarë. Në shpirtin e saj nuk mund të shlyhej pamja e babait të saj, duke qarë me lot xhaxhain e tij, Hamzain dhe djalin e tij të adaptuar Zejd bin Hârithen. Të gjitha këto kujtime të hidhura do të jetonin në shpirtin e saj deri ditën e vdekjes.

Në vorbullën e këtij hidhërimi të thellë, që kishte prekur Fâtimen, Hyseni akoma ishte në barkun e nënës së tij, por më pas i vogli i saj do të trashëgonte prej saj atë hidhërim të rëndë me të gjitha efektet e tij të ashpra. Shenjat e kësaj trashëgimie ishin të dukshme që në fëmijërinë e Hysenit dhe në rininë e tij. Ai kishte dëshirë të qëndronte i vetmuar, gjithmonë duke u menduar, kishte gëzime të pakta, ishte tepër i ndjeshëm edhe ndaj veprimeve më të pakta e më të vogla që sillnin vuajtje e hidhërim për të tjerët.

Kur Hyseni nuk kishte mbushur as shtatë vjeç, i ra për pjesë të shikonte gupet e njerëzve që qanin gjyshin e tij, atë gjysh, që për të ishte burim i dashurisë e i ngrohtësisë më të madhe. Ai shikonte të vinin për ngushëllim në shtëpinë e tij, shikonte hidhërimin që kishte mbuluar fytyrat e tyre dhe që u kishte lidhur atyre gjuhët.

Hyseni qëndroi pranë nënës së tij, pasi ajo nuk doli më prej shtëpisë së saj. Ajo qëndronte e mbyllur në shtëpi, duke sjellë ndër mend kujtimet që kishte nga babai i saj, ato kujtime që e bënë të qante me të madhe. Bashkë me të qante edhe djali i saj, Hyseni. Historia na flet se nëna e Hysenit vetëm një herë ka qeshur pas vdekjes së babait të saj dhe vazhdoi në këtë gjendje derisa u bashkua edhe ajo me të. Tregohet se Enes bin Mâlîku, pasi mori leje prej Fatimes dhe, duke u munduar të fshehtë qëllimin për të cilin kishte ardhur, po përpiqej të përzgjidhte fjalët, me të cilat do t'i drejtohej asaj, që ajo të mëshironte veten e të tregonte më shumë maturi në hidhërimin e saj të madh. Hidhërimin e shprehte me vajtim të pandërprerë. Ai i sugjeroi durim. Por ajo iu

përgjigj atij vetëm me këtë fjalë: *“Si të bëri zemra që i dorëzove tokës trupin e të Dërguarit të Allahut?”*

Fatimja kishte dhembje të madhe, por edhe Enes bin Màlikut i filluan të qara të forta. Ai u largua prej saj me zemër të zhuritur prej nxhtësisë së atij hidhërimi të thellë, që mbulonte shpirtin e saj.

Hyseni i shikonte të gjitha këto. Ai shikonte motrën e tij, të mjeruarën e të heshturën, Zejneb, të përkundej në djepin e këtij hidhërimi, prandaj ndiente një boshllëk brenda vetes. I dukej se në ato çaste zemra i ndalonte dhe në këtë gjendje ai qëndronte në heshtje të plotë.

Hyseni shikonte nënën dhe motrën e tij dhe i dukej sikur te ato po zbulonte të panjohurën e largët dhe format e hidhërimit që vendimi e caktimi i kishte fshehur, për ato të dyja, për vetë atë, si dhe për të gjithë bijtë e tyre. Ai e ndjeu se pas pak ai dhe motra e tij Zejnebi do të qanin nënën e tyre; gjithashtu, e parandjeu se më pas do të qanin babain e tyre dhe vëllain e tyre, Hasanin. Në këtë gjendje shpirtërore të rënduar Hyseni po ndiente se mbi të gjithë familjen e tij në të ardhmen do të binte vargu i pësimeve rrëqethëse.

Pas pak ditësh Hyseni dëgjoi nënën e tij t'i lërë porosi motrës së tij Zejnebit: *“Të shoqërosh dy vëllezërit e tu, Hasanin e Hysenin, të kujdesesh për ta dhe të jesh për ta si nënë.”*

Nëna e tij vdiq tre muaj pas vdekjes së babait të saj dhe Hyseni i dha asaj lamtumirën e fundit. Ai shikonte Zejnebin të rrinte e vetmuar prej hidhërimit, shikonte edhe babain e tij që po vonohej pranë varrit të Zehrasë e të qante për të, duke i dhënë lamtumirën me zemër të copëtuar.

Ja, në këtë mjedis hidhërimesh, që s'kishin fund, u formua rinia e tij e hershme. Hyseni ishte djalë i ri, kur shikonte trazirat e kombit në rrugën e babës së tij, sa në njërën anë në anën tjetër. Qëndrimi i Aishes e i partizanëve të saj kundër imamatit i shtonte hidhërim, por nga ana tjetër, ky qëndrim i jepte vrull të qëndronte në anën e atyre që mbrojnë të drejtën. Gjithashtu, në shpirtin e Hysenit shpërthenin valët e mëshirës ndaj çdo personi të dhunuar prej padrejtësive. Më pas ai digjet nga brenda prej një hidhërimi të thellë, kur shikon me sytë e tij se pabe-

sia e Muàvijes, Amr bin El-Àsit dhe e përkrahësve të tyre ndaj babait së tij kishte trazuar të gjithë botën. Prandaj jeta nuk do të kishte asnjë kuptim për Hysenin, nëse ai nuk do të ngrihej të drejtonte shtrembërimet me të njëjtën trimëri të rrallë, që ishte ngritur edhe babai i tij.

Shkaqet e hidhërimit për Hysenin u plotësuan ditën kur shpata, në dorën mëkatare, u lëshua mbi babain e tij, në kohën kur ai ishte në xhami duke iu lutur Allahut, që të përmirësonte ndërgjegjet e prishura. Pas kësaj goditjeje babai i tij nuk jetoi më shumë se dy ditë. Ai u nda prej kësaj bote dhe kështu rruga mbeti e lirë, që pas tij të ndërtohej shteti i mëkatarëve.

Edhe vëllai i tij, Hasani, u vra me helmim. Por, përveç vrasjes së tij, ai pa veprimin më makabër të emevive e të përkrahësve të tyre, kur ata qëllonin me shigjeta kufomën e vëllait të tij. Gjithashtu, ai mësoi se Muàvija kishte urdhëruar të shaheshin babai i tij, Aliu dhe vëllai i tij, Hasani, nëpër minberet e xhamive të shtetit të emevive. Madje ai dëgjoji me veshët e tij Muàvijën të shante babain e tij, Aliun.

Shkaqet e hidhërimit të thellë u mblodhën edhe një herë në shpirtin e tij. Këto shkaqe arritën kulmin të nesërmen, në fushën e Qerbelasë. Ndodhi krimi më i shëmtuar e më i përbindshëm nga duart e komandantëve e të ushtarëve të poshtër, mbi atë grusht njerëzish prej vëllezërve të Hysenit, njerëzve të familjes së tij dhe të fëmijëve e përkrahësve të tyre.

Por kjo tragjedi e tij do të linte gjurmët e saj në motrën e tij, Zejnebin dhe në djalin e tij Zejnel-Àbidijnin.

Këto ishin kushtet e formimit të Hysenit, si trashëgimi e si edukim, të këtylla ishin edhe shkaqet e hidhërimit në shpirtin e tij. Dhe ky hidhërim e ndoqi Hysenin qëkur pa dritën me sy, ashtu siç kishte ndjekur edhe gjyshin, nënën e babain e tij. Prandaj hidhërimi u vulos në shpirtin e tij. Me këtë hidhërim ai shoqëronte njerëzit në dhembjet e tyre dhe kundërshtonte këdo që mundonte të tjerët, madje kundërshtimi i tij në këtë rrugë arrinte deri në vetëflijim.

Mbi këtë bazë trashëgimie dhe edukimi, Hysen bin Aliu thonte: *“Butësia është hijeshi, mbajtja e besës është burrëri, mendjemadhësia është urrejtje,*

kokëtrashësia është dobësi dhe shoqërimi me mëkatarët është dyshim.”; “Merr për-sipër vetëm ato gjëra për të cilat i ndien se je i aftë.”; “Jetën përkerah të padrejtëve nuk e shikoj ndryshe veçse të ndarë në dy pjesë.” dhe “Drejtësia është madhështi, kurse gënjeshtria është pamundësi.”

* * *

Po Jezijdi, i biri Muàvijes si ishte?

Padyshim që ky burrë trashëgoi karakteristikat e shtëpisë emevite në formim, në rrugën e jetës dhe në mënyrën e trajtimit të punëve. Por mbi këto karakteristika të shtëpisë së tij, ai shtoi edhe nga ato punët e liga, që shejtani i lëshon me bollëk te njerëzit e këqij e mendjelehtë. Madje ai nuk trashëgoi prej babait të vet as ato karakteristika të tij, që njerëzit i cilësojnë si të mira, megjithëse, në fakt, ato ishin karakteristika të “*rekrutuara*”, për të qenë në shërbim të sundimit e të pushtetit. Nëse dëshiron, mund të thuash pa frikë se te Jezijdi ishin mbledhur të gjitha të ligat e familjes së tij dhe se te ai nuk kishte asgjë prej atyre pak cilësive të mira që i karakterizonin ata. Ndër emevitë nuk kishte asnjë që ta kishin vrarë kënaqësitë fizike, ashtu siç kishin vrarë Jezijdin. Tregojnë se Jezijdi, duke dashur të garojë me një majmun, u rrëzua prej kalit të tij dhe nga ky rrëzim gjeti edhe vdekjen. Prej fjalëve të të parëve, të lëna në formë pasazhesh të shkëputura e që shprehin opinionin e njerëzve për Jezijdin, është edhe kjo fjalë e rrallë: *“Ishte pijanec, i zhytur në pijen e verës, vishte të mëndafshhta e i binte sazeve.”*

Në atë masë sa ishte Hysen bin Aliu shtrirje e pjellës profetike dhe vijimësi e moralit alevian, në po atë masë dallohej qartë te Jezijdi prejardhja e tij prej sufjanive.

Në atë masë sa ishin grumbulluar në shpirtin e Hysenit shkaqet e hidhërimit, me të cilin karakterizohen shpirtat e njerëzve të mirë në gjendje të rënda, atëherë kur njerëzit gjenden të ndarë në dy grupime: në njerëz të padrejtë dhe njerëz të dhunuar nga padrejtësia, në po atë masë ishin grumbulluar në shpirtin e Jezijdit shkaqet e ashpërsisë dhe

paturpësisë së kotë, me të gjitha veprimet e rezultatet që ato mbartin, duke sjellë hidhërimin e njerëzve të mirë.

Jeziydi u rrit e u formua në atë shtëpi ku Islamin e shikonin si një lëvizje politike që mundësonte kalimin e kryesisë sa në njërin familje në tjetrën. Ai u rrit në atë shtëpi ku qytetarëve u njihnin aq vlera, sa duheshin, që ata të ishin ushtarë për sundimtarin. Jeziydi u rrit në atë shtëpi, ku për qytetarët nuk njihnin qëllim tjetër, përveç faktit që e llogarisnin ekzistencën e tyre si burime pasurie për *“Shtëpinë e pasurisë”*, përmbajta e së cilës të ishte vetëm për pushtetmbajtësin. Meqenëse Jeziydi u rrit e u formua në një shtëpi të tillë, patjetër që edhe ai do të shkelte në po atë rrugë që kishin shkelur njerëzit e familjes së tij e të afërmit e tij që nga koha e injorancës para Islamit si dhe gjatë Islamit. Duhet shtuar se ai u formua në shtëpinë e babait të tij, në atë shtëpi ku vërshonin pasuritë e myslimanëve, që të shpenzoheshin kot së koti për dëshirat e mbretit e për dëshirat e të afërmeve të tij. Kur pasuria bie në dorën e injorantit dhe kur personi është formuar në atë mënyrë, që të mos njohë përgjegjësinë, patjetër që pasuria do të shërbejë për lodra padobi dhe për paturpësi. Për të gjitha këto Jeziydi u bë i njohur si njeri i alkoolizuar dhe i dhënë pas lodrave me qen, sipas zakonit të pasanikëve mendjetrashë. Kur erdhi koha, që ai të merrte në dorë sundimin, si individ i formuar në një mjedis ku kultivohej plotësimi i të gjitha dëshirave e pasioneve të tij, Jeziydi veproi me pasuritë e grabitura sipas tekave: me pasuritë publike ai kënaqte shërbëtorët e vet, skllavet që mbante, shokët e gotës e të qejfeve dhe të gjithë këngëtarët, valltarët e instrumentistët e tij. Edhe qentë e shumë të gjahut, që kishte, i vishte me stofra të kushtueshme e i zbukuronte me vathë prej ari e me varëse argjendi, ndërkaq kamxhikët e qeveritarëve të tij bënë të qelbëzoheshin plagët në shpinat e të varfërve, prej të cilëve ata mblidhnin taksën e tokës dhe taksën e kokës, haraxhin e xhizjen.

Sundimin e tij, që vazhdoi vetëm tre vjet e gjashtë muaj, e mbushën vetëm punë të turpshme, të kryera në bazë të politikës së emevive, politike që i shërbente vetëm pasioneve mëkatore, duke shtuar edhe atë që thamë më lart, në lidhje me rrugën e tij të jetës, vrasjen e Hysen bin

Aliut, të familjes së tij e të përkrahësve të tij, si dhe marrjen rob lufte të grave të tyre. Të gjitha këto “bëma” ndodhën gjatë vitit të parë të sundimit të tij, kurse gjatë vitit të dytë të sundimit të tij, Jezijdi grabiti qytetin e të Dërguarit, Medinën, pa u stepur në sulmin kundër Medinës as nga turpi e as nga madhështia e këtij qyteti. Për më tepër, Jezijdi lejoi që ushtarët e tij të vrisnin njëmbëdhjetë mijë vetë prej banorëve të saj, ndër të cilët shtatëqind muhaxhirinë dhe ensarë (Muhaxhirinët-mysli-manët që emigruan në Medinë dhe ensarët, mikpritësit e tyre, banorë të Medinës), të gjithë sahabë (shokë që kishin qëndruar vazhdimisht në krah) të Profetit. Ai lejoi të përdhunoheshin më shumë se një mijë virgjëresha.

Në karakterin e Hysenit ishte që të luftonte padrejtësinë e dhunën sipas shembullit të gjyshit e të babait të tij. Ai thoshte: *“Nuk e mendoj jetën së bashku me të padrejtët, veçse një punë të ndarë në dy pjesë.”*

Jezijdi ngrinte lart gjakderdhësit, mëkatarët e hakmarrjen e shfrenuar. Ai u thurte gjakatarëve lavdërime të shumta dhe i shpërblente për çdo krim që kryenin, madje urdhëronte që ata të respektoheshin. Ja edhe një shembull për këtë fakt nga jeta e Jezijdit: pak ditë pas vrasjes së Hysenit, Jezijdi ishte ulur me pijen e tij të preferuar ndër duar dhe në krahun e tij të djathtë ishte ulur guvernatori i Kufes, i urryeri Abdullah bin Zijàdi, njëri prej “heronjve” të Qerbelasë, ndërkaq thërret shërbyesin e pijes dhe i thotë:

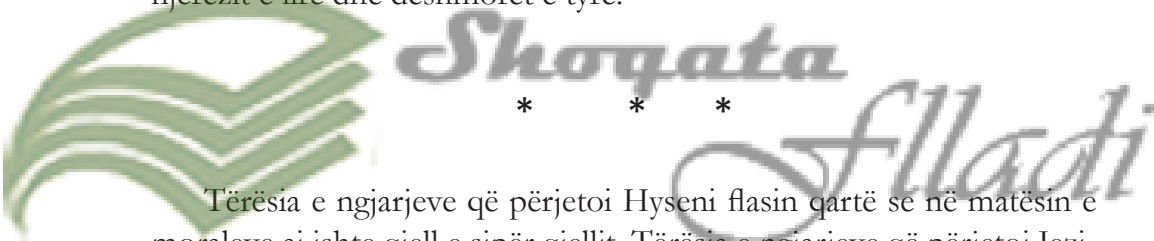
*“Më shërbe pijen që më vadit zemrën.
Pastaj shërbeji të njëjtën pije Ibn Zijàdit,
mbajtësit të sekretit e të besimit tim,
për të shlyer pasurinë e luftën time!”*

Sa e ngjashme është kjo gjendje e Jezijdit, kur ai respekton një kriminel si Abdullah bin Zijàdin me gjendjen e pasardhësit të tij, Abdul-Mlik bi Mervànit, i cili porositi djemtë e tij të nderojnë e të respektojnë kriminelin më të madh Haxh’xhàxh bin Jùsufin!

Me pak fjalë, nëse *“për Allahun kishte ushtarë prej mjalti”*, në kohën

e Muàvijes ata ishin të përzierë me helm, kurse në kohën e Jezijdit ata ishin thjesht, pa aspak përzierje me mjaltë. Në kohën e Jezijdit u kristalizua plotësisht fanatizmi emevit i kohës së injorancës para Islamit dhe emevitë e bënë Islamit një lëvizës për këtë fanatizëm. Një ngjarje e vetme historike nuk tregon për ndonjë burrë se ai ka më pak pjesë në kuptimet njerëzore se Jezijdi, “heroi” i tragjedisë së Qerbelasë. Gjithashtu, një ngjarje e vetme historike nuk tregon për ndonjë burrë se ai ka moral më të lartë se Hyseni, dëshmorë i tragjedisë së Qerbelasë. Atje kemi koncepte të zeza, këtu gjejmë faqe madhështore. Atje kemi tregtitë e ndryshme të emevive dhe kryesinë e tyre, kemi skllëvërit dhe xhelatët e tyre, kurse këtu kemi idealizmin e shtëpisë së talibëve, kalorësinë e tyre, njerëzit e lirë dhe dëshmorët e tyre!

Tërësia e ngjarjeve që përjetoi Hyseni flasin qartë se në matësin e moraleve ai ishte qiell e sipër qiellit. Tërësia e ngjarjeve që përjetoi Jezijdi flasin qartë se në matësin e moraleve ai ishte tokë e poshtë tokës.

Për ty është e mjaftueshme, si argument, tragjedia e Qerbelasë.

Është e mjaftueshme për ty, që edhe para kësaj ngjarjeje dy aktorët e tragjedisë ishin Hyseni dhe Jezijdi: Hyseni që mishëron hidhërimin e njerëzve të mirë, në shpirtat e të cilëve hidhërimi shtohet edhe më shumë nga urrejtja që ata kanë ndaj padrejtësisë, nga ana tjetër është Jezijdi, i cili përfaqëson ashpërsinë e njerëzve që merren me lodra të padobishme, pasi ashpërsia rritet në përmasa të dukshme në shpirtat e njerëzve që manifestojnë ulje e dobësim të moraleve, rrjedhje të personalitetit dhe urrejtje ndaj çdo përgjegjësie. Në të njëjtën kohë, ashpërsia e Jezijdit na sjell në kujtesë paktin e kohës së injorancës para Islamit, për të cilin kemi treguar në kapitullin e mëparshëm, ndaj të cilit gjyshërit e Jezijdit mbajtën qëndrim urryes dhe armiqësor, kurse gjyshërit e Hysenit, me qëndrimin e tyre të vendosur, bënë thirrje për pjesëmarrje në pakt. Ishin pikërisht gjyshërit e Hysenit ata që në atë pakt qëndruan

përkrah të dhunuarit nga padrejtësia, derisa i kthyen atij të drejtën që i përkiste. Me atë pakt ata synonin të ndalonin të fuqishmin, që të mos i bënte padrejtësi të pafuqishmit dhe banori i vendit të mos ushtronte dhunë ndaj një të huaji.

Dhe tani, për ilustrim të karakteristikave të dy familjeve, po rikujtojmë një ndodhi, njëra anë e së cilës është Hyseni dhe e gjithë familja e tij, kurse ana tjetër e saj është Jezijdi dhe emevitë, me përjashtim të një numri të vogël prej tyre.

Djali i Muàvijes, Jezijdi, kishte dëgjuar për bukurinë e Zejneb binti Is'hàkut, e cila ishte gruaja e Abdullah bin Selam El-Kurshij. Zejnebi ishte gruaja më e bukur e kohës së saj, gruaja me edukatë më të mirë dhe gruaja më e pasur se të gjitha gratë e tjera. Kur Jezidit po i sosej durimi, i foli për problemin që kishte njërit prej njerëzve të besueshëm të babait të tij, të quajturit Refik, i cili shkoi e i tha Muàvijes: *“Djalit tënd, Jezjidit, i është sosur durimi dhe dëshiron shumë ta keta atë.”*

Muàvija dërgoi e thirri Jezjedin, të cilit i kërkoi shpjegime për fjalët që i kishte përcjellë Refiku. Jezijdi i tregoi hallin që kishte. Atëherë Muàvija i tha: *“Merre punën me ngadalë o Jezjidi!”*

Jezijdi i tha: *“Si më urdhëron ta marr punën me ngadalë, kur shpresa për të më është prerë?”*

Por Muàvija i foli: *“O bir, mbaje të fshehtë këtë punën tënde, sepse, nxjerrja sheshit e këtij problemi nuk punon për të mirën tënde dhe, është Allahu Ai që do të kumtojë urdhrin e Tij për ty në atë që patjetër është.”*

Muàvija filloi nga thurja e mashtrimeve, që Jezijdi të arrinte qëllimin e tij. I shkroi burrit të asaj gruaje, Abdulla bin Selamit, të cilin e kishte emëruar qeveritar në Irak. Muavija i shkruante të paraqitej pa vonesë, sapo të shikonte këtë letër të tij, pasi me dëshirën e Allahut do të bisedonin për një të ardhme të mirë për të.

Abdullah bin Selami u nis me shpejtësi dhe u paraqit. Muàvija e vuri të rrinte në një poltronë të përgatitur për të. Në këtë kohë, te Muàvija në Sham ndodheshin Ebù Hurejreh dhe Ebù Dardà.

Muàvija u tha këtyre të dyve: *“Mua më është rritur një vajzë dhe dua që ta martoj, kështu që kam filluar të shikoj të zgjedh se kush është më i përshtatshëm*

për të qenë burri i saj. Shpresoj, se ai, që do të vijë pas meje, do të ecë nën shembullin tim e do të ndjekë gjurmët e mia, por ndodh që pas meje të vijë dikush, që e mposht shejtani dhe e bën atë që, padrejtësisht, ta pengojë vajzën të martohet ose e bën, që për vajzën time të mos shikojë për të gjetur një burrë të rangut të saj. Në të vërtetë, unë jam i kënaqur që burri i vajzës sime të jetë Abdullah bin Selam El-Kurshij. Ai është njeri fetar e i ndershëm, me virtyte e me burrëri.”

Ata të dy i thanë Muàvijes: “Njeriu që ka më shumë të drejtë të kujdeset për mirësitë e Allahut e për të falënderuar për këto mirësi, si dhe për të kërkuar kënaqësinë në punët që Ai ka caktuar për ty, padyshim që je vetëm ti.”

Muàvija i tha atyre të dyve: “Këtë që u tregova, ia thoni atij nga ana ime! Atë vajzë në shpirtin tim e kisha bërë këshill konsultativ dhe shpresoj që ajo, me dëshirën e Allahut, të mos dalë prej mendimit tim.”

Ebù Hurjreh dhe Ebù Dardà dolën prej Muàvijes, shkuan te Abdulla bin Selami dhe i folën për atë që u kishte ngjarë.

Pasi dolën ata të dy, Muàvija vajti te e bija dhe i tha: “Vijnë te ti Ebù Hurejre dhe Ebù Dardà, që të parashtrojnë çështjen e Abdulla bin Selamit dhe, kur ata të kërkojnë prej teje që të vish te unë për të më kërkuar mendimin në lidhje me martesën tënde me Ibni Selamin, ti thuaji atyre: “Me të vërtetë ai është i përshtatshëm e njeri bujar, është i afërt e i dashur, por ai është i martuar me Zejneb binti Is’hàkun dhe, unë kam frikë se do të kem atë xhelozji që kanë të gjitha gratë dhe nga xhelozia mund të arrij deri aty sa të bëj ndonjë nga ato veprime që sjellin zemërimin e Allahut dhe për këtë Ai më dënon, prandaj unë nuk mund të veproj pa e ndarë ai gruan.”

Ebù Hurejre dhe Ebù Dardà, shkuan te Abdulla bin Selami dhe e njoftuan për fjalët e Muàvijes. Abdullai i dërgoi ata të dy si ndërmjetës për fejesë dhe ata shkuan te Muàvija, i cili u tha: “Ju të dy e mësuat sa i kënaqur jam unë me të dhe sa kujdes tregoj ndaj tij, gjithashtu ju e mësuat prej meje se vajzën e kam këshilltare të shpirtit tim, prandaj shkonit te vajza dhe i thoni asaj atë që unë kam menduar për atë.”

Që të dy hynë te vajza e Muàvijes dhe e njoftuan. Në përgjigje të kërkesës që ata i bënë, vajza u foli atyre të dyve me fjalët që i kishte mësuar i ati dhe kështu që të dy u kthyen te Abdulla bin Selami dhe e njoftuan se ç’kishte thënë ajo.

Abdulla bin Selami mendoi se vajzën e Muàvijes e pengonte të bëhej grua e tij vetëm ndarja me gruan e tij, Zejnebin, prandaj ai dëshmoi para atyre të dyve se e kishte ndarë gruan dhe i porositi që të shkonin përsëri te vajza e Muàvijes.

Ata shkuan dhe njoftuan Muàvijën se Abdulla bin Selami, nga dëshira që të bashkohej me vajzën e tij, e kishte ndarë gruan e tij, Zejnebin. Muàvijja shprehu keqardhjen për atë që ai kishte bërë dhe për ndarjen e gruas së tij, Zejnebit dhe tha: *“Unë as nuk e miratoj e as nuk e kam dashur që ai të ndajë gruan, por tani shkon me shëndet dhe më pas do të shkon te ajo që të merrni prej saj fjalën se ajo është e kënaqur.”*

Pasi ata erdhën, Muàvijja i urdhëroi që të hynin te vajza e tij dhe ta pyesnin nëse ishte e kënaqur tani që u plotësua kërkesa e saj. Gjatë bisedës, Muàvijja u tha atyre të dyve: *“Nuk më bëhej ta urdhëroja për çështjet e saj private, pasi siç u thashë, unë atë e kam bërë këshilluese të shpirtit tim.”*

Ata të dy hynë te vajza dhe e njoftuan se Abdulla bin Selami e kishte ndarë gruan e tij, madje i kujtuan asaj virtytet dhe fisin e tij të mirë. Vajza u tha atyre të dyve: *“Në të vërtetë, ai ndër kurejshë është njeri i rëndësishëm, por ju të dy e dini se matura në punë është më afër për të pasur frikë dhe është frika ajo që dikton kujdes të madh për t’u ruajtur, prandaj unë do të pyes për atë, dua që të mësoj më shumë për punën e tij, pastaj do keni prej meje njoftimin rreth asaj që Allahu ka bërë të bukur për mua. Nuk ka forcë e fuqi tjetër përveç Allahut.”*

Ata të dy i thanë: *“Allahu të sjellë mbarësinë!”*

Pasi u larguan prej saj, shkuan te Abdulla bin Selami, të cilin e njoftuan për fjalët që ajo kishte thënë, ndërkaq Abdullahu recitoi vargun e poetit:

*“Nëse mesi i kësaj dite kaloi,
nesër një ditë e ngjashme është afër.”*

Njerëzit filluan të flasin rreth faktit që Abdulla bin Selami kishte ndarë gruan e tij, Zejnebin dhe se ishte fejuar me të bijën e Muàvijes; njerëzit e qortonin për veprimin që kishte bërë pa e gjykuar e pa e shoshitur punën e tij paraprakisht. Njerëzit shprehnin këto mendime, pasi njihnin mirë shturjen e Jezidit dhe mashtrimet e Muàvijes.

Më pas Abdulla bin Selami insistoi që Ebù Hurejreh dhe Ebù Dardà të shkonin sa më shpejt te vajza e Muàvijes. Ata shkuan e i thanë asaj: *“Bëj ç’ke për të bërë, kërkoi Allahut të mirën nëpërmjet faljes së namazit të ‘Istihàres’, sepse vetëm Ai e udhëzon në rrugën e drejtë atë që kërkon të mirën e rrugën e drejtë.”*

Vajza u tha atyre të dyve: *“Shpresoj që Allahu për mua ka bërë më të mirën, unë jam thelluar shumë në çështjen e Abdulla bin Selamit, derisa e mora vesh mirë punën e tij. Kam pyetur për të dhe kështu që mendoj se ai nuk më përshtatet mua. Ata që unë kam pyetur kishin mendime të ndryshme për të, kishte prej atyre që më thanë prerë që të mos lidhem me të, por kishte të tjerë që më urdhëruan të bashkohem me të dhe mospajtimi i tyre në fjalë qe gjëja e parë që unë urreva.”*

Kur dy ndërmjetësuesit i komunikuan fjalët e saj, Abdulla bin Selami e mori vesh se e kishin mashtruar.

Punën e Abdulla bin Selamit e morën vesh të gjithë dhe të gjithë thanë: *“Atë e mashtrroi Muàvija, që ai të divorconte gruan, të cilën ai e donte për djalin e tij, Jezijdin.”* Të gjithë e konsideruan shumë të keq veprimin e tij.

Kurthet e Muàvijes në plotësim të dëshirave të degjeneruara të Jezijdit, bënë që të ndodhte ndarja e parë, por, caktimi e vendimi ishte e kundërta e këtyre hapave mashtruese, pasi puna përfundoi në dorën e Hysen bin Aliut, i cili ishte formuar nën shembullin e babait të tij të madh për t’i qenë në ndihmë kujtdo që i bëhej padrejtësi. Dhe tani për ty vazhdimi i ngjarjes:

“Kur mbaroi koha e pritjes për Zejnebin, e divorcuara e Abdulla bin Selamit, Muàvija dërgoi në Irak Ebù Dardà, që të bënte fejesën e saj për djalin e tij, Jezijdin. Kur Muàvija arriti në Kufe, atë ditë kishte arritur aty edhe Hysen bin Aliu dhe kështu Ebù Dardà, së pari, i bëri një vizitë Hysenit, në respekt të pozitës së tij të lartë. Hyseni e përshëndeti me selam dhe e pyeti për shkakun e ardhjes së tij në Kufe. Ebù Dardà i tha: “Më ka dërguar Muàvija, që të fejoj djalin e tij Jezijdin me Zejneb binti Is’hàkun.”

Pastaj e njoftoi një e nga një për të gjitha hollësitë e ngjarjes, atëherë Hyseni i tha: *“Unë kisha dëshirë të martohem me Zejneb binti Is’hàkun dhe kisha qëllim të dërgoj lajmësin, sapo të mbaronte koha e pritjes së detyrueshme për të dhe, më ka penguar edhe zgjedhja e një lajmësi si ti, por ja që Allahu të solli ty,*

prandaj shko si mbles të fejosht Zejnebin për mua dhe për Jezjidin, pastaj ajo le të zgjedhë për veten e saj atë që Allahu ka zgjedhur për atë. Këtë fejesë e ke emanet derisa të çosh fjalën te ajo. Unë po të jap si mehr, paratë e kurorës, të njëjtën shumë që ka dhënë edhe Muàvija për djalin e vet. ”

Ebù Dardà tha: *“Me lejen e Allahut do ta bëj.”*

Kur Ebù Ed’derdàe hyri te Zejnebi, i tha: *“Oj grua! Allahu i ka krijuar punët me fuqinë e Tij dhe i bën ato të jenë me pushtetin e Tij, por për çdo punë Ai ka bërë një caktim, por edhe për çdo caktim ka bërë një shkak. Askush nuk mund të largohet prej urdhrit të Allahut. Patjetër edhe divorcimi yt prej Abdulla bin Selamit ishte pjesë e caktimit, por shpresohet që ky divorcim nuk të sjell ndonjë dëm, pasi ty të kërkon për fejesë Jezjidi, i biri i Muàvijes, si dhe Hyseni, i biri i Aliut. Unë kam ardhur si ndërmjetës që të të fejoj me njërin nga këta të dy, prandaj ti zgjidh cilin të duash.”*

Zejnebi heshti gjatë dhe pastaj foli: *“Sikur kjo punë të më vinte kur ti të mos ishe prezent, patjetër që do të dërgoja lajm që të vije dhe do të ndiqja mendimin tënd, por meqenëse ti je i ngarkuar me detyrën e mblesës, punën time, në radhë të parë, e të në dorën e Allahut dhe pastaj në dorën tënde, prandaj të takon ty të zgjedhësh për mua atë me të cilin ti je më i kënaqur.”*

Ebù Dardà i tha: *“Oj grua, unë jam ngarkuar vetëm të të njoftoj dhe është detyra jote të zgjedhësh për veten tënde.”*

Zejnebi përsëri foli: *“Allahu të ndjefte e të dhentë shëndet! Unë jam vajza e vëllait tënd dhe kur je ti, nuk është nevoja të flas unë.”*

Ebù Dardà e pa se nuk kishte rrugë tjetër veçse të bënte zgjedhjen e tij dhe tha: *“Për mua Hyseni është më i dashur dhe ai më kënaq më shumë!”*

Atëherë gruaja tha: *“Unë e bëra zgjedhjen time dhe e pranoj atë.”*

Ja kështu Zejnebi e martoi veten me Hysenin, ndërkaq Hyseni i dërgoi asaj mehrin, shumë e parave të kurorës. Kur Muàvija mori vesh këtë lajm, u egërsua shumë dhe e qortoi rëndë Ebù Dardà dhe me zë të lartë tha: *“Kush dërgon një tubaf, patjetër që do të ketë të kundërtën e asaj që dëshiron!”*

Pas kësaj Muàvija e hoqi Abdulla bin Selamin nga detyra që kishte në Irak dhe i ndërpreu të gjitha llojet e mbështetjeve financiare, për shkak se i kishin shtënë në vesh se Abdullai po fliste keq për Muàvijën

dhe se e akuzonte për pabesi e për mashtrim. Abdulla bin Selami mbeti shumë ngushtë nga gjendja, pasi ajo që kishte në dorë ishte fare pak, prandaj u kthye në Irak, ku para divorcit kishte lënë te Zejnebi shumë para, por ai mendoi se ajo do t'ia mohonte, për shkak se ai ishte sjellë shumë keq me të, si dhe për shkak se e kishte ndarë pa pasur asnjë të keqe prej saj.

Kur Abdullai arriti në Irak, u takua me Hysenin dhe pasi e përshëndeti me selam i tha: *“Patjetër që e ke marrë vesh atë që ndodhi mes meje e Zejnebit. Kohë më parë kam lënë te Zejnebi për ruajtje një shumë të mirë parash, të cilat vazhdojnë të jenë në dorën e saj dhe unë nuk i kam marrë.”* Pastaj Abdullai tha shumë fjalë të mira për Zejnebin dhe, kur po ndaheshin, i tha Hysenit: *“Kujtoja asaj punën time dhe kërkoi të më kthejë pasurinë time.”*

Pasi u largua Abdullai, Hyseni shkoi te Zejnebi dhe i tha: *“Ka ardhur Abdulla bin Selami. Ai flet shumë mirë për ty, të lavdëron për jetesën e përbashkët që keni pasur. Ai ngre shumë lart shpirtmërsinë dhe besnikërinë tënde. Në të vërtetë kjo më gëzoi e më çuditi njëkohësisht. Gjithashtu, ai më përmendi se më parë ka lënë në mirëbesim te ti një sasi parash, prandaj ktheja atij pasurinë e vet, pasi ai foli vetëm të vërtetën dhe po kërkon vetëm të drejtën që i takon.”*

Zejnebi tha: *“Është e vërtetë, më ka lënë para, por nuk e di sa janë dhe a do t'ia kthej ashtu siç m'i ka lënë!”* Hyseni e lavdëroi me fjalë të mira dhe me edukatën e tij të lartë tha: *“A nuk është më mirë ta fus te ti që të dalësh nga përgjegjësia dhe t'ia kthesh vetë paratë e tij?”*

Pastaj Hyseni takoi Abdulla bin Selamin, të cilit i tha: *“Ajo nuk e mohon pasurinë tënde dhe thotë se paratë janë ashtu siç ia ke lënë. Prandaj hyr vetë te ajo që të marrësh prej saj paratë e tua.”*

Abdulla bin Selamit i vinte turp nga vetja, prandaj i tha Hysenit: *“A nuk po urdhëron ndonjë që të më japë paratë?”*

- “Jo, tha Hyseni! Ti vetë duhet t'i marrësh prej saj paratë, ashtu siç ia ke dhënë.”

Dhe Hyseni hyri te ajo së bashku me Abdulla bin Selamin dhe foli: *“Ky është Abdulla bin Selami. Ai ka ardhur të kërkojë ato që ka lënë te ti.”*

Ajo nxori qeset me para, i vuri përpara tij dhe tha: *“Këto janë paratë e tua!”*

Ai e falënderoi dhe e lavdëroi!

Ndërkaq Hyseni doli dhe i la të dy vetëm për vetëm. Abdulla bin Selami veçoi njërin prej qevese dhe e zbrazi të gjithë para Zejnebit, duke i thënë: *“Merri, kejo është më e pakta që merr prej meje”!*

Të dyve u rridhnin lot nga sytë derisa filluan të qajnë me zë të lartë nga hidhërimi që kishin për shkak të provës së rëndë që kaluan. Në çast, te ata të dy, hyri Hyseni dhe me butësi e me dashamirësi u tha: *“Dëshmitar kam Allahun që unë e kam divorcuar këtë grua! Kam dëshmitar Allahun se unë nuk u martova me këtë as për pasurinë e as për bukurinë e saj, por kam dashur vetëm që ajo të ishte hallall për burrin e saj!”* Abdulla bin Selami mësoi prej të dyve se Hyseni kishte bërë me Zejnebin vetëm një martesë formale, me qëllim që Zejnebin ta largonte prej Jezidit, pas pabesisë që kishte përdorur babai i tij dhe pastaj të bënte që ajo të ishte hallall për burrin e saj, Abdulla bin Selamin. E gjitha kjo u bë sipas dispozitës së ligjit të fesë, e cila përcakton qartë se gruaja e divorcuar mund të rikthehet te burri, që e ka divorcuar, vetëm nëse ajo martohet me një tjetër dhe ky tjetri e divorcon.

Ja kështu Zejnebi mbeti për burrin e saj, i cili ra pre e pabesisë, por ajo qëndroi e ndershme, ashtu siç e kishte lënë ai dhe asnjë burrë nuk e preku atë gjatë mungesës së tij.

Abdulla bin Selami i kërkoi Zejnebit që t’i kthente Hysenit paratë e kurorës që i kishte sjellë asaj dhe ajo menjëherë iu përgjigj kërkesës së tij, por Hyseni nuk i pranoi dhe tha: *“Shpresoj që shpërblimi të jetë më i mirë për mua!”*

* * *

Hashimiu Ali bin Ebù Tàlib ka thënë: *“Pasha Allahun, unë nuk kam groposur lingota ari e argjendi prej pjesës suaj të kësaj bote, as nuk kam depozituar prej pasurive të kësaj bote ndonjë send që nuk prishet, as nuk kam fshehur ndonjë rrobë timen të vjetërsuar. Sikur të doja, unë e kisha rrugën e shtruar për të shkuar te aparati i përpunimit të mjaltit, te kokerrat e pastra të grurit e te tekstilet*

e mëndafshita. Është shumë larg që mua të më mposhtin dëshirat e mia e që mua të më drejtojë kujdesi i tepruar për të përzgjedhur ushqimet. Uroj që në Hixhaz e në Jemameh të mos ketë as të atillë që lakmojnë për një unazë të thyeshtë e as të atillë që nuk kanë besë në ngopje! Unë nuk shtribem barkësfrurë kur rreth meje ka barqe të uritur e zemra të zemëruara! A të jem i kënaqur vetëm kur më thuhet prijësi i besimtarëve dhe të mos jem së bashku me ta në pësimet që sjell koha?”

Në një letër, dërguar qeveritarit të tij në Ehvàz, Aliu i shkruante: “Unë betohem në Allahun me të drejtën! Nëse më njoftojnë se ti ke tradhtuar në ndonjë send prej pasurisë së myslimanëve, të vogël apo të madh, patjetër që do të të shtrëngoj aq shumë, sa do të të lë me fare pak pasuri, me shpinë të rënduar dhe me një punë të vogël.”

Kurse Muàvije bin Ebù Sufjàni thotë: “Toka është e Allahut dhe unë jam kalifi i Allahut! Ç’ka marr unë prej pasurisë së Allahut, është e imja dhe ç’ka lë unë prej asaj pasurie, është e lejuar për mua!”

Emevitë Muàvije, djali i tij Jezijdi dhe Mervà bin El-Hakemi, u tregonin partizanëve të tyre pasuritë e popullit. Për të forcuar sundimin e tyre, ata prisnin koka njerëzish dhe kishin ushtarë prej mjalti, të përzier me helm ose prej helmi pa mjaltë.

Të dyja grupimet kishin partizanët e vet.

PARTIZANËT E DY GRUPIMEVE

* *Pasha Allahun, sikur ata të na luftonin me armët e tyre dhe të na çonin në vendmjekimet e braktisura, patjetër që ne do të mësonim se jemi me të drejtën dhe ata janë me të gabuarën!*

Am'màr bin Jàser

*

Do të vdesim së bashku me ty!
Partizanët e Hysen bin Aliut

*

Sa do të dhurosh për ne?
Partizanët e Jezijd bin Muàvijes

Cilësia më e dallueshme e partizanëve të talibëve dhe që ishte unike për të gjitha cilësitë e tyre, ishte ndjenja e gëzimit që ngjall vesa e mëngjesit, gëzim me të cilin lartësohen karakteret dhe merr kuptim lufta për të ndihmuar atë që i është bërë padrejtësi, lufta për të ndaluar përdhosjen e besimit, si dhe flijimi për të drejtën. Ata nuk qortohen se ishin pak, pasi njerëzit, që shkojnë me gëzim drejt rrezikut, gjithmonë janë pak, por rezultati i këtyre të gëzuarve është tepër i lartë. Shpesh të paktët si numër janë më domethënës në objektivat e nderuara dhe në qëllimet e larta. Një shpirt i lartë mund të mbajë punë të rëndësishme aq sa nuk i mbajnë dot shpirtrat e mijëra individëve. Pikërisht këtë të vërtetë na tregon rruga e përkrahësve të talibëve, të vërtetën se ata ishin njerëz të vendosur në bindjen e tyre, të cilën e kishin bërë qëllim të jetës.

Këta dashamirës të Aliut, Muàvija mendohej t'i tundonte me të njëjtat mjete që kishte tunduar përkrahësit e vet: me para e me pushtet, me kusht që edhe ata të bashkoheshin me Muàvijën për të sharë Aliun e djemtë e tij. Por ata kundërshtuan, edhe pse tundimi ishte shumë i fuqishëm. Më pas Muàvija i kërcënon ata me dënimet më të rënda, nëse nuk do të vepronin sipas dëshirës së tij, duke menduar se dënimi do të ishte me më shumë efekt se tundimi për t'i bërë ata të shanin Aliun, por ata kundërshtuan fuqishëm, edhe pse dënimi mund të ishte shumë i rëndë.

Një ditë, Muàvije bin Ebù Sufjàni po rrinte me disa burra të parisë, ndër të cilët edhe El-Anef bin Kajsi, kryetari i fisit Temijm. Pas pak, në këtë grup, hyri edhe një burrë prej banorëve të Shamit, i cili u ngrit të fliste. Fjala e fundit, që ai tha, sipas zakonisht që kishin adaptuar banorët e Shamit dhe ashtu siç dëshironte Muàvija e ata që qëndronin rreth tij, ishte mallkimi që i bëri Aliut. Të gjithë njerëzit ulën kokat. Ndërkaq El-Ahnef tha: *“O Muàvije, sikur të dinte ky që foli se ty do të bëhej qeji kur mallkohen profetët, patjetër që do t'i mallkonte edhe ata, por kije frikë Allahun dhe lere Aliun, që tani është në prezencën e Allahut. Pasha Allahun, me sa di unë, Aliu ishte i pastër në moralin e tij, ishte njeri i bekuar dhe i lartë në pësimet e rënda që e goditën.”*

Muàvija tha: “O Abnef, ti nuk shikon të ulëtën dhe flet pa u menduar, prandaj për emër të Allahut ti do të ngjitesh në minber, ku me dëshirë ose pa dëshirë, do të shash Aliun!”

Ahnefi tha: “Nëse më fal, kjo është mirë, nëse më detyron të shaj Aliun, të betohem në Allah, se prej buzëve të mia nuk do të dalë asnjë sharje për të!”

Muàvija tha: “Ngrehu dhe ngjitu në minber! Pasha Allahun, patjetër që do të hakmerrem kundër teje me fjalë e me punë!”

Muàvija vazhdoi ta ngacmojë dhe i tha: “Ç’do të thoshe, nëse do të hakmerreshe kundër meje?”

Ai tha: “Do të ngjitem në minber, do të falënderoj Allahun, pastaj do t’i lutem Allahut të lartësojë në gradën e Profetit të Tij. Pastaj do të them: “O njerëz, Muàvija më ka urdhëruar të mallkoj Aliun, por dëgjoni me vëmendje, Aliu dhe Muàvija u grindën dhe luftuan mes tyre. Secili i tha njëri-tjetrit: “Ti më sulmove mua dhe grupin tim.” Gjatë kohës që unë do të lutem, ju vazhdoni të thoni “AMIN” dhe Allahu ju mëshiroftë.” Pastaj do të them: “O Zoti im, mallkimi Yt, mallkimi i engjëjve të Tu, mallkimi i profetëve të Tu dhe mallkimi i gjithë robërve Tuaj, qoftë mbi atë që ka sulmuar shokun, si dhe mbi grupin që ka sulmuar grupin tjetër. Pranoje lutjen tonë o Zoti i botëve!”

Muàvija foli: “Atëherë, të të falim o Ebù Babr?”

Muàvija mundohej t’u imponohej me durim partizanëve të Aliut, që ata të shanin Aliun e djemtë e tij. Aliu ishte në varr dhe Muàvija ishte mbreti i ashpër, dora e gjatë e të cilit arrinte shumë larg.

* * *

Historia përmend shumë urrejtje, sa Muàvija vrau Hixhr bin Udej El-Kendijin dhe shokët e tij për shkak se ata kundërshtuan të shajnë Aliun e djemtë e tij nëpër minberet e xhamive. Më poshtë do të flitet për këtë person.

Partizanët e Aliut ishin tepër të vendosur në ruajtjen e ndjenjave të fisnikërisë njerëzore, që Aliu kishte mbjellë në shpirtrat e tyre, madje

ai kishte punuar me përkushtim, që ndjenja e fisnikërisë njerëzore të asimilohej e të rritej në shpirtrat e të gjithëve, pa bërë dallim mes burrit e gruas, të madhit e të voglit.

Në njërin prej viteve të sundimit të tij, kur Muàvija bëri Haxhin, pyeti për një grua të fisit benij Kenaneh, që quhej Dàremij'je. E njof-tuan se ajo ishte shëndoshë e mirë. Atëherë ai dërgoi ta thërrisnin dhe ta sillnin te ai. Kur ata e sollën gruan, Muàvija i tha: *"A e di përse dërgova të të thërrisnin? Të kam thirrur që të pyes përse e deshe Aliun dhe mua më urreve, përse atë e pranove për të parë, kurse me mua u armiqtësove?"*

Gruaja tha: *"A do të më falësh, o prijës i besimtarëve?"*

Ai tha: *"Të kam falur."*

Atëherë gruaja foli: *"Meqenëse ti po këmbëngul, po të them se unë e desha Aliun për drejtësinë e tij ndaj shtetasve dhe për barazinë që zbatonte në pjesëtimin e gjërave, kurse ty të urreve, sepse luftove atë që qëndronte shumë më lart se ti në të gjitha punët! Unë e pranova Aliun të parë, për dashurinë që ai kishte ndaj të mjeruarve dhe të urreve ty, ngaqë ti je gjakderdhës, ke dorë të rëndë në dënimet, bën padrejtësi në gjykim dhe vendimet i merr sipas dëshirës."*

Muàvija tha: *"Për këto të është fryrë barku?"*

Deràmija ishte shumë e shëndoshë. Ajo tha: *"Ore ky, sa ngjan me Hindin! Pasha Allahun, ajo merrej si shembull në këtë punë."* Hindi ishte nëna e Muàvijes.

Muàvija i tha asaj: *"Shiko, ç'na thotë, por, a e ke parë ti Aliun?"*

Ajo tha: *"Pasha Allahun, e kam parë."*

Përsëri Muàvija e pyeti: *"Si e ke parë ti atë?"*

Gruaja tha: *"Pasha Allahun, e kam parë. Atë nuk e tundoi sundimi, ashtu siç të tundoi ty, atë nuk e shqetësoi pasuria, ashtu siç të ka shqetësuar ty."*

Përsëri Muàvija e pyeti: *"A e ke dëgjuar fjalën e tij?"*

Gruaja tha: *"Betohem në Allah! E kam dëgjuar, fjala e tij hiqte verbërinë prej zemrave, ashtu siç heq vaji ndryshkëun."*

Muàvija tha: *"The të vërtetën, a ke ndonjë nevojë?"*

Gruaja i tha: *"Do të ma japësh, nëse ta kërkoj?"*

Muàvija tha: “Po.”

Gruaja tha: “Dua të më japësh njëqind deve të kuqe, bashkë me damazin e me bariun.”

Muàvija i tha gruas: “Nëse unë të jap këto që kërkon, a e zë unë te ti vendin e Aliut?”

Gruaja tha: “Me gjithë bujarinë e megjithëse je i madh, vetëm Allahu është i plotpushtetsbëm! Dëshiron që unë të të dua më shumë se Aliun?!”

Muàvija ia dha asaj devetë që dëshironte, pastaj i tha: “Dëgjo, pasha Allahun, sikur të ishte Aliu, ai nuk do të kishte dhënë asgjë.”

Gruaja iu përgjigj: “Jo, për Allah jo. Ai nuk do të më jepte as gjënë më të vogël prej pasurisë së myslimanëve!”

Kur Muàvije bin Ebù Sufjàni ishte halife në Damask, hyri te ai Adij bin Hätëm Et’tàij dhe Muàvija i tha: “Ç’bënë djemtë tuaj?”

Udeji i tha: “U vranë duke luftuar përkrab Ali bin Ebù Tàlibit.”

Muàvija i tha: “Sa i drejtë është treguar Aliu me ty, vrau djemtë tuaj dhe la të jetojnë djemtë e vet!”

Adiji tha: “Por ama, Aliu është treguar shumë më i drejtë me ty, Aliu u vra dhe jetove ti!”

Atëherë Muàvija tha: “Ka mbetur pa marrë një pikë prej gjakut të Osmanit, të cilën e shlyen vetëm gjaku i njërit prej fisnikëve të Jemenit.” Bën aludim për Udej bin Hätëmin. Prandaj Udeji tha: “Pasha Allahun, zemrat tona, që të urren ty, patjetër që janë po në gjokset tona, kurse shpatat, me të cilat ne të luftuam ty, tani qëndrojnë mbi qafat tona. Nëse ti afroshesh te ne me një gisht pabesi, e keqja është afruar te ne një pëllëmbë, por dije se prerja e fytit dhe grabmat e fundit të shpirtit në gypat e frymëmarrjes, për ne është më e lehtë se të dëgjojmë sharjet e tua për Ali bin Ebù Tàlibin. Prandaj o Muàvije, jepja shpatën atij që do ta përdorë!”

Muàvija tha: “Kjo është një fjalë e urtë, prandaj shkruajeni këtë fjalë.” Dhe heshti.

Muàvija u nis të kryente Haxh dhe kur arriti në Medinë, dërgoi të thërriste Sa’d bin Ebù Vek’kàsin, me qëllim që ta shoqëronte në Haxh. Sa’di iu përgjigj ftesës së tij. Pasi kishin përfunduar punët e Haxhit hynë të dy në atë që quhej “Darun’nedveti” – shtëpia e mbledhjeve për marrje vendimesh – dhe aty filluan një bisedë të gjatë. Muàvija kërkonte të

merрте vesh se deri ku shkonte mendimi i këtij sahabiu, në lidhje me qëndrimet e tij ndaj Ali bin Ebù Tàlibit. Muàvija kishte menduar se po e mashtronte Saëdin, ngaqë ky i fundit pranoi ftesën e tij për të shkuar së bashku me të në Haxh. Muàvija, në bisedë e sipër, filloi të shajë imamin dhe i tha Saëdit, duke e mikluar: *“Ç’të pengon që të shash edhe ti Ebù Turabin, domethënë Ali bin Ebù Tàlibin?”*

Saëdi mori zjarr nga brenda dhe me tërë mllefin e zemërimit tha: *“Më ulë të rri në poltronën tënde dhe pastaj fillove nga sharjet për Aliun. Betohem në Allah, sikur te unë të ishte edhe vetëm një prej atyre cilësive që kishte Aliu, për mua do të ishte më e dashur se koba kur lind dielli. Mësoje mirë se, që sot e tutje, unë kurrë nuk do të hy në këtë shtëpi së bashku me ty!”*

Pasi tha këto fjalë, nga zemërimi e në shenjë proteste ktheu rrobën e tij të sipërme nga ana e prapme dhe u largua.

Prej partizanëve të talibëve është edhe Amr bin El-Hamiku, të cilin e vrau Zijà bin Ebijhu, sepse ishte mbështetës i Aliut. Kokën ia dërgoi Muàvijes. Ishte koka e parë që dërgohej si dhuratë në Islam. Kështu e pësoi edhe gruaja e Amrit, pasi Muàvija kishte dëgjuar se ajo fliste me fjalë të rënda për politikën që ndiqte Muàvija e mënyrat se si i dënonte njerëzit.

Gjithashtu, prej partizanëve të talibëve është edhe dëshmori Mejthem Et’temar. Mejthemi kishte jetuar pranë djalit të Ebù Tàlibit, çka i kishte dhënë mundësi të kuptonte mirë pozitën që zinte Ali bin Ebù Tàlibi në radhën e burrave të mëdhenj. Nga tregimet mësohet se Aliu e kalonte një pjesë të kohës në dyqanin e Mejthemit dhe, kur ndodhte që Mejthemi ishte larguar nga dyqani për ndonjë nevojë, Aliu nuk shihte ndonjë pengesë që ta ndalonte të shiste hurma në vend të Mejthemin dhe ta priste atë derisa të kthehej.

Pas vrasjes së Aliut e djalit të tij, Hysenit, qyteti i Kufes ra në dorën e kriminelit Ubejdulla bin Zijàd, i cili e kërcënoi me vdekje Mejthemin, nëse do të vazhdonte të pohonte se njihje për prijës djalin e Ebù Tàlibit dhe do të shprehej me fjalë të mira për Aliun e për drejtësinë e tij. Ubejdullahu u mundua të tundojë edhe Mejthemin me të mirat e shumta, që do të kishte prej zotërinjve të tij emevi, nëse ai do të shkonte pas

karvanit të tyre. Tregohet se një ditë Mejthemi po fliste dhe Ibni Zijadi, që nuk e njihnte, u mahnit prej logjikës e mendimit të tij të mprehtë e të argumentuar, por lajkatari Amr bin Harjth i tha: *“I nderuar prijës, a e njuh këtë që po flet?”*

Zijadi pyeti: *“Kush është ai?”*

Ai i tha: *“Ky është demagogu Mejthem Et’temar, shërbëtori i demagogut Ali bin Ebù Tàlib!”*

Ibn Zijadi u sheshua akoma më mirë dhe pastaj i tha Mejthemit: *“Hë, ç’do të na thuash?” Gënjeshtër, unë jam njeri i drejtë dhe shërbëtor i të drejtit, Ali bin Ebù Tàlibit, prijësit të vërtetë të besimtarëve.”*

Ibn Zijadi u zemërua dhe i tha atij: *“Ti patjetër që nuk mban asnjë përgjegjësi për të këqijat që ka bërë Aliu dhe atë që i ktheu shpinën Osmanit, prandaj ti ose do të përmendësh të mirat e Osmanit ose unë do të të pres duart e këmbët dhe pastaj do të të kryqëzoj!”*

Mejthem Et’temari nuk mund të vepronte ndryshe, veçse të lavdëronte Ali bin Ebù Tàlibin dhe filloi të qajë për shkak të kujtimeve mbresëlënëse që kishte nga drejtësia, nga toleranca e tij e gjerë dhe nga dashuria e sinqertë dhe e madhe që Aliu kishte për njerëzit. Mejthemi vazhdoi të sulmojë Ibn Zijadin dhe emevitë me fjalë të ashpra, duke i cilësuar emevitë se ishin hakmarrës dhe, duke theksuar dhunën që ata kishin ushtruar e ushtronin mbi familjen e Aliut.

Ibn Zijadi, në zemërim e sipër, i tha: *“Pasha Allahun, do të pres duart e këmbë dhe do të të pa prerë gjuhën, derisa unë të përgënjeshtroj ty dhe zotërinë tënd.”*

Në çast urdhëroi që t’i pritëshin duart e këmbët dhe pas kësaj urdhëroi që ai të kryqëzohej.

Mejthemit s’i kishte mbetur gjë tjetër veçse të thërriste me sa zë kishte e të thoshte: *“O njerëz, kush dëshiron të dëgjojë për Ali bin Ebù Tàlibin le të vijë këtu pranë meje!”*

Sapo njerëzit u mblodhën rreth tij, Mejthemi filloi t’i flasë atyre për Ali bin Ebù Tàlibin. Ndërkaq aty kaloi edhe lajkatari i urryer Amr bin Harijth, i cili po shkonte për në shtëpinë e tij dhe pyeti: *“Ç’është ky grumbullim njerëzish?”*

I thanë: *“Mejthem Et’temàri po flet për Ali bin Ebù Tàlibin.”*

Harijthi u largua me të shpejtë dhe shkoi në selinë e Ibn Zijadit, të cilit i tha: *“Allahu bëftë më të mirën për prijësin, shpejto dhe dërgo dikë që t’i presë gjuhën atij, pasi kam frikë se do të tjetërsojë zemrat e banorëve të Kufes dhe pastaj ata do të ngrihen kundër teje!”*

Ubejdullah bin Zijàdi ktheu kokën kah rojet që kishte mbi kokë dhe u tha: *“Nisuni shpejt dhe shkurttojani gjuhën!”*

Rojet shkuan dhe i thanë: *“O Mejthem, nxirre gjuhën jashtë, sepse prijësi ka urdhëruar të të presim gjuhën!”*

Mejthemi: *“A nuk tha i biri i të paturpshmes se do të më përgënjeshtrohte mua dhe do të përgënjeshtrohte edhe Ali bin Ebù Tàlibin? Ja gjuha ime, priteni!”*

Pasi i prenë gjuhën, Mejthemi vdiq. Aq shumë urrejtje kishte Ibn Zijàdi në shpirtin e tij, sa urdhëroi që ta kryqëzonin të vdekur Mejthemin, edhe pse më parë i kishin prerë atij duart, këmbët dhe gjuhën.

Në vargun e atyre që ranë dëshmorë për të drejtën dhe që kundërshtuan të jetonin së bashku me të gabuarën është edhe Reshijd El-Hixhrij, njëri prej shokëve të ngushtë të Ali bin Ebù Tàlibit. Edhe tregimi, në lidhje me këtë dëshmor, nuk ndryshon shumë prej tregimit që pamë për Mejthem Et’temàri. Ubejdulla bin Zijàdi e thirri Reshijdin, që të deklaronte se ai mohonte punën e Aliut, por ai nuk pranoi të hiqte dorë nga mendimet e tij për Aliun, prandaj i tha Ibn Zijàdit: *“Me ç’lloj vdekejeje dëshiron që unë të vdes?”*

Pas kësaj Ibn Zijàdi urdhëroi që Reshijdit t’i pritëshin të dyja duart e të dyja këmbët!

Mjaftojnë këta pak shembuj nga qëndrimi i partizanëve të Aliut, që të kuptojmë drejt konceptin që ata kishin për fitoren e rrugës së tij, sepse ata e kishin pranuar Aliun për prijës me dëshirën e me përzgjedhjen e tyre dhe për këtë ata nuk kërkonin shpërblim, por vetëm dëshironin të ishin me të vërtetën dhe të vdisnin për të vërtetën. Qëndrimi i tyre ndaj Aliut është i njëjtë me qëndrimin që mbajtën myslimanët e parë, muhaxhirinët dhe ensarët ndaj Muham’med bin Ubejdullahut. Njëri prej partizanëve të mëdhenj të Aliut, Am’màr bin Jàseri, ka shprehur të vërtetën për të gjithë partizanët e Aliut. Kur u gjend përballë

emevive dhe partizanëve të tyre në Betejën e Sif'fijnit, që në të vërtetë ishin një ushtri shumë e madhe, ai tha: "Pasha Allahun, sikur ata të na luftonin me armët e tyre dhe të na çonin në vendmjekimet e braktisura, patjetër që do të mësonim se ne jemi me të drejtën dhe se ata janë me të gabuarën!"

As partizanët e Hysenit nuk ndryshojnë nga partizanët e babait të tij nga koncepti që ata kishin për fitoren dhe qëllimin e fitores.

Hyseni kalon natën në Qerbela dhe nuk pret gjë tjetër përveçse vdekjen, që do t'i vinte pas disa orëve. Megjithëkëtë ai u thotë shokëve të tij të pakët që të largoheshin prej tij. Përse duhet të vdisnin?! Hyseni dëshironte që ata të largoheshin prej tij nën mbulesën e errësirës së natës pa i parë njeri ose ngaqë u vinte turp të largoheshin prej tij ditën për diell ose mund të kishin frikë prej atyre që kishin përpara.

Në qëndrimin e tyre del qartë madhështia që ata shihnin në shpirtin e Hysenit, prandaj asnjë prej tyre nuk pranoi të largohet, por të gjithë ishin të vendosur të vdisnin nën këmbët e tij. Ata dukeshin sikur ishin nxjerrë prej një zemre të vetme dhe flisnin me një gjuhë të vetme. Fjalës së Hysenit i përgjigjet për të gjithë Muslim bin Ausexheh El-Esedij: "Si mund të të lëmë vetëm, kur ne nuk i kemi kërkuar ndjesë Allahut që akoma s'të kemi kthyer të drejtën tënde? Beto hem në Allah, se unë nuk do të ndahem prej teje pa e thyer ushtën time në gjokset e tyre dhe pa i goditur ata me shpatën time, për sa kohë ajo do të jetë në dorën time. Edhe sikur të mos kem armë, unë do t'i gjuaj ata me gurë, derisa të vdes së bashku me ty."

Dhe ai e mbajti betimin e tij. Ai vdiq së bashku me Hysenin me pëlqimin e me përzgjedhjen e vet.

Ja edhe Habijb bin Mudhàhiri, që i afrohet Muslim bin Ausexhes, i cili, me bujarinë e shpirtit që e karakterizonte, i tha atij: "Po të mos e dija, që pas gjurmëve të tua unë do të jem bashkë me ty, do të kisha dëshirë të më porosisje, pasi unë kam dëshirë ta ruaj porosinë tënde!" Dhe Muslimi i foli atij me fjalët e fundit: "Allahu të mëshiroftë, unë të porosis për këtë, të porosis të vdesësh së bashku me të!" dhe bëri me shenjë në drejtim të Hysenit.

Ja edhe Hurr bin Jezijd Errejähij, të cilit i zgjohet ndërgegjija dhe

dëshiron të lavdishmit e botës, qëkur pa të këqijat që bënte Jezijdi, i biri i Muàvijes, bashkë me ndihmësit e tij. Por ai pa edhe bujarinë e Hysenit e besimin e partizanëve të tij, si dhe gatishmërinë e tyre për t'u flijuar. Shkurtimisht tregimi për Hurr bin Jezjedin përmbledhet me pak fjalë: *“Ai ishte njëri prej komandantëve të emevive, të cilët i kishin premtuar të mira të shumta, nëse do të merrte pjesë në luftën kundër Hysenit, në asgjësimin e tij e të partizanëve të tij.”*

Pikërisht Hurri kishte ngarkuar guvernatorin e Kufes, Ubejdullah bin Zijàdi, që të kryente krimin e shëmtuar. Para tij nuk kishte mbetur rrugë tjetër veçse t'i afrohej kampingut të Hysenit, por aty mendja e tij tronditet. Ai godet kalin e tij dhe e nxit të ecë sa më shpejt. Kur afrohet pranë Hysenit i thotë: *“Kam ardhur te ti i penduar për ato që kam bërë, kam ardhur të jem së bashku me ty derisa të vdes para duarve të tua.”*

Dhe ai vdiq para duarve të Hysenit.

Ja këta ishin ata dhjetëra partizanë të Hysenit, të cilët qëndruan përballë katër mijë burrave. Megjithëse të torturuar nga etja e nga vendi i ngushtë, ata e prisnin vdekjen një e nga një, por që të gjithë të sigurt se kishin arritur një vdekje fisnike dhe madhështinë e gradës së dëshmorit.

Me vrasjen e Hysen bin Aliut u stabilizua gjendja për Jezjedin, të birin e Muàvijes dhe për përkrahësit e tij.

Njëkohësisht, me vrasjen e Hysen bin Aliut mbaroi edhe shpresa për një shtet të talibëve dhe për të mirat e tokës që do të kishin njerëzit, nëse shteti do të ishte në dorën e talibëve. Por ndërgjegjësimi në shpirtin e partizanëve të talibëve nuk u shua, në të kundërt, u shtua e u zmadhua. Madje ky zgjim i ndërgjegjies u manifestua në ditën kur po qanin Hysenin, që në çastin kur guvernatori i Kufes, Ubejdullah bin Zijàdi, u ngjit në minber të këndonte hytben e ditës së xhuma. Ai tha: *“Falënderimi e lavdërimi janë për Allahun, i Cili e nxori në shesh të drejtën dhe njerëzit e drejtë, Allahu e ndihmoi prijësin e besimtarëve, Jezjedin, të birin e Muàvijes dhe partinë e tij, gjithashtu Allahu bëri që të vritet gënjeshtari, i biri i gënjeshtarit, Hyseni, i biri i Aliut dhe partizanët e tij.”*

Sapo e mbaroi këtë fjalë, në një anë të xhamisë u ngrit një burrë

i moshuar, që quhej Ubejdullah bin Afijf El-Ezedij, i cili kishte qenë përkrah Aliut në Betejën e Xhemelit dhe në Betejën e Sif'fijnit. Ky burrë i moshuar i bërtiti guvernatorit, që ishte në ditën më të lumtur të kënaqësisë e në kulmin e mendjemadhësisë nga fitorja e arritur mbi talibët dhe i tha: *“O bir i gënjeshtares! Pasi vrave fëmijët e Profetit, po na ngjitesh mbi atë minber ku ngjiten vetëm njerëzit e drejtë! Në të vërtetë, gënjeshtari je ti, babai yt dhe ai që të ka emëruar ty guvernator!”*

Të nesërmen në mëngjes ky burrë i moshuar u gjend i kryqëzuar në sheshin e Kufes.

Ja edhe poeti që thurte himne lavdie për emevitë, poeti që thirrej me epitetin Ferzedek dhe që quhej Hem'màm. Ky poet, nëpërmjet vargjeve të kësaj poeme të famshme, kushtuar Zejnel Abidijnit, birit të Hyse-nit, lëshon rrufetë e tij mbi emevitë, në një kohë kur emevitë ishin në kulmin e pushtetit të tyre. Megjithëkëtë ai nuk ka frikë nga vdekja. Ky poet e lavdëroi Zejnel Abidjinin dhe talibët në poemën e tij, i shtyrë nga mahnitja që ndjeu prej veprës së tyre. Ishte pikërisht kjo ndjenjë, që e bëri të ishte prej përkrahësve të talibëve, megjithëse për këtë qëndrim ai nuk llogariste të kishte ndonjë shpërblim as në këtë botë e as në botën tjetër.

Ja edhe ngjarja në lidhje me këtë poemë: Mbreti emevi, Hishàm bin Abdul Melik, po kryente ritualin e Haxhit për babain e tij. Gjatë tauafit u mundua të prekte **“Gurin e Zi”**, por nuk qe e mundur të afrohej për shkak të dyndjes së madhe të njerëzve që ishin aty. Për më tepër, njerëzit nuk linin vend të lirë që ai të afrohej pranë **“Gurit”**, pasi i urrenin emevitë. Ndërkaq ishte duke bërë tauaf në këtë Haxh edhe Zejnel Abidijn Ali bin Hyseni dhe kur ky erdhi pranë **“Gurit të Zi”**, njerëzit hapën rrugë për të, ulën kokat në shenjë respekti dhe kështu i dhanë mundësi që ai ta përqafonte atë. Njëri prej banorëve të Shamit afrohet e i thotë zotërisë së tij, Hishàm bin Abdul Melikut, që ishte mëkëmbësi i mbretit pas babait të tij: *“Cili është ky, që po e nderojnë njerëzit kaq shumë?”* Hishàmi e njihte se *“cili ishte ai”*, por nuk guxoi të zinte me gojë emrin e tij para njerëzve të vet, ngaqë kishte frikë se mos edhe ata do të shfaqnin dashuri ndaj tij, prandaj u hoq sikur nuk dinte se kush ishte

dhe tha: “Atë nuk e njoh.” Kjo fjalë e Hishàmìt i ra në vesh Ferzedekut, poetit, i cili menjëherë thirri: “Atë e njoh unë!” Pastaj poeti qëndroi mbi një vend të ngritur. Aty entuziazmi dilte vrullshëm prej shpirtit të tij dhe mbi majën e sopit ku ishte ngjitur **“gjuajti”** shprehjen e tij të pavdekshme në historinë e poezisë arabe. Ja fillimi i saj:

*“Ky është ai që luginat njohin rrymën e tij,
atë e njeh shtëpia, vendi dhe Qabeja!”*

Hishàm bin Abdul Meliku u zemërua shumë dhe nuk lejoi që poeti të dilte jashtë rrethit Mek’kë-Medinë. Poeti e satirizoi Hishàmìn dhe emevitë pa pasur frikë prej asnjë lloj dënimi. Ja se ç’tha për Hishàmìn:

*“Përmbys kokën dhe nuk është kokë zotërie.
Ai ka sy mashtrues me të meta të dallueshme.”*

Këto ishin vetëm disa njoftime të pakta në lidhje me partizanët e talibëve të kohëve të para të Islamit, por akoma më të pakta janë njoftimet që na japin të vërtetën e nderuar të atyre burrave, që bënë theror shpirtrat e tyre e ranë dëshmorë në rrugën e së drejtës. Ata ishin nga përmasat e fisnikërisë njerëzore!

Po ndihmësit e emevive cilët ishin? Ata ishin nga dy grupe: njërin grup e kishte tërhequr te emevitë ryshfeti. Sa lirë e shitën ndërgjegjen! Grupi tjetër ishin ata që donin të hakmerreshin ndaj njerëzve të mirë, të cilët i urrenin për shkak të metave që kishin në karakteret e tyre, si dhe për t’iu përgjigjur thirrjes së krimit të rrënjosur në disa shpirtra.

Në grupin e atyre, që ishin tërhequr nga ryshfeti, ishin përkrahësit e Ebù Sufjàn bin Harbit. Ebù Sufjàni, e shokët e tij, disa i korruptonin me dhënie të shumta, të tjerë i korruptonin duke i liruar nga skllavëria, siç ishte rasti i abisinin Vahshij, vrasësit të Hamza bin Abdul-Mut’alibit, për të cilin kemi folur më sipër, disa të tjerë i korruptonin duke i premtuar privilegjet që gëzonin në kohën e injorancës para Islamit, nëse do të jepnin ndihmën e tyre jo vetëm për të luftuar e për

të vrarë Muham'edin, por për të vrarë edhe shokët e tij, pasi vetëm kështu pushteti i të privilegjuarve do të forcohej e do të ishte i qëndrueshëm.

Prej këtij grupi është edhe Amr bin El-Àsi, dora e djathtë e Muàvijes në luftën kundër Ali bin Ebù Talibit. Në një kapitull të veçantë do të flitet edhe për këtë.

Në këtë grup bëjnë pjesë edhe ushtria e banorëve të Shamit, të cilët Muàvija i dërgoi të luftojnë Aliun në Betejën e Sif'fijnit, pasi kishin si shqetësim kryesor se kush do të bënte, që për ata të rridhte furnizimi prej pasurisë së popullit. Guvernatorët e qeveritarët e emëruar prej emevive e mblidhnin pasurinë me dhunë e padrejtësi, duke shtuar edhe premtimet e shumta për dhurata të majme, nëse do të triumfonin mbi Aliun e mbi ushtrinë e tij.

Gjithashtu, në këtë grup bëjnë pjesë edhe ushtarët e Jezjidit, birit të Muàvijes, të cilët Jezjidi e qeveritarët e tij, disa i kishin korruptuar me dhënie të shumta, ndërsa pjesën tjetër e korruptonin duke i ofruar sigurinë për jetët e tyre. Në të vërtetë, shumica e tyre shkonin në luftë kundër talibëve vetëm nga frika e dënimit, pasi Jezjidi e qeveritarët e tij ishin të vetëdijshëm se jo të gjithë njerëzit e kanë forcën për t'u flijuar e për të rënë dëshmor. Njoftimet për këtë të vërtetë kanë mbushur librat e historisë. Për ilustrimin të këtij fakti na ndihmon edhe pyetja që Hysen bin Aliu i drejtoi poetit Ferzedek gjatë marshimit të tij nga Medinja për në Kufe. Hyseni i tha poetit: *"Si është gjendja e njerëzve në Kufe?"*

Ferzedeku u përgjigj: *"Zemrat e njerëzve janë me ty, kurse shpatat e tyre janë me emevitë!"*

Të njëjtën pyetje i bëri Hyseni edhe Muxhme bin Ubejd El-Àmirij, i cili iu përgjigj: *"Përsa i përket parisë, korrupsioni te ata është shumë i madh. Gjithashtu, ata i kanë mbuluar instinktet, prandaj të gjithë, si një trup i vetëm, janë kundër teje. Përsa i përket njerëzve të tjerë, zemrat e tyre, në të vërtetë, priren kah ti, por nesër shpatat e tyre do të nxirren nga millet kundër teje!"*

* * *

Përsa i përket grupit të dytë të përkrahësve të emevive, ata që ishin mësuar të urrenin njerëzit e mirë dhe që donin të merrnin hak për të metat që kishin në karakterin e tyre, si dhe për t'iu përgjigjur thirrjes së krimit, të rrënjosur në shpirtrat e tyre, ishin të shumtë.

Ky grup kriminelësh kishin disa justifikime për të luftuar talibët dhe për të mbështetur emevitë: Ata kishin luftuar përkrah zotërinjve të tyre në atë kuadër që sheshi i betejës imponon mbi luftëtarët. Ata ishin pjesë e grupit të parë, pra, ishin të robëruar prej të mirave materiale të kësaj bote, prandaj, nga egërsia, ngjanin me bishat, kurse fryma e hakmarrjes, që vlonte në zemrat e tyre, mund të shpjegohet vetëm me urrejtjen që kishte mbërthyer shpirtrat e tyre dhe ata e shfrynin duke kryer krime makabre. Nga egërsia që tregonin, do të kishin turp edhe kafshët, pasi poshtërsia e tyre arrinte deri aty sa të masakronin edhe fëmijët dhe pastaj të poshtëronin nënat e fëmijëve të vrrarë, pa u prekur fare prej vajtimeve të dhimbshme e prej lotëve të nënave, kur ata i vrisnin fëmijën para syve.

Në pararojë të atyre xhelatëve ose zagarëve, siç i kanë emërtuar disa historianë, qëndron gjakatar i urryer Bissr bin Ertat. Patjetër që lexuesi do të përfitojë diçka, duke u njohur pak me jetëshkrimin e kësaj mostre, që mishëron në mënyrën më të plotë grupin e dytë të përkrahësve të emevive. Ky gjakatar përfaqëson llojin më të poshtër të njerëzve, atë kategori kriminelësh, të cilët historianët e Lindjes sonë të mjeruar e kanë bërë zakon t'i quajnë njerëz të mëdhenj dhe bëjnë shpjegime të gjata kur shprehen për të vërtetën e punëve të zotërisë dhe urdhëruesit të këtij kriminel, Muàvjes, si dhe për shpërblimet e shumta që ky gjakatar ka marrë prej Muàvjes.

Faqet e para të krimeve, që ka shkruar Bissr bin Ertati në historinë e partizanëve të emevive, fillojnë me ditën kur Muàvija e dërgoi atë në Jemen në krye të një ushtrie të madhe me urdhër të prerë, që të vriste të gjithë të bindurit ndaj Ali bin Ebù Tàlibit, sido që të ishte gjendja e tyre, e mirë ose e keqe.

Kjo ditë shënon fillimet e asaj periudhe kur Muàvija dërgonte partizanët e tij që të tjetërsonin vendet periferike të shtetit të djalit të Ebù

Tàlibit, me qëllim që të terrorizonte njerëzit dhe t'i detyronte ata të tregonin bindje ndaj sundimitarit të Shamit.

Bissri e përvetësoi shumë mirë urdhrin e Muàvijes, kur marshoi kundër Jemenit. Vrau aq shumë njerëz, sa tehet të shpatës i shpëtoi vetëm ndonjë fëmijë i vogël, ndonjë plak i drobitur ose ndonjë grua e keqe. Prej poshtërsive të Bissrit, nga të cilat do të turpëroheshin edhe egërsirat, përmendet edhe rasti kur ai gjatë rrugës së kthimit prej Jemenit takoi dy fëmijë të vetmuar. Ai i pyeti se të kujt ishin. Fëmijët u përgjigjën se ishin djemtë e Ubejdullah bin Ab'bàsit, xhaxhait të Profetit e të Aliut. Sapo e mori vesh se të kujt ishin, i theri me dorën e vet të dy djemtë, pasi Ubejdullahu ishte guvernatori i Aliut në Jemen.

Bisri krenohej kur i tregonte Muàvijes se si kishte vrarë pleq, që nuk lëviznin dot dhe fëmijë të vegjël. Ai tregon se vetëm në një rën prej betejave, që kishte zhvilluar, kishte vrarë tridhjetë mijë vetë dhe po kaq njerëz kishte djegur në zjarr. Për krimet e këtij gjakatarit janë thurur vargje të shumta. Duke bërë fjalë për vrasjet e për djegiet e shumta, Jezijd bin Mufrigu thotë në një poezi të tij:

*“Kudo që burri Bissr shkoi me ushtrinë e tij,
vrau e dogji sa munda.”*

Përsa i përket faqeve të tjera, që Bussri shkroi në historinë e partizanëve të emevive, janë përsëritje e kësaj faqeje të zezë.

Gjithashtu, prej atyre kriminelëve është edhe Zijàd bin Ebijhu, i cili, në kuadrin e politikës së vrasjeve të shumta e tmerruese, që zbatoi në Irak, ia kishte lëshuar frerit vetes. Muàvija e kishte emëruar Zijàdin guvernator në Basra, me qëllim që ta kishte gjithmonë në anën e vet. Emrit të këtij kriminelit i dha emrin e fisit të tij, duke e quajtur Zijàd bin Ebù Sufjàn, pra, djali i Ebù Sufjànit, vëlla i Muàvijes. Sapo Zijàdi hyri në Basra, mbajti para njerëzve hytben, që njihet me emrin **“El-betrà”**, që do të thotë hytbe e përgjakshme, në të cilën nuk falënderohet e nuk lavdërohet Allahu. Më pas ai zbatoi me rigorozitetin më të madh urdhrat e ashpra të emevive, vrau njerëz vetëm pse ashtu mendonte dhe dënoi edhe për dyshimin më të vogël të pavërtetuar.

Nuk kishte punë më të lehtë e më të thjeshtë për qeveritarët e për guvernatorët e emevive, se sa të prisnin duart e këmbët e kundërshtarëve dhe t'i kryqëzonin ata nëpër trungjet e hurmave ose t'i burgosnin e t'i merrnin pasurinë, t'i shembnin shtëpitë, t'i poshtëronin, të gjallë e të vdekur dhe pastaj i degdisnin rrugëve e fushave, ku nuk kishin mundësi të gjenin një strehë për të futur kokën.

Ndër të gjithë guvernatorët e emevive asnjë nuk e kalon Zijàbin Ebijhun në krimet e kryera, përveç Haxhàxh bin Jùsufit. Në hytben **“El-betrà”**, në të cilën del qartë metoda e tij për dënimin e njerëzve, janë edhe këto fjalë të çuditshme: *“Betobem në Allah, se unë do të dënoj zotërinë për skllavin, banorin vendas për udhëtarin, atë që vjen për atë që largohet, të bindurin për atë që kundërshton, atë që prej jush ka shëndet për atë që është i sëmurë, derisa të bëj që burri juaj të thotë: “Ç’të keqe do të bëjë mbi ne pas kësaj?” Ju të nënshtroheni të përulur!”*

“Haram e paça ushqimin e pijen, derisa nuk e kam rrafshuar Basran me tokën. Unë do të shkatërroj e do të djeg! Kujdes nga unë kur vij natën me enën e ujit prej lëkurë, sepse nuk rri pa e mbushur atë me gjakun e atij që lëviz natën. Pasha Allahun, do të ketë shumë të vdekur prej jush, prandaj çdo burrë le të bëjë kujdes që të mos jetë ndër të vrarët prej meje!”

Ditën e parë që Zijàdi mori në dorë administrimin e Kufes, pas Basras, u preu duart tetëdhjetë vetëve prej banorëve të Kufes, ndërkaq rrinte ulur në vendin e tij në derën e xhamisë. Në Kufe Zijàdi kërkonte të afrohej te Muàvija e te rrethi i tij me veprime të ashpra, me vrasje e me prerje gjymtyrësh të partizanëve të Ali bin Ebù Tàlibit.

El-Medàiniji tregon: *“Zijàd bin Sumej’jeh, flitet për Zijàd bin Ebijhun, ndiqte pasuesit e Aliut në Kufe, të cilët i njihte, pasi gjatë kohës së Aliut ai kishte qenë ndër ata dhe i vriste kudo që i gjente, i frikësonte me prerje të duarve e të këmbëve, me verbim duke i shpuar sytë me shtiza hekuri ose i kërcënonte me kryqëzim nëpër trungjet e hurmave, ose duke i përzënë prej Irakut, derisa nuk mbeti asnjë person i dëgjuar prej simpatizantëve të Aliut.”*

Në lidhje me njoftimin, që flet për marrëdhëniet e Zijàdit me Haxher bin Udejin, do të trajtohet në fund të këtij kapitulli.

Siç u shpjegua, njëri prej zagarëve të emevive ishte Ubejdullah bin Zijad bin Ebijhu, “heroi” i tragjedisë së Qerbelasë dhe vrasësi i Amr bin El-Hamkut, Mejthem Et’tem’màrit, plakut të moshuar Ubejdullah bin Afijf El-Ezedij dhe i mijërave të tjerëve me mënyrat që kemi treguar, pasi për këtë njeri-mostër, të quajtur Zijad, nuk kishte punë më të lehtë e më të thjeshtë se të priste duart e këmbët e njerëzve, të kryqëzonte burrat nëpër trungjet e hurmave dhe të vriste e të masakronte me shkak e pa shkak. Në lidhje me punët e kësaj mostre, Muslim bin Akijl bin Ebù Tàlibi tregon: *“Megjithëse Allabu e ka ndaluar vrasjen e njeriut, ai e vriste njeriun vetëm pse ishte i zemëruar me të ose e vriste ngaqë ishte armiqësuar kundër tij, ose thjesht ngaqë ashtu e gjykonte. Pastaj dëfrehej e zëbavitej sikur të mos kishte bërë asgjë.”*

Barbaria e këtij xhelati u manifestua me fytyrën e saj më të shëmtuar, ditën kur ai u ngarkua të luftonte Hysen bin Aliun. Pikërisht në këtë ditë barbaria e tij u bë më e urryer e më poshtër pas vrasjes së Hysenit.

Edhe Shimër Dhul Xheusheni, me barbarinë, për të cilën shquhej, nuk bie më poshtë se mikun e zotëria i tij Ubejdullah bin Zijadi. Ky njeri mostër shquhej për urrejtjen e madhe që e digjte nga brenda kundër të gjithë njerëzve të mirë, shquhej për mënyrën e ulët të hakmarrjes. Nga duart e kësaj bishe vdiqën nga etja e madhe disa prej fëmijëve të talibëve, në një kohë që lumi rridhte para syve të tyre. Shimri i urdhëroi njerëzit e tij që të shkelnin me kuajt e tyre kufomën e Hysenit. Këtë e bëri për të zbatuar marrëveshjen e ndryrë, që kishte bërë me Ibn Zijadin, për të masakruar e për të përdhosur djalin e Ali bin Ebù Tàlibit në mënyrën më të egër që mund të mendohet. Shimri urdhëroi që kufoma e Hysenit të tërhiqej zvarrë, derisa iu hap gjoksi e shpina, madje i grisën edhe ato rroba që i kishin mbetur në trup pa u grisur nga goditjet e shumta dhe e lanë gati lakuriq.

Në zbatim të urdhrit të Shimri Dhul Xheushenit për rrethimin e plotë të çadrave të Hysenit, kalorësit e emevive qëndronin në gatishmëri të copëtonin me ushtat e me shpatat e tyre edhe ndonjë fëmijë të vogël, kur nxirrte kokën jashtë çadrës.

Po ç’mund të thuhet për Husajn bin Nemijrin? Kur etja e kishte

shtrënguar shumë Hysenin në Qerbela, pasi ata i prenë ujin, megjithëse Eufрати rridhte para syve të tij, Husajni i afrohet lumit që të shuajë etjen. Sapo Husajni mori të pijë një grusht ujë, Shimri e gjuan atë me shigjetë në gojën që kishte hapur. Goja e Husajnit u mbush me gjak. Ndërsa ai po përpëlitej i thyer dysh, Shimri qeshte me të madhe me ligësinë e kriminelëve.

Gjithashtu, prej këtyre kriminelëve është edhe Amr bin Saëd bin Ebù Vek'kasi, i cili, në ngjarjen e Qerbelasë, ishte i bindur ndaj zotërisë së tij, kriminelit Ubejdullah bin Zijàd. Amri ishte tepër i zellshëm për të zbatuar urdhrat e shefit të vet, i cili e kishte urdhëruar të zbatonte vetëm dy rrugë: ose bindje ose ekzekutim në vend. Ishte ky Amri, që, pas vrasjes së Hysenit, çoi gratë e talibëve të shkelnin mbi kufomat e të vrarëve të shtrirë në fushën e zhveshur, pasi më parë i kishte bërë ushtarët të shihnin se ai gjuajti i pari me shigjetë mbi fëmijët e Aliut.

Ja edhe një tjetër prej banorëve të Shamit, që rrinte pranë Jezijdit. Ai shikon Fatimen, të bijën e Hysenit, e cila ishte prej krijesave më të bukura të Allahut dhe më e larta në moral. Kjo vajzë e mjerë ishte ndër ata, që Ubejdullah bin Zijàdi, pas tragjedisë së Qerbelasë, i nisi për në pallatin e halifesë emevi. Megjithëkëtë, ky burrë, me paturpësinë e me arrogancën më të madhe, i thotë Jezijdit: *“Dhuroma mua këtë femër!”*

Prej partizanëve të emevive është edhe Sef'fah Muslim bin Ukbeh, i cili bëri aq shumë krime të shëmtuara e aq shumë punë të urryera, sa s'ka vend të shtohen të tjera. Këtë kriminel Jezijdi, i biri i Muàvijes e dërgoi në Hixhaz, ku urrejtja e barbaria e tij vepruan lirshëm dhe shpata e tij bëri një masakër të tmerrshme mbi banorët e Medinës. Ai urdhëroi të thereshin njerëzit si të ishin bagëti. Aq shumë njerëz theri ky kriminel, sa edhe këmbët e njerëzve u zhytën në gjak. Ai lejoi njerëzit e tij që, për tri ditë me radhë, të bënin ç'të donin në Medinë, lejoi të kryheshin përdhunime, vrau burrat e gratë e Medinës, theu deri kockat e fëmijëve në sytë e nënave të tyre, shkurtoi shumë koka njerëzish, grabiti orendi nëpër banesa, shembi shtëpitë dhe të gjithë bijtë e shokëve të Muham'edit, ensarëve dhe muhaxhirinëve, që kapi, i vrau. Numri i burrave të vrarë gjatë atyre tri ditëve në Medinë arriti në njëmbëdhjetë

mijë e shtatëqind vetë, ndër të cilët një mijë e shtatëqind ishin prej en-sarëve e muhaxhirinëve, përveç disa mijëra gra e fëmijë.

Dhe tani disa paragrafë prej letrës, që Muslimi i shkroi Jezijdit pas masakrës që bëri mbi Medinën e mjeruar. Në atë letër Muslimi krenohej me çmenduritë që kishte kryer me duart e veta. Në vijim lexuesi do të konstatojë edhe hipokrizinë e tij të madhe, kur punët e tij të poshtra i mbështet në vullnetin e Zotit të botëve. Në letër ai shkruan: *“Unë njoftoj prijësin e besimtarëve, Allahu e ruajt, kam dalë prej Damaskut me gatishmërinë që na pa prijësi i besimtarëve ditën që u ndamë në vendin e quajtur “Vadil-Kurà” – “Lugina e fshatrave”.* Me ne erdhi edhe Mervàn bin Hakemi, i cili qe një ndihmë për ne kundër armikut tonë. Allahu e nderoftë prijësin e besimtarëve, prej lavdërimeve që i përshtaten pozitës së Mervan bin Hakemit. Ai u shqua për vrullin e papërballueshëm në shpartallimin e armiqve të prijësit të besimtarëve.

Me lejen e Allahut, ai ktheu të afërmit që ishin të humbur te imami i myslimanëve e te halijefa i Zotit të botëve; gjithashtu, me lejen e Allahut, ai bëri që njerëzit e prijësit të besimtarëve të kthehen të gjithë shëndoshë e mirë pa pësuar ndonjë të keqë. Armiku nuk mundi të qëndrojë përballë tyre. Pasi kreu ato vrasje të frikshme dhe pas plaçkës së shumtë që mblodha, unë kam falur namazin e drekës në xhaminë e tyre. Shpatat tona ranë mbi të gjithë ata që na pritën me armë. Kemi ndjekur të gjithë ata që i kthyen shpinën luftës. Pastaj me shpejtësi kemi vrarë të gjithë të plagosurit e tyre, plaçkitëm edhe Medinën për tri ditë, ashtu siç kishte thënë prijësi i besimtarëve, që Allahu e forcoftë dhe e madhëroftë. Falënderimi e lavdërimi i takojnë vetëm Allahut, që më shëroi mua zemrën me vrasjen e kundërshtarëve të vjetër e të hipokritëve të mëdhenj, të cilët qysh në kohë të mëparshme kanë qenë mendjemëdhenj e tiranë!”

Por ai që qëndron në krye të kriminelëve të partizanëve të emevive, padyshim që është vrasësi i sprovuar, Haxh’xhàxh bin Jùsufi.

Me urdhër të halifesë emevi, Abdul-Melik bin Mervàn, Haxhàxhi mësyni Hixhazin, që të luftonte Ubejdullah bin Zubejrin dhe përkrahësit e tij. Haxhàxhi rrethoi Mekën, ku ishte strehuar Ubejdul-

lahhu. Më pas ai hodhi mbi Mek'kën, me anë të katapultave, predha e lëndë djegëse, madje nga këto bombardime u shemb edhe një pjesë e mureve të Qabes. Pasi i mposhti armiqtë e emevive, Haxhàxhi preu kokat e të parëve të tyre e i dërgoi në Damask, kurse kufomën e Ubejdullah bin Zubejrit, të cilit i kishte prerë kokën, e kryqëzoi.

Të gjitha këto masakra, veçanërisht kryqëzimin e kufomës së Ubejdullahut, ai i bënte vetëm nga mania që kishte për të dënuar sa më ashpër dhe për të shfryrë ligësinë e urrejtjes mbi të gjithë njerëzit. Kjo ligësi i vlonte në shpirt si një vullkan aktiv. Haxh'xhàxhi nuk u mjaftua vetëm me kryqëzimin e Ubejdullahut, por e la atë të kryqëzuar për shumë ditë, derisa te ai shkoi nëna e moshuar e Ubejdullahut, që ishte e bija e Ebù Bekrit. Ajo ishte aq e moshuar, sa mezi shihte e mezi ecte. Kjo grua e moshuar i foli Haxhàxhit mes ngashërimeve e lotëve, duke i bërë me shenjë në drejtim të djalit të saj të kryqëzuar: *“A nuk ka ardhur koha që ky kalorës të ecë më këmbë?”*

Haxhàxhi u vrenjt në fytyrë, u zemërua aq shumë me plakën, sa filloi ta qortojë plakën e mjeruar me fjalë tepër të rënda.

Si shpërblim, për të gjitha “trimëritë” që kishte bërë Haxhàxhi, mbreti Abdul Melik bin Mervàni e emëroi atë guvernator të Hixhazit, banorët e tij ai i trajtoi aq dhunshëm, sa nuk la mënyrë vrasjeje pa përdorur dhe kryqëzoi aq shumë njerëz, sa mund të habitet kushdo nga torturat e nga masakrat e shumta që kreu. Për të përshkruar Haxhàxh bin Jùsufin është shumë domethënëse shprehja me të cilën e kanë përshkruar: *“Sa më larg prej tij, armik i papajtueshëm, urryes deri në pikën e fundit dhe smirëzi.”* Ai ka urrejtje për specien njerëzore dhe shquhet për ndjenja të theksuara të primitivitetit, sa edhe shkenca do të ishte në dilemë për të shpjeguar barbarinë e këtij individ, nëse do të kryej ndonjë studim mbi sjelljen e tij.

Abdul Meliku nuk vonoi të godasë edhe banorët e Irakut, duke emëruar Haxhàxhin guvernator në Irak. Ai e dërgoi Haxhàxhin me misionin, që të forconte **“sigurinë”** e të vendoste **“paqen”**. Së pari, Haxhàxhi u drejtua për në Kufe me një ushtri të vogël, që nuk kishte më shumë se dymbëdhjetë mijë luftëtarë dhe, para se të hynte në qytet,

dërgoi njërin prej njerëzve të besuar, që të lajmëronte banorët e Kufes për ardhjen e Haxhaxhit. Banorëve nuk i mbetej gjë tjetër veçse të vraponin për në xhami e të prisnin ardhjen e tij, pasi ardhja e Haxhaxhit, me ushtrinë e tij në Kufe, ndodhi në njërin prej ditëve të muajit të agjërimit, Ramazanit.

Ndërsa ata ishin duke qarë hallin me njëri-tjetrin, për të keqen që do të pësonin me ardhjen e këtij tirani të egër, ai doli para syve të tyre me kokë të mbështjellë me një copë të kushtueshme, që i mbulonte pjesën më të madhe të fytyrës dhe ishte i armatosur me një shpatë e me një hark. Ai po vinte te ata duke ecur ngadalë e në heshtje të plotë. Të heshtur qëndronin edhe njerëzit. Gjithnjë në heshtje Haxhaxhi vazhdoi ecjen, derisa u ngjiti mbi minberin e xhamisë dhe pastaj urdhëroi: *“Të gjithë njerëzit të vijnë këtu para meje!”* Banorët e Kufes u mblodhën në xhami dhe po rrinin në pritje e në heshtje të plotë, por edhe Haxhaxhi qëndroi gjatë në heshtje, derisa njerëzit filluan të pëshpëritin fjalë proteste, madje njëri prej tyre mori disa guralecë, me qëllim që të gjuante mbi të. Ndërkaq Haxhaxhi filloi të flasë dhe burri filloi të lëshojë për tokë guralecët një e nga një, megjithëse nuk ndiente asnjë lloj frike. Sytë e njerëzve ishin përqendruar te Haxhaxhi, i cili, pasi hoqi mbulesën që kishte para gojës, tha: *“Unë jam i forti i sprovuar për ashpërsi. Kur të vë çallmën do të më njihni mua.”*

“Pasha Allahun, unë po shikoj sy që urrejnë, qafa të zgjatura dhe koka të pjekura, që u ka ardhur koha të këputen. Unë jam zotëruesi i të gjitha këtyre kokave dhe më duket se po shikoj gjakun të rrjedhë mes çallmave e mjekrave. Dëgjoni me vëmendje, prijësi i besimtarëve e ka tendosur harkun e tij, ai e ka përqendruar shikimin në degën që ka zgjedhur. Ai më gjeti mua shkopin më të fortë e më të pathyeshëm, ai më ka dërguar te ju dhe me mua u ka qëlluar të gjithëve...”

Pasha Allahun, o ju banorë të Irakut, ju që jeni baza e përçarjes, e hipokrizisë dhe e moraleve të këqija! Unë do t’ju rrjep lëkurët ashtu si i biqet lëkura shkopit, do t’ju rrah ashtu siç rrihet deveja kur largohet nga tufa, ju jini si banorët e atij vendi që ishte i sigurt dhe furnizimi me ushqim i vinte me bollëk nga të gjitha anët, por ata u treguan mosmirënjohës ndaj mirësive të Allahut, prandaj Allahu bëri që ata të veshin rrobën e urisë e të frikës për shkak të punëve që bënin!”

O banorë të Irakut, ju robër të mëkatit dhe bij skllavesh! Unë jam Haxhàxh bin Jùsufi! Pasha Allahun, nuk ka betim që nuk e kam mbajtur, prandaj bëni kujdes prej meje e prej këtyre grupeve! Betohem në Atë që shpirti i Haxh'xhàxhit është në dorën e Tij. Ju patjetër do të hyni në rrugën e së vërtetës. Unë me siguri do të bëj që në trupin e çdo burri prej jush të ketë një punë, prandaj pranoni drejtësinë dhe hiqni dorë prej ngatërresave, para se dora ime të bjerë mbi ju dhe të lë gratë vejusha e fëmijët jetimë.

Unë betohem në Allahun, nuk dua të gjej ndonjë burrë, që të mbetet prapa traditës, kur unë të dërgoj Muleh'hibin, ndryshe unë do të derdh gjakun e tij, do t'i marr atij pasurinë dhe do t'i shemb shtëpinë..."

A e shikon metodën e kërcënimeve e të përbetimeve dhe a e shikon planveprimin, mbi të cilin bazohej Haxhàxhi, që në çastin kur këmbët e tij shkelën tokën e Kufes? A e shikon mënyrën e tij të njoftimit, se do të derdhë gjak, do të rrëmbejë pasuritë, do të shembë shtëpitë e do të presë kokat, që janë bërë për t'u prerë? Të gjitha këto janë në dorën e tij. Për më tepër, ai, që në takimin e parë me banorët e qytetit, shikon gjakun që do të rrjedhë mes çallmave e mjekrave.

Më pas ai punon me ngulm që të thyejë shpirtërisht njerëzit e që të shtypë çdo tentativë për rezistencë morale në zemrat e banorëve të Irakut, kur u thotë atyre: *"Ju jeni baza e përçarjes, e hipokrizisë dhe e moraleve të këqija, ju robër të mëkatit dhe bij skllavesh!"*

Mbase për banorët e Kufes, më e rëndë se të gjitha poshtërimet, fyerjet e shumta dhe përrulja e hidhur, që thirrja e tij drejtuar atyre për t'ju bashkuar ushtrisë së Muleh'hib bin Sufreh, që të luftonin për të mbrojtur emevitë e për të forcuar fronin e tyre. Kjo thirrje bëhej akoma më e rëndë, për faktin se ishte e shoqëruar me kërcënim të hapur: *"Kush nuk vepron sipas kësaj thirrjeje, pas tre ditësh, ai do të dërgonte Muleh'hibin, do të vritej, do t'i rrëmbejë pasuria e do t'i shembë shtëpia!"*

Dhe Haxhàxhi jo vetëm që i zbatoi të gjithë këto kërcënime, por bëri edhe shumë të tjera.

Veprimet e Haxhàxhit mbi opozitën po bëheshin gjithnjë e më të ashpra. Historianët tregojnë: *"Pas Ubejdullah bin Zijādīt, vrasësit të Hysenit erdhi Haxh'xhàxhi, i cili vrau të gjithë partizanët e Aliut. Ai i dënonte për çdo*

paragjykim e për çdo lloj akuze. Puna arriti deri aty, saqë burri do të donte që më mirë t'i thubej se ti je ateist e mohues, se sa ti thubej që je prej partizanëve të Aliut."

Haxhàxhi punoi vetëm sipas këtij parimi dhe askush nuk është në gjendje të shpjegojë atë etje të fortë që e shtynte atë për të dënuar njerëzit sa më rëndë e me metodat më frikësuese. Gjithashtu, askush nuk e shpjegon dot kënaqësinë që ai ndiente kur shikonte gjakun e njerëzve të rridhte lumë dhe askush nuk e shpjegon ligësinë e ashpërsisë së tij për të nëpërkëmbur dinjitetin e tyre.

Ky tiran i dha banorëve të Kufes vetëm tri ditë kohë që të përgatiteshin dhe pas këtij afati ai i dërgoi ata të luftonin, pa përjashtuar as çunakët, që akoma ishin fëmijë. Gruaja, që kishte humbur durimin, vinte te i vogli i saj, e shtrëngonte atë në gjoksin e vet dhe nga frika e madhe, që kishte për të, i thoshte atij: *"Kurban t'u bëftë babai im!"*, prandaj kjo ushtri u quajt *"Ushtria e kurbaneve"*. Në këtë valë përgatitjesh të dhunshme vjen te Haxhàxhi Umejr bin Dhàij El-Handhalij dhe i tha: *"Allahu bëftë më të mirën për prijësin! Unë jam një plak i pafuqishëm, kurse ky, djali im, është më i ri dhe më i plotësuar në parime!"*

Haxhàxhi tha: *"Për ne, ky është më i mirë se babai i tij."* Pastaj e pyeti plakun: *"Kush je ti?"*

Ai iu përgjigj: *"Unë jam Umejr bin Dhàij El-badhalij."*

Haxhàxhi tha: *"A nuk je ti ai që luftoi Osman bin Af'fanin?"*

Plaku tha: *"Po, unë jam!"*

Haxhàxhi tha: *"O armik i Allahut, ç'të bëri të luftosh kundër tij?"*

Plaku tha: *"Osmani kishte burgosur babain tim, që ishte plak i vjetër e i pafuqishëm dhe nuk e nxori nga burgu derisa vdiq në burgun e Osmanit."*

Përsëri Haxhàxhi tha: *"A nuk je ti ai që ka shkruar këto vargje:*

"Kisha dëshirë e nuk veprova.

Ab..., sikur t'i kisha lënë të qanin Osmanin nuset e djemve të tij!"

O plak, mendoj se me vdekjen tënde do të përmirësohen egjiptianët! Në të vërtetë justifikimi yt është fare i qartë, por edhe fakti që ti je i pafuqishëm dallohet mirë, por unë nuk dua që nën shembullin tënd njerëzit të guxojnë për të shkuar te Aliu."

Pastaj urdhëroi që plakut t'i pritej koka dhe natyrisht, sipas rregullit të tij, i grabiti pasurinë e i shembi shtëpinë.

Ky lajm u përhap në të katër anët e Kufes, me aq shpejtësi, sa banorët e saj të lemerisur prej këtij veprimi të frikshëm nxituan të shkojnë për në kampet ushtarake para përfundimit të afatit. Aq e madhe qe dyndja e njerëzve mbi urën e Eufratit, sa shumë njerëz, gjatë kalimit nëpër urë, ranë në ujërat e lumit. Haxhàxhi, përveç që i grumbulloi me dhunë, i detyroi të njoftonin të afërmit e tyre: *“Na furnizoni me ushqime, ne jemi në kampet ushtarake këtu në vendin tonë!”*

Qeveritar në Kufe u emërua Abdurrahman bin Ubejd Et'temijmij, i cili *“gjithmonë ishte i vrenjtur, qëndronte gjatë ndenjor, nuk mbante besën e dhënë dhe ishte tradhtar i ndyrë”*. Pasi u sigurua për gjendjen në Kufe, ai marshoi në drejtim të Basras, ku opozita ishte e fuqishme. Sapo arriti në Basra, ai mbajti një fjalim para banorëve të saj. Fjalimi i tij ishte i mbushur me kërcënime të ashpra e të dhimbshme, për ata, që pas tre ditësh, nuk do të ishin bashkuar me ushtrinë e Muleh'hibit. Edhe në Basra ai veprroi ashtu siç kishte vepruar edhe në Kufe. Kur zbriti nga minberi, erdhi drejt tij një plak i moshuar, vëngarash, kishte edhe një plagë. Ky plak quhej Sherijk bin Amr El Jeshkerij. Plaku foli: *“Allahu bëftë më të mirën për prijësin! Unë kam një plagë dhe për këtë mua më ka justifikuar edhe Bissr bin Mervàni, vëllai i halifesë dhe guvernator i Basras para Haxhàxhit. Haxhàxhi iu përgjigj plakut: “Padyshim që unë të besoj.” Megjithëkëtë, ai nuk ngurroi të urdhërojë që plakut t'i pritej koka. Pas këtij veprimi nuk mbeti i madh e i vogël në Basra që nuk iu bashkua ushtrisë së Muleh'hibit.*

Tregohet se një ditë Haxhàxhi ishte ulur para tryezës së tij dhe po drekonte me disa vetë prej suitës së tij, ndërkaq vjen njëri prej krerëve të policisë së tij me një endës prej banorëve të Basras. Polici tha: *“Allahu bëftë më të mirën për prijësin! Ky burrë është mëkatar. Endësi filloi të dridhej prej frikës dhe i tha Haxhàxhit: “Allahu të informoftë o prijës për gjakun tim! Pasha Allahun, kurrë nuk kam marrë borxh ndonjëherë, as nuk kam parë ushtri, unë jam një endës i thjeshtë dhe merrem vetëm me kallamin e fillit për endjen e pëllburave.”*

Përsëri Haxhàxhi nuk ngurroi të urdhërojë që endësit t'i pritej koka. Ndërkaq endësi, që e ndjeu se shpata po ngrihej mbi kokën e tij, ra në

sexhde, por përsëri shpata goditi mbi qafën e tij, edhe pse ai ishte në sexhde. Ndërkaq Haxhàxhi vazhdoi drekën, kurse ata të suitës së tij, ndaluan ngrënien dhe, nga neveria që i shkaktoi kjo vrasje, iu zverdhën duart e fytyrat. Të gjithëve u kishte ngrirë shikimi. Haxhàxhi ktheu kokën në drejtim të tyre dhe me një zhargon të mbushur me zemërim tha: *“Përse po u shikoj me duar e me fytyra të zverdhura dhe me shikime të ngrira, për shkak të vrasjes së një burri? Mëkatari mbledh në qendrën e vet shumë prishje... prandaj guvernatori është në dilemë për punën e tij: Ta vrasë apo ta falë. Megjithëkëtë, nëse ai do, e vret ose e fal...”*

Kjo ishte metoda me të cilën Haxhàxhi mendonte të *“përmirësonte egjiptianët”*. Këta shembuj që ne sollëm për ty, i nderuar lexues, në lidhje me metodat e dënimeve të frikshme, që ai zbatonte mbi kundërshtarët, ishin vetëm disa tregime kalimtare e të thjeshta, pasi këtu nuk flitet për vrasjet masive që kreu Haxhàxhi gjatë jetës së tij. Kur ndodhi kryengritja e Ibn Xhàrùdit kundër tij, që ai e shkaktoi vetë, pas fitores që arriti, ai arrestoi pjesën më të madhe të kryengritësve, u preu kokat, të cilat ia dërgoi Muleh’hibit, që t’i ekspozonte para njerëzve, me qëllim që të terrorizonte e të frikësonte këdo që mund t’i shkonte mendja të kundërshtonte ndonjë urdhër të tij. Përveç ushtarëve të Shamit, ai mobilizoi mijëra ushtarë prej banorëve të Kufes e të Basras, që të luftonte me ata armiqtë e emeve kudo që ata të gjendeshin, që të hakmerrej ndaj përkrahësve të Aliut dhe në të njëjtën kohë, t’i përdorte ata të gjithë së bashku për interesat e veta. Aq e rëndë u bë gjendja në këto dy qytete, sa edhe çunakut, që kishte filluar t’i djersinte mustaqja, patjetër duhej të zgjidhte: ose të vritej prej shpatës së Haxhàxhit ose të shkonte në luftë e të vritej prej shpatës së armiqve të tij.

Kryengritjet e irakianëve kundër Haxhàxhit e kundër punëve të tij të dhunshme vazhduan njëra pas tjetrës, por ato ishin të dobëta, ndërpriteshin në mes dhe kështu kryengritësit shumë shpejt binin në dorën e Haxhàxhit e bëheshin pre e torturave, dënimeve të rënda dhe vrasjeve në grupe. Shpata e Haxhàxhit binte me tërbim mbi grupe të tëra njerëzish dhe vriste me mijëra e me mijëra njerëz. Burgjet e Irakut ishin të mbushura me burra e me gra, ku pësonin poshtërimet e torturat

nga më të ndryshmet dhe rrinin në pritje që të vinte radha, kur do të thereshin prej shpatës së tiranit. Por edhe ata banorë, mbi të cilët nuk kishte arritur ende syri i Haxhàxhit e i ushtarëve të tij, po vdisnin një e nga një nga uria. Iraku kundërshtar po jetonte një atmosferë terrori, dëshpërimi, poshtërimi e një gjendje ekonomike tepër të vështirë.

Por kjo atmosferë u bë akoma më e vrenjtur pas fitores që korri Haxhàxhi mbi Ibni Ash'athin në betejën e **“Zavijes”**. Në këtë betejë ai zuri rob njëmbëdhjetë mijë irakianë, të cilët i mashtroi se do t'i jepte siguri, por nuk e mbajti premtimin dhe i vrau deri te i fundit. Më pas Haxhàxhi triumfoi edhe në betejën e **“Dejrul Xhemàxhim”**, gjatë së cilës vendosmëria e irakianëve u zverdh edhe më shumë për shkak të urisë e të epidemisë së murtajës që u përhap ndër ta. Kështu që kryengritësit ranë në dorën e tiranit, i cili nuk mëshiroi asnjë burrë të vetëm prej tyre.

Megjithëkëtë, **“siguria”** nuk u vendos as në Kufe e as në Basra. Irakun nuk e qetësuan as pësimet e rënda, që ranë mbi të e as mizoritë që ai praktikoi në atë vend, prandaj Haxhàxhi filloi të dënojë cilindo që kishte mbetur gjallë. Numri i të vrarëve shtohet çdo ditë e çdo orë. Haxhàxhi kishte një dëshirë barbare, të çuditshme, për të poshtëruar irakianët. Ai i urrente ata aq shumë, sa digjej nga dëshira për t'i thyer moralisht para se t'i vriste. Në drejtim të poshtërimit të këtyre njerëzve ai tejkaloi çdo hamendje, ashtu siç tejkaloi të gjitha hamendjet edhe me gjakderdhjet e shumta që bënte, derisa njerëzit nuk flisnin për gjë tjetër kur takoheshin me njëri-tjetrin në xhami, në ceremoni të ndryshme ose në tregje, veçse të pyesnin njëri-tjetrin: *“Kush u vra dje?”*, *“Kush do të kry-qëzohet sot?”*, *“Si u ther filani?”* *“Si u poshtërua ai para se të vritej?”*.

Fjala, që qarkullonte më shumë në të gjitha trevat e Irakut, në lidhje me Haxhàxhin, ishte fjala që vetë ai përsëriste sa herë që para tij sillnin ndonjërin prej banorëve të Irakut: *“Roje, prej kokën atij!”*

Dëshira e tij e madhe për hakmarrje kundër partizanëve të Ali bin Ebù Tàlibit shkonte deri atje sa të urdhëronte të vritej çdo njeri që kishte emrin Ali ose Hysen, ose që kishte ndonjë emër prej emrave të fisit të talibëve. Ata të mjerë vinin e i kërkonin atij ndjesë për shkak

të emrave që u kishin vënë prindërit. Kjo dhunë, për shkak të emrave shkonte aq larg, sa tregohet se një burrë erdhi te Haxhàxhi dhe i tha: “O prijës, familja më ka ngrënë të drejtën dhe më ka vënë emrin Ali. Unë jam njeri i varfër e i mjeruar dhe kam më shumë nevojë të kem lidhje me prijësin!”

Shembuj të mizorisë së Haxhàxhit ka shumë, por ishin përkrahësit e Aliut ato që u bënë objekti kryesor i mizorisë së tij. Gjatë kohës së sundimit të tij numërohen që ai të ketë vrarë prej tyre njëzet mijë vetë, kurse në burgjet e tij dergjeshin pesëdhjetë mijë burra e tridhjetë mijë gra.

Kurse halifi emevi Abdul Melik bin Mervàn u tha djemve të tij në çastet e vdekjes: “Respektojeni Haxhàxhin, sepse ai përgatit për ju minberet, nënshtrroi vendin dhe poshtëroi armiqtë!”

Kjo porosi u ruajt, pasi halifi Veljød bin Abdul Melik, që hipi në fron pas babës së tij, e emëroi Haxhàxhin guvernator në Irak e në zonën e Lindjes.

* * *

Nuk do ta përfundojmë këtë kapitull pa treguar edhe një ngjarje të çuditshme e të rrallë në llojin e saj, pasi në këtë ngjarje gjenden shumë prej karakteristikave të emevive e të talibëve dhe të partizanëve të dy shtëpive. Në historinë arabe kjo ngjarje është shkruar si një faqe me rëndësi të madhe, sepse përmban konceptet e larta, që kishin partizanët e Ali bin Ebù Tàlibit. Por në fakt, zënë fare pak vend, kundrejt përshkrimit të formave të shumta tëdegjenerimit që konstatoheshin ndër mbështetësit e emevive.

Shkurtimisht ngjarja reduktohet në faktin se Hixhr bin Udij El-Kindij kundërshtoi të hiqte dorë nga dashuria e tij për Ali bin Ebù Tàlibin, si përfaqësues i madhështisë së njeriut të vërtetë. Në kohën e hilafetit të Muàvijes edhe Hixhri u detyrua të ndjekë shembullin e të tjerëve dhe të japë besën për Muàvijen, megjithëkëtë ai nuk mendonte se ishte i detyruar të mohonte Aliun ose të shfajësohej që ishte përkrahës i tij.

Për më tepër, ai punonte, që të mbante gjallë rrugën e ndjekur prej Ali bin Ebù Tàlibit.

Hixhri ishte njeri i drejtë, i hapur e me mendime të lira, njeri që donte paqen, që urrente luftën dhe që e dëshironte drejtësinë shoqërore deri në kufijtë e saj më të largët, pasi në këndvështrimin e tij pushteti nuk ishte më shumë se një mjet për t'i shërbyer komunitetit, ashtu siç ishte edhe në këndvështrimin e mësuesit të tij të madh Ali bin Ebù Tàlibit: *“Nëse pushteti punonte për të mirën e komunitetit, kjo ishte ajo që ai donte, por nëse pushteti vepronte në kundërshtim me interesat e komunitetit dhe mbillte korrupsion e shturbje, ai e kundërshtonte atë me ashpërsinë më të madhe dhe ishte shumë i zemëruar me këtë pushtet.”*

Ishte e natyrshme për një burrë si Hixhri, që të kundërshtonte veprimin që ndërmorën emevitë për të sharë Aliun nëpër minberet e xhamive, prandaj ai e shpalli hapur kundërshtimin e tij, nëse edhe atij do t'i kërkohej të vepronte në përputhje me vullnetin e pushtetit. Tregohet se një herë pas vdekjes së Hasanit, Mugijreh bin Shu'beh u ngjiti në minberin e xhamisë së Kufes dhe aty filloi të shajë Aliun e shokët e tij. Hixhri nuk mund të vepronte ndryshe, veçse të ngrihej dhe me fjalë të ashpra i kërkoj të mbante drejtësi e të sillej me respekt me njerëzit dhe si kompensim për kërkesën që u bëhej atyre për të ndjekur shembullin e tij për të sharë Aliun e shokët e tij, në radhë të parë t'u jepte atyre çdo gjë që u ishte marrë me dhunë. Në këtë ndërhyrje Hixhri pati ndihmën dhe mbështetjen e shumë njerëzve dhe për pasojë Mugijreh u detyrua të ndërpresë fjalën e të zbresë nga minberi.

Puna vazhdoi të mbetej e këtillë derisa Mugujreh vdiq, të cilin e zëvendësoi si guvernator në Kufe Zijàd bin Ebijhu, i emëruar prej Muàvijes. Zijàdi e Hixhri ishin miq, por ajo që ngjau e prishi miqësinë mes tyre. Ja shkurtimisht edhe ngjarja: “Ndodhi që një mysliman arab vrau një jo mysliman, prej atyre që ishin në besën e shtetit islam. Kur çështja iu paraqit Zijàd bin Ebijh, ai kundërshtoi që prej myslimanit të merrej gjaku i jomyslimanit të vrrarë dhe u mjaftua të gjykojë që myslimani të paguante vetëm shumën e caktuar për shlyerjen e gjakut. Familjarët e të vrrarit e kundërshtuan këtë vendim dhe refuzuan të pranonin

shumën e caktuar duke thënë: “Ne kishin dëgjuar se Islami vë barazi mes njerëzve dhe nuk i jep përparësi arabit ndaj joarabit.”

Hixhr bin Udiji, si mysliman që beson në fisnikërinë e mesazhit, për të cilin mbajtësi i tij thotë: *“Të gjithë njerëzit janë nën kujdestarinë e Allahut.”*, *“Njeriu është vëllai i njeriut, do apo nuk do ai.”* dhe se *“Nuk ka përparësi për arabin ndaj joarabit vetëm se me devotshmëri.”*, besonte në këtë mesazh dhe në domosdoshmërinë e drejtësisë, në rrugën e së cilës Aliu ra dëshmor, rrugën e të cilit ai e kishte bërë rrugë të jetës së tij private e publike, e kundërshtoi ashpër këtë mënyrë gjykimi dhe u zemërua aq shumë, sa nuk mund të heshte më. Ai këmbënguli që, në gjykim, myslimani dhe jomyslimani të trajtoheshin në mënyrë të barabartë, pa bërë asnjë dallim mes tyre, sepse të dy janë rob të Allahut, të dy janë nën kujdesin e Allahut dhe furnizimin të dy e kanë vetëm prej Allahut. Në zemërimin e tij Hixhrin e mbështetën shumica e myslimanëve prej përkrahësve të Aliut, të cilët filluan të përgatisnin armët e pajisjet për t’u hedhur në kryengritje me kërkesën për të vënë barazi mes njerëzve në të gjitha rastet dhe në përputhje me të vërtetën e Islamit e me porosinë e Profetit e të imamit. Zijàdi u frikësua se mos po ngatërroheshin në këtë çështje edhe njerëzit e tij, prandaj u detyrua të urdhërojë dënimin e vrasësit, por në të njëjtën kohë i shkroi Muàvijes një ankesë kundër Hixhrit e kundër atyre përkrahësve të Aliut që e mbështesnin atë. Në përgjigjen e tij Muàvijja e urdhëronte Zijàdin të rinte në pritje të gjetjes së një argumenti kundër Hixhrit e njerëzve të tij.

Fjala do të zgjatej shumë, nëse do të flisnim si vajti më pas puna e Zijàdit, Hixhrit e mbështetësve të tyre apo të flisnim për paralajmërimet e për kërcënimet e Zijàdit, për reagimin e Hixhrit e të grupit të tij ndaj veprimeve të Zijàdit apo për bojkotimin që Hixhri i bëri Zijàdit në të gjitha hytbet, që ai mbante. Me kalimin e ditëve u shpeshuan goditjet që dy grupet i jepnin njëri-tjetrit, derisa më në fund Zijàdi urdhëroi një grup prej banorëve të Kufes të shkonin te Hixhri, që ta kthenin atë nga rruga e kundërshtimit dhe të bënin që edhe ai të hynte në rrugën e bindjes ndaj pushtetit. Ata u kthyen te Zijàdi për ta njoftuar se ata nuk patën mundësi e kurrë nuk do të kenë mundësi që të bëjnë Hixhrin të

lëkundet në besimin e në mendimet e tij. Më pas Zijadi dërgoi dikë që t'i bëjë një ftesë Hixhrit nga ana e Zijadit për të shkuar te ai, por Hixhri nuk pranoi. Atëherë u urdhërua policia që ta sillte Hixhrit dhe policia u nis të zbatonte këtë urdhër. Por pas një luftimi, që u zhvillua mes policisë e njerëzve të Hixhrit, këta të fundit nuk triumfuan dot dhe kështu Hixhri u fsheh. Gjendja u rëndua shumë për Zijadin, i cili, për të gjetur një rrugëdalje, thirri Muham' med bin Kajs bin El Ash'athin, i cili ishte kreu i përkrahësve të Hixhrit dhe njeri me autoritet në fisin Kendeh. Zijadi e kërcënoi se do ta burgoste, do t'i priste mishin copa-copa dhe në fund do ta vriste, nëse ai nuk do të mundësonte që Hixhri të shkonte te Zijadi.

Por Hixhri nuk mund të pranonte që shoku i tij të bëhej copa-copa dhe kështu u paraqit vetë te Zijadi, pasi paraprakisht kishte marrë prej Zijadit sigurinë për jetën e tij, madje Hixhrit iu premtua se të dy do të gjykoreshin prej Muàvijes. Por, sapo Hixhri u gjend para Zijadit, ky i fundit urdhëroi arrestimin e tij, njëkohësisht urdhëroi të kërkoheshin njerëzit e njohur, si shokë të Hixhrit e komandantët e tij. Kështu Zijadi mundi të arrestojë disa dhjetëra prej tyre, përveç dënimeve të rënda e vrasjeve të shumta që bëri. Më pas Zijadi kërkoi prej banorëve të Kufes, që ata të jepnin një dëshmi të atillë, e cila do të sillte torturimin e shokëve të Hixhrit. Për të marrë këtë dëshmi, ai përdori terrorizimin. Të gjendur nën këtë terror, disa prej banorëve të Kufes dëshmuuan se Hixhri, me shokët e tij, nuk njohin të parë tjetër përveç Aliut dhe se ata qortojnë Osmanin bin Af'fanin për mangësi të shumta dhe shajnë Muàvijë bin Ebù Sufjanin. Por Zijadi nuk e konsideroi të mjaftueshme këtë dëshmi, pasi kërkonte një dëshmi më të prerë, që të tregonte punë të urryera. Atëherë dëshmoi Ebù Burdeh bin Ebù Mùsà El-Esh'arij se Hixhri e shokët e tij *“kanë hequr dorë nga bindja, janë ndarë nga bashkësia, nuk mbajnë përgjegjësi për qenien e Muàvijes halife dhe kanë pasur qëllim t'i rikthehen luftës”*.

Kur djali i Ebù Mùsàit e shkroi këtë dëshmi, Zijadi u kërkoi banorëve të Kufes të firmosnin këtë dëshmi. Mbi dëshminë e Ebù Burdes vunë firmat e tyre më shumë se shtatëdhjetë vetë prej tyre. Megjithëkëtë, Zi-

jàdi nuk ngurroi të mos bëjë edhe falsifikim, kur mbi këto firma shtoi edhe emrat e një grupi tjetër, që nuk kishin qenë prezent e që nuk kishin dëshmuar fare. Ndër emrat e falsifikuar prej Zijadit ishte edhe emri i gjykatësit të drejtë Sherijh, për të cilin është folur në një kapitull më lart. Sapo Sherijhu mësoi për këtë falsifikim, menjëherë i shkroi Muàvijes, që të shfajësonte veten prej kësaj dëshmie të rreme. Për më të tepër ai dëshmon se Hixhri është burrë i drejtë dhe prej njerëzve më të mirë.

Hixhri e shokët e tij u çuan te Muàvija, i cili i lexoi atij letrën e Zijadit, si dhe dëshmitë që kishin dhënë dëshmitarët në lidhje me Hixhrin. Pastaj letra e dëshmitë do të lexoheshin para njerëzve, por disa vetë e këshilluan Muàvijën, që të mjaftohej vetëm me burgosjen e tyre; kurse disa të tjerë e këshilluan që t'i shpërndante nëpër fshatrat e Shamit dhe të mos ktheheshin më në Irak. Muàvija nuk u nxitua, por i shkroi Zijadit në lidhje me çështjen e tyre. Në tërësi Zijadi, në përgjigjen e tij, i thoshte Muàvijes: *“Nëse është e nevojshme, që ata të qëndrojnë në Irak, mos i kthe te unë.”*

Pasi kaloi një farë kohe, Muàvija dërgoi te Hixhri e te shokët e tij dikë me propozimin që ata të shfajësonin veten prej Ali bin Ebù Tàlibit, të mallkonin Aliun dhe të njihnin parësinë e Osman bin Af'fanit. Kushdo që vepronte sipas këtij propozimi, i sigurohej jeta, kurse ai që kundërshtonte, do të vritej.

Shfajësimi për mos mbajtje përgjegjësie për Aliun iu paraqit atyre, por ata e kundërshtuan me vendosmëri, prandaj filluan t'i vrisnin një e nga një. Sipas një tregimi të gjatë, të përshkruar në librat e historisë, ata u vranë mes lotëve e rënkimeve të shumta.

Nga hollësitë e këtij tregimi dalin qartë veprimet që lartësojnë vlerën e njeriut e ndershmërinë e tij, kur ata kundërshtojnë prerë të shfajësohen nga përgjegjësia për ndërgjegjen e vet para grupës së varrit, qoftë edhe vetëm për pak minuta, pasi grupi i Muàvijes kishte hapur para syve të çdo grupi prej njerëzve të Hixhr bin Udej'jit një gropë në përmasat e trupit të njeriut.

Nëse ai, që ishte vënë para grupës, nuk hiqte dorë prej Aliut, vritej dhe flakej në gropë. Në një variant tjetër të tregimit në fjalë flitet

për vrasjen e dy prej këtyre burrave të tmerruar nga ajo që panë prej *“shpatave të zhveshura, prej varreve të hapura e prej qefinëve të hapur.”*⁽¹⁾ Dy burrat kërkuan të dërgoheshin para Muàvijes, pasi donin të shfaqnin mendimin e tyre në lidhje me Aliun e me Osman bin Af’fanin para vetë Muàvijes. Ndërsa këta të dy gjendeshin para Muàvijes, të tjerët u vranë. Njëri prej atyre të dyve e shpalli shfajësimin për përgjegjësinë e tij në lidhje me Aliun vetëm me fjalën e tij, por jo me zemër, kurse tjetri, kur ishte ballë për ballë me Muàvijën, lavdëroi Aliun e shokët e tij, shau Muàvijën e shokët e tij dhe bëri që Muàvija të dëgjojë në lidhje me Osmanin fjalë që nuk i përballonte dot. Muàvija urdhëroi që ky të çohet të Zijàd bin Ebijhu, ndërkaq i shkruante Zijàdit që të përgatiste për këtë person një vrasje të atillë, që nuk ishte parë ndonjëherë në Islam. Ishte e natyrshme që Zijàdi do të zbatonte urdhrin që mori dhe kështu ai e varrosi atë të gjallë.

Kurse Hixhr bin Udej’ji, kur u çua në vendin e ekzekutimit, tha: *“Allahu gjykon mes nesh e mes kombit tonë. Kundër nesh dëshmuar banorët e Irakut dhe na vranë banorët e Shamit.”*

Emevitët ishin mbartës të të gjitha veseve e ambicieve, për të cilat janë dalluar mbretërit gjatë gjithë historisë: prirjen e tyre për sundim autokratik e despotik, pangopësia për të përvetësuar sa më shumë nga pasuritë publike, për të pasur monopolin për shumicën e mallrave, për të bërë tokën objekt grabitjeje dhe për të robëruar njerëzit.

Kurse Ali bin Ebù Tàlibi dhe djemtë e tij të parë, janë përfaqësuesit e vetive njerëzore më të bukura, në fushat e mendimit, bamirësisë, demokratizimit e sundimit, lejimit e furnizimit me ushqim vetëm për popullin dhe kundër privilegjeve për parinë, krerët, të pasurit e të marmurit.

Sipas karakterit të dy grupeve ishte edhe karakteri i partizanëve e i dashamirëve të tyre.

Krerët dhe ata që ishin mësuar të përfitojnë prireshin kah emevive, pasi niseshin nga lakmia për të shtënë në dorë sa më shumë pasuri e fitime të caktuara që u premtoheshin.

⁽¹⁾ Këto fjalë janë nga përshkrimi i Hixhr bin Udej’it për dënimin që ishte përgatitur për të e për shokët e tij.

Natyrisht, që pas krerëve shkonin edhe shumë njerëz të thjeshtë.

Duhet theksuar se në atë kohë njerëzit nuk kishin arritur në atë nivel që i mundësonte të njihnin se cilat punë do të sillnin ose jo për ata të mira për një kohë sa më të gjatë, ashtu siç nuk njihnin as punët që i sillnin atyre vetëm dëm ose punët që i shkaktonin atyre mundime. Prandaj ata shikonin vetëm interesat e çastit dhe synonin vetën në sendet që mund t'i kishin në dorë brenda një kohe sa më të shkurtër. Për njerëzit nuk ishte i huaj burri që ata e kishin poshtëruar dhe e kishin mohuar, siç vepruan me djalin e Ebù Tàlibit. Gjithashtu, për njerëzit akoma nuk ishte zbuluar e vërteta e armiqve të Aliut, që ata i ndihmuan e i pranuan për sundimtarë, por që më vonë u penduan kur hipën në fuqi, pasi shumë shpejt e panë qartë se drejtësisë shoqërore nuk i kishte mbetur më asnjë lloj fytyre, pasi nën sundimin e armiqve të Aliut predominuan kurthet, hiletë, padrejtësitë dhe sundimi i dhunshëm despotik. Ishte e natyrshme që përkrahësit e dashamirësit e shumë të Ali bin Ebù Tàlibit e të djemve të tij, të karakterizoheshin për moral të lartë dhe për qëndrueshmërinë e tyre në të drejtën, prandaj edhe u dhunuan nga padrejtësi të shumta. Mbi ta ranë meritë, urrejtja e mllfet e sundimtarëve, të mercenarëve të tyre të bindur, si dhe të gjithë favoritëve të sundimtarëve, prej të cilëve ata pësuan çdo gjë të hidhur që mund të ketë në jetë dhe të gjitha padrejtësitë. Jeta e tyre kaloi nëpër errësirë e vuajtje të gjata. Ata ranë dëshmorë në rrugën e tyre e u zhveshën nga çdo e drejtë e pasuri, përveç dëshirës së tyre për drejtësi shoqërore, sipas shembullit të mësuesit të tyre të madh Ali bin Ebù Tàlibit.

Në rrugën e ndihmës e të përkrahjes për Ali bin Ebù Tàlibin e për djemtë e tij, këta burra u ngritën në lartësitë e horizonteve të pastra e të mbushura me madhështinë shpirtërore, me dashurinë e me dëshirën e madhe për demokratizimin e sundimit e për drejtësinë e regjimit, po aq poshtë në rrugën e përkrahjes së emevive ra paria e krerët që u tunduan prej ngasjeve të ulëta, egoizmit, shpirtit tregtar, brutalitetit, e llumit të mëkateve, që i çuan të bëhen mbështetës të despotizmit, padrejtësive dhe përvetësimit të pasurive.

* * *

Edhe një herë dua të vë theksin në **“mendimet”** e disa shkrimtarëve arabë, në lidhje me gjendjen e historisë sonë e të atyre që kanë drejtuar gjatë historinë, por nuk do t'i përgjigjem qëndrimeve të tyre, pasi ato që ne kemi përmendur në këtë kapitull janë më shumë se përgjigje. Unë kam përzgjedhur Muham'med Kurd Aliun si model të këtyre shkrimtarëve, gjithashtu përzgjedha edhe opinionin e tij në lidhje me emevitë, si dhe opinionet e partizanëve të emevive në lidhje me konceptin që ata kishin për heroizmin e për madhësinë. Muham'med Kurd Aliu thotë për Muàvijen e për gjakatarët që ai dërgonte për të vrarë njerëzit në masë, për të grabitur ushqimet e tyre, për të shembur shtëpitë, për të vrarë fëmijët e për të djegur të gjalla gratë, që të siguronte sa më shumë pasuri për vete e për përkrahësit e tij dhe pastaj për ushtarët e tij, të cilëve u shtonte dhëniet prej gjakut të milionave njerëzve, në një kohë kur të gjitha këto dhënie kishin vetëm një qëllim: të ruanin atë vetë e djalin e tij, Jezidin dhe më pas nipin e tij Mervànin e të gjithë ndihmësit e tij kriminelë, pa përjashtuar edhe të gjithë ata që e ndihmuan në vrasjen e Ali bin Ebù Tàlibit, të Hysen bin Aliut, të Am'mar bin Jaserit, të Hixhr bin Adinjit dhe sa e sa të tjerë prej njerëzve të ndershëm: *“...Veprimi më i rëndësishëm që ndërmori Muàvija ishte organizimi i ushtrisë dhe shtimi i dhënieve për ushtarët. Ai veproi drejt duke vënë në administratë burrat e tij më të mëdhenj e më të nderuar si: Zijàd bin Ebijhun, Mugujreh bin Shu'ben, Dah'hàk bin Kajsìn, Muslim bin Ukben dhe Bissr bin Ertàtin.”*

Muham'med Kurd Aliu, në veprën e tij *“Islami dhe qytetërimi arab”*, i cilëson ata gjakatarë si *“burra të mëdhenj të administratës”*; por është e drejta e tij, që, së paku, të shfajësojë Islamin prej veprimeve të njerëzve të kësaj kategorie, pastaj të shfajësojë çdo qytetërim arab ose joarab. Ai thotë këtë fjalë të çuditshme pa e llogaritur se ç'thotë dhe pa asnjë shfajësim për shekullin e njëzetë prej errësirave të historisë. Madje ai nuk merakoset fare për shprehjen që lëshon në faqen vijuese kur thotë: *“Njëri prej reformatorëve është pyetur për kohën e sundimit të Muàvijes: “Si i le njerëzit?”*

Ai tha: *“I lashë ata ndërmjet një të dhunuari nga padrejtësia, ku nuk ka drejtësi dhe ndërmjet një të padrejti që nuk ka fund në padrejtësi.”*

Përse ky shkrimtar i kërkon llogari vetes për shekullin e njëzetë dhe i kushton vëmendje shprehjes së mëposhtme, kur kthehet të komentojë mendimin që mbart: “...ai ka dëshirë që administrimi i pasurisë në kohën e Muàvije bin Ebù Sufjànit të ishte ashtu siç kishte qenë në kohën e Ymer bin El-Khat’tàbit. Ajo kohë kaloi, pasi çdo kohë ka rrugën e burrat e saj.”⁽¹⁾

Por koha kalon edhe për njerëzit. Është fakt, se shumica e studiuesve, që trajtojnë në ditët tona tema të qytetërimit, i takojnë shekujve të kaluar.

⁽¹⁾ “Islami dhe qytetërimi arab”, vol. 2, f. 161.

ATA QË VRANË OSMANIN

* Çdoqeveritari imi, që i ka bërë padrejtësi ndonjërit, kur unë jam njoftuar për padrejtësinë që ai ka bërë dhe nuk e kam ndryshuar padrejtësinë, atëherë unë i kam bërë atij padrejtësi.

Ymer bin El-Khat'tàbi

* IbnEl-Khat'tàbi shtetëzoi pasuritë e Amr bin El-Àsit, Ebù Hurejres dhe Khàlid bin El-Velijdit dhe i ktheu ato në "Shtëpinë e pasurisë" së popullit.

Sikur njeriu të zhvishet nga të gjitha dëshirat dhe të vështrojë me një shikim pozitiv të mirëfilltë në punët e ndryshme, patjetër do të ndërjegjësohet se Islami, në të vërtetë, ishte një motiv për një zgjim të madh pas asaj përgjumjeje, në të cilën kishin jetuar arabët për shumë e shumë breza, të harruar prej të tjerëve. Por as ata vetë nuk kishin kujdes të njihnit të tjerët. Në të vërtetë, ajo që mundësoi kjo rilindje, në radhë të parë, qe një revolucion shoqëror dhe elementi që u dallua më qartë në këtë revolucion, nga ana shoqërore, ishte shikimi në mënyrë të barabartë e shumëdimensional i Islamit në gjendjen e klasave të shoqërisë: të pasurit, të varfrit, të pushtetshmit, të shtypurit, ata që bënë padrejtësi dhe të dhunuarit nga padrejtësitë. Islami i preu të gjitha shkaqet e këtij diferencimi me ato mënyra që i pranonte periudha historike, në të cilën ai u shfaq dhe me ato mjete që i pranonte kuadri mjedisor i asaj kohe. Gjithashtu, Islami, në kuadrin e kohës së tij, lehtësoi shfrytëzimin që rëndonte mbi arabët dhe i mësoi ata se ishin vëllezër që bashkëpunojnë e mbështesin njëri-tjetrin në mënyrë të ndërsjellë, në kuadrin e një shoqërie të madhe që përmbledh edhe popuj të tjerë përveç tyre, shoqëri, që për çdo individ jep të mira sipas punës që ai bën dhe sa mirë e bën punën që kryen.

Sikur njeriu të zhvishet nga të gjitha dëshirat, duke qenë së bashku me myslimanët ose kundër tyre në kohën e tyre të parë dhe të vështrojë në gjendjen e tyre me një shikim pozitiv të mirëfilltë, patjetër që do ndërjegjësohet se ajo kohë e shkurtër, në të vërtetë, ka qenë prej kohëve më të pasura të njerëzimit, për ndershmërinë e shpirtit e të ndërgjegjes, si dhe për ndjenjat jetësore, që prej individit bëjnë një unitet të plotësuar, individ që ndien, mendon, flet e punon, ku ti gjen punën, fjalën, mendimin dhe ndjenjën si një njësi të vetme që nuk mund të ndahet; gjithashtu, do të shikosh edhe përkushtimin e sinqertë ndaj parimeve të atij revolucionit shoqëror, përkushtim, që në shumicën e rasteve arrin deri në vetëflim.

Detyrimisht që edhe çështja e Osmanit është e lidhur ngushtë, madje shumë ngushtë me anën shoqërore të gjendjes së myslimanëve të kohës së tij e të kohëve para tij. Në të vërtetë, do të ishte punë e kotë të mundoheshim të kuptonim shkaqet e vërteta të ngatërresës që ndodhi

dhe të pasojave të rënda që erdhën prej asaj ngatërrese e prej bishtave të saj jashtë kësaj ane shoqërore. Në fakt, do të ishte punë fare e kotë dhe një gënjeshtër e vënë mbi historinë e mbi të vërtetën, nëse do të reduktoheshin shkaqet e asaj ngatërrese e të atyre pësimeve të rënda në faktorë thjesht fetarë. Në të vërtetë, ngjarjet historike, kushtet e jetës dhe gjendja e njerëzve, na tregojnë se nuk kemi të bëjmë thjesht me një lëvizje të masës, të kryer në emër të një feje ose kundër një feje, pasi ajo lëvizje kishte një përmbajtje shoqërore, qoftë kur përmbajtja është e dukshme dhe e qartë, qoftë kur përmbajtja e saj mund të jetë e mbuluar ose e fshehtë.

Në vitet e para të fillimit të thirrjes islame, u konstatua qartë se shumica e myslimanëve ishin prej klasave të shtypura, gjithashtu u konstatua se më entuziastë ndaj thirrjes së re ishin ata që detyroheshin të bënin punë mbi fuqitë e tyre, ata që nuk kishin përkrahje dhe atyre që i bëhej padrejtësi, si dhe disa pak vetë nga paria, të cilët Allahu i kishte furnizuar me dritën e ekzistencës. Ishte kjo pakicë e parisë që mbështetën Muham'edin e myslimanët që nuk kishin përkrahje. Krahas këtij fakti, konstatohej qartë se shumica e armiqve të thirrjes ishin prej klasave sunduese e shfrytëzuese, pasi kjo pari ndihej keq nga ndryshimi i gjendjes, pasi parashikonin se do të privoheshin nga lavdia e klasës e nga privilegjet e tjera me të cilat krenoheshin të majmurit. Gjithashtu, konstatohej se individët më aktivë kundër thirrjes së re ishin personat që kishin më shumë pasuri, krerët, njerëzit me influencë dhe ata që dalloheshin si tiranë të pashpirt e si shfrytëzues.

Në qëndrimin e Profetit ndaj atyre që e kishin bërë *"pasurinë e Allahut të qarkullojë nga një dorë në tjetrën dhe robtë e Allahut skllëvër"* dhe nuk pranonin që edhe skllëvërit të ishin njerëz si të gjithë njerëzit, me të drejta e me detyrime të barabarta; gjithashtu në vëllazërimin që organizoi Profeti mes atyre që nuk kishin përkrahje, të cilët Profeti i donte njerëz, që kanë të drejtë të jetojnë në këtë tokë e të furnizohen prej të mirave të saj dhe të mos ishin vegla që i posedonin zotërinjtë naivë, të cilët i çonin të shtypurit aty ku kishin interesat e tyre. Në dashurinë e Profetit e në respektin që kishte për ata që punojnë e prodhojnë, shpjegon për ne qëndrimin e të shtypurve në mbështetje të thirrjes së Profetit, shpjegon

edhe qëndrimin e parisë kundër kësaj thirrjeje. Ishte normale që paria të frikësohej prej fjalëve të Profetit, kurse të shtypurit e të dhunuarit nga dhuna e padrejtësitë gjenin mirësi në fjalën e tij: *“Të gjithë njerëzit janë të barabartë si dhëmbët e krebrit.”* Profeti ngrinte lart pozitën e skllëvërve, të atyre që nuk kishin përkrahje, të pafuqishmëve e të gjithë të dhunuarve nga padrejtësia e nga shtypja. Të gjithë këta Profeti i bënte të barabartë me zotërinjtë në çdo të drejtë e në çdo detyrim.

Në një kapitull të mëparshëm, me titull **“Para imamit”**, është dhënë një shkoqitje e shkurtër për të vërtetën e Islamit nga ana shoqërore, si dhe për qëndrimin revolucionar të Islamit ndaj regjimeve të kohës së tij, gjendjes së tiranëve, parisë, të atyre që nuk kishin përkrahje dhe të varfërve. Nëse dëshiron, mund t’i referohesh këtij kapitulli.

Në kapitullin në fjalë do të gjesh se Profeti shpалosi para njerëzve të kohës diçka që ata nuk e dinin më parë. Ndër parimet e mesazhit, që kumtoi Profeti, i ziu e i kuqi janë të barabartë, gjithashtu të barabartë janë arabi e joarabi dhe se përparësia qëndron vetëm në devotshmërinë në punë. Në parimet e mesazhit të tij theksohet se myslimani e jomyslimani janë të barabartë dhe, bazuar në fjalën e Muham’medit, është mysliman kushdo që beson Allahun me zemrën e tij. Njëkohësisht, Muham’medi është armik i kujtdo që fyen e mundon një jomysliman, që është në besën e shtetit islam ose i kujtdo që i bën keq një njeriu tjetër, pasi në mesazhin e Muham’medit njeriu është vëlla i njeriut, do apo nuk do ai. Përsëri përmendim se nga dispozitat themelore të mesazhit që kumtoi Muham’medi është ruajtja e të drejtës dhe shtrimi i të gjitha rrugëve për drejtësi shoqërore, që do të thotë se ndër njerëzit nuk ka as të padrejtë e as të dhunuar nga padrejtësia, as shtypës e as të shtypur, as të pasur të fryrë nga pasuria e as të varfër të privuar nga sendet e nevojshme të jetesës, sepse në rrugën e Muham’medit nuk është besimtar ai që shtrihet të flejë i ngopur dhe fqinji i tij është i uritur. Në rrugën e Muham’medit pasuria i takon të gjithë kombit dhe është pasuri e kombit. Profeti i vuri në jetë këto parime dhe nuk devijoi asgjë prej tyre, qoftë e vogël edhe sa një fije floku. Shpeshherë Profeti ka praktikuar marrjen e pasurisë së grumbulluar nga të pasurit me rrugë

jologjore dhe ua shpërndante me drejtësi të plotë nevojtarëve. Profeti i kishte ndaluar të gjithë qeveritarët e tij të pranonin dhurata e të merrnin ryshfet, qoftë edhe një dirhem të vetëm. Profeti i jepte përparësi të pafuqishmit mbi të fuqishmin në të gjitha punët e në të gjitha nevojat që ai shtronte para tij. Profeti i injoronte ata që bënëin padrejtësi dhe i dënonte për padrejtësinë e bërë. Duke dënuar të gjithë ata që bënëin padrejtësi, Profeti, kishte qëllim që nga dënimi i tyre të nxirrte mësim edhe ndonjë që mund t'i shkonte mendja se mund të bëjë padrejtësi, gjithashtu, me dënimin e të padrejtëve Profeti ulte për tokë vlerën e hipokritëve. Profeti u bënte thirrje të gjithë njerëzve për bashkëpunim ekonomik, me qëllim që, nga bashkëpunimi në fushat e ndryshme të ekonomisë, të lehtësohej trysnia e varfërisë dhe e nevojave.

Praktika e Profetit, me shokët e me qeveritarët që ai emëroi, la gjurmë aq të thella, sa do të habitesh nga njoftimet e atyre që u lindën në kohën e injorancës para Islamit dhe u rritën me mënyrën e jetesës së prindërve të tyre, të cilët i lejonin vetes të merrnin gjithçka sa arrinte dora e tyre dhe të kërkonin edhe më shumë. Por ja, që këta burra, nën udhëzimin e Muham'edit e të dritës së rrugës së tij, u bënë njerëzit më të drejtë e më të ndershëm. Ja një shembull: Në Hajber ku ishin njëzet mijë luftëtarë, Profeti dërgon Abdullah bin Revahan, që të vlerësonte prodhimin e hurmave të këtij vendi. Banorët e Hajberit ishin çifutë, u munduan t'i japin atij ryshfet, kundrejt mosvlerësimit të saktë të sasisë së hurmave të tyre. Natyrisht, ishin të gatshëm që t'i jepnin vetëm atij e të mos i jepnin njerëzve të varfër. Përveç kësaj i sollën edhe disa stoli prej stolive të grave të tyre dhe i thanë: *"Këto janë për ty, por na lehtëso dhe na fal në vlerësimin që do të bësh."*

Abdullahu u përgjigjet: *"O banorë të Hajberit, me të vërtetë që për mua jeni njerëzit më të urryer prej robve të Allahut! Ju doni të më shtyni të bëj padrejtësi ndaj jush, kurse ai ryshfet, që më ofruat, është fitimi më i keq. Ne nuk e hamë këtë lloj fitimi."*

Atëherë banorët e Hajberit thanë: *"Me këtë qëndrojnë qiejt e toka."*

* * *

Kjo ishte rruga që kishte ndjekur Profeti me njerëzit. Mos ndjekja e kësaj rruge që goditja vrasëse, që më pas u ngul jo drejtpërdrejt mbi politikën e Osmanit e mbi sundimin e tij. Kjo do të thotë se njerëzit ishin mësuar të shikonin që e drejta e tyre të shkonte detyrimisht te ata. Gjithashtu, ata kishin parë si e pësonin ata qeveritarë e ata guvernatorë që bënë padrejtësi dhe se si atyre u shtetëzohej pasuria dhe u merrej gjithçka që kishin marrë padrejtësisht. Njerëzit kishin parë me sytë e ballit, që ata vetë ta kthenin këtë pasuri, për t'u shpërndarë vetëm atyre që iu takonte me të drejtë; gjithashtu, njerëzit ishin mësuar të ndienin se sundimtari, në të vërtetë, ishte kujdestari që ruante interesat e tyre dhe nuk ishte njeriu që merrte sa më shumë për vete dhe nuk ishte shfrytëzues, ashtu siç ishin mësuar ta shikonin, se te sundimtari i drejtë ishin të barabartë i afërmi e i largëti. Për më tepër, ata ishin mësuar të shikonin me sytë e tyre sahabët e mëdhenj, si: Ali bin Ebù Talibin, Ebù Dherr El-Gaf'farijin e të tjerë veç këtyre të dyve të ishin fanarë të së drejtës e të udhëzimit në rrugën e vërtetë, prandaj ata e kishin bërë zakon, që në raste vështirësish të kërkonin mbrojtje e strehim te ata. Ishte koha, kur të gjithë myslimanët bashkëpunonin për heqjen e nevojave që kishin, për heqjen e frikës, ishte koha kur të drejtat e tyre në këtë jetë respektoheshin plotësisht. Por kur erdhi koha e hilafetit të Osmanit, e drejta u pezullua, sunduese u bë padrejtësia, kombin e mbërtheu uria, pasi të mirat e tij shkonin te paria. Pikërisht, në kohën e Osmanit, njerëzit panë punë që nuk ishin mësuar të shihnin dhe që nuk i dëshironin. Njerëzit filluan të shikojnë se mendësia e kohës së injorancës së mëparshme nuk kishte asgjë prej Islamit. Njerëzit panë se ajo vazhdonte të ishte mendësi e shtypjes dhe e dhunës, prandaj njerëzit u hodhën në kryengritje.

Por, si u bë gjendja e njerëzve në duart e parisë së kohës gjatë sundimit të Osmanit?

PARIA E KOHËS

* *Pasuritë i vunë në provë arabët.*
Ebù Bekri

* *Më duket se mety unë kam bërë me vitë
mbi qafat e njerëzve.*

Ymeri

* *Ata do t'ket bejnëshpinën Osmanit dhe
do të ndodhin sajzat e ngjarjet.*

Aliu

* *Kurtregtari indiani menjëherë vazhdoi
fumi, ai do të përhapet nëpër rrënjët e flokëve.*

Një poet anonim

Nga kjo paraqitje kalimthi e së vërtetës së emevive dhe tëlibleve, si dhe e partizanëve të të dyja shtëpive gjatë kohës së injorancës dhe gjatë Islamit, rezulton se pasioni për kryesi, për sundim e për të marrë sa më shumë, është me rrënjë shumë të thella në familjen e emevive. Patjetër që ky pasion ka dimensione të largëta edhe te partizanët e ndihmësit e tyre, si dhe në të gjithë ata që janë gatuar prej baltës së emevive e që ndjekin rrugën e tyre.

Për ne tani është bërë e qartë se emevitë dhe partizanët e tyre luftuan Profetin e thirrjen e tij me mendësinë e parisë, të cilët nuk mund të pranonin që e reja t'i mënjantonë ata prej zakoneve të tyre dhe prej sistemeve të tyre shoqërore, sisteme, që, nga njëra anë, i sillnin përfitime vetëm atyre që ushtronin tregtinë e atyre që kishin pasuri dhe, nga ana tjetër, shtypnin shtresat e varfra dhe ata që nuk kishin përkrahje.

Gjatë thirrjes, qysh kur ajo u shfaq dhe deri me çlirimin e Mek'kës, paria e Mek'kës, pa përjashtim, pranoi Islamit sipas dëshirave dhe sipas lehtësirave që patën. Siç do të vërtetojnë ngjarjet, kjo pari, me Islamit e tyre, ishin tre kategori: Një pjesë prej tyre pa në Islamit të vërtetën dhe drejtësinë, prandaj pranuan Islamit me kënaqësi e me zgjedhjen e tyre të vullnetshme. Por ata ishin fare pak vetë nga paria e shumtë e Mek'kës. Nga kjo pjesë janë: Talhài, Zubejri dhe Osmàn bin Af'fani. Është fakt se Islami, i këtij të fundit, që një goditje e hapur kundër parisë kurejshe në përgjithësi dhe në veçanti kundër familjes kurejshe emevi.

Një pjesë tjetër rrinin gati të vëzhgonin nga do të anojë peshorja e fitores dhe si do të anohej ajo. Nëse fitorja do të ishte për kurejshët, atëherë do të ishin me ata, por nëse fitorja do të anonte kah myslimanët, atëherë do të shkonin me ata dhe do të thoshin ashtu siç thoshin myslimanët. Me këtë qëndrim ata e shihnin Islamit thjesht një burim pasurimi, ashtu siç kishin vepruar gjatë kohës së injorancës. Në këtë pjesë është Amr bin El-Àsi. Për pranimin e Islamit nga ana e tij do të bëhet fjalë në një kapitull që do të vijë më poshtë, pasi duam të shpjegojmë të vërtetën e qëndrimit të tij ndaj Aliut e ndaj Muàvijes.

Përsa i përket pjesës së tretë, ata e pranuan Islamit vetëm atëherë kur nuk mund të vepronin ndryshe, pasi humbën kryesinë. Prandaj

rrinin në përgjim të Islamit e të rastit për t'u rikthyer në regjimin e kohës së injorancës. Kjo pjesë përfaqësohet prej: Ebù Sufjàn bin Harbit, babai i Muàvijes, si dhe nga krerët e fiseve, të cilët, pas vdekjes së Profetit, lanë fenë, prandaj Ebù Bekri i luftoi dhe i mundi.

Pjesa e parë e parisë qëndruan në Islamin e tyre dhe në besën e Islamit, por edhe ata, pa e kuptuar dhe pa ndonjë kujdes të drejtpërdrejtë, përzienin Islamin me mbetjet nga ndjenjat e parësisë e të kryesisë, megjithëse për këtë ata mund të qortohen fare pak.

Përsa i përket dy pjesëve të tjera, ana ekonomike me shtrirjet e saj shoqërore, ishin boshti rreth të cilit vërtitej politika e tyre e afërt dhe e largët. Paria e këtyre dy pjesëve, në të gjitha rastet, kanë parë vetëm interesat e tyre: nëse interesat e tyre përputheshin, ata mbështesnin njëri-tjetrin e bashkëpunonin në mënyrë të ndërsjellë, por nëse interesat mes tyre nuk përputheshin, atëherë çdo njëri prej tyre vepronte më vete.

Përsa i përket ngatërresës dhe shkaqeve të saj, padyshim që përgjegjësia bie mbi të tre gupet e asaj parie, edhe pse pjesa e dy grupeve të para në çështjen e ngatërresës është shumë më e madhe. Ishte në natyrën e kësaj parie të qëndronin në pritje të rasteve, që sillnin fitime pa shikuar në mesazhin që kishin marrë mbi shpatullat e tyre myslimanët e asaj kohe. Simptomat e para të prirjes kah grumbullimi i pasurisë pa shumë mundim u dukën te paria e kohës në kohën kur halife ishte Ebù Bekri. Ato që e shprehin më qartë këtë prirje, janë veprimi që bëri Khàlid bin Veijdi dhe fjalët që thanë Ebù Bekri e Ymeri për Khàlidin. Shkurtimisht, bëma e Khàlidit ka të bëjë me faktin se gjatë disa luftërave, që ai komandoi, vrau padrejtësisht Màlik bin Nuvejren vetëm nga dëshira për të shtënë në dorë, në mënyrë të paligjshme e të pandershme, plaçkë lufte. Ky lajm e lëndoi shumë Ebù Bekrin, derisa tha atë fjalën e famshme: *"Pasuritë i prishën arabët dhe Khàlidi nuk bëri atë çka e kisha urdhëruar."*

Kur u kthye Khàlidi, njerëzit panë se ai kishte vënë mbi çallmën e tij tri shigjeta. Kur e pa Ymer bin El-Khat'tàbi tha: *"A për hipokrizi o armik i Allahut?! Betohem në Allah, nëse ai do të më mundësonte, do të urdhëroja ekzekutimin tënd me gjuajtje me gurë!"*

Ymeri mori tri shigjetat prej çallmës së Khàlidit dhe i theu të tria

para syve të tij, ndërkaq Khàlidi qëndronte i heshtur, pa guxuar të kundërshtojë, pasi mendoi se ky veprim i Ymerit ishte me urdhër të Ebù Bekrit dhe ishte mendimi i tij. Kur Khàlidi hyri te Ebù Bekri dhe bisedoi me të, Ebù Bekri iu besoi fjalëve të Khàlidit dhe pranoi justifikimin e tij, ndërkaq Ymeri e nxiste Ebù Bekrin të dënonte Khàlidin për vrasjen e Málík bin Nuvejres, por Ebù Bekri tha: *“Ah, more Ymer, nuk është ky i pari që po gabon!”*

Krerët arabë, të tunduar prej pasurive, u përpoqën shumë që plaçka e luftës e pasuritë e tjera të ishin vetëm për ata edhe në kohën e Ymer bin El-Khat'tàbit, madje faktet për këtë janë aq të shumta, sa nuk numërohen dot. Për këtë mjafton të përmendim vetëm letrën që i dërgonte një poet Ymer bin El-Khat'tàbit. Në atë letër poeti e njoftonte se krerët, në disa rajone, po merrnin për vete sa më shumë pasuri. Gjithashtu e njoftonte se këtë fakt ata ia fshehin atij, prandaj, vazhdon poeti, masa e njerëzve të thjeshtë janë të zemëruar nga ky përvetësim, në një kohë kur ata kanë më shumë të drejtë se krerët për të marrë nga kjo pasuri. Në vargjet e shumta të këtij poeti përshkruhet gjendja e krerëve gjatë kohës së hapjeve të mëdha, si ndjenjat, që masat bluanin në shpirtrat e tyre. Në vargjet e këtij poeti tregohet besimi që ka masa e njerëzve për të parë drejtësi edhe prej atij që bën padrejtësi, kur merr sa më shumë, pasi ata kanë bindjen se drejtësia, nga ana e tyre, është domosdoshmëri dhe një e drejtë që i takon vetëm atyre.

*“Ne kryejmë Haxh kur ata kryejnë Haxh,
ne luftojmë, kur luftojnë ata.
Ata kanë me bollëk,
ne s’jemi prej atyre që kanë me bollëk.
Kur tregtari indian
vjen me një vazo parfumi,
ai do të përhapet
nëpër rrënjët e flokëve të tyre.
Kujdes pasurinë e Allahut,
kudo që do ta gjesht!
Ata do të jenë të kënaqur,
nëse prej teje do të kenë gjysmën.”*

Unë them se ajo pjesë e parisë arabe, që u tundua nga pasuritë, u mundua të përvetësojë e të bëjë padrejtësi edhe në kohën e Ymer bin El-Khat'tabit. Por, siç kemi shpjeguar në kapitullin e mësipërm, Ibn El-Khat'tabi nuk ishte prej atyre që lejonte një shthurje të kësaj natyre. Këtë pari ai e mbante vazhdimisht nën vëzhgim, prandaj shikojmë që ai i burgos ata, i pezullon nga detyra, shtetëzon pasurinë që kanë përvetësuar padrejtësisht dhe është shumë i ashpër ndaj tyre. Prandaj ata nuk guxuan as të shfrytëzojnë, as të bëjnë padrejtësi e as të urrejnë.

Erdhi koha e hilafetit të Osmanit dhe sëmundja e kryesimit u përhap me shpejtësi, lakmitë e ambiciet dolën nga ferret. Paria gjeti fushë veprimi për të ndihmuar krerët e emevive, të cilët herë vepronin të maskuar, herë vepronin hapur, derisa më në fund e keqja përfshiu të gjitha anët. Masa e njerëzve pa prej parisë, në kohën e Osmanit, veprime që nuk ishin mësuar t'i shihnin më parë në kohën e Profetit, Ebù Bekrit dhe Ymer bin El-Khat'tabit. Njerëzit u tmerruan nga punët që po shihnin në kohën e Osmanit, prandaj shpirtrat e tyre u revoltuan.

Nuk është aspak e tepërt, nëse i kthehemi fjalës që Ymer bin El-Khat'tabi i tha Osmanit, pasi në atë fjalë shohim se deri në ç'masë e prisnin njerëzit e ditur të ndodhte e keqja e ngatërresa nga duart e emevive dhe përkrahësve të tyre. Në atë fjalë shohin se deri në ç'masë e njihnin njerëzit të vërtetën e emevive, kur ata do të ishin sundimtarë të njerëzve. Një herë Ymeri priti Osmanin dhe i tha: *"Ej, me ty e kam! Shiko, kurejshët, do të vënë në krye dhe ti do të vësh mbi qafat e njerëzve beni Umejjet dhe beni Muajtët, ti do t'i privilegjosh ata nga dashuria që i ke të afërm. Pastaj drejt teje do vijë një bandë ujqish arabë dhe ata do të të therin ty në shtratin tënd. Betohem në Allah, ata patjetër që do të veprojnë, nëse ti e bën e këtë, prandaj ata pa dyshim që do të veprojnë!"* Pas kësaj fjalë Ymeri e zuri nga pjesa e flokëve të ballit dhe i tha: *"Kur kjo të ndodhë, kujtojuni fjalën time, se ashtu do të jetë!"*

Gjithashtu, nuk është aspak e tepërt nëse i kthehemi fjalës që tha Aliu për Osmanin dhe emevitë para se Osmani të bëhej halife. Në këtë fjalë del plotësisht e qartë e vërteta për të cilën kishte bërë shenjë edhe Ymer bin El-Khat'tabi. Ja se çfarë i tha Aliu xhaxhait të tij, Ab'bàsit: *"Përsa më përket mua, unë e di se ata do të vënë në krye Osmanin dhe patjetër që*

do të ndodhin sajesa e ngjarje. Nëse ai jeton, unë patjetër që do të të përmend ty, por, nëse ai vritet ose vdes, me siguri që hilafetin do ta qarkullojë mes emevive!”

Deri ku shkon e vërteta e fjalës së Ibn El-Khat’tabit dhe e Ibn Ebù Tàlibit në lidhje me kohën e Osmanit?

* * *

Osmani, sapo mori në dorë drejtimin e punëve të komunitetit, u përplas me probleme të komplikuar. Ndërsa emevitë s’bënë gjë tjetër veçse i komplikuan edhe më shumë problemet, në vend që të jepnin ndihmën për zgjidhjen e tyre, sikur të kishin qëllimin e pastër dhe të kishin mendimin për t’i shërbyer Islamit. Emevitë i ngatërruan punët edhe më shumë, duke përfituar nga butësia e halifit, që tani e kishin në krahun e tyre. Nuk vonuan të punojnë mbi bazën e fanatizmit fisnor, të influencës personale, të injorancës interesat e masës, të përdornin mekanizmat e shtetit, në atë mënyrë që përfitimet të ishin vetëm për ta. Pra, punuan që të zinin poste të larta, me qëllim që të gllabëronin pasuri. Gjithashtu, ata punuan me ngut të shndërronin institucionet socialiste të Islamit në institucione kapitaliste të mirëfillta, që i mundësuan atyre të bëjnë popullin vegël prodhimi për ata dhe objekt shfrytëzimi. Emevitë nuk vonuan që hilafetin ta shndërronin në sundim dhe mundësitë e këtij sundimi t’i vënë në mënyrë fare të hapur në dorën e tyre e në duart e ndihmësve e të skllëverve të tyre.

Ja një ngjarje nga tërësia e ngjarjeve që tregojnë qartë për qëndrimin e emevive ndaj njerëzve në kohën e Osmanit, si dhe këndvështrimin e tyre për gjendjen e shtetit: Osmani e filloi hilafetin e tij duke vënë emevitë mbi qafat e njerëzve, duke i emëruar ata qeveritarë e guvernatorë e duke i dhënë atyre kope të tëra. Ai ruante fare hapur interesat e emevive dhe të përkrahësve të tyre, gjithashtu Osmani e vuri pasurinë e shtetit në duart e të pasurve, thjesht, mbi baza klasore materiale, baza të cilat Islami i kishte copëtuar në kufijtë e kohës së tij. Krerët e parisë filluan të rrisin pasurinë në mënyrë të jashtëzakonshme, kurse masa e popullit filloi të rënkonte nën peshën e rëndë të shtypjes, që ata ushtronin mbi njerëzit, përfshirë edhe dhunën e prangave që i hidheshin njerëzve.

Në kohën e Osmanit u realizua edhe hapja e Armenisë. Me këtë rast ai i dhuron njeriut të tij të favorizuar Mervàn bin El-Hakemit gjithë sasinë e grumbulluar nga një e pesta që e saktëson ligji islam. Ishte e natyrshe, që njerëzit të mos e mirëprisnin këtë sajese, që u fut në punët e shtetit. Duke folur për këtë ngjarje, poeti Abdurrahman bin El-Hanbel shprehu në vargje mendimin e masës së popullit për këtë veprim:

*“Betohem në Allahun, Zotin e njerëzve!
Nuk ka lënë Allahu ndonjë send kot.
Por ti sajove për ne një ngatërresë,
që ne të sprovohemi me ty ose të vetësprovohemi.
Ndriçuesit e rrugës së udhëzimit të drejtë,
dy besnikët(1) na e kanë bërë të qartë.
Ata të dy nuk morën pabesisht asnjë dirhem
as nuk shpenzuan ndonjë dirhem sipas dëshirës,
kurse ti i dhe Mervànit një të pestën e vendit.
Sa larg është puna jote për ata që përpiqesh!”*

Më pas Mervàni futi në dorën e tij edhe “Fedekun”, tokën që Fatimja, bija e Profetit e trashëgonte prej babait së saj. Përveç kësaj, Osmani i dha atij edhe njëqind mijë dirhem prej “Shtëpisë së pasurisë” së popullit. Osmani i kërkoi edhe emviut tjetër, Abdullah bin Khàlid bin Usejd, me cilësinë e njeriut të afërm. Ai i dha këtij katërqind mijë dirhem pa asnjë lloj justifikimi për këtë shpërdorim në dhënie. Nuk vonoi të vijë për t’i kërkuar Osmanit edhe i afërmi e i favorizuari tjetër i tij El-Haken bin El-Às, që ishte prej armiqve të Islamit dhe prej atyre që i kishte përzënë Profeti. Pavarësisht nga kjo, Osmani i dha edhe këtij njëqind mijë dirhem. Në Medinë ishte një treg, që njihej me emrin tregu “**Nehruz**”, të cilin Profeti e kishte lënë vakuf, për ta shfrytëzuar myslimanët e varfër. Por edhe këtë e përvetësoi El-Harth bin El-Hakemi, vëllai i Mervànit. Gjithashtu, në rrethinat e Medinës ishin disa kullota, të cilat Profeti, Ebù Bekri dhe Ymeri i kishin lënë të ishin kullotë për kafshët e të gjithë myslimanëve, por Osmani i mori edhe këto kullota nga dora

e myslimanëve e i hoqi nga goja e kafshëve të tyre dhe të gjitha i shpalli rezervat vetëm për kafshët e për bagëtitë e emeveve.

Ai i dha Abdullah bi Serhut të gjitha pronat e myslimanëve, të gjitha pemët e drurët e mbarë Afrikës, nga Egjipti deri në Tanga, pa i bërë pjesë tjetër përveç atij, kurse Ebù Sufjàn bin Harbit i dha prej **“Shtëpisë së pasurisë”** dyqind mijë. Ditën, që urdhëroi t’i jepeshin Mervàn bin El-Hakemit njëqind mijë, erdhi duke qarë te Osmani Zejd bin Erkami, administratori i **“Shtëpisë së pasurisë”** dhe i la në dorë çelësat e **“Shtëpisë”**.

- Osmani iu hakërrye: *“Po qan, se unë po shikoj njerëzit e gjakut tim?”*

- Zejdi i tha: *“Pasha Allahun, edhe njëqind dirhem sikur t’i japësh Mervànit, përsëri është shumë!”*

- Ndërkaq Osmani i tha: *“Hidhi çelësat, se ne do të vëmë një tjetër në vendin tënd!”*

Pasuritë e shumta që erdhën prej Irakut, përsëri i shpërnda vetëm ndër emevitë. Kur El-Harth bin El-Hakemi martoi vajzën e tij, Aishen, Osmani i dha atij edhe njëqind mijë dirhem të tjerë, përveç shumëve që i kishte dhënë më parë, kurse devetë e zekatit, që erdhën prej disa krahinave, ia dhuroi krushkut të tij të ri, pastaj i dhuroi këtij edhe të gjitha sadakatë e mbledhura prej fisit Kudà’a, që arrinin në tre milionë.⁽¹⁾

Një herë, disa sahabë, me në krye Ali bin Ebù Tàlibin, i folën atij për këto veprime, por Osmani tha se ata ishin njerëzit e tij të afërm e gjaku i tij dhe, kur ata i thanë: *“A nuk kishte të afërm e njerëz të gjakut edhe Ebù Bekri e Ymeri?”*, Osmani u tha atyre: *“Ebù Bekri e Ymeri i bënë llogaritë të mos i jepnin të afërmeve të tyre, kurse unë bëj llogari që t’i jap të afërmeve të mi!”*

Pas kësaj fjale sahabët i thanë: *“Betohemi në Allah, udhëzimi i atyre të dyve është shumë më i dashur për ne se udhëzimi yt!”*

Paria e shfrytëzoi këtë rast që të pasurohej në kurrizin e komunitetit. *“Qëllimisht ata u poshtëruan nga këto raste, duke u bërë ortakë në falsifikimet, vetëm e vetëm që të mos ndaheshin e të mos shkonin me opozitën.”*⁽²⁾

⁽¹⁾ Shpjeguesi i “Nehxhul-Belàgah” i autorit Ibni Ebùl-Hadijd, vol. 1, f. 98.

⁽²⁾ “Aleati i nënshtruar” i autorit Sadrudijn Sheferudijn, f. 173.

Në librin **“Murùxhu-dh’dhehebi”** -**“Lëndinat e arta”** të Mes’udijit tregohet se Talha bin Abdullahu ndërtoi në Kufe një pallat të lartë, i cili, pas tre shekujsh u bë i njohur te arabët me emrin **“Shtëpia e dy Talhave”**. Vetëm të ardhurat ditore, që i vinin Talhait nga Iraku, llogariteshin në një mijë dinarë. Thuhet se ishin më shumë se kaq. Kurse prej krahinës së Seartit i vinin më shumë nga sa përmendet në librin Mes’udijit, gjithashtu në Medinë Talhai ndërtoi një shtëpi të ngjashme me shtëpinë e Osmanit.

Edhe Abdurrahman bin Aufi ndërtoi një shtëpi, të cilën më pas e zgjeroi aq sa në çdo qoshe të saj mund të qëndronin njëqind kalorës; gjithashtu, ai posedonte një mijë deve, dhjetë mijë dhen dhe pasuria e tij në para llogaritej në tre milionë dinarë.

Kurse Zejd bin Thàbiti, ashtu siç tregohet në librin **“Murùxhu-dh’dhehebi”**, la pas vdekjes aq ar e argjend sa duhej të thyhej me kazmë; gjithashtu, la aq para e prona, që së bashku bënë një pasuri shumë të madhe.

Kur Ja’là bin Umej’je vdiq la pesë mijë dinarë, përveç tokave e borxheve të shumta që i detyroheshin të varfrit.

Mes’udiji përmend se Zubejr bin Av’vami kishte në kohën e Osmanit një mijë robër e një mijë robëresha; gjithashtu, kishte ndërtuar pallate të larta në Basra, në Kufe e në Aleksandri të Egjiptit, ku e shtoi shumë pasurinë.

Kurse për pasurinë e tij në para, në kuaj e në deve, vetë Mes’udiji këtë fakt e shpjegon me këto fjalë: *“Ky është një kapitull shumë i gjerë për t’u përmendur dhe ka shumë për të përshkruar pasuritë që ai kishte në kohën e Osmanit, pasuri që nuk e kishte në kohën e Ymer bin El-Khatt’tàbit, rruga e të cilit ishte xhade e shtruar dhe rrugë e njohur!”*

Nuk mbeti pa u pasuruar në kurriz të komunitetit asnjë prej atyre, me të cilët ishte i kënaqur Osmani dhe patjetër edhe emevitë, por duhet thënë se të gjithë ata u pasuruan mbi varfërinë e mbi mjerimin e njerëzve të zakonshëm. Ata morën aq shumë pasuri e toka, sa njerëzit nuk ishin mësuar të shikonin në dorën e një pakice të vogël.

Edhe vetë Osmani kishte një pjesë të madhe nga këto prona, madje pas vrasjes së tij njerëzit gjetën te arkëtari i tij njëqind e pesëdhjetë mijë dinarë dhe njëqind mijë dirhem; gjithashtu, ai la shumë deve e kuaj.⁽¹⁾ Përsa i përket diamanteve e bizhuve mbretërore, që ishin në **“Shtëpinë e pasurisë”**, ata ishin aty nga koha e hapjeve të mëdha gjatë kohës së Ymer bin El-Khat’tabit, por që tani njerëzit po i shikonin të flakëronin nën dritën e diellit si thëngjij të ndezur në kraharorin e vajzave të Osmanit. Njerëzit, në këto stoli, panë të drejtën e tyre të ngurtësuar e të konkretizuar në një rrjedhë të frikshme në duart e familjes sunduese.”⁽²⁾

Në librin “Murùxhu-dh’dhehebi”, në lidhje me Osmanin thuhet edhe kjo fjalë: “Osmani ishte shumë bujar në dhënie e në shpenzim. Shumë guvernatorë ndoqën rrugën e tij. Osmani ndërtoi në Medinë një shtëpi me porta të punuara me dru saxhi, dru ekuatorial, që njihet me emrin shkencor *“Tectona grandis”*, kurse mjedisin e jashtëm të shtëpisë e zbukurroi me pemë dekorative; gjithashtu, në Medinë Osmani shpenzoi shuma të mëdha për ndërtim lulishtesh e burime uji.”

Osmani i la të lirë të favorizuarit e tij emevi, të cilët urdhëronin, pushonin e emëronin njerëz, mblidhnin pasuri, pasuroheshin dhe më vonë do të themelonin shtetin e tyre. Elementi i parë i keq, që praktikoi Osmani në administrimin e punëve, ishte se mori për këshilltar e për ministër Mervàn bin El-Hakemin.

Politika financiare-administrative, që praktikoi Osmani me të gjitha pasojat e saj, i ndau njerëzit në dy pjesë: në pjesën që nuk kishte besë, qeveritarët dhe të favorizuarit, pjesa e të cilëve ishte pasuria e shtypja dhe masa, pjesa e së cilës ishte privimi dhe mundësia e mbajtjes së padrejtësive mbi kurriz. Kjo politikë kapitaliste u koncentrua sidomos pas propozimit të Osmanit për kalimin e plaçkës së luftës në dorën e njerëzve, kudo që ata të banonin në vendin e arabëve. Patjetër që pasurimi dhe shpenzimet për qejfe qenë pjesa e të pasurve, të cilët përfituan prej këtij sistemimi. Në lidhje me këtë fakt, Tàhà Husejn shkruan: “Së

⁽¹⁾ Referohu në librin “Osmani” të Sadik Arxhunit.

⁽²⁾ “Aleati i nënshtruar”, f. 165.

pari, nga kjo u shfaqën pronat e mëdha në Irak e në rajone të tjera. Ishte e natyrshme, që prej atij propozimi mundën të përfitonin vetëm ata që dispononin pasuri të mëdha, pasi vetëm ata kishin mundësi të blinin prej atyre që zotëronin ngastra të vogla, siç blenë për shembull Talhai e Mervân bin El-Hakemi.

Në atë vit u shtua shumë aktiviteti financiar, me shitje, blerje, kreditim, ndërrim e spekulime, aktivitet që nuk u kufizua vetëm në Irak e në Hixhaz, por përfshiu të gjitha trevat arabe, përshtirë edhe rajonet e hapura. Kështu, nga njëra anë, u dukën pronat gjigante, që zinin sipërfaqe të gjera tokash bujqësore dhe, nga ana tjetër, u shfaqën punëtorët e këtyre pronave: skllëvër, bujkrobër e njerëz të lirë. Ja kështu u shfaq në Islam një klasë e re, plutokracia, e cila dallohej për rrënjën e saj aristokratike, që i vinte nga origjina e lindjes dhe që zotëronte para të shumta e pasuri të tjera të mëdha, natyrisht edhe me shumë pasues.

Në radhë të dytë qëndronin ata që blenë toka në të gjitha vendet e arabëve, por sidomos në Hixhaz. Lindi ajo klasë, që kishte qëllim të shfrytëzonin tokat e tyre, prandaj ata sollën skllëvër të shumtë që të punonin tokat. Në fakt, nuk kaloi shumë kohë dhe Hixhazi u shndërrua në një tokë pjellore e me frutat më të mira, çka solli pasuri për banorët e këtij vendi. Por, krahas pasurisë, u shfaqën edhe argëtimet e kota, me të gjitha pasojat që sjellin veset. Ky pasurim i shpejtë e i madh bëri që në tokën e Hixhazit dhe pikërisht në Mek'kë, në Medinë e në Tàif të dalë një klasë prej asaj aristokracie boshe, që nuk bën asnjë punë, pasi për të punojnë skllëvërit. Prandaj ajo e harxhon kohën e saj me qejfe e me lodra dhe natyrisht me atë lloj arti, që është pjellë e pasurisë së fituar pa mundim, pa punuar, siç janë këngët boshe, muzika zhurmuese që shoqëronte valltaret dhe ajo lloj poezie, që nuk përshkruan asnjë punë serioze e asnjë lloj aktiviteti të vërtetë shoqëror, pasi misioni i kësaj gjinie të poezisë është vetëm të përshkruajë qëndrimin pa punë, degradimin moral, dhënien pas kënaqësive dhe thellimin sa më shumë në plotësimin e dëshirave e të kënaqësive fizike. Por krahas zotërinjve të skllëvërve edhe skllëvërve të zotërinjve, ishte edhe një klasë tjetër, klasa e arabëve të shkretëtirës, klasë krejtësisht e privuar, që nuk posedonte

asnjë copë tokë në Hixhaz, që ta shiste e të blinte një tokë në Irak ose të kishte një copë tokë në Irak, që ta shiste e të blinte një copë tokë në Hixhaz.

Si rezultat i këtij sistemi, që futi Osmani me mendjen e tij ose edhe me mendjen e këshilltarëve të tij, nuk pati si rezultat politik vetëm shfaqjen e kësaj klase të pasur, madje tepër të pasur, që i detyroi njerëzit të nënshtrohen, por ajo i ndau njerëzit në parti, që grindeshin ndërmjet tyre për pushtet. Përveç kësaj, pati edhe rezultate shoqërore: sistemi klasor, që erdhi pas kësaj përmbysjeje të madhe, solli lindjen e klasës së aristokracisë së lartë shumë të pasur e me pushtet të gjerë. Krahas kësaj aristokracie lindi klasa e të mjeruarve, që punonin tokën e që banonin në anekset e zotërinjve; gjithashtu, mes këtyre dy klasave të distancuara nga njëra-tjetra, ishte një klasë e mesme, klasa e masës së arabëve, që banonin nëpër krahinat e largëta. Ishin pikërisht këta arabë, që marshonin mbi armikun, që vigjilonin e ruanin pikat strategjike, që ruanin njerëzit që kishin pas shpinës së tyre, natyrisht edhe të pasurit, që mbroheshin pas njerëzve të thjeshtë. Por edhe këtë klasë të mesme, të pasurit e futën në grindje dhe e ndanë në grupe e në parti. Kush studion historinë e myslimanëve, do të konstatojë se ndeshja e parë ishte pikërisht në mesin e të pasurve dhe pastaj mes kësaj klase të mesme dhe të pasurve. Roli i klasës së tretë, klasës së punëtorëve të tokës dhe atyre që banonin nëpër anekset e ndryshme, u shfaq pas këtyre ngjarjeve.”⁽¹⁾

Arabët e kësaj kohe nuk ishin mësuar të ndiqnin sundimtarët që bënëin padrejtësi e të orientoheshin sipas politikës e ligjeve të tyre, në të kundërt, ata ishin mësuar të shihnin, që në zemrat e sundimtarëve të predominantë interesi i masës mbi interesin vetjak.

Njerëzit ishin të impresionuar nga veprimtaria e Profetit, nga drejtësia e tij dhe nga preferenca që ai kishte për të tjerët ndaj vetes, gjithashtu njerëzit ishin ushtruar të madhëronin çështjen e këtij pushteti, pasi ai ishte pushtet për masën e popullit dhe jo për të privilegjuarit, ishte pushtet i drejtësisë dhe jo i padrejtësisë, ishte pushtet i atyre që ndihmonin popullin në vështirësitë që sillte dhe jo i atyre që punonin kundër popullit. Njerëzit vazhduan të ushtrohen me këto koncepte edhe prej dy

halifëve të mëparshëm, Ebù Bekrit dhe Ymer bin El-KHat'tàbit, si dhe prej ndihmësit të tyre të madh Ali bin Ebù Tàlibit, megjithëse ai nuk u bë halife pas dy të parëve. Mbase për Osmanin qëllon situatë e keqe që u bë halife në një kohë kur zotëruese ishin këto koncepte. Osmani hipi në pushtet menjëherë pas Ymer bin El-Khat'tàbit, kur njerëzit vazhdonin të kujtonin, ndër të tjera, se Ymeri bëri Haxh vetëm një herë dhe se vajtje e kthim në Medinë shpenzoi vetëm gjashtëmbëdhjetë dinarë. Për këtë i tha djalit të tij, Abdullahut: "Kemi shpenzuar shumë për nevojat tona në këtë udhëtim që bëmë!" Prandaj, kur Osmani shpалosi politikën e tij, puna për njerëzit erdhi duke u bërë gjithnjë e më frikësuese, njerëzit filluan të ankohen te halifeja, madje i përsëritën ankesat e tyre, duke theksuar pakënaqësinë e tyre ndaj guvernatorëve e qeveritarëve të tij emevi dhe prej rrugës që ata ndiqnin. Njerëzit i thanë Osmanit me zë të lartë se ata nuk mund të mbanin më padrejtësitë e këtyre qeveritarëve dhe të kësaj politike. Në të vërtetë, Osmani u pendua për disa prej guvernatorëve të tij dhe dëgjoi me vëmendje ankesat e të zemëruarve, madje u premtoi atyre se do të largonte guvernatorët e qeveritarët e tij, të cilët nuk vonuan të punojnë, që të jenë zotërues mbi këtë dëshirë të halifesë. Kështu, ata jo vetëm që mbetën në postet që kishin, por u thelluan akoma më shumë në rrëmbimin e pasurive dhe në marrjen sa më shumë për vete, më pas, për hakmarrje, filluan nga dënimet e pran-gosjen e atyre që i kundërshtonin.

Shpeshherë guvernatorët vrisnin anëtarët e delegacioneve që shkoonin të ankoheshin te halifeja, sapo ata ktheheshin në vendet e tyre, megjithëse kishin marrë premtime se puna do të kishte përmirësim. Ndërkaq, ata anëtarë delegacionesh, që kishin mbetur gjallë, ktheheshin të ankoheshin për padrejtësitë e guvernatorëve te krerët e sahabëve, të cilët i ndihmonin ata pranë halifesë dhe halifeja, pas kësaj ndërhyrjeje, urdhëronte emërimin e një guvernatori të ri në vend të guvernatorit të padrejtë. Por kur guvernatori i ri nisej për të marrë në dorëzim detyrën, para tij kishte arritur një korrier me një letër për guvernatorin e shkarkuar, me urdhër që ai të vriste guvernatorin e ri, sapo ky i fundit të arrinte; gjithashtu, në atë letër ai urdhërohej të vriste edhe delegacionin që u ankua te halifeja. Ja kështu qëndronte guvernatori i vjetër në postin e tij dhe zbatonte urdhrin që kishte marrë për të vrarë të gjithë personat

e shënuar. Natyrisht që pas kësaj, ai bënte gjithë kujdesin e tij për shtuar padrejtësitë e dënimet.

E këtillë qe rruga e politikës së Osmanit, frymëzuar prej parisë dhe për interesat e parisë, politikë që shtypte masën e popullit në mënyrën më të rëndë. Prandaj edhe masa e popullit filloi të shprehet herë duke ndrydhur zemërimin e herë me fjalë. Poezia e kësaj kohe ka pjesën e saj në përshkrimin e gjendjes së të mjeruarve dhe gjendjes së pasanikëve, krahas të cilëve ishin edhe disa vetë, që i bashkonte pastërtia e shpirtit, zgjuarsia e mendjes, gojëtaria e përsosur dhe pozita që ata kishin në zemrat e myslimanëve. Ata i shtynte të vepronin i njëjti faktor që shtynte edhe masën e popullit: mjerimi e varfëria e pjesës dërmuese të popullit dhe pasurimi i jashtëzakonshëm i një shtrese të vogël njerëzish, prandaj ata filluan të kundërshtojnë politikën e asaj plutokracie që ndiqte Osmanin, emevitë e përkrahësit e tyre. Kundërshtimi i atyre njerëzve ishte i pastër, i ndershëm dhe qëndronte mbi çdo ambicie e mbi çdo dëshirë. Por, si mund të vinte puna e tyre në kohën e parisë?

DËNIME TË RËNDA MBI OPOZITËN

* *Kurrjerëzittëkenëmosmarrëveshje,
Am'mari është me të drejtën!*

Profeti

* *Oprijësesimtarëve, kyrob, domethënë
Am'mari, në të vërtetë po flet kundër teje! Nëse ti
e vret atë, ke dënuar edhe ata që janë prapa tij!*

Mervani

* *Nuk kabërëhijendonjëegjelbërenuk
është pakësuar ndonjë tokë prej ndonjërit që të
flasë më drejt se Ebù Dherr'rrri!*

Profeti

* *Mëthonisiteveprojmekëtëgënjeshtar,
domethënë Ebù Dherr'rrin, ta rrah, ta burgos apo
ta vras?*

Osmani

Pamë se ndihmësit e sekretmbajtësit të Osamnit emevi dhe të gjithë krerët e tjerë, me në krye Mervànin, kanë përgjegjësi për qeverisjen e keqe dhe për metodat jo efektive të punës. Në radhë të parë, për politikën financiare, që u ndoq në kohën e Osmanit, vetë Osmani ka të njëjtën përgjegjësi, për faktin që emëroi në poste të larta personat e lartpërmendur. Ishte shumë i kënaqur prej tyre, sa urdhëronte e të ndalon-te, sipas dëshirës së tyre. Kështu krerët, duke abuzuar me dashamirësinë e tij, filluan të ngrenë kurthe kundër tij. Përfundimisht Osmani veproi vetëm sipas këshillave të tyre.

Ali bin Ebù Tàlibi e ka përshkruar të vërtetën e Osmanit me sekretmbajtësit e tij me një përngjasim mjaft të goditur, sa nuk mund të ketë përngjasim më konkret. Në këtë përngjasim Aliu i krahason marrëdhëniet e halifesë së tretë ndaj sekretmbajtësit të tij me personin që i ka ngecur uji në fyt. Si do të veprojë ky person, që të përcjellë ujin, kur uji është ilaçi i fundit për të liruar fytin prej ushqimit të ngecur? Aliu thotë: *“Atij që i është prishur sekretmbajtësi, është si ai që i ngec uji në fyt, pasi po t’i ngecte ndonjë gjë tjetër, patjetër që do ta përcillte me ujë!”*

Gjithashtu, Osmani i la dorë të lirë emevive të shfrytëzonin influencën, ashtu siç i la dorë të lirë parisë të përvetësonin sa më shumë, të vendosnin monopolin e mallrave dhe të grumbullonin pasuri, në të njëjtën masë ai i la dorë të lirë edhe urrejtjes së thellë që kishin këshilltarët e tij të afërt ndaj atyre që kundërshtonin veprimet e tyre. Për më tepër, kur këta kundërshtarë ishin prej sahabëve të Profetit dhe thirrës për drejtësi shoqërore mes njerëzve. Megjithëkëtë, Osmani i mbështeti ata dhe i mbuloi veprimet e tyre. Nuk ishin të rralla as rastet kur Osmani pajtohej me vendimet e tyre për të fyer e për të dënuar njerëzit me mendime të lira, qoftë sipas këshillës së Mervànit, qoftë edhe se ashtu mendonte, sepse Osmani i shikonte këta njerëz si armiq, që kishin qëllim ta linin atë pa mirësinë e Mervànit e pa mirësinë e vëllait të Mervànit Harthit. Osmani veproi sipas mendimit të këshilltarëve të tij emevi në çdo punë të madhe ose të vogël, derisa ata e bënë fli për interesat e tyre. Ishin këta këshilltarë, që e shfrytëzuan Osmanin në punët e qeverisjes me ose pa dashjen e tij. Ata rrinin në pritje të tij dhe prapa shpinës së

tij, mes tyre, flisnin se postin e halifesë duhej ta kishte dikush tjetër prej emevive, madje në këtë lloj pune ata kishin ndihmën e të gjithë përkrahësve të tyre. Por kur kryengritësit deshën të vrisnin Osmanin, këta këshilltarë e përkrahës të emevive, që kishin përfituar aq shumë prej Osmanit, u fshehën dhe e lanë vetëm.

Sipas këshillës së Mervanit, Osmani afronte çdo njeri, që me këshillën e tij mund të përmirësonte punët dhe të vendoste në udhën e drejtë çështjen e hilafetit, pasi në vetvete ai ndihej i kënaqur kur kërkonte këshilla. Por përsëri, sipas këshillës së Mervanit, Osmani i dënonte ata që synonin të përmirësonin punët dhe shumë shpejt i vishte atyre rrobën e armiqësisë ndaj halifesë, sidomos atyre që nuk e kishin zgjedhur e nuk i pranonin veprimet e tij.

Për sa kohë, që një njeri i keq si Mervani kishte kaq influencë te Osmani, të tjerët si Ali bin Ebù Tàlibi nuk mund të bënin asnjë hap që të afroreshin te Osmani. Sikur Osmani, në atë kohë, të ishte thelluar në politikën e hilafetit, patjetër që do të kishte gjetur dikë, që, me largpamësinë e tij e me forcën e gjykimit të drejtë në të gjitha punët, do ta kishte larguar halifenë nga politika e preferencave vetjake dhe përzgjedhjeve. Përfundimisht shteti do të ecte mbi një rrugë të qëndrueshme e të denjë, rrugë që do t'i mundësonte shtetit të merrte në dorë përfitimet për masat e popullit dhe heqjen e padrejtësive që u bëheshin njerëzve. Por ndikimi i Mervanit te Osmani shkante deri aty, sa, kur Mervani fillonte kurdisjen e ndonjë komploti, ose kur kishte qëllim të kryente ndonjë krim, menjëherë shkante te halifeja dhe zbraste para tij mllëfin që kishte kundër Ali bin Ebù Tàlibit e kundër sahabëve të mëdhenj, duke i thënë se ata po thurnin kurthe dhe po nxitnin njerëzit kundër tij. Pastaj e këshillonte se rruga e vetme për të forcuar sigurinë e për të shpëtuar hilafetin, ishte që Osmani të vriste këta sahabë dhe në radhë të parë Aliun, pastaj të gjithë punën ta përmbledhonte te njerëzit e fisit të tij emevi, pasi ata ishin njerëzit e tij më të afërm e njerëzit më xhelozë për të ruajtur pushtetin e tij.

Në mbledhjen e zgjeruar, që mbajti Osmani për t'u këshilluar në lidhje me përmirësimet e reformën që duhej të bënte pas përhapjes së

gjerë që kishte marrë korrupsioni, nuk thirri në këtë mbledhje askënd përveç emevive e përkrahësve të tyre, megjithëse për ata dyshonin jo vetëm sahabët, por edhe të gjithë njerëzit. Kur secili prej pjesëmarrësve shfaqti mendimin e tij për mënyrën e arritjes së përmirësimit, doli qartë se ndër ata kishte persona që dëshironin ruajtjen e gjendjes, pasi një gjendje e këtillë favorizonte nxitjen dhe zbatimin e çdo komploti të studiuar me të gjitha hollësitë ose për të zgjeruar ndonjë të çarë, që dikush dëshironte të kalonte nëpërmjet saj për të shkuar aty ku kishte qëllim të përfitonte, kurse të tjerë e dëshironin përmirësimin e gjendjes së vendit, ku ai ishte guvernator, me kusht që të ruhej pozita e tij në atë vend. Vlen të theksohet se të gjithë pjesëmarrësit në këtë mbledhje jo vetëm që ishin prej armiqve të Aliut, por nxisnin kundër tij edhe të tjerët, pasi, për shkak të padrejtësive që bënin, të gjithë kishin frikë prej drejtësisë së tij, ashtu siç druhashin edhe prej sinqeritetit të tij për mashtrimet që përdornin. Ata i frikësonte edhe përkohshmëria e Aliut, për shkak të pasurive të shumta që kishin përvetësuar e shpenzimeve të tepërta që bënin. Ata i trembeshin demokracisë së tij kundrejt aristokracisë së tyre, prandaj për ata ishte e mjaftueshme, që në mesin e tyre të ishin njerëz si Muàvije bin Ebù Sufjàni, Mervàn bin El-Hakem dhe Amr bin El-Àsi.

Në pikëpamjen e tyre Ali bin Ebù Talibi nuk do të bënte të këtilla punë, pavarësisht se do ta mbanin larg apo afër, sepse kujdesi kryesor i Aliut ishte drejtimi i punëve me drejtësi, edhe sikur halifeja e ndihmësit e tij të afërt të mbanin qëndrim prej armiku. Aliu, deri orët e fundit të sundimit të Osmanit, vazhdoi të këshillojë Osmanin që të mbante drejtësi dhe të vinte punët në udhën e drejtë. Një herë, kur njerëzit u mbledhën të zemëruar kundër Osmanit, Aliu nuk kishte mundësi tjetër veçse të tregonte dashamirësi ndaj këtyre të zemëruarve dhe në të njëjtën kohë të shprehte dashurinë e tij edhe për halifenë, duke anashkaluar punët e Osmanit me emevitë. Në këtë gjendje ai hyri të halifeja dhe i tha: “Njerëzit që janë prapa meje më folën për ty. Pasha Allahun, nuk e di se çfarë të të them. Unë nuk di ndonjë gjë që ti të mos e dish, as nuk të tregoj ndonjë punë që ti të mos e dish, sepse ti me siguri i di

mirë ato që dimë edhe ne. Ne nuk marrim vesh ndonjë punë para teje që të vijmë e të njoftojmë ty për atë punë, kështu që për ne nuk ka mbetur ndonjë gjë për të cilën të njoftojmë, pasi ne nuk kemi ndonjë punë të veçantë përveç punës tënde. Ti ke parë, ke dëgjuar dhe ke shoqëruar të Dërguarin e Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, ti arrite të jesh edhe dhëndër i tij. Nuk ishte djali i Ebù Kuhàfes, domethënë Ebù Bekri, më i merituar se ti që të vepronte me të drejtën, as djali i El-Khat'tàbit, Ymeri, nuk kishte ndonjë të mirë më shumë se ti që je më i afërm i të Dërguarit të Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, duke qenë dhëndër i të Dërguarit të Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, ti arrite atë çka nuk e arritën ata të dy, madje ata të dy as që të kanë parakaluar në ndonjë punë, prandaj kije frikë Allahun për veten tënde, sepse pasha Allahun, nuk është çështja ngaqë ti nuk shikon se je i verbër apo ngaqë je injorant. Në të vërtetë, rruga është fare e qartë. Dije o Osman, se më i miri njeri te Allahu është një imam i drejtë e i udhëzuar në rrugën e drejtë dhe që udhëzon në rrugën e drejtë, gjithashtu, njeriu më i keq te Allahu është një imam i padrejtë, që ka shkarë në udhën e humbjes dhe çon në udhën e humbjes. Unë kam dëgjuar të Dërguarin e Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, të thotë: *“Ditën e gjykimit imami i padrejtë do të vijë pa asnjë ndihmës e pa asnjë që ta justifikojë dhe menjëherë ai do të flakët në Xheben'nem.”*

Osmani nuk gjeti mundësi t'i përgjigjej logjikës së Aliut me të njëjtën logjikë, por u mjaftua të justifikohej se ai nuk kishte urryer kur kishte mbajtur lidhjet me njerëzit e gjakut të vet, kur kishte afruar ndonjë të afërm dhe kur i kishte dhënë pasuri ndonjë të favorizuar prej tij.

Ishte koha kur e vërteta u përzje me të gabuarën dhe e mira me të keqen. Ndërkaq emevitë vazhdonin punët e tyre të këqija dhe Osmani u dorëzua para tyre. Më vonë, imam Aliu e ka përmbledhur realitetin e kohës së hilafetit të kësaj kohe me ato pak fjalë, që ai tha në lidhje me Osmanin: *“Ai zgjodhi për vete, por e bëri keq zgjedhjen.”* dhe në lidhje me emevitë, që ai i favorizonte aq shumë, tha: *“Emevitë hanin pasurinën e Allahut ashtu siç ha deveja bimësinë e pranverës!”*

Në të vërtetë, ishin emevitë dhe grupi i përkrahësve të tyre ata që

e përgatitën rënien dëshmor të njeriut të tyre, Osmanit, që i kishte favorizuar aq shumë, megjithëse kjo gjë nuk ishte e panjohur për zonjën Naile, gruan e Osmanit, ashtu siç nuk ishte e panjohur për zonjën Naile se Ali bin Ebù Tàlibi kishte qëllimin më të pastër, se ishte njeriu më i singertë dhe mendimi i tij peshonte më shumë se mendimi i të tjerëve. Gjithashtu, Naileja ishte plotësisht e ndërgjegjshme se Aliu ishte njeriu që jepte orientimin më të drejtë dhe këshillën më të mirë. Kjo grua i kërkonte halifesë të konsultohej me Aliun e të vepronte sipas mendimit të tij, por të favorizuarit e Osmanit, që i silleshin rrotull, ia paraqisnin të bukur të kundërtën e mendimeve të Nailesë, duke e bindur Osmanin që të mos i kushtonte rëndësi mendimit të gruas mendjeshkurtër. Madje një herë Mervàni i tha Osmanit: *“Pasha Allahun, më mirë një punë e ndërtuar mbi gabimin, për të cilën i kërkon Allahut falje, se sa një teube prej së cilës ke frikë.”*

Pra, vetë Mervani pohon praninë e gabimit në politikën e hilafetit, por ai e shikon gabimin më të lehtë e më të bukur se teuben. Për më tepër, Mervàni bënte kujdes që këshilla duhej të mos binte në veshët e halifesë kur ajo vinte prej ndonjë tjetri përveç tij, i cili u fliste njerëzve vetëm në emrin e halifesë. Por ai u fliste atyre në emrin e halifesë vetëm për të ndaluar, u fliste me zemërim dhe për të vazhduar në punë të ndaluar. Qenë të mjaftueshme vetëm disa prej fjalëve të tij për të bërë që shpifja e ngatërresat të vërshonin mbi Osmanin. Një herë, Mervàni u tha njerëzve që kishin rrethuar shtëpinë: *“Si e keni punën, që jeni grumbulluar? Dukeni sikur keni ardhur për të na marrë pasurinë.”*

Edhe kjo fjalë e tregon qartë të vërtetën e Mervànit e të emeve në kohën e Osmanit, pasi, sipas pikëpamjes së Mervànit, njerëzit mbledhen vetëm për të grabitur. Kurse për të kërkuar të drejtën dhe për t’u lutur për një qeverisje të drejtë, për të ndaluar grabitjen, për të zbatuar ligjin kundër atyre që bëjnë padrejtësi e kundër atyre që luajnë me të drejtat e njerëzve, për të cilat ishin mbledhur njerëzit, në shpirtin e Mervànit e në fjalën e tij nuk mund të kishte ndonjë problem me rëndësi, se sa të justifikonte mbledhjen e njerëzve. Mervàni e pasuesit e tij e kishin shndërruar hilafetin në një mjet për të pasur në dorë pasuri e pushtet

dhe aspak përkujdesje për popullin e ruajtje të mesazhit. Për më tepër, hilafeti i kësaj kohe ishte përqendruar vetëm në dorën e emevive, të cilët rrinin në përgjim të çdo rasti dhe punonin që pasuria të shkonte vetëm te ata, pasi vetëm kështu kishin mundësi të rikthenin lavdinë e humbur të të parëve të tyre. Për të gjitha këto punë të liga ishin mbledhur njerëzit dhe këtu qëndronte edhe shkaku që njerëzit donin të hiqnin sundimin prej duarve të Mervanit.

* * *

Por, të gjithë ata që kundërshtuan metodat qeverisëse të emevive dhe cilido që kritikoi me pastërti e sinqeritet politikën financiare që ndiqnin emevitë, u vunë përpara zemërimit të vetë Osmanit, për shkak të favorizimeve që ai i bënte Mervan bin El-Hakemit e të tjerë prej suitës së tij. Prej atyre që ranë nën zemërimin e Osmanit ishte edhe sahabi i nderuar Abdullah bin Mes'udi. Por që të kuptohen drejt të këqijat, që emevitë vunë mbi Ibn Mes'udin, me qëllim që të ndikonin në shpirtrat e njerëzve, detyrimisht duhet të bëjmë një njohje të shkurtër, para se të flasim për të këqijat që ai pësoi prej tyre.

Sipas transmetimeve, që flasin për Abdullah bin Mes'udin, rezulton se ai është ndër gjashtë të parët që pranuan Islamin, është në grupin e parë të myslimanëve që u detyruan të emigronin në Abisini dhe më pas emigroi për herë të dytë në Medinë, ishte ndër njerëzit që kanë qëndruar pranë Profetit, i cili e ka dashur dhe e ka respektuar shumë për drejtësinë e për besimin e tij të mirë. Myslimanët e parë e numëronin Ibn Mes'udin ndër dijetarët e tyre të mëdhenj dhe për këtë Ymer bin El-Khatt'abi, gjatë kohës së hilafetit të tij, e dërgoi Ibn Mes'udin si mësues e udhëzues, megjithëse e ndiente shumë nevojën ta kishte pranë vetes. Ja si i shkruan Ymeri banorëve të Kufes, ditën kur Ibn Mes'udin e dërgoi te ata: *“Kam dërguar te ju Ibn Mes'udin, si mësues e ministër. Duke dërguar këtë burrë te ju, më shumë kam parë të mirën për ju se sa për veten time, prandaj merrni prej tij!”*

Dhe vërtet, shumë banorë të Kufes morën prej tij dituri. Rreth tij u

mblodhëm shumë nxënës, të cilët mësuan prej tij dituri dhe udhëzimin në rrugën e drejtë. Numri i nxënësve të tij vinte duke u shtuar e patjetër erdhi duke u zmadhuar edhe rëndësia e tyre, madje rëndësia e tyre u bë aq e ndjeshme, sa Sejid bin Xhubejri, në lidhje me këta nxënës, ka thënë: “Shokët e Abdullah bin Mes’udit ishin pishtarët e këtij qyteti, domethënë Kufes!” Myslimanët e kanë pohuar vetë rëndësinë e Ibn Mes’udit si dijetar i madh. Banorët e Kufes, gjatë kohës së qeverisjes së Ymerit, vetëm atë kanë marrë pikë referimi në shpjegimet (fetvâtë) e ndryshme që bënin mbi dispozitat ligjore e në hulumtimet shkencore. Ibn Mes’udi ishte pikë referimi edhe në fushën e tefsirit (komentimit) të Kur’anit, madje në këtë fushë ai ishte në gradën e Abdullah bin Ab’bâsit e të Ali bin Ebû Tâlibit. Ndër nxënësit e Ibn Mes’udit, që më vonë u bënë të dëgjuar në shkencën e tefsirit të Kur’anit, janë edhe Katâdeh bin Deâmeh Es’sedusij dhe Mesrûk bin El-Exhdaë.

Gjatë shekullit të parë e të dytë hixhrij në Irak u bë e famshme “Shkolla e mendimit”, nga e cila kanë dalë shumë nga myslimanët e brezit të dytë (tâbiinët) dhe të brezit të tretë të myslimanëve (tebei tâbiinët) dhe prej këtyre të fundit është edhe dijetari Hasan El-Basrij. Qëndrimi i Ibn Mes’udit në Irak pati ndikim të madh në daljen e rrymave të lira, që më vonë formuan këtë shkollë, për shkak të asaj që njihej si prirje kundër ngurtësimit në mendime. Nxënësit e Ibn Mes’udit e pasuesit e tyre formuan krahun që udhëhiqej nga mendimi i drejtë. Madje disa studiues janë shprehur me fjalë të atilla që e bëjnë Ibn Mes’udin edhe origjinë të rrymës së muëtezileve, duke sjellë si argument një thënie të tij, e cila flet se njeriu është i lirë në vullnetin e tij e i aftë për të dalluar me mendjen e tij të mirën e të keqen dhe patjetër edhe për të gjykuar sipas mendimit të tij. Sido që të jetë, është fakt se Abdullah bin Mes’udi, në kohën e tij, ishte prej personaliteteve të mëdha që kishin lënë gjurmë deri në krahinat periferike, ashtu siç ishte edhe prej sahabëve më të nderuar në zemrat e myslimanëve, të cilët e dinin pozitën e nderimin e veçantë që zinte ai në zemrën e Profetit.

Por ç’bëri Osmani me këtë sahab të nderuar?

Ibn Mes’udi ishte ndër ata që kundërshtuan politikën e emeve

në kohën e Osmanit dhe që e shpallën hapur, pa ngurrim e pa asnjë lloj frike kundërshtimin e tyre ndaj kësaj politike. Çdo ditë Xhumaje Abdullah bin Mes'udi u kujtonte njerëzve në Kufe fjalët e Profetit: *“Punët më të këqija janë risitë, çdo risi është sajësë, çdo sajësë është shkarje në rrugën e humbjes dhe çdo shkarje në rrugën e humbjes është në zjarr.”*

Me këto fjalë ai atakonte risitë që ndërmori Osmani në punët që i shërbenin emevive, parisë dhe të pasurve, por që nuk i shërbenin bashkësisë së myslimanëve. Gjithashtu, ai thoshte: *“Te Allahu Osmani nuk peshon as sa një fletë mizë.”*⁽¹⁾

Do të zgjateshim shumë nëse do të sillnim të gjitha fjalët që ai ka thënë në lidhje me Osmanin. Vëllai nga nëna i Osmanit, Velijd bin Ukbeh, që ishte i padrejtë e i pacipë, të cilin Osmani e kishte emëruar guvernator në Kufe, kundër dëshirës së banorëve të saj e kundër dëshirës së të gjithë myslimanëve, u zemërua shumë prej fjalëve të Ibn Mes'udit. Ai i shkroi Osmanit për veprimet e Ibn Mes'udit. Në përgjigje të këtij njoftimi, ndër të tjera, Osmani i shkruante vëllait të vet që Ibn Mes'udi të paraqitej te ai. Tregohet se kur Ibn Mes'udi doli nga Kufe për të shkuar në Medinë, së bashku me të dolën edhe shumë njerëz prej përkrahësve të tij, të cilët i thanë: *“Kthehu, ne nuk jemi të sigurt për ty te ai.”*, por Ibn Mes'udi u përgjigj: *“Është punë që do të bëhet!”*

Ibn Mes'udi hyri në Medinë natën para ditës të Xhuma dhe kur Osmani mësoi se ai kishte arritur, mblodhi njerëzit në xhami dhe tha: *“O njerëz, te ju ka trokitur një krimb!”*, kishte qëllim Ibn Mes'udin. Këtë fjalë të Osmanit e kundërshtoi vetë Ibn Mes'udi, por e kundërshtoi edhe Aisheja dhe të tjerë pas saj. Më pas Osmani urdhëroi policinë e robërit e tij që ta nxirrnin me dhunë Ibn Mes'udin prej xhamisë. Ata e tërhoqën zvarrë deri te dera e xhamisë dhe ashtu të shtrirë për tokë filluan ta rrahin aq rëndë, sa kur e mbartën për në shtëpinë e tij, ishte i dërmuar e me krahë të thyer. Osmani nuk u mjaftua vetëm me këtë poshtërim, që i bëri këtij sahabi të nderuar, duke i thyer gjymtyrët në derën e xhamisë, por ndaloi që atij t'i jepej ndonjë gjë, madje u tregua aq hakmarrës kundër tij, sa ndaloi njerëzit ta vizitonin gjatë ditëve të

⁽¹⁾ Referohu në shpjeguesin e “Nehxhul-Belâgah” të Ibni Ebù El-Hadijidit, vol. 1, f. 291.

sëmundjes të shkaktuar nga rrahjet e shumta e të rënda, derisa vdiq. Namazin e xhenazes e ka falur vetëm Am'màr bin Jàseri. Kur Osmani mësoi se Am'màri e kishte varrosur fshehur, u zemërua shumë edhe kundër tij.

Gjithashtu, prej atyre që u përballën me zemërimin e Osmanit e me zemërimin e të gjithë emevive ishte edhe Am'màr bin Jàseri, një ndër burrat më të lartë që ka njohur historia arabe për vlerat e tij njerëzore e për moralin e tij të nderuar. Vetë Profeti kishte njohur vlerat dhe cilësitë e larta të Am'màrit, prandaj edhe e lavdëroi me fjalët që ai i meritonte plotësisht dhe që në tërësi janë të përmbledhura në thënien profetike: “Kur njerëzit të kenë mosmarrëveshje, Ibn Sumej'jeh, domethënë Am'màri, është me të drejtën!”

Njerëzit patën kundërshtime të shumta në fillimet e Islamit dhe Am'màri gjithmonë ishte përkrah Ali bin Ebù Tàlibit.

Vetë Profeti e ka parë Am'màrin ashtu siç shikonte Aliun. Am'màrin, pa asnjë dyshim, e kanë dashur shumë të gjithë myslimanët, prandaj atë e kanë luftuar dhe e kanë urreyer vetëm emevitë e ata që kanë shkuar në rrugën e emevive.

Fjala e parë që Am'màr bin Jàseri lëshoi kundër Osmanit qe: “Ai e bëri pasurinë e Allahut pjesë në mes të pasurve.”

Me këtë fjalë Am'màri kundërshtoi hapur këtë veprim të Osmanit, prandaj e këshilloi të ndiqte rrugën e drejtësisë, të hiqte dorë prej fanatizmit familjar dhe vënien e të afërmeve të tij mbi qafat e njerëzve. Prandaj edhe këtë Osmani e poshtëroi ashtu siç poshtëroi të gjithë ata që i flisnin për përmirësim. Nga tregimet e përcjella mësohet se në **“Shtëpinë e pasurisë”** në Medinë gjendej një kuti tualeti, në të cilën kishte stoli e margaritarë. Osmani e mori këtë për gratë e tij. Ndërkaq njerëzit filluan të flasin hapur për këtë veprim, madje i folën edhe në sy me fjalë të ashpra, që shkaktuan zemërimin e tij. Ashtu i zemëruar, Osmani u ngjiti në minberin e xhamisë dhe tha: *“Patjetër që do të marrim për nevojat tona prej kësaj pasurie, edhe nëse duhen thyer hundët e disa njerëzve!”*

Por Ali bin Ebù Tàlibi u ngrit më këmbë dhe i tha: *“Hiq dorë prej kësaj dhe çdo gjë do të ndryshojë mes teje e mes këtij!”*

Por Am'màr bin Jàseri tha: *"Kam dëshmitar Allahun se jam i pari që e kundërshtoj këtë veprim tëndin!"*

Osmani i tha Am'màrit: *"Guxon të dalësh kundër meje, o djalë i Jàserit?! Merreni!"*

Menjëherë ngrihet Mervàn bin El-Hakemi dhe hyn mes Am'màrit e halifesë e i thotë Osmanit: *"O prijës i besimtarëve, ky rob po nxit njerëzit kundër teje. Nëse ti e vret këtë, ke dënuar edhe ata që janë prapa këtij!"*

Shumë shpejt Osmani u kthye në mendimin e Mervànit, mori shkopin e vet dhe filloi të rrahë Am'màrin, duke i shkaktuar dhembje të shumta. Për të ndihmuar Osmanin, për të rrahur Am'màrin, shkuan shërbëtorët dhe emevitë që u ndodhën aty. Ata e shtrinë për tokë Am'màrin dhe vazhduan ta rrahin rëndë. Pastaj, për ta poshtëruar më shumë, Osmani urdhëroi të rrihej te këmbët. Ata nuk i ndaluan goditjet mbi trupin e tij, derisa nga goditjet i grisën rrobat e trupit, i çanë edhe barkun. Pastaj e hodhën në anë të rrugës, që të lagej nga shiu që binte, i shoqëruar me furtunë e të ftohtë, që priste si brisk. Ata e lanë Am'màrin në mes të rrugës, në gjendje mes jetës e vdekjes, madje ishte më afër vdekjes se jetës.

Gjithashtu, ndër sahabët e nderuar, mbi të cilët Osmani dhe emevitë ushtruan mundime të shumta ishte edhe reformatori e përmirësuesi i madh Ebù Dherr El-Gaf'farij, i cili ka hyrë në histori si njëri ndër korifenjtë e lirisë e të drejtësisë, si mik i të shtypurve e i të pafuqishmëve, si revolucionar i së mirës, si partizan i Ali bin Ebù Tàlibit e si kreu i të gjithë përkrahësve të tij.

Dhe tani disa fragmente të shkëputura nga jeta e njërit prej burrave më të nderuar që ka mbajtur toka në sipërfaqen e saj, pasi kështu bëhet më e qartë e vërteta, se cilët ishin ata që e kundërshtuan politikën e Osmanit, njëkohësisht bëhet akoma më e qartë edhe rruga që ndoqën emevitë në kohën e Osmanit.

Në kohën e injorancës para Islamit Ebù Dherr El-Gaf'farij ishte ndër njerëzit e varfër, edhe pse ishte i pari i fisit të tij. Kur në veshët e tij arritën lajmet rreth profetit Muham'med dhe rreth thirrjes së tij, ai menjëherë zbriti në Mek'kë, i mbështjellë me një gunë të grisur dhe

filloi të sillet nëpër lagjet e qytetit, derisa më në fund, nga ecja e gjatë, e mposhti lodhja. Prandaj shkoi e u shtri në tokë, në një vend pranë Qabes, duke vënë për jastëk shaminë që vinte mbi kokë. Pranë tij kaloi Ali bin Ebù Tàlibi, i cili, kur e pa në atë gjendje, ndjeu dhembshuri ndaj tij. Pamja e këtij burri tregonte se ishte i varfër e i huaj në Mek'kë, ku nuk njihnte njeri e askush nuk e njihnte. Pasi u njohën dhe biseduan, Aliu e ftoi në shtëpinë e tij dhe të dy u nisën për te Profeti, në prani të të cilit Ebù Dhërri pranoi Islamit dhe kështu u bë myslimani i pestë.

Ebù Dhërri karakterizohej për përkushtimin e për guxim ndaj fesë. Ai shkon në Qabe në kohën kur kurejshët, armiq të mesazhit, ishin mbledhur në Qabe. Ai tallet hapur me zotat e tyre dhe u bën thirrje atyre të përqafojnë fenë e re. Deri në këtë ditë asnjë prej myslimanëve nuk kishte treguar një guxim të këtillë në sytë e kurejshëve, të cilët, të irrituar prej fjalëve të Ebù Dhërrit, u vërsulën mbi të me të rrahura të rënda, derisa e shtrinë për tokë të mbuluar më plagë të shumta. Ebù Dhërri ishte bërë më i afërmi i sahabëve të Profeti në sajë të diturisë së tij të gjerë, mendimit të tij të drejtë, dëshirës së tij për përmirësim dhe prirjes së tij për të ndihmuar e për të mbrojtur të varfrit e të pafuqishmit.

Ebù Dhërri vazhdoi të gëzonte besimin e masës së njerëzve të thjeshtë, ashtu siç kishte gëzuar edhe besimin e Profetit. Ebù Dhërrin e deshën dhe e nderuan të gjithë sahabët. Me fjalën që ka thënë Aliu e ka ngritur shumë lart punën e Ebù Dhërrit: *“Ai ishte një burrë i ndërgjegjshëm, i ditur, që njerëzit nuk e arrinin dot.”*

Kur në postin e halifesë u vu Osmani, për Ebù Dhërrin çështja u komplikua! Ai çuditej si qe e mundur të vihej në postin e halifesë Osmani, kur kreu i myslimanëve ishte Ali bin Ebù Tàlibi, dijetari i drejtë, njeriu i përkorë e i përkushtuar vetëm në të drejtën. Megjithëkëtë, ai nuk bëri asnjë veprim, pasi edhe Aliu nuk i dëshironte ngatërresat. Por nuk kaloi shumë kohë dhe ai i pa njerëzit e varfër të lënë jashtë çdo kujdesi, kurse nga ana tjetër, pa emevitë aristokratë të notonin në detin e të mirave. Ebù Dhërri mendonte se Osmani po nëpërkëmbte të drejtat e masës së popullit, ashtu siç e kemi thënë më sipër në më shumë se një

vend. Ebù Dherri nuk mund të miratonte veprimet e të gjithë atyre që grumbullonin thesare pasurish, që vendosnin monopolin mbi mallrat e mbi çdo gjë të dobishme dhe jetonin të zhytur në një luks të shfrenuar, kurse pjesa më e madhe e njerëzve e kalonin natën njëri mbi tjetrin. Më pas Ebù Dherri e shpalli hapur zemërimin e tij kundër kësaj politike të urryer që ndiqnin emevitë, të cilët kishin qëllim vetëm të shtonin sa më shumë pasuritë e atyre që jetonin në luks, në një kohë kur të varfrit vdisnin nga uria, prandaj Ebù Dherri e urrente këtë politikë të emevive, e cila e ndau shoqërinë në dy klasa. Në një situatë të tillë, në predikimet e tij, Ebù Dherri thoshte: “Kanë ndodhur punë që unë nuk i kam njohur. Pasha Allahun, ato punë nuk janë as në Librin e Allahut e as në sun’netin e Profetit të Tij. Pasha Allahun, po shikoj një të drejtë që të shuhet, po shoh një të padrejtë të gjallërojë, po shikoj se e vërteta përgënjeshtrohet dhe po shikoj përvetësim pa pasur frikë! O të pasur, kini mëshirë për të varfrit!

Ju keni veshur shtëpitë me perde mëndafshi e me stofra të kushtueshme, ju jeni mësuar të shtrihen mbi dyshekë leshi të butë, kurse i Dërguari i Allahut flinte mbi një hasër; ju hani lloje të ndryshme gjellësh, kurse i Dërguari i Allahut nuk ngopej as me bukë elbi!”

Në vijim, Ebù Dherri u kujton atyre që groposin arin e argjendin e nuk e shpenzonin pasurinë në rrugën e Allahut, se ky ar e argjend, që ata groposin, do të bëhet si hekur hekurosje dhe në Ditën e Gjykimit do t’u vihet mbi ballë, në dy anët e trupit e në shpinat e tyre.

Ebù Dherri vazhdon të kërkojë drejtësi për klasën e të privuarve prej klasës sunduese, që bënte vetëm padrejtësi. Ai vazhdon të nxisë të varfrit, të kërkojnë me forcë rikthimin e të drejtave të tyre, pasi ai do që njerëzit të plotësojnë të gjitha nevojat e shoqërisë së tyre dhe të eliminojnë varfërinë, e cila është themeli i poshtërsisë e armiku i virtytit. Ebù Dherri vazhdon të përsërisë fjalët e rralla: *“Çuditë me atë që nuk ka një copë bukë në shtëpinë e tij, si nuk del kundër njerëzve duke vringëlluar shpatën e tij! Kur varfëria largohet prej një vendi, mohimi (kufri) i thotë varfërisë: “Më merr edhe mua të vij me ty!”*

Urrejtja që kishte Ebù Dherri ndaj përvetësuesve emevi e bëri atë

që të lërë Hixhazin e të shkojë në Sham, vetëm e vetëm që të mos shihte me sy shpenzimet e kota të Osmanit e të Mervànit, por edhe në Sham ai sheh në veprimet e Muàvijes të njëjtat punë të ulëta që kishte parë edhe në veprimet e halifesë e të këshilltarit të tij, Mervànit. Ebù Dherri pa se Muàvija ishte dorëlëshuar në paratë e arkës së shtetit, në punën e njerëzve dhe se ai kishte hipur mbi qafat e njerëzve, prandaj zemërimi te ai jo vetëm që u shtua, por filloi edhe të vlojë. Kur Muàvija ndërtoi në Sham **“Pallatin e gjelbër”**, Ebù Dherri i dërgoi këto fjalë: *“O Muàvije, nëse ky pallat është prej pasurisë së Allahut, kejo është tradhti dhe nëse është prej pasurisë tënde, është shpërdorim!”*

Emevitë nuk mund të ishin të kënaqur me mendimet e një burri të lirë si Ebù Dherri, madje ata nuk mund të ishin të kënaqur as me praninë e tij në mesin e njerëzve. Puna arriti deri aty sa Mervàni filloi të nxisë Osmanin kundër Ebù Dherrit, madje e shtynte Osmanin se duhej të shpëtonte sa më parë prej tij. Në një situatë të tillë Osmani e la në dorën e Muàvijes punën e “edukimit” të Ebù Dherrit, të cilin Muàvija e nxori jashtë nga kuvendi dhe i ndaloj njerëzit që të rrinin me të. Madje Muàvija i drejtohet Ebù Dherrit me këto fjalë të çuditshme: *“O armik i Allahut, ti që nxit njerëzit kundër nesh dhe që bën punët që po bën! Sikur të isha vrasës i një burri prej sahabëve të Muham’medit, me siguri që ty do të vrisja edhe pa urdhër të prijësit të besimtarëve!”*, kurse Ebù Dherri i thotë: *“Unë nuk jam as armik i Allahut e as armik i të Dërguarit të Allahut, por ti dhe babai yt jeni armiq të Allahut e armiq të të Dërguarit të Allahut! Ju keni pranuar Islamin vetëm nga ana juaj e jashtme, kurse brenda vetes suaj keni mohimin!”*

Ebù Dherri i shikonte me përbuzje kërcënimet e Muàvijes e të sklevërve të tij dhe vazhdonte aktivitetin e tij përmirësues në Sham, në atë mënyrë që i fuste frikën Muàvijes, pasi fjalët e tij nuk i gërryenin dheun nën këmbë vetëm Muàvijes, por prej fjalëve të tij ndiheshin të fyer edhe paria e të pasurit e Shamit, ashtu siç ishin ndier të fyer prej fjalëve të tij edhe të pasurit e paria e Medinës, sepse ata kishin frikë prej Ebù Dherrit e prej thirrjes së tij, për shkak të grabitjeve që kishin bërë e që vazhdonin të bënin. Fjalët e Ebù Dherrit i acararin

ata, pasi ishin shtuar në adresë të tyre edhe fjalët e ashpra që të varfrit e të privuarve kishin filluar t'i shprehnin hapur. Në këtë gjendje, paria e të pasurit e kësaj kategorie e shikonin shpëtimin e tyre vetëm me largimin e Ebù Dherrit, duke menduar se kështu do t'i mbyllnin atij gojën për punët e turpshme që ata bënin. Në një gjendje të tillë vjen te Muàvija një mostër, që quhej Xhundub bin Meslemeh El-Fihrij dhe me gjuhën e këshilluesit të mëshirshëm e me shpirtin e robit besnik i thotë: *“Me të vërtetë, Ebù Dherrri është një ngatërrestar kundër jush këtu në Sham, prandaj, nëse është e nevojshme, duhen bashkuar banorët e tij!”*

Muàvijes i kishte shkuar në mendje të vriste Ebù Dherrin, por ai kishte frikë zemërimin e njerëzve nëse do të kryente edhe këtë vrasje, pasi djali i Ebù Sufjanit, ashtu siç thotë Hasan El-Basriu për Muàvijën: *“Kurrë nuk e ka nxjerrë shpatën e tij nga milli kundër ndonjërit që e urrente.”*, prandaj Muàvija u tërhoq nga ajo që i donte shpirti për të vrarë këtë njeri të madh, vetëm e vetëm nga frika që kishte prej myslimanëve dhe jo nga frika e Osmanit sikurse pretendoi. Muàvija i shkroi Osmanit për t'u këshilluar me të për çështjen e Ebù Dherrit dhe Osmani, në përgjigjen e letrës, i thoshte: *“Ngarkoje Ebù Dherrin në ndenjësën më të fortë e më të shtrembër dhe shoqëroje me roje të dbunshëm që ta sjellin te unë!”*

Muàvija veproi sipas urdhrit të Osmanit, e ngarkoi Ebù Dherrin mbi një samar të vogël, të fortë e pa asnjë shtroje. Kur aritën në Medinë, samari i ashpër i kishte bërë plagë mishin e kofshëve të tij, shpina i qe thyer më dysh nga rruga e gjatë dhe nga ecja e nxituar prej Damasku në Medinë nën mbikëqyrjen e rreptë të rojeve zemërgur, që nuk e lejuan gjatë gjithë rrugës të pushonte as ditën nga vapa e madhe e as të qetësohej natën nga sëmundja.

Edhe pse Ebù Dherrri hyri te Osmani fare i këputur, Osmani, sapo ai hyri, i tha: *“Ti ke bërë këtë e atë!”*

Ebù Dherrri i tha: *“Të këshillova, por ti kujtove se unë po të mashtroj, këshillova edhe shokun tënd, Muàvijën, por edhe ai mendoi se dua ta mashtroj.”*

Osmani i tha: *“Gënjën, ti dëshiron ngatërresën, madje e dëshiron shumë ngatërresën, derisa mbolle shpifje e ngatërresa kundër nesh në të gjithë Shamin!”*

- Ebù Dherrri, si gjithnjë, i hapur, i qetë e me besim të patundur, i

tha: *“Ndiq rrugën e dy shokëve tuaj, Ebù Bekrit e Ymerit dhe nuk do të ketë njeri që të thotë kundër teje goftë edhe një fjalë të vetme!”*

- Osmani i preu fjalën dhe i tha: *“Ç’të dubet ty kjo punë, mos je ti imami?”*

- Ebù Dherri u përgjigj: *“Betohem në Allah! Nuk dua të justifikohem, pasi unë kam bërë vetëm thirrje për punë të mira e për të ndaluar punët e keqija.”*

Më pas biseda mes dy burrave erdhi duke u nxehur dhe Ebù Dherri tregoi me fjalët që tha se Osmani i ka hipur kalit të dëshirave, prandaj po mëkaton kundër Zotit të tij dhe po i bën keq robve.

- Osmani i foli me zë të lartë të pranishmëve: *“Më thoni, si të veproj me këtë plak gënjeshtar? Ta rrah, ta burgos, ta vras apo ta nxjerr prej tokave të Islamit, sepse ka përçarë komunitetin e myslimanëve!”*

Ali bin Ebù Tàlibi, që u ndodh aty, ndjeu dhembje të fortë dhe shpirtërisht u ndie shumë keq, që vetë Osmani të thoshte këto fjalë për këtë përmirësues të madh e për këtë sahab të nderuar, që ishte në një moshë kaq të thyer. Prandaj shikoi në drejtim të Osmanit dhe tha: *“O Osman, unë kam dëgjuar të Dërguarin e Allahut të thotë: “Nuk ka bërë hije ndonjë e gjelbër e nuk është pakësuar ndonjë tokë prej ndonjërit që të flasë më drejt se Ebù Dherr’ri!”*

Osmani kishte vendosur të dënonte Ebù Dherrin dhe, së pari, ai i ndaloi njerëzit të rrinin e të flisnin me të. Më pas i shkoi në mendje që të kërkonte kënaqësinë e Ebù Dherrit duke vepruar në përputhje të plotë me rrugën e emevive. I dërgoi Ebù Dherrit dyqind dinarë, që ta ndihmonte në atë gjendje varfërie që ishte, mirëpo Ebù Dherri i tha korrierit të Osmanit: *“A i ka dhënë ndonjërit prej myslimanëve kaq sa ka sjellë për mua?”*

- Korrieri tha: *“Jo!”*

- Ebù Dherri foli: *“Unë jam njëri prej masës së myslimanëve, prandaj mua më mjafton ajo që i mjafton edhe atyre!”*

Kështu ia ktheu dinarët Osmanit, megjithëse në shtëpinë e tij Ebù Dherri kishte vetëm një kulaç bukë elbi, që i kishte ardhur atij dhe gruas së tij para disa ditësh!

Osmani e vuri Ebù Dherrin në dorën e xhelatëve dhe më pas men-

doi ta internojë në vendin e quajtur **“Rebdheh”**, që ishte një shkretëtirë, ku nuk mund të jetonte asnjë gjallesë, as njeri e as kafshë e ku nuk kishte asnjë bimë, veçse mund të kishte ndonjë bimë që rritet në tokat e thata. Kur edhe koha e caktuar, që ai të linte Medinën, Osmani urdhëroi që të mos e përcillte askush, pasi ruhej të mos poshtërohej e të mos qortohej. Në fakt, askush nuk guxoi të dilte për t’i dhënë lamtumirën Ebù Dherrit, me përjashtim të pesë vetëve. Ata ishin: Ali bin Ebù Tàlibi, vëllai i tij Ukajli, dy djemtë e Aliut, Hasani e Hyseni dhe Am’màr bin Jàseri. Burimi i gjithë të këqijave e të gjitha paudhësive edhe në këtë ngjarje ishte Mervàn bin El-Hakemi, i cili mori përsipër të kontrollojë deri edhe shpërnguljen e Ebù Dherrit në vendin e internimit. Gjithashtu, Mervàni zbatoi me rreptësi urdhrin e Osmanit për të ndaluar njerëzit që të dilnin për t’i dhënë lamtumirën ose për t’i thënë ndonjë fjalë Ebù Dherrit, ose gruas e djemve të tij, madje Mervàni, në zbatim të urdhrit të Osmanit, arriti deri aty sa tentoi të ndalonte edhe Aliun e ata që ishin me Aliun, që të mos i jepnin lamtumirën Ebù Dherrit. Aliu u vërsul mbi Mervànin me shkopin që kishte në dorë dhe, më zë të lartë, i tha: *“Hiqu tutje, Allahu të flaktë në zjarr!”*

Ndërkaq shikoi kah Ebù Dheri dhe duke i lënë lamtumirën i tha: *“O Ebù Dherr, ti u zemërove për hir të Allahut, prandaj shpreso vetëm në Atë për të Cilin u zemërove. Njerëzit kishin frikë prej teje për shkak të kësaj bote, kurse ti pate frikë për fenë tënde, prandaj lëri atyre në dorë atë për të cilën ata kishin frikë prej teje dhe largohu me atë për të cilën ti kishe frikë. Ata kanë shumë nevojë për gjërat që ti i ndalove, kurse ti nuk ke nevojë për gjërat që ata të kanë ndaluar ty! Shumë shpejt nesër do të mësosh se cili është fituesi! Sikur qiejt e toka të ishin të bashkuara mbi një njeri të vetëm dhe ai njeri ka frikë Allahun, patjetër që Allahu do të bënte për atë një dalje nga mesi i qiejve e i tokës së puqur! Ty nuk të bën shoqëri askush përveç të drejtës dhe nuk të egërson asgjë përveç të gabuarës! Sikur ti të kishe dashur botën e tyre, me siguri që ata do të të donin ty dhe sikur të hiqje dorë prej saj, me siguri që ata do të të besonin ty!”*

Pastaj Aliu i tha Ukajlit e Am’màrit: *“Jepini lamtumirën vëllait tuaj!”*,

dhe pastaj u kthye kah djemtë e tij, Hasani e Hyseni, dhe u tha: *“Jepini lamtumirën xhaxhait tuaj!”* Fjala për këtë ngjarje shkoi te Osmani dhe ai u zemërua shumë me Aliun.

* * *

Këtu njeriu ka të drejtë të shtrojë pyetjen: “Përse heshti Aliu para një padrejtësie të këtillë që po i bëhej Ebù Dherrit? Nga historia dhe nga faktet e dokumentuara shohim që Ebu Dherrri ishte kreu i partizanëve të Aliut, ndihmësi i tij kryesor në rrugën e të drejtave për masën e popullit, në një kohë që Aliu, jo vetëm kishte mundësi të ndalonte Osmanin, që të mos e internonte Ebù Dherrin, por kishte mundësi të ndizte flakët e një kryengritjeje kundër emevive, për faktin se Aliu ishte burri më autoritar që i dëgjohej fjala ndër myslimanët. Atëherë çfarë justifikimi kishte ai për një heshtje si kjo? Në përgjigje të këtyre pyetjeve, që unë i bëra vetes, ashtu siç i kanë bërë vetes edhe shumë të tjerë para meje, personalisht prirem të pohoj se, patjetër, në këtë ngjarje, ka çështje që janë të qarta, ashtu si ka çështje të errëta, madje shumë të errëta.

Përsa i përket çështjeve të errëta, ato duhen parë nën prizmin e kohës së Aliut dhe nën prizmin e të gjitha veshjeve të padukshme që janë vënë mbi to, pasi janë prej çështjeve tepër të hollësishme dhe është shumë vështirë që, tani në shekullin e njëzetë, të japim mendimin tonë rreth çështjeve për të cilat po bëjmë fjalë, ashtu siç është e vështirë, që në ditët e sotme t’i endim ato fije pas fije, pasi edhe shikimi i saktë e i drejtë në to është shumë vështirë, me përjashtim të rasteve kur shikuesi është i përfshirë plotësisht në to dhe është konsekuent për shkaqet e brendshme të të gjitha çështjeve e për çdo rezultat. Por në ditët e sotme kjo nuk është aspak e lehtë për ne, pasi studiuesit e mëparshëm e të rinj nuk kanë arritur të kuptojnë të vërtetën e brendshme të çështjeve të asaj kohe, me gjithë studimet e shumta që janë kryer. Për të gjithë studiuesit kanë mbetur të panjohura hollësitë e çështjeve të kohës së Ali bin Ebù Tàlibit, për të cilin ato nuk ishin aspak të panjohura, prandaj ai veproi

sipas kërkesave të atyre çështjeve, sepse ai njihnte shkaqet e rezultatet që ato kishin në atë kohë.

Përsa i përket çështjeve plotësisht të qarta, me pak fjalë, ato mund të përmbliidhen si vijon: Aliu ishte brumosur të sakrifkonte çdo gjë personale në rrugën e çdo gjëje të përgjithshme. Për këtë brumosje të tij na njofton jetëshkrimi i tij dhe na njofton e gjithë jeta e tij etapë pas etape. Shpirtërisht, Aliu ishte i brumosur për të ruajtur mesazhin Islam mbi të gjitha punët e tjera, sado rrezik të paraqiste kjo ruajtje, pasi për Aliun nuk paraqiste asnjë vështirësi sprapsja e së keqes që mund të binte mbi mesazhin në kuptimin e vazhdimësisë e të përhapjes. Ai dinte prej biografisë së emeive gjatë kohës së injorancës para Islamit, si dhe pas Islamit aq shumë gjëra, sa e bënë të ishte i matur e të mos e shpallte kryengritjen kundër tyre ose të urdhëronte ndeshjen me ata, natyrisht për të mënjanuar goditjet e rënda që do të merrnin myslimanët prej duarve të emeive në rastin e një përçarjeje të tillë.

Aliu e dinte fare mirë se prej qëllimeve të emeive në kohën e hilafetit të Osmanit ishte edhe eliminimi i asaj shtrese të shëndoshë, me të cilën kishte filluar ndërtimi i Islamit dhe me të cilët Islami kishte vazhduar në rrugën e drejtë. A nuk i fliste Mervân bin El-Hakemi Osmanit, rast pas rasti, që të vriste Aliun dhe Ebû Dherrin, dy nga figurat kryesore të myslimanëve, pasi, duke qenë ata gjallë, Mervani e kompania e tij nuk kishin mundësi as të trazonin punët e as të bënë ngatërresa. Vallë sa tirani e sa ngatërresa do të rëndonin mbi shoqërinë arabe nëse do të plotësohej dëshira e Mervânit? A nuk ishte logjike, që Aliu të mjaftohej vetëm me këtë qëndrim ndaj problemit të Ebû Dherrit, me qëndrimin që kishte mbajtur edhe ndaj çështjeve të tij personale, vetëm e vetëm për të ruajtur unitetin e radhëve të myslimanëve dhe besimin që kishin njerëzit te njeri-tjetri? Kishte ndodhur edhe më parë, që Aliu t'i bindej Ymer bin El-Khat'tàbit, pas besëdhënies për Ebû Bekrin në Sekijfeh, kur i erdhi në shtëpi, e cila për njerëzit ishte si Qabeja. Ai e mori Aliun me varësen e shpatës për ta çuar në "Shtëpinë e hilafetit" - rezidencën e qeverisë – që edhe Aliu t'i jepte atij besën, Ebû Bekrit, për të qenë halife, në një kohë që njerëzit rreth tij ishin sa të çuditur, po aq edhe të frikësuar e të zemëruar. Që të gjithë prisnin vetëm një shenjë prej

tij. A nuk kishte mundësi Aliu, në këtë kohë, të ndizte flakët e një kry-engritjeje ndaj këtij trajtimi që po i bëhej atij, që ishte kolona e Islamit, kështjella e drejtësisë dhe pikë referimi për njerëzit? Por, si veproi Aliu në ato çaste?

Njerëzit mbetën të habitur kur panë se Ymeri po e merrte Aliun me lidhësen e shpatës së tij për ta çuar në “Shtëpinë e hilafetit”, por habia e tyre që edhe më madhe kur panë Aliun të ecte i qetë e i sigurt, pasi ai nuk mund të urdhëronte një ngatërresë e as nuk dëshironte të ndodhte ndonjë përlëshje. Habia e njerëzve u shtua edhe më shumë kur ata dëgjuan Ali bin Ebù Tàlibin të diskutonte me popullin me qetësi e me fjalë të prera, fjalë që linin gjurmë, por nuk nxitnin. Kështu njerëzit, para logjikës së tij, nuk mund të vërtetonin asnjë argument e as të gjenin ndonjë fakt të qëndrueshëm. Njerëzit e kuptuan qartë se ai kishte plotësisht të drejtë në qëndrimin që po mbante, megjithëse i kuptonte e i dinte deri më një të drejtat që i takonin, ashtu siç kuptonte edhe detyrimet që kishte. Atëherë, përse Aliu pajtohej me një situatë të tillë dhe me këtë trajtim ndaj tij? Padyshim që edhe habia e shokëve të tij të mëdhenj ndaj kësaj gjendjeje, që po shikonin, ishte plotësisht me vend. Në ato çaste atyre u kishte shpëtuar pa e kuptuar vetëm një punë, e cila kurrsesi nuk mund t’i shpëtonte Aliut, madje ajo punë ishte në qendër të vëmendjes së tij dhe shkaku i parë i paraqitjes i qeshur dhe i sigurt. Aliu kishte dhënë ndihmesë tepër të lartë për ndërtimin e Islamit dhe për këtë ai ndihej i sigurt, prandaj edhe në këtë ditë ai përsëri paguan një çmim të lartë me veten e tij në mbrojtje të mesazhit prej një rreziku tepër të rëndë: përçarjen e radhëve të myslimanëve dhe ndeshjen njëri me tjetrin. Prandaj ai ishte i gëzuar. Si mund të vepronin ndryshe ai, që ishte i gatuar me baltën e të mëdhenjve të vërtetë dhe me brumin e njerëzve të sakrificës? Prandaj ai e bën edhe këtë sakrificë të re në rrugën e mesazhit. Përsa i përket qëndrimit të tij ndaj çështjes së Ebù Dherrit, kur këtë të fundit e internoi Osmani, është e qartë se qëndrimi që mbajti Aliu ndaj kësaj çështjeje, është i ngjashëm me qëndrimin që ai mbajti edhe ndaj çështjes për të cilën folëm deri tani.

* * *

Po , si vajti puna e Ebù Dherrit në vendinternimin e tij?

Plaku i nderuar vdiq nga uria, së bashku me gruan e djemtë e tij. Ata patën një vdekje të frikshme e të dhimbshme, që bën të qajnë edhe gurët e që ngjall mëshirë edhe te shkëmbinjët! Nga njoftimet që kanë ardhur, në lidhje me tragjedinë e tij e me varfërinë drithëruese, në të cilën u gjendën ai dhe gruaja e tij pas vdekjes së djemve të tij, mësohet se ata të dy mbetën disa ditë pa ngrënë asgjë, derisa Ebù Dherrri i tha asaj: *“Eja të shkojmë atje tutje te shkurret, mbase aty gjejmë ndonjë farëz mes gurëve.”*

Dhe të dy shkuan te shkurret, të kërrusur prej acarit që sillte era e ftohtë. Por as këtu nuk gjetën asgjë. Në ato çaste Ebù Dherrri e humbi vetëdijen dhe filloi të fshijë djersën që i rridhte çurg në atë të ftohtë të ashpër. Gruaja vuri re se sytë e Ebù Dherrit ishin përmbysur nga dhembja therëse dhe ajo filloi të qajë.

- *“Përse po qan?- i tha? Si të mos qaj i tha gruaja, ti po vdes në këtë tokë të thatë dhe unë nuk kam asnjë rrobë që të mjaftojë për qefin për ty e për mua, pasi mua patjetër më duhet të të përgatis.”*

Plakut të mjeruar i vërshuan valët e mëshirës për gruan e tij dhe me zemrën që i pikonte gjak nga gjendja e rëndë ku ishin, i tha: *“Vështro rrugën, se mbase andej kalon ndonjë prej besimtarëve.”*

Gruaja i shpjegoi se një grup pelegrinësh sapo kishin kaluar rrugës. Ndërkaq Ebù Dherrit i kujtohet një fjalë e të Dërguarit të Allahut dhe ia thotë atë fjalë gruas së vet: *“Shko dhe vështro! Nëse shikon ndonjë njeri, dije mirë se Allahu të ka qetësuar prej shqetësimit e prej mundimit dhe, nëse nuk shikon njeri, atëherë më mbulo me rrobën e më vër në anë të rrugës. Karvanit të parë, që do të kalojë pranë teje, i thuaj: “Ky është Ebù Dherrri, shoku i ngushtë i të Dërguarit të Allahut. Ai vdiq dhe tashmë është takuar me Zotin e tij, prandaj më ndihmoni ta rregulloj!”*

Gruaja fillojë shkojë me vrap kah shkurret, që të shikonte rrugën dhe kthehej përsëri që të mjekojë Ebù Dherrin. Gruaja hedh vazhdimisht shikimin e saj të pikëlluar në vijën e horizontit. Më në fund, pa disa burra të hipur mbi kafshët e tyre, i dëgjoi nga larg shfryrjet e kafshëve. Gruaja filloi të valëvisë rrobën e saj, ndërkaq kalorësit e panë

e bënë drejt saj. Kur arritën pranë saj, i thanë: *“Si e ke punën moj robe e Allahut?”*

- Gruaja tha: *“Një burrë prej myslimanëve po vdes, duhet ta qefinosni dhe ta varrosni.”*

- Ata pyetën: *“Cili është ky?”*

- Gruaja foli: *“Ebù Dherr El-Gaf’arij!”*

Në çastin e parë burrat nuk e merrnin dot me mend që ky sahab i nderuar të vdesë i vetëm në mes shkretëtirës, prandaj filluan të thonë ndërmjet tyre: *“Shoku i ngushtë i të Dërguarit të Allahut?!”*

- Gruaja tha: *“Po!”*

- Atëherë burrat folën: *“Për shpirt të prindërve tanë, ky qenka! Me këtë Allahu, pa dyshim, që po na nderon.”*

Pa humbur kohë sistemuan pajimet e kafshët dhe nxituan të shkojnë te Ebù Dherrri. - Plaku, që ishte në agoni, i pa njerëzit në fytyrë dhe u tha: *“Pasha Allahun! Ajo nuk gënjeu. Sikur të kisha një pëlhurë, që të mjaftonte për qefin për mua e për gruan time, nuk do të qefinosesha me ndonjë rrobë tjetër, më parë unë dhe pastaj ajo. Ju kujtoj Allahun, që mua të mos më qefinosë asnjë prej jush që ka qenë prijës, vlerësues i punëve të njerëzve, i ngarkuar për të përcjellë lajme ose drejtues i punëve të njerëzve.”*

Burrat shikuan njëri-tjetrin si të hutuar, pasi çdonjëri prej tyre kishte kryer nga ato detyra që u thanë, qoftë edhe për çështje të vogla, përveç një të riu prej ensarëve, i cili i tha: *“Xhaxha, unë do të të qefinos ty me rrobën time, që e kam blerë me para të fituara me punën time, gjithashtu do të mbështjell me dy copa që i ka tjerë e i ka endur nëna ime me duart e saj dhe m’i ka dhënë mua për ibram.”*

- Ebù Dherrri tha: *“Ti do të më qefinosësh, pasi rroba jote është e pastër dhe hallall.”*

Ebù Dherrit iu qetësua zemra prej fjalës së të riut, mbylli sytë dhe në gjendje qetësie të plotë nxori frymën e fundit e fali shpirt. Ndërkaq retë filluan të nxitojnë nëpër qiell si fantazma, që s’dinë kah shkojnë dhe erërat e fuqishme vërtitnin nëpër ajër kokrrizat e rërës. Dukej sikur “Rebdheh” e zbratur nga të gjitha sendet u kthye në një det me furtunë.

Djali i ri, që ishte prej ensarëve, qëndroi te varri i tij dhe tha: *“O Zoti im, ky është Ebù Dherri, shoku i ngushtë i të Dërguarit të Allahut, ai të ka adburuar Ty së bashku me adburuesit, ka luftuar në rrugën tënde idhujtarët. Ai as nuk ka ndryshuar ndonjë gjë e as nuk ka devijuar. Kur ka parë ndonjë punë të urreyer, menjëherë e ka ndryshuar atë me fjalën e me zemrën e tij, derisa mbeti zëbathur, u internua, u privua nga të gjitha gjërat dhe e urreyen. Ai vdiq i vetëm dhe jo në vendin e vet... O Zoti im, atë që privoi dhe e internoi këtë, largoje prej vendemigrimit të këtij burri dhe prej xhamisë së të Dërguarit të Allahut!”*

Të gjithë kishin ngritur duart dhe me përkushtim e me ngrohtësi zemre thoshin: **“Amin!”**⁽¹⁾

Selam Ebù Dherrit, ditën kur ai u ngrit për të drejtën, ditën kur vdiq dhe ditën kur besoi në të drejtën e njeriut! Selam, të madhit, të nderuarit, të cilin nuk e frikësoi vdekja e nuk e tundoi jeta!

* * *

Kjo ishte tragjedia e Ebù Dherrit, gruas dhe e fëmijëve të tij, tragjedia që lëvizti zemrat për mëshirë ndaj kësaj shtëpie të goditur nga pësimi i rëndë. Padyshim që kjo tragjedi ishte njëra prej shkaqeve që mbushën zemrat me zemërim kundër Osmanit. Pas kësaj tragjedie, valët e zemërimit të njerëzve kundër tij dhe kundër të favorizuarve të tij emevi erdhën duke u rritur. Kjo tragjedi e këto dënime të rënda i tmerruan, për faktin se dora, që dënonte kaq rëndë, mund të binte mbi cilindo që do të shprehej kundër politikës së përvetësimit e të përfitimit familjar. Një fund kaq drithërues pati një njeri i madh si Ebù Dherri apo poshtërimet e shumta që pësuan dy nga sahabët më të nderuar, Abdullah bin Mes’udi dhe Am’màr bin Jàseri, të cilët u rrahën barbarisht e u privuan nga të gjitha drejtimitet, për fajin e vetëm se kishin kundërshtuar përvetësimin e pasurive publike dhe të mirat materiale e pronat e shumta që kishin rrëmbyer e vazhdonin të rrëmbenin emevitë, të afërmit e tyre, të gjithë ata që shkonin pas karvanit të tyre, përfshirë edhe ata që e meritonin të mënjanoheshin nga punët e shtetit.

Prej dënimeve, që pësoi opozita, janë edhe veprimet që bëri Velijd bin Ukbeh kundër atyre që erdhën në Medinë të ankoheshin te halifeja. Me pak fjalë, ky njoftim ka lidhje me faktin e heqjes së sahabit të nderuar Saëed bin Eüb Vek'kàsïn nga posti i guvernatorit të Kufes. Osmani, në vend të tij, emëroi Velijd bin Ukbeh, vëllain e tij nga nëna. Njerëzit nuk e miratuan këtë emërim, madje njoftimi vazhdon se, kur Velijdu hyri në Kufe, kaloi nga kuvendi i Amr bin Vezàreh En'nekhaj, i cili ndali fjalën dhe tha: “O njerëz të fisit beni Esed, Ibn Af'fani, Osmani, na priti shumë keq me këtë! Mos vallë ai e hoqi prej nesh Saëed bin Ebù Vek'kàsïn e butë, të thjeshtë e të afërm për shkak të drejtësisë së tij dhe në vendin e tij na dërgon vëllain e vet Velijdin, i cili ka qenë kokëtrashë, i ngurtë e i padrejtë?! Pasi Velijdi mori në dorëzim postin e sundimtarit mbi banorët e Kufes, ata thanë: *“Osmani deshi nderimin për vëllain e vet me poshtërimin e ym'metit të Mubam'medit!”*

Osmani u qortua shumë për çështjen e vëllait të tij, por nuk merakosej për qortimet, pavarësisht shumica e qortuesve ishin prej sahabëve të mëdhenj, që kërkonin vetëm përmirësimin e gjendjes. Qëndrimi i Osmanit ndaj Velijdit ishte i njëjtë me qëndrimin e tij ndaj të favorizuarve të tij të tjerë, për të cilët ai nuk ndihej mirë kur ata qortoheshin, prandaj, edhe nuk pranonte asnjë mendim që kishte të bënte me ta. Në këtë refuzim shikohet se sa shumë i përkushtuar ishte Osmani për të qenë në shërbim të njerëzve të tij dhe për të mohuar të drejtën e kujtdo që kundërshtonte veprimet e tyre, madje Osmani nuk donte që dikush të thoshte për ata ndonjë fjalë ose të shfaqte ndonjë mendim që kishte të bënte me punën e tyre. Në librin **“El-Akdul-Ferijd”** të autorit Ibn Abd Rab'beh, sipas përcjelljes së Seijd bin El-Musej'jibit, ai thotë: *“Kur Osmani emëronte dikë në post, sababët e të Dërguarit të Allahut nuk e miratonin personin që ai emëronte, për shkak se shumica e të emëruarve prej Osmanit ishin prej emevive. Përveç kësaj, të emëruarit e tij bënin punë të cilat shokët e të Dërguarit të Allahut nuk mund t'i miratonin. Edhe pse Osmani qortohet për shkak të punëve të tyre, ai përsëri nuk i hiqte nga posti.”*

Velijdi nuk i shpëtoi as gjuhës satirike të poetit El-Abesij Xhervel, që thirrej me nofkën (shkurtabiqi i shëmtuar), i cili në disa vargje satirike thotë për Velijdin:

“Ditën kur shkurtabiqi i shëmtuar do të takobet me Zotin e tij, do të dëshmojë se Velijdi e meriton pabesinë më shumë se kushdo tjetër. Kur namazi i tyre kishte përfunduar, ai thirri: “A të shtoj ndihmën për ju?””

Nga Kufja erdhën te Osmani burra, që të dëshmonin kundër vëllait të tij për punët që ai kishte bërë. Por Osmani, në vend që të dëgjonte me vëmendje ankesën e tyre, i kërcënoi dhe i rrahu me kamxhik dëshmitarët, jo për ndonjë faj që ata kishin bërë, por vetëm për shkak se i parashtruan atij një problem, i shfaqën një mendim dhe u ankuan te ai për punët e urryera që bënte vëllai i tij.

Emevitët punonin me ngulm për të munduar opozitarët, si dhe ata që emevitë i vinin në pozitën e opozitarit, për shkak se ata donin që hilafeti të ishte për të gjithë njerëzit dhe jo vetëm për emevitë, ashtu siç ndodhi me djalin e Ebû Bekrit dhe me egjiptianët, që ishin duke shkuar për në Egjipt.

Për këtë ngjarje shpresojmë të flasim në një kapitull që do të vijë më pas, pasi kjo ngjarje lidhet drejtpërdrejt me ngatërresën e madhe, si dhe për faktin se disa shkrimtarë kanë një mendim personal për ngjarjen në fjalë. Prandaj, në kapitullin e ardhshëm, për këtë ngjarje, krahas paraqitjes së mendimit të këtyre shkrimtarëve, do të themi edhe mendimin tonë.

E VËRTETA PËR VRASJEN E OSMANIT

* *Vendipolëviz me vrull kundër teje!*
Aliu

* *Për Allah, dot a behd ketë qafore bekuri
mbi fylin tënd, ose të heqësh dorë prej sekretm-
bajtësve tuaj të këqij: Mervanit, Ibn Amirit dhe
Ibn Ebù Serahut.*

Xhibil'leh bin Amr

* *Nëse kini qëllim të luftoni në rrugëne
Allahut, ejani te ne, sepse halifeja juaj e prishi
fenë e Muham'medit, prandaj shkarkojeni atë!*

Banorët e Medinës

Kaluan njëmbëdhjetë vjet e disa muaj që njerëzit vuanin nën dënimin e politikës së Osmanit dhe gjendja e masave të popullit përkeqësohej gjithnjë e më shumë, derisa populli shpërtheu në një kryengritje të pafrenueshme. Myslimanët nuk po i shikonim më ato koncepte e parametra që kishin ndër të kishin dashur aq shumë në kohën Profetit e në kohën e dy halifëve të parë, pasi ato tashmë ishin përmbysur krejtësisht. Njerëzit ishin mësuar të shikonin te personi i halifësë ruajtësin e të drejtave të tyre, mbrojtësin e tyre, dhënësin e drejtësisë për ata ndaj qeveritarëve që shkelnin ligjin me padrejtësitë që bënin ose kur punonin keq. Por ja që tani njerëzit u befasuan prej Osmanit, i cili i ka vënë një perde ndarëse kapitujve të asaj politike të drejtë, me të cilin ata ishin mësuar. Tani po shikonin të ndiqej politika e përvetësimit, të cilën kurrë nuk e kishin njohur më parë dhe kurrë nuk do të pajtoheshin me të më pas.

Njerëzit ndiheshin keq prej përvetësimit të të mirave e prej monopolit mbi sendet ushqimore që vendosi paria dhe njerëzit e afërm të Osmanit. Gjithashtu, njerëzit ndiheshin keq kur shikonin të nëpërkëmbeshin të drejtat e tyre dhe të fyheshin e të poshtëroheshin delegacionet që vinin të sillnin ankesa, individë ose grupe. Njerëzit ndienin dhembje, kur para syve të tyre poshtëroheshin sahabët më të dëgjuar, si: Ebù Dherri, Am'màri e Ibni Mes'ùdi; gjithashtu, njerëzit ndienin dhembje kur detyroheshin të pranonin qeveritarë të padrejtë që zinin vendin e qeveritarëve të hequr me dhunë, por që njerëzit i donin dhe kishin besim në drejtësinë e tyre. Mbi të gjitha këto, myslimanët e mirë nuk mund të pajtoheshin me padrejtësitë që bënin qeveritarët e Osmanit⁽¹⁾ mbi jomyslimanët që ishin nën besën e shtetit islam dhe që myslimanët, deri në atë kohë, i kishin parë ata si njerëz të së njëjtës bashkësi dhe vëllezër që kuptohen mes njëri-tjetrit.

Gjithashtu, myslimanët e mirë nuk mund të pajtoheshin as me helmimin që pësoi shoqëria gjatë kohës së Osmanit prej përvetësimit të pasurisë publike, egoizmit dhe privilegjet e përparësinë që gëzonte personi që ata e quanin të nderuar kundrejt një personi me të vërtetë të nderuar.

⁽¹⁾ Referohu në librin "Legjislacioni islam për jomyslimanët", f. 116.

Por nga fundi i kohës së Osmanit njerëzit filluan të marrin guxim, i cili, padyshim, shumë shpejt do t'i shtynte të hidheshin në kryengritje kundër tij, pasi shkaqet për kryengritje qëndronin në vetë politikën që ndiqte Osmani dhe në objektivat e kësaj politike. E para dobësi, që u shfaq në qeverisjen e Osmanit, për shkak të kësaj politike, qe rasti kur Osmani kaloi pranë një burri që quhej Xhibil'leh bin Amr Es'sàidij, i cili, ndërsa ishte duke biseduar me njerëzit e tij, mbante në dorë një rreth hekuri që u vihej në qafë skllëvërve. Osmani përshëndeti me selam dhe njerëzit i kthyen atij përshëndetjen me selam, por Xhibil'leh i tha atyre: "Përse i ktheni përgjigje përshëndetjes së atij burri, që ka bërë këtë...?" Pastaj ktheu kokën në drejtim të Osmanit dhe i tha: "Për Allah, do ta hedh këtë qafore hekuri mbi fytyrën tënd, ose të heqësh dorë prej sekretmbajtësve tuaj të këqij: Mervànit, Ibn Àmirit dhe Ibn Ebù Serahut!"

Guximi që morën njerëzit në fundin e kohës së Osmanit del akoma më qartë në ngjarjen e transmetuar prej Ibn Ebù Hadijdit, ku tregohet se halifi i tretë, një ditë xhumaje po këndonte hytben dhe në dorë kishte një shkop mbi të cilin mbështetej, ishte i njëjti shkop mbi të cilin ishin mbështetur Profeti, Ebù Bekri dhe Ymeri. Por një burrë, i quajtur Xhuhxhàè El-Gaf'fàrij, ia merr shkopin Osmanit nga dora dhe e thyen atë mbi gjunjët e tij. Askush nuk kishte guxuar të veprojë kështu me Osmanin. Kjo qe vetëm fillimi i kryengritjes kundër politikës së tij, të cilin e kishin përkeqësuar shumë "bëmat" e Mervànit dhe të tjerëve prej të afërmve të Osmanit.

Nuk vonoi shumë që ky guxim të dalë nga rrethi i individëve e të përhapet në të gjithë komunitetin. Puna arriti deri aty sa banorët e Medinës i shkruan të gjithë njerëzve, kudo që ndodheshin: *"Nëse kini qëllim të luftoni në rrugën e Allahut, ejani te ne, sepse halifi juaj e prishi fenë e Muham'medit, prandaj shkarkojeni atë!"*

Zemrat e njerëzve të thjeshtë, në të gjitha trevat, kundërshtonin politikën që ndiqte Osmani. Me fillimin e vitit tridhjetë e pesë të hixhretit, banorët e krahinave filluan të shkëmbejnë mesazhe, në të cilat nxisin njëri-tjetrin që të shpëtojnë prej emevive, të heqin Osmanin dhe të pushojnë qeveritarët e emëruar prej tij, kudo që të ishin. Ky njoftim i

shkoi në vesh edhe Osmanit, i cili menjëherë i shkroi guvernatorëve të krahinave, duke kërkuar prej tyre miratimin e veprimeve të tij. Pas kësaj letre erdhën te Osmani një grup prej guvernatorëve të emëruar prej tij, të cilët ai i kishte thirrur për t'u këshilluar. Ndër këta guvernatorë kishte ndonjë që e këshilloi të mbante drejtësi e të ndiqte rrugën që kishin ndjekur Ebù Bekri e Ymeri, kurse ndonjë tjetër vetëm dialogoi e i erdhi rrotull problemit pa i dhënë halifit ndonjë këshillë të qartë, siç veproi Muàvija. Patjetër që mendimet e disa prej këtyre guvernatorëve nuk meritonin të merreshin në konsideratë, për shkak se shprehnin vetëm dëshira ose ishin fjalë pa asnjë lidhje logjike. Në këtë grup “këshilltarësh” bënte pjesë Seijd bin El-Às, i cili iu drejtua Osmanit me këto fjalë: *“Këto janë punë të thurura e të përpunuara në fshehtësi, rreth të cilave njerëzit bisedojnë qosheve. Prandaj ilaci për këtë është vetëm shpata.”*

Mbledhja përfundoi pa arritur në ndonjë mendim apo në gjetjen e ndonjë rruge, që do të përmirësonte gjendjen, pasi guvernatorët e Osmanit, në të vërtetë, donin vazhdimin e politikës ekzistuese, që siguronte për ta pasuri të shumta. Prandaj ata nuk mund të ishin të sinqertë në këshillat e tyre. Gjithashtu, duhet shtuar se disa prej tyre kishin kohë që punonin herë në fshehtësi dhe herë hapur për të hequr Osmanin. Për këtë punë do të flitet në një kapitull që vjen më poshtë. Veç kësaj, Mervàni vazhdimisht vëzhgonte çdo njeri që i fliste halifit për të ndryshuar vijën ose për të bërë ndonjë përmirësim. Ngjarjet do të ishin zhvilluar ndryshe, sikur këshilltarët e Osmanit të ishin burra të sinqertë, por ishte krejtësisht e pamundur, që prej njerëzve të fisit e prej të afërmeve të Mervànit të dilte ndonjë këshillë e urtë.

Ja kështu ndodhi kryengritja.

Njerëzit, nëpër të gjitha krahinat e afërta e të largëta, ishin të zemëruar kundër politikës së hilafetit, të cilën e kishte vënë dhe e drejtonte Mervàni me njerëzit e tij. Banorët e Egjiptit dërguan njerëz në Medinë, që të ankohen te Osmani për guvernatorin e tij në Egjipt, Abdullah bin Ebù Serahun. Osmani e pranoi ankesën e tyre, qortoi rëndë Ibn Ebù Serahun dhe u premtoi të ardhurve se e drejta e tyre do të vihej në vend. Pastaj i shkroi guvernatorit të tij duke e ndaluar që të kthehej në

veprimet e tij të kaluara ndaj banorëve të Egjiptit, madje e kërcënonte nëse ai nuk do të vepronte sipas urdhrimit që kishte marrë. Por ky veprim, nga ana e Osmanit, ishte i papranueshëm për Mervànin, i cili doli prej “Shtëpisë së hilafetit” (selia e qeverisë) dhe iu përgjigj shumë ashpër njerëzve të ardhur nga Egjipti. Pastaj hyri te Osmani dhe filloi t’i flasë, që të mos u jepte atë që u kishte premtuar.

Ibn Ebù Serahu u zemërua shumë kur lexoi letrën e Osmanit dhe kundërshtoi të bënte sipas urdhrimit të ardhur, madje zemërimi i tij arriti deri aty sa vrau njërin prej anëtarëve të delegacionit të egjiptianëve, që kishte paraqitur ankesën te Osmani. Abdullah bin Ebù Serahu kishte lidhje të ngushta me halifin, prandaj ai nuk e kishte të vështirë të kundërshtonte e të vepronte kaq hapur me urdhrin e marrë. Abdullahu ishte vëlla qumështi me Osmanin dhe, për shkak të kësaj vëllazërie, Osmani e emëroi atë guvernator në Egjipt.

Egjiptianët u zemëruan shumë kundër Ibn Ebù Serahut për kundërshtimin e urdhrimit dhe për çmenduritë që bëri me duart e tij. Në këtë gjendje ata formuan një delegacion të madh, për të cilin disa autorë kanë thënë se ishin një mijë vetë. Burrat e këtij delegacioni kishin për mision të shkonin për herë të dytë në Medinë, për të parashtruar ankesat në emër të banorëve të Egjiptit. Por ata hynë në Medinë, si pushtues dhe, pasi hynë në xhami, ngarkuan zëdhënësin e tyre t’u drejtohej banorëve të Medinës me thirrjen: “Kush rri në shtëpinë e tij, është i siguar dhe kush nuk na sulmon, është i siguar!” Ndërkaq, krerët e të ardhurve shkuan të bisedonin me sahabët e mëdhenj, që të ankoheshin jo vetëm për dhunën e ashpër që kishte ushtruar Ibn Ebù Serahu kundër tyre, por për vrasjen e atij burri, faji i vetëm i të cilit ishte se bënte pjesë në delegacionin që kishte ardhur të kërkonte mbrojtje, drejtësi dhe të drejtat e veta. Disa prej sahabëve shkuan te Osmani dhe i folën në lidhje me banorët e Egjiptit. Më pas hynë te Osmani edhe shumë të tjerë, me në krye Ali bin Ebù Tàlibin, i cili i foli Osmanit me logjikën e tij të drejtë e të mbushur me urtësi: “Ata të kërkuan një burrë në vendin e një burri. Ata thonë se ai ka vrarë njeriun e tyre, prandaj largoje atë prej tyre dhe gjyko mes tyre e mes tij, pasi ai i ka ngrënë atyre të drejtën. Merri

atij atë që i ka marrë atyre dhe zbato drejtësinë mes tyre!”

Osmani e ritheksoi garancinë që i kishte dhënë atyre njerëzve dhe u siguroi se ai do të kishte miratimin e masës së popullit. Duke iu drejtuar të ardhurve, i tha: *“Zgjidhni një burrë, që unë ta emëroj guvernator për ju në vend të Ibn Ebù Serabut!”*

Njerëzit, pasi e shoshitën punën dhe u këshilluan mes tyre, thanë: *“Emëro guvernator Muham’medin, të birin e Ebù Bekrit.”*

Osmani e miratoi kërkesën e tyre dhe shkroi emërimin e Muham’med bin Ebù Bekrit, të cilin menjëherë e nisi për në Egjipt në krye të një grupi muhaxhirinësh dhe enasarësh.

Muham’medi, me grupin e muhaxhirinëve dhe ensarëve, kishin vetëm tri ditë që kishin lënë Medinën, kur njerëzit e tij panë një shërbëtor me fytyrë të nxirë, hipur mbi një deve, që po ulej në tokë. Shërbëtori kishte ecur pa ndonjë drejtim të caktuar dhe dukej si dezertor ose si ndonjë kërkues. Ata u habitën me gjendjen e këtij shërbyesi dhe e pyetën: *“Si e ke punën more djalë?”*

Deveja po vazhdonte të ulej me gjithë djalin që kishte mbi kurriz, por djali as dëgjonte e as fliste dhe, vetëm, pasi njerëzit e Muham’medit e pyetën për herë të dytë, djali tha: *“Jam shërbyesi i prijësit të besimtarëve. Ai më ka urdhëruar të shkoj te guvernatori i Egjiptit.”*

- Njerëzit e Muham’medit i thanë: *“Guvernatori i Egjiptit është këtu me ne!”*

- Djali tha: *“Nuk është ky ai që dua unë!”*

Muham’medin e njoftuan për bisedën e zhvilluar mes këtij korrieri dhe njerëzve të tij, prandaj urdhëroi ta sillnin te ai. Kur shërbyesi u paraqit, Muham’medi i tha: *“Shërbyesi i kujt je ti?”*

- Djali tha: *“Jam shërbyesi i prijësit të besimtarëve!”*

- Por përnjëherë e mohoi fjalën që tha dhe u përgjigj: *“Jo, jam shërbyesi i Mervanit!”*

Më pas djali filloi të ndryshonte fjalët që tha. Herë thoshte: *“Jam shërbyesi i Osmanit.”* dhe herë tjetër: *“Jam shërbyesi i Mervanit!”*

- Muham’medi e pyeti: *“Për cilin je dërguar?”*

- Ai tha: *“Për guvernatorin e Egjiptit.”*

- *“Për çfarë je dërguar te guvernatori i Egjiptit?”*

- “Me një mision!”
- “A ke ndonjë letër, që tregon misionin me të cilin të kanë dërguar?”
- “Jo!”

Muham’medi urdhëroi të kontrollohej. Gjatë kontrollit, në një palë të rrobave, i gjetën një letër të Osmanit, drejtuar Abdullah bin Ebù Serahut, guvernatorit të tij në Egjipt. Letrën ia vunë në dorë Muham’medit, rreth të cilët u grumbulluan të gjithë. Muham’medi hapi letrën në prani të gjithë njerëzve të tij dhe lexoi: *“Kur të vijë Muham’med bin Ebù Bekri dhe filani e filani, vriti menjëherë. Asgjësoje shkresën që ata kanë, stabilizo punën tënde dhe prit derisa të vijë udhëzimet e mia. Gjithashtu burgos cilindo që dyshon se vjen të hakmerret kundër teje dhe mbaje të burgosur derisa, me lejen e Allahut, edhe për këtë të vijë te ti mendimi im.”*

Njerëzit po qëndronin në heshtje të plotë e me fytyra të vrenjtura. Si ka mundësi të dëshirojë prijësi i besimtarëve për shtetasit e tij, për guvernatorët e tij, për ensarët e për muhaxhirinët dhe për njerëzit e tij një të ardhme të kësaj natyre? Pastaj, a lejohet të vriten njerëzit, që nuk kanë bërë ndonjë punë të urryer? Vallë mos qenka bërë edhe jeta e njerëzve të mirë peng i dëshirave të zemrave? Si është e mundur, që jeta e këtyre njerëzve të mirë të vlerësohet me një fjalë goje ose me **“britmat”** që lëshon lapsi mbi letër?

Muham’med bin Ebù Bekri e vulosi letrën me vulat e muhaxhirinëve dhe ensarëve që ishin me të, pastaj vendosën që të gjithë të ktheheshin në **“Shtëpinë e emigrimit”**, në Medinë. Aty do të venin përballë sahabëve të vërtetën e problemit. Sapo erdhën në Medinë, ata i lexuan letrën sahabëve, ndër të cilët ishte edhe Ali bin Ebù Tàlibi. Sahabët u hidhëruan shumë prej këtij kurthi kundër njerëzve e kundër Islamit. Edhe banorët e tjerë të Medinës mësuan për shërbyesin e për letrën, që atë e kishin ngarkuar të çonte. Kështu nuk mbeti njeri pa u zemëruar kundër Osmanit e Mervanit. Njerëzit nuk ishin mësuar me të tilla veprime gjatë kohës së hilafetit të Sid’dijkut dhe Ibn El-Khat’tàbit, por ishin edukuar me mësimet e vërteta të Islamit. Për më tepër, një pjesë e tyre ishin bashkëkohës të mbajtësit të mesazhit, por edhe të tjerët ishin shumë afër kohës së tij, prandaj të gjithë u zemëruan kaq shumë

prej kësaj letre, madje zemërimi i tyre vinte duke u shtuar nga çasti në çast. Pavarësisht gjendjes së acaruar, njerëzit i bënë thirrje njëri-tjetri ta merrnin punën shtruar e të këshillohen mes tyre para se të fillonin nga qortimet. Faktet, që ata dinin për bëmat e “Shtëpisë së hilafetit” (selia e qeverisë) së kohës, e shtonin edhe më tepër zemërimin e tyre, gjithashtu, përmasat e zemërimit të tyre rriteshin e zmadhoheshin kur kujtonin si e pësoi Ebù Dherr El-Gaf’faiu, Abdullah bin Mes’udi e sahabët të tjerë të nderuar.

Në kushtet e kësaj gjendjeje të acaruar, sahabët e Profetit formuan një delegacion, në të cilin, përveç të tjerëve, ishin Am’màr bin Jàseri dhe Saëd bin Ebù Vek’kàsi. Delegacionin e kryesonte Ali bin Ebù Tàlibi. Hynë te Osmani, duke mbajtur në dorë letrën.

- Aliu e pyeti Osmanin: *“Shërbyesi yt është ky?”*

- Osmani tha: *“Po!”*

- Përsëri Aliu e pyeti: *“Po kjo, deveja jote është?”*

- Osmani tha: *“Po.”*

- Aliu vazhdoi ta pyesë: *“Po kjo, vula jote është?”*

- Osmani tha: *“Po.”*

- Aliu e pyeti përsëri: *“Po këtë letër, ti e ke shkruar?”*

- Osmani tha: *“Jo!”*

- Pas kësaj fjale Osmani u betua: *“Betohem në Allah, unë nuk e kam shkruar këtë letër, as nuk kam urdhëruar të shkruhet dhe as nuk e kam nisur këtë shërbyes për në Egjipt!”*

Sahabët e kuptuan se Osmani nuk thoshte fjalë të pavërteta, prandaj filluan të shikojnë shkrimin me vëmendje dhe konstatuan se shkrimi ishte i Mervànit. Sahabët i kërkuan Osmanit të ballafaqoheshin me Mervànin, që të diskutonin me të për problemin dhe ta provonin që të mësonin punën e letrës. Osmani nuk pranoi të plotësojë këtë kërkesë të sahabëve, megjithëse Mervàni ndodhej në **“Shtëpinë e hilafetit”**. Gjithashtu, as Mervàni nuk guxoi të dilte të diskutonte me njerëzit dhe kështu të largonte zemërimin e njerëzve ndaj halifit, që mbronte Mervànin. Sahabët u larguan të zemëruar prej **“Shtëpisë së hilafetit”** kundër Mervànit dhe të gatshëm të mos dënonin Osmanin, pasi kishin

vërtetuar se shkrimi ishte shkrimi i këshilltarit të halifit dhe nuk ishte shkrimi i ndonjë tjetri. Ata ishin të vendosur të mos e shfaqësonin halifin, nëse ai nuk u jepte atyre Mervànin, që ta provonin e të mësonin prej gojës së tij të vërtetën e kësaj letre, me të cilën ai urdhëron vartësin e tij të vrasë padrejtësisht shokët e ngushtë të Profetit, prandaj thanë: *“Nëse letrën do ta kishte shkruar Osmani, patjetër do ta shkarkonin dhe nëse Mervani pohon se ai e ka shkruar letrën, atëherë do të shikojmë punën e tij.”*

Kryengritësit kërkuan me ngulm e në mënyrë të veçantë që Osmani të dorëzonte Mervànin në dorën e tyre, që ata të vërtetonin të gjitha problemet që lidheshin me të, por Osmani nuk pranoi. Ngjarjet u zhvilluan me shumë shpejtësi, ashtu siç është bërë e njohur në librat e historisë. Ali bin EBù Tàlibi u mundua të zbuste konfliktin mes kryengritësve e halifit dhe të përmbante gjakrat, prandaj hyri te Osmani për herë të dytë dhe e këshilloi që të dilte e të fliste para njerëzve, që ata të dëgjonin fjalën e tij dhe ata do të qetësoheshin prej premtimeve të tij për të ndërmarrë përmirësime. Më në fund Aliu i tha: *“Vendi po lëviz me vrull kundër teje dhe nuk ka siguri që nga ana tjetër të vijmë një grup kalorësish e të më thonë mua: “O Ali, hipi kalit dhe nis u drejt tyre!””*

Osmani doli dhe u foli njerëzve, bëri teube, u premtoi se do të përmbushte vullnetin e tyre dhe do të linte në dorën e tyre Mervànin e të afërmit e tij. Njerëzit u shpërndanë duke qarë aq shumë, sa iu njomën mjekrat. Së bashku me ata qau edhe vetë Osmani.

Pasi zbrit nga minberi i xhamisë dhe erdhi në shtëpi, pa që në shtëpinë e tij po rrinin Mervani, Saëdi dhe një grup emevish, të cilët nuk kishin qenë në xhami që të dëgjonin fjalën e tij, por kishin marrë njoftim për sa kishte thënë Osmani. Sapo u ul, Mervàni i tha: *“O prijës i besimtarëve, a të flas apo të hesht?”*

- Osmani i tha: *“Fol!”*

- Mervàni filloi të flasë, por në fakt po e qortonte dhe i tha: *“Ti dhe njerëzit e tu morët guxim të vërsuleni kundër meje!”*

- Osmani foli si i penduar: *“Thashë ato që thashë dhe ajo, që doli, nuk kthehet më.”*

- Mervani foli përsëri: *“Njerëzit u grumbulluan në portën tënde si të ishin*

male; ti i thirre ata kundër vetes, dikush flet për një padrejtësi të bërë, tjetri kërkon të shkarkohet njëri prej guvernatorëve të tu, këto janë punët që ti, me fjalën tënde, hodhe kundër hilafetit tënd. Sikur të ishte treguar më i përmbajtur dhe më i duruar, do të qe shumë më mirë për ty.”

- Atëherë Osmani i tha: *“Dil ti dhe folu njerëzve! Unë kam turp të tërbeq fjalët që u thashë atyre!”*

Ja kështu e shkatërroi Mervàni atë që u mundua të përmirësonte Aliu. Ky dialog mbaroi kur Mervàni doli para njerëzve, të cilët ishin aq shumtë sa dukeshin sikur kishin hipur njëri mbi tjetrin.

- Mervàni tha: *“Si e keni punën që jeni mbledhur këtu? Sikur keni ardhur për të grabitur! Faqe e zezë! Doni të hiqni pushtetin prej duarve tona? Largohuni prej nesh, pasha Allahun! Nëse ju do të na qëlloni, patjetër që ne do të marshojmë kundër jush dhe do ta lëmë vendin të shkeretë. Mos dyshoni se do të bëjmë me ju ndonjë gjë, nga e cila do të gëzoheni! Kthehuni në shtëpitë tuaja, sepse ne, betohem në Allah, me ato që kemi në dorë, jemi të pamposhtur!”*

Dhe njerëzit, duke sharë e duke kërcënuar, u shpërndanë shpresëhumbur. Disa shkuan te Aliu dhe e njoftuan se ç’kishte ngjarë. Në këtë gjendje Aliu kishte arsye të mos kthehej përsëri te Osmani për ta këshilluar, pasi Osmani kishte lënë fjalën e tij dhe kishte dëgjuar fjalën e Mervànit, por mëshira që ai ndiente ndaj halifit të plakur dhe dëshira e tij e madhe për të futur pajtimin mes tij e mes njerëzve, si edhe ajo pak shpresë, që akoma kishte mbetur në shpirtin e Aliut, se Osmani mund të rikthehej në arsyetimin e shëndoshë, të gjitha këto e shtynë Aliun që të kthehej sërish te halifi për ta këshilluar për rrugën që duhet të ndjekë. Ndërkaq Osmani, me këshillën e gruas së tij të mençur, zonjës Naile, shkoi natën te Aliu, që t’i kërkonte ndjesë dhe i premtoi se do të bënte më të mirën.

- Aliu i tha Osmanit: *“Fole në minberin e të të Dërguarit të Allahut dhe dhë premtime, por pasi hyre në shtëpinë tënde, prej andej doli Mervàni të shajë njerëzit në portën tënde.”*

Osmani e qortoi veten përsa kishte ngjarë dhe Aliu filloi ta këshillojë edhe një herë duke i thënë: *“Betohem në Allah! Unë i mbaj njerëzit larg prej teje, por sa herë që unë them një fjalë, për të cilën mendoj se ka edhe miratim*

tënd, menjëherë vjen Mervàni me një gjë tjetër dhe ti dëgjon Mervànin dhe heq dorë prej fjalës sime!”

Dhe fjala e Aliut u vërtetua. Edhe kësaj here Mervàni, me punën e me fjalën e tij, prishi çdo gjë kundër halifit.

Kryengritësit u kthyen me kërkesën, që të vërtetonin atë që u ishte premtuar. Por tashmë e kishte prishur Mervàni. Ata kërkonin që atyre t’u dorëzohej Mervàni për ta gjykuar, por Osmani u tregua i paepur në mbrojtjen e tij për të birin e El-Hakemit. Nga ana tjetër, edhe kryengritësit u treguan të paepur në kërkesën e tyre për të provuar e për të gjykuar Mervànin. Aq sa rriteshin te kryengritësit vrundujt e zemërimit, aq më i vendosur tregohet Osmani në qëndrimin e tij për të mos e dorëzuar Mervànin në dorën e tyre. Kryengritësit e zemëruar rrethuan shtëpinë e halifit. Rrethimi u zgjat dhe puna shkoi deri aty sa kryengritësit i ndaluan halifit edhe ujin, ose të dëgjonte kërkesat e tyre. Në këtë gjendje halifi doli para kryengritësve dhe u tha: *“A është me ju Aliu?”*

- Ata thanë: *“Jo!”*

- Pyeti përsëri: *“Po Saëdi a gjendet me ju?”*

- Ata thanë: *“Jo!”*

- Atëherë Osmani tha: *“A nuk shkon dot ndonjëri prej jush të lajmërojë Aliun, që të na sjellë ujë?”*

Sapo Aliu mori këtë njoftim, me shpirtmadhësinë e tij të njohur, u nis menjëherë të sfidonte kryengritësit që i kishin ndaluar ujin Osmanit dhe me disa prej njerëzve e vëllezërve të tij i dërgoi tre enë të mbushura me ujë. Aliu i urdhëroi njerëzit e tij që ujin duhet ta çonin te Osmani, edhe sikur këtë ta paguanin me jetën e tyre. Në fakt, mbartësit e ujit u ndeshën me kryengritësit e plagosën njëri-tjetrin, por ujin e çuan te Osmani.

Ja kështu imami shtoi në jetën e tij edhe një kapitull të ri prej shpirtmadhësisë aleviane. Ishte kjo shpirtmadhësi që e bën Aliun të jetë në kulmin e zemërimit kundër akaparimit të mallrave, shfrytëzimit dhe padrejtësisë, gjithashtu është kjo shpirtmadhësi që e bën Aliun të jetë në majën më të lartë të mëshirës ndaj njerëzve, përfshirë edhe Osmanin, njeriun që emevitë bënë të binte në kurthet e tyre. Emevitë devijuan

rrugën e tij për të depërtuar në zemrat e njerëzve dhe në rrugën e tij të drejtë. Ata hodhën çdo gjë që e bënte të vështirë kapërcimin e pengesave. Por ja që tani ai gjendej i rrethuar në shtëpinë e tij prej njerëzish që kërkojnë ta vrasin, madje i ndaluan edhe ujin që rrjedh nëpër të çarat e tokës.

Ata donin gjakun e Osmanit. Ky qe përfundimi ku arriti Aliu, prandaj, ai, me të shpejtë, del prej shtëpisë së tij dhe prin në krye të një grupi muhaxhirinësh dhe ensarësh, ndër të cilët dy djemtë e tij, Hasani e Hyseni dhe Abdullah bin Ymer bin El-Khat'tabi. Ashtu siç ishin në grup, qëndruan me kryengritësit, të cilët, pasi dëgjuan fjalën e premtimet e tyre, u shpërndanë. Pastaj të gjithë grup hynë te Osmani, me shpresë se do të merreshin vesh dhe të zgjidhnin këtë ngatërresë. Por as në një gjendje të tillë nuk arritën dot të merren vesh me Osmanin. Prandaj Aliu u detyrua të dalë prej shtëpisë së halifit dhe u nis në drejtim të xhamisë për të falur namaz. Njerëzit, që po ndiqnin lëvizjet e tij, i thirrën: “O Ebù Hasan, dil përpara dhe u prij njerëzve në faljen e namazit!” Aliu u tha: *“Unë nuk fal namaz me ju kur imami gjendet i rrethuar, prandaj unë do ta fal namazin vetëm!”*

Para se të largohej nga xhamia për të shkuar në shtëpinë e tij, Aliu urdhëroi dy djemtë e tij, Hasanin e Hysenin, që, në krye të një grupi prej djemve të sahanëve, që kishin pozitë në zemrat e njerëzve, të qëndronin në ruajtje të shtëpisë së halifit. Pastaj i tha Hasanit e Hysenit: *“Ju të dy do të qëndroni në portën e shtëpisë së Osmanit me shpata në duar dhe nuk do të lini asnjë të hyjë te Osmani e t'i bëjë atij ndonjë të keqe!”*

Kryengritësit nuk kishin qëllim të hynin me dhunë te Osmani, pasi në të vërtetë qëllimi i tyre, deri në atë orë, ishte të kërkonin prej tij të bënte teube dhe të bisedonin që ai të jepte dorëheqjen. Për këtë qëllim të kryengritësve tregon edhe fakti se një burrë, i quajtur Nijâr bin Ijâd, i cili ishte prej sahabëve, doli në radhën e parë të kryengritësve, foli me zë të lartë sa Osmani të dëgjonte zërin e tij dhe në emër të kryengritësve i kërkoi të vetëdorëhiqej e të dorëzohej. Ndërsa Osmani dëgjonte kërkesën, që vinte prej rrethuesve, po mendonte të vetëdorëhiqej. Një prej njerëzve të shtëpisë së Osmanit, i quajturi Kuthej'jir bin Es'salt

El-Kendij, gjuajti një shigjetë dhe vrau Nijarin. Egjiptianët dhe kryengritësit e tjerë thirrën me të madhe: “Nxirre te ne vrasësin Ibn Ijād!”

- Por Osmani i tha: “*Nuk lë në dorën tuaj një burrë që më ka ndihmuar!*”

Ndërkaq kryengritësit mësynë portën, e cila u mbyll para fytyrës së tyre. Atëherë kryengritësit erdhën me ura të ndezura e i vunë zjarin portës, madje dogjën edhe tendën që ishte mbi portë. Më pas kryengritësit filluan të gjuajnë më shigjeta shtëpinë. Nga këto shigjeta u përgjak edhe Hasan bin Aliu, i cili, sipas urdhrit të babait të tij, kishte qëndruar para portës dhe nuk i linte njerëzit të afroreshin te porta. Edhe disa të tjerë, përkrahës të Aliut, morën plagë në kokë. Kryengritësit kishin frikë prej hashimive dhe kurejshëve të tjerë aleatë të hashimive, për shkak se ata kishin plagosur Hasanin e Hysenin. Në këtë gjendje të turbulluar, disa prej rrethuesve thanë: “*Kur të vijmë hashimitë dhe të shikojnë gjakun në fytyrën e Hasanit e të Hysenit, njerëzit do të kenë mbaruar punë me Osmanin dhe nuk e realizojmë dot qëllimin tonë, prandaj ejani me ne, të hyjmë në shtëpi duke u ngjitur nga muret dhe të vrasim Osmanin pa e marrë vesh njeri.*”

Në fakt ata vepruan sipas këtij mendimi dhe Muham’med bin Ebû Bekri, së bashku me dy prej njerëzve të tij, hynë në shtëpinë e Osmanit nëpërmjet shtëpisë së një burri, që quhej Muham’med bin Hazm El-Ensàrij. Të tre këta burra u futën në shtëpi dhe u gjendën përballë Osmanit, pranë të cilit ishte vetëm gruaja e tij Naileja. Dy shokët e Muham’med bin Ebû Bekrit filluan të shtynin Osmanin me majat e mprehta të ushtave derisa e vranë. Pastaj dolën të tre andej nga kishin hyrë. Ndërkaq Naileja thirri: “*Vranë prijësin e besimtarëve!*”

Britmën e saj e dëgjoi Hasani e Hyseni dhe bijtë e sahabëve që ishin me ta dhe, të tronditur, hynë në shtëpi. Kur panë halifin të vranë, u hodhën përsipër dhe filluan të qajnë!

Përsa i përket Aliut, ai nuk pati mundësi të sprapste Osmanin prej vetë Osmanit. Kur Aliun e njoftuan për vrasjen e Osmanit, ky lajm e frikësoi aq shumë, sa i thirri lajmësit me zë të lartë: “*U shkatërruat, erdhi fundi!*” dhe menjëherë u nis me nxitim. Arriti në shtëpinë e halifit të vranë, i zemëruar në kulm. U takua me dy djemtë e tij, Hasanin e Hysenin, të cilëve u tha: “*Si u vra prijësi i besimtarëve dhe ju të dy ishit te*

porta?” Në zemërim e sipër u lëshua të rrahë rëndë dy djemtë e vet, shau Muham’med bin Talhan, Abdullah bin Zubejrin dhe bijtë e sahabëve që ishin me ta, por Talhai i tha: “Si e ke punën o Ebù Hasan, rrabe Hasanin e Hysenin?! O Ebù Hasan, mos rrih, mos shaj e mos mallko, sikur ai, Osmani, të kishte hequr Mervànin, nuk do të ishte vrarë!”

* * *

Ata që vranë Osmanin ishin dy grupe: njëri grup u hodh në kryengritje për të drejtën dhe për të kërkuar teube prej Osmanit. Ky i fundit nuk pranoi të bënte teube, prandaj ata e rrethuan në shtëpinë e tij dhe më pas e eliminuan. Pjesëtarët e këtij grupi ishin mbledhur aty prej të gjitha anëve, prej Hixhazit, Egjiptit, Irakut dhe prej viseve të tjera të vendit.

Grupi tjetër ishte grupi i të tunduarve prej pasurive. Ata kishin një imam të bindur ndaj tyre, por ky grup e braktisi imamin e rrethuar dhe e la vetëm nën valët e zemërimit. Për grupin e parë është folur më sipër, kurse për grupin e dytë kemi folur në fillimin e kapitullit **“Komploti i madh”**, pasi ajo që ata bënë ka lidhje me pabesitë e me kurthet që ngritën kundër Aliut dhe kundër atyre që kishin shikuar punën e tyre. Islami i lartësoi nga gjendja e mjerimit ku ishin, kurse paria kundërshtoi dhe kështu revolta vazhdoi.

Dhe tani le të qëndrojmë pak me një grup autorësh dhe të dëgjojmë prej tyre se ç’thonë për punët e ngjarjet që kanë të bëjnë me shkaqet e ngatërresës dhe me kuptimet e saj.

FJALË DHE REAGIME

* *Disashkrimtarënë Lindjen nuk kanë interes për faktet historike e as për gjendjen apo kushtet jetësore, kur trajtojnë shkaqet e kryengritësve të dhunuar nga padrejtësia gjatë kohës së qeverisjes së Osmanit. Ata i reduktojnë ngjarjet e kohës, madje edhe të kohërave, në vullnetin e një individi, që shkon nga njëra krahinë në tjetrën e nga njëri vend në tjetrin dhe nxit njerëzit kundër halifit dhe shtetit.*

Këto ishin shkaqet e vërteta që shtynë njerëzit të hidhen në kryengritje kundër Osmanit dhe njerëzve të fisit të tij. Pa dyshim që shpjegimet e disa studiuesve do të bëjnë ty të qeshësh kur të shikosh se ata, me studimet e tyre, mundohen të heqin të gjitha përgjegjësitë prej çdo personi, që, në të vërtetë, ka përgjegjësi për vrasjen e halifit të tretë. Është e qartë se ata veprojnë në këtë mënyrë vetëm nga frika që kanë se mos njerëzit i akuzojnë për mungesë besimi. Me këtë lloj veprimi, këta shkrimtarë ngjajnë me ata që duan të bëjnë që uji të rrjedhë nga poshtë lart. Shkrimtarë të kësaj kategorie nuk janë pak, megjithëkëtë, ka shumë prej tyre që vënë në konsideratë shkujdesjen e lexuesve të tyre, ndryshe ata nuk do t'i lejonin vetes që ta trajtonin këtë çështje nën këndvështrimin e kësaj logjike naive dhe të shpreheshin me mendime kaq të mjeruara. Ndër këta studiues është edhe autori i librit “Aisheja dhe politika”⁽¹⁾, i cili e tjerr fjalën gjerë e gjatë dhe, në kapituj që s’kanë të sosur, shpjegon se shkaku i parë e i fundit për të gjitha mangësitë, që u konstatuan në botën arabe gjatë kohës së qeverisjes së Osmanit, si dhe për vrasjen e halifit të tretë, përfshirë edhe të gjitha ngjarjet e rënda që ndodhën më pas, të gjitha këto reduktohen në faktin se paska ekzistuar një burrë i quajtur Abdullah bin Sebe.

Rezultati praktik i një pretendimi të rremë të kësaj kategorie dhe i një shpifjeje të këtij lloji le të kuptohet se shteti në kohën e Osmanit e të ministrit të tij, Mervanit, ishte një shtet model dhe se emevitë, guvernatorët, qeveritarët dhe aristokratët ishin mesazhierë të drejtësisë shoqërore e të vëllazërimit njerëzor në të gjithë tokën e arabëve. Pavarësisht nga kjo, një burrë i vetëm me emrin Abdullah bin Sebe shkaktoi turbullira kundër emevive, kundër qeveritarëve të emevive e kundër aristokratëve. Ky Abdullahu nuk la krahinë të vendit pa shkelur dhe kudo që shkonte, me fjalët e tij, i bënte sterrë të zeza të gjitha punët e mira të emevive, përfshirë edhe bujarinë e tyre të madhe. Ai nxiste njerëzit kundër Osmanit, kundër drejtuesve, kundër qeveritarëve të tij dhe kundër punëve të mira që ata bënin. Nëse ky burrë nuk do të kishte bërë këto lëvizje, patjetër që njerëzit do të kishin jetuar të qetë nën

⁽¹⁾ Referohu në librin “Aisheja dhe politika” e autorit Sejid El-Efgànij.

mirësitë e shumta të Mervanit, nën drejtësinë e Veljdit e nën butësinë e Muàvijes dhe do të kishin kaluar një jetë në mirëqenie të plotë.

Në këtë pohim të rremë ka një shpifje të madhe mbi realitetin dhe një sulm mbi moralin. Duke e ndjekur çështjen në rrugë krejtësisht të gabuar, këta studiues, disa mendime i kanë pasqyruar duke i analizuar me një logjikë naive e me një argumentim të stisur e të pabazuar. Shihet qartë se ky lloj argumentimi është i rrezikshëm, pasi fut në rrugë të gabuar të vërtetat themelore të historisë. Ky rrezik bëhet i dukshëm, kur ky autor përpiqet të reduktojë të gjitha ngjarjet e një kohe, madje edhe të shumë kohëve me vullnetin e një individi që bredh nëpër krahi-na, duke nxitur njerëzit kundër shtetit dhe duke i shtyrë ata të hidhen në kryengritje kundër shtetit. Pra, autori e gjen shkakun e të gjitha ngatër-resave vetëm te ky individ e në lëvizjet e tij të shumta dhe me nxitjen që i bën ai njerëzve që të hidhen në kryengritje.

Përsa i përket natyrës së qeverisjes, politikës së sundimtarit, shturjes së sistemit ekonomiko-financiar, urbanistik dhe tiranisë së pushtetarëve të privilegjuar, despotizmit të qeveritarëve në fushën e furnizimeve, vënies së emvive mbi kurrizin e njerëzve, shndërrimit të politikës popullore demokratike në politikë familjare aristokratike kapitaliste, si dhe poshtërimit të personaliteteve të shquara ndaj të cilëve njerëzit ushqenin respekt të madh dhe i vlerësonin shumë, siç ishin Ebù Dherri e Am'mà bin Jàseri e të tjerë veç këtyre të dyve, sipas pikëpamjes së autorit të lartpërmendur, të gjitha këto ndodhi e ngjarje në jetën shoqërore, nuk janë të rëndësishme që të shkaktojnë lëvizje nëpër anët e ndryshme të vendit dhe t'i detyrojnë njerëzit të ngrihen kundër familjes sunduese emevi e kundër atyre që shkonin pas karvanit të tyre. Sipas këtij autori, problemi, madje i gjithë problemi i kryengritjes kundër Osmanit qëndron vetëm te Abdullah bin Sebeë, i cili *“u flet njerëzve që të mos u binden sundimtarëve dhe mbjell të keqen në mesin e tyre”*.

A nuk përbën rrezik për mendimin, kur në Lindje dalin autorë që i shpjegojnë shkaqet e ngjarjeve të mëdha, që lidhen ngushtë me natyrën e komunitetit e me bazat e sistemit ekonomiko-shoqëror, me vullnetin e një individi të zakonshëm, që bredh nëpër vend *“për të shpërndarë*

paudhësi e ngatërresa në këtë shoqëri të shëndoshë”? Autori i lartpërmendur, me termin “shoqëri e shëndoshë” nënkupton shoqërinë e kohës së Mervàn bin El-Hakemit.

A nuk përbën rrezik për mendimin, që të shpjegojmë në mënyrë kaq foshnjarake shkaqet e revolucioneve që kanë ngjarë në histori, duke pohuar se shkakut për të gjitha revolucionet e kryengritjet, që kanë ngjarë në kohë të ndryshme, qëndron në vullnetin e disa individëve, të cilët, për të përhapur “mashttrimet” e tyre, nuk kanë bërë gjë tjetër veçse bredhin e nxisin njerëzit? Së fundi, mashtrimi i tyre ka sjellë ngjarjet e ndodhitë për të cilat flet historia.

Shiko si flet autori i librit **“Aisheja dhe politika”** për rrezikun që paraqiste Abdullah bin Sebe ose **“I biri i të zezës”**, siç e quan ai; gjithashtu, shiko sa pa ndjenja përpiqet ai të glorifikojë Muàvijen në veprimet e tij krejtësisht të gabuara, që ai ndërmori për të denigruar personalitetin e Ebù Dherr El-Gaf’farijijit. Me këtë mënyrë trajtimi të ngjarjeve, ky autor përdor gjuhën e atyre studiuesve, që, me veprat që shkruajnë, kërkojnë Xhen’netin: *“Abdullah bin Sebe shkonte në të gjitha vendet e myslimanëve. Ai filloi të lëvizë nëpër krabinat e Hixhazit duke shpërndarë mendimet e tij të gabuara, ashtu siç u tha edhe më sipër. Pastaj shkoi në Sham, që në atë kohë qeverisej prej Muàvije bin Ebù Sufjanit. Ky i fundit e kuptoi rrezikun që paraqiste Abdullahu dhe me të shpejtë e largoi. Pavarësisht kujdesit të madh që tregonte Muàvija, edhe mbi vetë Muàvijen ranë spërkatat e ngatërresave të Abdullah bin Sebe, pasi Abdullahu mundi të vërë në lëvizje, kundër Muàvijes, edhe një sahab të nderuar, fjalën e të cilit banorët e Shamit e dëgjonin me vëmendje. Të gjitha këto punë e vunë Muàvijen e zgjuar e të butë në vështirësi të mëdha, madje aq të mëdha, sa u detyrua të kërkojë prej halifit, Osmanit, që ta nxjerrë këtë sahab jashtë Shamit. Më sipër është shpjeguar se ky sahab i nderuar ishte Ebù Dherr, ngjarjen e të cilit ti tashmë e ke mësuar.”*

Prej kësaj fjale të këtij autori arrihet në përfundim se njerëzit, gjatë qeverisjes së Osmanit, jetonin mes mirësive të shumta, sidomos në Sham, i cili, në atë kohë, gjendej në dorën e “vëzhguesit të tij” Muàvijes. Gjithashtu, prej kësaj fjale mund duket se përmirësuesi i madh Ebù Dherr as që do të zihet me gojë sikur te ai të mos kishte ardhur Abdul-

lah bin Sebe që ta ndërgjegjësonte. Por Abdullah bin Sebeë nuk e ndërgjegjësoi Ebù Dherrin vetëm për të përhapur ngatërresa, që do ta çonin në rrugën e humbjes e të shkatërrimit, pasi vetë Abdullahu ishte, sipas autorit në fjalë, origjina e ngatërresave dhe se qëllimi i tij i vetëm me “bredhjet nëpër vendet e myslimanëve” ishte përhapja e ngatërresave dhe mosbindja e njerëzve. Sipas këtij autori, Ebù Dherrri filloi të punojë vetëm sipas asaj që dëshironte Abdullah bin Sebeë, si rrjedhim edhe Ebù Dherrri filloi të shpërndajë fjalë të gabuara, të përhapë të keqen në mesin e njerëzve dhe t’i largojë ata nga bindja ndaj prijësve.

Autori ka mëshirë për arabët e për myslimanët dhe për historinë kundrejt përpjekjeve të Ebù Dherrit që *“nxit të varfrit kundër të pasurve, si dhe frikën që ka Muàvija prej tij për Shamin”*, derisa *“Muàvija i butë ndihet ngushtë nga gjuba e gjatë e Ebù Dherrit”*, të cilin e nxjerr jashtë Shamit nga mëshira për arabët, për myslimanët dhe për historinë.

A nuk të kujton logjika e këtij autori se frika për Shamin, prej Ebù Dherrit, është më shumë frika që ka vetë Muàvija prej tij apo frika e madhe që kanë të pasurit prej të varfërve, apo edhe përgjegjësia që ka Muàvija për shpëtimin e shoqërisë njerëzore prej Abdullah bin Sebe? Por Muàvija i peshon çështjet me logjikën e të gjithë sundimtarëve, me logjikën e atyre që e peshojnë ekzistencën me peshoren e një individi, logjikë që e përmbledh këtë individ në personin e sundimtarit. Pikërisht kjo mendësi e bën sundimtarin të ketë frikë edhe prej fladit, edhe kur e prekin gjethet e trëndafililit. Prandaj, kushdo që kërkon të drejtën e komunitetit, si dhe kushdo që i shkon prapa këtij kërkuesi të drejtash, në mendjen e sundimtarit ai është prishës, mashtrues, është individ që përhap të keqen dhe që i nxjerr njerëzit nga bindja ndaj prijësve.

Të çudit fakti që historianët e hershëm të kuptojnë prej shkaqeve të ngatërresës atë çka nuk e kuptojnë historianët modernë, në një kohë kur mjetet që u vë në dorë kultura e kohës, këtyre të fundit, qëndrojnë mbi mjetet që kishin në dorë të mëparshmit, përveç kësaj, përgatitja që kanë të sotmit qëndron më lart se përgatitja e të hershmëve. Megjithëkëtë, autori i librit **“Aisheja dhe politika”** i atashon shkaqet e kryengritjes kundër Osmanit vetëm në lëvizjet e në bredhjet që bënte Abdullah bin

Sebeë nëpër krahinat e ndryshme të vendit dhe thotë ato fjalë që kemi cituar më sipër prej tij. Taberij'ji dhe ata që janë nën nivelin e tij ose edhe sipër nivelit të tij, i shpjegojnë shkaqet e kësaj kryengritjeje në mënyrë të saktë dhe i mbështesin në faktorë materialë e në konditat reale të kohës. Në tërësi, Taberij'ji shpjegon se ata nuk ishin nga të parët që kishin pranuar Islamit dhe nuk kishin trimëri, kurrë nuk e arrijnë vlerësimin që kanë myslimanët e parë, të cilët zinin vendet e para në ku-vendet e në dashurinë që kanë njerëzit ndaj tyre. Përveç kësaj, shumica e myslimanëve kritikonin mënyrën e dhënies që praktikonte Osmani, madje e quanin krejtësisht të gabuar, pasi pjesa që i binte atyre ishte fare pak, prandaj, kur me ta bashkohej ndonjë kalimtar, ose ndonjë banor i shkretëtirës, ose ndonjë skllav, që kishte fituar lirinë, këto fjalë i dukeshin të çmbla dhe kështu, të pakënaqurit vinin duke u shtuar, ka qëllim shtresat e popullsisë që dënonte Osmanin, kurse klasa e të kënaqurve vinte duke u pakësuar, derisa në fund zotëroi e keqja.

Është krejtësisht e papranueshme, që edhe një studiues bashkëkohës tjetër, si Ahmed Emijni, të bjerë në gabime të tilla trashanike, i cili shprehet se Ebù Dherr El-Gaf'farij'ji ishte aq naiv, sa e drejtonte Abdullah bin Sebe, i cili e mashtronte Ebù Dherrin me teoritë e Muzdakut. (Materialist ateist i kohës së vjetër). Ishte po Abdullah bin Sebeë, që e ndihmonte Ebù Dherrin në përhapjen e ideve destruktive që çonin vendin në shkatërrim. Por akoma më e çuditshme është dëshmia që sjell Ahmed Emijni në lidhje me Ebù Dherrin, kur pohon se mendja e tij ishte mbushur me idetë e Abdullah bin Sebeë, i cili, nga ana e tij, mbarte idetë e Muzdakut. Këtë dëshmi, sipas tij, ai e nxjerr nga një transmetim i përcjellë prej Taberij'jit, i cili tregon: “Ebù Dherrri, që banonte në Sham, filloi të thotë: *“O të pasur, ndihmoni të varfrit dhe përgëzoji ata që fshehin arin e argjendin...!”*⁽¹⁾

Si është e mundur të thotë Ahmed Emijni se t'i kërkosh të pasurve që t'i japin të varfërve është prej ideve të Muzdakut dhe nuk mendon se kjo është ide e pastër e Islamit? Përveç kësaj, përse nuk shikon Ahmed

⁽¹⁾ Referohu në librin “Agimet e Islamit”, f. 110.

Emijni ndonjë përputhje e ndonjë harmoni ndërmjet fjalës së Ebù Dherrit: *“O të pasur, ndihmoni të varfrit!”* dhe pjesës që vjen më pas në fjalën e Ebù Dherrit: *“Përgëzoi ata që fshehin arin e argjendin...!”*, kur dihet se kjo fjalë është pjesë e një ajeti të Kur’anit?! A nuk kanë punuar Ebù Bekri dhe Ymeri sipas fjalës së Ebù Dherrit, kur i jepnin të varfërve atë që i merrnin të pasurve? Përse Ahmed Emijni nuk shpik edhe për Ebù Bekrin e për Ymerin një Abdullah bin Sebe, prej të cilit të kenë mësuar edhe ata teoritë e Muzdakut?

Në një libër tjetër, me titull **“Agimet e Islamit”**, Ahmed Emijni thekson se Abdullah bin Sebe është personi që e vuri Ebù Dherr El-Gaf’farijijin në lëvizje, të bëjë thirrje për idetë socialiste. Abdullah bin Sebe është personi që ka nxitur më shumë njerëzit kundër Osmanit,⁽²⁾ në të gjitha anët e vendit dhe është po ky person, që u mundua shumë për t’u prishur myslimanëve fenë e tyre e që përhapri besëtytni të shumta në të katër anët e vendit, pasi Abdullahu kishte bredhur në shumë vende: në Hixhaz, në Basra, në Kufe, në Sham e në Egjipt. Hamendësimi më i afërm është se këto ide Abdullahu i ka marrë prej pasuesve të Muzdakut në Irak ose në Jemen. Këto ide i përqafoi Ebù Dherrri, pasi kishte qëllime të mira, duke i marrë si besim të vërtetë.⁽³⁾

Të gjitha këto nuk i kanë shkuar në mendje autorit të **“Agimeve të Islamit”**, ose të paktën të pyeste veten: *“Si është kejo e re e befasishme për Islamin në idetë e Ebù Dherrit? A nuk është prej mësimëve të Islamit, që të varfrit kanë të drejta për të marrë te të pasurit dhe se myslimanët janë të barabartë? A nuk është prej mësimëve të Islamit se ari e argjendi i groposur do të vibet i nxehur mbi ballin, mbi brinjët e mbi shpinat e grupuesve dhe se ata do të jenë në Xhenen’nem, ashtu siç thotë ajeti i Kur’anit? Çfarë të reje ka në mendimet që mbarte e që mbronte Ebù Dherrri?”*

Në fakt, me këto mendime, Ebù Dherrri ka sprapsur të keqen e atyre që luftonin Islamin dhe u ka kujtuar atyre zjarrin e Xhehen’nemit.

Pastaj, cila është ajo gjë që e bën një burrë si Ebù Dherrin, i pesti ndër myslimanët e parë, shok i ngushtë i Profetit dhe shoqërues i rrugës

⁽²⁾ I njëjti burim, f. 269.

⁽³⁾ I njëjti burim, f. 110.

së dy halifëve të parë, si dhe kreu i përkrahësve të Aliut, të mos kuptojë se pasuria i takon komunitetit se ajo nuk i takon individëve që ta groposin dhe se ky parim është një e drejtë dhe detyrim?

Cila është ajo gjë, që e bën një burrë si Ebù Dherrin të ketë nevojë të ndihmohet, që të kuptojë se pasuria e komunitetit, në kohën e Osmanit, përvetësohej prej një grushti njerëzish dhe se për padrejtësinë paska shtet e pushtet apo që ai të kuptonte se ky nuk është Islami? Prandaj është detyrë e myslimanëve të ndryshojnë gjërat në tokën e tyre.

Së fundi, a kishte nevojë Ebù Dherrri, që Abdullah bin Sebe t'i tregonte atij e myslimanëve se Osmani po ndiqte rrugën e çezarëve e të imperatorëve me privilegjet që u jepte të afërmeve e përkrahësve të tij në qeverisje? A kishte nevojë Ebù Dherrri, që dikush t'i tregonte se qeveritarët kishin shkarë në rrugë të gabuar dhe pastaj ai të bënte që myslimanët të kuptonin se ata, me të vërtetë, ishin të privuar dhe se atyre u fshiheshin punët, derisa të arrinte puna që Ebù Dherrri të ngrihej hapur kundër këtyre veprimeve dhe krahas tij të hidheshin në kryengritje të gjithë njerëzit?

Këta autorë kanë menduar për Abdullah bin Sebe dhe për Muzdakun dhe nuk kanë menduar për Ebù Dherrin e për Islamin, por janë ndier keq se *"I biri i të zezës" nxiti njerëzit kundër prijësve*". Janë munduar të gjejnë shkakun e zemërimit të Ebù Dherrit kundër Osmanit, pa u thelluar fare të shikojnë faktet e punët që çuan myslimanët në kundërshtimin e veprimeve të Osmanit. Kundërshtimi është i natyrshëm, ashtu siç kundërshton dhe ka kundërshtuar çdo popull sundimtarin e tij gjatë gjithë kohërave kur ai privilegjon në dhënie persona të pakët në kurriz të masave të shumta apo kur shikon se kjo shtresë e vogël po bëhet mbizotëruese se ashtu do sunduesi. Me këtë lloj arsyetimi, këta autorë i ngjanë atyre që e kërkojnë burimin e shiut në renë e lagësht që është larg dhe nuk e kërkojnë në detin e afërm, që i rrethon nga të gjitha anët.

* * *

Studiuesit ndajnë mendime të ndryshme për shumë ndodhi që çuan në vrasjen e Osmanit. Ndodhia, që dallon mbi të tjerat dhe për të cilën ata kanë mendime të kundërta, është ndodhia që lidhet me Muham' med Ebù Bekrin dhe me letrën e nisur prej Medinës për në Egjipt, që urdhëron guvernatorin e vjetër të vrasë guvernatorin e ri, ashtu siç e treguam hollësisht më sipër.

Por le të qëndrojmë pak e të shohim mendimet e shfaqura për këtë ndodhi. Disa e vërtetojnë, disa e mohojnë, kurse disa studiues e shfaqin hapur habinë e tyre për vërtetësinë e kësaj ndodhie.

Gjithsesi, mendimi më i vlerësuar, që kanë parashtruar ata që e mohojnë këtë ndodhi, është mendimi që ka dhënë i shquari prof. dr. Tàhà Hysejn, autori i pikëpamjeve shumë të vlefshme në historinë arabe dhe atë islame. Madje, pikëpamjet e tij janë më të vlerësuara se të kujtdo tjetër, që ka shprehur ndonjë mendim në lidhje me problemet me të cilat janë përballur të mëparshmit. Ja se ç'thotë Tàhà Hysejn në librin e tij të shquar **"Osmani"**: *"Këtu vjen edhe ndodhia e letrës, për të cilën përcjellësit tregojnë: "Egjiptianët e morën atë letër gjatë kthimit të tyre për në Egjipt dhe po ata e qëndisën kur u kthyen."*

Kjo letër, sipas mendimit tim, në origjinën e saj është e sinkronizuar. Këtë nuk e tregon më mirë asnjë fjalë apo veprim tjetër se sa ajo që kanë thënë përcjellësit për sahabët e Profetit. Ata kurrë nuk mund të armiqësoheshin me njerëzit për shkakun e kësaj letre, që ata kishin dhe pastaj t'i pyesnin ata se si e mësuan këtë gjë banorët e Kufes, të Basaras, pasi çdo grup është nisur në drejtimin që duhej të merrnin, kurse letrën e kishte vetëm grupi juaj? Për të gjitha këto ata nuk dinin si të përgjigjeshin, prandaj thanë: *"Këtë punë lëreni si të doni, ne nuk kemi punë me këtë burrë."*

Përveç kësaj, nuk është as logjike e as e pranueshme që Osmani të kurdisë një pabesi të këtyllë kundër myslimanëve, pasi kjo do të thotë se, ndërsa jepte miratimin për njërin grup, nga ana tjetër, në fshehtësi, dërgon te guvernatori i tij dikë që t'i komunikojë urdhrin që të sillet ashpër ndaj atyre që do vijnë dhe t'i eliminojë deri edhe fizikisht. Gjithashtu, nuk është as logjike e as e pranueshme që Mervàni të guxonte të ve-

pronte në kundërshtim me halifin, të shkruante këtë letër, ta vuloste me vulën e halifit dhe ta niste me shërbyesin e me devenë e halifit. Megjithëkëtë, çështja e kësaj letre është më e thjeshtë se kaq.

Banorët e të gjitha krahinave kishin marrë premtimin prej prijësit të tyre dhe ishin të sigurt prej tij, por pastaj për ata u bë e qartë se halifi nuk ishte i sinqertë në premtimin e tij. Prandaj ata erdhën si kryengritës, me qëllimin që të sqaronin këtë punë, madje ishin të vendosur të mos ktheheshin pa e sqaruar plotësisht si qëndronte e vërteta e kësaj pune. Kur ata arritën në Medinë, panë se sahabët e të Dërguarit të Allahut ishin përgatitur për t'i luftuar të ardhurit, por, meqenëse ata nuk donin të luftonin, u larguan sa për t'i mashtruar dhe pastaj u rikthyen dhe e pushtuan Medinën pa luftë.”

Nuk ka ndonjë çështje në histori, të cilën disa e vërtetojnë me superlativa, të tjerë e mohojnë, përsëri me superlativa, edhe sikur argumentet të jenë kundër dhe çështja në fjalë të mos jetë objekt dyshimi. Megjithëkëtë, këtu duhen veçuar problemet, që i shërbejnë qëllimeve partiake ose që përforcojnë shkollat e ndryshme fetare të grupeve të ndryshme. Dyshimi, natyrisht që nuk zhduket pa pasur një dëshmi prej vetë historisë, madje duhet një dëshmi e atillë që është e pamundur të mohohet ose për këtë çështje të bëhet një analizë logjike, që vetë ajo të jetë dëshmi e argument. Patjetër që problemi i kësaj letre është i atillë që shkakton dyshim, në lidhje me saktësinë e saj edhe te profesori i nderuar Tàhà Hysejn. Faktori dyshues te ky autor është plotësisht i mjaftueshëm, që ai të jetë i shpëtuar me këtë dyshim, sikur disa punë të tjera të mos kalojnë nëpër mendje dhe t'i zënë rrugën këtij lloj shpëtimi.

Profesori i nderuar mendon se banorët e Kufes dhe banorët e Bas-ras e kishin të pamundur të përgjigjeshin se si e kishin marrë këtë letër, kur secili grup kishte shkuar në drejtimin që duhej të ndiqte. Ky argument nuk konsiderohet i mjaftueshëm për të mohuar njoftimin në lidhje me letërën, pasi në të gjitha përcjelljet e njoftimet, që kanë ardhur, tregohet se shkaku i drejtpërdrejtë, që e bëri Muham’med Ebù Bekrin me shoqëruesit të hiqte dorë nga vazhdimi i rrugës për të shkuar në Egjipt dhe të ktheheshin në Medinë, edhe pse kishin përshkuar shumë rrugë,

rruga e tre apo më shumë ditëve, ishte letra. Gjithashtu, nuk mund të vërtetohet se njerëzit nuk mund të jepnin një përgjigje transparente, në një kohë kur zemërimi u zinte frymën dhe ishin të turbulluar e vlonin nga brenda. Ajo që është e vërtetë, në secilën nga përcjelljet të marra veç e veç, që tregojnë këtë ndodhi, është fakti se Osmani e emëroi Muham' med Ebù Bekrin guvernator në Egjipt dhe e nisi për në Egjipt, të shoqëruar me një grup burrash, të përbërë prej muhaxhirinësh dhe ensarësh. Gjithashtu, nga të gjitha përcjelljet, vërtetohet se Muham' med Ebù Bekri dhe shoqëruesit e tij besonin plotësisht në besën që u kishte dhënë Osmani, prandaj ata u nisën për rrugë, por u kthyen para se të arrinin në Egjipt. Përse u kthyen të mbytur nga zemërimi e përse u detyruan të bëjnë atë manovrim, që u mundësoi të hynin në Medinë pa luftë? As historia, as ngjarjet e as përcjellësit, që tregojnë këtë ndodhi, nuk flasin për ndonjë shkak tjetër për kthimin, përveç shkakut të letrës. Veç kësaj, muhaxhirinët dhe ensarët, që halifi i nisi së bashku me Muham' med Ebù Bekrin, patjetër që u ngarkuan të shikonin edhe në problemet që kishin dalë mes banorëve të Egjiptit e mes Ibn Ebù Serahut, si dhe të shtronin rrugën për Muham' med Ebù Bekrin.

Logjika të detyron të pohosh se të gjithë ata ishin prej njerëzve që kishin mendim të përbashkët për të qenë të bindur ndaj Osmanit. Por edhe nëse nuk ishin të gjithë në pozitën e partizanëve e të përkrahësve të Osmanit, një pjesë prej tyre patjetër që ishin ndihmës e përkrahës të tij. Atëherë lind pyetja: Si u bashkuan ata në një fjalë për të stisur një letër të rreme me fjalët e halifit, i cili, në asnjë mënyrë, nuk e kishte shkruar atë letër? Por, edhe nëse të tjerët e kishin stisur atë letër të rreme, përsëri shtrohet pyetja: Si ranë ata në një mendim të përbashkët, që të pohojnë se letra është e vërtetë? Kur kjo letër, në origjinë, qenka e stisur, atëherë del se nuk ka vend të flitet për ndonjë letër, për pasojë del se Muham' med Ebù Bekri, me shoqëruesit e tij, nuk u kthye në Medinë për shkak të kësaj letre, por rezulton se ata, që e stisën këtë letër, duhet të jenë prej atyre që ishin egërsuar shumë pas vrasjes së Osmanit. Edhe në këtë rast, përsëri shtohet pyetja: Përse pohojnë përcjellësit e ndodhisë dhe historianët, ndër të cilët edhe vetë dr. Tàhà Hysejni se sahabët

e Profetit diskutuan me njerëzit për letrën që kishin në dorë, madje sahabët i pyetën mbajtësit e letrës se si e mësuan banorët e Kufes e banorët e Basras këtë punë, kur secili grup ishte nisur në drejtimin që duhej të merrte?

Sipas pohimit të dr. Tàhà Hysejnit letra ekziston dhe kjo del qartë kur ai thotë se sahabët e Profetit diskutuan me ata për punën e letrës, madje diskutuan gjatë.

Atëherë, kush e shkroi në fshehtësi këtë letër dhe kush e kurdisi këtë pabesi kundër Muham'med Ebù Bekrit e kundër shoqëruesve të tij muhaxhirinë e ensarë, si dhe kundër banorëve të Egjiptit, që ndihmonin Muham'med Ebù Bekrin e që ishin të zemëruar me Ibn Ebù Serahun?

Për dr. Tàhà Hysejnin është e huaj, që të dalë një urdhër i tillë prej vetë Osmanit, prandaj ai thotë: “Nuk është as logjike e as e pranueshme që Osmani të bëjë një pabesi të këtillë kundër myslimanëve, duke i dhënë miratimin kërkesave të një grupi dhe, nga ana tjetër, të dërgojë dikë te guvernatori i tij, që ta njoftojë të jetë i ashpër me ta, madje t'i zhdukë edhe fizikisht.”

Kjo shprehje e dr. Tàhà Hysejnit është plotësisht e vërtetë, pasi nuk është as logjike e as e pranueshme që Osmani të bënte një pabesi të këtillë kundër myslimanëve. Por karakteri i butë i Osmanit shpeshherë e ka shtyrë atë të veprojë sipas vullnetit të emevive dhe ata dihet se kush janë për punë pabesie, shpifje e për të nxitur të tjerët. Historia e Osmanit na njofton se ai shpesh vendoste për një punë, por pastaj hiqte dorë dhe pendohej aq shumë nga vendimi që kishte marrë, sa qante nga pendimi i thellë; gjithashtu, historia na tregon se emevitë, që ishin pranë Osmanit, influenconin aq shumë te ai, derisa e nxirrnin prej karakterit të shëndoshë e prej moralit të tij të mëshirshëm, prandaj ai bëri ato punë për të cilat nuk kishte më vend për pendim. Për të ilustruar këtë fakt, mjafton të kujtojmë se Osmani e trajtoi shumë keq Ebù Dherrin, por pastaj u mundua shumë të fitonte kënaqësinë e Ebù Dherrit. Pastaj, po ky Osman, e dënon atë aq rëndë, sa më në fund Ebù Dherrri vdiq bashkë me fëmijët e me gruan e tij në internim e në mjerimin më të madh. Më sipër kemi folur për këtë ngjarje. Gjithashtu, Osmani poshtëroi

edhe sahabin e nderuar Abdullah bin Mes'ud, madje urdhëroi që ai të rrihej publikisht i shtrirë për tokë dhe nga rrahja i thyen brinjët. Pastaj urdhëron t'i ndalohet atij çdo dhënie. Pastaj kthehet e i kërkon ndjesë dhe i lutet Allahut t'i falë mëkatet. Gjithashtu, nga njoftimet mësohet se Osmani ka urdhëruar edhe Aliun të braktisë Medinën, pastaj kërkonte prej tij të kthehej e të qëndronte aty. Këtë punë e bënte shpesh, derisa Aliu ka thënë: *“Osmani nuk do gjë tjetër veçse të më bëjë si një deve që djersin duke shkuar e duke u kthyer. Më dërgoi lajm të largohem, pastaj përsëri më dërgon lajm të qëndroj. Ja edhe tani më dërgon lajm që të braktis Medinën!”* Gjithashtu, Osmani i le dorë të lirë Abdulla bin Serahut në Egjipt mbi banorët e tij dhe Ibn Serahu i shtrëngon egjiptianët aq shumë e i bën atyre aq shumë të këqija, derisa egjiptianët detyrohen të vijnë te Osmani në Medinë, që të ankohen kundër guvernatorit që ai ka emëruar për t'i qeverisur. Osmani u flet njerëzve, lavdëron banorët e Egjiptit, bën pendim, kërkon faljen e mëkateve dhe u jep atyre besën se do të heqë këtë guvernator të padrejtë. Pasi kthehet në **“Shtëpinë e hilafetit”**, del Mervani dhe përmbys besën e dhënë, qëllimin e mirë të halifit dhe të gjithë punën që u bë për të pasur mirëkuptim e bindje. Nën nxitjen e Mervanit, halifi nuk zbaton asgjë nga punët për të cilat kishte dhënë besën.

Për Osmanin puna e Ebù Dherrit dhe e Abdullah bin Mes'udit nuk ishte më e lehtë se puna e Muham'med bin Ebù Bekrit, por as thirrja e Ebù Dherrit dhe e Abdullah bin Mes'udit nuk rëndonte më shumë mbi njerëzit e fisit të tij se sa mësymja e egjiptianëve kundër **“Shtëpisë së hilafetit”** apo mësymjet e herëpashershme të egjiptianëve kundër selisë së guvernatorit në Egjipt, pasi Muham'med Ebù Bekri ishte prej atyre që demaskonin politikën e Osmanit dhe veprimet e Ibn Serahut, i cili ishte prej mbështetësve të politikës që ndiqej në emër të Osmanit. Ardhja e egjiptianëve, për shkak të politikës që ndiqte ky guvernator, ose e forconte ose e dobësonte Osmanin, prandaj, nën dritën e këtyre të vërtetave, nuk ka asgjë të çuditshme të pohohet se Osmani mund të jetë penduar që emëroi Muham'med Ebù Bekrin në vend të Ibn Ebù Serahut, ose që i dha besën egjiptianëve jashtë vullnetit të Mervanit, por që shumë shpejt e prishi besën e dhënë nën ndikimin e Mervanit e të

njerëzve të fisit të tij, që ai i mbante pranë vetes. Dijetarët e dinë mirë se këshillat e Mervanit për halifin apo edhe këshillat e njerëzve të tij të afërm, përmbliidhen në dhunë, internim, lënie pa banesë dhe vrasjen e të gjithë kryengritësve, ndër të cilët ishin përkrahësit e Muham' med Ebù Bekrit e të të tjerëve nga masa e popullit.

Nuk po zgjatemi shumë për të justifikuar ata që pretendojnë, pa të drejtë, se shkruesi i letrës është Osmani, por për të qartësuar të vërtetën mes karakterit të butë të Osmanit e mëshirës së tij të theksuar dhe mes pabesisë së Mervanit e të familjes El-Hakem, të cilët i kishin kapur Osmanit dorën dhe shkopin.

Nëse nuk është as logjike e as e pranueshme që Osmani kurdisi kundër njerëzve një pabesi të kësaj forme, është plotësisht logjike dhe plotësisht e pranueshme që Mervani i imponohej Osmanit, që ai të urdhëronte sipas interesave e dëshirave të tij.

Në të gjitha rastet, ne hedhim poshtë që Osmani është shkruesi i kësaj letre, pasi në favor të këtij pohimi dëshmojnë fakte të shumta, ndër të cilat është edhe fakti se ne e përjashtojmë që Osmani të dëgjojë këshillën e Mervanit për veprime të tilla, por nga ana tjetër, faktet, që dënojnë Mervanin, janë më se të qarta. Le të kthehemi në bisedën tonë me profesorin e nderuar Tàhà Hysejn.

Siç u bë e qartë, Tàhà Hysejni mendon se ndodhia e letrës është e stisur në origjinën e saj për ato dy shkaqet që u thanë më sipër, por ka edhe një shkak të tretë, për të cilin mendojmë se është më i dobëti i tre shkaqeve të marra së bashku, për të formuar bindjen se ndodhia e letrës është e stisur. Ky shkak qëndron në mohimin e atyre përcjellësve, që këtë veprim ia adresojnë Mervàn bin El-Hakemit, kur thonë: *“Nuk është as logjike e as e pranueshme që Mervani të nxiste kundër halifit, të shkruante këtë letër, ta vulosë atë me vulën e halifit dhe ta nisë me shërbyesin e me devenë e tij.”*

Por nuk është aspak e habitshme e që të jetë e kundërta. Por është akoma më e habitshme, që njeriu të përjashtojë mundësinë e një nxitjeje të tillë nga ana e Mervanit. Do të ishte e saktë ta emërtonim këtë punë nxitjeje, në raport me Mervanin, pasi qeverisjen e shihte si sundimin e tij, botën si pronë të veten dhe të gjithë njerëzit i konsideronte skllëvër

e robër të tij, prej të cilëve ai le gjallë kë të dëshirojë dhe vdes cilin të dëshirojë, pa dhënë asnjë lloj llogarie, prandaj edhe komploti është rezultat i vijës politike të Mervanit dhe i mënyrës së tij të qeverisjes, pasi në kohën e Osmanit sundimtari i vërtetë ishte Mervani. Për këtë pohim patjetër duhet të mbështetemi në tre faktorë:

Faktori i parë ka të bëjë me faktet historike, të cilat, pavarësisht nga ndryshimi i shkollave juridike, që ndjekin autorët e që parashetrojnë këto fakte, në lidhje me punët e hilafetit, kanë të përbashkët faktin se Aliu ka hyrë te Osmani në krye të një delegacioni të sahabëve, ndër të cilët ishin edhe A'm'mari, Talhai, Zubejri dhe Saëdi. Ky i fundit, në një rën dorë mbante letrën, kurse në tjetrën kishte kapur dorën e shërbyesit e kapistrën e devesë. Ata diskutuan me halifin e tretë dhe, pas pak, për sahabët u bë e qartë se shkrimi ishte i Mervanit. Prandaj ata kërkuan që Mervani të nxirrej para tyre, por Osmani nuk iu përgjigj kësaj kërkesë të sahabëve dhe kështu ata dolën prej tij të zemëruar. Këtë njoftim e kemi treguar me hollësi në paragrafët e mësipërm. Prandaj, nëse dëshiron, bën mirë të rikthehesh edhe një herë te ata paragrafë.

Faktori i dytë është pikëpamja që kishte Mervani për hilafetin e Osmanit. Vallë a ishte Osmani në këndvështrimin e djalit të El-Hakemit halife si Ebù Bekri dhe Ymeri apo ai e shikonte atë si një emevi, me të cilin emevitë do të rikthenin pushtetin, shfrytëzimin e njerëzve dhe skllavërimin e tyre, privilegje, që ata i kishin humbur me Islamin? Prandaj, tani, që u erdhi rasti pas një pritjeje kaq të gjatë, emevitë nuk mund të linin që ky rast t'u dilte nga duart.

Në lidhje me Mervanin, historia ka shumë fakte, që tregojnë se ai ishte personifikim i karakteristikave të emevive të kohës së injorancës. Madje faktet, në lidhje me autotaritarizmin e tij, janë aq të shumta, sa mund të krahasohen vetëm me një sfungjer të futur në ujë, të cilin, sado ta shtrydhësh, përsëri do të lëshojë ujë. Çështja e halifit, në zemrën, në fjalën e Mervanit dhe në të gjitha dimensionet e përfytyrimit të tij, nuk ishte çështje e një Osmani kurejsh, që kishte emigruar te Profeti dhe të cilin Profeti e kishte lënë zëvendës të tij, për sinqeritetin e tij të daluar ndaj mesazhit apo si person të cilin Ymer bin El-Khat'tabi e kishte

zgjedhur të ishte njëri ndër gjashtë anëtarët e këshillit të tij konsultativ dhe që më pas, myslimanët, në kushte të veçanta, e kishin zgjedhur të ishte halifi i tretë, me qëllim që ai, brenda mundësive, të ecte në rrugën e dy pararendësve të tij. Në të kundërt, çështja e hilafetit të Osmanit, në zemrën, në fjalën e Mervanit dhe në të gjitha dimensionet e përfytyrimit të tij nuk ishte qeverisje me drejtësi, marrje e të drejtës së ngrënë prej të padrejtit dhe dhënia e së drejtës personit që i bëhej padrejtësi; gjithashtu, hilafeti, në përfytyrimin e në praktikën e Mervanit, nuk ishte vigjilim për të drejtat e masës dhe vijimësisë e rrugës së Profetit, Sid'dijkut dhe djalit të El-Khat'tabit në trajtimin e njerëzve. Mervani e shikonte hilafetin si një pasuri, të cilën e "humbën" Ebù Bekri e Ymeri, pasi ata nuk ia lanë atë trashëgim djemve të tyre, prandaj Mervani mendonte që Osmani të mos binte në "të njëjtin gabim të rëndë", domethënë, që njerëzit të vazhdonin të ndienin se hilafeti buron prej tyre dhe punon për të mirën e tyre dhe se prania e një imami për ta është e lidhur me masën e lirisë që ai jep për njerëzit, sa i ruan ai të drejtat e tyre dhe sa e lartëson ai dinjitetin e njerëzve; në të kundërt, Mervani mendon se Osmani duhet të marrë ndaj njerëzve pozitën e "mbretit" që vepron me vendosmëri kundër skllëvërve e shtetasve të tij dhe të mos lejojë që njerëzit të kenë fushë të lirë për të lënë punët mangët ose që të kenë ambicie për më shumë. Nëse Osmani nuk do të kishte mundësi të ushtronte këtë pushtet të hekurt, për shkak të besimit e të karakterit të tij të butë, Mervani, me këshillat e me sinjalizimet e tij për Osmanin, do të bënte që të mos mbetej asgjë e vogël e asgjë e madhe prej punëve të "sundimit e të shtetasve" pa kaluar nëpër duart e tij. Në kapitujt "**Dy shtëpi kurejshe**" dhe "E vërteta rreth vrasjes së Osmanit" kemi trajtuar të vërtetën për Mervanin dhe dimensionet e përfytyrimit të tij për punët e kohës, prandaj nuk lind nevoja t'i përsërisim e t'i shtjellojmë për herë të dytë, por ajo, që duhet të theksojmë këtu, është fjala që Mervani u tha njerëzve që kishin rrethuar "*Shtëpinë e hilafetit*", pasi kjo fjalë e tij deri tani ka mbetur jashtë vëmendjes: "*Si e keni punën? Jeni mbledhur kundër nesh sikur doni të na merrni pasurinë tonë!*"

Dhe Mervani, në fakt u foli njerëzve me shpirtin e tij, pasi hilafeti, në atë kohë, ishte kthyer në pronë të emeviut Mervan dhe shtetasit nuk

kishin të drejtë as të ngrinin fytyrat për të shtruar te “*mbreti i tyre*” çështjet e jetesës e të lirive të tyre, sepse ai ishte emevi dhe njerëzit për të duhej të ishin vetëm skllëvër.

Ai që e shikon halifin dhe hilafetin nga ky këndvështrim dhe që i nxjerr dispozitat për halifinë, sipas këtij përfytyrimi, a mund të jetë i kënaqur që “*njerëzit*” të kenë ambicie për sundimin e të afërmit të tij, Osmanit, ose për sundimin e vetë Mervanit? Mervani nuk bën asnjë dallim, për pasojë “*sundimi*” jep fare pak nga ajo që duan njerëzit, pasi halifi u mjaftua vetëm me shkarkimin e një guvernatori që punonte për emevitë e për pushtetin e tyre në një guvernë të rëndësishme, të pasur, të populluar e me sipërfaqe të gjerë dhe në vend të këtij guvernatori emëron Muham’med bin Ebù Bekrin, që ishte njëri ndër ata që e dënonin politikën e emevive dhe vetë emevitë, për më tepër ishte edhe përkrahës i Ali bin Ebù Talibit, liderit të shtresës së njerëzve të mirë, të cilët druhashin se suita e Osmanit do të shkonte shumë larg në devijimin e parimeve të drejtësisë shoqërore. Gjithashtu, nuk mund të harrojmë se ishin kryengritësit, sahabët e hidhëruar dhe ata që qëndronin prapa këtyre, që i sugjeruan Osmanit të emëronte Muham’med Ebù Bekrin. Ai e bëri këtë emërim pa marrë mendimin e Mervanit, i cili nuk mund të ishte i kënaqur me këtë “*sulm*” që i bëhej pushtetit të tij.

Për ne fillon të bëhet e qartë se e vërteta e këndvështrimit ala Mervan për hilafetin rrotullohet vetëm brenda një rrethi, që nuk e kapërcen dot këndvështrimin emevi të kohës së injorancës për lavdinë e parisë që kishin humbur, por që u rikthye edhe një herë te ata; gjithashtu, për ne bëhet e qartë këndvështrimi ala Mervan për Osmanin, që e shikonte halifin e tretë vetëm si një përfaqësues të racizmit emevi dhe të kryesisë së emevive; për ne bëhet shumë e lehtë të pranojmë sulmin që ndërmoi Mervani kundër të afërmit e mbrojtësit të tij, Osmanit. Ne e pranojmë këtë sulm nga ana e tij, për faktin se ai është në zemrën e Mervanit, në logjikën e në fjalët e tij. Prandaj ky veprim, nga ana e Mervanit, nuk ishte as sulm e as shpifje, por ishte thjesht një veprim tipik që e ushtronte një emevi i kohës së injorancës, në shpirtin e të cilit Islami nuk kishte depërtuar as shumë e as pak. Ishte pikërisht kjo mendësi e kohës së injorancës, me të cilën Mervani orientonte e këshillonte të afërmin e

tij, halifin, për punë e për veprime që ai as nuk i kishte menduar dhe as nuk i kishte dashur.

Dëshmitë, që profesori i nderuar i ka emërtuar “*nxitje*” nga ana e Mervanit kundër Osmanit, flasin më shumë nga sa ka nevojë ai të flasë për këtë çështje, sepse është, pikërisht, ky njeri, që guxoi të sulmojë shokët e Profetit dhe vetë Osmanin, që në çastin kur hyn të këshillojë halifin se të gjithë ata duheshin vvarë, megjithëse midis tyre ishin: Ali bin Ebù Tàlibi, Am’màr bin Jàsaeri, Ebù Dherr El-Gaf’fàrij’ji e të tjerë prej sahabëve të nderuar. Është përsëri ky burrë që pati guximin të atakojë Ibn Mes’ùdin dhe vetë Osmanin që në çastin që e shtroi çështjen e këtij sahabi të lartë te halifi, duke i bërë me shenjë në drejtim të Ibn Mes’ùdit dhe duke thënë: “*Ai ngriti kundër teje Kufen, prandaj mos e lër të bedhë kundër teje edhe Shamit!*”

Osmani iu përgjigj fjalës së tij pa asnjë kundërshtim e pa asnjë polemikë. Gjithashtu, është po ky burrë që nxiti Osmanin kundër atyre që dolën t’i japin lamtumirën Ebù Dherrit dhe ata ishin Aliu, dy djemtë e tij, vëllai i Aliut e dy shokët e tij. Mervani nuk hoqi dorë nga këto nxitje, derisa Aliu e ka mallkuar për të gjitha këto punë që kurdiste. Së fundi, nxitjet e këtij burri kundër Osmanit nuk mbaruan as në orën më të vështirë për Osmanin, kur doli prej “*Shtëpisë së bilafetit*” dhe përzuri me të shara e me ashpërsi njerëzit që ishin rreth shtëpisë, vetëm e vetëm se ashtu e kërkonin interesat e tij, ndërsa halifi e dëgjonte dhe shikonte; gjithashtu, po ky burrë nxiti Osmanin kundër Am’màrit deri në atë shkallë sa Osmani urdhëroi që Am’màri të vritej. Por nxitjet që bënte Mervani te halifi i tretë janë shumë më tepër se saq, madje Mervani e nxiti halifin edhe kundër gruas së tij, zonjës Naile, bijës së Feràfisas dhe Osmani rrinte dhe dëgjonte Mervànin. Nga njoftimet mësojmë se Naileja ishte grua e mençur dhe e mbushur me urtësi. Ajo ndihej keq prej politikës që ndiqte Mervani, prandaj i fliste burrit të saj që të vepronte sipas këshillës së Ali bin Ebù Tàlibit. Kur Aliu mbajti hytben para delegacioneve të guvernave, që kishin ardhur të ankoheshin e që tashmë ishin të zemëruar dhe bëri pendim para tyre e i dha atyre besën se do të kishte përmirësim, Mervani kërkon prej Osmanit që të tërhiqet nga premtimet dhe nga lëshimet që kishte bërë dhe e filloi fjalën para

halifit me këtë pyetje: *“O prijës i besimtarëve, a të flas apo të hesht?”*

- Naileja i tha: *“Jo, të heshtësh! Betohem në Allah, ju po vrisni këtë dhe po leni jetimë fëmijët e tij! Ky tha atë që tha dhe nuk bën të tërhiqet nga fjalët që tha!”*

- Atëherë Mervani i përgjigjet asaj me mendjemadhësi e me fjalë fyese: *“Kush je ti e kush është ky? Pasha Allahun, babai yt derisa vdiq nuk dinte as të merrte abdes ashtu siç duhet!”*

A nuk ishte nxitje nga ana e Mervanit kundër Osmanit se gjoja Osmani kishte urdhëruar të shkruhej letra, në një kohë që Osmani nuk dinte asgjë për këtë urdhër? Prandaj për Mervanin ishte fare e thjeshtë të fyente e të poshtëronte edhe gruan e tij para syve të vetë Osmanit.

Në kohën e Osmanit njerëzit dinin kapitulj të tërë nga këto nxitje të Mervanit kundër halifit, madje as nuk i kanë mohuar e as nuk i kanë fshehur, por të gjitha i kanë çuar në veshin e Osmanit. Me këtë veprim qortues, me aq sa kanë pasur mundësi, janë përpjekur ta shpëtojnë halifin nga ndikimi i *“kësbillave”* të Mervanit. Aliu hyri te Osmani dhe në emër të grupit i tha: *“Të mos jesh si kapistër në dorën e Mervanit, që ai të të çojë ku të dëshirojë pas kaq vitesh që ke kaluar i nderuar e i respektuar! Përkrah Mervanit ti je si ajo deveja e urtë që drejtohet kudo që dësbtron të shkosh me të. Unë mendoj se ai të urdhëron ty dhe nuk merr urdhër prej teje.”*

Në fakt, nxitjet e Mervanit kundër Osmanit ishin pjesë e mosbindjes që kishin filluar të shfaqnin të gjithë njerëzit kundër halifit nga fundi i kohës së sundimit të tij. Më sipër kemi përmendur se njerëzit filluan të guxojnë të flasin hapur kundër tij, siç ishte rasti me Xhibil’leh bin Amr Es’sàidijin, kur pamë se Xhibil’leh u kërkoi njerëzve të tij të mos i kthenin përshëndetjen me selam dhe i tha Osmanit në sy: *“Për Allah, do ta hedh këtë qafore hekuri mbi fytyrën tënd, ose të heqësh dorë prej sekretmbajtësve tuaj të këqij...!”*

Ku është guximi i Mervanit për të vepruar kundër halifit në lidhje me punën e urdhrit për të shkruar letrën, që e habit kaq shumë dr. Tàhà Hysejnin dhe ku është guximi i Xhibil’leh bin Amrit, që ia thotë në sy halifit ato fjalë të çuditshme? Theksojmë këtu që Xhibil’leh ishte vetëm një njeri i thjeshtë nga masa e njerëzve të zakonshëm. A nuk ishte Mervani njeriu që e dinte më mirë se kushdo, se sa i butë ishte Osmani dhe sa pushtet kishte ai mbi atë?!

KOMPLOTI I MADH

* *Atakishin përgatitur për çdo të vërtetë
një veprim të gabuar, për çdo punë të drejtë një
devijim, për çdo të gjallë një vrasës, për çdo portë
një çelës dhe për çdo natë një llambë.*

Aliu

Shoqata

Fladi

NXITËSIT KUNDËR OSMANIT

* *Ata po kërkojnë një të drejtë nga cila kanë hequr dorë dhe një gjak që e kanë derdhur vetë.*

Aliu

* *Imperiu në për Talbanë! Unë i dhashë atij kaq e kaq flori dhe ai po kërkon më ngulm gjakun tim!*

Osmani

* *Kur setio Mu në një kedëshirë të vrasësh dhe thua: “Mua më takon të marr gjakun!”*

Osmani

* *Vriteni Naëthelen!*

Áishja

* *Pasha Allahun, unë do të lëshoj abarim dhe do ta nxisja atë kundër Osmanit!*

Amr bin El-Às

Më sipër kemi parë se kryengritja kundër Osmanit filloi në radhët e njerëzve të thjeshtë në Medinë, në krahinat e në zonat kufitare. Ajo filloi me qortimin që i bënin njerëzit njeri-tjetrit për të drejtat e humbura dhe u pasua me ankesa. Nuk vonoi që këto zëra të kthehen në mosbindje të hapur dhe së fundi, në një rrethim, që pati përfundim tragjik. Gjithashtu, kemi parë se ata, që kundërshtonin politikën e Osmanit e të këshilltarëve të tij, ishin krerët e sahabëve, që donin të largonin prej kësaj rruge halifin, guvernatorët e të afërmit e tij, prandaj i dënonin veprimet e tyre. Kundërshtimi i tyre erdhi për shkak të urrejtjes që ata kishin për privilegjet, nga prirja e tyre për drejtësi dhe për të mbrojtur Islamin. Sahabët nuk kundërshtuan, ngaqë kishin ambicie për sundim, as ngaqë lakmonin pasuri e autoritet, sepse ata ishin ajka e myslimanëve dhe kishin përqafuar Islamin në kohën më të pastër të tij. Ata ndienin përgjegjësi të atillë që ngjasonin me përgjegjësitë e mbajtësve të mesazheve qiellore dhe tani me punën e tyre mbronin pikërisht këto mesazhe. Kundërshtimi i Aliut për politikën e dhënies së feudeve, që ndoqi Osmani në favor të të afërmeve e njerëzve të fisit të tij, nuk ishte ngaqë ai lakmonte toka për veten e tij, sepse ai kishte në zotërim Fedekun, që ishte kullota më e mirë që gjendej nën hijen e qiellit. Koprracia e madhe i shtyri disa njerëz t'ia marrin edhe Fekekun, megjithëkëtë Aliu tha: *“Çdo të bëj me Fedekun e pa Fedekun, kur shpirti është pika e referimit të tij dhe kur të nesërmen, në errësirën e varrit, do të ndërpriten gjurmët e kësaj prone dhe lajmet në lidhje me të?!”* Kundërshtimi i Aliut për politikën financiare që ndiqte Osmani nuk ishte kundërshtimi që të depërtonte në portën e mallrave e të pasurimit. Ne tashmë kemi mësuar për përkohshmërinë e tij ndaj pasurisë, prandaj nuk është e nevojshme të flitet më shumë. Aliu kundërshtoi politikën që ndoqi Osmani. Ai kundërshtoi edhe mendësinë emevite, ku dalloheshin qartë gjurmët e lavdisë familjare. Të gjitha këto ishin qëllimet e kundërshtimit të Aliut ndaj politikës së Osmanit, i cili ishte kolonë e Islamit, djali i xhaxhait të Profetit, dhëndëri i tij dhe babai i dy nipave të Profetit. Veç kësaj, Aliu ka thënë edhe atë fjalë, që bën hi e pluhur çdo lavdi që ka trashëguar burri prej familjes e prej fisit të vet: *“Vlera e njeriut qëndron në punën e tij të mirë!”*

Edhe kundërshtimi ndaj politikës së Osmanit nga ana e Ebù Dherit dhe Aam'màrit, në objektiva e në qëllime, nuk ndryshonte nga kundërshtimi i Ibn Ebù Tàlibit. Prandaj, as këta të dy, në asnjë rast nuk mendonin që kundërshtimi të përfundonte me vrasjen e atyre që ata kundërshtonin, në të kundërt, kundërshtimi i tyre synonte në dhënien e së drejtës të ngrenë atij që i ishte bërë padrejtësi, në heqjen e frikës e në orientimin e sunduesit në rrugën e drejtë dhe në ndërgjegjësimin e tij, që ai as të mos vriste njeri e as të mos vritej, por të ishte për njerëzit një baba dhe njerëzit të ishin bijtë e këtij babai.

Ishte krejtësisht e natyrshme, që në një shtet kaq të gjerë sa ishte shteti islam në kohën e Osmanit, të lindte një opozitë e një lloji tjetër, opozita e atyre që kishin ambicie për sundim, e njerëzve që dëshironin më shumë të mira, ata që lakmonin një rreth më të gjerë pushteti, sikur pushteti të ishte në dorën e një tjetri e jo në dorën e atij që e kishte. Këtë lloj opozite e kanë njohur të gjitha vendet e tokës gjatë gjithë historisë, nga e cila mësojmë se opozitarët kanë ndryshuar njërin program me një tjetër, njërin qëndrim me një qëndrim tjetër dhe çdo gjendjeje i kanë veshur rrobën e vet, derisa puna për ata është vënë në vijë të drejtë, madje në rrugën e realizimit të synimeve të tyre, opozitarët nuk kanë konsideruar veprim të dënueshëm të keqen që mund të bënin kundër armiqve të tyre e as në raportin sa i rëndë mund të ishte krimi ndaj tyre apo edhe kundër atyre që vetëm i trembeshin rrezikut të tyre.

Ky lloj kundërshtuesish gjatë kohës së Osmanit, qofshin prej përfituesve ose prej të zemëruarve, për shkak të ndonjë pasurie, nuk qëlluan në shenjë, pasi emevitë ishin njerëz të fisit të Osmanit, ishin guvernatorët e përkrahësit e tij, të cilët Osmani u kishte lejuar të shkelnin mbi qafat e njerëzve, madje edhe mbi qafën e vetë Osmanit dhe janë pikërisht këta që e vranë halifin e tretë.

Për çështjen se si e stisi Osmani punën kundër vetes dhe se si ndihmoi Mervani e të gjithë këshilltarët e Osmanit kundër tij kemi folur më sipër. Njerëzit më të afërm të Osmani dhe ata, që e njihnin mirë gjendjen e tij, e kishin kuptuar këtë të vërtetë. Ja një shembull, që tregon për këtë të vërtetë: Në kohën kur Muham'med bin Meslemeh ishte duke

vdekur, vjen dikush dhe e njofton: “*Osmani u vra.*” dhe Muham’medi menjëherë përgjigjet: “*Ai vran veten.*”

Edhe Naileja, gruaja e Osmanit i thotë në sy Mervànit dhe të afërmeve të Osmanit, që qëndronin prapa Mervànit: “Pasha Allahun, ju jeni vrasësit e tij dhe ju i latë jetimë fëmijët e tij!”, gjithashtu Naileja i kishte thënë Osmanit në sy: “Nëse ti dëgjon Mervànin, ai të ka vrarë!”

Në lidhje me guvernatorët e qeveritarët, që Osmani i kishte vënë mbi qafat e njerëzve, si dhe për ata kundërshtarë, që kishin përfituar prej tij dhe për të zemëruarit, për këta do të flasim një e nga një, për shkak se shumë prej tyre qenë pjesëmarrës në komplotin e madh kundër Ali bin Ebù Tàlibit, komplot që historia e Lindjes nuk kishte parë një të ngjashëm me të, komplot i kurdisur prej atyre që vepronin kundër Osmanit, duke nxitur të tjerët kundër tij dhe që në fakt janë edhe vrasësit e tij. Të gjithë këta e akuzuan Aliun për vrasjen e Osmanit. Ata morën këmbishën e viktimës së tyre dhe filluan ta demonstrojnë, duke kërkuar gjakun e tij prej Aliut.

* * *

Pretenduesi kryesor, që kërkonte të merrte gjakun për halifin e vrarë, ishte Muàvije bin Ebù Sufjàni. Në të vërtetë ai punonte shumë që të forconte sundimin për vete e për djemtë e tij në Sham, pastaj mbi të gjitha trevat e shtetit. Muàvijes nuk i interesonte nëse Osmani ishte i vdekur apo i gjallë, mjaft që ta furnizonte me fuqi e me forca dhe të qëndronte në pritje të rasteve që do të mundësonin realizimin e ëndrrës që përpunonte në shpirtin e tij. Muàvijes i interesonte puna e Osmanit vetëm për një gjë, t’i linte atij dorë të lirë në çdo veprim që do të ndërmernte dhe që Osmanin ta kishte si një perde për të maskuar dëshirat e tij për kryesi e për pavarësi në sundim. Gjithashtu, edhe për vrasjen e Osmanit, Muàvija tregonte interes vetëm që të shfrytëzonte rastin për të trashëguar halifetin dhe të shpëtonte prej halifit të ri.

Por kur pushteti u vu në dorën e Muàvijes, si veproi me vrasësit e Osmanit? Sikur Muàvija të ishte prej atyre, që me të vërtetë ishin të hidhëruar për vrasjen e halifit, patjetër që do të kishte zbatuar dënimet

kundër vrasësve të Osmanit. Ai e kishte në dorë t'i dënonte ata, por Muàvija e harroi Osmanin, që në çastin kur hipi në pushtet, ashtu siç harroi të zbatonte ligjin kundër vrasësve të halifit. Muàvija mashtronte hapur kur thoshte se për zbatimin e ligjit bëri kryengritje e derdhi gjak, madje doli edhe kundër halifit të ri. Përveç kësaj, duhet vënë në dukje se Muàvija, që zotëronte ushtri të madhe në Sham dhe mendimi i tij ishte zotërues aty, i kishte të gjitha mundësitë të përgatiste një ushtri për të mbrojtur halifin gjatë atyre dyzet ditëve që vazhdoi rrethimi i *"Shtëpisë së hilafetit"*, madje Muàvija kishte mundësi që t'i ofronte atij këshillën e tij për ta ndërjegjësuar për rrezikun që i kanosej nga rrëshqitja që po bënte në drejtim të armiqësismit me opinionin publik. Për të gjitha këto Muàvija i kishte të gjitha mundësitë, por ai nuk bëri asgjë nga ato që duhej dhe kishte detyrë të bënte, sepse boshti i të gjitha mendimeve, punëve dhe rregullimeve që ndërmernte vërtitej vetëm në një objektiv të caktuar: Pas Osmanit pushteti patjetër të kalonte në dorën e tij.

Që në ditën kur Osmani mblodhi njerëzit e tij të afërm dhe bashkë me ta edhe Muàvijën për të trajtuar gjendjen e krijuar, mbledhje që përfundoi pa ndonjë dobi, Muàvija i nguli thonjtë e tij mbi hilafetin, pasi mendja e tij më shumë anonte nga fakti që Osmani të vritej. Muàvija e dinte mirë se Shamin e kishte në dorë, gjithashtu e dinte mirë se banorët e Shamit ishin të bindur ndaj tij, prandaj ai e përdorte bindjen e tyre si argument kundër shtetasve të tij dhe vrasja e Osmanit i shërbente fare mirë si shkak për të arritur qëllimin e tij. Dihej se ndër të gjithë qeveritarët e Osmanit nuk kishte njeri më të aftë e më të fuqishëm se Muàvija për të organizuar ushtritë, për të vënë të punonin njerëzit me autoritet me anë dhëniesh ose edhe me kërcënime. Pikërisht, ditën e vrasjes së Osmanit, ai i dha udhë ambicies së tij drejt hilafetit. Pa mendo pak, se çfarë i tha Muàvija dikujt kohë më parë: *"Asnjë nuk është më i fortë se unë për të qeverisur, pasi vetë Ymeri më emëroi guvernator dhe mbeti i kënaqur me rrugën që unë ndoqa!"*

Muàvija ishte i detyruar prej besimtarëve që të fshihej pas Osmanit, pasi në Sham ai ishte bërë aq i fuqishëm, sa kjo fuqi e ngacmonte të mendonte për të realizuar ambicien e tij.

Në historinë e El-Jäkubij'jit, në mënyrë të përmbledhur, lexojmë: “Kur rrethimi po vinte duke u ngushtuar kundër halifit të tretë, Osmani i shkroi guvernatorit të Shàmit, Muàvijes, dhe i kërkonte, që me të shpejtë të shkonte te ai. Prandaj Muàvija u drejtua për në Medinë në krye të shumë vetëve, të cilëve u tha: *“Qëndroni nëpër pozicionet tuaja në krye të Shàmit, derisa unë të shkoj te prijësi i besimtarëve, që të mësoj të vërtetën e punës së tij.”* Pasi u paraqit, Osmani e pyeti për pajimet, por Muàvija i tha: *“Erdha te ti, që të mësoj mendimin tënd dhe pastaj të kthehem te njerëzit, pastaj të rikthehem te ti së bashku me ata.”* Osmani, që e kuptoi hilenë e Muàvijes, tha: *“Nuk ka Zot tjetër përveç Allahut! Ti o Muàvije ke dëshirë të vrasësh dhe thua: “Mua më takon të marr gjakun!” Kthehu dhe eja te unë me njerëzit!”* Por Muàvija nuk u kthye më te Osmani.

Kur Muàvija vizitoi Medinën, pas vrasjes së Osmanit, hyri në shtëpinë e halifit të vrarë dhe aty dëgjoji vajzën e Osmanit, Àishen, që kishte vënë kujën duke qarë babain e saj: *“E mjera unë, o baba!”*

- Për ta ngushëlluar i tha asaj: *“O bijë e vëllait tim, njerëzit na kanë dhënë bindje dhe ne i kemi dhënë atyre siguri. Ne i shfaqëm atyre butësi, nën të cilën ka zemërim, i shfaqëm atyre bindje, nën të cilën ka urrejtje. Kushdo që ka një shpatë, e shikon vendin të përkrabësit e vet. Nëse ne do të thyejmë besën ndaj tyre, edhe ata do të thyejnë besën ndaj nesh, prandaj unë nuk e di nëse kejo do të jetë për të keqen apo në favorin tonë, por e di se për ty është më mirë të jesh bijë e xhaxhait të prijësit të besimtarëve se të jesh grua e njërit prej myslimanëve të zëkonshëm.”*

Siç shihet, puna e Osmanit ka marrë fund në shpirtin e Muàvijes. Nga fjala e tij kuptohet qartë synimi i tij, që sundimi të kalonte në dorën e tij dhe që bija e Osmanit të bëhej bija e xhaxhait të prijësit të besimtarëve. Por nyja ishte shumë më e komplikuar, pasi hilafeti tashmë ishte në dorën e Aliut. Megjithëkëtë, Muàvija kishte parasysh të realizonte porosinë që i kishte komunikuar babai i tij, Ebù Sufjàni, fisit emevi ditën kur hilafeti kaloi në dorën e Osmanit: *“O bij të emevive, kapeni me të shpejtë hilafetin, ashtu siç kapni topin! Pasha atë për të cilin betohet Ebù Sufjàni, gjithmonë e kam shpresuar hilafetin për ju, prandaj patjetër që hilafeti duhet të kalojë si trashëgimi te fëmijët tuaj!”*

Në fakt, vetëm pas një kohe të shkurtër, pas Muàvijes, hilafeti do të

kalonte në dorën e djalit të tij, Jezjdit dhe më pas te të gjithë djemtë.

Në letrat që Aliu i ka dërguar Muàvijes ka shenja të qarta për kujdesin që duhet të tregonte Muàvija për të ndihmuar Osmanin, kur ai i kërkoi ndihmë atij. Muàvija u largua prej tij e nuk dërgoi te Osmani asnjë njeri, pasi ai dëshironte që Osmani të vritej dhe pas tij puna të shkonte në dorën e Muàvijes. Ja se ç'thuhet në përgjigje të njërës prej letrave të Aliut, dërguar Muàvijes: “Ti më kujton punët që janë mes meje e mes Osmanit, por ti ke detyrë t’i përgjigjesh kësaj kërkese për faktin se ai është i afërmi yt, është gjaku yt. Cili prej nesh ka treguar më shumë armiqësi ndaj tij? Cili prej nesh ka qenë më i ashpër për ta luftuar atë? Kush shkoi ta ndihmojë atë kur ai i kërkoi të marshonte me ushtri dhe u tërhoq?⁽¹⁾ Kujt i kërkoi ndihmë ai dhe cili qëndroi larg atij që i kishte bërë aq shumë të mira⁽²⁾, derisa për atë erdhi caktimi e vendimi?”

Në një letër tjetër thuhet: “Në të vërtetë, ti e ke ndihmuar atë vetëm aty ku ndihma shkonte në favorin tënd dhe e le vetëm atë atëherë kur ndihma jote shkonte në favorin e tij.”⁽³⁾

* * *

Ato që tregohen në lidhje me emevitë, për punën e vrasjes së Osmanit, nuk ka dyshim se janë të ngjashme me Muàvijën e me Mervànin e me gjithë të tjerët për të cilët kemi treguar deri tani, pasi të njëjtat fjalë mund të thuhën për të gjithë emevitë pa përjashtim, edhe për armiqësinë e tyre kundër Aliut, gjithashtu edhe në lidhje me ata që shkuan pas

⁽¹⁾ Aliu e ndihmoi shumë Osmanin, por, kur Osmani i kërkoi Muàvijes që të vinte me ushtri te ai, Muàvija refuzoi të ndihmonte Osmanin.

⁽²⁾ Aliu thotë se Osmani i kërkoi ndihmë Muàvijes, por ai jo vetëm që nuk e ndihmoi, por e la vetëm. Largimi i Muàvijes prej shtëpisë së Osmanit ishte i barabartë me përgatitjen e vdekjes së Osmanit.

⁽³⁾ Aliu i thotë Muàvijes se ti e ndihmove në vdekjen e Osmanit. Në këtë ndihmë dobia është vetëm për ty, pasi po e përdor si shkak për të mbledhur njerëzit për realizimin e qëllimit tënd; ndihma jote do të ishte e dobishme për Osmanin vetëm nëse ai do të ishte gjallë, por ti e le vetëm dhe u tregove shumë i ngadaltë.

emevive në komplotin që kurdisën më vonë kundër Aliut. Por përgjegjësia për të gjitha këto punë bie vetëm mbi emevitë e pasuesit e tyre komplotistë dhe aspak mbi halifin e katërt, edhe pse disa prej tyre mund të mos jenë nxitësit e drejtpërdrejtë të komplotit, përsëri mbetet fakt i pakundërshtueshëm se me pjesëmarrjen e tyre dëshmuar se e kishin këtë dëshirë dhe ishin të kënaqur nga kjo armiqësi kundër Aliut.

Ja edhe Amr bin El-Àsi, njëri prej ortakëve të mëdhenj në kurdisjen e akuzës e të komplotit kundër Aliut. Ai nxit të tjerët kundër Osmanit, madje edhe i tundon ata, sepse Osmani e hoqi atë nga posti i guvernatorit të Egjiptit. Në punën e nxitjes së njerëzve kundër Osmanit Amri arrin deri aty sa shtyn të ngrihen sa më shpejt kundër Osmanit. Për më tepër, këtë fakt ai e pohon me fjalën e vet kur betohet me plot gojën: *“Pasha Allahun, unë do të lëshoja bariun e do ta nxisja atë kundër Osmanit e kundër krerëve e njerëzve me autoritet!”* Kur shërri në Medinë u ashpërsua në kulm, Amri u nis për në shtëpinë e tij në Palestinë dhe, kur u gjend në pallatin e tij, së bashku me dy djemtë e tij,

Abdullahun e Muham’medin, pranë tyre kaloi një kalorës që vinte prej Medinës. Ata e pyetën dhe kalorësi tha: *“U vra Osmani!”* Atëherë Amri tha: *“Unë jam rob i Allahut, kur plaga e pashëruar zë kore, unë e bëj atë të nxjerrë gjak.”*

Me këtë fjalë ai donte të thoshte se kishte nxitur të tjerët kundër Osmanit dhe nxitja e tij kishte pasur jehonën që ai dëshironte, domethënë vrasjen e halifit.

Përsa i përket Talha bin Abdullahut, i cili i dha besën Aliut me imponim dhe që pastaj, sipas pretendimit të tij të gabuar, u ngrit kundër tij për të kërkuar gjakun e Osmanit, bëri një punë të madhe në nxitjen e njerëzve për të vrarë Osmanin. Përcjellësit e njoftimeve tregojnë se Osmani ka kërkuar ndihmën e Aliut për punën e Talhait dhe se Aliu i është përgjigjur kërkesës së Osmanit. E ka ndihmuar Osmanin duke kundërshtuar Talhanë. Nga njoftimet mësojmë se një herë Aliu shkoi te Talhai me kërkesën e Osmanit, që të ndihmonte në përmirësimin e punëve mes tij me Talhanë, mirëpo Aliu pa se te Talhai ishin mbledhur shumë kryengritës, atëherë Aliu e kuptoi qartë se Talhai kishte gisht në

rrethimin e Osmanit; gjithashtu kuptoi se Talhai dëshironte të shpëtonte prej halifit. Në këtë gjendje Aliu e qorton rëndë Talhanë dhe i thotë: *“O Talha, ç’është kjo punë që paske kurditur për Osmanin?”*

Aliu u mundua shumë që ai të hiqte dorë prej planit të tij, por, meqenëse Talhai kundërshtoi, Aliut nuk i mbeti të bënte gjë tjetër veçse të shkante në “Shtëpinë e pasurisë” dhe aty tha: “Hapeni!” Meqë njerëzit nuk i gjetën çelësat, Aliu theu derën dhe mallin e paratë, që u gjendën aty, ua shpërndau njerëzve që kishte mbledhur Talhai për të vrarë Osmanin. Kështu Aliu bëri që njerëzit të largohen prej Talhait një e nga një, derisa ai mbeti vetëm. Osmani u gëzua me këtë veprim të Aliut dhe me shumë vonesë e kuptoi se për atë nuk kishte asnjë këshillues, asnjë që ndiente mëshirë ndaj tij e asnjë që dëshironte përmirësimin e punës së komunitetit përveç Aliut. Pas kësaj ngjarjeje Talhai vendosi t’i kërkojë ndjesë Osmanit dhe për këtë u paraqit dhe i tha: *“O prijës i besimtarëve, i kërkoj Allahut të më falë mëkatet dhe jam penduar. Unë kisha një qëllim për të bërë një punë, por Allahu hyri në mes dhe unë tani kam ardhur te ti i penduar!”*

Osmani i tha: *“Pasha Allahun, ti nuk erdhe i penduar, por erdhe i mundur. Allahu do të të marrë në llogari ty, o Talha!”*

Et’taberij’ji tregon: *“Ndërsa kryengritësit mbanin të rrethuar Osmanin në shtëpinë e tij, Talhai filloi të përgatisë veten për të qenë halif. Veprimi i parë, që ndërmoi, qe marrja e çelësve të depove të “Shtëpive të pasurive”.*

Në ditët më të rënduara të rrethimit, Osmani thoshte: *“O Zoti im, bëj që ta shoh Talhanë me qefn, sepse ky i ngriti e i nxiti këta njerëz kundër meje! Betohem në Allah! Shpresoj që ai të heqë dorë e të mos derdhet asnjë pikë prej gjakut të tij!”*

Nga kjo thënie kuptohet se Osmani kishte dyshim në lidhje me synimin e Talhait për hilafetin, pasi të mbaronte puna e halifit të tretë, prandaj Osmani i la dorë të lirë Talhait mbi “Shtëpinë e pasurisë”. Megjithëkëtë, Talhai nuk ishte prej atyre që mjaftoheshin vetëm me dhënie, por synonte hilafetin. Në ditët e fundit të rrethimit, Osmani e përsëriste shpesh fjalën e tij: *“I mjeri unë për Talhanë! Unë i dhashë atij kaq e kaq flori dhe ai po kërkon me ngulm gjakun tim!”*

Disa kanë treguar se e kanë parë Talhanë, ditën që u vra Osmani, të sulmonte portën e shtëpisë në krye të disa kryengritësve.

Ndërsa Aliu i tha një herë Talhait: *“Po të kujtoj Allahun. A nuk po e le Osmanin të qetë?!”* Dhe pas vrasjes së Osmanit, Aliu tha: *“E mallkoftë Allahu Ibn El-Asaben, – domethënë Talhanë - të cilit Osmani i dha aq shumë dhe ai bëri me Osmanin atë që bëri!”*

Ka shumë fjalë të tjera prej Ibn Ebù Tàlibit në drejtim të Talhait, që tregojnë se ai ishte personi që ka nxitur kundër Osmanit më shumë se kushdo tjetër; gjithashtu, ai ka bërë kujdes më shumë se kushdo tjetër që Osmani të vritej. Aliu thotë: *“...pasha Allahun! Nuk ka ndonjë që ka nxjerrë shpatën e që të jetë më i shpejtë për të kërkuar gjakun e Osmanit veçse ai që ka frikë se gjaku i Osmanit do të kërkojë gjakun e tij, për faktin se nuk kishte ndonjë tjetër që të bënte më shumë kujdes se ai⁽¹⁾ që të armiqësonte njerëzit, që punoi me aq ngulm për të veshur punën,⁽²⁾ me qëllim që të ndodhte dyshimi!”*

Në lidhje me Zubej bin El-Av’vamin transmetuesit e njoftimeve tregojnë se ai nuk pati ndonjë aktivitet të dukshëm për sprapsjen e të rebeluarve kundër Osmanit, madje shtojnë se ai dëshironte të ishte së bashku me ta; gjithashtu, transmetuesit, në njoftimet e tyre, theksojnë se te Zubejri dukej qartë fakti se ai ishte i prirur që të shpëtonte prej Osmanit, me shpresë se puna e hilafetit, pas Osmanit, do të kalonte në dorën e tij. Gjithashtu, Zubejri i tha në sy Aliut, kur u takua me të një ditë para Betejës së Xhemelit se ti ke qëllim të kesh hilafetin për veten tënde. Kur Aliu e pyeti se ç’të ka sjellë këtu, Zubejri i tha: *“Ti, pasi unë mendoj se ti bën të jesh halif dhe nuk je më i mirë se ne!”*

Edhe Aishja, gruaja e Profetit është tepër aktive në nxitjen e njerëzve për vrasjen e Osmanit. Shpeshherë ajo i kishte drejtuar halifit të tretë kritika, që atij i shkaktonin dhembje të forta, ndërkaq vazhdonte të nxiste njerëzit kundër tij. Ditën që Osmani i pakësoi asaj të ardhurat, ajo u zemërua shumë dhe rrinte në përgjim që ta shikonte duke folur në hytbe para myslimanëve dhe pikërisht aty ajo ngrihet duke mbajtur një këmishë të Profetit dhe me zë të lartë foli: *“O myslimanë, kejo është këmisha e të Dërguarit të Allahut! Ajo nuk është ronitur, kurse Osmani e prishi rrugën e tij!”*

(1) Asnjë nuk donte më shumë se Talhai që të derdhte gjakun e Osmanit.

(2) “për ta veshur punën”: që ajo të bëhej e dyshimtë e të mos mësohej e vërteta e saj.

Ibn Ebù El-Hadijdji ka transmetuar prej bashkëkohësve të Àishes se ajo priste çdo njeri që mendonte se mund të nxitej kundër Osmanit dhe tregon: “Ajo kishte nxjerrë një rrobë të të Dërguarit të Allahut, të cilën e kishte nderë në shtëpinë e saj. Atyre, që hynin në shtëpinë e saj, u thoshte: *“Kjo rrobë është e të Dërguarit të Allahut! Ajo nuk është prishur, por Osmani e prishi rrugën e tij!”*”

El-Belàdheriji transmeton se Abdullah bin Ab’bàsi shkoi një herë te Àishja, pasi e kishte ngarkuar Osmani me detyrën e kryesimit të periudhës së Haxh’xhit në Mek’kë dhe Àishja i tha atij këtë fjalë të qartë: “O djali i Ab’bàsit, Allahu të ka dhënë mendje e të ka pajisur me kapacitet për të kuptuar e për të shpjeguar çështjet, prandaj bëj kujdes të largosh njerëzit prej këtij tirani!” Gjithashtu, El-Belàdheriji tregon për një fjalë që ka thënë Àishja për Osmanin. Sikur ajo fjalë e saj të jetë e vërtetë, do të ishte një fakt që tregon për një urrejtje aq të madhe, sa shumë pak njerëz mund të kenë shfaqur një të ngjashme.

Àishja i ka thënë Mervànit: *“O Mervàn, pasha Allahun! Kam dëshirë që ai, domethënë, Osmani, të ishte në njërin prej këtyre enëve të mia matëse dhe ta mbështillja me gjithë barrën e tij e ta flakja në det!”*

Shpesh ajo përsëriste edhe këtë fjalë: *“Vriteni shalëhapurin, domethënë Osmanin, sepse shalëhapuri padysim që ka mohuar!”*

Tani ti e ke parë se Àishja dëshironte vrasjen e Osmanit, prandaj kishte urdhëruar forca për të vrarë atë, pasi ajo besonte se pas tij puna do të kalonte në dorën e Talhait dhe jo në dorën e Aliut. Në përforcim të këtij pretendimi është edhe fakti se ditën, që asaj i komunikuan vrasjen e Osmanit, gjendej në Mek’kë dhe menjëherë tha: *“Larg prej shalëhapurit! Ku je o gishtcunguar! Ku je o baba i Shiblît! Ku je o djalë i xhaxhait tim! Më bëhet sikur shikoj gishtin e tij që po i jep besën atij ai që çon devetë për ujë!”*

Me epitetin “gishtcunguari” u thirr Talhai, pasi humbi gishtin në Betejën e Uhudit. Edhe djali i Talhait, Muham’medi, kur është pyetur për tragjedinë e vrasjes së Osmanit, ka pohuar se edhe ai ishte pjesëmarrës përkrah babait të tij e Àishes. Sipas asaj që thotë autori i librit *“Fillimi dhe historia”* rezulton se “njerëzit më të ashpër kundër Osmanit ishin: Talhai, Zubejri dhe Àishja.

Përveç këtyre hakmarrësve, për gjakun e Osmanit, ishte edhe Abdurrahman bin Afi, pasuria e të cilit ishte pakësuar shumë gjatë kohës së Osmanit. Abdurrahmani, atyre që hynin e dilnin te shtëpia e tij, u ka thënë: *“Shpejtojeni atë, domethënë, vriteni sa më shpejt, para se të marrë përforcime prej pushtetit të tij!”* Më pas Abdurrahman bin Afi ishte edhe prej armiqve më të mëdhenj të Aliut dhe prej atyre që e kërkonin prej tij gjakun e halifit të vrarë.

“Kurejshët më të ashpër kundër Osmanit u kthyen te ai pas vrasjes së tij dhe qëndrimi i Aishes në këtë tragjedi është forma më e qartë e kontradiktës së rrallë e të habitshme për qëndrimin e vrasësve të Osmanit ndaj atyre kurejshëve ambiciozë. Osmanin e vrau Aishja me nxitjen e saj të drejtpërdrejtë e me aktivitetin e saj shtytës, pasi ajo shpresonte që pushteti të kthehej në dorën e fisit Temijm⁽¹⁾ dhe pikërisht në personin e djalit të xhaxhait të saj, Talhait. Osmanin e vranë Talhai e Zubejri dhe Saëd bin Ebù Vek’kasi me pasuritë e me intrigat e tyre. Osmanin e vrau Muavija, me partinë e tij, duke u larguar prej Osmanit. Osmanin e vrau Mervani e familja El-Hakem dhe shokët e tyre prej familjes Ebù Muji, me egoizmin e me provokimet e tyre. Por pas vrasjes së Osmanit, kur puna u vu në dorën e Ali bin Ebù Talibit, me dëshirën e përbashkët të shumicës së myslimanëve, të gjithë këta bënë një kthesë të paprecedent e të pajustificueshme: Për ata, Osmani dje ishte mohues dhe sot u bë dëshmor i dhunuar nga padrejtësia.”⁽²⁾

Dhe tani shiko në fjalët që thanë Sejid bin El-Às dhe Mugijreh bin Shuëbeh, kur, diku pranë Hajberit, u takuan dy ushtritë që po marshonin nga Mek’ka në drejtim të Basras për të luftuar Aliun. Në fjalën e këtyre të dyve ka një pohim të qartë, që tregon se Talhai e Zubejri janë përgjegjës për vrasjen e Osmanit. Ndërsa Sejdi ishte duke inspektuar forcat e ushtrisë, i tha Aishes: *“Ku dëshiron të shkohsh, o nënë e besimtarëve?”*

- Ajo i tha: *“Dua të arrij në Basra!”*
- *“Çdo të bësh në Basra?”* - i tha Sejdi.
- Ajo tha: *“Të kërkoj gjakun e Osmanit!”*

⁽¹⁾ Aishja është e bija e Ebù Bekrit, i cili është kurejsh prej fisit Temijm.

⁽²⁾ “Besëdhënës i dyshimtë” - Halijf Makhzùm: f. 183.

- Atëherë Seijdi i tha: *“Vrasësit e Osmanit janë me ty.”*
- Pastaj Seijdi i tha Mervàn bin El-Hakemit: *“Po ti, ku do të shkosh?”*
- *“Në Basra.”* - i tha Mervàni.
- *“Ç’do të bësh atje?”*
- Mervani u përgjigj: *“Të kërkoj vrasësit e Osmanit.”*
- Seijdi i tha: *“Ja ku janë vrasësit e Osmanit, ata janë së bashku me ty.”*

Këta dy burra, Talhai e Zubejri e vranë Osmanin dhe secili prej tyre e kërkon hilafetin për vete dhe, pasi e mposhtën atë me dhunë, thanë: *“Ne e lajmë gjakun me gjak dhe mëkatin me pendim.”*

Kurse Mugijreh bin Shuëbeh u tha njerëzve: *“Nëse kini dalë së bashku me nënat tuaja, është më mirë për ju që të ktheheni, por nëse kini dalë të zemëruar për Osmanin, janë të parët tuaj ata që e vranë Osmanin. Nëse doni të dënoni Aliun për ndonjë gjë, atëherë bëjeni të qartë punën për të cilën e dënoni. Kijeni frikë Allahun! Pse dy ngatërresa të mëdha brenda një viti?”*

* * *

Fladi

Kështu qëndron puna me ata që nxitën e shtynë të tjerët të ngrihen kundër Osmanit dhe që janë vrasësit e tij, të cilët, më pas valëvisnin para njerëzve këmishën e tij të përgjakur për të kërkuar prej Aliut gjakun e tij. Përsa i përket Aliut, deri tani kemi folur aq gjerë e gjatë, sa është e mjaftueshme për të kuptuar të vërtetën e qëndrimit të tij ndaj ngatërresës që u kurdis.

Kemi parë më sipër se Aliu nuk gëzonte simpatinë e halifit të vrarë, gjithashtu kemi parë se Mervani vazhdimisht e këshillonte padronin e tij të vriste Aliun e sahabët e tjerë, pasi kështu ai do të shpëtonte nga ndërgjegjet e pastra, që kontrollonin emevitë e krerët e tjerë të parisë në të gjitha punët që ata bënin. Gjithashtu, me vrasjen e tyre Mervani i sugjeronte Osmanit se do të arrinte të dënonte edhe njerëzit e mirë që qëndronin prapa tyre. Por fisnikëria, që e karakterizonte Aliun, qëndronte më lart se armiqtë me të tjerët edhe atëherë kur vetë ai ishte bërë objekt i armiqtësisë. Për një burrë si Ali bin Ebù Tàlibi ishte shumë

larg që ai të armiqësohej me halifin, për shkak se ai desh ta largonte apo për shkak të një prirjeje për ta afruar, pasi largimi dhe afrimi në zemrën e Aliut janë që të dyja të këqija dhe kurrë nuk mund të barazojnë atë që kishte Aliu në karakterin e tij: tolerancën, dashurinë dhe prirjen e tij për punë të mira ngado që ato të vijnë, si dhe urrejtjen e tij të madhe për ndeshjen me armë. Te Aliu bën përjashtim ajo ndeshje, që bëhet për të sprapsur një padrejtësi dhe për të forcuar drejtësinë. Për të gjitha këto Aliu asnjëherë nuk ngurroi të këshillojë Osmanin, sa herë që rasti e mundësonte që ai të jepte një këshillë për halifin, qoftë edhe në kundërshtim me dëshirën e atyre që rrinin pranë halifit. Gjithashtu, Aliu nuk mungoi as të dalë në mbrojtje të halifit, atëherë kur mbrojtja e tij ishte detyrë, siç qe rasti kur duhej mbrojtur jeta e halifesë, që ishte vënë nën kërcënimin e vdekjes.

Shumë herë Aliu i ka sprapsur njerëzit prej halifit, kur ata planifikonin ta përmbysnin atë dhe i propozonin atij postin e halifit. Në të gjitha këto raste Aliu jo vetëm që i ka refuzuar propozimet e tyre, por edhe i ka kërcënuar për veprimet që ndërmerrnin. Shumë herë Aliu ka akuzuar ata që nxisnin kundër Osmanit se donin të mbillnin ngatërresa. Ai gjithmonë dilte në mbrojtje të tij dhe, pavarësisht se e keqja ishte përqendruar te njerëzit e fisit të tij, në mbrojtjen e dhënë Aliu shikonte një hapësirë sado të vogël për të shpresuar një përmirësim në mesin e atyre reve të errëta të privilegjeve, të nëpërkëmbjes së të drejtave, të dëshpërimit e të prerjes së shpresës. Është fakt se, kur kryengritësit erdhën te Aliu dhe i vunë në dorë akuzën, me të cilën ata akuzonin suitën e Osmanit dhe këshilltarët e tij, ai e vuri në dyshim punën e letrës, që e gjetën te shërbyesi i Osmanit në rrugën e tyre për në Egjipt. Me qëndrimin e tij Aliu kishte qëllim që akuzën dhe përgjegjësinë ta linte në mesin e tyre, për t'i vënë ata në provë dhe nga ana tjetër, për të ulur zemërimin që dukej në fytyrat e vrenjtura e që vlonte në zemrat e tyre. Ai u tha atyre: *“Ç’punë ju mblodhi juve në një rrugë të vetme, kur ju keni dalë veç e veç prej Medinës dhe secili mori rrugën në një drejtim të caktuar?”*

Më sipër kemi parë edhe këshillën që Aliu i dha Osmanit në çastin kur njerëzit ishin mbledhur kundër tij dhe Osmani e trajtoi problemin

sipas këshillës së Aliut, megjithëse këshilla e Aliut ishte në kundërshtim me dëshirat e interesat e këshilltarëve të halifit. Në fillim Aliu e njoftoi halifin me këto fjalë: *“Njerëzit që kam prapa, më kanë folur për ty, ...etj.”*

Qëllimi kryesor i Aliut, në të gjitha qëndrimet e tij, ishte që të mos zgjerohej më shumë e çara e konfliktit mes popullit e mes qendrës së hilafetit, ndryshe do të rezultonte një pretekst, që në asnjë rast nuk do të sillte të mirën për myslimanët. Veç kësaj, Aliu kishte besim të patundur se përmirësimi gjithmonë ishte i mundshëm. Prandaj ai kundërshtonte prerë trajtimin e punëve me shkatërrime, me ngatërresa, me gjakderdhje e me mosmarrëveshje.

Lartësia shpirtërore e Aliut arrinte deri aty sa vetëm pak njerëz janë në gjendje ta kuptojnë, qoftë edhe në rastet kur mëdyshja te Aliu bëhej aq e rëndë për shkak të veprimeve që ndërmernte Osmani kundër tij, në rastet kur halifi herë e urdhëron të largohet prej Medinës dhe herë i thotë të kthehet e të qëndrojë. Në të gjitha këto raste Aliu zbaton urdhrin pa kërkuar asnjë shpjegim për këtë mënyrë veprimi ndaj tij.

Vetëkuptohet se madhështia e qëndrimeve të Aliut buronte nga dëshira e tij e madhe për t'i bërë mirë të tjerëve dhe për ndërtimin e marrëdhënies me njerëzit, mbi bazën e mëshirës e qëndrimit përkrah tyre në gjendje vështirësish. Aliu i bindet vullnetit të Osmanit, kur ai e urdhëron që deri në darkë të ketë lënë Medinën, me qëllim që ai të ishte larg syve të dashamirësve e mbështetësve të tij dhe që ata të mos brohorisnin më për emrin e tij. Aliu i bindet vullnetit të Osmanit edhe atëherë kur ai e thërret të kthehet në Medinë, që t'u flasë njerëzve, me qëllim që t'i sprapsë ata prej tij. Siç e kemi parë, kjo mënyrë veprimi me Aliun është përsëritur shpesh nga ana e Osmanit, derisa një herë Osmani dërgoi te Aliu Ibn Ab'bàsin, që t'i komunikojë atij urdhrin për të braktisur Medinën. Aliu i tha: *“O djalë i Ab'bàsit, Osmani nuk do gjë tjetër veçse të më bëjë mua si një deve që djersin duke shkuar e duke ardhur. Më dërgon fjalë të largohem, pastaj më dërgon përsëri fjalë të kthehem dhe ja tani të dërgon ty që të më komunikosh urdhrin që të largohem! Pasha Allahun, unë kam sprapsur prej tij aq sa kam frikë që jam bërë mëkatar!”*

Muham'med bin Ebù El-Hanefij'jeh transmeton se një herë Aliu

tha: “Sikur Osmani të më drejtonte kështu, patjetër që do ta dëgjoja e do të bindesha.” vetëm e vetëm për të ruajtur paqen dhe për të prerë shkaqet e ngatërresës.

Por ajo që e shfaqëson Aliun, në mënyrën më të shkëlqyer për vrasjen e Osmanit, është fjala me të cilën Aliu i drejtohet Muavijes: “Më kërkove atë çka nuk e mbulojnë as duart e as gjuha imel!” dhe “Nëse fajti i tij qëndron në orientimin e në udhëzimin tim, megjithëse kaq i qortuar, ai nuk ka asnjë faj!”

* * *

Në të vërtetë, Aliu i ka bërë të mira Osmanit kur ishte gjallë dhe kur vdiq. Aliu e këshilloi Osmanin dhe ka punuar shumë, që ai të vërë në udhë të drejtë mënyrën e qeverisjes dhe bashkë me të të viheshin në udhën e drejtë edhe njerëzit; Aliu e ka mbrojtur Osmanin me gjakun e djemve të tij. Pastaj vrasësit e tij, që kryen këtë mizori, shpifën dhe thanë se vrasësi i Osmanit është Aliu dhe fjala e tyre u besua. Në lidhje me këtë fakt, flet fjala që ka thënë Ibn Sijrini në librin “El-Akdul-ferijd” - “*Dekada e vetme në llojin e saj*”: “Unë nuk e kam ditur se Aliu u akuzua për gjakun e Osmanit derisa mori besëdhënien. Kur njerëzit i dhanë besën, e akuzuan atë!”

ACARET PËSHTJELLIN SHTETIN

* *Nuk gjejmë jetë rreçteje. Alidhejemi të kënaqur vetëm me ty!*

Kryengritësit

* *Ah, sikur këto të paloseshin, kaqëllim qiellin e tokën, kur puna të plotësohej për Alium!*

Àishe

* *Osmaniishtenëmesintuajdhejuelatë vetëm. Kur do ta mësoni këtë dhe kur do të shfaqet te ju ky mendim?!*

El-Mundhir bin El-Xhàrùd

* *Unë nuk e kam ditur se Aliu akuzua për gjakun e Osmanit, derisa mori besëdhënien. Kur njerëzit i dhanë besën, e akuzuan atë.*

Ibn Sijrijn

Edhe disa ditë pas vrasjes së Osmanit, njerëzit në Medinë ishin në kërkim të personit që mund të merrte përsipër drejtimin e vendit. Egjiptianët këmbëngulnin që ky të ishte Aliu, por ai nuk pranonte. Ja se çfarë i ka thënë Aliu njerëzve në ato ditë krize: *“Më lini mua dhe kërkoni dikë tjetër. Unë jam si çdo njëri prej jush. Nëse ju do të më lini, do të jem më i dëgjueshmi e më i binduri prej jush ndaj atij që ju do t’i jepni pushtetin, madje për ju unë jam më i mirë të jem ministër se prijësi juaj.”*⁽¹⁾

Njerëzit u mblodhën rreth tij dhe këmbëngulnin që ai të merrte pushtetin. Njerëzit po dyndeshin nga të gjitha anët rreth Aliut, sa mund të mendoje se ishin vrasës të njëri-tjetrit dhe të gjithë i thanë Aliut: *“Nuk gjejmë tjetër veç teje, o Ali, dhe jemi të kënaqur vetëm me ty, të japim besën se nuk do të përçabemi e nuk do të kundërshtojmë!”*

Ndërkaq Eshter En’nekhaj i merr dorën dhe i jep besën. Pas Eshterit i dhanë besën të gjithë të tjerët dhe të gjithë thanë: *“Askush nuk bën për këtë punë përveç Aliut.”*

Njerëzit brohoritën për emrin e Aliut, siç e kanë zakon njerëzit. Ata brohorisnin për faktin se kishin vënë në krye një person, që i njihnte mirë nevojat e tyre, një person që besonte sinqerisht në të drejtën e tyre, kishin vënë në krye një dijetar, një burrë të urtë dhe një baba bujar. Njerëzit u gëzuan që Aliu pranoi dhe u dukej vetja sikur përjetonin një shpresë, që kurrë nuk do të mbaronte, pasi kishin jetuar gjatë në errësirat e rënda të poshtërimit e të privimit të emevive.

Përshkrimin më të bukur të besëdhënies për halif e ka bërë vetë Aliu me fjalën e tij: *“Gëzimi i njerëzve, kur më dhanë besën, arriti deri aty sa fëmija ndriste nga gëzimi, hidbej përpyetë i madhi, vraponte i sëmuri dhe zbuluan fytyrën vajzat e reja.”*

Ditën e Xhuma Aliu u ngjit në minber, ku i dhanë besën ata që nuk kishin pasur mundësi ta bënin këtë veprim të djeshmen. I pari, që i dha besën në xhami, qe Talhai, më pas i dha besën edhe Zubejri, por pas besëdhënies çdo njëri prej këtyre të dyle tha: *“Në të vërtetë, i dhashë besën Aliut dhe vala e detit më kishte zënë grykën.”*

⁽¹⁾ Për të mësuar më shumë rreth pikëpamjes së Aliut për sundimin, referohu në kapitullin “Pushteti rrjedh prej komunitetit” të këtij libri.

Ç'do të thotë kjo fjalë e Talhait dhe e Zubejrit? Me fjalë të pakta fjala e këtyre të dyve shpreh mendimin e shumicës së kurejshëve e të krerëve autoritarë, që lakmonin sundimin, pasi puna përfundoi në dorën e Aliut. Ata e urrenin Aliun nga ambicia që kishin për pushtet, si dhe për faktin që pushteti u vu në dorën e Aliut. Ata u sulën të hakmerreshin kundër tij pikërisht për shkak të kryesisë e të pozitës që ata e dëshironin për vete, madje ata ishin shprehur qartë se pushteti nuk mund të vihej në dorën e tij, pasi Aliu gjithmonë punën e mirë do ta vendoste vetëm aty ku ajo duhej vënë. Ai kurrë nuk do të linte detyrën në dorën e atij që nuk ishte i aftë e i përshtatshëm për atë punë. Aliu e ata kurrë nuk shkonin krah për krah mbi kurrizin e të uriturit e atij që nuk kishte rroba të vishte. Përveç kësaj, postin e halifit e lakmonin të gjithë kurejshët autoritarë, sidomos Talhai e Zubejri. Aliu ka folur më shumë se një herë në lidhje me armiqtë e kurejshëve, madje është shprehur aq qartë, sa fjalës së tij nuk mund t'i bëhet asnjë lloj interpretimi tjetër veç qartësisë që ajo shpreh, si dhe për faktin se çdo fjalë e Aliut shpreh qartë qëndrimin e tij: *“Çka për mua e për kurejshët! Pasha Allahun, unë i kam luftuar ata si mohues dhe patjetër që do t'i luftoj edhe si ngatërrestarët! Dje unë isha bashkudhëtar me ata, ashtu siç jam edhe sot bashkudhëtar me ata!”*

Shumica e kurejshëve e urrenin Aliun edhe për shkak se shumë kurejshë kishin rënë nën shpatën e tij, kur ata e kishin sulmuar atë dhe, siç thotë vetë Aliu: *“Shumë kryengritës i ngritën atij prita!”*

Por e gjithë kjo kategori kurejshësh, me në krye Talhain e Zubejrin, nuk kishin rrugëdalje tjetër veçse të jepnin besën për Aliun, pasi opinioni i përgjithshëm, në të gjithë bashkësinë arabe dhe në zonat e çliruara, veçanërisht egjiptianët, në asnjë rast nuk do të lejonte të zinte postin e halifit dikush tjetër përveç Aliut, sepse cilësitë e tij ishin pikërisht ato cilësi që kërkonte revolucioni shoqëror në personin e halifit. Revolucioni kërkonte drejtësi në krahina, mëshirë ndaj të pafuqishmëve, shtetëzimin e *“Shtëpisë së pasurisë”*, ndalimin e monopolit mbi mallrat, që sillnin dobi për masën dhe sundimi të ishte i orientuar në përputhje me konceptet e me parimet e drejtësisë. Të gjitha këto cilësi nuk gjendeshin në asnjë person tjetër përveç Aliut.

Personat që kishin më shumë ambicie për postin e halifit dhe që shpresonin ta arrinin atë në konkurrencë të ashpër me Aliun, ishin Talhai e Zubejri, megjithëse të dy nuk kishin asgjë nga cilësitë që kërkonte revolucioni. Nga mënyra e veprimit, të dy ngjanin me njerëzit e fisit të Osmanit, kundër të cilëve u ngritën të pafuqishmit e të privuarit për shkak të mënyrës se si vepronin. Të dy dëshironin sundimin, pasurinë dhe autoritetin. Më sipër pamë se ç'kishte thënë Osmani në lidhje me Talhanë: *"I mjери unë për Talhanë! Unë i dhashë atij kaq e kaq flori dhe ai po kërkon me ngulm gjakun tim."*

Masa e njerëzve e kishte kuptuar të vërtetën e kandidatëve për halif menjëherë dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë, prandaj qëndruan përkrah Aliut dhe morën Talhain e Zubejrin me forcë për t'i dhënë besën Aliut. Në lidhje me besën, që këta të dy i dhanë Aliut dhe më pas me daljen e tyre nga kjo besëdhënie në pragun e Betejës së Xhemelit, Aliu është shprehur: *"Ata të dy hynë me fytyrën e mëkatarit dhe dolën me fytyrën e të pabesit."*

Me këtë fjalë Aliu tregon se ata nuk hynë të japin besën ashtu siç hynë të gjithë njerëzit me dëshirën për të arritur përmirësimin për të cilin ishin mbledhur rreth Aliut; gjithashtu, kjo fjalë e Aliut tregon se ata të dy dolën nga besa e dhënë duke u sjellë pabesisht ndaj tij e ndaj rrugës së tij të drejtë.

Që ditën e parë Aliu filloi të mobilizojë forcat e tij për të përmirësuar të gjitha punët e njerëzve, që deri tani ishin nxjerrë nga rruga e drejtë. Veprimi i parë, që ndërmoi Aliu, qe shkarkimi i atyre guvernatorëve që kishin bërë padrejtësi dhe që kishin prekur rregullat e Islamit, që ishin feja e tij; gjithashtu, Aliu dënoi të gjithë ata që kishin lejuar vënien dorë mbi mundin e njerëzve, ata që kishin akaparuar pasuritë dhe kishin ngopur epshet e tyre me gjakun e popullit. Në këtë politikë dobishjellëse Aliu eci pa u zvarritur, eci me vendosmëri, pa u merakosur dhe pa u frikësuar se do të zemëroheshin personat me autoritet për shkak të privilegjeve të humbura.

Aliu e filloi hilafetin e tij në ditë shumë të errëta, pasi ata, që kishin komanduar deri tani, menjëherë e gjetën gjuhën e përbashkët për të

qenë armiq të tij; gjithashtu, përkrah tyre u rreshtuan të gjithë ata që kishin përfituar prej regjimit të emevive. Në këto kushte Aliu u detyrua të luftonte në dy fronte, që vinin gjithnjë duke u zgjeruar e duke u larguar gjithnjë e më shumë, përveç trysnisë që ushtronte mbi këto dy fronte errësira e padrejtësive që thamë më sipër. Aliu e filloi punën me zbatimin e drejtësisë për njerëzit e thjeshtë e me heqjen e padrejtësive prej tyre, filloi të ndërtojë shtetin mbi themele ekonomike, shoqërore e morale të shëndosha. Njëkohësisht Aliu ishte i detyruar të ndiqte me vëmendje edhe problemin e kundërshtarëve të tij të shumtë, që ishin kryesisht prej parisë, qeveritarëve të guvernave, komandantëve të lartë të ushtrisë dhe atyre që zotëronin pasuri të shumta. Në të dyja këto beteja Aliu hyri me një vullnet që nuk njihnte lodhje, me një durim që nuk kishte kufi dhe më një besim që nuk e lëkundnin pësimet. Aliu ishte i vendosur që errësitat të bëheshin të dukshme njëra pas tjetrës dhe që drita e diellit të binte mbi çdo fushë e mbi çdo mal. Por, si qëndronte e gjitha kjo?

Ndërsa revolucioni shoqëror zgjidhte Aliun lider dhe komandant, që të ecte së bashku me revolucionin në rrugën e drejtë për realizimin e qëllimeve më të mira të këtij revolucioni, nga ana tjetër emevitë mblodhën njerëz e pasuri. Përveç kësaj, ata grumbulluan armë në Medinë e në disa krahina të shtetit dhe në fshehtësi e pa u diktuar u larguan me vrap në drejtim të Mek'kës me njerëzit e tyre, duke marrë me vete pasuritë e armët e tyre. Në Mek'kë ata filluan të punojnë në fshehtësi për të rrëzuar punën e Aliut, filluan të nxisin njerëzit kundër tij dhe të bashkoheshin me Mu'âvijen, nëse nevoja do ta diktonte këtë veprim për ta. Në të vërtetë, emevitë nuk kishin aspak nevojë për të gjitha këto organizime e masa të shumta, sikur të kishin pasur qëllimin e mirë e të sigurtë dhe sikur me të vërtetë të kishin synuar pasurinë e sundimin në rrugën e përfitimit për masën e njerëzve. Ambicia e madhe, që kishin emevitë për pushtet, si dhe shpresa e tyre se puna do të vihej në dorën e tyre, sapo të gjenin mundësinë për të larguar Aliun nga posti i halifit, ishin dy synime kryesore që i bënë emevitë të ndërmarrin të gjitha këto veprime. Përveç kësaj, edhe pasuritë e shumta, që ata grumbulluan gjatë kohës së Osmanit, ishin një faktor i rëndësishëm që i mundësoi atyre të

braktisnin halifin e drejtë, me qëllim që me këto pasuri të shtonin forcat për t'i përdorur kundër tij.

Aliu e kuptoi qartë se ç'bënin emevitë në fshehtësi dhe ç'kuptim kishte largimi i tyre me vrap për në Mek'kë, me pasuri e armë, prandaj Aliu i shtrëngoi kurejshët dhe i ndaloi ata të dilnin nga Mek'ka. Me këtë ndalim ai kishte qëllim të sprapste rrezikun që i vinte kohës së re prej tyre.

Në kohën kur kriza kalonte në një gjendje të acaruar hynë te Aliu disa prej sahabëve, ndër të cilët Talhai e Zubejri dhe i thanë: *“O Ali, ne vumë kusht zbatimin e ligjit të fesë. Këta njerëz kanë pjesë në gjakun e burrit, kishin për qëllim Osmanin dhe gjakun e tij ata e quajtën të lejuar për vete.”*

Aliu u tha: *“O vëllezër, nuk është se unë nuk e di atë çka dini ju, por puna është si të veproj me njerëzit që na kanë nën zotërim dhe ne nuk i kemi ata nën zotërim? Ja, së bashku me ata janë ngritur kundër edhe njerëzit tuaj. Ata i kanë përforcuar banorët tuaj të shkretëtirës, të cilët janë miqtë tuaj të ngushtë dhe që ju çojnë ku të duan. A mendoni se ka vend për forcë në ndonjërin prej gjërave që ata duan?”* Ata i thanë: *“Jo.”*

Atëherë Aliu foli: *“Jo, pasha Allahun, me lejen e Allahut unë nuk ndaj të njëjtin mendim me ju, pasi ndaj këtij problemi njerëzit ndajnë mendime të ndryshme: njëri grup mendon ashtu si mendoni edhe ju, një grup tjetër nuk mendon ashtu siç mendoni ju dhe një grup i tretë nuk mendon as kështu e as ashtu, derisa njerëzit të qetësohen, zemrat të zënë vendet e veta dhe e drejta të vihet në vend. Nga ana ime, të jini të qetë dhe shikoni se ç'do të mësoni, pastaj kthehuni!”*

Ata erdhën te Aliu të mbushur me dyshim në vërtetësinë e punës së tij dhe në punën e njerëzve, kurse ai u flet atyre me ato fjalë që heqin dyshimin, të cilin e zëvendëson me një lajm të qartë.

Ata erdhën te Aliu për ta kushtëzuar që ai të zbatonte ligjin e ekzekutimit të njerëzve. As ata e as ai nuk e kishin në dorë, ndër të cilit ishin njerëzit e tyre, përkrahësit e miqtë e tyre. Megjithëkëtë, Aliu u flet atyre me një argument që e hedh poshtë pretendimin e tyre, kur u thotë se ai di edhe më shumë nga ajo që dinë ata, se mundohet më shumë se ata dhe se ai kujdeset për problemin më shumë se ata. Pavarësisht nga këto fjalë të Aliut, ata shkuan në rrugën e gabuar dhe e braktisën rrugën e tij të drejtë. Ata u nxituan, në një kohë kur duhej ta trajtonin problemin me maturi e ta shikonin atë më në thellësi.

Ata erdhën me mendimin se të gjithë njerëzit ishin pjesëmarrës në vrasjen e halifit dëshmor, kurse ai u flet atyre me diturinë e shumtë që kishte në lidhje me faktin se njerëzit ishin të ndarë në grupe e në grupe dhe nuk ishin ashtu siç i mendonin ata.

Ata i erdhën atij me ndjenja e me dëshira, kurse ai u flet atyre me logjikë e me argument.

Ata erdhën dhe i thanë: “O *Ali!*” Në këtë fjalë të tyre kishte krekosje dhe ashpërsi, kurse ai u thotë atyre: “O *vellëzër!*” Fjalë që përmban butësi, mëshirë dhe shumë dashuri.

Ata erdhën t’i kërkonin gjakun e Osmanit, kur ndër ata kishte persona që kishin ndihmuar në vrasjen e tij, kurse ai u flet atyre për tolerancën e për faljen që buron prej zemrës e që rridhnin prej fjalës së tij, megjithëse për këtë punë të urryer ai ishte krejtësisht i pafajshëm.

Aliu i shtrëngon kurejshët edhe një herë tjetër për të mos u lënë atyre hapësirë për ngatërresa. Në këtë qëndrim të tij kishte vetëm urtësi e drejtësi në fjalë e në punë.

* * *

Aliu vazhdoi të shkarkojë guvernatorët e Osmanit dhe t’i largojë ata një e nga një, sepse në asnjërin prej tyre nuk shikonte ndonjë fakt që dëshmonte se ata mund të vepronin me drejtësi dhe që ai t’i linte në detyrë, kur deri tani çdo njeri prej tyre kishte ushtruar vetëm shtypje, kishte bërë padrejtësi, kishte mbjellë ngatërresa dhe kishte nëpërkëmbur liritë e njerëzve, derisa puna arriti te kryengritja kundër Osmanit. Aliu ishte i prirur që qeveritarët e guvernave t’i linte në postet që kishin, por e drejta nuk mund të shkojë krah për krah me të gabuarën dhe padrejtësia nuk mund të sprapset pa qëndruar në shkakun që e sjell atë. Aliun e këshilloi Ibn Ab’basi, e kishin këshilluar edhe shumë të tjerë, që për momentin t’i linte në postet që kishin, derisa gjendja të stabilizohej dhe pastaj ishte puna e tij të vepronte me ta. Por Aliu ishte i vendosur, që punët politike të ishin pikë referimi në administratën e shtetit sh-

embullor; gjithashtu, ai ishte i vendosur që të linte e të vinte në poste vetëm njerëz prej të cilëve rridhte dobi dhe që punonin në rrugën e tij për stabilitet, prandaj ai u përmbajt fuqishëm në besnikërinë e tij dhe në mendjen e në shpatën e tij. Në të gjitha gjendjet Aliu punoi me ngulm, që të hiqte këto errësira një e nga një.

Puna e Shamit e shqetësonte shumë Aliun. Se si qëndronte puna mes tij e mes Muàvijes, ne tashmë e kemi parë më sipër, prandaj Aliu këmbënguli që të shkarkojë Muàvjen, por edhe Muàvija, nga ana e tij, këmbënguli që të mos i japë besën. Në këtë gjendje të nderë hyri te Aliu Zijàd bin Handhaleh, që donte të mësonte se ç'do të vendoste halifi për Muàvijën, që t'u komunikonte njerëzve vullnetin e tij. Këto qenë vetëm çaste kalimtare fare të shkurtra derisa Aliu i tha Zijàdit: *"Përgatitu për luftë o Zijàd."*

- *"Për ç'arsye, o prijës i besimtarëve?"*

- Aliu i tha: *"Do të shkojmë të luftojmë Shamit!"*

- Zijàdi i tha: *"Butësia e maturia janë më të mira."*

- Atëherë Aliu recitoi vargun:

*"Kur ti bashkon zemrën e zgjuar e vendosmërinë,
me hundën përpjetë, pranë të vijnë padrejtësitë."*

Aliu mobilizoi ushtrinë dhe u përgatit të luftojë në Sham, me qëllim që t'i jepte Muàvijes një mësim të mirë. Në kampin e Aliut disa ishin në anën e tij, kurse disa të tjerë ishin kundërshtarë të tij. Në këtë kohë erdhën te Aliu Talhai dhe Zubejri dhe i thanë: *"O prijës i besimtarëve, na lejo të shkojmë të kryejmë Umreh! Nëse do të qëndrosh derisa të ketë mbaruar Umrjeh, ne do të kthebemi te ty, nëse do të marshosh, ne do të të ndjekim!"*

Aliu i shikoi të dy dhe pas pak i tha: *"Po, pasha Allahun! Ç'umreh keni qëllim? Shkoni në punën tuaj!"*

Dhe kështu Talhai e Zubejri u larguan për në Mek'kë.

* * *

Emevitë, Talhai dhe Zubejri filluan të komplotojnë kundër atij që e kishte mbartur revolucionin shoqëror në postin e hilafetit. Ata filluan

të kurdisin kurthe e pabesi kundër tij, derdhën shuma të mëdha për të nxitur njerëzit kundër tij. Në këtë veprimtari ata kishin ndihmën e guvernatorëve e qeveritarëve të Osmanit, që kishte shkarkuar Aliu. Këta kundërshtarë e kishin bërë Mekën vendqëndrim dhe kishin mbartur aty të gjitha pasuritë e armët që kishin. Gjithashtu edhe Àishja, vajza e Ebù Bekrit dhe gruaja e të Dërguarit ishte një element tepër aktiv për ndeshjen e frikshme që filloi që ditën kur Aliu hipi në postin e hilafetit. Dhe tani mëso si e mori lajmin Àishja që Aliu u bë halif: *“Àishen e takoi një dajë i saj prej fisit benij Lejth, që quhej Ubejd bin Selemeh, i cili, pasi e pyeti Àishja, tha: “Ata kishin një mendim të përbashkët për Ali bin Ebù Talibin.”*

Atëherë Àishja tha: *“Ah, sikur këto të dyja, kishte qëllim qiellin e tokën, së paloseshin, nëse puna do të plotësobet për Aliun!”*

Në këtë kohë ajo ishte jashtë Mek'kës dhe pa humbur kohë u rikthye në Mek'kë dhe aty tha fjalën e saj: *“Pasha Allahun, Osmani u vra padrejtësisht! Pasha Allahun, patjetër që unë do të kërkoj gjakun e tij!”*

- Atëherë Ubejdi e pyeti: *“Përse?”*

- Pastaj Ubejdi vazhdoi t'i thotë asaj: *“Pasha Allahun, e para që ke shpresuar asgjësimin e tij ke qenë ti! Ti je ajo që ke thënë: “Vriteni shalëhapurin se ai është bërë mohues!””*

- Ajo u përgjigj: *“Ata i kërkuan të bëjë teube dhe pastaj e vranë. Vërtetë kam thënë unë, e kanë thënë edhe ata, por fjala ime e fundit është më e mirë se fjala ime e parë!”*

Në lidhje me këtë fakt, Et'taberij'ji transmeton disa vargje, me të cilat Ubejdullahu i përgjigjet Àishes. Në këto vargje ai e hedh mbi Àishen përfundimin e punës për vrasjen e Osmanit:

*“Prej teje është fillimi dhe prej teje janë ngjarjet;
Prej teje vijnë erërat dhe prej teje vjen rrebeshi;
Ti urdhërove vrasjen e imamit;
Ti na the se ai është bërë mohues!
Ne u ngritën të bindur për vrasjen e tij.
Vrasësi i tij është ai që urdhëroi.
Tavani nuk ra sipër nesh
Nuk u eklipsua as dielli e as hëna jonë!”*

Àishja shkoi drejt e në Mek'kë, pa devijuar rrugën për në ndonjë vend tjetër. Kur arriti aty, u takua me Talhanë, i cili e njoftoi për punën e Aliut me njerëzit dhe tha: *“Ata i dhanë besën Aliut, pastaj erdhën te unë dhe më shtrënguan derisa edhe unë i dhashë besën.”*

Pas kësaj fjale ajo tha: *“Si u bë që Aliu të hipë mbi qafat tona? Unë nuk do të shkel në Medinë derisa Aliu të ketë pushtetin!”*

Ajo filloi të bëjë një shpifje të rëndë kundër Ali bin Ebù Tàlibit dhe të nxisë njerëzit që të vrasin Aliun për të marrë gjakun e Osmanit. Kushdo që ndjek jetëshkrimin e Àishes, gjatë kësaj periudhe, e kupton urrejtjen e madhe që kishte ndaj Aliut. Që të zbulojmë edhe më shumë qëndrimin e saj, patjetër duhet të tregojmë shkaqet e kësaj urrejtjeje, që ajo mbarte në shpirtin kundër Aliut.

Urrejtja e Àishes ndaj Aliut, sipas fjalës së shumicës së historianëve, ishte mjaft e hershme dhe fillon që në ditën kur ajo hyri në shtëpinë e të Dërguarit. Prej shkaqeve të urrejtjes së saj ndaj Aliut, që nga ky çast, ishte fakti që ai ishte burri i Fàtimes dhe Fàtimja ishte e bija e Hadixhesë, e cila kishte zënë tërë qenien e Profetit me fisnikërinë e me moralin e saj të lartë; ajo kishte zënë qenien e të Dërguarit gjatë kohës që ishte gjallë dhe kishte të ai pas vdekjes një pozitë që Àishja kurrë nuk pati mundësi të zërë te Profeti vendin që kishte Hadixheja, me gjithë dhuntitë e vetitë e shumta që kishte!

Në periodiken **“Revista e Ez’herit”** thuhet tekstualisht: *“Kënaqësia e Allahut qoftë për Àishen, të cilën Allahu e kishte pajisur me cilësitë e larta: ajo kishte një vullnet me dimensione të largëta dhe synonte të arrinte majën më të lartë të lavdisë. Asaj nuk i mjaftonte pozita që kishte te Profeti, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, në krahasim me gratë e tjera të tij, pasi ajo dëshironte që në zemrën e Profetit të zinte vendin e parë, të zinte vendin e besnikes së parë, domethënë Hadixhesë. Dëshironte të kishte në zemrën e tij vendin e të dashurës së tij të parë, kujtimi i së cilës te ai nuk ishte zvjerdhur. Ai e përgëzonte atë dhe në respekt të saj nderonte shoqet e saj dhe fliste për atë vetëm me superlativa, që e tejkalojnë kohën. Më kot u mundua besnikja, me sharmin, me huret e saj dhe me format e ndryshme të zgjuarsisë e të fisnikërisë që t’i mbushte*

mendjen zotërisë së besnikëve e bujarit më të madh se Allahu i kishte dhënë atij gra më të mira se Hadixheja. Ngjiti shkallët, por mos diskuto për të vërtetën, pasi ajo u bë qartë. As diskutimi, as konkurrenca dhe as xhelozia prej më të mençurës e më të virtytshmes, si dhe cilësitë e tjera të mëparshme, si besnikëria e virtyti i lartë i mbartëses së këtyre vetive, të cilën ajo nuk e kishte parë, veçse i shtonin akoma më shumë mbartëses së këtyre vetive besnikëri, që shihej në fjalët lavdëruese aromësjellëse.”⁽¹⁾

Prej vetë Aishes është përcjellë: “Për asnjërën prej grave të Profetit, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, nuk kisha xhelozia ashtu si kisha për Hadixhenë, të cilën nuk e kisha parë, por vetëm ngaqë Profeti e përmendte shpesh. Madje edhe kur therte ndonjë dele, pasi e ndante në pjesë, patjetër do të çonte pjesë nëpër mikeshat e Hadixhesë. Shpesh i kam thënë: *“Sikur në gjithë botën nuk paska grua tjetër përveç Hadixhesë?!”*

Ai më thoshte: *“Ajo ishte, kush ishte, unë prej saj kam fëmijët.”*⁽²⁾

Aishja pohon se Profeti e përmendte shpesh Hadixhenë me të gjitha gratë e tij. Ishte e natyrshme që kjo pikëpamje të ndikonte edhe në mendimin që ajo kishte për Fatimen, të bijën e Hadixhesë. Pastaj vinte qëndrimi i saj ndaj Aliut, si burri i Fatimes dhe babai i dy nipave të të Dërguarit e të Hadixhesë.

Gjithashtu, prej shkaqeve të urrejtjes së saj të fortë ndaj Aliut ishte edhe qëndrimi që mbajti Aliu ditën e shpifjes, kur i foli të Dërguarit që ta divorconte. Por mbi të gjitha Aishja dëshironte që, pas vrasjes së Osmanit, hilafeti të vihej në dorën e Talhait, ashtu siç u bë katërçipërisht e qartë. Më sipër kemi parë sa u gëzua ajo për vrasjen e Osmanit dhe sa shumë shpresonte ajo që halif të bëhej Talhai.

Sapo arriti në Mek’kë, Aishja mblodhi njerëzit e saj, ndërsa krahu i emevive u përforcua me Talhanë e me Zubejrin. Por qëndrimi më i hapur armiqësor kundër Aliut, ishte qëndrimi që mbajti Aishja kundër Aliut e hilafetit të tij, pasi kështu armiqte e tij u bënë një grup i vetëm dhe së bashku u ngritën kundër Ali bin Ebù Tàlibit. Nga kjo gjendje

⁽¹⁾ “Mexhel’letul-Ez’her” pjesa e dhjetë, vol. 27 – 11 Maj 1956, f. 1063-1064.

⁽²⁾ I njëjti burim, f. 1060.

përfituan dhe ngritën kokat e tyre të gjithë emevitë, që deri tani kishin qëndruar të fshehur nëpër anë të ndryshme të Hixhazit e në vende të tjera. Ata e shfrytëzuan daljen e këtij triumfuesi kurejsh kundër halifit të ri. Prandaj, menjëherë bashkuan zërin e tyre me zërin e këtij triumfuesi, madje vunë në dispozicion të forcimit të opozitës pasuritë që kishin grabitur nëpër krahinat e vendet e tjera, me qëllimin e vetëm që të prishnin punën e Aliut. Ata erdhën në Mek'kë nga çdo anë e nga çdo cep, që të ndihmonin Àishen në nxitjen e njerëzve, duke përdorur si argument gjakun e të preferuarit të tyre, dëshmorit Osman. Në mënyrë të veçantë, në shfrytëzimin e këtij rasti për të dobësuar Aliun, u shqua Muàvija. Ai punoi shumë që të përforcohej nëpërmjet rrugës së armiqve të Aliut, edhe pse qëllimi i tij ishte në kundërshtim me qëllimin e Talhait e të Zubejrit, pasi Muàvija e dinte mirë se çdo njëri prej këtyre të treve e dëshironte punën për veten e vet pas fitores mbi Aliun.

Për Àishen u formua një ushtri, që arrinte në disa mijëra vetë, por krerët e këtyre njerëzve nuk kishin një mendim të përbashkët për rrugën që do të ndiqnin në marshimin e tyre dhe nga cila anë do të drejtoheshin në fillim të punës. Kushdo që ndjek njoftimet e liderëve të opozitës të kësaj periudhe dhe që futet në qëllimet që ndiqte secili prej tyre në këtë marshim, rreth të cilit ata po konsultoheshin mes tyre, do të kuptojë se ata nuk ishin ngritur për të kërkuar gjakun e Osmanit, ashtu siç pretendonin dhe aspak për të sjellë përmirësim në punë. Gjithashtu, ata nuk u ngritën për të përmirësuar Aliun, sipas zërave që përhapnin lart e poshtë, madje ata nuk po ngriheshin aspak për ato punë, për të cilat hiqeshin se i dëshironin dhe për të cilat u flisnin njerëzve e nxisnin masat, pasi secili prej tyre e shikonte punën nga ana e tij personale ose nga dëshira që të hakmerrej për ndonjë shpresë që kishte humbur me hilafetin, ose për ndonjë mendim personal që kishte ndaj Aliut, ose për të rikthyer lavdinë e familjes që tani e shikonte të mbaruar dhe se për rikthimin e saj nuk mund të mendohej në një kohë që Aliu ishte halif.

Përsa i përket Àishes, ajo donte, që në fillim të drejtoheshin të ndarë në drejtim të Medinës, kryeqytetit të hilafetit, me qëllim që të shembnin hilafetin e Aliut, para se ai të kishte mundësi të mobilizonte një ushtri,

me të cilën do të përballonte ushtrinë e Mek'kës. Disa prej tyre kundërshtuan dhe thanë: *"Jo, ne do të nisemi për në Sham!"* Emevitë u ngritën si një trup i vetëm e me radhë të bashkuara për ta hedhur poshtë këtë mendim, sepse të gjithë emevitë kishin vetëm një qëllim: Largimin e çdo rreziku prej guvernave, ku ata i kishin këmbët e forta. Prandaj ata punonin që puna për Muàvijën në Sham të ishte e stabilizuar, që toka e Shamit të mos shkelej prej thundrave të kuajve, pasi donin, që ajo tokë të mbetej vendstrehim, nëse do të pësonin disfatë në betejën e pritshme që do të zhvillonin kundër Aliut. Veç kësaj, ata kishin qëllim që, pavarësisht nga zhvillimet që mund të ndodhnin, Muàvija të kishte mundësi që aty të vente gurin e themelit të mbretërisë emevite. Për të gjitha këto, emevitë i vinin pengesa përpjekjeve të Aliut dhe donin që Aliu e armiqtë e tij, prej banorëve të Hixhazit e të Irakut të ndesheshin sa më larg kopshteve të Damaskut e intrigave të djalit të Ebù Sufjanit, Muàvijes.

Talhai e Zubejri donin që të linin mënjanë Medinën e Shamin dhe të drejtoheshin për në Basra, me argumentin se në Basra e në simotrën e saj Kufe, kishin përkrahës e ndihmës të shumtë. Përveç kësaj, këto rajone ishin nga rajonet më të mira, por që të dy, me këtë drejtim, që do të merrnin, dilnin jashtë së vërtetës së qëndrimit të tyre ndaj betejës për të cilën ishin përgatitur, ashtu siç ishin përgatitur edhe për rezultatet e saj më të largëta, kur të dy të arrinin fitoren. Nëse opozita do të triumfonte, në sajë të banorëve të Basras e të Kufes, padyshim që njëri prej tyre do të merrte pushtetin dhe do ta merrte ai që kishte më shumë ndihmës e përkrahës në njërin krahinë apo në tjetrën.

Ky mendim i Talhait e i Zubejrit përputhej me dëshirat e emvive, prandaj ata e përkrahën mendimin për të shkuar në Basra dhe të gjithë së bashku e paraqitën punën të Aishja duke thënë: *"O nënë e besimtarëve, lërë Medinën, pasi ata, që janë me ne, nuk do të bashkohen me të poshtrit që janë atje! Eja me ne të nisemi në drejtim të Basras! Në të vërtetë ne po shkojmë në një vend të humbur, ku do të na vënë para faktit se i kemi dhënë besën Ali bin Ebù Tàlibit, por ti do të bësh që ata të ngrihen kundër tij ashtu siç bëre të ngrihen banorët e Mek'kës dhe pastaj ti qëndro. Nëse Allahu do të bëjë që puna të dalë*

mirë, do të jetë edhe ajo që ti ke dëshiruar, ndryshe ne kemi bërë llogari, që këtë punë ta çojmë përpara vetëm me punën tonë, derisa Allahu të vendosë ashtu siç është vullneti i Tij.”

Emevitë shpenzuan para e pasuri të shumta për këtë fushatë dhe lajmësi i tyre njoftonte njerëzit me zë të lartë: *“Nëna e besimtarëve, Talhai e Zubejri janë ngritur të shkojnë në Basra, prandaj, kush do madhështinë e Islamit, të luftojë vendasit dhe të kërkojë gjakun e Osmanit! Nëse nuk ka pajime e kafshë, ja ku janë pajimet dhe shpenzimet e dubura!”*

* * *

Kur Aishja shfaqti gatishmërinë e saj për të marshuar në drejtim të Basras, te ajo erdhi Um'm Selemeh, që ta këshillojë dhe i tha: *“Dje ti i nxisje njerëzit kundër Osmanit dhe thoshe për të fjalët më të këqija. Për Osmanin ti nuk kishte emër tjetër përveç emrit **“naëthele” – “shalëhapur”.**”*

Um'm Selemeh i bëri thirrje të rrinte në shtëpinë e saj dhe të mos ngrihej kundër Aliut. Por ajo, kur e pa se ishte e pamundur ta bindte Aishen, që të hiqte dorë prej këtij marshimi dhe të qëndronte në shtëpinë e saj, dërgoi me një letër djalin e saj, Ymerin, te Ali bin Ebù Tàlibi. Në këtë letër i shkruante: *“O prijës i besimtarëve, sikur të mos kundërshtoja Allahun e lartësuar dhe ti nuk e pranon këtë kundërshtim nga ana ime, patjetër që do të kisha ardhur së bashku me ty. Ky është djali im, Ymeri. Pasha Allahun, ky djalë është për mua më i shtrenjtë se shpirti im. Ai do të dalë së bashku me ty për të marrë pjesë në të gjitha betejat që do të zhvillosh.”*

Aishja punoi shumë, që, në këtë dalje për në Basra, të shoqërohej prej grave të tjera të Profetit, por të gjitha ato nuk pranuan të shkonin me të, me përjashtim të Hafsas, vajzës së Ymerit, e cila ishte e prirur të marshonte së bashku me të tjerët për të luftuar Aliun. Por edhe te ajo shkoi vëllai i saj, Abdullah bin Ymeri dhe i kërkoi të qëndronte në shtëpinë e vet, të mos dilte dhe të ndiqte shembullin e grave të tjera të të Dërguarit. Hafsaja veproi sipas mendimit të vëllait të saj, duke i kërkuar ndjesë Aishes: *“Abdullahu hyri mes meje e mes daljes.”*

Turmat marshuan nën flamurin e Aishes në drejtim të Basras dhe, pasi kishin bërë një pjesë të rrugës, diku afër Hajberit, u takuan me emeviuin Seijd bin El-Àsin dhe me Mugijreh bin Shuëbeh, të cilët i folën atyre me ato fjalë, që i kemi përshkruar më parë. Më pas bin El-Àsi filloi të punojë për të hedhur opozitarët kundër njëri-tjetrit. Ky veprim i tij ishte në përputhje me planin e përgjithshëm emevit, që synonte dobësimin e përkrahësve të Aliut e të armiqve të tij, në mënyrë të barabartë dhe kështu puna e pushtetit të vihej në dorën e familjes emevi dhe jo në dorën e ndonjë familjeje tjetër. Seijd bin El-Àsi u takua në vetmi me Talhanë e me Zubejrin dhe i pyeti: *“Nëse ju të dy do të fitoni, cilit do t’ia jepini pushtetin? Më thoni të drejtën!”*

- Të dy i thanë: *“Njërit prej nesh, atë që do të zgjedhin njerëzit.”*

- Atëherë Seijdi i tha: *“Meqenëse ju keni dalë të kërkoni gjakun e Osmanit, atëherë pushtetin duhet t’ia jepni djemve të tij.”*

- Ata të dy i thanë: *“Do të lëmë mubaxhbirinët e moshuar dhe pushtetin do ta lëmë në dorën e djemve të tyre.”*

- Përsëri Seijdi tha: *“Po më bëni të mendoj se duhet të punoj që pushtetin ta nxjerr prej duarve të djemve të Abdimenafit.”*

Nga ana tjetër, edhe Mervani bënte të njëjtën gjë si Seijd bin El-Àsi, duke hedhur farën e përçarjes në mesin e opozitarëve, por me një rrugë në të cilën kishte shumë rrotullime e zgjuarsi të madhe. Aliu mori njoftim se një ushtri e madhe po lëvizte nga Mek’ka në drejtim të Basras, për të kërkuar gjakun e Osmanit. Aliu ndjeu dhembje të thellë, pasi ky njoftim tregonte qartë se përçarja tashmë kishte ngjarë. Ai ndjeu dhembje edhe për faktin se kjo përçarje do të bënte që lëvizja për përmirësim të deformatohej e të pengohej, në vend që ajo të vazhdonte për të arritur qëllimet e saj. Veç kësaj, ngritja e banorëve të Mek’kës kundër tij padyshim që do të shkaktonte anarki dhe do të bënte të lejuar lëvizjen e kundërshtimit në një shkallë tepër të gjerë, sepse në këtë lëvizje do të gjenin strehim guvernatorët e qeveritarët e shkarkuar e që tani ishin rebeluar në disa krahina sipas shembullit të Muavijes. Sapo mori këtë njoftim, Aliu mblodhi banorët e Medinës dhe para tyre mbajti këtë fjalim: *“Allahu i lartësuar ka bërë mëshirë e falje mëkatesh për mizorin e këtij ym’meti,*

urse për atë, që është angazhuar me drejtimin e punës, ka bërë rrugën e drejtë, fitoren e shpëtimit. Atij që nuk i mjafton e drejta, do të merret me të gabuarën. Vini re, Talbai, Zuberji dhe nëna e besimtarëve janë bashkuar të zemëruar kundër sundimit tim dhe u bëjnë thirrje njerëzve për përmirësim. Unë do të tregoj durim ndaj gjërave, nga të cilat nuk kam frikë për bashkësinë tuaj dhe do të heq dorë, nëse ata heqin dorë. Shkurtimisht kjo ishte ajo që më njoftuan në lidhje me veprimet e tyre.”

Aliu donte të eliminonte ngatërresën para se rreziku i saj të zmadhohej, prandaj mendoi të ndryshojë gjendjen para se mekasit të arrinin në Medinë. Mendonte se ishte më e përshtatshme të sprapste shpifjen, ngatërresën e të ndalonte gjakderdhjen. Aliu la zëvendës në Medinë Sehl bin Hanijfin dhe u nis në drejtim të Mek’kës me ushtrinë e tij, që e kishte përgatitur për të luftuar në Sham. Me Aliun u bashkuan shumë vetë prej banorëve të Basras e të Kufes. Kur Aliu, me ushtrinë e tij, arriti në një vend të pa banueshëm, që quhej Rebdeh, e njoftuan se ushtritë e treshes kurejshe, që ishin nisur prej Mek’kës, sapo ishin larguar prej këtij vendi dhe se qëllimi i tyre ishte të arrinin në Basra. Aliu qëndroi aty aq kohë sa i duhej për të vënë punët në rregull dhe punoi që të përmirësonte ato çka ishte prishur prej dëshirave të popullit. Gjithashtu, i shkroi Àishes një letër: *“...ti dole prej shtëpisë tënde si mëkatore ndaj Allahut dhe të Dërguarit të Tij, si kërkon një punë, që ishte objekt i fjalës tënde dhe tani pretendon se dëshiron paqen mes njerëzve? Pa më thuaj: “Kur janë bërë gratë komandante të ushtrive?” Ti po mashtron, kur thua se tani kërkon gjakun e Osmanit, kur Osmani është i fisit emevi, kurse ti je e fisit Temijm bin Murr’rreh! Unë kam jetën time, por fakti që të ekspozon ty në këtë pësim dhe të shtyn të mëkatosh, është shumë më i rëndë se mëkati që kanë bërë vrasësit e Osmanit. Ti nuk ishte e zemëruar derisa të bënë të zemërohesh dhe nuk kishe marrë zjarr derisa bënë që ti të ndizesh flakë. Kije frikë Allahun, o Àishe, kthehu në shtëpinë tënde, ule perden tënde. Selam!”*

Aliu donte që ta shfajësonte Àishen për këtë dalje kundër tij, si dhe për komandën e ushtrisë që kishte marrë, prandaj ai i thekson asaj se ata “bënë të zemërohesh dhe bënë që ti të ndizesh flakë”. Në këtë fjalë të Aliut shikohet kujdesi i tij për të si grua, krahas respektit ndaj pozitës së

saj. Në fjalën e tij Aliu gjen edhe një rrugëdalje për të, kur flet për faktin që e ka shtyrë atë në mëkat, sipas shprehjes së tij, dhe ky gabim e ka ekspozuar atë para vështirësive dhe e ka shtyrë të dalë prej shtëpisë së saj, fakt të cilin Aliu e konsideron më të rëndë se mëkati që bënë vrasësit e Osmanit. Menjëherë e këshillon që të ketë frikë Allahun, të kthehet në shtëpinë e vet, pasi me këtë veprim, nga ana e saj, qëndron siguria e vendit dhe për këtë ajo do të ketë miratimin e të gjithë njerëzve.

Por Aishja nuk i vuri rëndësi kësaj këshille, vazhdoi rrugën për aty ku ishte nisur të shkonte dhe i dërgoi Aliut si përgjigje atë fjali të shkurtër, e cila përcaktoi qëndrimin e saj ndaj tij dhe shpalli sheshit armiqësinë e saj personale ndaj tij, pasi fjala e saj ishte ndarëse në luftë e në paqe: *“O djalë i Ebù Tàlibit, puna është më e rëndësishme se qortimet! Ne kurrë nuk do të hymë nën bindjen tënde, prandaj ti bëj ç’ke për të bërë! Selam!”*

Të njëjtat fjalë i erdhën Aliut edhe prej Talhait e Zubejrit.

Kur ushtria e Aishes arriti pranë Basras, komandantët u konsultuan mes tyre, në lidhje me problemin e hyrjes në qytet, pasi e dinin mirë se përkrahësit e Ali bin Ebù Tàlibit në Basra ishin të shumtë. Prandaj ishte urtësi, nga ana e tyre, që të këshilloheshin me njëri-tjetrin për punën e këtyre përkrahësve. Para kësaj gjendjeje ata vendosën t’i shkruanin atyre, me qëllim që të merrnin vesh sa të bindur ishin ata ndaj imam Aliut, njëkohësisht ranë në një mendim të përbashkët, që, para se të hynin në qytet, të nxisnin krerët e banorëve të Basras kundër Aliut.

Në zbatim të këtij mendimi Talhai e Zubejri i shkruan gjykatësit Kaëb bin Sùr këto fjalë: *“...ti je gjykatës i Ymer bin El-Khat’tàbit, je plaku i banorëve të Basras dhe zotëria i banorëve të Jemenit. Në të vërtetë, ti u zemërove me Osmanin prej fyerjeve, prandaj tani zemërohu për vrasjen e tij! Selam!”*

Gjykatësi i ktheu të dyve të njëjtën përgjigje: *“Nëse Osmani është vrarë padrejtësisht, ç’punë keni ju të dy me gjakun e tij? Nëse ai është vrarë padrejtësisht, nuk jeni ju të dy që do të merrni gjakun e tij, pasi kjo punë i takon të tjerëve prej të afërmve të tij! Nëse puna e tij është e paqartë për atë që ka qëndruar pranë tij, ajo është akoma më e paqartë për atë që ka qenë larg tij!”*

Talhai e Zubejri i shkruan së bashku edhe El-Mundhir bin El-Xhàrùdit: "...babai yt ishte kryetar në kohën e injorancës para Islamit, ai ishte zotëri edhe në Islam, por edhe ti, në krahasim me babain tënd, je në pozitën e atij që fal namazin nga fillimi ndaj atij që e fillon faljen e namazit, pasi është falur një pjesë e tij dhe thuhet u afrua ose e ndoqi. Ti je shumë më i mirë se ai që vrau Osmanin, por për vrasjen e tij është zemëruar edhe ai që është më i mirë se ti. Selam!"

Të dyve ai i kthen këtë përgjigje: "...në të vërtetë, ajo që më bashkon mua me njerëzit që bëjnë të mira është vetëm që unë të jem më i mirë se ata që bëjnë keq dhe ajo që sot e bën detyrë të merret e drejta e Osmanit, ishte e drejtë që duhej marrë dje. Ai ishte në mesin tuaj dhe e latë vetëm. Si e nxorët këtë dituri dhe si ju lindi ky mendim?!"

Edhe Àishja i shkroi Zejd bin Sauhànit: "Prej Àishes, bijës së Ebù Bekrit, nënës së besimtarëve, të dashurës së të Dërguarit të Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, djalit të saj të sinqertë, Zejd bin Sauhàn. Në vijim, kur të marrësh letrën time, eja menjëherë dhe na ndihmo në punën tonë. Nëse nuk do të veprosh, bëj që njerëzit të mos luftojnë përkrah Aliut!"

Zejd i kthen përgjigje: "Prej Zejd bin Sauhànit, drejtuar Àishes, vajzës së Ebù Bekrit, të dashurës së të Dërguarit të Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të. Në vijim, unë jam biri yt i sinqertë. Hiq dorë nga kjo punë dhe kthehu në shtëpinë tënde, ndryshe unë jam i pari që do të të luftoj ty!"

Në librat **"El-Akdul-Ferijd"**, **"Xhemheretu Resàilul-Areb"** dhe në shpjeguesin e **"Nehxhul-Belagah"** të Ibn Ebù El-Hadijdit, thuhet se përgjigja e Zejdit ishte në këtë formë: "Paqe e shpëtimit për ty. Në vijim, Allahu të ka urdhëruar ty me një punë, ai na ka urdhëruar edhe ne me një punë. Ai të ka urdhëruar të qëndrosh në shtëpinë tënde, kurse ne na ka urdhëruar të luftojmë njerëzit, derisa ata të mos jenë burim shpifjesh e ngatërresash. Ti hoqe dorë nga ajo që ishe urdhëruar dhe na shkruan që edhe ne të heqim dorë nga ajo për të cilën jemi urdhëruar. Prandaj urdhri yt te unë nuk gjen bindje, as letra jote nuk ka përgjigje. Selam!"

Përsa i përket emevive, ata nuk i shkruan sheshit përkrahësve të tyre, siç bënë Talhai, Zubejri e Aishja, por i shkruan në mënyrën më sekrete të gjithë atyre që shpresonin se do t'i ndihmonin kundër imam Aliut, pasi vetëm kështu do të kishin mundësi të lëkundnin hilafetin e tij. Në këtë korrespondencë sekrete të emevive, nën gjykimin e historisë, ka fakte të shumta, që diskreditojnë të vërtetën e punës së tyre. Sikur ata të kishin dalë, me të vërtetë, për të kërkuar gjakun e Osmanit prej Aliut, ashtu siç pretendonin, kurrë nuk do të kishin marrë lapsin e t'i shkruanin përkrahësve të tyre të ndarë veçmas e në mënyrën më të fshehtë. Gjithashtu, sikur ata të kishin dalë kundër Aliut për të ndihmuar treshen kurejshe, që ishte ngritur kundër halifit, kurrë nuk do të shihnin në punët e tyre më vete e në atë mënyrë që njerëzit të mos e ndienin fare. Në të gjitha gjendjet, emevitë punuan që çështjen ta orientonin vetëm nga ana që u interesonte atyre. Në këtë rrugë ata mbajtën lidhje me cilindo që shpresonin se krahu i tij do të punonte vetëm në ndihmë të tyre. Ky ishte shkaku që ata e ndërморën këtë veprimtari sekrete.

Në një kohë, që krerët e ushtrisë së Aishes i shkruanin banorëve të Basras, sipas asaj forme me të cilën u njohe deri tani, djali i Ebù Sufjanit, Muàvija, në Damask, vëzhgonte gjendjen e të gjithë atyre që ishin ngritur kundër Aliut, njëkohësisht vëzhgonte edhe gjendjen e të gjithë atyre, që nuk kishin dalë të luftonin Aliun, pasi për të dyja palët ai bënte llogaritë e veta dhe për secilin përgatiste atë çka do të ndodhte me të. Në të dyja rastet ai punonte që të hiqte dëshirën e sinqertë të kryengritësve dhe të shkaktonte çarje mes tyre për punën e qëndrimit ndaj Aliut, pasi në atë kohë, ky qëndrim i mundësonte më të fuqishmit të emevive për t'i dhënë historisë së arabëve një orientim emevi të mirëfilltë.

Dhe djali i Ebù Sufjanit filloi të punojë në fshehtësi për të ngritur kundër Aliut të gjithë ata që deri tani nuk ishin ngritur. Ai e dinte mirë se Talhai, Zubejri dhe krerët e tjerë të opozitës nuk do të rrinin pa u grindur mes tyre, që në çastin, që do të kishin mundësi të triumfonin kundër djalit të Ebù Tàlibit, sepse ai e kishte të qartë dhe e kuptonte deri në imtësi qëllimin e bashkimit të tyre, ashtu siç e kuptonte qartë se, në sajë të grindjeve, që patjetër do të ndodhnin mes tyre, vendi do

të mbetej krejtësisht i lirë vetëm për emevitë, kryetari i të cilëve ishte ai. Muàvija i shkroi Saëd bin Ebù Vek'kàsit dhe ndër të tjera i thoshte: “Prej kurejshëve, që kanë më shumë detyrim të ndihmojnë Osmanin, janë grupi i konsulentëve, të cilët e kanë vërtetuar të drejtën e tij dhe e kanë preferuar atë mbi të tjerët. Osmanin po e ndihmon Talhai e Zubejri, që janë shokë pune me ty dhe në Islam janë të barabartë me ty. Punën e tyre e lehtësoi shumë edhe nëna e besimtarëve, prandaj ti kurrë të mos e urresh punën nga e cila ata janë të kënaqur dhe kurrë mos e kundërshtoj atë që ata kanë pranuar!”

Shiko se ç'fjalë përzgjedh, shiko se ç'mashtrim përdor për të mikluar ndjenjat e Saëdit, që ishte njëri prej gjashtëshes së këshillit konsultativ, të cilët Ymeri i kishte propozuar për postin e halifit, pastaj shiko me sa mjeshtri mundohet të fshehtë qëllimin ku synon të arrijë djali i Ebù Sufjanit, duke nxitur njerëzit që të ngrihen kundër imamit. Por Saëd bin Ebù Vek'kàsi nuk ishte prej atyre që nuk e dallonin këtë lloj “zgjuarsie” e këtë lloj mashtrimi; gjithashtu, atij nuk i shpëtonte dot as qëllimi i fundit, ku Muàvija dëshironte të arrinte me anën e kësaj letre. Veç kësaj, si kurejsh, Saëdi e njihte mirë gjendjen e emvive gjatë kohës së injorancës para Islamit, prandaj ai ishte pozicionuar kundër objektivave të emevive; gjithashtu, Saëdi ishte pozicionuar kundër mjeteve e metodave të ndryshme që përdornin emevitë, metoda që shkonin nga butësia në ashpërsi dhe nga miklimet në dhunë, për arritjen e qëllimeve të tyre të njohura. Por Saëdit nuk mund t'i shpëtonte as fakti se Muàvija nuk mund të zihet në befasi para asaj që e priste nga rritja e punës së Aliut, si dhe preferenca që ai tregonte ndaj cilitdo që tregonte armiqësi ndaj Aliut. Saëdi shprehet qartë se Aliu kishte nga ato dhunti e karakteristika që nuk i kishin armiqtë e miqtë e tij të marrë së bashku. Këto ishin fjalët që shkroi Saëdi në përgjigje të letrës së Muàvijes. Vlen të theksohet se Saëdi ishte njeriu, që e dinte më mirë se të tjerët qëllimin që ndiqte Muàvija me nxitjen e njerëzve kundër Ali bin Ebù Tàlibit. Saëdi e kishte të qartë se qëllimi i Muàvijes ishte që pushteti të ishte në dorën e tij, por pushteti, në mendjen dhe në bindjen e Saëdit, nuk do të ishte për Muàvijën, sepse hilafetin nuk mund ta meritonin njerëz të kal-

lëpit të Muàvijes, madje edhe Ymer bin El-Khat'tàbi e kishte konstatuar këtë mendësi të Muàvijes para Saëdit, prandaj nuk e futi Muàvijen në këshillin konsultativ.

Në përgjigjen e tij Saëdi i thotë: “Në vijim...Ymeri fuste në këshillin konsultativ vetëm ata që e meritonin të bëheshin halif dhe asnjëri prej nesh nuk e meriton hilafetin më shumë se ai që e ka, veçse nëse do të viheshim të gjithë kundër tij, përveç kësaj, Aliu ka veti që ne nuk i kemi. Përsa i përket Talhait e Zubejrit, do të që më mirë për të dy sikur të kishin qëndruar në shtëpitë e veta. Allahu i faltë mëkatet e nënës së besimtarëve!”

Në këtë përgjigje kuptohet qartë edhe mendimi i Saëdit, në lidhje me ata që bënin shpifjet e sajnin ngatërresat, si dhe qëndrimi i tij ndaj atyre që nxinin njerëzit kundër Aliut.

Nga letrat e përgjigjet, që u shkëmbyen mes pjesëtarëve të ushtrisë së Xhemelit (devesë) e banorëve të Basras dhe mes mbështetësve të pjesëtarëve të ushtrisë së Xhemelit e të jopërkrahësve të tyre në disa krahina, nga njëra anë, për ne bëhet e qartë pikëpamja që kishin njerëzit e kohës në lidhje me shkaqet e vërteta të shpifjes e ngatërresës dhe nga ana tjetër, mësojmë pikëpamjen e tyre në lidhje me personin e imam Aliut; gjithashtu, për ne bëhen të qarta format e dashamirësisë së madhe që shfaqnin njerëzit me qëllime të shëndosha ndaj djalit të Ebù Tàlibit, të cilët e rrethonin atë me shikimin që meritonte dhe me fjalën e drejtë. Gjithashtu, për ne bëhet i qartë fakti tepër i rëndësishëm: Partizanët e Aliut nuk munguan asnjëherë të këshillonin pjesëtarët e ushtrisë së Xhemelit, që të hiqnin dorë nga kjo ngatërresë e nga kjo shpifje, i bënin atyre thirrje të përmbaheshin në parimin e faljes dhe të sistemonin punët si të ishte më e mira, duke parashikuar edhe përfundimin. Në të gjitha këto shikojmë se partizanët e imamit, pa përjashtim, sikur ishin nxjerrë prej zemrës së Aliut e prej gjuhës së tij. Në të vërtetë, imami vazhdimisht u kishte mësuar atyre, me jetën e me fjalën e tij, se shpifja e ngatërresat janë punë të djallit dhe se paqja është më e mira e të mirave. Ata dukeshin sikur të gjithë kishin dalë prej asaj drejtësie, që shikonin në të gjitha qëndrimet e imamit ndaj problemeve të kohës së tij para se

të bëhej halif dhe pasi u bë halif. Përse këta njerëz ishin hedhur kundër imamit, kur atij akoma nuk i kishin zënë vend këmbët? Përse ata hidheshin kundër imamit, kur ishin po ata që e filluan armiqësinë e fortë dhe kishin nxitur grupe të tëra njerëzish kundër tij, qëkur mësuan se ai u bë halif? Përse ata hidheshin kundër imamit, kur nuk qëndronin dot para argumenteve të tij, edhe sikur të merrnin logjikën për argument? Përse ata ishin hedhur kundër tij për vrasjen e Osmanit, duke qenë vetë vrasësit e tij?

Të gjitha këto pyetje qarkullonin gjithmonë në letrat e njerëzve me qëllime të mira, drejtuar pjesëtarëve të ushtrisë së Xhemelit, por këto pyetje qarkullonin edhe nëpër gjuhët e delegacioneve të banorëve të Basras, që vinin te ata. Ushtria e Aishes kishte ngritur kampingun fare pranë Basras dhe letrat e saj, letrat e Talhait e Zubejrit niseshin pa pushim në drejtim të banorëve të Basras, derisa guvernatori i Basras Osman bin Hanijf mendoi se ishte punë e arsyeshme t'i shkruante Ebul-Esved Ed'deulij dhe Imràn bin Husajmit me kërkesën që t'i shkruanin Aishes, nga ana e tyre, njëkohësisht të shikonin në shkaqet që e bënë atë të ngrihet kundër imam Aliut dhe ta këshillonin që të hiqte dorë nga rruga ku kishte hyrë. Më pas ai dërgoi njerëz të shumtë te Talhai dhe Zubejri.

Megjithëkëtë, treshja kurejshe nuk tha ndonjë fjalë tjetër përveç fjalës që kishin thënë më parë dhe u shprehën të vendosur të hynin me forcë në Basra. Osman bin Hanijfi e kundërshtoi ashpër qëllimin e tyre. Prandaj ai mobilizoi e armatosi njerëzit dhe, në krye të atyre, që shfaqën dëshirën të shkonin së bashku me të, doli në vendin e quajtur Mirbed, ku gjendej ushtria e Aishes në atë kohë. Foli Talhai, foli edhe Zubejri, ndërkaq të gjithë ata që ishin në radhët e tyre thanë: *“Të dy thanë të vërtetën, të dy kanë bërë punë të mira, të dy folën të drejtën dhe të dy kanë urdhëruar të drejtën!”*

Menjëherë atyre iu përgjigjën ata që ishin në radhë, Ibn Hanijfit: *“Të dy mëkatuan, të dy janë të pabesë, të dy kanë thënë të gabuarën dhe të dy kanë urdhëruar të gabuarën, të dy dhanë besën dhe pastaj vijnë e thonë ato që thanë!”* Të dy grupet qëllonin njëri-tjetrin me fjalë dhe pastaj filluan të hedhin

guralecë mbi njëri-tjetrin. Në këtë gjendje Aishes nuk i mbeti gjë tjetër veçse të fliste para dy grupeve: “Njerëzit u hodhën kundër Osmanit si të çmendur, qortonin e ulnin punën e guvernatorëve dhe qeveritarëve të tij, vinin deri në Medinë, që të konsultoheshin me ne. Natyrisht që ne i shikonim me vëmendje ankesat e tyre. Por, në të gjitha ankesat, Osmanin e kemi gjetur Osman të pafajshëm, që nuk kishte asnjë përgjegjësi për ato që thuheshin në ankesa, e kemi gjetur të pastër dhe besnik, kurse ankuesit rezultonin mëkatarë, të padrejtë dhe gënjeshtarë, që mundoheshin të ishin ndryshe nga ato që ekspozonin. Kur ata e ndien veten të fortë, ngaqë u bënë shumë, u sulën mbi shtëpinë e tij. Ata e shpallën të lejuar derdhjen e gjakut, ashtu siç bënë hallall pasurinë haram, madje lejuan të dhunohej pa asnjë justifikim edhe qyteti i shenjtë!”

Banorët e Basras e ndërprejnë Aishen me zemërim e të hidhëruar, por ajo i thirri atyre me zë të lartë: “O njerëz, heshtni!”

Kur njerëzit heshtën, ajo vazhdoi të thoshte: “Prijësi i besimtarëve, Osmani, në të vërtetë, bëri ndryshime dhe zëvendësime. Më pas ai vazhdimisht ka bërë teube. Megjithatë, ai u vra padrejtësisht, pasi kishte bërë teube. Ata e vranë, edhe pse vrasja e njeriut është e ndaluar dhe e therrën Osmanin ashtu siç therrët deveja. Vini re, kurejshët qëlluan me shigjetat e tyre gjënë e tyre të shtrenjtë, mbyllën gojët e tyre me duart e veta. Me vrasjen ata nuk arritën asnjë send e nuk shkuan në rrugën që kishin qëllim të ndiqnin. Beto hem në Allah! Ata do të shikojnë sprovat të rënda, që zgjojnë të fjeturin dhe ngrenë më këmbë atë që është ndenjtur, patjetër që ata do të bien nën sundimin e njerëzve, që nuk do t'i mëshirojnë, prej të cilëve do të pësojnë mundimet më të këqija.

Dëgjoni me vëmendje, Osmani u vra padrejtësisht, prandaj kërkoni vrasësit e tij dhe, kur të triumfoni kundër tyre, menjëherë t'i vrisni dhe pastaj zgjidheni çështjen e pushtetit me njerëzit e këshillit konsultativ që kishte përzgjedhur prijësi i besimtarëve, Ymeri. Por ndër ata, nuk do të hyjë ai që është pjesëmarrës në gjakun e Osmanit.”

Në këtë fjalim ajo tha: *“Ju i dhatë besën, pa u këshilluar me komunitetin, i dhatë besën me imponim e me dhunë Ali bin Ebû Tâlibit.”*

Ja kështu Aishja nxiste turmën e mbledhur për të vrarë Aliun. Ajo mendonte se besa e dhënë për Aliun, “pa u konsultuar me komunitete-

tin”, ishte imponim dhe dhunë, se Aliu ishte pjesëmarrës në gjakun e Osmanit dhe, si i tillë, patjetër duhej vvarë. Përveç kësaj, sido që të vinte gjendja, ai nuk mund të lejohej të ishte përsëri anëtar i këshillit konsultativ që kishte zgjedhur Ymeri, për shkak se ishte pjesëmarrës në gjakun e Osmanit.

Çështja e Aishes frikësoi shumë vetë prej atyre që po e dëgjonin, prandaj qenë pak ata që e sulmuan me pyetje, që e vunë disa herë në pozitë të vështirë, ndër të cilët El-Ahnef bin Kajsi dhe Xhàrijeh bin Kudàmeh Es’saëdij, i cili i doli përpara, pasi ajo mbaroi fjalën dhe i tha: “O nënë e besimtarëve, betohem në Allah, që vrasja e Osman bin Af’fànit është më e lehtë se dalja jote prej shtëpisë tënde mbi këtë deve të mallkuar e të jesh e ekspozuar ndaj armëve! Ti kishe një mbulesë e një paprekshmëri prej Allahut, por me daljen tënde ti e grise mbulesën që të ishte dhënë dhe e bëre të lejueshme paprekshmërinë tënde. Prandaj, kushdo që do të shikojë luftën tënde, patjetër do të mendojë të të vrasë. Nëse ke ardhur te ne e bindur, kthehu menjëherë në shtëpinë tënde, por nëse ti ke ardhur e imponuar, atëherë kërko ndihmën e njerëzve!”

Të shumtë qenë edhe ata që sfiduan Talhanë dhe Zubejrin, të cilët i vunë në pozitë shumë të vështirë. Dialogu që i gjatë dhe nuk përfundoi veçse duke shtuar edhe më shumë në të tre opozitarët zemërimin dhe prirjen për të luftuar.

Aishja ishte kryekomandantja dhe i printe ushtrisë hipur mbi një deve, prej së cilës mori emrin edhe beteja që u zhvillua më pas. Ishte ajo që nxirrte urdhrat, që emëronte nënkomandantët, që niste korrierët me letrat e saj në drejtim të personave që ajo shpresonte se do ta ndihmonin kundër Aliut, ashtu siç thamë edhe më lart. Të gjitha letrat, që ajo shkroi për këta njerëz, fillojnë me këtë frazë: *“Prej Aishes, bijës së Ebù Bekrit, nënës së besimtarëve, të dashurës së të Dërguarit të Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, djalit të saj të singertë, filanit! Në vijim, kur të marrësh letrën time, eja menjëherë dhe na ndihmo në punën tonë. Nëse nuk do të veprosh, bëj që njerëzit të mos luftojnë përkrab Aliut!”*

Në të vërtetë, ishin të shumtë ata që iu përgjigjën thirrjes së saj, gjithashtu, të shumtë ishin edhe ata që nuk pranuan t’i përgjigjien thirrjes së saj.

O ALLAH, DËSHMO!

* *Vriteniatë!—kaqëllimIbniHanijfin*
Àishe

* *Dëgjoni, njëmijëkalorëstëmarshojnë
me ata. Me siguri, do ta vras Alin para se ai të
arrijë te ne!*

Zubejri

* *Ubërathirrejqëtëjenisëbashkume
ne për vëllezërit tanë. Nëse ata kthehen, kjo është
ajo që ne dëshirojmë dhe nëse ata nuk pranojnë të
shpërndahen, ne do t'i trajtojmë me butësi!*

Aliu

* *AdotëmëvrasëshmuaoEbùEl-Jak-
dhàn?*

Zubejri

* *Jo, o Ebù Abdullah.*

Am'màri

* *Aliuubodhmbigrupinkeryengritëssi
një flakë zjarri e furishme.*

Ushtria e Aishes hyri në Basra në një natë të ftohtë dhe vrau disa banorë brenda në xhami. Hynë edhe në shtëpinë e Osman bin Hanijfit, guvernatorit të Aliut në Basra, ku e dhunuan dhe e rrahën, duke kaluar çdo kufi, aq sa Talhait e Zubejrit u erdhi keq për atë që kishte bërë ushtria me Ibni Hanijfin, që ishte njëri prej Sahabëve të Profetit. Të dy njoftuan Aishen për keqardhjen e tyre, por ajo nuk bëri gjë tjetër veçse urdhëroi: *“Vriteni atë!”*

Një grua, që u ndodh aty, e konsideroi tepër të rëndë këtë urdhër dhe i tha Aishes: *“Kujto Allahun, o nënë e besimtarëve, në lidhje me Osman bin Hanijfin, kujto se ai është nga sahabët e të Dërguarit të Allahut!”*

Aishja e ndryshoi urdhrin e saj duke thënë: *“Arrestojeni dhe mos e vrisni!”*, ndërsa një prej krerëve të ushtrisë së Aishes tha: *“Rribeni dhe shkulini qimet e mjekrës!”*

Ata e rrahën Osmanin shumë rëndë, i shkulën qimet e mjekrës, flokët e kokës dhe vetullat e mustaqet, pastaj e arrestuan.

Talhai e Zubejri, në krye të një grupi prej dy radhëve, u kthyen të flasin përsëri për të nxitur njerëzit kundër Aliut. Ndërsa Zubejri ishte duke folur, ngrihet një burrë prej fisit Abdul-Kajs, që e bëri Zubejrin të heshtë dhe me fjalën e tij i drejtohet të gjithë muhaxhirinëve, që ishin në ushtrinë e Xhemelit. Me fjalën e tij ky burrë shpjegoi qartë përfundimin që kishte pasur zgjedhja e Osmanit prej tyre, të cilin, më pas, ata e mohuan për shumë gjëra, derisa erdhi edhe vrasja e tij. Pastaj ky burrë i pyeti ata: *“Përse ishin zemëruar me Aliun dhe përse po e luftonin atë?”* A kishte marrë Aliu për vete më shumë nga pasuria që ndahej? A kishte punuar pa të drejtë? A kishte bërë Aliu ndonjë punë, që ata ta urrenin dhe a mund të ishte aq e rëndë ajo punë sa të bënte që vetë ai dhe banorët e Basras të ishin kundër Aliut? Burri i fisit Abdij e mbylli fjalën e tij duke thënë: *“Nëse jo, atëherë përse?”*

Burrat e ushtrisë së Xhemelit deshën ta vrisnin, por u ngrit i gjithë fisi i tij e iu përgjigj me armë ushtrisë së Xhemelit, e cila vrau shtatëdhjetë burra prej fisit Abdul-Kajs. Gjithashtu, ushtria e Xhemelit mori në dorë **“Shtëpinë e pasurisë”** dhe furnizimet e qytetit, të cilat Zubejri dhe djali i tij, Abdullahu, ua ndanë njerëzve që ishin me ta.

Personi, që u indinjua më shumë prej këtyre veprimeve, ishte Hakijm bin Xhibileh, që ishte prej përkrahësve të Aliut. Hakijmi mblo-dhi partizanët e Aliut dhe me ata luftoi ushtrinë e Xhemelit. Në lidhje me Talhanë e Zubejrin, Hakijmi tha: *“Ne vumë në pushtet këta dy burra, të cilët, më parë, i kishin dhënë Aliut besën dhe bindjen, por, më pas, dolën ta luftonin atë për të kërkuar gjakun e Osmanit. Ata na përçanë, por ne jemi banorë të qytetit dhe fqinjë. O Allah, dëshmo se ata kurrë nuk kanë pasur qëllim gjakun e Osmanit!”*

Hakijmi, djali e vëllai i tij u vranë dhe pastaj Talhai e Zubejri, në krye të një numri të madh luftëtarësh, që kishin pushtuar qytetin, urdhëruan të luftoheshin fiset e Basras, të cilët u vranë në mënyrën më barbare.

Ushtria e Xhemelit qëndroi në Basra dhe mori në dorë sundimin e saj, ndërsa banorët e Basras, me dëshirë ose me imponim, i dhanë besën Talhait e Zubejrit. Të gjithë njerëzit po jetonin si të dehur nga fakti se ata morën në dorë sundimin e Basras; gjithashtu, ata ishin si të hutuar edhe nga mënyra se si e morën besën e tyre Talhai e Zubejri. Pas besë-marrjes, Zubejri tha: *“Dëgjoni, një mijë kalorës të marsbojnë me ata. Me siguri, do ta vras Aliun para se ai të arrijë te ne!”*

Edhe Aishja, nga ana e saj, i shkroi Hafsasë, vajzës së Ymer bin El-Khat'tabit, e cila gjendej në Medinë. Në këtë letër ajo e përgëzon Hafsanë për fitoren, i flet për punët e Aliut dhe kërkon të mësojë se si e parashikon ajo të ardhmen e tij dhe i thotë: *“...të njoftoj se Aliu arriti në vendin e quajtur **“Dhij-Kàar”** dhe aty qëndroi i tmerruar nga frika e madhe që e kapi kur mësoi për numrin tonë e për pajimet tona luftarake. Tani i ka ngrirë gjaku. Nëse bën përpara, do t'i pritët qafa, nëse tërhiqet, do të theret!”*

Kurse Talhai e Zubejri përdorën kundër Aliut rrugën e propagandës, që ndjekin institucionet në kohën e sotme, ashtu siç e kanë ndjekur edhe institucionet e kohës së vjetër: të gabuarën e paraqesin të vërtetë, të keqen e paraqesin të mirë dhe kur nuk ka asgjë, paraqesin shumë gjëra. Në të gjitha rastet, propaganda ka nevojë për gënjeshtër që lus-trojnë dhe shtrembërojnë realitetin. Dihet se njerëzit, që ia kanë më shumë nevojën propagandës, janë ata që kanë hyrë në rrugën e gabuar,

ata që duan të përfitojnë me rrugë të padrejta, ata që nuk kanë ndonjë vlerë të vërtetë me punët që bëjnë, si dhe personat që njerëzit i harrojnë sapo të mbarojë propaganda që punonte për ta, pasi vetë natyra nuk e pranon mashtrimin dhe jeta nuk mund të vihet në udhën e drejtë me mashtrime. Koha nuk asimilon gjë tjetër përveç të drejtës, sepse e drejta është gjëja më e madhe!

Pjesë e propagandës, që përdori Talhai e Zubejri kundër Aliut, për të nxitur banorët e Basras kundër tij, është edhe njoftimi që ka transmetuar Ibni Ebul-Hadijdi, sipas përcjelljes së El-Medâinijit dhe El-Vâkidijit, të cilët tregojnë se Talhai e Zubejri dolën para njerëzve dhe thanë: *“O banorë të Basras, nëse fiton Ali bin Ebû Tâlibi, ky do të jetë asgjësimi juaj, prandaj mbroni të vërtetën tuaj, sepse ai nuk le gjë të shenjtë pa nëpërkëmbur, nuk le gjë të ndaluar pa e përdhosur, nuk le pasardhës pa vrrarë dhe nuk le vajzë të re pa e marrë robëreshë lufte! Prandaj luftoni si ai që lufton për të mbrojtur familjen e vet dhe që preferon vdekjen para turpërimit që do të shohë mbi familjen e tij!”*

* * *

Përpara kësaj sfide të hapur dhe përpara kësaj fushate të organizuar, Aliu ndiqte me kujdes veprimet e Aishes, Talhait, Zubejrit dhe ushtrisë së tyre. Aliu shpresonte se dëshira për luftë do të zbehej në zemrat e atyre që ishin ngritur kundër tij, pasi argumenti i tyre për këto shpifje ishte më i dobët se rrjeta e merimangës. Mbase ata do të arrinin të kuptonin se lufta, që ata kishin filluar, ishte një tragjedi për hilafetin dhe një humbje e madhe për popullin, i cili kishte varur shpresa të mëdha në drejtësinë e Aliut, pasi e njihte mirë përkohshmërinë, devotshmërinë dhe qëndrimin e tij të drejtë.

Në një gjendje të këtellë, Aliu dërgoi letra e nisi të deleguar nga Rebdhe për në Kufe, me qëllim që të paralajmëronte banorët e saj për të këqijat që mund të pësonin prej drejtuesve të ushtrisë së Xhemelit, veçse në ndjekshin ndonjë rrugë tjetër dhe jo rrugën që kishin nisur. Ndërkaq guvernatori i Aliut në Basra, Ebû Mûsà El-Esh’arij’ji, jo vetëm

që nuk lëvizi për të shkuar në ndihmë të Aliut, por paralizoi edhe vullnetin e njerëzve për t'u bashkuar me të, prandaj Aliu e shkarkoi në vend nga posti i guvernatorit, kurse fiset e bajrakut Abdul-Kajs kishin dalë jashtë Basras, pasi atë e kishte pushtuar ushtria e Xhemelit dhe kishin qëndruar në një vend ndërmjet Dhij-Kàarit e Basras në pritje të ardhjes së Aliut, që të bashkoheshin me të. Prej Kufes u ngritën nëntë mijë luftëtarë që të marshonin nën flamurin e djalit të Ebù Tàlibit. Kur u mblodhën të gjithë në Dhil-Kàar, Aliu mbajti para tyre një fjalim të gjatë. Ja disa prej fjalëve të tij: *“O banorë të Kufes, ju bëra thirrje që të jeni së bashku me ne për vëllezërit tanë. Nëse ata kthehen, kjo është ajo që ne dëshirojmë dhe nëse ata nuk pranojnë të shpërndahen, ne do t'i trajtojmë me butësi e do t'i lëmë të largohen, me kusht që të mos fillojnë të bëjnë ndonjë padrejtësi kundër nesh. Me lejen e Allahut, ne nuk do të lëmë asnjë punë në të cilën ka mirësi, pa e shikuar me përparësi, me qëllim që të ndalojmë çdo punë që sjell shkatërrim e ngatërresa!”*

Dëshiroj të të pyes ty dhe dëshiroj që edhe ti të pyesësh cilindo që do të takosh prej këtyre dy grupimeve armiqësore, sipas asaj që bënë të qartë për ty, rreth qëndrimit të çdo njërit prej tyre, që nga koha e hyrjes së ushtrisë së Xhemelit në Basra e deri në kohën kur imami mbajti këtë fjalim. Por ngjarjet kanë logjikën e tyre të veçantë, gjithashtu edhe qëndrimet e burrave ndaj këtyre ngjarjeve ndjekin një logjikë të veçantë, logjikë që e bëjnë të detyrueshme situata e puna, që nuk mund të përmblidhen në një problem të vetëm, pasi për njerëzit problemet e padukshme mund të jenë shumë të rënda nga ato të dukshmet.

Por humanizmi i mirëfilltë ka parametrat e veta, që nuk mund të tjetërsohen e të zëvendësohen. Janë këto parametra që gjykojnë në favor ose kundër njerëzve. Vetëm këto parametra janë fjala ndarëse për vlerësimin e punës, fjalës dhe dëshirave, vetëm këto parametra janë peshorja e përrjetshme e ndeshjes që ndodh në shpirtat e njerëzve në lidhje me kuptimet për të bukurën dhe të shëmtuarën. Nëse nuk do të ishin këto parametra, nuk do të kishte kuptim vullneti për të mirën, nuk do të kishte asnjë vlerë edukimi i zemrave me morale të larta. Pa këto parametra, mesazhet e mëdha njerëzore do të humbnin të gjitha qëllimet e larta që synojnë të arrijnë. Ndodh kështu, sepse këto mesazhe

janë të ndërtuara mbi revolucione që sprapsin vullnetin për të keqen dhe duke qenë të mbështetura mbi këto parametra të humanizmit të mirëfilltë, vënë themele e kolona për ndërtimin e së mirës dhe të së drejtës.

Nëse nuk do të ishin këto parametra, patjetër që e keqja e jetës do të përzihej me të mirën e saj, e drejta do të humbte në të pavërtetën e saj. Për më tepër, logjika e jetës do të ashpërsohej në kulm dhe me siguri do të rëndonte në shpirtrat e disa njerëzve më shumë nga sa ata kanë mundësi të mbajnë, pasi kur ti mendon se ke vështirësi të ngjitesh për-pjetë, është më e lehtë të qëndrosh aty ku je, por edhe të gjithë njerëzit preferojnë të qëndrojnë aty ku e kanë më të lehtë dhe nuk kanë arsye të përballojnë vështirësitë e ngjitjes në lartësi, aq më tepër kur ata, që ngjiten për-pjetë, janë fare pak.

Ne thamë: çdo njeri prej tyre, që ishte në armiqësi me njëri-tjetrin, në atë ngjarje, kishte një justifikim, me të cilin ishte i kënaqur për punët e për fjalët që mund të vinin kundër tij, pasi secili ka një logjikë të vetën për këto ngjarje. Por vetëm parametrat e vërtetuara e të qëndrueshme të humanizmit janë ato që përcaktojnë vlerën e vërtetësisë për këtë justifikim e për këtë logjikë. Vetëm parametrat e humanizmit na tregojnë dallimin mes Aliut e kundërshtarëve të tij, por ata tregojnë edhe për dy qëndrime të kundërta ndaj një kauze të vetme.

Atje kemi një grupim që akuzon një burrë për punë, për të cilën ishte e drejtë të akuzonin veten. Ata e dinin mirë se ai ishte krejtësisht i pafajshëm për akuzën që i bënin, megjithëkëtë, ata u ngritën kundër tij, në një kohë që ishte detyra e tyre t'i bindeshin atij. Veç kësaj, ata filluan të nxisin njerëzit kundër tij, megjithëse më parë kishin hyrë nën bindjen e tij, ata thelluan edhe më shumë kundërshtimin e tyre kundër tij, kur hynë me forcë në njërin prej kryeqendrave të tij, ku poshtërojnë qeveritarin e tij, i shkulin atij qimet e mjekrës, e rrahin barbarisht dhe pastaj e burgosin. Nga ana tjetër, vënë në pranga e dënojnë partizanët e dashamirët e tij dhe pastaj i vrasin mizorisht, megjithëse nuk kishin përse të hakmerreshin ndaj këtyre të vrarëve e as ndaj imamit të tyre, që nuk ishte aty. Ata ndajnë edhe furnizimet për njerëzit e tyre, megjithëse

ushqimet ishin një e drejtë që i takonte gjithë komunitetit, pa asnjë daltim e pa asnjë privilegj. Më në fund, ata menduan të sulmojnë imamin e tyre, pavarësisht se i kishin dhënë besën më parë. Për këtë sulm dëshironin të kishin një mijë kalorës.

Kurse këtu kemi një imam, të cilit njerëzit i dhanë besën, megjithëse ai nuk e pranoi. Njerëzit këmbëngulën shumë, që ai të pranonte dhe u grumbulluan rreth tij, duke i thënë se nuk gjejmë dikë tjetër veç teje dhe jemi të kënaqur vetëm me ty. Të japim besën se nuk do të përçahemi e nuk do të kundërshtojmë. Ata i dhanë besën dhe ftuan edhe të tjerët që t'i jepnin besën. Kush e dha besën me bindje, ai e pranoi dhe kush kundërshtoi, ai e la të lirë. Megjithëkëtë, disa persona menduan të nxisnin grupet e njerëzve kundër tij e të përçanin përkrahësit e tij dhe padrejtësisht korruptuan grupe njerëzish për t'i hedhur kundër tij; nuk munguan të sulmojnë as qeveritarët e tij e përgjegjësit e **“Shtëpive të pasurive”** dhe ndërmerrnin diversione kundër mbështetësve të tij, disa prej të cilëve i vranë në pabesi, ashtu siç thotë vetë ai, kurse disa të tjerë i vranë me qetësi të plotë. Më pas u vunë të përgjojnë rastin për ta hequr nga posti i halifit, duke e sulmuar nga të gjitha anët, derisa të realizonin padrejtësisht vrasjen e tij. Për të gjitha këto veprimtari kundër tij, ai kishte dijeni. Por në asnjë rast, ai nuk bloi në ndërgjegjen e tij që të hakmerrej kundër tyre, pasi në zemrën e tij nuk kishte vend për urrejtje e për atë ashpërsi që ndien ai që i është bërë padrejtësi ndaj atyre që i bëjnë padrejtësi, në të kundërt, ai i mbledh njerëzit, flet para tyre dhe i thotë atë fjalë prej së cilës buron ai humanizëm, që nuk mund të ishte as më shumë e as më pak përveç humanizmit të profetëve: *“O banorë të Kufes, u bëra thirrje që të jeni së bashku me ne për vëllezërit tanë, banorët e Basras...”*

Aliu nuk mjaftohet vetëm me këtë nismë fisnike, por edhe fal deri në atë masë sa ka fuqi njeriu të falë. Për këtë qëllim dërgon përfaqësuesin e tij te Talhai e Zubejri në Basra, me kërkesën që ata të heqin dorë nga agresioni e të bashkëpunojnë në rrugën e së mirës e të zhvillimit. Edhe më pas ai vazhdoi të çojë te ata të dy dhe te Aishja të deleguar të tjerë, me thirrje për pajtim e për bashkim.

Tani po të njohim me një njoftim, që tregon mendimin që kishte Aliu për armiqtë e tij, si dhe ndaj vetes, në lidhje me punët e hilafetit.

Kur Aliu po i afrohej Basras, disa banorë të saj dërguan një banor të shkretëtirës, të quajtur Kelijb El-Xheremij, që të mësonte prej imamit të vërtetën e qëndrimit të tij ndaj ushtrisë së Xhemelit, me qëllim që të hiqnin dyshimin që kishin në shpirtat e tyre. Imami ia bëri të qartë këtij burri punën e tij me ta dhe, nga sa dëgjoji ai prej imamit, mësoi se imami ishte me të drejtën. Pastaj imami i tha këtij burri: *“Kërkoj besën tënde!”*

Burri u përgjigj: *“Unë jam i dërguari i disa njerëzve dhe nuk do të them asnjë fjalë derisa të kthehem te ata. Por imami, me logjikën e tij të urtë, i tha: “Si mendon ti, nëse atyre, që qëndrojnë prapa teje e që të kanë dërguar si pararojë, u tregon për vende ku bien shira, për kullotat e për ujin dhe ata të thonë se preferojnë etjen e thatësisë, ç’do të bëje ti?”*

-Burri tha: *“Do të largohesha prej tyre dhe do të shkoja te kullotat e te uji!”*

Atëherë imami i tha: *“Tani shtrije dorën!”*

Burri tha: *“Pasha Allahun, nuk kisha mundësi të ndalesha pas këtij argumenti, që më parashtrioi Aliu, paqja e shpëtimi qoftë mbi të, dhe i dhashë besën.”*

Ndërkaq njerëzit, në ushtrinë e tij, ishin të egërsuar dhe donin që të mposhtnin ushtrinë e Xhemelit, prandaj Aliu doli para tyre dhe i tha këto fjalë: *“O njerëz, mbajeni veten dhe ndaloni duart e gjubët tuaja prej atyre njerëzve, sepse ata janë vëllezërit tuaj. Bëni durim për ato që do të bien mbi ju. Bëni kujdes e rubuni shumë për punët që kemi bërë më përpara, pasi armiku i djeshëm është ai që tregon armiqësi edhe sot!”*

Me këtë mënyrë Aliu vazhdoi të kërkojë paqen dhe me këtë dëshirë ai marshoi për në Basra në krye të ushtrisë që numëronte njëzet mijë luftëtarë, me të cilët do të përballonte kundërshtarët, por që i kishte bërë të ishin të prirur për pajtim. Ndjenja e mirësisë, që ai kishte në shpirt, e shtynte të shmange luftën deri në çastin kur dy ushtritë u vunë ballë për ballë dhe kur ishte e pamundur të arrihej pajtimi. Megjithatë, ai i doli përpara Talhait e Zubejrit, kokëzbuluar, pa mburojë e pa armë,

me qëllim që t'i tregonte atyre qëllimin e tij për paqe e për të mirën që kishte në shpirtin e tij dhe thirri: “O Zubejr, dil para meje!”

Zubejri doli i armatosur nga koka deri te këmbët. Aishja, që po dëgjonte, thirri me zë të lartë: “*Oh, po luftojnë!*” Ajo nxori këtë britmë, ngaqë nuk kishte asnjë dyshim se Zubejri do të vritej dhe se kundërshtari i Aliut, patjetër do të vdiste, nëse ai do të vërsulej mbi të, pavarësisht nga trimëria e njohur e Zubejrit. Por habia e Aishes dhe e atyre që ishin rreth saj nuk mund të përshkruhej kur ata panë Aliun të përqafojë Zubejrin.

Aliu e përqafoi gjatë Zubejrin, pasi shkaqet e dashurisë nuk ndërpriten në zemrën e madhe.

Aliu u kthye të pyesë Zubejrin me gjuhën e miqësisë e të vëllazërisë dhe i thotë: “Pa he, mo Zubejr, ç’që ajo punë që të bëri të dalësh?”

Ai tha: “Gjaku i Osmanit!”

Aliu i tha: “Allahu do të na lërë pa djem për gjakun e Osmanit!”

Megjithëkëtë, Aliu e di mirë se si qëndronte puna e Zubejrit dhe e shokut të tij, Talhait, ai di atë çka dinë ata të dy, si dhe atë çka di Abdullah bin Ab’basi, i cili, pasi Aliu ishte bërë halif, i sugjeron që të emëronte qeveritar në Basra djalin e Talhait, kurse djalin e Ibn Zubjerit ta emëronte qeveritar në Kufe dhe për Muàvijen të përsëriste emërimin e tij si qeveritar në Sham, derisa të qetësoheshin zemrat, të ulej zemërimi i vrasësve të Osmanit dhe i atyre që bartnin këmbishën e tij.

Por në veshët e Aliut vazhdonte të kumbonte jehona e fjalës që Talhai dhe Zubejri i kishin thënë, pasi ishte emëruar halif: “Ne të japim Gjakun e kujt kërkojnë këta të dy, nëse nuk do të kishte ndonjë hile e ndonjë mjet?”

Para se dy ushtritë të viheshin përballë njëra-tjetrës, Aliu urdhëroi njerëzit e tij që të rreshtoheshin dhe ata u rreshtuan, pastaj u tha atyre: “Mos hidhni asnjë shigjetë, mos qëlloni me ushtë, mos goditni me shpatë dhe frenoni veten!”

Në këto e sipër nuk kaluan as disa minuta, që dikush, nga kampi kundërshtar, të hidhte një shigjetë dhe vrau njërin prej ushtarëve të Aliut. Atëherë Aliu thirri: “*O Allah, dëshmo!*” Më pas u qëllua edhe një

tjetër, i cili mbeti i vrarë dhe Aliu përsëri tha: “O Allah, dëshmo!” U qëllua edhe Abdullah bin Bedijli, të cilin e mori në krah vëllai i vet dhe Aliu përsëri tha: “O Allah, dëshmo!” Më pas ndodhi lufta.

Aliu u hodh mbi grupin kryengritës si një flakë zjarri e furishme, shkuli ushtrinë kurejshe nga pozicionet që kishte zënë, tronditi bazat e ushtrisë dhe çau radhët e saj. Këmbësoria, që e komandonte Zubejri, u shpartallua, ushtarët e Aliut e rrethuan, por i hapën një shteg kalimi dhe nuk e vranë. Am'mar bin Jàseri ndërmori një sulm të ashpër kundër tij dhe, kur erdhi puna, që Zubejri u vu në mëshirën e Am'marit, ai tha: “A do të më vrasësh mua o Ebù El-Jakdhàn?” Am'mari tërhiqet dhe i thotë: “Jo, o Ebù Abdullah!” Ky qëndrim i Am'marit ndaj Zubejrit është shumë i ngjashëm me qëndrimin që do të mbante mësuesi i tij Aliu ndaj Amr bin El-Àsit në betejën e Sif'fijnit, që do të zhvillohej më vonë. Dhe ndodhte kështu, sepse shkolla e humanizmit ideal, që e kryesonte Aliu dhe në të cilën u brumosën shpirtat e tjerë, derdh në to moralet siç derdhet metali i shkrirë në format e përgatitura, shkollë në të cilën jeta respektohet dhe shenjtërohet deri edhe në fushat e betejës, ku jeta nuk ka asnjë rëndësi as për vrasësin e as për të vrrarin. Për Am'mar bin Jàserin ishte tepër e rëndë të mos i përgjigjej thirrjes së jetës që i drejtonte armiku i tij, Zubejri, kur ishte nën shpatën e tij, ashtu siç do të ishte shumë e rëndë edhe për Ibn Ebù Tàlibin të mos i përgjigjej të njëjtës thirrje, që i bëri armiku i tij Amr bin El-Às. Am'mari e ngre shpatën e tij prej Zubejrit dhe i përgjigjet me thjeshtësinë më të madhe: “Jo, o Ebù Abdullah!”

Zubejri u largua nga luftimet dhe shkoi e qëndroi në një vend larg betejës, që quhej “Vàdi-s'sibài” – “Lugina e bishave”. Transmetuesit e njoftimeve tregojnë se Zubejri kishte pasur qëllim të mënjanohej nga luftimi, që para fillimit të betejës. Shkakun për këtë dëshirë të Zubejrit ata e gjejnë në gjurmët e drejtësisë dhe maturisë, që u zgjuan në shpirtin e tij pas thirrjes që i bëri Aliu dhe pas atij përqaqimi vëllazëror, që i kujtoi dashurinë e vjetër, sidomos kur e pyeti se ç'qëllim kishte me këtë luftë. Por Àishja dhe djali i tij Abdullahu e zbehën këtë dëshirë për t'u mënjeluar nga lufta, duke i thënë se ishte një turp, që nuk duhej ta bënte dhe kështu Zubejri u detyrua të qëndrojë në betejë, derisa ndodhi

ajo që i ndodhi me Am'màrin dhe derisa u largua prej njerëzve për në luginën **“Vàdi-s'sibài”**.

Àishja punonte të mbante ndezur zjarrin e entuziazmit e të hakmarrjes më të ashpër në zemrat e ushtarëve të saj, që në atë kohë ishin afërsisht tridhjetë mijë vetë. Ajo u fliste një e nga një komandantëve të bajraqeve e komandantëve të fiseve aleate, lavdëronte trimërinë e fuqinë e tyre. Me fjalën e saj ajo mprihte në shpirtrat e njerëzve dashurinë për luftën. Ushtria e saj u bë një ferr i vërtetë, lënda djegëse e të cilit ishin entuziazmi dhe vrulli i papërmbajtur.

Flamuri i Àishes valëvitej para frerit të devesë së saj që e mbante njëri prej ushtarëve të saj. Nëse flamurmbajtësi vritej, flamurin e ngrinte ai që ishte në radhë pas atij që u vra dhe të gjithë këta ishin kurejsh. Ushtria e Àishes bëri përpara, ashtu siç bëri përpara edhe ushtria e Aliut dhe kështu beteja vinte duke u bërë gjithnjë e më drithëruese e më e frikshme. Në ndezjen e zjarrit të entuziazmit dhe në pasqyrimin e mendimeve për luftën që bënin të dyja ushtritë gjatë zhvillimit të kësaj beteje, poezia ka luajtur një rol parësor. Në lidhje me këtë rol të poezisë kanë ardhur transmetime, disa nga të cilat përmendin se dikush prej ushtrisë së Àishes recitonte duke brohoritur:

*“O nëna jonë, o bashkëshorte e Profetit,
o bashkëshorte e udhërrëfyesit të bekuar!
Ne të fisit Dhab'beh s'ia mbathim këmbëve,
derisa të shohim kafkat për tokë!”*

Edhe prej ushtrisë së Aliut dëgjohet dikush që i përgjigjet me të shpejtë:

“O nëna jonë, s'njohim nënë që mohon të afërmit e saj më shumë se ti. Nëna e ushqen dhe e mëshiron birin e saj. A nuk e shikon sa trima do të qahen? I mashtruar prej një dore kërkon strehim!”

Kur njëri prej luftëtarëve të fisit Ezedij, në ushtrinë e Àishes, bën përpara, që të kapë frerin e devesë së saj, pas vrasjes së kolegut të tij, i ndeshin këmbët në kufomën e një të vrari prej ushtrisë së Aliut. Ai thotë:

*“Dëgjo, o ti i bindur ndaj Aliut,
o poshtëruës në të drejtën e grave të Profetit,
para se të shijosh presën e shpatës sime!”*

Dhe pas dy vargjeve të mësipërme i drejtohet Aishes duke brohoritur:

*“O nëna jonë, o jetë, mos u merakos,
ezedët në luftë kanë karakter fisnik!”*

Menjëherë këtij i përgjigjet një nga ushtarët e Aliut prej fisit Xhendeleh:

*“E kam nxjerrë shpatën ndër burrat e Ezdit. Godas mbi burrat e mbi të rinjtë
e tyre. Çdo krabëgjatë rënkon.”*

Disa nga poezitë e shumta, që u thanë në këtë betejë, shprehin mendimet që kishin luftëtarët për Osmanin e për kohën e sundimit të tij. Ja një burrë prej ushtarëve të Aliut, i cili hyn në betejë dhe në recitimin e tij shpalos mendimin që kishte për sundimin e Osmanit: “Sundimi i tij është sundimi i tiranëve të mëparshëm. Mori pasuri të shumta për vete dhe ishte punëthatë. Allahu e zëvendësoi me zëvendësin më të mirë.”

Nga kjo lloj poezie, që u thur gjatë kësaj beteje, ka vargje që tregojnë se si u influencuan banorët e Basrës nga fushata propagandistike që ndërmoi Talhai e Zubejri kundër Aliut, kur thanë: “Nëse djali i Ebù Tàlibit hyn në Basra, ai do të nëpërkëmbë edhe gjërat që nuk lejohen të preken. Më pas ata i kërkuan banorëve të Basras të zgjidhnin mes vdekjes ose të shikonin turpërimin e familjeve të veta.”

Prej njoftimeve të poetëve, gjatë kësaj beteje tregohet se një luftëtar i ushtrisë së Xhemelit filloi të recitojë:

*“Nëse Aliu na shpëton sot,
ose na shpëtojnë djemtë e tij,
Hasani e Hysejni,
është marrëzi...”*

Atëherë unë vdes me një brengë hidhërimi të gjatë...”

Ai bën përpara me shpatën e tij dhe vritet, ndërkaq një tjetër prej krerëve vijon të thotë:

*“I godas ata dhe nuk e shikoj Ebù Hasanin.
Ja ky është njëri prej hidhërimeve!”*

Aliu mori shenjë mbi këtë recitues, e qëlloi me një shigjetë dhe tha:
“Në të vërtetë, e shikove Ebù Hasanin! Por si e shikove?!”

Mendoj se poezia më e bukur, që kemi prej kësaj beteje, është ajo që thuri Eshter En'nekhajj, njëri prej komandantëve të Aliut në Betejën e Xhemelit e në Betejën e Sif'fijnit, si dhe qeveritari i tij në Egjipt:

*“Kur lufta nxori dhëmbët
dhe dita e zburmave mbylli dyert
nga zemërimi i fortë ajo grisi rrobat e saj.
Ne bënim përpara, nuk ishim në fund.
Nuk është armiku më poshtë se shokët tanë!
Kush u dobësua sot?
Unë nuk u dobësova...
Nuk kam frikë as goditjen e as shpimet e luftës.”*

* * *

Aq të shumtë qenë të vrrarët, sa mbuluan tokën. Puna arriti deri aty, sa Aliu u detyrua të zbatojë një plan, që të shpëtonte ata që kishin mbetur gjallë nga të dyja palët, prandaj urdhëroi që të vritej deveja e Àishes dhe ajo u vra. Me vrasjen e devesë ushtria e treshes kurejshe u shpartallua. Ndër të vrrarët ishin edhe Talhai e Zubejri. Për vrasjen e Zubejrit janë transmetuar njoftime të shumta, disa nga të cilat tregojnë se Amr bin Xhermùzi e ndoqi nga pas Zubejrin deri në luginën “Vadis'sibà”, ku i dha një goditje nga pas dhe e vrau. Kur e njoftuan Aliun për vrasjen e Zubejrit, u hidhërua shumë dhe e mallkoi vrasësin e tij. Talhai ishte me Mervàn bin El-Hakemin, i cili ishte edhe aleati i Talhait kundër Aliut dhe personi që kërkonte gjakmarrjen. Mervàni e goditi Talhain me një ushtë dhe, pasi u sigurua se e vrau, tha: *“Pas kësaj dite nuk mund të prisja më për të marrë gjakun e Osmanit!”* Kush e njeh mendësinë e Mervànit dhe njoftimet, që kanë ardhur në lidhje me të, e ka të qartë se me këtë veprim ai ekzekutoi vetëm një kapitull prej planit të përgjith-

shëm emevit, plan që synonte eliminimin e kujtdo që kishte ambicie për hilafetin, që e gjithë sipërfaqja e tokës të mbetej vetëm për emevitë. Por kur vetë Mervani ra në dorën e Aliut, iu lut t'i falte jetën dhe ai e fali.

* * *

Lufta la të hapur një pamje me të vërtetë tmerruese: shtatëmbëdhjetë mijë të vrarë prej ushtrisë së Xhemelit, të shtrirë në tokën e zhveshur dhe një mijë e shtatëdhjetë vetë të vrarë prej ushtrisë së Aliut. Asnjë prej tyre nuk kishte ndonjë faj, përveç ambicieve të disa vetëve që organizuan nxitjen kundër imamit. Disa prej shokëve të Aliut u munduan të vrisnin Aishen, por Aliu arriti me të shpejtë dhe e shpëtoi, u foli ushtarëve të tij me zë të lartë: *"Nuk do të vritet asnjë i plagosur, nuk do të ndiqet asnjë që ka hedhur armët, nuk do të qëllohet nga prapa ai që i ka kthyer shpinën luftës! Kush hedh armët, është i siguruar dhe kush mbyll derën e tij, është i siguruar!"*

A ke parë në historinë e luftërave, në çdo kohë e në çdo vend, që dikush të marrë një qëndrim më të lartë e më fisnik se ky qëndrim i Ibn Ebù Tàlibit?!

Pas fitores, Aliu qëndroi të shikojë kufomat e të vrarëve që kishin mbuluar tokën.

Hidhërimi mbushi zemrën e tij për këtë tragjedi të rëndë. Ai u mundua me të gjitha rrugët për ta shmangur, por pa sukses.

Sytë e Aliut lotonin! Para syve kishte këtë pamje tmerruese, kur tha: *"O Allah, fali mëkatet tona e mëkatet e tyre! Ata janë vëllezërit tanë, që padrejtësisht u bodhën mbi ne!"*

Pastaj fali namazin e xhenazes për të vrarët e të dy grupimeve.

* * *

Aliu e riktheu Aishen në Medinë me respektin më të madh, ashtu siç e kemi parë në një kapitull të mëparshëm të këtij libri.

MUÀVIJA DHE IBNI EL-ÀSI

* *Lërmënjani kërcëjsbët... atajanëmbledhur të më luftojnë mua, ashtu siç mblihdeshin për të luftuar edhe të Dërguarin e Allahut!*

Aliu

* *Nëse është e vërtetë ajo që më kanë nënjoshtuar për ty, atëherë edhe devetë e familjes tënde dhe tabani i këpuçëve të tua janë më të mira se ti!*

Aliu

* *Lexova letrëne atyre që e duan njëritjetrin në lidhje me punën e mëkatit.*

Aliu

* *Nuk është në karakteret e të gjithë njerëzve që të mbajnë të vërtetën, të thonë të vërtetën dhe të punojnë të vërtetën.*

Përmasat e komplotit kundër Ali bin Ebù Tàlibit nuk do të mer-
rnin fund me shpartallimin e armiqve të tij në Betejën e Xhemelit, sepse
shkaqet e largëta të komplotit vazhdonin të ishin në shpirtrat e atyre
që komplotonin kundër tij në Hixhaz e në Sham dhe që vazhdonin të
kishin shumë ushtarë. Në Hixhaz kishte mbështetës të Àishes e ndih-
mës të Talhait, si dhe nga partia e Zubejrit. Krerët e këtyre përkrahësve
e ndihmuesve ishin prej guvernatorëve që kishin përfituar në kohën e
Osmanit duke akaparuar shkaqet e jetës së begatë e të pasurimit, kurse
tani, që prijës i besimtarëve ishte Aliu, të gjithë këta nuk kishin më
shpresë se do të vazhdonin të përfitonin e të akaparonin si më parë të
mirat materiale.

Përkrahësit e Aliut, prej banorëve të Hixhazit, ishin të varfrit, ata që
nuk kishin mbështetje, sahabët dhe njerëzit e pastër e të mençur. Dukej
se rruga e Aliut, në mesin e banorëve të Hixhazit, ishte si rruga e Pro-
fetit, djalit të xhaxhait të tij, madje mund të thuhet se në këtë rrugë nuk
kishte asnjë dallim nga ana e kushteve të punës dhe e rasteve. Këtë ng-
jashmëri e thekson fakti se armiq të Aliut ishin ata kurejsh, që edhe më
parë ishin armiq të Profetit. Vetë Aliu ka thënë: *“Lëri kurejshët mënjanë,
pasi vrapë i tyre është për në rrugën e gabuar, lëvizjet e tyre lart e poshtë janë për
përçarje dhe kryeneçësia e tyre është mendjemadhësi; ata janë mbledhur të më luftojnë
mua, ashtu siç mblidheshin për të luftuar edhe të Dërguarin e Allahut!”*

Në Sham, Muàvija vazhdon të kurdisë kurthe kundër halifit dhe
me zgjuarsinë më të hollë punonte shumë për të nxitur njerëzit kundër
tij, duke shpenzuar për këtë qëllim paratë e guvernës dhe duke bërë
premtime për dhënie të mirash materiale kudo që nuk mbaronte punë
asgjë tjetër përveç parave e premtimeve. Përveç kësaj, Muàvija kishte
një ushtri, komandant e udhëheqësi i së cilës ishte ai vetë, megjithëse
ushtria e tij nuk mund të cilësohej ndryshe veçse ushtri mercenarësh e
injorantësh; gjithashtu, frymëzuesi e furnizuesi i kësaj ushtrie përsëri
ishte vetë Muàvija, i cili vigjilonte me kujdes që injoranca të ishte e pra-
nishme në ushtrinë e tij. Dhe tani shiko në ngjarjen e mëposhtme, e cila,
në mënyrë të përmbledhur, na tregon me fjalë të thjeshta e me fraza
të pakta të vërtetën për ushtrinë e Muàvijes. Njëkohësisht kjo ngjarje

tregon edhe besimin që kishte djali i Ebù Sufjànit se triumfi i tij kundër armikut të tij të vërtetë do të bëhej i mundur vetëm e vetëm se ai do ta luftonte atë me njerëz që nuk ishin të aftë të dallonin padrejtësinë nga drejtësinë, nuk dallonin dot ndryshimin mes Muàvijes e Aliut.

Ja edhe ngjarja: Pas largimit të ushtrisë së Aliut nga Sif'fijni erdhi në Damask një burrë prej banorëve të Kufes, hipur mbi devenë e tij. Por një burrë prej Damasku e ndaloi dhe i tha se kjo është deveja ime, që më është marrë në Sif'fijn. Çështja, që kishin këta dy burra, u shtrua për zgjidhje te Muàvija, para të cilit burri prej Damasku solli pesëdhjetë burra që dëshmuuan se kjo ishte deveja e burrit prej Damasku dhe Muàvija vendosi kundër burrit nga Kufja, të cilin e urdhëroi t'i dorëzonte devenë burrit prej Damasku. Burri prej Kufes i tha Muàvijes: *“Allahu të përmirësoftë! Kjo është deve mashkull dhe jo femër, siç thonë ata!”*

Por Muàvija tha: *“Ky vendim kaloi.”*

Pasi u larguan njerëzit që ishin të pranishëm, Muàvija mendoi të joshë burrin e Kufes dhe aty për aty vendosi të tregohet bujar ndaj tij dhe e pyeti: *“Sa kushton deveja jote?”*

Buri i tregoi çmimin dhe Muàvija i pagoi dyfishin, gjoja për t'i bërë mirë këtij burri dhe pastaj i tha: *“Njoftoje Aliun se do ta pres me njëqind mijë burra, ndër të cilët nuk ka asnjë që të dallojë nëse deveja është femër apo mashkull!”*

El-Xhàhidhi e vë theksin në fjalët që tha Muàvija para banorëve të Shamit në kohën e tij dhe përmend disa prej shkaqeve të bindjes së tyre ndaj Muàvijes dhe thotë: *“Banorët e Shamit ishin njerëz shumë të bindur, për shkak se ata ishin njerëz të nënshtruar, kopjues dhe të ngurtë. Shkonin vetëm pas një opinionin dhe nuk shkonin të pyesnin si është gjendja e atij që nuk e kanë para syve.”*

Më sipër thamë se dimensionet e komplotit nuk ishin të atilla që të mbaronin me përfundimin e Betejës së Xhemelit, pasi kjo betejë qe vetëm njëra prej hallkave të komplotit të madh kundër imamit dhe kundër qeverisjes së tij, prandaj Aliu, pasi likuidoi ushtrinë e Àishes, Talhait e Zubejrit, menjëherë filloi përgatitjet ushtarake për t'i dhënë një mësim të mirë edhe Muàvijes, megjithëse preokupimi më i madh i Aliut, në ato ditë, ishte orientimi i njerëzve, aq sa ata të mund të orientoheshin drejt idealeve më të mira njerëzore, të hiqte prej popullit pa-

drejtësitë që bënë të fuqishmit mbi njerëzit dhe të organizonte shtetin mbi bazat e përkujdesit për të drejtat e masës së popullit. Ata e shikonin se rruga e Aliut nuk ishte rruga e afrimit kah të fuqishmit me diskutime apo e kërkimit të ndihmës prej rebelëve, duke u treguar zemërgjerësi ndaj punëve të tyre të liga apo që në rrugën e qeverisjes e të sundimit t'i shtrinte dorën të fuqishmëve.

Në kapitujt e mëparshëm kemi parë se ai nuk kërkonte prej njerëzve shpërblim tjetër përveç bindjes në të drejtën dhe shpesh përmendte këtë fjalë: *“Sasi pa çmim, edhe kur është eua matëse.”* Me këtë fjalë Aliu shprehte qëllimin e tij se nuk kërkonte asnjë shpërblim prej njerëzve për sasinë e diturisë, urtësisë dhe drejtësisë që i jepte atyre, por mjaftonte të gjente zemra që i pranonin dhe mendje që meditonin.

Kurse Muàvija nuk ishte prej atyre që e përvetësonin këtë lloj ene matëse, as drejtësia e të drejtat e masës së njerëzve në duart e tij nuk ishin të siguruara, prandaj Aliu nuk e përsërit emërimin e tij si qeveritar në Sham, megjithëse Aliu kishte mundësi ta përpunonte Muàvijën sikur të bënte pazarllëqe me të në kurriz të së drejtës dhe të vepronte në kundërshtim me atë çka i frymëzonte pastërtia e shpirtit.

Muàvija nuk i dha besën Aliut dhe nuk iu bind asnjë urdhri të tij. Në këtë veprim të tij ka një argument të qartë se ai dëshironte, me aq sa ishte e mundur, të kishte në dorë të gjitha shkaqet që e çonin drejt pushtetit; nga ana tjetër, kompleti i banorëve të Hixhazit kundër halifit i dha rastin Muàvjës që të përforcohej me ta.

Menjëherë pas thyerjes së treshes kurejshe në Betejën e Xhemelit, Aliu i shkroi Muàvijës. Në letër i kërkonte të pendohej dhe të jepte besën, siç e kishin dhënë njerëzit e tjerë, që kishin kërkuar prej tij të merrte detyrën e halifit. Madje këtë kërkesë, drejtuar Muàvijës, e ka përsëritur disa herë. Në vija të përgjithshme Aliu i shkruan Muàvijës:

“Page e shpëtim për ty! Në vijim, besëdhënia që unë mora në Medinë ishte e detyrueshme edhe për ty në Sham, pasi mua më dhanë besën ata që i kishin dhënë besën Ebù Bekrit, Ymerit e Osmanit. Kush u ndodh aty, nuk bëri zgjedhje, por as ai që nuk u ndodh aty nuk e kundërshtoi besëdhënien, pasi ishte kësbilli konsultativ i muhaxhirinëve dhe i ensarëve, të cilët bashkuan fjalën, që besën t'ia japin

një burri, të cilin e emëruan imam dhe për këtë veprim ata kërkonin të kishin kënaqësinë e Allahut. Nëse ky burrë do të dilte prej udhës së tyre, ata do ta kthenin andaj nga doli, nëse ai do të kundërshtonte, ata do ta luftonin për mos ndjekjen e rrugës së besimtarëve dhe Allahu nuk do ta shikonte me mëshirën e tij, por do ta fuste në Xheben'nem, ku e pret e ardhmja më e keqe. Në të vërtetë, Talhai e Zubejri më dhanë besën, por pastaj të dy e thyen besën që më dhanë dhe besëthyerja, nga ana e tyre, ishte renegatizëm. Megjithëkëtë, unë i luftova ata vetëm pasi i dhashë të gjitha shpjegimet, derisa erdhi e vërteta dhe urdbri i Allahut u bë i qartë, por ata vazhduan të kundërshtojnë, prandaj edhe ti hyr në besëdhënien, ku kanë hyrë myslimanët, sepse puna më e dashur për mua është që ti të pranosh përmirësimin. Ke folur shumë për vrasësit e Osmanit. Nëse ti heq dorë nga mendimi që mbart e nga kundërshtimi dhe hyn në atë ku kanë hyrë myslimanët dhe pastaj i gjykon njerëzit te unë, dhe ata do t'i gjykoj me librin e Allahut. Përsa i përket punës që ti ke aq për zëmër⁽¹⁾, ajo punë është si puna e foshnjës, që gënjehet me qumësht. Për jetën time, sikur të mendoje me mendjen tënde dhe jo me dëshirat e tua, patjetër do të gjeje kurjeshin më të pafajshëm për gjakun e Osmanit. Dije mirë, se ti je prej të liruarve⁽²⁾, për të cilët hilafeti është kategorikisht i ndaluar, madje ata nuk mund të hyjnë as në këshillin konsultativ. Kam dërguar te ti dhe te ata që janë në anën tënde Xherijr bin Abdullahun, i cili është prej besimtarëve dhe prej muhaxhirinëve, prandaj menjëherë jepi besën atij! Nuk ka fuqi e pushtet tjetër përveç Allahut! ”

Dhe Muàvija i kthen përgjigje: “Paqe e shpëtim për ty! Në vijim, për jetën time, ti përmende se njerëzit të dhanë besën. Nëse ti do të ishe i pafajshëm për gjakun e Osmanit, patjetër që do të ishe si Ebù Bekri, si Ymeri e si Osmani, por ti i nxite njerëzit të vrasin Osmanin dhe i braktise ensarët. Ty të është bindur injoranti dhe me ty u forcua i pafuqishmi. Banorët e Shamit janë të vendosur të të luftojnë ty derisa të çosh në dorën e tyre vrasësit e Osmanit. Nëse ti e bën këtë, atëherë këshilli konsultativ do të gjykojë punët që kanë mes tyre myslimanët. Qeveritarët e njerëzve ishin prej Hixhazit dhe e drejta është në mesin e tyre, por, kur ata e braktisën atë, qeveritarë të njerëzve u bënë banorët e Shamit. Për jetën time, argumenti yt kundër banorëve të Shamit, nuk është si argumenti që përdore kundër Talhait e Zubejrit. Dije mirë, nëse ata të dy të dhanë besën, unë kurrë nuk do të ta

⁽¹⁾ Domethënë hilafetin.

⁽²⁾ Domethënë robërit që u liruan ditën e çlirimit të Mek'kës, ndër të cilët ishte Muàvija dhe babai i tij.

jap atë. Përsa i përket përparësisë tënde në Islam dhe afërsisë që ke me të Dërguarin e Allahut, paqja e shpëtimit i Allahut qoftë mbi të, unë nuk i heq asnjë presje...”

Në këtë letër të Muàvijes dallohet qartë e vërteta e qëllimeve të tij. Ai krijon vështirësi e pengesa njëra pas tjetrës, me qëllim që njerëzit të mos i jepnin besën Aliut. Në logjikën e Muàvijes, nëse njëra pengesë do të rrëzohej, tjetra do të ishte e qëndrueshme e nuk mund të rrëzohej, pasi Muàvija e njihte mirë vendosmërinë e Aliut dhe besimin e tij në vetvete, gjithashtu e dinte mirë se ai ishte krejtësisht i pafajshëm për të gjitha akuzat që i bëheshin, prandaj mendohej ta përballonte, duke e bërë të dyshonte në të vërtetën e qëndrimit të tij ndaj Osmanit dhe e barazon me Ebù Bekrin e me Ymerin në të drejtën që ai kishte për të qenë zëvendës i tyre. Pastaj i kërkon Aliut t'i dorëzojë atij vrasësit e Osmanit, megjithëse në letërën e Muàvijes Aliu akuzohej drejtpërdrejt si nxitës kundër halifit së tretë.

Ishte e kuptueshme se Muàvija as nuk do t'i nënshtrohej hilafetit të Aliut, as nuk do të jepte besën për Aliun, edhe sikur të vërtetohej pafajësia e tij, pasi me këtë përgjigje Muàvija i bën thirrje myslimanëve të rishikojnë çështjen e hilafetit të Aliut dhe ta rikthejnë për gjykim në këshillin konsultativ. Gjithashtu, duhet shtuar se anëtarë të këshillit konsultativ, për të cilin flet Muàvija, kësaj herë nuk do të ishin as prej banorëve të Hixhazit e as prej banorëve të Irakut, sepse sipas tij, kjo e drejtë tashmë prej tyre kishte kaluar te banorët e Shamit, për pasojë e drejta e zgjedhjes së halifit i takonte vetëm banorëve të Shamit, për faktin se tani ata ishin qeveritarë të njerëzve. Është e qartë se në një këshill të tillë, askush nuk do të ishte halif, përveç Muàvijes bin Ebù Sufjanit.

* * *

Pavarësisht nga dhembjet e shumta, që i shkaktonin Aliut këto qëndrime ndaj hilafetit të tij dhe ndaj punëve të njerëzve, ai kurrë nuk bëri thirrje për tërheqje e për të hequr dorë. Në të vërtetë, arabët ishin ndarë në dy pjesë dhe njëra prej këtyre dy pjesëve patjetër që do të

ishite fituese ose e mundur, megjithëse dallimi mes dy pjesëve ishte i madh në të gjitha drejtimet e në të gjitha dimensionet. Në njërin anë kemi të dhunuarit nga padrejtësia, të pafuqishmit dhe ata që aspironin jetë të siguruar, siguri për vete dhe për të gjithë vëllezërit e tyre, siguri që do të vinte për ata vetëm nëpërmjet rrugës së dhënies së të drejtave të marra me dhunë, si dhe barazi në të gjitha të drejtat; gjithashtu, në këtë anë ishin edhe sahabët e sinqertë të Profetit, të cilët dëshironin jetë me dinjitet, vëllazëri, një vend të mirë, që i bashkon të gjithë njerëzit, ata dëshironin një vend pa të privuar e pa privues. Në anën tjetër ishin ata që përfitonin nëpërmjet padrejtësisë, krerët dhe ata që aspironin të kishin mirëqenie nëpërmjet grabitjes, rrëmbimit të aleancave kundër popullit të uritur, që nuk kishte as ujë për të pirë.

Në krye të grupit të parë ishte Ali bin Ebù Tàlibi, prandaj të gjithë ata, që dëshironin drejtësi e të vërtetën, e njohën atë për prijës. Kurse në krye të grupit të dytë ishte Muàvije bin Ebù Sufjàni, përkrah të cilit ishin rreshtuar ata që e shikonin si veprim të mirë bërjen e padrejtësive. Shpërblimi për të parët ishte shpirtëror, për konceptin e drejtë që kishin arritur, kurse shpërblimi i grupit të dytë ishte mbështetja në djalin e Ebù Sufjanit. Njerëzit filluan të shkëmbehen nga grupi në grup: njerëzit e drejtë prej grupit të Muàvijes kaluan te Aliu, kurse ata, që u larguan prej Aliut e kaluan te Muàvija, ishin nga paria, ata që ishin mësuar të përfitonin padrejtësisht. Le të shikojmë një njoftim të transmetuar, që flet për ata që preferuan Muàvijën dhe lanë Aliun. Nga qëndrimi i këtyre njerëzve do të kuptohen qartë prirjet e tyre për sundim, që ishin të rrënjosura në karakteret e tyre, ashtu siç do të kuptohen qartë edhe shkaqet që i bënë ata të braktisin djalin e Ebù Tàlibit dhe të shkojnë në ndihmë të djalit të Ebù Sufjànit. Ja disa shembuj:

Aliu emëroi qeveritar mbi guvernën Rej'je dhe mbi një krahinë tjetër një burrë të quajtur Jezijd bin Haxhbeh, i cili përvetësoi të gjithë pasuritë e shumta që grumbulloi prej këtyre vendeve. Aliu mori njoftim për këtë veprim të këtij qeveritari, prandaj menjëherë e burgosi dhe i vuri rojë një burrë, të quajtur Saëd. Jezijdi përfitoi nga gjumi i Saëdit, kaloi mbi trupin e tij, doli jashtë dhe u nis për në Damask, që të bashkohej me Muàvijën. Gjatë rrugës recitoi:

*“Mashtrova Saëdin e i mëshova këmbëve.
Për në Damask zgjodha më të mirin!
Lashë Saëdin në gjumin e tij të thellë.
Saëdi është djalë bregdeti e i mashtruar.”*

Pastaj nga Iraku i dërgoi Aliut një vjershë, me të cilën satirizon Aliun dhe e njofton se ai është prej armiqve të tij. Muàvija e shpërbleu me dhënie të shumta dhe e lavdëroi personalisht, por edhe Jezijdi, nga ana e tij, lavdëroi banorët e Shamit dhe pa se toka e tyre ishte e shenjtë, se ata ishin njerëz të ndërgjegjshëm dhe besimtarë:

*“I desha banorët e Shamit ndër të gjithë popujt,
qava nga hidhërimi për Osmanin.
Toka e shenjtë, njerëz të shenjtë,
të ndërgjegjshëm e ndjekës të Ndarësit!”*

Gjithashtu, Aliu emëroi qeveritar në Keshker një burrë të quajtur Kaëkàë bin Shùr, por edhe Kaëkàë u vu të rrëmbejë prej njerëzve pasuri, të cilën e depozitoi për vete ose e shpenzoi për interesat e tij. Si shembull të këtij shpenzimi shërben fakti se shuma e kurorës, që ai i bëri dhuratë gruas me të cilën u martua, arrinte deri në njëqind mijë dirhem. Kur Aliun e njoftuan për këtë punë, Kaëkàë, i frikësuar nga qortimi e dënimi, mblodhi pasuritë e popullit që kishte vjedhur dhe u arratis për te Muàvija.

Aliu zbatoi ligjin e ndëshkimit fizik për Nexh’xhàshij’jin bin Kaëb, për një mëkat që ai kishte bërë. Nexh’xhàshij’ji ishte prej partizanëve të Aliut, por nuk e përballonte dot që të zbatohet mbi të ai dënim që ishte zbatuar edhe për të tjerët, prandaj u largua dhe u bashkua me Muàvijën, i cili i dha siguri. Nexh’xhàshij’ji mori zjarr kundër Aliut vetëm nga frika që kishte se mund të gabonte përsëri. Mllefina e tij e shprehu në vargje:

*“Dëgjoni, cili do të njoftojë për mua Aliun
se unë jam siguruar dhe nuk kam frikë.”*

Fisi jemenas i Nexh'xhàshij'jit u zemërua shumë me të, sepse për shkak të tij u larguan shumë veta prej Aliut. Të gjithë “dezertorët” shkuan të bashkohen me Muàvijen. Së bashku me ta shkuan edhe shumë të tjerë, që dëshironin të mirat materiale të kësaj bote. Është e kuptueshme se jo të gjithë kanë forcë të punojnë për të vërtetën, të mbajnë të vërtetën, të thonë të vërtetën.

Gjithashtu, nuk është në natyrën e të gjithë njerëzve që të praninin sundimin e Aliut, i cili për të drejtën ishte tepër i rreptë ndaj vetes, ndaj të afërmve të vet, ndaj të gjithë njerëzve, prandaj prej Aliut largohej kushdo që ishte i pakënaqur qoftë edhe prej disa punëve të tij. Nëse unë kam vënë theksin në disa vetë, këto kanë qenë prej parisë, të pasurve dhe prej atyre që kishin përfituar padrejtësisht. Si të mos bashkohej me Muàvijen e të linte Aliun ai qeveritar, të cilit Aliu i shkruante: *“Betohem në Allah! Nëse më njoftojnë se ti ke tradhtuar në ndonjë send në pasurinë e myslimanëve, pak ose shumë, të jesh i sigurt se do të jem shumë i ashpër me ty dhe do të të më pak gjë, do të kërrus shpinën dhe do të të më një panë fare të thjeshtë.”*, ose ai qeveritari tjetër, që merr një letër prej Aliut, në të cilën i thotë: *“Jam njoftuar se ti e ke zhveshur tokën, ke marrë çdo gjë që gjete përfund këmbëve të tua dhe hëngre çdo gjë që të zënë duart, prandaj menjëherë më dërgo llogarinë tënde!”*

Si mund të ngriheshin njerëzit e zakonshëm deri në këtë nivel të lartë të cilësive të njeriut të drejtë, sa i pari apo qeveritari të pranonte që Aliu t'i thoshte atij: *“Nëse ajo që më kanë njoftuar për ty është e vërtetë, atëherë edhe deveja e familjes tënde dhe shojet e këpucëve të tua janë më të mira se ti!”*

Si mund të ishin të kënaqur të pasurit, ata që kishin përfituar me rrugë të padrejta, grupuesit e argjendit e të arit dhe ortakët e tyre që miratonin padrejtësinë, që puna të ishte në dorën e Aliut, i cili pasurinë e të mirat materiale i dëshironte për të gjithë njerëzit, ashtu siç dëshironte që pushteti dhe forcat të ishin vetën në duart e masës së njerëzve? Si mund të ishin të kënaqur, kur Aliu jo vetëm që i luftonte ata dhe ortakët e tyre për padrejtësitë që bënin, por edhe i nxiste njerëzit kundër të padrejtëve dhe mallkonte të gjithë ata që e miratonin sado pak padrejtësinë.

Si mund të ishin të kënaqur zhatësit, kur Aliu i gjykonte, duke i thënë: *“Pasha Allahun, nëse do të gërvishja sytë tuaj me ferra dhe të shqyeja tru-*

pin tuaj me çengela, për mua do të qe më e dashur se t'i bëja padrejtësi disa vetëve ose të rrëmbeja ndonjë send prej të mirave materiale! ”

Si të mos largoheshin ata prej atij, të cilin e dëgjonin me veshët e tyre të thoshte se ai kishte përgjegjësinë të luftonte padrejtësinë, të luftonte ata që bëjnë padrejtësi dhe ata që marrin padrejtësisht, pasi kjo përgjegjësi, që ai ndien, është detyrë e domosdoshme që duhet ta kryejë derisa të jetë gjallë, sepse ai nuk mund të linte që punët të ndiqnin rrugën e anarkisë dhe t'i linte njerëzit në gjendjen që ishin: në ngrënës e të ngrënë. Prandaj Aliu thotë: *“Sikur Allahu të mos i dënonte dijetarët kur nuk ndalojnë pangopësinë e atij që bën padrejtësi dhe urinë e atij që i është bërë padrejtësi, do t'i lija punët ashtu siç janë dhe të fundit prej tyre do t'i jepja të pinte me gotën e të parit të tyre. Edhe pesha e botës suaj te unë është më e urryer se spërkatat e teshtitjes së dhisë!”*

Si mund të ishin të kënaqur prej Aliut ata, që thyenin besën e dhënë në detyrat që ishin ngarkuar, kur ai thoshte në mesin e bashkëkohësve të tij: *“Nuk ka thyer besën ai që di të bëjë kthesë. Jemi në një kohë kur shumica e njerëzve e quajnë punë të mençur thyerjen e besës, kurse injorantët e praktikojnë pabesinë si hilenë më të bukur!”*

Për të gjitha këto, ishte e kuptueshme se njerëzit, që hiqnin dorë prej tij, ishin prej krerëve, aty që kishin vënë pasuri me rrugë të paligjshme ose prej atyre që e dinin se Muàvija nuk do t'i ndalonte të vinin dorë mbi **“Shtëpitë e pasurisë”** dhe mbi mundin e njerëzve, kurse të tjerët, veç këtyre që largoheshin prej Aliut, ishin njerëz që nuk vlerësonin dot interesat e tyre të largëta, si dhe prej atyre që kishin bërë punë në kundërshtim me ligjin. Më sipër kemi përmendur gjendjen e njerëzve të asaj kohe dhe kemi theksuar se ata ishin të ndarë në grupe dhe çdo grup ndiqte liderin e vet dhe nuk thelloheshin të pyesnin për shkakun që e kishte bërë liderin e tyre të zemërohej ose të ishte i kënaqur. Në përshkrimin që i ka bërë Aliu njerëzve të kohës së tij të kësaj kategorie ndihet një dhembje shumë e madhe, por në përshkrimin e tij shihet edhe zemërimi i babait të urtë e të dashur ndaj fëmijëve të tij të pasur, që largoheshin prej së mirës që kishin dhe shkonin drejt shkatërrimit, por këtë punë disa e dinin e disa të tjerë nuk e dinin. Për njerëzit e kohës

së tij Aliu thotë: *“Ankimin tim për njerëzit që e kalojnë jetën në injorancë ia shpreh vetëm Allabut!”* Pastaj u slet njerëzve drejtpërdrejt: *“Nuk mund të heshtet për ju që jeni vazhdimisht të shkujdesur!”*

Dhe në kohën, që u bën thirrje njerëzve të ngrihen në revolucion kundër të rebeluarëve, që bëjnë padrejtësi, Aliu u thotë të gjithëve: *“Prej atyre që vijnë ka të imponuar, ka të mashtruar, ka që vijnë të detyruar, ngaqë askush nuk interesohet për ta!”* Dhe më pas, në lidhje me ta, Aliu thotë: *“I varfëri i tyre është i munduar, i pasuri i tyre është i varur, por edhe ai që ka mendim të mirë prej tyre, shumë shpejt heq dorë prej mendimit të tij, për shkak se mbetet i kënaqur ose i zemëruar, kurse më të përmbajturin prej tyre, në zakonet e shqyen momenti dhe e shtrembëron një vështirësi e vetme.”*

Në këtë frazën e fundit të Ibn Ebù Tàlibit shikojmë një përshkrim tepër të lartë të karaktereve të njerëzve të kohës së tij dhe që i përkisnin asaj shtrese që ndiqnin të tjerët; por edhe nëse ndër ta kishte të arsyeshëm, ashtu siç thotë, dëshirat e mposhtnin arsyen e tij, ngaqë mendonte se në gjykim nuk do të mbetej i kënaqur, ashtu siç do të dëshironte të ishte i kënaqur apo që vetë të gjykonte padrejtësisht kundër atij që e kishte zemëruar; kurse ai, që i përmbahej zakoneve, në zemrën e tij hedh vetëm një vështrim mbi gjënë që dëshiron dhe pastaj e shndërron atë në qëllimin e tij, priret nga e gabuara në qëndrimet e tij dhe i qepet atij që ka influencë, atij që pranon ryshfet ose dikujt që ka autoritet.

* * *

Kur qendra e komplotit kundër Ibn Ebù Tàlibit kaloi në Sham, pas disfatës së ushtrisë së Xhemlit, kreu i emevive Muàvije bin Ebù Sufàni filloi një veprimtari të gjithanshme e shumë intensive kundër të madhit të Kufes, duke nxitur kundër tij të gjithë njerëzit, që u shkante fjala. Ishte e kuptueshme, se nxitjen e bënte ashtu siç dëshironte vetë, me shpejtësi e me të gjitha mënyrat e joshjes. Sapo lexoi letrën e parë të Aliut, menjëherë shkroi letra e dërgoi njerëz të njoftonte ata banorë të Shamit, nga të cilët shpresonte se do ta ndihmonin. Personi më i

rëndësishëm, që dëshironte të kishte në anën e tij, ishte Amr bin El-Àsi, të cilit Muàvija i shkroi që të shkonte te ai menjëherë, sapo ta merrte letrën. Në këtë letër i shkruan; *“...tanimë ke marrë njoftim se si shkoi puna e Aliut, Talhait Zubejrit dhe Àishes. Te unë ka ardhur edhe Mervàni me dezertorët e Kufes, pasi Aliu shkoi përpara dhe Abdullah bin Xherijri i dha besën Aliut. Deri tani unë e kam frenuar veten t’i shkruaj atyre dhe kam pritur. Prandaj, me mirësinë e Allahut të lartësuar, të vish te unë që sonte!”*

Sapo letra ra në dorën e Amr bin El-Àsit, ai thirri dy djemtë e tij, Adullahun e Muham’medin, që të konsultohesh me ta. Abdullahu i tha: *“I Dërguari i Allahut kaloi nga kjo jetë duke qenë i kënaqur me ty, gjithashtu edhe Ebù Bekri e Ymeri u ndanë nga kjo jetë të kënaqur me ty. Nëse ti kërkon të prishësh fenë tënde, për pak të mira të kësaj bote që do të kesh përkrab Muàvijes, nesër që të dy do të kenë për shtrat zjarrin!”*

Pastaj Amri i drejtohet djalit tjetër, Muham’medit dhe i thotë: *“Si mendon?”*

Ai i tha: *“Nxito që në këtë punë të jesh krye, para se të jesh bisht!”*

Të nesërmen në mëngjes Amri thirri shërbyesin e tij Verdànin dhe i tha: *“Nisu o Verdàn!”*, pastaj i tha: *“Qëndro o Verdàn!”* Pastaj përsëri i tha tri herë me radhë: *“Nisu!”*, *“Qëndro!”* Atëherë Verdàni i tha: *“U ngatërrove, o Ebù Ebù Abdullah, por nëse dëshiron, unë të them se ç’të mundon në shpirtin tënd.”*

Amri i tha: *“Pa hë, flit!”*

Verdàni i tha: *“Në zemrën tënde u shfaqën kjo botë dhe bota tjetër dhe ti the: “Me Aliun është bota tjetër pa këtë botë, kurse me Muàvijën është kjo botë pa botën tjetër.” Mendoj të qëndrosh në shtëpinë tënde. Nëse do të fitojnë ata që luftojnë për fenë, do të jetosh në faljen e fesë së tyre dhe, nëse do të fitojnë ata që duan këtë botë, ata nuk do të kenë nevojë për ty.”*

Premtimet e Muàvijes e joshën Amrin më shumë nga sa e bindën këshilla e shërbyesit të tij, Verdànit, e këshilla e djalit të tij, Abdullahut. Amri përfundimisht zgjodhi të bashkohet me Muàvijën e me emevitë kundër Aliut. Fakti që Ibn El-Àsi u bë i barabartë me Ibni Ebù Sufjànin, nga ana e rëndësisë në komplotin kundër Aliut, e bën të domosdoshme

të njihemi me disa njoftime, që janë transmetuar në lidhje me Amrin, pasi njohja me to do të na mundësojë të kuptojmë shkaqet e largëta që e shtynë Amrin të bëhet aleat me Muàvijen. Gjithashtu, në sajë të këtyre njoftimeve, do të arrijmë të kuptojmë më qartë rezultatit e kësaj aleance në të gjitha përmasat e saj njerëzore.

Edhe para se të përqafoje Islamin, gjëja e parë, që binte në sy në praktikën e Ibn El-Àsit, ishin bisedimet që ai bën për të siguruar përfitimë nën frymën e pazareve. Kjo e vërtetë, që karakterizonte personin e tij, nuk mund të atakohet, pasi ai vetë na e bën të njohur këtë karakteristikë të vetëm kur thotë: *“Kur ne u larguam së bashku me forcat e fiseve arabe prej hendekut, unë mbledha burra prej kurejshëve, që ata të dëgjonin mendimin tim dhe të shpreheshin në lidhje me fjalët që do të dëgjonin nga unë. Në përgjithësi unë i thashë atyre: “Pasha Allahun, ashtu si edhe ju, mendoj se Muham’medi do t’i ngrejë punët shumë lart. Ai do të bëhet imponues dhe për këtë unë kam menduar një punë, por dua të di se ç’mendim keni ju për këtë punë.”*

Ata thanë: *“Ç’ke menduar?”*

- *“Kam menduar të shkojmë e të bashkohemi me Nexh’xhàshij”jin dhe të jemi te ai. Nëse Muham’medi fiton mbi popullin tonë, ne jemi te Nexh’xhàshij”ji dhe, nëse fiton populli ynë, dihet se kush jemi, prandaj prej tyre ne do të kemi vetëm të mira.”*

- Ata thanë: *“Po, ky është mendim!”*

Amri vazhdon: *“Unë i thashë atyre: “Bini në një mendim të përbashkët, që të veprojmë sipas atij mendimi...””*

Dëshira për të përfutur në të gjitha rrethanat e në çdo rast ishte e rrënjosur në brendësi të shpirtit të Amrit. Në këtë drejtim ai nuk ndryshonte aspak nga shumica e krerëve që luftoi Ebù Bekri, Ymeri e Osmani. Më sipër kemi parë se Ymeri i shtetëzoi Ibn El-Àsit të gjitha tepricat nga pasuria e Egjiptit, për të cilat ai vetë e kishte njoftuar, pasi justifikimi, që parashitroi Amri, nuk e bindi Ibn El-Khat’tàbin, i cili, në letrën që dërgoi, i thoshte: *“Ju qeveritarët i keni ngulur sytë mbi pasuritë dhe nuk keni lënë justifikim pa gjetur, por në të vërtetë vetëm ndizni zjarrin dhe përshpejtoni turpërimin tuaj! Kam dërguar te ty Muham’med bin Meslemen, të cilit menjëherë dorëzoi gjysmën e pasurisë tënde!”*

Kur Muham'medi u paraqit, Amri gatoi ushqime të shumta dhe e ftoi Muham'medin, por ai nuk hëngri dhe tha: *"Kjo shpejtësi është për sherr. Sikur të më shtrosb këto gjellë si mik, patjetër që unë do të ha, por largoi gjellët prej meje dhe më sill pasurinë tënde!"*

Amri e solli pasurinë dhe Muham'medi mori gjysmën. Kur Amri e pa sa shumë i morën, tha: *"E mallkoftë Allahu kobën kur unë u bëra qeveritar i Ymerit! Pasha Allahun, unë e kam parë Ymerin dhe babain e tij, të dy visheshin me një rrobë të pambuktë, që nuk i kalonte gjunjët e tyre dhe në qafë mbanin litarin e druve, kurse El-Às bin Vâilit, babai i Amrit, i shkëlqenin kopsat e kumashit!"*

Në këtë njoftim shikojmë jo vetëm prirjen e fortë të Amrit për përfitime materiale, por shikojmë edhe prirjen e tij për influencë e pushtet. Përveç kësaj, në këtë njoftim dallohen qartë elementë të shumtë nga mendësia e madhësisë me të cilën ishte brumosur paria e kohës. Amri nuk gjen shkak tjetër për të atakuar Ymer bin El-Khat'tabin përveç faktit se Ymeri dhe babai i tij ishin njerëz të varfër, që nuk kishin as rrobë të përshtatshme, që t'i mbulonte të gjithë trupin, përveç faktit se bënin punë krahu dhe mbartnin mbi kurriz barrën e druve, kurse te babai i tij El-Às bin Vâil, Amri nuk gjen virtyt më të lartë përveç faktit që vishej me kumash të shndritshëm! Në të dy krahasimet, sikur të kishte parë me drejtësi, padyshim që Amri do të kundërshtonte këndvështrimin e kohës së injorancës para Islamit në vlerësimin e punëve të njerëzve dhe patjetër do të gjente se fakti që ai e shikon si objekt atakimi në Ymer bin El-Khat'tabin, në të vërtetë është nder e fisnikëri dhe se ajo që e mendon virtyt për El-Às bin Vâilin, në të vërtetë është nga besëtytnitë e vjetra.

Lexuesi nuk duhet të mendojë se ky qëndrim i Ibn El-Àsit ndaj Ymer bin El-Khat'tabit ishte thjesht një rastësi nga ana e tij, në të kundërt, mendimi që ai mbart për të vlerësuar një burrë si Ymeri, flet qartë për qëndrim të rrënjësor në shpirtin e tij. Në mentalitetin e Amrit, njerëzit ndaheshin në të nderuar dhe në nderues dhe se njeriu ka detyrë t'i bindet atij që qëndron më lart se ai. Historianët ndajnë një mendim të përbashkët në lidhje me disa studiues, që janë shprehur se Amr bin

El-Àsi, me politikën e tij në Egjipt, përmirësoi dhe rriti mirëqenien e këtij vendi, fakt që e pohon kushdo që banon aty dhe shtojnë se banori i këtij vendi nuk mund të pranonte fjalën e një naivi për kryetarin e vendit të tij.”⁽¹⁾

Ja kështu përziheshin në shpirtin e Amrit dëshirat e hershme të pinjollit të familjes së madhe, që kishte të drejtën e përvetësimit dhe për të qenë mbi të gjithë njerëzit, përfshirë edhe prirjet për të përfituar nga rrethanat e nga rastet e jashtëzakonshme. Mendja e tij qëndronte e trazuar mes kënaqësisë për gjendjen e shëndoshë dhe konsumimin e kësaj gjendjeje në rrugën e përfitimeve, por shumë shpejt gjendja e dytë te ai do të bëhej mbizotëruese dhe ai do të shpaloste vendosmërinë më të madhe në rrugën e përfitimeve. Në këtë hulli shkon edhe ngurrimi i tij kur e thirri Muàvija, ngurrim që shumë shpejt u shndërrua në vendosmëri për të udhëtuar drejt Shamit. Transmetuesit e njoftimeve e njohin Ibn El-Àsin si autor të poemës që ai thuri gjatë rrugës për të shkruar te Muàvija. Në këtë poemë ai shpall hapur qëndrimin e tij ndaj Aliut e Muàvijes. Në mendjen e tij Aliu ka gjëra të shumta, kurse Muavija është tjetër gjë, prandaj ai është i dyzuar, njëri ka turp të bashkohet me Muàvijën dhe tjetri e urdhëron për këtë bashkim. Ja si e përfundon Amri poemën e tij:

*“Prej lakmisë zgjedha këtë botë ndaj shikimit të thellësisë,
megjithëse për atë që zgjedha nuk kam argument.
Unë e di mirë se ç’ka në botë, shikoj...
Dëshira të ndryshme kam në brendësi,
Shpirti im e do jetën në nderim,
ashtu si askush nuk e do jetën në poshtërim.”*

Ibn El-Àsi jetën, nderin e jetës së tij nuk e shikon veçse mes të mirash materiale e mes premtimesh të emvive, ashtu siç nuk e kishte parë edhe të djeshmen në kohën e Ymer bin El-Khat’tàbit veçse në kopsat

⁽¹⁾ “Islami dhe qytetërimi arab”, vol.2, f. 125.

e ndritshme të rrobës së babait të tij El-Às bin Vài. Kurse jetën në poshtërsi e shikon vetëm në ndihmën për Aliun, i cili as nuk ishte njeri i pazareve dhe as nuk i pranon pazaret. Edhe jetën në poshtërimi Ibn El-Àsi nuk e kishte parë as dje, veçse në rrobën e varfër që vishte Ymer bin El-Khat'tàbi dhe babai i tij.

Kur Ibn El-Àsi arriti në shtëpinë e Muàvijes, kreu i emevive i tha: *“O Ebù Abdullab, të bëj thirrje për të luftuar këtë burrë, Aliun, i cili ka kundërshtuar Allahun, ka prishur bindjen e myslimanëve, nxori ngatërresën dhe përçau bashkësinë...”*

Amri i tha: *“Ç’do të më japësh, nëse unë të shoqëroj ty në luftën kundër tij? Ti e di mirë rrezikun që vjen prej tij.*

Muàvija i tha: *“Si të gjykojsh ti vetë!”*

Atëherë Amri foli: *“Më jep Egjiptin si ushqim!”* Ndërmjet Muàvijes e Amrit u zhvillua një lojë shumë e hollë dhe secili prej tyre donte të mashtronte tjetrin, me qëllim që të përfitonte sa më shumë për vete në kurriz të bashkëpjesëmarrësit të tij në komplot. Këto hile të ndërsjella përfunduan me një pazar: Amri jepte besën që Muàvija të bëhej halif, kurse Muàvija i jepte Amrit si ushqim Egjiptin e banorët e tij, ku nuk do t’i kërkohej llogari as për punën e tij, as për tokën e as për banorët e kësaj guverne. Ishte e qartë se ky pazar bëhej kundër Aliut, i cili përmbliidhet me pak fjalë: *“Fjalët, që thubeshin lart e poshtë, erdhën deri te unë se Amri nuk i dha besën Muàvijes, derisa i vuri kusht që t’i jepte gjënë më të madhe që kishte në dorë pushteti i tij, guvernën e Egjiptit. Vërsbëlleu dora e këtij tregtari, që shtet fenë e tij për këtë botë. U varfëroftë dora e këtij klienti, që ndihmon të pabesin e mëkatarin me pasuritë e njerëzve!”*

Në rrugën e sigurimit të sa më shumë përfitimeve, Amri nuk u mjaftua vetëm me këtë pazar që bëri me Muàvijën, por u vu të orientojë Muàvijën në propagandën e organizuar kundër Aliut, si parapërgatitje për betejën e ardhshme. Ndër të tjera, Amri i sugjeroi Muàvijes: *“Dërgo njerëzit e tu të besueshëm të përhapin lajmin se Osmanin e ka vrarë Aliu!”* Megjithëse Amri e dinte mirë se Aliu ishte krejtësisht i pafajshëm për gjakun e Osmanit, ashtu siç dinte dhe siç e pamë më sipër në kapitullin **“Nxitësit kundër Osmanit”** se ai vetë kishte dorë të gjatë në vras-

jen e Osmanit. Kur Muàvija i kërkoi Amrit, që të sistemonte radhët e banorëve të Shamit, kur të fillonte beteja e Sif'fijnit, Amri nuk desh të plotësojë këtë kërkesë të kryekomandantit të tij, pa u siguruar se do të merrte çmimin. Prandaj i tha djalit të Ebù Sufjanit: *“Nëse vritet Ali bin Ebù Tàlibi dhe besa për vendin të jepet ty, unë do të kem sundimin tim!”*

Fakt tjetër, që tregon për shpirtin e pazarllëqeve, në kërkim të përfitimit, që karakterizon Amrin, është edhe rasti kur ai u mbledh me Mùsà El-Esh'arij'jin, ditën e dëgjuar të arbitrazhit, ditë në të cilën një grup prej atyre që ishin mbledhur së bashku me të dy burrat të shfaqnin mendimet e tyre në lidhje me personin që ishte në detyrë, t'i jepej hila-feti. Ebù Mùsà filloi të orientojë mendimet e njerëzve kah Abdullah bin Ymer bin El-Khat'tàit dhe i kujtonte atyre se ai ishte personi që meritonte më shumë se kushdo që t'i jepej besa dhe tha më shumë se një herë: *“Pasha Allahun, nëse do të kisha mundësi, patjetër që do të ngjallja emrin e Ymer bin El-Khatt'tàit!”*, kurse Amr bin El-Àsi i tha atij: *“Nëse ti ke dëshirë t'i japësh besën djalit të Ymerit për fenë e tij, ç'të pengon që të mos i japësh besën djalit tim, Abdullahut, virtytin dhe mirësinë e të cilit ti i njeht mirë?!”*

Ja kështu i bënte Amri pazarllëqet, madje i orientonte edhe kundër vetë Muàvijes, megjithëse mbante postin e komandantit të ushtrisë së Muàvijes në betejë dhe më parë kishte marrë besën prej tij se do të ishte sundimtar i Egjiptit, veç kësaj Amri ishte përfaqësues i Muàvijes në mbledhjen e arbitrazhit dhe autor i hilesë në njoftimin e arbitrazhit.

Si Muàvija, ashtu edhe Amri ishin të vetëdijshëm se po kryenin një faj kundër Aliut dhe secili prej tyre besonte në thellësi të shpirtit të vet se Aliu ishte më i mirë se shoku i tij, por përsëri secili punonte për vete dhe jo për ortakun e tij. Në dukje, të dy burrat ishin në harmoni me njëri-tjetrin, kurse në fshehtësi ata e urrenin njëri-tjetrin, ashtu siç ndodh zakonisht në natyrën e ortakëve që kryejnë bashkërisht një padržësi. Grimasat, që merrte fytyra e këtyre dy burrave, si dhe fjalët që dilnin rastësisht prej gjuhës së tyre, e theksojnë plotësisht këtë urrejtje të ndërsjellë. Një herë, pas betejës së Sif'fijnit, Muàvija u tha njerëzve, me të cilët po rrinte: *“A ka më të çuditshme se gjërat?!”* Secili prej atyre, që ishte aty, filloi të shfaqë mendimin personal, derisa i erdhi radha Amr

bin El-Àsit, i cili tha: “Gjëja më e çuditshme është që i gabuari triumfon mbi atë që është në të drejtën.”, duke nënkuptuar Muàvijën e Aliun. Por Muàvija menjëherë foli pas tij dhe tha: “*Por akoma më e çuditshme është kur njeriut i jepet ajo që nuk e meriton, atëherë kur dhënësi nuk ka frikë.*”, duke nënkuptuar Amr bin El-Àsin dhe emërimin e tij qeveritar në Egjipt.

Vetë Amri zbulon të vërtetën e mendimit të tij, që kishte për Aliun dhe Muàvijën, zbulon sa larg shkonte mashtrimi si person dhe sa larg shkonte pavërtetësia e mendimit të tij qëkur ai, bashkë me Ibn Ebù Sufjànin, u armiqësua me Aliun; gjithashtu, ky argument zbulon për ne të fshehtat e koncepteve që mbartnin ndihmësit e Muàvijës, ashtu siç zbulon për ne edhe masën e tradhtisë ndaj vërtetësisë së mendimit që ata shfaqnin. Akoma më e qartë kjo duket në qëndrimin e Muàvijës, pas vrasjes së Aliut, kur puna e tij ishte stabilizuar ose ishte në stabilizim e sipër dhe nuk po e vendoste Amrin qeveritar në Egjipt, prandaj Amri i kërkoi të mbante besën që i kishte dhënë. Muàvija ngurronte në këtë punë. Në këto kushte Amri i dërgon një poemë të gjatë, në të cilën i thotë:

*“Muàvije bamirësi, mos më harro mua
dhe prej rrugës së drejtë mos hiq dorë!
O bir i Hindit, ndihma jonë për ty qe prej injorancës
kundër zotërisë më të madh, më të virtytshëm.
Mes jush nuk ka lidhje afërsie.
Ku është tehu i shpatës ndaj draprit?
Ku është konstelacioni i kaut ndaj tokës së lagur nga vesa
dhe ku është Muàvija ndaj Aliut?!”*

Pas kësaj poeme Muàvija i dha Amrit Egjiptin.

Prej argumenteve, që dëshmojnë hapur armiqësi e për këtë krekosje mes këtyre dy burrave dhe që nuk i bashkon asgjë tjetër përveç intereseve të ndërsjella, flet edhe poezia e njohur, me të cilën Amri thumbon Muàvijën, pas asaj fjale që ai dëgjoji prej tij, fjalë që e poshtëronte atë, atëherë kur Muàvija e delegoi për të gjykuar në komplotin e arbitra-

zhit, që të shfrytëzonte paditurinë e Ebù Mùsà El-Esh'arij'jit. Ndërkaq Muàvija urdhëron shokun e tij Abdurrahman bin Um'mil-Hakemin, që t'i përgjigjet Amrit me satirën e tij dhe Abdurrahmani e thumboi rëndë Amrin, madje e kërcënoi, e mallkoi dhe e turpëroi, duke i kujtuar faktin se si ia kishte mbathur këmbëve prej Aliut ditën e betejës së Sif'fijnit. Në vargje thoshte:

*“Lërë atë që fiton me padrejtësitë e tij,
shok i të padrejtit është i mallkuari.
A nuk ia mbathe këmbëve prej Aliut
në Sif'fijn, ku ti bërë shumë kujdes?
Kujdes mos të të befasojnë dëshirat!
Çdo të ri patjetër do ta arrijë vdekja.*

Çdo të thoshte njeriu për këta dy burra, që kuptoheshin mes tyre me gjuhën e kërcënimeve, sharjeve dhe me shprehjen **“të marrim gjakun”** për halifin **“dëshmor”** dhe të hakmerremi ndaj **“mizorit”** Ali!?

Të mëparshmit e kishin kuptuar të vërtetën e Muàvijes, në lidhje me këto ngatërresa e me këto ngjarje, ashtu siç kishin kuptuar edhe të vërtetën e Amrit në fushën e ambicieve e të prirjeve të tij për sundim e pasuri. Edhe Ymer bin El-Khat'tàbi, në sajë të konceptit të tij të shkëlqyer për njohjen e karaktereve, e kishte kuptuar këtë të vërtetë dhe për këtë ai paralajmëroi njerëzit pak orë para vdekjes, që të bënin kujdes prej Muàvijes e prej Ibni El-Àsit: *“O shokë të Muham'medit, këshillohuni mes jush! Nëse ju nuk do të bëni kështu, me siguri do të mposhteni për punën e hilafetit prej Amr bin El-Àsit dhe prej Muàvije bin Ebù Sufjànit!”* Kurse të mëvonshmit kanë theksuar saktësinë e pikëpamjes së Ibn El-Khat'tàbit dhe shumë prej tyre mjaft çështje i kanë gjykuar nën prizmin e logjikës e të njohurive mbi gjendjen psikologjike të pjesëmarrësve në ngjarjet e ndryshme. Prandaj të mëvonshmit, qëndrimin e Muàvijes e të Amr bin El-Àsit ndaj Aliut e kanë quajtur qëndrim tradhtar, kurse grupi islam i muëtezileve, grupi më i guximshëm në analizën e në kritikën ndaj burrave, pjesa më e madhe e tyre “shfajësojnë Muàvijën dhe Amr bin El-

Àsin”, ashtu si është shprehur autori i librit “El-meni’jetu uel-Emelu”. Por disa të tjerë prej muëtezileve këta dy burra i përshkruajnë si vjedhës të pasurisë publike.⁽¹⁾

Në të vërtetë, Muàvija ishte ashtu siç e përshkruan Aliu: “Fytyrëgjërë, barkmadh, ha çdo gjë që gjen dhe kërkon atë që nuk e gjen.”, kurse Amr bin El-Àsin Aliu e përshkruan me këto fjalë: “Flet dhe gënjen, premtion e nuk e mban fjalën, lyp me insistim, megjithëse nuk ka nevojë, është koprrac kur i lypet dhe tradhton besën e dhënë.” Ishin këto vese që i afruan këta dy burra me njëri-tjetrin. Në të vërtetë, fytyrëgjëri, në gjendje të mirë ha ç’gjen dhe kërkon gjërat që nuk i gjen, ai nuk interesohet nëse ajo që hahet ose ajo që kërkohet është hallall apo është haram. Te ai nuk ekzistojnë konceptet drejtësi e padrejtësi dhe as kur është ngjitur lart e as kur ka marrë tatëpjetën. Kur burri gënjen, nuk mban fjalën, kur lyp pa pasur nevojë, kur tregohet koprrac dhe kur thyen besën e dhënë, të gjitha këto i bën vetëm që të arrijë ndonjë përfitim.

Siç rezulton nga fjala e Aliut, përfitimi është boshiti i të gjitha punëve të këtyre dy burrave, prandaj ata nuk kishin ndonjë problem kur merreshin vesh për ndonjë pabesi, mjaft që në këtë marrëveshje të kishte diçka që sillte përfitim prej kësaj pabesie, megjithëse nuk e donin njëri-tjetrin. Në lidhje me këtë koncept të këtyre dy burrave Aliu thotë:

“Lexova letrën e dy të padrejtëve, që duhen mes tyre për të punuar mëkatin...”, me dy të padrejtët ka qëllim Muàvijën dhe Ibni El-Àsin.

* * *

Kombi e ka gjykuar komplotin kundër Aliut me prova dhe me një vlerësim të sistemuar. Komplotistët, që ishin të shumtë, patën kundërshtime mes tyre për qëllimin e përfundimit të atij komploti. Të gjithë kishin një mendim të përbashkët: hilafeti të mos ishte në dorën e Aliut. Muàvija kishte shumë gisht në këtë komplot dhe në kurdisjen e tij, kurse

⁽¹⁾ Referohu në librin “Fexhrul-Islâm”, f. 294.

për të tjerët ishte thjesht bashkëpunëtor dhe ndihmës. Fakte të shumta anojnë kah pohimi se Beteja e Xhemelit nuk do të kishte ndodhur sikur Muàvija të mos e kishte vënë atë të lëvizte në prapaskenë. Si argument për këtë është fakti se, kur Aliu mori besën, Muàvija shkoi me të shpejtë te një burrë i fisit benij Umejs, të cilin e nisi për në Hixhaz me një letër për Zubejrin. Muàvija i shkruan: *“Me emrin e Allahut, të Gjithëmëshirshmit, Mëshirëplotit! Për robin e Allahut, Zubejrin, prijësin e besimtarëve, prej Muàvije bin Ebù Sufjànit. Paqe e shpëtim për ty! Në vijim, unë i kam marrë besën për ty banorëve të Shamit dhe ata u përgjigjën e u bashkuan me këtë besëdhënie siç mblidhen bagëtia. Bëj kujdes Kufen e Basran, të mos dalë më përpara se ti djali i Ebù Talibit, pasi kështu atij nuk do t’i mbetet gjë tjetër përveç këtyre dy guvernave. Pas teje kam dhënë besën për Talha bin Ubejdullahun, por ai parashtroi kërkesën për gjakun e Osmanit dhe u bën thirrje njerëzve. Lutem që kjo punë të jetë sa më e lehtë për ju të dy! Allahu u nxjerrti të dyve fitimtarë dhe poshtëroftë kundërshtarët tuaj!”*

Kur kjo letër arriti te Zubejri, ai u gëzua dhe për këtë punë bëri me dije Talhanë, të cilit i lexoi edhe letrën. Të dy burrat u mashtruan me këshillën që u dha Muàvija dhe ranë në një mendim të përbashkët, që të kundërshtojnë Aliun. Më pas ndodhi Beteja e Xhemelit, e cila u zhvillua sipas synimeve të Muàvijes: dobësimi i halifit dhe dobësimi i të gjithë atyre që lakmonin këtë post. Kur beteja akoma nuk kishte përfunduar me ato përfundime që pati, Muàvija filloi të shpërndajë premtime e pasuri të shumta për njerëzit me autoritet e për krerët, madje i dyfishoi dhëniet aty ku mendonte se do të gjente përkrahës, kurse aty ku nuk mendonte se nuk do gjendeshin përkrahës për të, ose aty ku mendonte se nuk do të heshte për mëkatën, Muàvija ndoqi rrugën e pabesive e të trullosjes së mendjeve të njerëzve. Në krye të përkrahësve të tij në këtë komplot qëndronte Amr bin El-Àsi, për punët e të cilit me Muàvijën Aliu mësoi vetëm atëherë kur Amri i rriti vlerën vetes më shumë nga sa ishte dhe kërkonte me mendjemadhësi të kapardisej, ashtu siç ishte kapardisur me mendjemadhësi në të gjitha ngatërresat që kishte mbjellë, pavarësisht sa të ashpra do të ishin ngjarjet dhe pavarësisht sa i rëndë do të ishte pësimi. Prandaj Aliu i shkruan Amrit: *“Ti e shite fenë tënde për*

të mirat materiale të një burri, ana e dukshme e të cilit është thellimi në rrugën e humbjes, e fshehta e tij është e shqyer. Ai qorton të ndershim në mes të kuvendit dhe të butit i thotë injorant, për shkak të njerëzve me të cilët rri. Ti ndoqe gjurmët e tij dhe i lype atij mbeturinat, ashtu siç ndjek qeni luanin kur strehohet pranë kethrave të tij dhe pret që t'i hedhë diçka nga ajo që i ka tepruar prej viktimës që shqeu. Ti e shkove humbur këtë botë dhe botën tjetër! Sikur të kishe vepruar me të drejtë, do të kishe marrë ato që kërkove. Nëse mua do të ma mundësojë Allahu të jem triumfues mbi ty e mbi djalin e Ebû Sufjânit, do t'ju dënoj për punët që keni bërë. Nëse nuk do t'ju arrij e do të jetoni, dijeni mirë, se ajo, që do të keni përpara, do të jetë vetëm e keqe për ju të dy! Selam!"

ERËRA TË SHPEJTA

* *Dëgjonime kujdes! Ai është Alibin Ebû Talibi, që çau errësirat me shpatën e tij! Ai lëshoi rrufetë gjëmuese mbi armiqtë e tij, të cilët i ngrenë lart në ajër erërat e shpejta. Ai është frikësuesi që spraps frikën, në sytë e tij lotët shndërrohen në shkëndija dhe në thellësi të zemrës së tij ka butësi që ndizet zjarr!*

* *Dëgjonime kujdes! Ai është vendi ku struket i varfëri prej erës, është mbulesa e të pafuqishmit prej shiut, është vendstrehimi ku futet i pafuqishmi prej furtunës vrasëse dhe është hije e plotë si nata në mesditën përvëluese!*

* *Dëgjonime kujdes! Ai është Alibin Ebû Talibi, për atë e për shpatën e tij, gjatë gjithë kohës do të thonë: “Nuk ka shpatë si “Dhul-fikarit” dhe nuk ka më fisnik se Aliu!”*

Brenda një kohe të shkurtër, Muàvija, me më shumë se njëqind e njëzet mijë luftëtarë nga banorët e Shamit, marshoi deri në Irak dhe zbriti në brigjet e lumit Euftrat, pikërisht në **“Luginën Sif’fijn”**, pranë një vendi të sheshtë, me klimë të shëndetshme dhe të mbuluar me bimësi të dendur, për shkak të ujërave që e mbulojnë atë gjatë përmbytjeve. **“Luginën Sif’fijn”** e ndan nga brigjet e Euftratit një moçalishte e pylëzuar me burime uji të shumta.

Edhe Aliu, me ushtrinë e tij, u nis nga Kufe dhe përshkoi krahina e lugina të shumta, me qëllim që t’i jepte Muàvijes një mësim më të mirë, nëse kjo do të ishte e mundur, ndryshe mësimin do t’ia jepte me shpatë. Por, kur Aliu arriti në Sif’fijn gjeti aty një repart të madh të ushtrisë së Muàvijes, që kishte ngritur kampin pranë ujërave, me qëllim që të ndalonin ushtrinë e tij nga uji. Aliu i dërgoi Muàvijes një mesazh: *“Ne nuk kemi ardhur për ujin. Nëse do të kishin arritur këtu para teje, kurrë nuk do ta ndalonim ujin për ty!”*

Amr bin El-Àsi u mundua t’i mbushte mendjen Muàvijes që të mos e pengonte Aliun dhe ushtrinë e tij nga uji, duke i sugjeruar atij se Aliu ishte shumë i fortë dhe se ai në asnjë rast nuk do të mbetej i etur, pasi kishte në dorë lulen e kalorësisë. Mirëpo Muàvija i tha atij: *“Pasha Allahun, kejo është fitorja e parë, mua nuk do të më japë Allahu të pi ujë nga burimi i të Dërguarit, nëse ata pinë ujë prej këtij lumi! Ata nuk do të pinë ujë pa më mundur mua!”* Në rrethin e ngushtë të Muàvijes puna shkoi deri aty sa në fjalën që i çuan Aliut thanë qartë e prerë: *“Asnjë pikë ujë për ty, derisa të vdesësh nga etja!”*

Nga pikëpamja ushtarake, Aliu ishte në një pozicion jo të përshtatshëm, megjithëkëtë ai dërgoi Eshter En’Nekhaij’in, i cili sulmoi me vetëmohim, i shporri ata nga uji dhe përfundimisht thundrat e kuajve të tij shkelën brigjet e Euftratit. Amr bin El-Àsi, sipas transmetimit të bërë prej Ibni Kutajbes, i gëzuar për këtë humbje që pësoi Muàvija, i drejtohet atij me këto fjalë: *“Nëse Aliu do të të kishte ndaluar ty ujin, ashtu siç ia ndalove ti atij, a mendon se do të godisje ushtrinë e tij, ashtu siç të goditën ata ty? Por edhe sikur t’i godisje, Aliu kurrë nuk do të ta kishte prerë ty ujin ashtu siç ia preve ti atij!”*

Ndërkaq, disa shokë të Aliut u përpoqën të bindnin Aliun që ta trajtonte Muàvijen e ushtrinë e tij me të njëjtën mënyrë, domethënë, t'i priste ujin. Burri i madh e kundërshtoi prerë këtë tentativë të shokëve të vet dhe lejoi që armiqtë e tij të mbushnin ujë. Me këtë veprim, imami u jepte një shembull njerëzve të tij se si duhej vepruar, pikërisht atëherë kur ata i thanë: *“O prijës i besimtarëve, prijë atyre ujin, ashtu siç ta prenë ata, mos u jep atyre të pinë asnjë pikë uji, vriti ata me shpatën e etjes dhe kapi ata me duar, pa pasur nevojë të luftosh me armë!”*

Aliu u tha atyre: *“Pasha Allahun, unë nuk i përgjigjem atyre me të njëjtën monedhë, por shpaloseni para tyre ligjin e fesë!”*

Sikur në ushtrinë e Muàvijes të kishte mbetur qoftë edhe vetëm një thëngjill i ndezur nga morali i nderuar, patjetër që nga ky veprim i Aliut do kishin kuptuar të vërtetën e Aliut ndaj Muàvijes, do të kishin mësuar të vërtetën e secilit grup që mbështeste këta dy burra dhe patjetër që do të bindeshin, se duke ndihmuar Muàvijen kundër Aliut, ishte njëlloj sikur po ndihmonin një njeri të lig kundër një njeriu të drejtë.

Përsa i përket Amr bin El-Àsit, ai prej kohësh kishte shitur çdo vlerë e çdo të mirë në këmbim të qeverisë së Egjiptit, ndryshe nuk mund të shpjegojmë qëndrimin e tij nën tutelën e një njeriu, të cilin ai e konsideronte fare të vogël përkrah imamit gjigant.

Banorët e Shamit e shanin Aliun me fjalë të padenja. Këto sharje, Muàvija i dëgjonte me veshët e tij dhe i miratonte, pasi ishte vetë Muàvija ai që i kishte frymëzuar ose i kishte urdhëruar ato sharje, ashtu siç veproi më pas. Në të dy rastet ka material, që e qorton Muàvijen dhe e ul atë fare poshtë në formatin e vlerësimit të burrave. Kur këto sharje i dëgjuan banorët e Irakut, iu përgjigjën banorëve të Shamit me të njëjtat sharje, por kur Aliu mësoi për këtë fakt, menjëherë e konsideroi mangësi nga ana e ushtrisë së tij dhe një veprim që ishte në kundërshtim me moralin e nderuar, prandaj u foli shokëve të vet me ato fjalë që u shtuan në kushtetutën e tij, për qëndrimin që duhet mbajtur ndaj të gjithë njerëzve, pa bërë asnjë dallim mes shokut e armikut. Ai u tha atyre: *“Unë nuk mund të pranoj që ju të shani! Nëse ju do të përshkruani veprimet e tyre, do të kujtoni gjendjen e tyre. Fjala më e lartë, më e*

drejtë dhe më e pranueshme do të ishte, që në vend të sharjes, të thoni:
“O Zoti ynë, ruaje gjakun tonë dhe gjakun e tyre, fut paqe e pajtim mes nesh e mes tyre, udhëzoi ata në rrugën e drejtë dhe bëj që të dalin nga rruga e gabuar ku kanë shkarë, bëj që cilindo që nuk e di të njohë të vërtetën dhe largo nga e gabuara e nga agresioni cilindo që i ka hyrë kësaj rruge!”

Ashtu siç e kishte zakon, Aliu punoi shumë për të shmangur shkaqet e luftës dhe ndërmori hapa të guximshme në drejtim të paqes, por pa asnjë sukses në përpjekjet e tij. Pavarësisht nga kjo, ai vazhdoi të mbajë të hapur portat e burrërisë, edhe pse ndër banorët e Shamit nuk arriti të gjente as logjikë e as ndërgjegje. Në këtë gjendje, shokët, me ndrojtje, kërkuan lejë prej tij që të luftonin dhe ai u tha: “Kjo fjala juaj, mos është nga urrejtja për vdekjen? Pasha Allahun, mua nuk më bëhet vonë nëse unë hyj mbi vdekjen apo vdekja hidhet mbi mua! Në lidhje me fjalën tuaj: *“A dëshon për banorët e Shamit!”*, po ju përgjigjem: *“Pasha Allahun, nuk do ta kisha shtyrë luftën as edhe një ditë, nëse nuk do të shpresoja se do të bashkohet me mua ndonjë grup që do të hynte në rrugën e drejtë ku jam unë e do të kërkonte të ndriçohet me dritën time. Kjo për mua është shumë më e dashur se t’i luftoj ata në rrugën e humbjes ku kanë rënë, edhe pse ata mburren me mëkatet që bëjnë!”*

Kur Aliu u sigurua se banorët e Shamit nuk do të ktheheshin nga padrejtësia ku kishin hyrë dhe nuk do të hiqnin dorë nga mëkatet, por vazhdonin të thelloheshin në mëkate, foli që ta dëgjonin shokët e tij, si dhe pasuesit e Muavijes: *“O Zoti im, vetëm Ti e di se po do ta dija se fitoj kënaqësinë Tënde sikur të vë në barkun tim tehun e shpatës dhe të përkulem mbi të derisa shpata të dalë pas shpinës sime, padyshim që unë do të bëja këtë veprim! O Zoti im, unë di vetëm aq sa më ke mësuar Ti dhe në këtë ditë unë nuk di ndonjë punë më të mirë se të luftoj këta mëkatarë! Nëse unë sot do të dija ndonjë punë nga e cila Ti je më i kënaqur, patjetër që do ta bëja!”*

Dhe pastaj tha: *“O Zoti im, Zoti i kësaj toke që Ti e bërë vendqëndrim për njerëzit e vendshqimi për insektet e kullotë për bagëtinë dhe për sa e sa krijesa të tjera që shihen e që nuk shihen me sy; Ti je Zoti i maleve të forta, të cilat i bërë kolona për tokën dhe furnizim për njerëzit. Nëse Ti bën që ne të dalim triumfues mbi armikun tonë, na largo prej padrejtësisë dhe na udhëzo në të drejtën e në të vërtetën! Nëse Ti bën që ata të dalin triumfues mbi ne, bëj që të jemi në gradën e dëshmorit dhe na ruaj nga ngatërresat!”*

Në pragun e fillimit të betejës Amr bin El-Àsi thuri vargjet e një vjershe, me të cilat përmendte mençurinë e tij. Këtë vjershë ai ia dërgoi Aliut. Ja se ç'thuhet në vargjet e asaj vjershe:

*“Pas kësaj, mos na siguro më o Ebù Hasan,
tashmë ne jemi lëshuar si kali pa fre.”*

Dikush nga banorët e Irakut iu përgjigj me këto vargje:

*“Dëgjoni, kini kujdes kur luftoni Ebù Hasanin,
luanin, babain e dy luanëve, kujdes dhe shumë kujdes.
Ai ju shtyp siç shtyp havani kokrrat.
Të ka lënë mendja fare, o injorant,
kur flet kundër tij dhe kërcëllin dhëmbët!”*

Në anën e Aliut ishin rreshtuar shumica e fiseve Rebij'a. Ata i thirrën palës kundërshtarë me një zë: “Të mjerët ju, si nuk e dëshironi Xhen'netin?!” Pastaj, në pikën e vrullit, u turrën mbi radhët e banorëve të Shamit, të cilat u çanë dhe njerëzit morën arratinë të llahtaritur. Ndërkaq Muhrez bin Theuri, njëri nga vjershëtarët e fiseve Rebij'a filloi të recitojë:

*“I godas ata dhe nuk po shikoj Muàvijen.
Sy i pabesë, i zbrazur...
E vërteta e tij është në mesin e zjarrit.
Fqinjë të tij janë qentë e tërbuar.
Kokëtrashit në rrugën e gabuar që e shtyp pararoja.”*

Ata ishin të sigurt në triumfin e së vërtetës dhe për këtë dikush prej tyre recitoi:

*“Rebij'at u turrën drejt fitores për të vërtetën
dhe e vërteta për ata është ligj.”*

* * *

Mes dy grupeve u zhvillua një luftë shfarosëse. Aliu u turr mbi banorët e Shamit me ritmet e rrufesë vdekjeprurëse. Çdo lëvizje e shpatës së tij sillte vdekjen. Në çdo goditje, që jepte, gjente zbatim Kaderi, të eturit për shpifje që i dilnin përpara, kthenin shpinën nga frika e vdekjes së sigurt, kur mbi kokë gjëmonte sokëllima e tij tmerruese.

Ai u betua në të Vërtetin se grupi i djallit bëhej mbeturinë e shpatave dhe e ushtave. Në atë çast, trimëria e tij e shpejtë dhe e lartë sikur shpërthente vrunduj-vrunduj dhe dukej se ai ishte mburojë, kështjellë e fortifikatë, me qimet e zeza të gjoksit të tij priste goditjen e shpatave e forcën shpuese të shigjetave, në rrezatimin që dilte prej ballit të tij qëllonte mëkatarët e ulte shikimet dhe bënte të strukeshin nëpër skutat i tmerruari e i shpartalluari!

Kur sulej mbi kalin e tij, me shpejtësinë e yllit që shkëputet, të vdekurit para tij shtriheshin nga të gjitha anët dhe kudo, që shkelte thundra e kalit të tij, ngulej bazamenti i një kolone të zjarrtë.

Sa më lart të ngrinte me të djathtën e tij **“Dhulfikarin”** (shpata e Aliut), aq më shumë zgjatej vija e horizontit. Me dritën e së vërtetës ai shpaloste argumentet njëri pas tjetrit.

Në mesin e britmave të luftës e grahmave të vdekjes, kudo që vringëllinin shpatat, kudo që vërshëllenin shigjetat dhe kudo që suleshin luftëtarët, në të gjitha skajet e tokës do të dëgjohej jehona e një zëri të lartë, që dilte prej thellësisë së gurmazeve e prej gojëve që flisnin njëherësh:

“Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, heroi i betejës për Islamin, betejës për të vërtetën dhe i betejës për drejtësinë njerëzore!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, ai që me besimin e tij, edhe pse ishte djalosh i pa rritur, ditën kur Xhen’neti ishte nën hijen e shpatave, vrau Amr bin Vud’din, luanin e tmerrshëm të Gadishullit Arabik!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi! Ai, me duart e tij, shkuli portat e kështjellave. Portën e shkukur e përdori për mburojë. Në dorën e tij porta e rëndë ishte më e lehtë se krahu i një shpendi! Para tij u drithëruan e u lëkundën heronjtë.

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, i cili edhe sikur fill i vetëm të

vihej përballë aq shumë njerëzve, sa të mbushnin tokën, ai as nuk do të merakosej e as nuk do të frikësohej dhe shpirti i tij do të thoshte vazhdimisht të vërtetën me guximin e fuqishëm të njeriut të drejtë!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, ai që nuk pyet nëse hidhet mbi vdekjen ose vdekja është nisur drejt tij.

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, për të cilin lufta u bë aq e lehtë, sa nuk mund të ishte për asnjë njeri tjetër qëkur përkohshmëria hapi për atë portën e luftës në rrugën e Allahut. Për askënd tjetër, përkohshmëria nuk kishte hapur portën vrullit të papërmbajtshëm ashtu siç e kishte hapur për të. Simpatia ndaj të pafuqishmëve e bëri atë të rrëzojë dyert e kështjellave. Me dashurinë ai dërmoi rrënjët e urrejtjes dhe dashuria për njerëzit e shtynte Aliun të hidhej pa ngurrim në këtë luftë të tmerrshme!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, me shpatën e tij ai çan errërsirat, mbi armikun e tij lëshon rrufetë përvëluese, gjemimi i të cilave i shpërndan armiqtë si grimcat që notojnë nën rrezen e diellit. Ai vazhdimisht është frikësues, lotët në sytë e tij shndërrohen në shkëndija dhe në brendësi të tij dashuria ndizet zjarr!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, sa herë që shpata e tij vringëllin para fytyrës së një mëkatari, ajo do të qeshë nga turpi i diskreditimit të mëkatarit!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, sa herë që shpata e tij ka vezulluar në kaltërinë e qiellit, në Hixhaz, në Irak, në tokën e Shamit dhe kudo, i munduari ka thirrur me të madhe: “Kurban t’u bëftë babai im, ti je shpata e së vërtetës, ti je drejtësidhënësi për të dhunuarin nga padrejtësia e për të privuarin!”

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, te ai gjen strehë i varfëri, për t’u ruajtur prej stuhisë. Ai është mbulesë për të pafuqishmin nga rrjedha e shiut. Te ai hyn i pafuqishmi për t’u mbrojtur prej përmbytjes shkatërruese dhe ai është hija që e ruan atë prej vapës përvëluese të drekës!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi! Kudo, që shkel këmba e tij, bleron toka dhe bie shi! Prej fytyrës së tij rrjedh lumë dashuria, valët e së cilës janë më të larta se dallgët e detit!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi! Para tij nënshtrohen zemrat e pastra e të mira, por janë të mbyllura ato zemrat e liga e të ndyra!

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi, për të e për shpatën e tij gjatë gjithë kohës do të thuhet: “Nuk ka shpatë si Dhulfikari e nuk ka djalë si Aliu.”

Vini re! Ai është Ali bin Ebù Tàlibi! Shpërndahuni o bisha shpifëse, ndryshe nuk ka fushë e mal që ju mbron!”

* * *

Në të katër anët e dheut flitet se ajo betejë që e pashmangshme. Banorëve të Shamit, besimi e trimëria që kishin, po u ktheheshin në goditje të rënda që u vinin prej banorëve të Irakut, të cilët dukeshin sikur e kishin pësuar prej ndonjë tërmeti: ai që u largua prej luftës u godit prej ndonjë shigjete dhe, kush qëndroi asnjans, ra nën tëhun e shpatës, prej atyre nuk mbeti radhë pa u shpartalluar e nuk mbeti thëngjill pa u shuar. Në të vërtetë, ata ishin agresorë e të padrejtë. Komandanti i tyre kishte qëllim të çmendte njerëzit me anë të urisë dhe të ndalonte të eturit të pinin ujë.

Qëndrimi në Sif’fijn zgjati njëqind e dhjetë ditë, gjatë të cilave ndër-mjet dy grupeve u zhvilluan nëntëdhjetë beteja që, së bashku, përbëjnë ndodhinë që u zhvillua në Sif’fijn, kurse beteja e madhe vazhdoi plot dy javë. Beteja më e përgjakshme e më e llahtarshme njihet me emrin **“Beteja e Harijrit”**, ku numri i të vrarëve, nga të dyja palët, arriti njëqind e njëzet mijë vetë. Ndër luftëtarët e dy grupeve, që kishin vrarë njëri-tjetrin kishte që ishin vëllezër e kushërinj të parë. Në lidhje me këtë betejë, ata të fisit Ezedij thanë: “Ata ishin duart tona, që ne i shkurtuam me duart tona. Ata ishin pendët tona, që ne i premë me shpatat tona.” Në vrullin e betejës luftëtarët e Aliut u afruan katër herë pranë vendstrehimit të Muàvijes dhe gati sa nuk e zunë të gjallë; në ato çaste, për të birin e Ebù Sufjanit, u bë e qartë se shpartallimi i ushtrisë së tij tashmë ishte një punë që s’mund të evitohet. Ai u tërhoq duke i dhënë

mundësi ushtrisë së tij që të çlodhej, njëkohësisht filloi të maskohej pra pa një rrobe të re që i veshi mashtrimit: i bëri thirrje kalorësve të tij, që ta shpëtonin qoftë edhe duke ia mbathur këmbëve. Ishte e pamundur t'i dilje përpara shpatës së djalit të Ebù Tàlibit. Çdo grup, që përplasej me të, shembej për tokë, i lëkundeshin këmbët, i kthenin shpinën luftës dhe merrnin vrapin nga sytë këmbët.

Në këtë gjendje, Muàvija urdhëroi njerëzit e tij të vazhdonin luftimin, duke shpresuar se shejtani do ta bënte të lehtë për atë e për Ibn El-Àsin të kurdisnin ndonjë hile të re. Të dy grupet u përleshën egërsisht në një betejë të re, që zgjati tre ditë me radhë. Nga të dyja palët, numri i të vrarëve nuk numërohej. Historianët tregojnë se, në Islam, nuk kishte ndodhur katastrofë më e madhe se kjo dhe se numri i të vdekurve gjatë atyre tri ditëve kurrë nuk kishte qenë më i madh se kaq.

Ibn Kutajbeh tregon se Aliu urdhëroi një marshim në errësirën e natës dhe, kur Muàvija dëgjoji zërat e trazuar të deveve, thirri Amr bin El-Àsin dhe i tha: *“Ç'mendon se po ndodh atje?”*

Amri i tha: *“Mendoj se burri po largohet.”*

Por, kur zbardhi dita, ata panë se Aliu, me të tijtë, ishte pranë tyre dhe, në fakt, ishte përzier me kundërshtarët. Atëherë Muàvija foli: *“Ti o Amr the se ai është larguar.”*

Amri qeshi dhe tha: *“Pasha Allahun, kejo është nga ato bëmat e tij.”*

Pikërisht në këto çaste Muàvija e pa qartë se ishte i shkatërruar, prandaj, nga mesi i banorëve të Shamit thirri: *“Libri i Allahut mes nesh e mes jush!”*

Banorët e Shamit e panë veten të shkatërruar dhe të poshtëruar, ndërkaq ngritën mbi majat e ushtave librin e Allahut dhe, që të mbrosheshin u drejtuan, për në malin Menijf, nga ku folën me zë të lartë: *“Mos e refuzo librin e Allahut o Ebù Hasan, sepse ti e di më mirë atë dhe ti ke të drejtë të veprësh sipas tij!”*

Autori i kësaj hileje ishte Amr bin El-Àsi, për të cilin njerëzit e Aliut kishin një urrejtje të madhe, për shkak se ai, ashtu siç e ka cilësuar “El-Jàkubij”ji, shiti fenë duke luftuar Aliun dhe për të fituar këtë botë u bashkua me Muàvijën.

Aliu e refuzoi arbitrazhin, pasi i njihte mirë njerëzit dhe dinte mashtrimet e joshjet që ata mund të bënin. Ndër shokët e Aliut pati mosmarrëveshje të ashpra: A duhet ta pranonin këtë arbitrazh, në një kohë kur luftonin për të lartësuar fjalën e Allahut, për të cilën edhe ishin thirrur apo ta refuzonin atë? Në të vërtetë, ata po e ndienin mashtrimin tani që ishin në pragun e fitores së plotë. Çdo njëra nga këto dy rryma, që u shfaqën në ushtrinë e Irakut, qëndroi në mendimin e vet. Ishte e qartë se goditja, që i erdhi Aliut prej përkrahësve të tij, ishte shumë më e rëndë se goditja që mund t'i vinte prej armiqve dhe, ashtu siç ka thënë Xhebrani, ai i ngjante një profeti, që nuk i përkiste popullit të tij dhe që nuk ishte në kohën e vet, prandaj atë nuk e kuptuan as njerëzit e tij më të afërm. Përveç kësaj, në ushtrinë e tij gjithmonë kishte pasur njerëz me moral të keq dhe njerëz që ishin të vështirë në trajtimin e tyre, kishte edhe nga ata që e tradhtonin besën që i kishin dhënë, kishte edhe batakçinj, që hiqeshin si shumë dashamirës ndaj tij, por në të vërtetë ata nuk donin që ai të triumfonte. Nga kjo kategori njerëzish ishte El-Esh'ath bin Kajsi, njeri lakmitar, me qëllime të këqija. Ai e kishte tradhtuar Aliun e shokët e tij më shumë se një herë, por pabesia e tij në ditët e "Betejës së Sif'fijnit" u duk fare qartë.

Pas ngritjes së librave të Kur'anit mbi majat e ushtave, El-Esh'athi shkoi te Aliu dhe i tha: *"Mendoj se njerëzit miratojnë dhe janë të gëzuar që t'i përgjigjesh thirrjes që ata bëjnë për të gjykuar me Kur'anin. Nëse ti dëshiron, unë shkoj te Muàvija ta pyes ç'dëshiron dhe të shikoj se ç'kërkon!"*

Polemikat mes dy grupeve të Aliut u shtuan shumë dhe El-Esh'athi u rikthye te Aliu, që t'i bënte thirrje për të pranuar arbitrazhin, por Aliu, me pasuesit e tij, kundërshtonin prerë. Ndërkaq mbështetësit e arbitrazhit vinin duke u shtuar. Pati prej tyre që guxuan t'i flisnin në sy Ibn Ebù Tàlibit, madje edhe ta kërcënonin hapur: *"O Ali! Përgjigju librit të Allahut të Lartësuar, kur të bëhet thirrje me të, ndryshe ne të gjithë do të të çojmë para njerëzve ose do të të bëjmë edhe me ty atë që bëmë me Ibn Af'anin (Osmanin), i cili, kur doli para nesh, na foli që të punojmë ashtu siç urdhëron libri i Allahut dhe ne pranuan. Betobemi në Allah, ose të bësh kështu siç të themi ne, ose ne do të bëjmë atë me ty!"*

Qëndrimi i Aliut ishte vënë në tehun e shpatës: ai ose duhet të pranonte ngatërresën që ngjau në ushtrinë e tij ose të pranonte mendimin e këtyre njerëzve.

Pozita e Aliut vinte duke u përkeqësuar dhe këtë gjendje e shfrytëzuan kundërshtarët e tij, me në krye El-Es'ath bin Kajsin. Ata i kërkuan të urdhëronte komandantin e tij El-Eshter En'nekhaj'jin që të tërhiqej nga fronti i luftimeve, ndryshe ata do ta shkarkonin dhe nuk do të qëndronin më në besën që i kishin dhënë.

Në këto kushte imponimi, Aliu urdhëroi komandantin e ushtrisë së tij të tërhiqej dhe gjithnjë, nën presionin e këtij imponimi, pranoi edhe arbitrazhin.

Muàvija dhe banorët e Shamit, që ishin me të, zgjodhën përfaqësues të tyre Amr bin El-Àsin, ndërsa El-Esh'athi i tha Aliut: *“Ne jemi të kënaqur që përfaqësuesi yt të jetë Ebù Mùsà El-Esh'arij'ji!”*

Amr bin El-Àsi ishte njeri me horizonte dhe shikonte në thellësi të punëve, kurse Ebù Mùsà El-Esh'arij'ji ishte njeri që zihej në befasi. Aliu, që i njihnte mirë të dy burrat, i tha El-Esh'athit: *“Ebù Mùsà! nuk ishte i besueshëm, ai u nda prej meje dhe largoi edhe njerëzit prej meje, madje pas një muaji ai u largua fare prej meje, edhe pse unë i dhashë siguri, prandaj këtë detyrë t'ia besojmë Ibn Ab'bàsit!”*

Por El-Esh'athi dhe ata që ishin me të i thanë: *“Ne duam një burrë që të mbajë qëndrim të barabartë ndaj teje e ndaj Muàvijes dhe të mos jetë i afërm as për ty e as për Muàvijën!”*

Kjo fjalë tregonte shumë qartë për pabesinë që ata po përgatisnin kundër Aliut, pasi e shprehnin këtë mendim, sepse dëshironin të ndihmonin Muàvijën ose të punonin për llogari të tij.

Aliu nga dora këmbënguli në qëndrimin e tij, që Ebù Mùsà El-Esh'arij'ji të mos ishte përfaqësues i tij dhe tha: *“Unë po emëroj El-Eshter En'nekhaj'jin.”*

Por El-Esh'ath kishte një smirë të madhe ndaj El-Eshterit, i cili ishte njeri i besës, i vendosur, kishte mendim të drejtë dhe ishte i sprovuar në vështirësitë e luftës, cilësi këto që nuk i kishte El-Esh'athi, gjithashtu El-Eshteri te Aliu kishte atë pozitë që nuk e arrinte dot as El-Esh'athi e as ndonjë tjetër prej mbështetësve të tij, prandaj ai e kundërshtoi Aliun

duke i thënë: *“Ne patjetër duhet t’i nënshtrohemi gjyqimit të El-Eshterit?”*

Përkrahësit e Aliut vinin duke u rrudhur, kurse kundërshtarët e tij shtoheshin nga dita në ditë. Lufta e gjatë kishte sjellë këtë ndryshim në qëndrimin e atyre njerëzve e në prirjen e tyre për ndalimin e luftës, prandaj ata morën këtë qëndrim ndaj Aliut dhe ndihmuan El-Esh’athin kundër tij. Kur Ibn Ebù Tàlibi pa këmbënguljen e tyre, si dhe numrin e vogël të mbështetësve të tij tha: *“Pra, ju e keni vendosur, nuk pranoni tjetër njeri përveç Ebù Mùsàit?”*

Ata thanë: *“Po!”*

Atëherë Aliu tha: *“Bëni ashtu si e keni menduar!”*

Ndërkaq ushtarët e Aliut, që nuk e pranuan arbitrazhin dhe këmbëngulën për vazhdimin e luftës, dolën hapur kundër mendimit që dikush të gjykonte me librin e Allahut. Ata thanë se ideja e arbitrazhit ishte mendim i gabuar: *“Për çfarë do të gjykohej, kur puna ishte fare e qartë?”* Pa asnjë dyshim që Aliu ishte me të drejtën, kurse Muàvija me njerëzit e tij ishin në të gabuarën dhe në rrugën e humbjes. Lufta mes dy palëve u bë shumë e ashpër dhe secili prej luftëtarëve besonte në Allaun se e drejta ishte që të ndihmohej Aliu. Atëherë përse Aliu dyshonte në të drejtën e tij dhe përse e pranoi arbitrazhin?

Dikush prej tyre formuloi atë fjali të shkurtër, që shpreh në mënyrën më koncize mendimet e tyre të ndryshme, në lidhje me problemin e arbitrazhit: *“Nuk ka gjykim tjetër përveç gjyqimit të Allahut!”* Kjo shprehje u përhap në ushtrinë e Aliut me shpejtësinë e vetëtimitës ndër të gjithë ata që e mbështesnin këtë mendim. Parulla e tyre ishte: *“Me frymëzimin e saj ata punojnë!”*

Ata shfaqën sheshit armiqësinë kundër Aliut, të cilit i kërkuan të pranonte se kishte gabuar, madje se ishte bërë mohues kur kishte pranuar arbitrazhin, gjithashtu i kërkuan të tërhiqej nga kushtet për të cilat ishin marrë vesh me Muàvijën. Ata ia bënë të qartë: *“Nëse ai do të vepronte sipas fjalës së tyre, ata do të ktheheshin te ai e do të luftonin së bashku me të, ndryshe ata do të dilnin kundër tij!”*

Aliu nuk pranoi të shkante sipas mendimit të tyre. Si mund të tërhiqej nga një besë e dhënë, ai që ishte njeri i besës, ai që kurrë nuk e prishte një marrëveshje, që e kishte nënshkruar me dorën e tij?! Si mund të pohonte se ishte bërë mohues kundër vetes, ai që kurrë nuk i kishte

bërë shok Allahut në adhurim, që kurrë nuk kishte bërë ndonjë punë të urryer e që kurrë nuk i kishte bërë keq ndonjë njeriu?! Nëse Aliu do të ishte njeri, që nuk e mbante besën, si Muàvija e si Amr bin El-Àsi, me siguri që do të pranonte atë që i parashtruan khavarixhët e do të ishte bashkuar me ta, do të kishte vazhduar luftën kundër Muàvijes me ata dhe me siguri që do të dilte fitues.

Në tërësinë e kësaj situatë, djali i Ebù Tàlibit shikon me hollësi punën e tij dhe punën e njerëzve dhe me zemrën e zhuritur prej hidhërimit, lëshon gjuhën dhe thotë: *“O komb, që u mashtrove e u vetëmashtrove, njohje mashtrimin dhe atë që të mashtroi! Pavarësisht nga kejo, këmbëngule dhe ndoqe dëshirat dhe re pre e qëllimeve të mashtruesve. Ti o komb, edhe pse e kishe të qartë të vërtetën, u largove prej saj! Rruga ishte e qartë, por ti e shtrembërove atë. Betohem në Atë që bën farën të mbijë e që shëron njerëzit, sikur ju të shkëpusni diturinë prej bazës së saj, sikur të mirën ta merrni prej vendit të vet, sikur të ecnit në rrugën më të qartë dhe sikur të ndiqnit të vërtetën, pajtetër që edhe unë do të ecja së bashku me ju, pasi kështu flamujt tuaj do të dukeshin, ndër ju nuk do të kishte asnjë të varfër dhe prej jush nuk do t'i vinte asnjë padrejtësi ndonjë myslimani e jo myslimani që është në besën e shtetit të myslimanëve!”*

* * *

Kur u bë i njohur përfundimi i arbitrazhit, ndodhi edhe rebelimi e kundërshtimi i khavarixhëve, por Aliu, sipas zakonit të tij, në trajtimin e kundërshtarëve të tij, nuk pranoi t'i luftonte ata, me shpresë se do të gjente rrugën e paqes. Por khavarixhët, në mbledhjen e tyre, ranë në një mendim të përbashkët dhe shpallën: *“Të dy arbitrarët, Amr bin El-Àsi dhe Ebù El-Esh'arij'ji, nuk kanë gjykuar me atë që ka zbritur Allahu dhe vëllëzërit tanë, prej ushtrisë së Aliut, janë bërë mohues qëkur i pranuan këta të dy për arbitra dhe gjyquan njerëzit në fenë e tyre. Ne qëndrojmë më lart se ata. Falënderimi i takon vetëm Allahut, që nga mesi i këtyre njerëzve bëri që ne të jemi me të vërtetën.”*

NDËRMJET GABIMIT E VEPRIMIT TË DREJTË

* *Ataqëndënojnë Aliu për këtë veprim, mendoj se i masin punët e tyre vetëm me parametra të marra nga llogaria e politikës. E prej bazave të saj mohojnë besnikërinë, sinqeritetin dhe veprimin e ndërgjegjshëm.*

Shqipëria

Fladi

Para se të vazhdojmë bisedën për punën e atyre e të imamit, jemi të detyruar të ndriçojmë dy ngjarje, që ndodhën ditën e **“Betejës së Sif’fijnit”**, pasi, për mendimin tonë, këto dy ngjarje e tregojnë konceptin për fitoren e frymën e saj më qartë se vetë fitorja e sanksionuar me pika në traktat e me flamuj. Nuk do të kisha thënë ndonjë fjalë të veçantë në lidhje me këtë çështje, por ja që dashamirët e imamit dhe vlerësuesit e cilësive të tij mendojnë se ato dy ngjarje, në asnjë rast nuk punuan në interes të tij dhe, kjo është ajo që ata nuk e dëshirojnë. Ka të ngjarë që imami, në vetvete, të ishte i sigurt se do të arrinte fitoren pa luftë ose me humbje të vogla, që mund të sillte lufta, sikur të kishte ndjekur gjatë saj një rrugë ndryshe nga ajo që ndoqi.

E para ndër ato dy ngjarje është fakti që kemi treguar më sipër, kur Aliu lejoi ushtrinë kundërshtarë e kuajt e saj të marrin ujë në Eufrat, megjithëse ata të Shamit ia kishin ndaluar atij ujin, madje edhe i thanë: *“Asnjë pikë ujë, derisa të vdesësh nga etja!”* Gjithashtu, edhe Muàvija, kur pushtoi brigjet e lumit, kishte thënë se kjo ishte fitorja e parë. Pastaj kishte shtuar se ai kurrë nuk do të linte që ushtria e Irakut të pinte në ujin e Eufratit, pa e mundur atë në brigjet e këtij lumi, madje tregohet se këtë kërcënim e përforcoi edhe me betimin që bëri. Kurse Aliu, pasi e largoi, me forcën e armëve, ushtrinë e Muàvijes nga uji, i ftoi ata të mbushnin ujë, duke dhënë kështu shembullin e mirë për pasuesit e tij.

Ngjarja e dytë ka të bëjë me mosvrasjen e Amr bin El-Àsit gjatë betejës kur ai kishte rënë nën shpatën e Aliut. Shpjegojmë shkurtimisht se, kur Aliu pa atë luftë shfarosëse dhe atë numër të madh të vrarësh, u ngjit në majën e një kodre dhe thirri me zë të lartë: *“O Muàvije!”* Ndërkaq edhe Muàvija iu përgjigj thirrjes së tij, atëherë Aliu foli: *“Përse po vrasin njerëzit njëri-tjetrin? Lëri njerëzit, dil prej aty ku je fshehur, dil përballë meje dhe parësia le të jetë për fituesin!”*

Amr bin El-Àsi i tha Muàvijes: *“Burri po të trajton me drejtësi, o Muàvije!”*

Muàvija qeshi dhe tha: *“Po e shfaq ambicien për atë o Amr!”*

Me “atë” Muàvija kishte qëllim faktin: Nëse Muàvija do të dilte në duel me Aliun, padyshim që do të mbetej i vrarë dhe kështu Amri do të bëhej trashëgimtar i ambicieve të Muàvijes për hilafetin. Në këtë gjendje, mes Amrit e Muàvijes u zhvillua dialogu i mëposhtëm:

- Amri: *“Pasha Allahun, mendoj se ai po tregohet kaq i moralshëm ndaj teje, me qëllim që të bësh duel me të!”*

- Muàvija: *“Pasha Allahun, mendoj se ti je vetëm një shakaxhi, që ne ta gjuajmë atë në mesin tonë!”*

Me këto fjalë Muàvija kishte qëllim të tregonte se nuk gjendej asnjë individ, madje as edhe një grup individësh që do të guxonte të bënte duel me Aliun.

Në këtë pikë të dialogut tregohet se Amr bin El-Àsi i tha Muàvijes: *“Mos ke frikë prej Aliut dhe më akuzon mua që të këshilloj? Pasha Allahun, patjetër që do të bëj duel me të, edhe sikur të kem njëqind vdekje!”*

Dhe Amri doli të bëjë duel me Aliun, por kaloi vetëm një çast kur Aliu, me një goditje të vetme, e shtriu për tokë. Shpata e tij shndriti nën rrezet e diellit mbi kafshën e Amrit, të cilit, gjatë rënies iu zbuluan pjesët e trupit që duhen mbuluar. Duke e parë në këtë gjendje, Aliu u tërhoq nga Amri dhe ktheu kokën që të mos shikonte pjesët e turpshme të trupit të tij, pasi Aliu, nga turpi e nga respekti për njeriun, nuk i lejonte vetes të shikonte pjesët e turpshme të asnjë njeriu.

Ndoshta, mes dashamirëve të Aliut e atyre që dëshironin fitoren e tij, mund të ketë edhe nga ata që thonë se ai nuk veproi ashtu siç e kërkonte interesi i tij: nuk veproi sipas interesit të tij, kur lejoi të merrnin ujë kundërshtarët e tij, megjithëse, për t'i ndaluar atyre ujin kishte dy argumente: një argument ushtarak të mirëfilltë, që konsistonte në ndalimin e ujit për armikun derisa të dorëzohej ose të hiqte dorë nga lufta, për shkak të pështjellimit që do të krijohet në radhët e ushtrisë armike e që patjetër do të ishte fitore e sigurt për Aliun. Rëndësinë e ndalimit të ujit për kundërshtarin e kishte të qartë edhe Muàvija, kur tha në kohën që zuri brigjet e lumit: *“Kjo është fitorja e parë.” Argument tjetër, i bazuar në ligjet e luftës, ishte fakti se Aliu i shporri me forcë banorët e Shamit nga uji, pasi edhe ata e ndaluan atë me anë të forcës. Prandaj ishte e drejta e tij që edhe ai t'i trajtonte kundërshtarët me të njëjtën monedhë dhe me ligjin e luftës.*

Gjithashtu, ata thonë se Aliu nuk veproi në përputhje me interesat e tij në çastin kur fali Amr bin El-Àsin, i cili, në fakt, ishte komandant i madh, politikan i zgjuar, për më tepër ishte armiku i tij dhe personi që kishte nxitur njerëzit kundër tij, por Aliu e mbajti dorën pikërisht në

çastin kur Amri gjendej i shtrirë për tokë nga një goditje e mëparshme, që kishte marrë nga **“Dhulfikari”**, që vazhdonte të vringëllinte mbi kokën e tij. Edhe po ta kishte vrrarë Aliu Amrin në ato çaste, padyshim që, për këtë vrasje, ai kishte tri argumente: argumenti i parë ishte ushtarak: vrasja e Amr bin El-Àsit do të fuste tmerrin në ushtrinë e Shamit dhe do të hapte një portë të gjerë për shpartallimin e saj, do të eliminohej krahu i djathtë i Muàvijes e ortaku i tij, përveç faktit se Amrit i dëgjohej fjala në masën e luftëtarëve.

Argumenti i dytë ishte që Amr bin El-Àsi ishte komandant i një ushtrie, që ishte rebeluar kundër Aliut, ishte personi që kërkonte gjakun e tij e gjakun e ushtrisë së tij gjatë gjithë kësaj lufte të gjatë e të lemerishme.

Argumenti i tretë, që Aliu duhet ta kishte vrrarë Amrin, përveç fakteve të mësipërme, ishte se vetë Amri i kërkoi duel Aliut, duke thënë që nga dueli do të dilte ose vrasës ose i vrrarë. Ai ishte i vetëdijshëm për aftësitë luftarake të Aliut dhe e dinte mirë se Aliu nuk e kishte të vështirë të shrinte përtokë armikun e tij me një goditje të vetme të shpatës së tij. Megjithëkëtë, Aliu u tërhoq dhe e fali.

Edhe po ta kishte vrrarë Aliu Amrin, nuk mund të qortohej, pasi do të kishte vrrarë njërin prej armiqve që po e luftonin me shpatë në dorë.

Sipas gjykimit të specialistëve të luftërave, nëse Aliu, si komandant, do të qortohet për këto dy ngjarje, kur fitorja i erdhi në dorë dhe e la t'i dilte nga dora, mund të thuhet se në gjykimin e tyre ka një anë të së vërtetës.

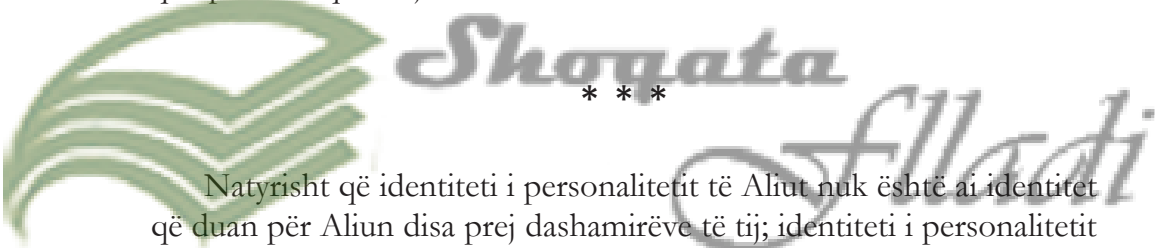
Deri tani kemi parë se te Aliu kishte një dyzim personaliteti, nga njëra anë është burri, që me shikimin e tij përfshin gjithësinë e sendet e saj, dhe nga ana tjetër është njeriu me shikim të kufizuar, që rend pas qëllimit të afërt, që e rrëmben veprimi i çastit, njeriu që ndjek një synim të qartë dhe është i mbërthyer nga dëshira e flaktë për fitore në betejë. Edhe në vrullin më të ashpër të betejës ai shikon deri në horizontet më largëta atë që është më e drejtë e më e mirë në të gjitha përmasat.

Nuk ka ndodhur ndonjëherë që Aliu të mos ishte vetvetja, me të gjitha cilësitë e tij, me tërësinë e personalitetit e me bazat e tij morale: Aliu në Betejën e Sif'fijnit nuk ishte ndryshe nga Aliu i Luftës së Xhemelit, Aliu që lejoi ujin për armiqtë, që kërkon gjakun e tij e që më

parë i ndaluan atij ujin “*derisa të vdiste nga etja*”, është po Aliu që tha: “...*qortoje vëllain tënd duke i bërë atij bamirësi dhe sprapse atë duke i dhënë gjëra të mira.*” dhe “...*nuk është e mirë ajo që arrihet me të keqen.*” dhe “...*dënoje armikun tënd me mirësi, pasi kjo është më e ëmbla e dy fitoreve!*”

Aliu i hapi rrugë Amr bin El-Àsit - ashtu siç e pamë më sipër - është po ai Ali që më vonë tha: “*Nuk ka shpërblim më të madh për luftëtarin dëshmor në rrugën e Allahut, se sa kur fal atë që e ka mposhtur. Njeriu modest është shumë afër të jetë engjëll ndër engjëjt.*” dhe “*Falësi më i nderuar është që ai që ka mundësi e fuqi të dënojë.*”, është po Aliu ai që do të thotë më pas, në lidhje me vrasësin e tij: “*Nëse ju e falni atë, kjo është shumë më afër devotshmërisë!*”

Aliu, heroi i këtyre dy betejave të përgjakshme, është po ai Ali që qan për armiqte e tij të vrarë në Luftën Xhemelit.

Natyrisht që identiteti i personalitetit të Aliut nuk është ai identitet që duan për Aliun disa prej dashamirëve të tij; identiteti i personalitetit të Aliut nuk mund të futet në kornizën e identitetit të komandantit, që e ka lidhur qenien e tij, krejtësisht e në mënyrë të plotë, me triumfin mbi armikun, kurse Aliu, në llogaritë e tij, fitorja mbi armikun nuk qëndron në lartësinë e vlerave njerëzore të nderuara, të cilat nuk i disiplinojnë as ligjet e luftës e as ligjet e njerëzve, por që i disiplinojnë vetëm ndërgjegjet fisnike dhe moralet e mëdha.

Patjetër që kufijtë e personalitetit alevian shtrihen shumë më larg se faktorët që i sugjeronin Aliut t’u ndalojë njerëzve ujin, edhe pse ata janë armiqte që e luftojnë, megjithëse, në ndalimin e ujit për ata, qëndronte fitorja e tij dhe disfata e armikut. Pavarësisht se ndalimin e ujit për armikun e lejojnë ligjet e vëna nga njerëzit në kohë paqeje e në kohë lufte, Aliu nuk ia lejon vetes këtë ndalim, pasi respekti që ai ka për jetën e për të gjallët qëndron më lart se ligjet e vëna nga njerëzit.

Në të vërtetë, kufijtë e personalitetit alevian janë tepër fisnike dhe nuk mund të rrokullisen në standardet e llogarive të thata; janë pikërisht këto kufij të personalitetit të tij që e bëjnë Aliun të zbutet nga britma

për jetën që nxjerr armiku i tij Amr bin El-Àsi i shtrirë nën tehun e shpatës së tij. Aliu i kishte të gjitha mundësitë të asgjësonte këtë armik; por ndjenja e lartë e turpërimit të Aliu dhe respekti i madh që kishte për jetën, nuk i lejojnë Aliut të bëjë një veprim, që është në kundërshtim me turpin, bujarinë e shpirtmadhësinë.

Veç kësaj, Aliu, me veprat e tij kalorësiake, që shfaqin në të dyja betejat e lartpërmendura, ka shkruar faqet më të bukura e më të ndritshme të historisë. Duhet thënë se veprimet kalorësiake nuk janë vetëm trimëria, e cila, me të gjitha dimensionet e saj, patjetër gjendet në brendësinë e të gjitha veprimeve kalorësiake të Aliut, të cilat i veshin trimërisë shpirtmadhësinë, moralin e lartë, mëshirën për jetën, bamirësinë për të gjallët, cilësi të larta që i ngrenë veprimet kalorësiake në rangun e veprimeve njerëzore të mahnitshme e të vlerësuara në të gjitha përmasat.

Nëse trimëria mjaftohet vetëm me vrullin mbi armikun e me mposhtjen e tij, veprimi kalorësiak nuk mund të mjaftohet vetëm me këto dy cilësi, por i kushtëzon ato me turpin, butësinë, mëshirën e sakrificën. Në rrugën e mposhtjes së armikut e arritjen e fitore trimëria i mbron të gjitha vlerat, kurse kalorësia e bën këtë rrugë bazë në çdo fitore e në të gjitha mposhtjet. Për njeriun kalorësiak nuk ka vdekje më të padëshiruar se ajo që i sjell atij një fitore, në të cilën nuk janë llogaritur moralet e nderuara dhe pastërtia e shpirtit. Padyshim që këto karakteristika të kalorësisë gjendeshin te Ali bin Ebù Tàlibi.

Është e habitshme të mendohet e jo të thuhet! A mund ta ndalonte Ali bin Ebù Tàlibi ujin për njerëzit, kushdo qofshin ata, kur ujë pinë shpendët e qiellit, kafshët e tokës dhe me ujin harlisen të gjitha llojet bimëve e të pemëve?!

A mund ta vriste djali i Ebù Tàlibit atë burrë, që po i lutej ta linte të mbetej gjallë, që të shikonte diellin e hënën, të hante bukë e të pinte ujë, cilido qoftë ky burrë?!

Dhe të dyja këto ngjarje i ndodhën atij në Betejën e Sif'fijnit. A nuk e shikojnë dashamirët e tij se këto dy ngjarje përkojnë plotësisht me akuzat për të cilat akuzuesit dënojnë politikën e Aliut kur deklarojnë se Aliu ka gabuar më shumë se një herë. Ata thonë se Aliu gaboi kur shkarkoi Muàvijen, gaboi në trajtimin ndaj Talhait e Zubejrit, gaboi

në masat e shumta shtrënguese ndaj guvernatorëve e komandantëve të ushtrisë, kur i ndalonte ata të zgjasnin duart mbi pasuritë e njerëzve e të mos hipnin mbi qafat e njerëzve, në një kohë kur duhej të kishte ndihmën e komandantëve dhe të fitonte mbështetjen e guvernatorëve të emëruar prej tij.

Të gjitha këto akuza, në drejtim të politikës së Aliut, unë i konsideroj si mirësi nga ana e tij, mirësi që buronin nga butësia e ndjenjave të Aliut e nga ndërgjegjja e tij e shëndoshë. Përsa i përket atyre që lëshojnë këto akuza, mendoj se ata i vlerësojnë veprimet e Aliut nga rrokullima që morën standardet morale që sollën shekujt e mëvonshëm, si shpërfillja e besnikërisë, sinqeritetit dhe qetësisë shpirtërore për llogari të politikës e të punëve që realizohen duke u bazuar në politikë.

Të gjitha aftësitë që kishte Aliu ishin në shkallë të lartë, kurse për zgjuarsin e fuqi, ndër të gjithë arabët nuk kishte një të dytë, madje edhe ndër ata që njiheshin për gjenialitetin e tyre. Aliu dinte të shikonte në largësi e në thellësi të çështjeve politike e të punëve të luftës, shihte qartë brendësinë e shpirtit, kuptonte përmbajtjen e punëve, dinte rezultatit e veprimeve, para se ato të bëheshin realitet, njihte deri në imtësi dëshirat e ambiciet e njerëzve, ashtu siç njihte dhe metodat e mashtrimeve që ata përdornin. Të gjitha këto ai i dinte shumë më mirë se Muàvije bin Ebù Sufjàni, se Amr bin El-Àsi apo ndonjë tjetër nga ata që njiheshin për zgjuarsin e për hile. Aliu ndiente pëshirë nga dredhitë që ata vishnin hiletë, urrente atë veprim që njerëzit e quajnë shfrytëzim të rastit, kur në atë veprim kishte diçka që e bënte moralin të turpërohej. Aliu qëndron shumë lart, që të praktikonte mashtrimin e kurthet edhe atëherë kur ato i sillnin fitoren, prandaj ai gjithmonë ka këmbëngulur në veprimin e hapur e të drejtpërdrejtë. Aliu, me thënien e tij, stigmatizoi fjalët që thuheshin lart e poshtë në kohën e tij për **“zgjuarsinë”** e madhe të Muàvijes. Aliu e hodhi poshtë këtë lloj **“zgjuarsie”** kur tha: *“Pasha Allahun, Muàvija nuk është më i zgjuar se unë, por ai është i pabesë e mëkatar. Sikur unë të mos e urrej pabesinë, do të isha më i zgjuari i të gjithë arabëve!”* Tashmë kemi marrë mësim të shumta, qoftë drejtpërdrejt, qoftë në mënyrë të tërthorë, në lidhje me karakterin e personalitetit të

Aliut, prandaj nuk e shikojmë të nevojshme të rikthehemi përsëri në këtë temë. Megjithëkëtë, do të vijojmë bisedën për ato dy ngjarjet që i ndodhën Aliut në Betejën e Sif'fijnit, me qëllim që të shikojmë se deri ku arrin pamundësia e disa armiqve dhe e disa dashamirëve të tij për të kuptuar në mënyrë të drejtë personalitetin e Aliut në tërësinë e tij, qofshin ata që e akuzojnë për mangësi njohurish në fushën e politikës, qofshin ata që shprehin keqardhjen e tyre, që Aliu nuk i shfrytëzoi ato dy raste në sheshin e betejës. Por, për vlerësimin e personalitetit alevian, të gjitha këto fjalë janë gabim, pasi konceptet politike dhe rregullat e luftës të imami buronin nga i njëjti burim i pandërprerë. Ky është personaliteti alevian ose, nëse dëshiron, thuaj shpirti alevian, pasi të dyja shprehjet vërtetojnë e plotësojnë njëra-tjetrën. Për personalitetin alevian nuk ka njësi matëse, që mund të shprehë lartësinë, madhështinë e pastërtinë e ndjenjave dhe moralin e nderuar që ishin në brendësi të Aliut, pasi të gjitha këto gjendeshin prapa çdo rregulli e çdo ligji e në të gjitha veprimet e tij.

Përveç këtyre që u thanë, kam edhe diçka që unë mendoj se duhet theksuar në lidhje me këtë çështje. Një herë, një miku im letrar, që interesohet për çështjet islame, foli sikur po fliste me gjuhën e gjithë të tjerëve: *“Unë asnjëherë nuk jam bindur që Aliu njihnte mirë gjendjet e politikës dhe punët e burrave (çështjet ushtarake) dhe se ai ishte aq i talentuar në fushën e politikës, ashtu siç thua ti.”*

Në përgjigje i bëra disa pyetje në formë bisede të lirë: “Le të supozojmë se rastësia nuk do të kishte çuar Abdurrahman bin Melxhemini deri aty sa të vriste Aliun ose le të supozojmë se mëngjesin e vrasjes së Aliut rastësisht u gjendën pranë tij një grup prej shokëve të tij, të cilët e mbrojtën atë nga goditja e pabesë dhe ai të shpëtonte, patjetër që do të nisej për të bërë “terbijet” Muàvijen dhe, me vendosmërinë që kishte për këtë punë, do të kishte triumfuar në betejë me forcën e shpatës, pasi të gjitha rrethanat tregonin se ashtu do të ndodhte. Le të supozojmë se hileja e arbitrazhit në Betejën e Sif'fijnit nuk do të kishte sjellë ndarjen e një pjese të ushtrisë së Aliut dhe se ata do të kishin vazhduar luftimin dhe do të kapnin Muàvijen e Amr bin El-Àsin, vetëkuptohet

se edhe kjo betejë do të kishte përfunduar ashtu siç kishte përfunduar Beteja e Xhemelit. Unë po të them: Le të supozojmë se e gjithë ngjarja do të ishte zhvilluar sipas këtij supozimi ose edhe një pjesë e saj dhe në fund Aliu të kishte triumfuar mbi Muàvijen, ashtu siç triumfoi mbi Talhanë e Zubejrin. Nëse nuk do të triumfonte, përgjegjësia do të binte mbi rastësinë e mbi kaderin, atëherë ç'do të thuash për politikën e Aliut në këtë rast?! Cilën anë të aftësive të tij mendon të godasësh?! A nuk je ti, që, bashkë me të tjerët, ke thënë se te Aliu ishin mbledhur cilësi të larta, si: elokuenca, urtësia, ndershmëria e pastërtia shpirtërore dhe se largpamësia e tij në punët e politikës qëndronte mbi largpamësinë e Muàvijes, se fuqia e tij ishte mbi fuqinë e Amr bin El-Àsit për të përballuar ngjarjet e për të trajtuar problemet?

Ajo çka thuhet për Aliun në këtë drejtim, kritikuesit e tij e kanë thënë ditën kur vendosi pushimin e Muàvijes nga detyra, nga posti i guvernatorit apo edhe në lidhje me guvernatorët e tjerë, për të cilët rastësia, situatat e kohës, politika e Osmanit dhe gjendja e njerëzve kishte bërë që ata të dispononin armatim aq të shumtë sa nuk mund të luftoheshin dot me moralin e shëndoshë, me konceptet e larta e me aftësitë e mëdha. Njerëzit, përfshirë studiues e historianë, janë mësuar të shikojnë çështjet e të gjykojnë ngjarjet sipas asaj rruge që është bërë e zakonshme. Nga maja e këtij zakoni ata masin aftësinë e burrave që ndeshen. Ata i gjykojnë veprimet e tyre sipas kriterit: fitore ose humbje, pa shikuar në metodën e ndjekur për arritjen e fitores, pa shikuar në disa nga mundësitë e shumta që lidhen me moralet dhe pa shikuar mundësitë që rrokullisen ose kur ngjiten në lartësi, në një kohë kur disa prej mundësive lidhen me rastësinë e me ngjarje, të cilat i munduri nuk e ka në dorë t'i sprapsë, ashtu siç nuk e ka dorë përgatitjen e atyre ngjarjeve e rastësive që t'i kthejë ato në pozitën e armëve mposhtëse.

Sido që të jetë, ata dëshirojnë që në politikë Aliu të jetë mashtrues e i pabesë, duan që në luftë Aliu të shfrytëzojë raste, madje duan që në këto punë ai të ishte këmbëngulës.

Ata duan që Aliu të jetë Muàvije bin Ebù Sufjan, por ai është Ali bin Ebù Tàlibi.

DHE ISHTE SHKRUAR

* *“Dbeishteshkruarqënëshigjetëeretë
godiste Aliun.”*

*Shoqata
Flladi*

Le të rikthehemi në bisedën që ndërpreme. Kundërshtarët e arbitrazhit zunë vend në një fshat pranë Kufes, që quhej Haruràë dhe për këtë shkak ata u quajtën “*harurij*”, ashtu siç u quajtën edhe “*muhak’kemeh*” për shkak të thënies së tyre “*nuk ka gjykim tjetër përveç gjykimit të Allahut*”. Emërtimi më i njohur për këtë grup mbetet fjala “**khavarixhë**” – të dalë nga bindja.

Aliu u ballafaqua me ta me ushtri, megjithëse dëshira e tij ishte që ata të riktheheshin pa luftë dhe të diskutonte për çështjet që ngrinin. Në këtë gjendje Aliu propozoi që ata të dërgonin te ai një burrë prej tyre, me të cilin pas pyetje-përgjigjeve, Aliu do të bënte pendimin, nëse argumenti i shtruar prej tij e bënte detyrim pendimin ose ata të shfaqnin pendimin e tyre, nëse argumenti i Aliut e bënte detyrim pendimin nga ana e tyre. Ata dërguan të diskutonte me Aliun imamin e tyre Abdullah bin El-Keuvàë. Diskutimi mes Aliut e Abdullahut vazhdoi gjatë. Me përgjigjet e me argumentet që vuri para kharixhëve në këtë dialog të gjatë, Aliu e bëri Abdullahun të heshtë dhe kështu Abdullah bin El-Keuvàë u kthye te shokët e tij që t’i komunikonte atyre se e drejta qëndronte në anën e Aliut dhe se në diskutimin që ai pati me halifin, të gjitha argumentet ishin kundër tij. Por ata nuk pranuan argumentin, që t’i nënshtroheshin vullnetit të Aliut, të cilin më parë e kishin shpallur mohues. Ata e qortuan rëndë imamin e tyre, Abdullah bin El-Keuvàë, duke i thënë se ai nuk ishte i barabartë me Aliun as në logjikë, as në argumente e as në saktësinë e mendimit dhe se nuk kishte përse të diskutonte, megjithëse të gjithë e dinin mirë se të ngjashëm me Aliun vetëm pak njerëz mund të gjendeshin në të gjithë botën. Ata i kërkuan Abdullahut të hiqte dorë nga diskutimi me Aliun dhe të mos fliste fare për sa kishte biseduar me të, pasi kryeneçësia e theksuar, që i kishte mbërthyer arsyen, nuk i linte khavarixhët të pranonin as argumentet e Aliut e as qëllimin e tij. Në këtë gjendje ata u rikthyen edhe një herë në mendimin e tyre për ta shpallur Aliun mohues, pa shtruar për këtë asnjë fakt e asnjë argument dhe ngulën këmbë që ushtria dhe përkrahësit e tij të trajtoheshin si ateistë të dalë nga feja.

Aliu ndiente dhembje të thellë nga qëndrim i atyre që dje ishin

përkrahësit e shokët e tij, ndiente dhembje të thellë, ngaqë argumenti i vërtetë nuk gjente vend në shpirtërat e tyre, ndiente dhembje të thellë edhe për shkak se tani ata i drejtonte mllef dhe ishte ky mllef i kotë që nuk i linte të shikonin në brendësi të çështjeve. Tashmë Aliu e kishte të qartë se mes tij e mes tyre nuk mund të kishte gjykatës tjetër përveç shpatës, sidomos pasi ata e humbën logjikën dhe filluan nga vrasjet e shkatërrimet. Praktika e Aliut ishte që gjithmonë të përpiqej për të zgjidhur punën me të mirë, prandaj i urdhëroi njerëzit e tij: *“Mos i luftoni ata pa filluar ata të parët luftën kundër jush!”*

Khavarixhët lëshuan sloganin e tyre të famshëm: *“S’ka gjykim tjetër përveç gjykimit të Allahut!”* dhe filluan sulmin kundër Aliut e njerëzve të tij. Ata sulmuan si një trup i vetëm, me egërsi e me mllef. Sulmi i tyre ishte i shpejtë e pa asnjë shenjë tërheqjeje, para të cilit prijësit të besimtarëve e shokëve të tij nuk i mbetej gjë tjetër veç vringëllimit të shpatave. Lufta ndërmjet dy grupeve në Betejën e Nehërvanit që aq e ashpër, sa njerëzit, nga të dyja grupet, turrëshin pa ngurrim drejt vdekjes. Fundi i kësaj beteje ishte mbulimi i fushëbetejës me trupat e khavarixhëve, përfshirë edhe katërqind e më shumë të plagosur rëndë, të cilët vetëm plagët e rënda i ndalonin të vazhdonin luftën, pasi ata ishin të vendosur që të ktheheshin ose fitimtarë ose të mbeteshin të vrarë. Aliu ndjeu dhembshuri për këta të plagosur dhe urdhëroi që të mbarteshin pranë fiseve të tyre, që ata të kujdeseshin për mjekimin e tyre.

Aliu kishte qëllim të rikthehej në Sham, për t’i dhënë një mësim të ri Muàvijes, por El-Esh’ath bin Kajsi e sfidoi për herë të dytë Aliun dhe e detyroi të bënte pikërisht atë që nuk donte. El-Esh’athi mundi të bindë një grup të madh prej ushtrisë së Aliut që të arratiseshin nga kampet e ushtrisë dhe të strehoheshin në qytetet e afërta, duke i shtruar atyre si argument se ishin të lodhur nga lufta e gjatë dhe, pasi të merrnin veten, të ktheheshin përsëri në ushtrinë e prijësit të besimtarëve.

Në këtë gjendje Aliu marshoi për në Kufe, që të merrte furnizimet e duhura dhe pastaj të sulmonte Shamin.

Ndërkaq Muàvijën e ndihmuan ushtarët e tij, pa dashje e ndihmuan edhe khavarixhët dhe, ashtu siç thonë historianët, e ndihmoi me qëllim El-Esh’ath bin Kajsi. Kur Muàvijja pa se fati po i buzëqeshte, u kthye në

Sham dhe qëndroi aty në pritje.

Pikërisht këtu ishte e shkruar që një shigjetë të godiste Aliun dhe me këtë goditje të plotësohej tragjedia e burrit të madh. Armiqtë e tij do të triumfonin e do të kishin përparësi të shumta, që nuk ishin rezultat i punës së tyre, madje nuk ishin në gjendje as të mendonin për to. Disa ekstremistë nga khavàrixhët u mblodhën dhe filluan të kujtojnë të vrarët e tyre, shokët e të afërmit dhe ranë në një mendim të përbashkët se mëkati për këtë gjak të derdhur rëndonte vetëm mbi tre myslimanë, të cilat ata i quanin “udhëheqësit në rrugën e humbjes” dhe, sipas tyre, ishin: Aliu, Muàvija dhe Amr bin El-Àsi. Njëri prej tyre, i quajtur El-Berk bin Abdullah, u ngrit dhe foli: *“Mua më lini Muàvije bin Ebù Sufjànin.”*, u ngrit edhe Amr bin Bikri dhe tha: *“Unë jam për Amr bin El-Àsin.”*, kurse Abdurrahman bin Melxhemi tha: *“Unë po marr përsipër Aliun.”*

Të tre ranë në një fjalë që të vrisnin Aliun, Muàvijën dhe Amrin brenda një nate. Motivi që i shtynte të zbatonin atë çka kishin vendosur në këtë komplot ishte nxitimi i verbër në bindjen që kishin, si dhe dëshira për gjakmarrje. Rastësia e solli që Abdurrahman bin Melxhemi të kishte edhe një motiv më shumë që e shtyri të vriste Aliun, madje ky motiv u bë më kryesori për Ibn Melxhemin, që të realizonte vrasjen e Aliut, edhe nëse dy shokët e tij të komplotit do të vonoheshin e nuk do të zbatonin dot vendimin për të cilin ishin marrë vesh, që njëri të vriste Muàvijën dhe tjetri Amrin. Ibn Melxhemi u nis nga Meka dhe, kur arriti në Kufe, shkoi të vizitonte njërin prej shokëve të tij, por aty rastësisht takoi vajzën e Akhdarit. Ishte aq e bukur, sa nuk kishte ndonjë vajzë tjetër të krahasoj me të. Kjo vajzë i hyri aq shumë në zemër, sa ai i kërkoi dorën të fejohej me të. Meqenëse babai dhe vëllai i kësaj vajze ishin vrarë në Betejën e Nehervanit, vajza i tha se ajo nuk kishte të afërm që të bisedonin për shumën e kurorës (mehr); mirëpo Ibn Melxhemi i tha: *“Për shumën e kurorës vendos ashtu si mendon ti vetë.”*

Atëherë vajza i tha: *“Kërkoj tre mijë dirhem, një shërbyes, një parukiere dhe ti të vrasësh Ali bin Ebù Tàlibin.”*

Ai iu përgjigj: *“Do t’i kesh ato që kërkove: tre mijë dirhem, shërbyesin dhe parukieren, kurse për të vrarë Ali bin Ebù Tàlibin, atë punë e kam marrë vetë përsipër!”*

Vajza i foli: *“Do të ndeshesh me të panjoburën, por, nëse ti e vret atë, ke shëruar shpirtin tim e shpirtin tënd dhe të pret jetesë e gjatë me mua.”*

Para se të bënte këtë bisedë me bukuroshen e El-Akhdarit, Ibn Melxhemit kishte filluar t’i pakësohej vendosmëria dhe po ndiente një ngurrim për të zbatuar vendimin e marrë për të vrarë Aliun. Nuk ishte punë e lehtë të vrisje Aliun, pavarësisht dëshirës së madhe që kishte për këtë punë, pasi ai do të vriste Aliun për ato punë që nuk kishte dorë e nuk ishte shkak, veç kësaj nuk ishte punë e lehtë për këtë burrë që të ndërmernte këtë aventurë të çmendur, që me siguri do të ishte edhe fundi i tij. Por ja që ishte e shkruar që dëshira e Ibn Melxhemit, për të vrarë Aliun, të shumëfishohej dhe të mos kishte më asnjë lloj ngurrimi në kryerjen e atij krimi të kobshëm, kur dora e tij të lëshonte mbi gjoksin e imamatit goditjen vrastare. Rastësia solli që Abdurramani takoi bukuroshen në shtëpinë e mikut të tij dhe po rastësia bëri që atij t’i merrte mendjen vajza bukuroshe e El-Akhdarit. Në lidhje me pyetje-përgjigjet, që u bënë mes këtyre të dyve dhe marrëveshja për këtë shumë kurorë (mehr) kaq të habitshme, janë thurur vargje, në të cilat thuhet:

*“Në të gjitha trevat e në tokat e huaja nuk kam parë mehr,
si mehari i bukuroshes, që drejtoi burrin autoritar:
“Tre mijë dirhem, shërbyes e parukiere
dhe vendosmërinë për goditjen fatale mbi Aliun!”
Nuk ka mehr më të shtrenjtë se Aliu, sa do i lartë të jetë!
Nuk ka pabesi më të ulët se pabesia e Ibn Melxhemit!”*

Dialogu mes bukuroshes marramendëse dhe Abdurrahmanit, të tunduar nga bukuria e saj, përfundoi me fjalët: *“Do t’i kesh ato që kërkove, si dhe vrasjen e Ali bin Ebù Tàlibit!”*

Të tre komplotistët dolën në të njëjtën natë, duke premtuar se secili prej tyre të vriste personin që kishte marrë përsipër.

* * *

Rastësia e verbër dhe e keqja e shkruar nuk mund të bashkohen me kaq kujdes nga sa u bashkuan për të rënë mbi një person të vetëm.

Rastësia e shpëtoi Amr bin El-Àsin nga vrasja. Atë natë Amr bin El-Àsi u ankua se kishte dhembje dhe, për këtë shkak, nuk doli nga shtëpia e tij as për të shkuar në xhami, që të falte namazin e as për ndonjë punë tjetër, por urdhëroi shefin e policisë së tij, Khàrixheh bin Hudhàfeh, që t’u printe njerëzve për faljen e namazit. Ndërkaq Amr bin Bikri, që ishte duke vëzhguar, duke menduar se personi, që do të printe në namaz ishte Amr bin El-Àsi, pasi afrohet pranë, e godet fuqishëm dhe ai në çast bie për tokë i vdekur. Kur vrasësin e sollën para Ibn El-Àsit, ai i tha: “Ti kishe qëllim të më vrisje mua, por ishte vullneti i Allahut që të vdiste Khàrixheh bin Hudhàfeh. Pastaj urdhëroi ekzekutimin e menjëhershëm të vrasësit.

Kurse El-Birk bin Abdullahu, që rrinte në gatishmëri për të vrarë Muàvijen, e goditi sapo e pa. Goditja e tij nuk qe aq e fortë dhe kështu Muàvija shpëtoi vetëm me një plagë të lehtë. Kur Birkun e arrestuan, e çuan te Muàvija, ai i tha: “*Kam një përgëzim për ty.*”

Muàvija kërkoi të dinte se ç’ishte ky përgëzim. Ai e njoftoi për atë që kishin bërë dy shokët e tij atë natë, pastaj shtoi: “*Nëse Aliu do të vritet sot, më mbaj të burgosur pranë teje dhe je ti ai që do të vendosësh për jetën time, por nëse ai nuk do të vritet, unë të jap besën e garancinë se do të shkoj vetë ta vras me dorën time dhe pastaj do të rikthehem te ti që të më gjykosh ashtu si do ta mendosh*”. Sipas transmetimit të Ebul-Ferexh El-Isfehànij’jit, në lidhje me vrasjen e talibive, Muàvija e burgosi komplotistin dhe e la të lirë, pasi i erdhi lajmi i vrasjes së Aliut, kurse transmetues të tjerë pohojnë me vendosmëri se Muàvija urdhëroi vrasjen e menjëhershme të Birkut.

MOS I NDIQNI, ATO PO KAKARISIN

* *Natapoerrësobejmeshpejtësi, errësira
po hynte në errësi.*

* *MbllbnMelxheminrëndonmallkimi
i Allahut, rëndon mallkimi i atyre që mallkojnë,
mallkimi i të lindurve e mallkimi i të vdekurve,
rëndon mallkimi i të gjithë atyre për të cilët Alla-
hu urdhëroi: "Bëhuni!" dhe ata menjëherë u bënë.
Atë e vrafshin një mijë djaj, që do ta mbërthejnë
për fytyrë e do ta flakin në mesin e Xbehen'nemit,
ku do të digjet në gojët e flakëve që kërcasin nga
nxehhtësia e madhe!*

* *Imamielaarmikunetijnënjëtokëme
njerëz të shkatërruar.*

Në atë anë të tokës ai ishte i huaj së bashku me shumë të huaj, ishte i vetëm dhe vetmia i shkakton dhembje të rëndë, sikur të mos kishte qenë. Ishte larg prej njerëzve të tij e prej çdo mjerimi që binte mbi njerëzit e tij, prandaj zemra e tij ndiente hidhërim të thellë.

Ishte i huaj për kohën e tij, ai që mbush të gjitha kohët!

Ishte i huaj në tokën që kuptonte të vërtetën e çdo fjale të tij dhe kishte parë të gjitha punët e tij të mëdha!

Ishte i huaj në tokën ku jep e nuk e merr, ku i bëhet padrejtësi e ai nuk dënon, edhe pse ka fuqi të dënojë, por fal, madje fal shumë. Nuk i bën padrejtësi atij që e urren dhe nuk bie në mëkat për atë që e do. Ai është ndihmë për të pafuqishmin, është vëlla për të vetmuarin, është babë për jetimin, është i dhimbshëm ndaj atij që jeta e ka vënë në gjendje të ngushtë, atë e shpresojnë për çdo punë të padëshiruar e në të gjitha gjendjet e vështira. Dituria e tij është e shumë dhe butësia e tij është e madhe, ai mbush fushën e malin, por zemrën e tij e mbush loti i të mjeruarit dhe loti i të tjerëve. Me shpatën e tij shpartallon edhe xhinët, por e mposht mëshira, madje edhe për njeriun e keq. Ai e vendos drejtësinë mes njerëzve me bardhësinë e ditës dhe zbaton ligjin me përpikëri, qan për të ardhmen e njerëzve, ngaqë padrejtësia është shtrirë gjithandej dhe errësira e natës ka mbuluar çdo gjë.

Në tokë ai është i huaj, por kur në vesh i vjen pëshpërima e mekur e të dhunuarit nga padrejtësia, zëri i tij menjëherë gjëmon si rrufe mbi shtëpitë e të padrejtëve. Kur i bëhet thirrje për ndihmë, menjëherë nxjerr shpatën, vezullima e së cilës arrin deri në skutat e mashtruesve; kur i bën thirrje i privuari, menjëherë prej zemrës së tij vërshon si shi dashuria e ngrohtë ndaj të lagurit që s'ka ku të fusë kokën e atë që ka braktisur vendin nga thatësira.

Ai është i huaj në tokë, pasi logjika e tij qëllon në shenjë, pasi rrobat e tij janë të ashpra, pasi ai ecën kryeulët dhe kur njerëzit marrin tatëpjetën, ai ngjitet në lartësi!

Ai është i huaj në tokën ku njerëzit, falë tij, gëzojnë mirësi të shumta, ndërsa vetë jeton në vështirësi.

Cili është ky trim, ky gjeni, ky i vetmuar, syri i të cilit shikon të gjitha horizontet, që e lodhën ata për të cilët ai dëshironte të mirat e tokës e parajsën e qiellit?

Cili është ky trim, ky gjeni, ky i vetmuar, të cilin armiqtë e urrejnë nga smira e nga ambicia dhe që e braktisën të dashurit e tij nga frika e nga tmerri? Pavarësisht nga të gjitha këto, ai vazhdon të luftojë i vetëm korrupsionin e të gabuarën, ai del para njerëzve me programin e qartë e me rrugën e drejtë, atë nuk e tundon fitorja e nuk e mundon thyerja, sepse ai ishte i drejti që nuk interesohet për asgjë përveç parametrave të tij, pavarësisht se e urrejnë disa apo disa të tjerë kanë frikë prej tij.

Kush mund të jetë ky gjeni i vetmuar, përveç prijësit të besimtarëve Ali bin Ebù Tàlibit, të dëshpëruarit, mbi të cilin i pabesi e i ligu i të ligjve do të ngrinte shpatën për të shlyer shumën e kurorës për mashtruesen më të keqe, mbi gjuhën e së cilës kishte fryrë shejtani?

* * *

Fladi

Deri në të gdhirë nata qe e zezë, madje aq e zezë, sa nuk mund të mendohet të jetë më e zezë: nëpër qiell lëviznin me shpejtësi re të errëta e të dendura, që herë pas here çaheshin nga vezullimet e holla të rrufeve; shqiponjat e vjetra e të mëdha, që flinin nëpër foletë e tyre, tundin kokat e nuk i mbajnë këmbët nga e nesërmja frikësuese.

Gjithë natën imami nuk vuri gjumë në sy. Në tokë kishte të munduar, që padrejtësia i kishte vënë në vështirësi të mëdha dhe që jeta i shtrëngonte nga të gjitha anët. Në tokë kishte mendjelehtë, që lartësoheshin; kishte të fuqishëm, që u imponoheshin të tjerëve; kishte njerëz të mëdhenj, të nxjerrë në mes të katër rrugëve; kishte të pafuqishëm, që gëlltiteshin; kishte armiq, që bashkëpunonin për të keqen; kishte mëkatarë, që duheshin njëri me tjetrin në kryerjen e mëkatit; kishte edhe nga ensarët, mikpritësit e Profetit e të emigrantëve myslimanë, që nuk i mbanin këmbët e i ndalohej e drejta.

Gjithë natën imami nuk vuri gjumë në sy. Drejtësia ishte nëpërkëm-

bur, mirësia kishte humbur, ardhmëria e njerëzve ishte peng i lojërave të ngatërrestarëve, respekti për jetën e për të gjallët ishte pronë e vullnetit të shkatërruesve, që vazhdonin të prishnin e të shkatërronin dhe hipokrizia në tokë ishte me shumicë.

Gjithë natën imami nuk vuri gjumë në sy. Ishte shtrirë për tokë nga zjarrmia e madhe ai që ishte ndihmues e kolonë për drejtësinë, ai që ishte vëlla i dashur për të mjeruarit e për të munduarit. Ishte shtrirë për tokë ai që ishte rrufe mbi kokat e shtypësve që bënë e përhapnin padrejtësi, për të cilët gjuha e tij ka thënë fjalë të shumta, ashtu siç ka folur për ta edhe shpata e tij **“Dhulfikari”**.

Atë natë, në fantazinë e tij u zgjuan faqe prej historisë së tij të afërme e të largët. Ai e shikon veten fëmijë të vogël, që ka rrëmbyer shpatën kundër njerëzve të tij kurejsh dhe çuditet kur e valëvit atë shpatë para fytyrave të tyre si përgëzuese e paralajmëruese për triumfin e mesazhit, edhe pse bashkëkombësit e tij talleshin me këto fjalë. Edhe pse e kërcënonin nga të gjitha drejtimet, ai ecte në rrugën e tij duke mos e kursyer gjakun në shërbim të dritës.

E përfytyron veten natën e emigrimit të Profetit të shtrirë në shtratin e tij nën hijen e shpatave dhe gjuhëve të urrejtjes, duke shpresuar se Ebù Sufjani, idhujtarët dhe vrasësit me pagesë do të gabonin rrugë e nuk do të arrinin të kapnin mbajtësin e mesazhit. Nga thellësia e zemrës së tij të njomë uronte, që ai të shpëtonte e që drita e mesazhit të tij të çante errësirën e injorancës.

U përqendrua në kujtimet e tij të kaluara, përfytyron veten në betejat e drejtësisë, ku ai është heroi me të cilin dashuria shembi të gjitha kështjellat dhe eliminoi çdo të keqe. Përkrah tij vazhdimisht gjendeshin partizanët e tij, të varfrit e të pafuqishmit, të cilat puthnin tokën për çdo goditje që jepte shpata në dorën e tij, kur shikonin shtypësit të merrnin arratinë me vrap para tij ashtu siç i bën era e fuqishme karkalecat të fluturojnë nga të gjitha anët.

Ai përfytyron djalin e xhajës së tij, Profetin, që e shikon me dashamirësi e butësi, kur e merr në gjoksin e tij dhe duke bërë shenjë në drejtim të tij thotë: “Ky është vëllai im!”

Ai përfytyron për herë të dytë djalin e xhajës së tij, Profetin, kur kishte ardhur në shtëpinë e tij dhe e kishte gjetur në gjumë, ndërkaq Fatimja menjëherë kishte shkuar ta zgjonte, por babai i kishte thënë vajzës së tij: *“Lëre, sepse pas meje do të rrijë zgjuar shumë gjatë!”* Dhe Fatimja kishte qarë mjaft.

Por mbi të gjitha, ai e përfytyron Profetin ditën kur i tha: *“O Ali, Allahu të ka ʒbukuruar me bukurinë më të dashur te Ai: të ka dburuar dashurinë e njerëzve të pafuqishëm, Allahu ka bërë të jesh i kënaqur, që ata janë ndjekësit e tu dhe ata të jenë të kënaqur që ti je imami i tyre!”*

Në përfytyrimet e tij rikthehet kujtimi i vdekjes së Profetit në duart e tij, shikimi i fundit që i hodhi, i kujtohet heshtja e thellë e Fatimes dhe hidhërimi i saj i madh, heshtje e hidhërim që vazhduan gjatë gjithë atyre dyzet ditëve, pas të cilëve ajo u bashkua me babain e saj, në një kohë kur vetë ishte në vitin e tridhjetë të jetës. I kujtohet kur e varrosi Fatimen dhe qarjet e nxehta për të, i kujtohet ajo natë kur u kthye në shtëpi i nxirë sterrë nga hidhërimi, duke vështruar gjithë natën yllin polar.

Te ai u rikthye figura e Ibn El-Khat'tabit, që i kishte dalë përpara dhe i thoshte: *“Dëgjo, pasha Allahun, nëse ti bëhesh prijës për ata, patjetër do t'i çosh në të drejtën e në argumentin e ndritur!”* Te ai rikthehen fytyrat e të gjithë sahabëve, që thërrisnin me një zë: *“Në kohën e Profetit ne i njihnim hipokritët vetëm në sajë të zemërimit të Aliut.”* Për më tepër, a nuk ka thënë vetë Profeti shpeshherë: *“O Ali, ty nuk të zemëron askush tjetër përveç hipokritit!”*

Në ato çaste ai kujton shokët e tij të luftës, kur ata bashkëpunonin mes tyre dhe ishin të vëllazëruar nën hijen e Profetit e nën hijen e tij, kurse sot ka që luftojnë përkrah tij, ka që luftojnë kundër tij, ka edhe të atillë që lakmojnë postin e tij, ka nga ata që kanë vdekur me këtë ambicie, si dhe nga ata që janë akoma gjallë. Përsa i përket sahabëve besnikë ndaj së vërtetës e ndaj drejtësisë, të gjithë ishin burra që kishin dhënë besën për të mirën, Allahu i mëshiroftë, por ata e kishin lënë këtë botë, ata i kishte vrrarë drejtësia e besnikëria e tyre dhe dhuna e padrejtësia kishte hedhur mbi ta një mijë mbulesa nga mbulesat e saj.

I kujtohet El-Gaf'farij'ji, Ebù Dherri, revolucionari që shpërfillte jetën, fisniku i madh, të cilit e drejta nuk i la mik tjetër përveç Aliut. Ah, sa pësime të rënda ranë mbi këtë burrë!

Ai e përfytyron Ebù Dherrin të mbështjellë me gunën e tij të grisur, duke ardhur te Profeti, që të vinte veten në shërbim të së vërtetës. Ai vazhdoi të jetë përkrahës i së drejtës e t'i japë asaj gjallëri me gjakun e me të rrahurat e zemrës së tij gjatë gjithë rrugës së luftës së tij nën trysninë e privimeve të shumta e të padrejtësive të mëdha; më pas ai kujton tragjedinë e Ebù Dherrit në kohën e Osmanit prej dorës së Mervàn bin El-Hakemit, kujton Ebù Dherrin, që vdiq në internim në një natë si kjo, vdiq i përzënë në tokën e zhveshur e të thatë, vdiq rrugëve, pasi më parë i kishin vdekur para syve të gjithë fëmijët e tij, ai pa edhe shoqen e shoqëruesen e tij të mirë, bashkëshorten e tij që e shikonte në dritën e syrit dhe nuk dëshironte gjë tjetër veç të vdiste para asaj që të mos vdiste dy herë.

Ebu Dhërri vdiq nga duart e emeve i uritur, megjithëse nën këmbët e tyre kishin arin e gjithë botës.

Në një natë si kjo, vetëm disa orë pasi kishte zbardhur, u vra përkrahësi i tij më i afërm, madje vëllai i tij i drobitur, i drejti në trimërinë e tij, Am'màr bin Jàseri. Atë e vrau grupi kryengritës në Betejën e Sif'fijnit.

Eh, ku janë vëllezërit e tij që kishin marrë rrugën e moskthimit?! Ata kishin rënë për të vërtetën. Ku janë ata që kishin dhënë besën për qëllimin, ata që kurrë nuk e braktisën, që kurrë nuk tradhtuan dhe që kurrë nuk ngritën kurthe?!

Ku janë ata njerëz të mirë? Të gjithë kaluan. Kurse ai vazhdon betejën e frikshme me padrejtësinë e me të padrejtët. Nëse Allahu do të mundësonte që ai të triumfonte kundër mizorëve, patjetër që mizorinë e shtypjen do t'i digjte në zjarr dhe të gjithë shtypësit do t'i flakte në ujë.

Në luftën e tij ai kishte përballë njerëz pa karakter, të vegjlit e tyre ishin të mashtruar, të rinjtë e tyre ishin të shthurur dhe të moshuarit e tyre nuk urdhëronin të mirën e nuk ndalonin të keqen; ata ishin njerëz që ngrinin lart vetëm personin që i frikësoheshin gjuhës së tij, respektonin vetëm atë person prej të cilit shpresonin të arrinin diçka, madje nuk largoheshin prej tij dhe nëse ai hiqte dorë prej tyre, por ishin po ata që më pas, edhe pse e ndiqnin, do të bënin atentat kundër tij. Ishin njerëz

që shoqëroheshin në rrugën e gabuar dhe, pasi shpërndaheshin, shanin njëri-tjetrin. Ata donin që lufta të ishte sa më e ashpër, si ajo rryma e fuqishme që përllan çdo gjë që gjen përpara, pa shikuar se cilin mbyt, madje ata donin që lufta të ndizej shpejt dhe flakët të ishin të gjata, si flaka që shkaktohet nga gjethet e thara kur bien në zjarr, pa shikuar se ç'do të digjet në ato flakë.

Luftë mes njerëzve që kanë qëllim shtimin e pjellorisë së tokës e gjelbërimitin e saj dhe mes atyre që i kanë vënë vetes qëllim të mos i lënë t'i gëzohen gjelbërimitit e njomështisë së tokës, por punojnë për t'i hedhur poshtë rrënjëve e për t'i lënë të thahen nga etja e të bëhen si ato gjethet që vërtiten në ajër ngado që i çon era.

Ah, moj jetë, që deri tani ai ka njohur vetëm luftë e vështirësi të rënda! Njerëzit e mirë e të drejtë po e linin këtë tokë një e nga një, si rrjedhim, tokën e mbulon mëkati dhe padrejtësia shtrihet në të gjitha anët.

Gjeniu i vetmuar përfytyron të ardhmen e afërt. Ai e ka të qartë se e nesërmeja për ata do të jetë më e errët se netët e të mjeruarve, më e ftohtë se cingërima që vjen prej ndërgjegjeve të atyre që thyejnë besën e dhënë, e përfytyron cingërimë që shkapet nga gjokset e njerëzve të ligj, përfytyron të nesërmen kur nuk do të qetësohen as erërat e as bimët e gërsirave.

E nesërmeja për njerëzit nuk do të ketë asnjë vlerë, sapo ata të vënë mbi veten e tyre qeveritarët hipokritë e gënjeshtarë, afër të cilëve do të jenë vetëm tagrambledhësi dhe i korruptuari, e nesërme që e nxin i padrejti e mëkatarin dhe që le mënjanë mbeturinat e atyre që avullojnë, e nesërme, në të cilën i poshtëri zemërgur jeton vetëm që të mbushë dy xhepat e palltos së tij, në një kohë që nuk duhet të nëpërkëmbet çështja e asnjë njeriu dhe drejtuesi të mbajë drejtësi e ka dëshirën të jetë ndihmë për të dhunuarin nga padrejtësia, të luftojë shtypësit e vetë shtypjen dhe të jetë furtunë që fryn nga të gjitha anët e qiellit mbi ata që bëjnë padrejtësi.

E nesërme, ah ç'të nesërme të dhimbshme parashikon Aliu në zemrën e në mendjen e tij! Nuk do të ketë ndonjë të madh, që pas mbrëmjes të impresionohet nga sinjeriteti dhe të shikojë ku dëmton gënjeshtria

e ku gjendet e dobishmja. Nuk ka e do të ketë ndonjë qeveritar, që e quan veten babë për njerëzit dhe në mbrëmje të preferojë dhembjet e së vërtetës mbi kënaqësinë e të gabuarës. Pas mbrëmjes nuk do të ketë zemër e mendje që të gjykojë punët e njerëzve me drejtësi e të punojë me të vërtetën edhe në çastet më të rënda, kur nga vështirësitë lëkundën malet e çahet toka.

E nesërmja, ah e nesërmja, në të cilën mendjeshkurtri do të jetë mjeshtër në padrejtësi, madje vetë sultani do të vijë i krekosur duke hequr nëpër tokë fundin e rrobave nga mendjemadhësia, kurse për njeriun fisnik, që dëshiron të shkulë nga rrënjët të padrejtët, t'i vërë ata poshtë e t'i flakë si shkarpa të thara, kjo e nesërme do të jetë e mjaftueshme që ai të nxjerrë frymën e fundit e të shijojë mjerimin më të madh.

Vëllai i tij njeri, i padrejti, të cilin ai e luftoi me mendjen e tij, me zemrën e tij, me gjuhën e tij e me shpatën e tij dhe që e zhveshi nga mendjemadhësia e nga injoranca ku ishte, nuk do të jetë ndryshe veçse i lumtur, pasi dita është bërë natë dhe e majta në të djathtë.

Vëllai i tij njeri, të drejtën që e mbrojti me mendjen, me zemrën, me gjuhën e me shpatën e tij, nuk do të jetë ndryshe veçse njeri i keq e i poshtëruar, që mjerimi e ndjek nga pas kudo që shkon.

Me dorën e tij të bekuar kapi mjekrën e tij të uruar dhe qau gjatë.

Qan edhe nata me shpirtërat e saj dhe dy sytë e tij u njomën prej lotëve.

Ibn Ebù Tàlibi shikon me dy sytë e tij yjet e retë, shikon se si errësira e natës rrëshqet në mënyrë të barabartë nëpër pallatet e tiranëve, nëpër plasaritjet e të varfërve, nëpër kurthet e të pabesëve dhe tragjedi të njerëzve të mirë.

Ai e shikon këtë botë me zemrën e tij dhe thotë: “Botë moj botë, mashtro dikë tjetër, por jo mua!” dhe botën e tij ai e mbërthen nga fytyra.

Dhe nata po errësohej me shpejtësi, errësira po hynte në errësi.

Ibn Ebù Tàlibi e ndjeu se kishte arritur në tokë pozitën e vetmisë së tij. Ah moj tokë, ti je shtëpia e bashkimit, në të njëjtën kohë je shtëpia e

barbarisë dhe shtëpia e mërgimit! Sytë e tij u mbyllën pak sikur donin të mbroheshin nga rreziqet e natës së frikshme. Por e gjitha kjo që vetëm një gjumë i lehtë, i përkundur nga ëndrrat, derisa atij i del para syve i Dërguari dhe ai i thotë: *“O i Dërguar i Allahut, prej ym’metit tënd kam gjetur dashamirë e armiq të fortë!”*

I Dërguari i tha: *“Lutu për ata!”*

Ai foli: *“O Zoti im, zëvendësoi ata për mua me më të mirët dhe më zëvendëso mua për ata me një më të keq se unë!”*

Ai ndjeu se toka e të varfërve dhe e të pafuqishmëve, me banorët e saj, ishte shtrirë në kuvertën e anijes në detin e trazuar mbi të cilën gjuanin gjuhë të zjarra. Ai ndjeu se në këtë pjesë të natës, në bordin e anijes njerëzit ishin të hutuar nga troshitjet e forta e nga tmerri. Stuhitë e njëpasnjëshme i shtynjë në krahët e hidhërimeve të vazhdueshme. Kurse arrogantët, duke u zvarritur, kishin zënë qoshet e tokës radhë pas radhe. Disa sundonin e disa urdhëronin.

* * *

Fladi

Në mëngjesin e asaj nate, era vazhdonte akoma të lëmonte koren e tokës si ata sy që shikojnë dhe përnjëherë lotojnë. Ibn Ebù Tàlibi ecte ngadalë dhe hapat që hidhte mbi tokë, në ato minuta të asaj qetësie të plotë, ishin fjalë që i flisnin diçka tokës. Dukej se edhe shpendët, në ato hapa, e ndienin këtë qetësi. Ai vazhdoi të ecë derisa arriti pranë xhamisë, drejt së cilës ecnin me shpejtësi disa pata, duke tundur qafat e tyre. Zërat e tyre përziheshin me zhurmën që shkaktonte era e ftohtë e atij mëngjesi.

Erdhën disa njerëz, që nuk flisnin dhe pa ndonjë dëshirë të madhe filluan të përzhënë patat që shkonin para malit të urtësisë. Por patat, ashtu si era, as nuk trembeshin e as nuk ktheheshin nga të thirrurat e njerëzve. Vallë, mos e kishin kuptuar shpendët atë ndjenjë që kishte arritur të kapte era tragjedinë që e priste imamin e madh dhe me të cilën do të merrnin fund të gjitha tragjeditë që kishin rënë mbi të në mesin e njerëzve?!

Kurse imami, në ato çaste, dëshironte të dëgjonte vetëm kakarisjen e patave, u kthye nga njerëzit dhe u foli atyre me një zë, sikur të ishte jashtë thellësive të dhembjeve: “Mos i ndiqni, ato po kakarisin!”

Përse kakarisnin patat dhe përse njerëzit i përzinin? Përse Ibn Ebù Tàlibi nuk hedh sytë të shikojë patat? Përse është kështu ai në këtë mëngjes? Vetëm para disa minutash ai kishte parë një mijë e një mëngjese, por në këtë mëngjes, si asnjë herë tjetër, ai kishte punë. Të tilla ndjesi, që po i ndiente tani, ai nuk i kishte ndier asnjëherë më parë. A nuk kishte të drejtë, që edhe ky njeri i madh të dëgjonte vajtimin në kakarisjen e shpendëve dhe në vërshëllimat e erës?! A nuk ishte nga të drejtat e tij, që t’i linte lamtumirën diellit e hijeve, që nuk do t’i shikonte më pas kësaj dite? A nuk ishte nga të drejtat e tij, që të hidhte shikimin e fundit mbi ato vende ku ai kishte jetuar në varfëri që të pasuronte njerëzit, të shikonte vendet që kishin parë kapituj të tërë nga trimëria e tij e kapituj të shumtë nga gjenialiteti i tij? Por ato vende kishin parë edhe kapituj të tërë prej tragjedive të shumta, që ranë mbi të. Të gjitha këto vende ai i njomi me lotët e syve të tij gjatë shumë netëve.

Kjo ishte bota e tij. Sikur njerëzit të ndiqnin të drejtën e të vërtetën dhe të përmbaheshin sadopak në këto të dyja, nuk do të ndodhte që në këtë natë të errët ai t’i linte lamtumirën natës e ditës së kësaj bote, e cila, në kohën e tij, ishte një botë antropofage, një botë, ku njeriu shkon drejt shkatërrimit dhe ku hallalli ishte përzier me haramin. Por shpirti i tij luftonte të gjitha padrejtësitë e të gjitha vështirësitë, madje edhe ato që ishin më të rënda, me të njëjtën kënaqësi e gatishmëri sikur po hynte të notonte në mesin e të mirave. Sikur të mos ishte shkruar, që jeta e tij të sosej, për asnjë çast shpirti i tij nuk do të gjente qetësi. Por, mëkatarët e të pabesët vazhdojnë të shkaktojnë zhurmë nëpër tokë, kurse nën shtypjen e tyre vazhdojnë të rënkojnë e të mundohen shpirtërat e njerëzve. Në Irak, në Hixhaz e në Sham të privuarit vazhdojnë të jetojnë në agoni, kurse hipokritët notojnë në bollëk e me hipokrizinë e tyre ngrihen gjithnjë e më lart. Ç’do të bëhej me botën, sikur Ibn Ebù Tàlibi të rikthehej me të dyja këmbët dhe të ndryshonte gjërat?!

Por kjo botë është e vendosur për të mos i ndryshuar gjërat.

Gjeniu i vetmuar e ndjeu se këmbët po e çonin drejt një vetmie të largët.

Gjeniu i vetmuar qëndron për një çast në derën e xhamisë të shikojë patat që kakarisin, shikon njerëzit që kanë qëndruar larg e nuk duken dhe përsërit fjalën e tij: *“Mos i ndiqni, ato po kakarisin!”*

Aliu hyri në xhami dhe u ul në gjunjë para Zotit të botëve.

Ai mbylli sytë të përfytyronte njerëzit e botës, ku ai jetonte dhe ndërgjegjësohet se ata kishin humbur tri gjëra: paranë hallall, fjalën e drejtë dhe një vëlla të i cili qetësohen.

Dhe nga kaderi doli ajo që ishte e shkruar: Pranë tij afrohet Ibn Mulxhemi me një shpatë të helmuar dhe godet mbi kokën e imamit. Ndërkaq i ligu i të ligjve zbraz mllëfin e thotë: *“Edhe sikur banorët e Egjiptit të ishin të gjithë së bashku, ai do t’i vriste të gjithë!”*

Mbi Ibn Mulxhemin rëndon mallkimi i Allahut, rëndon mallkimi i atyre që mallkojnë, rëndon mallkimi i të lindurve e mallkimi i të vdekurve, rëndon mallkimi i gjithë atyre për të cilët Allahu urdhëroi: *“Bëhuni!”* dhe ata menjëherë u bënë. Mallkim që shteron burimet, që than të mbjellat e që djeg bimët e tokës, edhe pse ato janë të njoma. Allahu e ka bërë afshin e Xhehen’nemit dhe gjuhët e flakëve të zjarrit të tij të jenë në origjinën e krijimit të këtij kriminel. Atë e vrafshin një mijë djaj, që do ta mbërthejnë për fytyrë e do ta flakin në mesin e Xhehen’nemit. Atë do ta përpijnë gojët e flakëve që kërcasin nga nxehësia e madhe.

Edhe ditën errësira u bë aq e dendur, sa nuk e çanin as rrezet e diellit e në të nuk depërtonte as vetëtima e shkaktuar nga rrufeja e fuqishme. Pamje e kobshme dhe tmerruese: në tokë dëgjohen qarje të fuqishme e dënësia. Rrufe të zjarra përshkojnë retë që enden në hapësirën e qiellit.

Pasuesit e Ali bin Ebù Tàlibit janë mbuluar nga hidhërimi i madh që përjetoi natyra në atë çast dhe që njerëzit do ta përjetojnë gjatë shumë brezave.

Edhe shpendët vrapuan drejt furriqeve, futën sqepat nën krahët dhe zhgërryenin puplat në dheun e zi.

Kurse pemët e dashmirëve, do të kishin dashur të ishin shkukur nga rrënjët ose të kalonte mbi to një furtunë e fuqishme dhe t'i rrëzonte për tokë si të ishin pupla shpendësh, që të lëshonin gjethet e njoma nën këmbët e dëshmorit.

* * *

Të gjitha gjërat e natyrës rrudhen nga acari, përveç fytyrës së Ali bin Ebù Tàlibit. I shtirë për tokë ai nuk flet as për gjakmarrje e as për përlëshje. Të sëmuret kishin qëndruar në derën e xhamisë. Të gjithë ndienin dhembje, të gjithë qanin dhe i luteshin Allahut ta mëshirojë e ta shërojë prijësin e besimtarëve, lehtësuesin e vuajtjeve të njerëzve. Ata po e shtrëngonin shumë Ibn Mulxhemin, por kur e sollën para Aliut, ai tha: *“Jepini të bajë mirë dhe shtrëngoni në dyshek të butë!”*

Kjo qetësi e tij ishte qetësia para dhënies shpirt në kuptimin e tragjedisë që përcillte ulërime e furtunës dhe ndeshja e sendeve. Në ato çaste fytyra e tij ngjante me fytyrën e Sokratit, të cilin injorantët e popullit të tij këmbëngulën që ai të pinte helmin, për shkak të punëve të tyre të gabuara e naivitetit të moraleve të tyre para madhësisë së të vërtetës; fytyra e tij ngjante edhe me fytyrën e Mesijhut, të birit të Merjemit, kur tregtarët çifutë e rrihnin me kamxhik. Nga të gjitha këto, fytyra e tij, në ato çaste, më shumë ngjante me fytyrën e Muham’med bin Abdullahut, kur kokëtrashët e Tàifit e qëllonin me gur, në një kohë që nuk e dinin se ç’njeri të madh po gjuanin.

Imamit i sollën mjekët më të mirë të Kufes, ndër të cilët edhe më të diturin e tyre në punët e mjekësisë e të kirurgjisë, Ethijr bin Amr bin Hànij, i cili, pasi diagnostikoi me imtësi plagën në ballin e imamit, me zë, që shprehte shumë rënkim dhe hidhërim, tha: “O prijës i besimtarëve, lë amanetet, sepse goditja e të mallkuarit, birit të të mallkuarit, ka arritur në thellësi të kokës tënde!”

Nga goja e imamit nuk doli as **“of”** e as ndonjë ankim. Ai e dorëzoi punën e tij në Vendimin e në Caktimin e Allahut. Më pas thirri dy djem-

të e tij, Hasanin e Hysenin, i diktoi atyre të dyve porosinë e tij dhe kërkoi prej tyre të mos shkaktonin ngatërresa, për shkak të vrasjes së tij dhe të mos derdhnin gjak.

Përsa i përket çështjes së vrasësit të tij, Aliu citoi pjesë nga ajeti 237 i sures “El-Bekareh” të Kur’anit: *“Nëse do të falni, kjo është më afër devotshmërisë!”*

Ja edhe disa nga porosinë që ai diktoi:

“Kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun në lidhje me fqinjën tuaj!

Kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun në lidhje me të varfrit e me të mjeruarit dhe u bëni atyre pjesë nga mjetet tuaja të jetesës!

Njerëzve u thoni fjalë të mira, ashtu siç ka urdhëruar Allahu për ju dhe mos hiqni dorë nga urdhërimi për punë të mirë dhe nga ndalimi i punëve të liga!

Kini detyrë të jini kryeulët, të jini dorëlëshuar dhe jo shkatërrues, ruhuni shumë nga shkaputja e marrëdhënieve, nga përçarja e nga përfundimi i punëve!”

Njerëzit e pyetën: *“A t’i japim besën Hasanit, që pas teje ai të jetë prijësi?”*

Aliu tha: *“As nuk ju urdhëroj e as nuk ju ndaloj.”*

Me këtë fjalë ai nuk dëshironte të impononte se cili do të ishte zëvendësi i tij, gjithashtu nuk dëshironte as t’i ndalonte të bënin zëvendës të tij personin që ata dëshironin. Në këtë fjalë të imamit dallohet qartë besimi i plotë, pohimi i qartë i mësimëve aleviane, se njerëzit janë të lirë të vënë për kryetar personin që duan dhe se sundimi buron prej bashkësisë.

Pas pak imami u drejtohet njerëzve dhe thotë: *“Dje unë isha shok i udhës suaj, sot jam këshillë e mësim për ju, nesër unë do të ndahem prej jush. Allahu më mëshiroftë mua dhe ju!”*

Në radhë të parë, imami kërkoi prej Allahut faljen e mëkateve për vete dhe pastaj kërkoi faljen e mëkateve për njerëzit. Edhe kjo renditje është tregues i kryeulësisë së tij ndaj njerëzve dhe ndaj Zotit të botëve.

* * *

Goditja ndodhi në agimin e ditës së Xhuma dhe imami jetoi edhe dy ditë të tjera me dhembje të forta, pa nxjerrë asnjë rënkim. Ai u mbështet vetëm te Allahu dhe porosiste bamirësi ndaj njerëzve dhe mëshirë ndaj të pafuqishmëve. Imami vdiq natën e së dielës, më njëzet e një Ramazan të vitit dyzet Hixhrij (21.09.40H).

Kaloi i madhi, i huaji për kohën e tij, atë e munduan në mënyrë të barabartë armiqtë dhe shokët e tij. Kaloi i madhi, i huaji për kohën e tij, kaloi ai që bëri jetën e dëshmorit dhe vdiq babë për dëshmorët!

Kaloi dëshmori i qëndrimit të drejtë, kaloi ai që bëri thirrje për të mirën, kaloi dëshmori i gjenialitetit që nuk pranoi të lartësohet, kaloi ai që gjithmonë eci në rrugën e fisnikërisë njerëzore dhe gjenialiteti i tij në këtë rrugë as nuk njohu kompromis e as nuk u zbut.

Kaloi i madhi që nuk ndërtoi shtet për vete dhe që pas tij brezat të vazhdonin shtetin me emrin e tij, por vetëm që njerëzit të pastrohen me emrin e tij, kurse ngatërrestarët të lajnë borxhet mes tyre edhe atëherë kur të jenë bërë hi e pluhur në brendësi të tokës.

Kaloi dëshmori për të lënë pas vetes një familje me dëshmorë, kaloi për të lënë Zejnebin të dëshpëruar, të cilën e copëtuan dhembjet dhe të gjitha pësimet e rënda që koha hodhi mbi të, ashtu siç nuk kishte hedhur mbi ndonjë njeri tjetër. Ai kaloi për të lënë Hysenin në dorën e armikut të tij, djalit të Ebù Sufjànit dhe të armiqve hakmarrës, që do zinin vendin e tij.

Kështu u plotësua seria e parë e komplotit të madh kundër Ali bin Ebù Tàlibit dhe kundër bijve të tij. Por pas serisë së parë do të vijonte seria e dytë, e tretë dhe seria e dhjetë në vargun e tragjedive që do të ishin gjithnjë e më të tmerrshme e më të frikshme.

* * *

Pallatet shkëlqenin nga vrasja e imamit, ashtu siç shkëlqen mirazhi në rërën e shkretëtirës, në të cilët burimet kanë shterur dhe bimësia është tharë. U ngrit shteti i atyre që krekoseshin me poshtërsitë, me

argumentin e ndërtimit të shtetit. Por a ka shtet më të keq se shteti që ndërtohet mbi vrasjen e njerëzve të mëdhenj?!

Mizorët nuk vënë drejtësi për dëshpërimin që del nga thellësia e zemrës, dëshpërim i shkaktuar nga tragjedia e njeriut të madh, dëshpërim që shndërrohet në revolucion, me të cilin kanë jetuar e jetojnë revolucionarët e botës arabe gjatë shumë brezave. Por edhe mëria në zemrat e njerëzve të mirë do të zgjerohet e do të bëhet më e ashpër, derisa të djegë mizorët e mbështetësit e tyre, si dhe shtetin që ata kanë ngritur së bashku me të poshtrit e më të **“lavdishmit”**, që ata madhëronin.

Shtetet, në gjendjen që janë, nuk vënë drejtësi për lotët në sytë e të pafuqishmëve dhe të përndjekurve që nuk kanë strehë ku të fusin kokën, për të cilët qante Ibn Ebù Tàlibi, i miri, i dashuri, tharësi i lotëve dhe babai i të pafuqishmëve dhe i të përndjekurve të lënë në mes të katër rrugëve.

Në të gjithë tokën nuk gjendet asnjë i sinqertë që të ecë në gjurmët e gjeniut të varfër dhe të vendosë drejtësi. Nuk ve drejtësi as mbreti e as mbretërit, qoftë edhe me një fjalë të vetme në rrugën e tij apo me ndonjë formë të përfytyrimit të tij dhe me ndonjë prej mësimëve të dala prej zemrës së tij.

Në këtë tokë vdiq i madhi dhe u ngrit në këmbë kushdo që u madhërua. Këtu vdes një njeri dhe menjëherë ai lartësohet, kurse njerëzit e thjeshtë jetojnë të nëpërkëmbur.

Dhe imami e la armikun e tij në një tokë me njerëz të shkatërruar.

MAJAT E MALEVE DHE THËLLËSITË E DETRAVE

* *Anukishinmaletelartanëkobëteber-
shme fundi i oqeaneve?! A nuk u bënë aluvionet
e lumenjve shkëmbinj të ashpër?! A nuk mbartën
rrjedhat e ujit dhe erërat nga njëra anë në tjetrën,
nga afër e nga larg, dheun, minerale, zallin dhe
shkëmbinj të formave të ndryshme?!*

* *E dhemoraletjanësigjëratmateriale,
ngjajnë me oqeanet, brigjet e të cilëve janë larg
njëri-tjetrit dhe kanë forma të ndryshme, kurse
ujërat e tyre bashkohen e unifikohen dhe pastaj
shtyben e tërhiqen në mënyrë të ndërsjellë.*

MAJAT E MALEVE DHE THËLLËSITË E DETRAVE

Disa filozofi kanë tentuar të ngrenë ndarëse të pakalueshme mes dukurive të gjithësisë ose të ndërtojnë diga të gjera e shumë të larta mes pjesëve të gjithësisë, që pas kësaj të mos kishte asnjë lidhje mes resë e lumit, ose mes drurëve në lartësi të maleve e valës në thellësi të detit, ose mes një ylli, që lëviz në hapësirat kozmike e atij shkëmbi brenda në ujë, që e rrethojnë shtresat e tokës nga të gjitha anët, madje të mos ketë lidhje as mes njeriut dhe gjërave që kalojnë mbi njeriun e mes natyrës e transformimeve të saj, mes anës së thjeshtë lëndore prej jetës së njerëzve dhe anës së tyre shpirtërore. Këto filozofi, gjithashtu, kanë dashur të mos e pohojnë lidhjen e ngushtë me të cilët pjesët lëndore e shpirtërore forcojnë njëra-tjetrën dhe bëjnë që njëra të ndikojë mbi tjetrën, duke bërë të detyrueshme, që të jenë në këtë formë apo në një formë tjetër, ose bëjnë që disa të jenë shkak për qenien e disa të tjerave; gjithashtu, këto filozofi kanë synuar të mbështeten mbi të vërtetën e teorive të tyre të rreme dhe të mos shikojnë në qeniet mundësitë e ndryshimit e të zhvillimit kur mohojnë lindjen e disa qenieve prej disa të tjerave, për pasojë të mos shikojnë as efektin që ka gjithësia në të gjitha këto zhvillime njëherësh në rrafshin lëndor dhe në rrafshin shpirtëror.

Përsa i përket realitetit, të cilin e justifikon shkenca në studimet e saj mbi qeniet, mbi dukuritë e këtyre qenieve e mbi lëvizjet e tyre, në studimet mbi trupat e ngurtë e mbi botën e gjallë; gjithashtu, këtë realitet e vërteton edhe historia, e cila zbulon për ne gjendjet e komuniteteve e të individëve. Të gjitha këto studime rezultojnë se gjithësia dhe gjithçka që ka në gjithësi, lëndore e shpirtërore, është një unitet, pjesëzat e të

cilit lindin nga njëra-tjetra, ndikojnë në mënyrë të ndërsjellë mes tyre, shumëzohen dhe gjithmonë zhvillohen nga një gjendje në një tjetër brenda kuadrit të ligjeve të qëndrueshme dhe rregullave që janë në vetë natyrën e qenieve, pasi natyra e qenieve përmban në esencën e saj edhe parimin e ekzistencës së tyre.

Te qeniet, shumëzimi është njëra nga dukuritë që shikohet qartë në bimësinë, pasi asnjë bimë nuk thahet pa hedhur më parë në tokë mijëra farëra, që do të rikthehen në rolin e saj, kur nga ato farëra do të lindin mijëra bimë të tjera. Edhe te kafshët vërehet e njëjta dukuri, pasi asnjë kafshë nuk ngordh pa lënë në tokë pasardhës të llojit të saj, pavarësisht se ato si numër mund të jenë më shumë ose më pak. I ngjashëm me shumëzimin lëndor është edhe shumëzimi shpirtëror. Të gjitha dituritë njerëzore, pavarësisht nga llojet e ndryshme të dukurive që trajtojnë, nuk janë gjë tjetër veçse grupime idesh, mendimesh, shkollash juridike, doktrina e të tjera si këto, disa prej të cilave kanë njohur zhvillim në njërin vend e disa të tjera në një vend tjetër, por më pas ambientohen, harmonizohen e bashkohen.

Zhvillimi te qeniet e gjalla e te bimët është një dukuri që shihet qartë, pasi ato kalojnë nga njëra gjendje në një gjendje tjetër me ndryshimin e disa kushteve klimaterike e të kushteve të tjera. Vetë shkencë, që zbulon origjinën e qenieve dhe gjendjeve të tyre, është garant të pohojë këtë të vërtetë, gjithashtu edhe konstatimet aktuale janë garant që të vërtetojnë të dhënat e shkencës. Le të shikojmë vetëm njërin nga bimët, të quajturën **“stagitir”**, kur prej saj ndajmë tre degë dhe të parën e mbjellim në bregun e lumit, të dytën në fushë me lartësi mesatare ose në kodër, kurse të tretën e mbjellim në lartësi të maleve. E para nuk do të rritet më shumë se një pëllëmbë nga toka dhe për të përballuar të ftohtët, gjethet e saj janë afër njëra-tjetrës e me trashësi relative, që të depozitojnë ujin dhe të jenë rezistente ndaj të nxehtit; dega e dytë do të rritet më e gjatë, gjethet e saj do të jenë më të mëdha dhe më pak të holla se gjethet e së parës, kurse dega e tretë, që rritet në mal, do të ketë kërcell të gjatë, gjethet të rralla e të larguara nga njëra-tjetra dhe të holla. Ajo që mund të thuhet për bimët, thuhet edhe për kafshët. A nuk ka

vërtetuar shkenca se specie të ndryshme kafshësh të formave të mëdha kanë lindur prej një qelize të vetme, prej së cilës ka dalë balena në det, shqiponja në lartësitë e qiellit, hurma në mesin e luleve dhe njeriu në gjendjen e tij mahnitëse?! Lënda është e njëjtë, por a nuk janë të gjitha format e tyre aq larg njëra-tjetrës, për shkak të shumëzimit e të zhvillimit? Materia dhe jeta, a nuk kanë të dyja të njëjtën origjinë? Por a nuk rezultojnë dy fuqi që shumëzohen e zhvillohen pa ndërprerje?

A nuk ishte toka një pjesëz e diellit, që më pas u bë në një gjendje tjetër?!

A nuk ishin yjet gaze e avuj, që lëviznin nëpër anët e hapësirës pa asnjë kufizim?!

A nuk ishin malet e larta në kohët e hershme fundi i oqeanëve?!

A nuk u bënë aluvionet e lumenjve shkëmbinj të fortë, mbi të cilët rikthehet uji i lumenjve që i copëton e merr pjesë prej tyre për t'i transportuar nga një vend në një vend tjetër?!

A nuk mbartin rrjedhat e ujit dhe erërat nga të gjitha anët: dhe, minerale, gurë e të tjera materiale që copëtojnë prej shkëmbinjve të ngurtë?!

A nuk përbëhet trupi i njeriut e i kafshës prej lëndëve të shumta, që janë transportuar për te ai prej botëve që janë shumë larg tokës, madje janë aq larg sa nuk i arrin as fantazia: ngrohtësia i vjen njeriut nëpërmjet rrezeve që dalin prej zjarrit të diellit, i cili i jep njeriut vetëm aq sa ai ka nevojë. Nëse do të zhdukej fuqia e këtyre rrezeve, patjetër që do të zhdukej edhe jeta; gjithashtu, rrezet e diellit hyjnë në përbërjen e bimëve dhe kjo përbërje kthehet në trupin e kafshës dhe e ushqen atë.

A nuk zhvillohet jeta mbi sendet e ngurta e ushqehet me to?!

A nuk rikthehet e ngurta të hajë të gjallën dhe pastaj ta shndërrojë lëndën e gjallë në sajë të proceseve të shpejta e të ngadalta?!

Edhe moralet, për të cilat folëm më sipër, prej të cilave përbëhet personaliteti njerëzor si individ e si komunitet, a nuk kanë dalë edhe ato prej së njëjtës lëndë?!

A nuk janë lëndët të lindura nga njëra-tjetra, a nuk ndikojnë lëndët mbi njëra-tjetrën, a nuk zhvillohen ato dhe a nuk ushqejnë ato njëra-tjetrën?!

A nuk janë regjimet, kushtetutat, shkencat, artet, filozofitë e fetë në këtë vend e në këtë shekull, rezultat i të ngjashmeve me ato në të gjitha anët e tokës qysh prej shekujve të parë e deri tani që po flasim?!

Cila shkencë u zhvillua në tokën e Babilonisë? (në tekst: mes dy lumenjve, pa u derdhur në atë tokë prurjet që kanë sjellë rrjedhat e faktorë të fshehtë e të dukshëm, të shpejtë e të ngadaltë, të shumtë ose të pakët prej tokës së lumit Nil, prej brigjeve të Finikisë, prej maleve të Greqisë së vjetër, prej fushave të Kinës e prej shkretëtirës së Arabisë.)

Cili art, që ka nisur udhën e tij në tokë e nuk ka fluturuar prej tij një tufë e madhe në të gjithë tokën e nuk është bashkuar me rryma të reja të artit?!

Cila fe nuk mbështet mbi të gjitha fetë? Cila shkollë juridike nuk ka shkrië në vetvete shkollat e mëparshme?

Çdo gjë shpirtërore, që ndodh në gjithësi, mundëson veprime të shumta ose të pakta në të gjitha ngjarjet që vijnë nga ndodhitë shpirtërore, pasi edhe shpirtëroret janë si lëndoret, ngjasojnë me oqeanin, brigjet e të cilit janë larg njëri-tjetrit e kanë forma të ndryshme, por uji i tij puqet e unifikohet dhe pastaj shtyhet e tërhiqet.

Kur kjo është e vërtetë dhe është e vërtetë, pasi e ka pohuar shkencat, mbarë njerëzimi me të gjitha karakteristikat e gjendjet e ndryshme që i bëjnë njerëzit të dallojnë nga njëri-tjetri, janë një tërësi, pjesëzat e së cilës marrin jetë nga njëra-tjetra, ndërtojnë konstruktin e vet me materiale të ngurta, që janë marrë nga një mijë vende të ndryshme, janë punuar me një mijë duar, janë sheshuar me një mijë mendime në një mijë anë të ndryshme të tokës.

Nëse edhe kjo është e vërtetë dhe është e vërtetë, pasi i gjithë njerëzimi është një fuqi që shumëzohet, zhvillohet, përparon derisa arin në njërin nga etapat e zhvillimit të vet, ku nuk ka më mundësi të forcojë anësitë e veta, me cilësinë e tij si një tërësi pa pjesë për të hyrë në një etapë të re.

Nëse kjo është e vërtetë dhe është e vërtetë, pasi kur një francez lexon një libër në Paris, ai gëzon punën e të gjithë francezëve, gjermanëve, italianëve, kinezëve e të ashurëve, gëzon punën e të mëparsh-

mëve e të atyre që erdhën më vonë, sepse çdo komb, nga këto kombe, ka dhënë ndihmesën e tij materiale e shpirtërore në rrugën e nxjerrjes së atij libri, shumë ose pak qoftë ajo ndihmesë: boja, letra, plumbi, hekuri, penjtë, makineritë, rryma elektrike dhe shkronjat, çdo njëri nga këta elementë ka kaluar nëpër një mijë etapa e nëpër një mijë zhvillime nëpër duart e të gjitha kombeve gjatë shekujve të ndryshëm, derisa arriti gjendjen e sotme. Përveç kësaj, çdo njëri nga elementët që u përmend, ekzistencën e vet e ka të mbështetur mbi elementët e tjerë; sikur të mos ishte hekuri, nuk do të fabrikoheshin peri, sikur të mos ishte rryma elektrike, nuk do të viheshin në lëvizje makineritë, etj. Njerëzimi ka arritur t'i zotërojë këta elementë, pasi ka kaluar dete me gjak e me lot, pasi ka përjetuar situata të rënda e të frikshme, gjatë të cilave ka njohur lloje të shumta e të papërshkrueshme frike e vrasjesh makabre. Aq sa ka qenë ndihmesa e njerëzimit nga ana materiale për nxjerrjen e këtij libri, po aq ka qenë ndihmesa e tij edhe nga ana mendore; pasi përmbajtja e këtij libri – pavarësisht sa i rëndësishëm e sa i vlefshëm është – nuk është gjë tjetër veçse punë mendore, të cilën njerëzimi e ka arritur gjatë kulturave e qytetërimeve që kanë ardhur njëri pas tjetrit dhe, qytetërimi ka filluar qysh kur njeriu ka banuar në trungjet e pemëve dhe ka vazhduar deri në kohën kur doli në dritë letërsia e Tolstoit apo e Balzakut, muzika e Beethovenit dhe shkenca e dërgimit të satelitëve në planetët e sistemit diellor.

Shembulli i këtij francezi, që lexon një libër apo i atij italianit, që kënaqet duke admiruar një pikturë vaji, apo të atij rusi, që ka hipur në makinë, apo i asaj japoneze, që shikon një film kinematografik, që dëgjon një baladë dhe vesh një fustan të bukur, të gjithë gëzojnë punën e mundin e mbarë njerëzimit. Po jap një argument të thjeshtë, shumë të thjeshtë, ndër miliarda argumente për këtë bashkëpunim të ndërsjellë mes epokave e mes kombeve për lindjen e sendeve, që ne i shikojmë sot e i përdorim si sende të zakonshme, sikur ai send ka ekzistuar në formën e tij të plotë ashtu siç e shohim aktualisht. Në të vërtetë, ai send ka kaluar nëpër gjendje të frikshme, nëpër errësira rrëqethëse, të cilat i ka përjetuar njerëzimi, sidomos ata që kanë pretenduar t'i futen rrugës

së vështirësive të mbushura me gjak, me lot e me dhembje..., e cila e çoi njerëzimin pas qindra milionë vjetësh në zbulimin e sendit më të thjeshtë që ne e shikojmë ose e përdorim, megjithëse ne nuk tregojmë ndonjë interesim për vetë sendin e për thjeshtësinë e tij. Po të jap një argument tjetër të thjeshtë në lidhje me këtë, po të tregoj për mjetet lundruese detare.

Nuk kam qëllim të flas për zhvillimin e këtyre mjeteve, origjina e largët e të cilave ka filluar me një trung druri të tharë, i hedhur mbi valët e ujit të lumit apo të liqenit dhe që dalëngadalë e shekull pas shekulli është zhvilluar në forma të ndryshme, nga popuj të ndryshëm, që tashmë kanë mbetur në harresën e historisë, derisa mjeti lundrues punohej në një formë gjithnjë e më të përshtatshme për të çarë ujërat e përziera me gjakun e viktimave të tij. Gjithashtu, dua të flas për mjetet lundruese të kohës së re, të cilat sot i ka në dispozicion arabi dhe indiani, i cili llogarit se çështja e udhëtimit në këtë mjet reduktohet vetëm në shumën e parave që ai duhet t'i paguajë shoqërisë së udhëtimeve. Nuk dua të pyes se si arriti ai t'i ketë këto para në të tilla shoqëri si këto tonat, pasi pagimi i asaj shume parash, në të vërtetë, është historia e këtyre mjeteve në shpirtin e në mendjen e tij. Nga historia moderne tregohet: “Në vitin kur anija **“Grit-stern”** u lëshua në ujërat e Atlantikut – kjo ka ndodhur shtatëdhjetë vjet më parë – u dogj anija **“Austria”** në gjerësi të ujërave të detit dhe u mbyt në thellësi të ujërave së bashku me treqind e pesëdhjetë udhëtarët; gjithashtu u mbyt edhe vaporin **“Atlantik”** në ujërat e Halifaksit së bashku me pesëqind e gjashtëdhjetë udhëtarët që ishin në bordin e saj, kurse vaporin amerikan **“Arktik”** u përplas me vaporin francez **“Vista”** në një ditë me re dhe të dy vaporët u mbytën së bashku me një mijë udhëtarë. U mbyt edhe anija angleze **“Pacifik”** me të gjithë sa ishin në të. Kur vaporin i madh anglez **“Grit-stren”** u lëshua në ujërat e Atlantikut, shkencëtarët menduan se ky vapor ishte më rezistenti ndaj furisë së dallgëve dhe se do t'i bënte ballë të gjitha furtunave e rrebesheve. Në limanin e Liverpulit ishim mbledhur më shumë se pesë mijë vetë për të përshëndetur lundrimin e këtij vaporin, që konsiderohej një risi, që kishte arritur njerëzimi në fushën e mjeteve të lundrimit. Por,

si qe rezultati? Kjo anije vrau ndërtuesin e saj dhe familjen e tij, mbyti drejtuesin e saj dhe përplasi katër anije të tjera, që u mbytën të gjitha, kurse vetë kjo anije e madhe vazhdoi të përballojë dallgët e mëdha e furtunën e fuqishme për mjaft kohë. Por më në fund, elementët e natyrës e mposhtën dhe e shtynë drejt fundit të detit.”¹

Këto ngjarje ishin disa nga ndodhitë me të cilat është ndeshur njerëzimi vetëm brenda një viti gjatë rrugës së tij të përpjetë e të vështirë për ndërtimin e anijes, me të cilën ne sot udhëtojmë të sigurt kundrejt asaj shume që i kemi paguar agjencisë së udhëtimeve... rrimë ulur dhe këndojmë: “*Vapor, më thuaj, për ku je nisur?!*” Duhet theksuar se ne nuk tregojmë ndonjë interesim të flasim për sendet që ka shpikur qytetërimi njerëzor, që gjenden në këtë mjet lundrues, si: kinemanë, telefonin, radiolidhjen, pajisjet e ndriçimit, etj, kur dihet se çdo njëri nga këta elementë ka një histori më vete, histori që është shkruar me gjakun e mbarë njerëzimit.

Edhe te pjata e gjellës, që nuk nxë as racionin e një personi për një vakt të vetëm dhe që ky person e ha gjellën e servirur në këtë pjatë me përtaci e me mendjemadhësi, në vetvete, është mbledhur munda e puna e shumë njerëzve, që kur njeriu erdhi në tokë e deri në ditën e sotme.

⁽¹⁾ Marrë nga revista franceze “Asturia”, nr. 136, f. 266-267.

NACIONALITETI NË KUFIJTË E VET

Meqenëse njerëzimi është një unitet në të gjitha gjërat lëndore e shpirtërore që e përbëjnë atë, atëherë shtrohet pyetja: Si qëndron çështja e nacionalitetit në institucionet e tij? Cila është lidhja e nacionalitetit me njerëzimin, si cilësi absolute për njeriun dhe, cili është kuptimi i vërtetë i nacionalitetit arab?

Teoritë, që kanë rezultuar nga studimi i nacionaliteteve deri në ditët e sotme, janë të shumta, por në thelb, në shumicën e rasteve ato përputhen me njëra-tjetrën, megjithëse ndryshojnë në hollësitë dhe nga jashtë kanë fytyra e forma të ndryshme, përjashtojnë ato teori që kanë devijuar për shkak të veprimit të kushteve të jashtëzakonshme kohore e hapësinore. Këtu nuk do të merremi me ekspozimin e këtyre teorive, por do të mjaftohemi të paraqesim atë që është e përbashkët në këto teori dhe pastaj do të shtrojmë mendimin tonë, ashtu siç e ndiejmë dhe ashtu siç e përjetojmë, pa huazuar asgjë nga logjika e thatë e teorive, por do të mbështetemi në logjikën spontane të jetës që përjeton çdo njeri me shpirtin e me qenien e tij.

Teoritë shkencore, që vëzhgojnë realitetin lëndor e shpirtëror të njeriut janë në korrespondencë me njëra-tjetrën dhe shtrojnë rrugën për studimin e nacionalitetit e për të nxjerrë në dukje kuptimin e tij, nisur nga fakti se trupi i njeriut është një përzierje e të gjitha lëndëve që gjenden në tokë, në hapësirën kozmike e në trupat qiellorë; gjithashtu, njeriu, nga ana lëndore, është i lidhur ngushtë me mjedisin e jashtëm, ashtu siç lidhet dega me trungun ose pjesa me tërësinë. Edhe shfaqjet psikike të njeriut janë nënprodukt i këtyre lëndëve, që gjenden në përbërjen e trupit të tij dhe në mjedisin e jashtëm, për pasojë edhe shfaqjet

psikike janë të lidhura ngushtë me këto lëndë e me mjedisin e jashtëm, siç është lidhja mes nxehtësisë së lëndëve djegëse me dritën e diellit. Nga sa u tha, rezulton se njeriu, në tërësinë e qenies së tij, është i rrethuar me një mjedis të jashtëm lëndor e jolëndor, që i jep atij dhe merr prej tij. Për pasojë, njeriu, domosdoshmërisht, është i shtyrë drejt një ekzistence tjetër, që përbëhet nga çdo gjë që gjendet rreth tij. Ai është i shtyrë drejt kësaj ekzistence materialisht, për faktin se është i krijuar në atë formë që e detyron atë të marrë prej mjedisit të jashtëm ushqimin, ujin, ajrin dhe të gjitha gjërat që atij i japin fuqi të vazhdojë të ekzistojë dhe të sigurojë pasardhësit e tij; gjithashtu, njeriu është i shtyrë drejt kësaj ekzistence të jashtme edhe psikologjikisht, për faktin se kjo ekzistencë e jashtme është origjina e trupit të tij, është burimi i dukurive të tij psikike dhe burimi i gjallërisë së tij, kështu që mjedisi i jashtëm është pjesëmarrës në krijimin e dukurive shpirtërore të vetë personit.

Duket se njeriu, me prirjen e tij drejt ekzistencës së jashtme lëndore e jo lëndore, hedh pikëmbështetjen e parë për ndjenjat e ekzistencës së tij dhe pastaj shtyhet më tej në vetvete si një qenie që ekziston në formën që është. Ndër objektet e ekzistencës së jashtme nuk ka ndonjë send, që të jetë aq i lidhur me njeriun sa ç'është i lidhur njeriu me njeriun. Njeriu priret kah bashkësia dhe bashkëpunon me bashkësinë në mënyrë të vetvetishme e më pas në mënyrë të ndërgjegjshme e të studiuar, aq sa duket se edhe kjo prirje e tij e tanishme është e vetvetishme, për faktin se bashkësia është djepi i tij dhe ai vetë është origjina e kësaj bashkësie. Njeriu i parë e ka shprehur këtë prirje të thellë në veten e tij, duke qëndruar së bashku me njerëzit e tjerë kundër bishave, madje edhe kur dy vetë luftonin e grindeshin për ndonjë punë, nëse njëri prej atyre që po grindeshin do të shikonte se një bishë sulmonte atë që ai kishte qëllim ta vriste, menjëherë vihej në anën e të sulmuarit dhe e ndihmonte atë në luftën kundër bishës.

Nga sociologjia mësohet se me kalimin e kohës afrimi i njeriut drejt njeriut ndodhi edhe për shkaqe materiale dhe ishin mundësitë e pakta të individit ato që kushtëzuan bashkëpunimin e ndërsjellë mes një individi me individë të tjerë, pasi një individ i vetëm, që në fillimet e tij dhe

deri në ditët e sotme, nuk ka mundësi as të ruajë veten e as të sigurojë nevojat më të domosdoshme, pa pasur ndihmën e bijve të tjerë të species njerëzore. Nga ky këndvështrim, ekzistenca e njeriut është pjesë e ekzistencës së vetë njerëzimit, ndryshe individi, si individ, nuk do të ekzistonte. Këtë bashkëpunim të ndërsjellë e ka shprehur me fjalë të larta e të bukura një mendimtar kur ka përmbledhur tregimin e bashkëpunimit njerëzor të ndërsjellë për shkaqe materiale të domosdoshme. Ja çfarë thotë ky mendimtar: “Furrтари më tha: *“Bukën tënde gatujaje vetë, pasi, që sot, unë nuk dua të gatuj më për ty.”* Rrobaqepësi më tha: *“Rrobat e tua qepi vetë. Që sot e tutje, nuk jam më i gatsbëm të qep rroba për ty.”* Këpucari më tha: *“Tani rregulloi vetë nevojat që ke për këpucë, pasi unë e kam ndarë mendjen, që tani e tutje nuk do të të shërbej më.”* Kështu më tha zdrukthëtari, kovaçi, ndërtuesi, bahçevani, bujku e të gjithë të tjerët, që merren me punë. Shikova veten dhe pashë se isha i zhveshur, i uritur, i pafuqishëm, pa shtëpi dhe po rrija në pritje të më vinte vdekja. Pikërisht këtu e kuptova se unë nuk isha i vetëm dhe se ekzistenca ime ishte e lidhur me ekzistencën e të tjerëve.”

Pra, njeriu priret drejt mjedisit të jashtëm nga nevoja materiale, pasi kjo prijë është fuqi bazë për ekzistencën e tij; gjithashtu, po nga domosdoshmëria, njeriu priret fuqishëm kah individët e tjerë të species njerëzore. Por në këtë pririje kemi një veçori të dytë, që nuk është më pak e rëndësishme se shkak material që e bën njeriun të priret kah i ngjashmi me të. Kjo veçori e dytë, që e lidh ekzistencën e tij me ekzistencën e tjetrit, është pikërisht karakteristika shpirtërore e lindur nga gjendjet e ndryshme shpirtërore, si: uria, ngopja, kërkesat, shqetësimi, siguria, frika e zhdukjes nga ashpërsia e vetmisë. Të gjitha këto shfaqje shpirtërore janë si të gjitha nevojat e tjera që ka trupi i njeriut. Zbrazësia shpirtërore, që lind nga vetmia, nuk është më pak e frikshme se zbrazësia që ndien trupi nga uria dhe se mbushja e shpirtit me dashuri, në kuptimin e ngopjes, nuk është më pak e nevojshme se mbushja e barkut me ushqim. Meqenëse kjo ngopje shpirtërore qëndron në dashurinë dhe në dukuritë e tjera të dashurisë, që janë në thellësitë e njeriut, si siguria e pastërtia, të gjitha këto e bëjnë të detyrueshme ekzistencën e

tjetrit dhe prirjen drejt tij, që do të thotë, e bën të detyrueshme ekzistencën e një njeriu tjetër të afërm e të dashur me të cilin njeriu merr e jep. Në esencë, të gjitha gjendjet shpirtërore janë dytësore dhe plotësohen me të njëjtat kushte që plotësohen gjendjet e trupit. Për shembull, që të plotësohet operacioni i shikimit duhet të ketë një shikues dhe një të shikuar, operacioni i të dëgjuarit e bën të detyrueshme praninë e njëhershme të dëgjuesit e të folësit. Kështu qëndron çështja edhe me gjendjet shpirtërore, të cilat e bëjnë të detyrueshme ekzistencën e dy njerëzve: vendi i gjendjes dhe objekti i saj, gjendja e dashurisë e bën të detyrueshme ekzistencën e të dashuruarit dhe të dashurit, mëmësia e bën të detyrueshme ekzistencën e nënës e të fëmijës së saj. Kështu qëndron puna edhe me simpatinë, dashurinë, urrejtjen, mëshirën, të qenit babë, bir, si dhe të gjitha gjendjet e tjera të ekzistencës. Të gjitha këto gjendje nuk mund të plotësohen me ekzistencën e një njeriu të vetëm, prandaj kërkohet ekzistenca e këtij njeriu, si dhe në të njëjtën kohë ekzistenca e një njeriu tjetër.

Gjendjet emotive, nga vetë formimi i tyre, e bëjnë të domosdoshme praninë e dy ose më shumë njerëzve, prandaj edhe shprehja e këtyre ndjenjave, detyrimisht, është e dyanshme. Është fakt se shprehja e gjendjeve emotive të njeriu është domosdoshmëri instiktive në të njëjtën masë, sa është domosdoshmëri edhe lëvizja lëndore e gjymtyrëve. Gjuha, që flet njeriu, me leksikun e me të gjithë elementët që studion shkenca e gjuhësisë, është një dukuri e natyrshme, me të cilën shprehen cilësitë më të thella njerëzore dhe argumentohen të vërteta specifike dhe të përgjithshme. Gjuha ka përpunuar fjalën **“shprehje”**, e cila, në përdorimin e përditshëm, do të thotë transportimi i një gjendjeje emotive të njeriut të një njeri tjetër. Por nga fjala **“shprehje”** rrjedh folja **“shpreh”** me të gjitha mënyrat e kohët e foljes, rrjedh edhe cilësori **“shprehës”**, me të cilët realizohet përcjellja e ndërsjellë e ndjenjave, mendimeve, ideve, rreziqeve e i të gjitha gjendjeve emotive e shpirtërore mes dy njerëzve ose më shumë vetëve ose edhe nga njëri vend në tjetrin. Gjithashtu, domosdoshmëria ka bërë përpunimin e shprehjeve gjuhësore deri në atë shkallë, sa i mundëson njeriut të përçojë gjendjet e tij emotive e shpirtërore në mjedisin rrethues pa asnjë kufizim.

Gjendjet emotive, në vetvete, janë një forcë, e cila qëndron përballë të gjitha nevojave trupore. Më e fuqishmja nga të gjitha gjendjet emotive është dashuria. Dashuria është ajo prirje e fuqishme që e shtrëngon njeriun të bashkohet me tjetrin dhe nëpërmjet këtij ai bashkohet me të gjithë specien njerëzore; kurse gjendjet e tjera emotive janë vetëm dimensione dhe ngjyra të dashurisë e që vegjetojnë mbi bazën e dashurisë, e cila, në të vërtetë, është shkaku i drejtpërdrejtë ose i tërthortë për të gjitha gjendjet e tjera emotive.

Të gjitha nevojat materiale e shpirtërore të njeriut janë ato që përbëjnë kushtet e ekzistencës së tij dhe të kapjes së tij pas jetës. Siç do të shikojmë më pas, të gjitha reduktohen vetëm në dy fjalë të shkurtra, me të cilat, poeti i madh i të gjitha kohëve dhe maja e intelektit njerëzor, Gëte, ka shprehur historinë e njeriut. Këto dy fjalë janë: **uria** dhe **dashuria**.

Të dyja këto gjendje, uria dhe dashuria, janë ato që domosdoshmërisht e shtynjë personin drejt tjetrit.

* * *

Këto cilësi bazë, me të cilat u karakterizua njeriu i parë në kuptimin e ekzistencës së tij dhe me të cilat karakterizohen njerëzit në çdo vend e në të gjitha kohët, është ajo që ne e quajmë humanizëm, që do të thotë: tërësia e cilësive dhe e karakteristikave natyrore të përbashkëta për të gjithë njerëzit.

Më pas, përmbajtjes së fjalës **“humanizëm”** i është shtuar ndjenja e bamirësisë, dashurisë dhe e mëshirës që njeriu ka ndaj vëllait të tij njeri. Në të vërtetë, këto kuptime i janë shtuar përmbajtjes origjinë të fjalës **“humanizëm”**, si cilësi të dala drejtpërdrejt prej prirjes natyrale të krijimit që individi ka ndaj individit tjetër. Me këto cilësi shtesë, **“humanizmi”** është cilësia e parë dhe kryesore për njeriun, pasi prej humanizmit mbijnë të gjitha vlerat e njeriut dhe mbi humanizmin janë ndërtuar të gjitha institucionet e tij. Gjithashtu, me këtë cilësi njeriu

është **“human”** para se të jetë një send tjetër, domethënë është qenie që e lidh ekzistencën e vet domosdoshmërisht me ekzistencën e një të ngjashmi me të dhe priret ndaj këtij të ngjashmi materialisht e shpirtërisht, shkëmben me të ndjenja të ndërsjella mëshire dhe marrin e japin mes tyre. Edhe shoqëria e parë, që lindi nga domosdoshmëria, bashkoi më shumë se një njeri të vetëm, pastaj erdhi familja, që përbëhet prej bashkimit të plotë ndërmjet një burri e një gruaje fizikisht e shpirtërisht, si dhe prej fëmijëve të tyre, si rezultat i këtij bashkimi. Më pas rrethi i familjes u zgjerua e bashkoi në një shtëpi të përbashkët prindër, fëmijë e të afërm; më pas shoqëria u bë shoqëri fisnore, më pas u bë shoqëri qytetare dhe më vonë u bë shoqëri nacionale, e cila, në dritën e sotme, ecën drejt lartësimi të njeriut.

Por kjo ngjitje shoqërore, prej kuadrit të familjes e deri në kuadrin e njeriut të përgjithshëm, në asnjë rast nuk do të thotë se ndjenja humane te individit është shfaqur më vonë se ndjenja e fisit apo se ndjenja e qytetarisë e se ndjenja e nacionalitetit. Në të kundërt, kjo ndjenjë ka qenë të njeriu që në fillim, sepse ajo është ndjenja e parë për njeriun që formoi shoqërinë, fisin, qytetin dhe pastaj atë të kombit. Por mbi të gjitha këto, në origjinë të origjinave qëndrojnë nevojat materiale e shpirtërore që i kanë shtyrë individët të ndërtojnë shoqëritë e lartpërmendura. Gjithashtu, këto nevoja janë edhe qëllimi më i largët për formimin e shoqërive, qofshin këto qëllime të errëta dhe të realizuara me anë të forcës, siç është gjendja e njeriut primitiv ose kur qëllimet janë të qarta, logjike e të realizuara nëpërmjet punës, siç është gjendja e njeriut të civilizuar. Në origjinë, formimi i shoqërisë dhe qëllimi i ekzistencës së njeriut, shtratin e justifikimit e gjen në vetë humanizmin, që do të thotë, e gjen në karakteristikat e njeriut për të cilat folëm më sipër. Kurse për shoqërinë tonë nacionale, shoqërinë që bashkon në gjirin e saj të gjithë kombin arab, ose atë francez, ose italian, si dhe të gjitha kombet e tjera, shtrohet pyetja: Cilat janë karakteristikat e një shoqërie të tillë? Si është kjo shoqëri kundrejt gjithë njerëzimit?

Dihet, se kjo shoqëri, me cilësinë e saj si bashkësi njerëzish të bashkuar me të gjitha karakteristikat e tyre humane, qëndron brenda kuadrit

të kushteve materiale dhe shpirtërore, ashtu siç i pamë në rastin e një individi të vetëm. Le të emërtojmë tërësinë e kushteve të para **“klime materiale”**, kurse tërësinë e kushteve të dyta **“klime shpirtërore”**. Mbi këtë koncept, shoqëria do të ketë dy klima, që në rezultatën e tyre bashkohen në personalitetin nacional.

“Klima” e parë përbëhet nga toka në të cilën jeton kombi, prej natyrës së kësaj toke, me të gjitha ndryshimet që ajo ka në shkallën e lartësive dhe të ultësirave dhe patjetër edhe me gradën e të ftohtit e të nxehtësisë. Në shumicën e rasteve, natyra e trevës pasqyrohet në ndjenjat e njerëzve që banojnë në atë trevë, në karakteret e në shijet e tyre, në moralet e në prirjet e tyre dhe është natyra e kësaj treve që përcakton rrugët e jetesës e të shoqërisë së atyre banorëve. Kështu, natyra e shkretëtirës arabe, në shumicën e rasteve, ka ndikuar në formimin e karaktereve të njerëzve analfabetë, zakoneve të tyre dhe sistemeve të tyre shoqërore. Në kohën e injorancës para Islamit lufta për banorët e kësaj shkretëtire nuk ishte gjë tjetër veçse njëra ndër rrugët që ka çarë natyra e shkretëtirës, në një kohë që qytetërimi e stabiliteti ishte rrugë e jetës në tokën e Jemenit. Shihet qartë se gjendja në të dy vendet nuk ishte gjë tjetër veçse rezultat i natyrës së vendit të tyre, siç ishte toka, uji dhe ajri i Jemenit. As pjelloria e fantazisë shtytëse dhe shumëngjyrëshe në libanezin nuk është gjë tjetër veçse shumëllojshmëria e tokës së Libanit, kalimi i menjëhershëm nga lartësitë në ultësira e nga ultësirat në fusha, ngjyrimet e kësaj toke nga e blertë, blu, e kuqe, e bardhë dhe të gjitha ngjyrat e tjera të tokës, detit e horizontit, si dhe lumenjtë e përrrenjtë e shumë të me katarakte që përshkojnë këtë tokë.

Nuk pohojmë ndonjë gjë të veçantë, kur themi se artet janë pasqyrimi i gjallë i njerëzve që i prodhojnë ato arte dhe se ndikimi i tokës e i natyrës së tokës përkatëse është i dukshëm në të gjitha artet e çdo kombi. Kur lexon letërsinë e rusit Gorki, padyshim je i rrethuar nga ndikimi i pjesës që lexon: shpirtra që ngjiten lart prej fushave të ngrira e të pamata, shpirtra që ngjiten lart para syve të tu dhe që prekin fytyrën tënde e kapakët e syve të tu. Ti ndien frikën e tokës e të qiellit në dimrin e vendit të këtij rusi, ndien vërshëllimën e furtunës, shkullmat e erës,

rënkimet e rrebesheve në të gjitha anët e tokës, ndien se retë ndizen prej rrufesë, ndien zërat e ngritur të deteve dhe tërheqjen e dallgëve deri në pikën më të largët të gjithësisë. Edhe kur ke lexuar poezinë e Imrul-Kajisit të ka rrahur fytyrën nxehtësia e shkretëtirës. Para syve të tu është shtrirë hapësira vdekjeprurëse, si e vetmja shpresë që ke përpara, por që nuk arrin dot deri te ajo, ke dëgjuar ulërimat e ujqërve, ke parë tregun e deveve, je ndier i lehtë prej melodisë e mirësisë së çdo reje që kalon për të njomur një pjesë të tokës së tharë e të etur për pikën e ujit. Mbase ke lexuar poemën lirike të një poeti zezak prej zezakëve të Afrikës Qendrore dhe ke ndier sa pingul qëndron dielli mbi tokën e djegur, syri të është shtrirë drejt figurave jo të qarta të krokodilëve nëpër brigjet e lumenjve e të liqeneve dhe ke dëgjuar përplasjen ritmike e të pandryshueshme të këmbëve gjatë valles së banorëve të atij vendi.

Nga faktet më të thjeshta e më të qarta të ndikimit të një rajoni mbi banorët e tij e mbi të gjitha qeniet që vegjetojnë në atë vend, është edhe ndikimi i atij vendi në përcaktimin e formës së tyre të jashtme dhe në ngjyrën e lëkurës së tyre. Banori i Afrikës Qendrore ka ngjyrë të zezë dhe dallohet nga të tjerët nga forma e fytyrës, hundës, flokëve e veshëve. Ai dallohet për lëkurën e tij të trashë, ndërsa ngjyra e zezë e lëkurës vjen e pakësohet te vëllezërit e tij njerëz në atë masë që vendbanimet e tyre ngjiten drejt veriut, deri te ata që janë afër zonave polare. Ngjyra e tyre kalon deri në ngjyrën e kuqe, kurse fytyra, hundët, veshët e flokët e tyre marrin forma të reja, lëkura e tyre është më e butë. Ajo që mund të thuhet për njerëzit e një treve, mund të thuhet edhe për kafshët e për bimët e asaj treve. Disa autorë filozofish të komplikuar janë munduar të gjejnë në ndryshimin e ngjyrave të rajoneve të largëta një bazë ku të mbështesin teori të dobëta, që flasin për epërsinë e një race njerëzish mbi racat e tjera, bazuar në gjakun e në origjinën e krijimit. Realiteti ka treguar se ky racizëm nuk gjen mbështetje as në ndonjë shkencë e as në ndonjë pseudoshkencë, për më tepër epërsia e një race ndaj një race tjetër, është vetëm njëra prej përrallave të atyre që mundohen të përfitojnë me gënjeshtër, të atyre që duan t'i atribuojnë veprimin e natyrës së trevave mbi karakteristika të fantazuara prej tyre një race

specifike, megjithëse karakteristikat e një race nuk ndryshojnë, sido që të jenë të ndryshme kushtet e mjedisit të jashtëm. Zezaku, që është larguar prej vendit të tij dhe tashmë banon në vendet veriore, stërnipat e tij pas shumë brezave do të kenë të njëjtat karakteristika që kanë njerëzit e trevës nga është shpërngulur stërgjiyshi i tyre. E njëjta gjë mund të thuhet edhe për një banor të vendeve veriore, që shkon të banojë në Afrikën Qendrore, ku ai do të vazhdojë të ruajë karakteristikat e tij në mesin e bashkatdhetarëve të rinj, edhe pasi të kalojë një kohë e gjatë. Përsëri, në fizionominë e tij të jashtëme, nuk do të shihet asnjë ndryshim, por ndryshimi në sjelljen e në mënyrën e tyre të jetesës, te pasardhësit e dy të shpërngulurve në përshtatje me mjedisin e ri do të ndodhë vetëm atëherë kur të plotësohen konditat që kushtëzojnë e mundësojnë ndodhjen e ndryshimit.

Pjesa e dytë prej **“klimës materiale”** është ekonomia me të gjitha llojet e kushtet e saj. Ekonomia është ndërveprimi ndërmjet tokës e banorëve të saj. Toka prodhon lëndët ekonomike, me të cilat plotësohen nevojat e trupave të njerëzve, por vetë toka nuk i plotëson dot nevojat e njerëzve pa ndërhyrjen e pa punën e tyre. Meqenëse toka është e shumëllojshme në formë e me karakteristika të ndryshme, patjetër që edhe trajtimi i tokës, nga ana e njeriut ndryshon nga njëri vend në një vend tjetër. Gjithsesi, trajtimi i tokës prej njeriut, detyrimisht shkon në përshtatje me veçoritë e trevave të ndryshme dhe këto veçori të trevave e të rajoneve të tokës janë përcaktuese në ndryshueshmërinë e llojeve të lëndëve ekonomike nga një njësi toke në njësi tjetër të saj. Por shumëllojshmëria e lëndëve ekonomike, shkon në përshtatje edhe me shumëllojshmërinë e trajtimit që njeriu i bën tokës. Nisur nga këto fakte, ekonomia e njërit vend është ndërtuar mbi bujqësinë, kurse ekonomia e një vendi tjetër është ndërtuar mbi industrinë, ndërkaq në vetë bujqësinë e industrinë ka forma të ndryshme dhe, si rezultat i këtyre formave, ndryshojnë edhe kombet me ndryshimin e ekonomive të tyre, krahas ndryshimeve që vërehen në ekonomitë për shkak të ndryshueshmërisë që kanë rajonet ku ata jetojnë. Në të gjitha gjendjet, ekonomitë e ndryshme nuk janë gjë tjetër veçse rrugë të shumëllojshme për sigurimin e

mjeteve të jetesës. Është plotësisht e qartë se formimi i ekonomive të një kombi është një mënyrë jetese e formuar prej njerëzve ndër breza. Mbi këtë mënyrë jetese, njerëzit janë adaptuar të zhvillohen fizikisht dhe kjo mënyrë jetese jep ndihmesën e saj në formën e konstruktit të tyre të jashtëm, të humorit e të prirjeve të tyre. Është fakt se rëndësia e kësaj pjese të aktivitetit të njeriut ndaj tokës qëndron më lart se rëndësia e pjesës së parë të **“klimës lëndore”**, me të cilën kam parasysh natyrën e tokës. Mënyra e jetesës, që e vendos lloji i ekonomisë, si rezultat i kontaktit të njeriut me tokën, me kalimin e kohës bëhet orientuesi kryesor për sistemet shoqërore dhe këto sisteme patjetër që do të zhvillohen me zhvillimin e ekonomisë, ndryshe kombi do të kundërshtonte rrjedhën e pandalshme të historisë dhe mbi kombin do të kalonte ulja materiale, pas të cilës detyrimisht vjen poshtërimi shpirtëror, poshtërim që do të dëmtonte rëndë kuptimin e një kombësie të shëndoshë dhe do të bënte të ndiheshin keq njerëzit që i përkasin kësaj kombësie.

Ekonomia, me të gjitha degët e saj, është një pasuri materiale me rëndësi themelore në konstruktin nacional, për pasojë, rrugët e shpërndarjes së kësaj pasurie ndër bijtë e nacionalitetit janë njëra prej thesareve më të mëdha në këtë konstrukt. Nuk kanë asgjë të përbashkët me konceptin nacionalitet, as me kolonat që e mbajnë nacionalitetin e as me qëllimet e larta të nacionalitetit, ato regjime e sisteme që nuk punojnë për shpërndarjen e pasurisë ndërmjet njerëzve në mënyrë të drejtë, duke ndjekur rregullin e mjaftueshmërisë së vërtetë. Gjithashtu, nuk është prej konceptit nacionalitet e as prej kolonave që e përbëjnë atë, që njerëzit të punojnë dhe puna e tyre të mos rikthehet te ata me ushqim, veshmbathje e strehim ose që njëra shtresë shoqërore e urryer të majmet pa bërë asnjë punë, pa asnjë mundim dhe pa kryer asnjë aktivitet, përveç atij mudi që bën në mbështetje të regjimeve regresive. Puna e vetme e kësaj shtrese është që të mbështeten në “mirësinë e prindërve”, kurse aktiviteti i saj është përgjumja prapa arkave të kursimit.

Duke ditur rëndësinë e madhe të ekonomisë në ndërtimin e nacionalitetit e të atdheut, shikojmë se puna kryesore e kolonialistit ishte dhe vazhdon të jetë grabitja e pasurive të vendit të kolonizuar dhe shkatër-

rimi i të gjitha sistemeve ekonomike të mira në atë vend, sepse vetëm kështu kolonizatori e ka të lehtë ta pushtojë atë vend dhe të robërojë banorët e tij. Nuk ka pavarësi pa ekonomi të shëndoshë, gjithashtu nuk ka atdhe pa shpërndarje të drejtë të pasurisë, por nuk ka as kolonizim pa shembur ekonominë e vendit të kolonizuar dhe pa bërë që vetëm njëra klasë e shoqërisë të jetojë në bollëk, ndërsa klasat e tjera të shoqërisë të jenë të uritura.

Këto dy anë të klimës kombëtare, toka dhe ekonomia, përbëjnë anën materiale të nacionalitetit, pasi toka dhe ekonomia janë ana lëndore e mirëfilltë e nacionalitetit, kurse ana shpirtërore ose kohore, në ndërtimin e nacionalitetit, përbëhet prej dy pjesëve, për të cilat studiuesit kanë bërë studime të gjata e të shumta. Por ka edhe një çështje të tretë, të cilën ne e shikojmë dhe e ndiejmë, prandaj edhe ia bashkojmë këtë çështje dy pjesëve të para, mbi të cilat ne shtojmë artet e bukura.

Gjysma e parë e anës shpirtërore është historia, por historia që ne duam të kuptojmë këtu nuk është grumbullimi i ngjarjeve që kanë ndodhur në kohët e largëta, as dendësia e lajmeve që vijnë brez pas brezi, as vënia e emrave mbi emra të tjerë, as numri tregues i fitoreve luftarake të sëmura, as numri i thyerjeve të pësuarra dhe as të gjithë treguesit e tjerë që përbëjnë historinë e thatë politike, që tashmë është peng i kohës së saj. Po, historia që jep ndihmesën e saj në formimin e anës shpirtërore të nacionalitetit nuk janë punët që u thanë, sepse këto mbetje janë sende të vdekura që në kohën e vet; kurse ajo që ne kemi qëllim me historinë në këtë fushë, është tërësia e lëvizjeve dhe emocionet e gjalla në vëmësinë e brezave prej punëve të mëparshmeve, prej mendimeve të tyre e prej ndjenjave të tyre të mbledhura në një unitet të gjallë, të cilin e përjeton njeriu në të tashmen e tij dhe prej së cilës ai merr fuqi edukuese. Të gjitha këto vulosin pikëpamjen e tij mbi ekzistencën, mbi jetën e vdekjen me një karakter të caktuar dhe me një filozofi të kufizuar.

Kjo histori, për të cilën kemi qëllim, është historia e mendimit dhe e artit të çdo nacionaliteti, si dhe gjithçka që merr jetë në rrymën e kësaj historie, si: zakonet, moralet, doktrinën, kulturat e ndryshme të zhvilluara në harmoni të plotë me vetë nacionalitetin dhe të orientuara në

linjën shpirtërore të tij etapë pas etape, linjë që përbëhet nga pikëpamja mbi ekzistencën, e cila, në shumicën e herëve nuk është e vetme, pa shikuar në boshllëqet e vogla që nuk ndikojnë në orientimin e përgjithshëm të kësaj linje.

Argumenti ynë, që vërteton saktësinë e asaj që ne pohojmë për secilin nacionalitet, është një karakter i përbashkët për të gjithë bijtë e tij dhe patjetër për rrugën që do të ndjekë secili prej individëve të atij nacionaliteti. Ky karakter i përbashkët gjen jehonë në orientimet e atij nacionaliteti në fushën e poezisë, letërsisë, muzikës, pikturës, besimeve që praktikon, zakoneve të mira, institucioneve kulturore e morale, si dhe filozofitë e orientimeve të ndryshme që qarkullojnë në të. Karakteri i këtij nacionaliteti, historia e tij e mendimit dhe ajo artistike, janë dy forca me veprim të ndërsjellë dhe që shpjegojnë njëra-tjetrën. Kur ti lexon Rusoin e Volterin, do të konstatolesh se dallimi mes tyre është shumë i gjerë nga ana e mendimit, e shprehjes e orientimit. Por do të gjelesh një karakter shpirtëror të përgjithshëm, që duket qartë në mendimet, në shprehjet. Ja, ky është karakteri i përbashkët ndërmjet bijve të nacionalitetit francez, ku e kaluara dhe e tashmja e tij gërshetohet brenda një uniteti shpirtëror gjithëpërfshirës, të cilin ne e kemi emërtuar “Historia e letërsisë franceze”. Kur ti të kuptosh thellësitë e mëdha në poezinë e Gëtes e në muzikën e Beethovenit, menjëherë do të ndiesh se mes dy artistëve të mëdhenj ka një atmosferë temperamenti, falë të cilit të dy janë pjesëmarrës në temperamentin e kombit gjerman. Në veprën e dy artistëve të mëdhenj ti ndien atmosferën që ka prodhuar historia gjermane në fushën e kulturës, moraleve, filozofive, doktrinave, legjendave, zakoneve, ngjarjeve të jashtëzakonshme, oportunitetit dhe ndjenjave.

Kjo është historia që përjeton populli në të tashmen e vet. Te populli është unifikuar çdo ndjenjë e gjallë dhe çdo gjë e gjallë që ndien. Ajo bashkësi njerëzore, që nuk ka histori të sajën, ka humbur nga e tashmja e saj një sasi të madhe prej ndjenjave të saj, ka humbur edhe një pjesë të madhe prej komponentëve të saj njerëzorë. Nisur nga rëndësia e madhe e punës së historisë, në mprehjen e ndjenjës kombëtare,

konstatojnë se kombet, në fushën letrare e shpirtërore, kërkojnë ndihmë te ata individë të mëparshëm, që i kanë përfaqësuar më së miri vetitë e karakteristikat e atij kombi; gjithashtu, kërkojnë ndihmë edhe në shekujt e mëparshëm, ku karakteristikat e kombit kanë manifestuar lartësi të mëdha në parametrat e një njeriu të shëndoshë. Madje disa kanë thënë se **“shpirtërat e të mëdhenjve janë rojat e atdheut”**, pasi janë ata të mëdhenj që frymëzojnë kombin që kanë prodhuar ata vetë dhe kulturën, gjithashtu të mëdhenjtë vërtetojnë se këto karakteristika e veti janë dobisjellëse jo vetëm për kombin, por edhe për gjithë njerëzimin. Përveç kësaj, njerëzit e mëdhenj, në linjën shpirtërore, përfaqësojnë karakteristikat dalluese të kombit, linjë mbi të cilën kombi ecën gjatë rrjedhës së kohës.

Dihet se kolonializmi e njëjtte mirë vlerën e ekonomisë në ndërtimin e kombeve që ata donin të nënshtonin, prandaj punoi shumë për të shkatërruar ekonominë e atyre vendeve, gjithashtu kolonialistët dinin mirë edhe forcën e madhe që kishte historia e këtyre kombeve për unitetin e tyre dhe për orientimin e tyre të pavarur, prandaj ata punuan me ngulm për deformimin e historisë dhe për uljen e vlerës së heronjve të mëparshëm të kombeve që ata donin të nënshtonin.

Këtu dëshirojmë të përcaktojmë atë që ne e cilësojmë trimëri. Trimëria e vërtetë është plotësisht jashtë kuadrit të shkatërrimit, prishjeve e gjakderdhjes, kurse ata kriminelë shkatërrues, disa pena pa vlerë, janë përpjekur t'i veshin me cilësinë e heroizmit... Këta janë njerëz të urryer e injorantë në të gjitha përmasat. Natyrisht që nuk kanë dhëmbë e kthetra si bishat, por penat pa vlerë kanë ndërtuar ligjet e kombeve mbi këta injorantë bisha dhe me dhëmbët e kthetrat kanë shprehur **“kulturat e kombeve”**. Përsa i përket heronjve të vërtetë, ne kemi parasysh ata njerëz të mirë që i kanë dhënë kombeve të veta dhe njerëzimit gjënë më të mirë e më të bukur që ka mundësi njeriu t'i japë vëllait të tij njeri.

Tani le të shikojmë pjesën e dytë të klimës shpirtërore të nacionalitetit, kjo është gjuha. Më sipër kemi folur për nevojën e njeriut, të cilin fuqia që ka në vetvete dhe mendja e shtypnë atë të priret kah të

tjerët dhe kah mendjet e tyre; gjithashtu kemi folur edhe për nevojën e domosdoshme që ka njeriu për të komunikuar me të ngjashmit e vet në rrugën e sigurimit të ekzistencës së tij. Gjuha nuk është vetëm nevojë materiale, pasi në të njëjtën kohë ajo është edhe nevojë shpirtërore dhe me këtë cilësi ajo është domosdoshmëri personale dhe institucion shoqëror, sepse gjuha është mjeti që i mundëson njeriut të shprehë atë që ka në mendje e në shpirt, është mjeti që mundëson komunikimin dhe njohjen e ndërsjellë mes njerëzve. Gjuha është depozita e brezave për mendimet e ndjenjat, është mjeti ku gjejnë strehim dituritë e artet, pasi me gjuhën ato ruhen prej degradimit e asgjësimit. Gjuha është ajo qenie e gjallë, e ngjitur te njeriu dhe si e tillë, jeton për aq kohë sa është gjallë njeriu dhe vdes me vdekjen e njeriut. Prandaj për gjuhën mund të thuhet se ajo jeton aq sa jeton njeriu. Për të gjitha këto gjuha është një domosdoshmëri njerëzore, ashtu siç është domosdoshmëri mendimi dhe emocionet.

Gjuha për kombin është si drita për tokën, e cila, në mungesë të saj, zhytet në errësirën e natës, për pasojë nuk dallohen as format e as ngjyrat e saj. Toka pa dritë nuk do të prodhonte, nuk do të ishte shkak as për ekonominë, as për të krijuar ndonjë poemë, ndonjë dramë ose ndonjë pikturë artistike. Gjithashtu, gjuha për kombin është si parfumi, si ngjyra e si lulja. A mund të përfytyrosh një lule pa aromë e pa ngjyrë?!

Gjuha është e unifikuar me tokën, ekonominë, mënyrën e jetesës, mënyrën e të menduarit e të shikimit të gjithësisë, ashtu siç është sendi në vetvete. Gjuha është lidhja e gjallë mes brezave. Siç e theksuam edhe më sipër, gjuha është rojë e historisë së gjallë, është ruajtëse e karakteristikave dhe e dallimeve në linjën shpirtërore të përgjithshme të kombit, linjë, e cila është rezultati i mendimeve e pikëpamjeve të kombit dhe e ndjenjave të tij. Gjithashtu, gjuha është ruajtëse e filozofisë së kombit dhe e pikëpamjeve të tij mbi ekzistencën. Me të gjitha këto cilësi, gjuha është një domosdoshmëri kombëtare. Kush mohon lidhjen e një populli me tokën, injoron ekonominë e atij populli e mënyrën e tij të jetesës, gjithashtu mohon mendimin e atij kombi mbi ekzistencën dhe mënyrën

se si e shikon ai ekzistencën. Prandaj ky mohues le të mos mundohet shumë, por le të studiojë vetëm gjuhën e këtij populli, sepse gjuha është linja paralele për të gjitha parametrat që u thanë më sipër. Në lidhje me këtë fakt, dua të parashtoj disa argumente të thjeshta nga përvoja ime personale:

Kush ka lexuar një libër të gramatikës së gjuhës arabe, ka parë se ajo fillon me studimin e foljes, me kohët e zgjedhimin e saj, me rrënjën e foljes. Më pas kalohet në studimin e emrit, në format e lakimit të tij; në vijim shikon studimin e përbërësve të gjuhës arabe e të bazave të saj. Në këtë studim ti do të shohësh së struktura e fjalisë në gjuhën arabe është fjali foljore, kurse fjalia emërore mund të ndërtohet vetëm nga domosdoshmëria. Në këtë rregull të gjuhës arabe ne shikojmë shenja të qarta të natyrës së shkretëtirës e të banorëve të saj, mbartësve të kësaj gjuhe, shikojmë kompaktësinë e personalitetit të kësaj gjuhe me personalitetin e arabit, gjithashtu shikojmë se tiparet dalluese të kësaj gjuhe janë të marra prej tipareve dalluese të vetë arabit.

Dhe tani komenti ynë për këtë çështje:

Përkufizimi filozofik për foljen është: Folja është një fjalë që tregon një kuptim, që ka lidhje me një kohë. Por çdo kuptim që ka lidhje me një kohë tregon lëvizje, si rezultat linja e përbashkët ndërmjet kuptimeve të ndryshme të lidhura me një kohë, domethënë folja, është vetë lëvizja.

Dihet se natyra e shkretëtirës është armiku i parë për qetësinë e për stabilitetin. Nëse shkretëtira e ka bërë rrugë e ligj për banorin e saj, që ai të jetojë në kalim të vazhdueshëm nga njëri vend në tjetrin, në kërkim të ujit, barit e vendeve ku bien shira, vetë ky kalim do të thotë se njerëzit e shkretëtirës janë të transportueshëm, domethënë janë në lëvizje të pandërprerë. Kësaj lëvizjeje të bashkësisë, në raport me tokën, i korrespondon një lëvizje e ngjashme në veprimet e individit në raport me bashkësinë, i cili, në bashkësinë e tij është i pastabilizuar, por edhe ky mosstabilizim i tij është pjesë e mosstabilizimit të bashkësisë, prandaj individi është pjesë e tërësisë. Kësaj lëvizjeje të jashtme, në jetën e banorëve të shkretëtirës i korrespondon një lëvizje e brendshme emo-

tive në qenien e tij. Banori i shkretëtirës është shumë i shpejtë për të rrëmbyer, ndikohet shumë, ka karakter nevrastenik. Te ai vepron fjala, shenja dhe momenti, ai le fisin e familjen e tij dhe shkon e jeton së bashku me ujqërit e stepave, për shkak të një fjalë që ka dëgjuar prej vëllait të vet, ashtu siç veproi poeti Tarfeh bin El-Abd, ose largohet për shkak të ndonjë qortimi të thjeshtë, që atij i vjen prej njerëzve të tij, ashtu siç veproi Esh'shenferij'ji. Banori i shkretëtirës mund të marrë ushtën e tij e të godasë të afërmin e tij edhe për një fjalë të vetme që ai e nxjerr kalimthi nga goja, ashtu siç veproi Xhes'sàs bin Murr'rreh me dhëndrin e tij Kelijb Vail benij Tagleb; gjithashtu, banori i shkretëtirës mund të ngrejë shpatën e tij dhe të presë kokën e një mbreti në kabinetin e tij, për shkak se ka nënkuptuar një poshtërim në ndonjërin prej fjalëve me të cilën mbreti i është drejtuar atij, ashtu siç veproi poeti i taglebëve Amr bin Kelthùm me mbretin e Hijres Amr bin Hindin.

Kjo lëvizje, në rrugën e banorit të shkretëtirës dhe në ndjenjat e tij të brendshme, është rezultat i një toke dhe i një ekonomie të përcaktuar, së cilës detyrimisht i korrespondon një mënyrë lëvizjeje spontane e pandërgjegjshme, lëvizje që i korrespondon mjeteve të tij shprehëse: në gjuhën që ai flet folja është origjina e leksikut për gjuhën e tij. Fjalja foljore është baza e të folurit të tij, me rregullat e gjuhës së tij, që vijnë si rezultat i pashmangshëm i këtyre bazave. Prandaj banori i shkretëtirës e fillon gramatikën e gjuhës së vet me studimin e foljes, me formën gjuhësore që shpreh lëvizje e mosstabilitet.

Për atë që lexon një libër të gramatikës së gjuhës franceze ose të njëjës prej simotrave të saj të gjuhëve evropiane, të dalë prej së njëjtës origjinë, lexuesi do të gjejë të kundërtën e asaj që gjeti në librin e gramatikës së gjuhës arabe. Do të gjejë se gramatika e frëngjishtes fillon me studimin e emrit, dallimin e rasave të emrit, numrit, gjinisë së emrit, më pas kalohet në njohjen e etimologjisë së emrit dhe vetëm pastaj kalohet në studimin e foljes. Kur francezi fillon studimin e konstruktit të fjalive të frëngjishtes e të bazave të saj, do të gjejë se bazë për të shprehur atë që ai ka në zemër është që fjalja të jetë fjali emërore dhe se ajo nuk mund të jetë foljore, veç në raste të veçanta. Nga kjo anë e gramatikës

së frëngjishtes ne shikojmë shenja të qarta të natyrës së tokës evropiane, të gjendjes së banorëve të saj, mbartësve të kësaj gjuhe dhe të simotrave të ngjashme me të.

Përkufizimi i saktë për emrin është: Emri është një fjalë që tregon një kuptim të pavarur nga koha. Çdo kuptim i pavarur nga një kohë, tregon stabilitet e qëndrueshmëri.

Është natyra e tokës franceze ajo që i bën thirrje francezëve të stabilizohen aty ku janë, sepse ajo është tokë pjellore, me pemë të shumta, me lumenj, me gjelbërim. Toka e saj është e përshtatshme për të mbjellat në stinë të caktuara, prandaj ata që banojnë në këtë tokë nuk kanë nevojë të lëvizin nga njëri vend në tjetrin e të bëjnë jetën e nomadit. Në të kundërt, ata kanë nevojë të madhe të qëndrojnë gjithmonë në të njëjtin vend, që të përfitojnë nga njëra stinë e të rrinë në pritje të stinës pasardhëse. Për pasojë, ata kanë nevojë të ngutshme të ngrenë ndërtesat që të mbrohen prej vapës e prej të ftohtit. Por banesat janë objekte të qëndrueshme që nuk lëvizin, për pasojë edhe njerëzit në Francë janë të stabilizuar dhe nuk shkojnë sa në një vend në tjetrin. Këtij stabiliteti në jetën e banorëve të tokës franceze, detyrimisht i korrespondon një stabilitet i ngjashëm edhe në gjuhën e tyre, ku emri është baza e etimologjisë së fjalëve të gjuhës së francezit dhe fjalia emërore është bazë mbi të cilën ai shpreh mendimet që ka, për pasojë edhe rregullat e gjuhës së tij detyrimisht janë të bazuara mbi këtë origjinë të fjalës. Prandaj studimi i rregullave të gjuhës frënge fillon me emrin, si forma gjuhësore që shpreh qëndrim në një vend të caktuar.

Gjuha mbart ndijimet e popullit që e flet atë gjuhë, mbart mendimet e atij populli, mbart tiparet dalluese të shpirtit, të tokës, të ekonomisë, të historisë së tij dhe të gjitha karakteristikat e atij populli. Populli, që flet njëren prej gjuhëve, brumoset më atë gjuhë, por edhe gjuha brumoset me popullin që e flet. Gjuha e vetme e bën të largëtin të afërm për shumë gjëra të ngjashme që krijohen ndërmjet atyre që e flasin atë gjuhë në rrugën e mendimeve e ndjenjave dhe prej kësaj ngjashmërie krijohen ndjenjat e ndërsjella të dashurisë e të mëshirës mes të ngjashmëve.

Në përfundim, gjuha është gjenialiteti i atij populli që e flet atë

gjuhë. Në kohën kur shteti osman sundonte tokën arabe, e kuptoi qartë se arabishtja, si gjuha e vetme, që flitej në këto treva, ishte lidhësja më e fuqishme mes njerëzve dhe se kjo gjuhë ishte ajo që i bashkonte folësit e saj në një histori të vetme, ndanin mendimet e përbashkëta e shfaqnin të njëjtat ndjenja, por mbi të gjitha këto, u shtua edhe një diçka e re: u shtua letërsia.

Dhembjet e shumta që kaluan mbi banorët e këtyre trevave, bënë që arabishtja të mbetet e gjallë dhe të drejtojë shigjetat e saj kundër kolonializmit, i cili kishte si shqetësim kryesor punën për të zhdukur këtë gjuhë. Falënderimi i takon vetëm Allahut, ai nuk pati sukses në këtë drejtim.

Kemi edhe një problem të tretë, që bën pjesë në **“klimën shpirtërore”** të një populli, është problemi që vjen prej tokës. Meqenëse toka formon për njeriun një element hapësinor të shoqërisë, të cilën ne e kemi emërtuar shoqëri nacionale, vetvetiu personaliteti i këtij njeriu mban vulën e shumë prej ngjyrave të tokës, e cila bën që në letërsinë e tij të dallohen pamje prej formave e prej natyrës së saj; gjithashtu, toka e rrethon njeriun me aq shumë dashuri e butësi, sa e bën atë të mos i mendojë të afërmit e miqtë e tij në ndonjë vend tjetër përveçse në mjedisin e kësaj toke; gjithashtu, edhe kujtimet prej vegjëlisë nuk i vijnë atij vetëm se në kuadrin e vendeve të lojërave e të pamjeve të kësaj toke. Atij nuk i vjen zëri i ndonjë melodie veçse prej veglës së tij më të madhe, ashtu siç nuk mendon asnjërin prej lëvizjeve të natyrës e të njerëzve, ku toka e tij të mos jetë skena e vendi për të gjitha këto. Çdo njeri ndien një rrëqethje shpirtërore ngacmuese kur përmenden emra bimësh, lulesh, pemësh, kodrash, luginash, fushash, kafshësh, shpendësh, vende të ngurta, ujëra të rrjedhshme, që dalin prej burimeve të lartësive e që bien në atë tokë që është formimi i tij i parë. Kjo është një rrëqethje, që mund të hedhë hije mbi fytyrën e njeriut prej kujtimeve të ëmbla, pas të cilave nuk shkojnë as shumimi i tij e as nuk arrijnë ndjenjat e tij, por ato mund të hedhin mbi njeriun edhe kujtime të hidhura, që i bëjnë sytë e tij të lotojnë. Prandaj kujtimet e tij, në të dyja rastet, janë të ngjashme. Në poezinë arabe ka perla të atilla që

e kanë burimin pikërisht nga këto ndjenja njerëzore të shëndosha, në humanizmin që përcjellin, sepse janë ndjenja që kanë lidhje me tokën ku njeriu shikon dritën, vendin ku ai ka kaluar ditët e tij, shikon vendet ku ka luajtur në të kaluarën dhe ku vazhdon të gëzojë kënaqësi në të tashmen e tij. Në poezinë arabe dhe në poezitë e të gjithë popujve ka nga ato perla që e kanë marrë rrjedhën pikërisht prej atyre ndjenjave të thella, që e lidhin njeriun me prindërit e me gjyshërit e tij nëpërmjet asaj toke që mban e që ka grumbulluar nëpër të çarat e saj punën e brezave të kaluar. Në poezinë e Imrul-Kajsit ka fakte që flasin me zë të lartë për lidhjen e njeriut të kohës së injorancës para Islamit me tokën, në të cilën ai ka jetuar. Shikohen pamjet e asaj toke e ndjenjat e tij të brendshme të dashurisë, me të cilat ai ka kënduar për të dashurën e vet, shikojmë atë ndjenjë të fuqishme, që e bën atë të shprehë dëshirat e ndjenjat e brendshme, të lidhura vetëm me tokën e tij.

Si Imrul-Kajsi janë edhe poetët e tjerë të kohës së injorancës para Islamit. Pavarësisht nga natyra e thatë dhe e vdekur e shkretëtirës, që nuk është vend bollëku e as vend ku ka lehtësira, bijtë e saj kanë shprehur të njëjtat ndjenja dashurie e përmallimi të madh që ka njeriu për tokën e vet. Përveç kësaj, njeriu i kohës së injorancës para Islamit, ka dashur deri ujqërit e uritur të tokës së tij, *“krijesa të urryera, fytyrë zhgërryera në pluhur, gojë hapura, nofull hapura, sikur anët e tyre të ishin shkopinj të thyer”*, deri kur *“rreth Esh’shenfriuj’jüt u mblodhën ujqërit në hapësirën e tokës me zëra të qarash, sikur ai dhe zërat e ujqërve po vajtonin për djalin e vdekur”*. Afrime të këtilla për ujqërit e atdheut ne i shikojmë në poezitë e shumë poetëve të kohës së injorancës para Islamit. Ja Imrul-Kajsi, që i flet ujkut të shkretëtirës në vetën e dytë, si të ishte një mik i tij:

*“Një luginë të thatë si barku i devesë përshkova,
në të ujku ulurin si i varfëri i harruar.
I thashë: “Përse ulërin?
Na ra për pjesë pak pasuri.
Secili nga ne të dy, kur arrin një send, e humb atë.
Kush trazon pasurinë time e pasurinë tënde, dobësohet.”*

Këto vargje të Imrul-Kajsit tregojnë lidhjen e tij të ngushtë me tokën dhe me ato që janë në të, tregojnë dashurinë e tij për vendet e dashura, që atij i kanë parë sytë, vendet mbi të cilat ai ka ecur dhe ku e mbulojnë kujtimet. Në fakt, kjo mënyrë e shprehjes së ndjenjave është e përbashkët për të gjithë njerëzit e kohës së injorancës para Islamit. Edhe një njohje e sipërfaqshme me poezinë e atyre njerëzve, të jep dëshmi të shumta për të vërtetën që ata shprehin. Lidhja e tyre e brendshme me këtë shkretëtirë arrin te ata kufijtë e asgjësimit të ashpër, ç’ka i ka çuar ata drejt adhurimit të qenieve të stepave. Ata kanë adhuruar kafshët, bimët, gazelat, kuajt, devetë, barin e fushës, shkëmbinjtë e gurët, ashtu siç i ka çuar ata drejt adhurimit të objekteve që nuk i humbin asnjëherë nga sytë në qiellin e shkretëtirës, domethënë yjet e planetët. Ata kanë adhuruar konstelacionin e kaut, siriusin e yllit të mëngjesit.⁽¹⁾

Gjendja e arabëve me mjedisin e tyre në shekujt e mëvonshëm është e ngjashme me gjendjen e arabëve të kohës së injorancës para Islamit. Ja Mexhnuni i Lejlasë, që çmendet vetëm pas Lejlasë, derisa shpirti i tij kontakton me Nexhdin e me tokën e mirë të këtij vendi, derisa takon kamomilin e rërës, erërat që lëvizin me aromën e jaseminit, me devetë që kalojnë ndër vendet e të dashurit⁽²⁾ dhe shumë të tjera nga objektet e dashura të tokës që ruan fëmijërinë e tij dhe fëmijërinë e Lejlasë. Ajo tokë, në emocionet e tij, nuk ndahet nga ato që ai ka parë në pjesët e jetës së vet dhe, duke i folur drurit të quajtur ethl, thotë:

“O ethla të luginës në mesin e Tudabut!⁽³⁾
E madhe është dashuria ime për degët tuaja.
Zemra ime është e autorizuar, o ethla të luginës!
Pa ju të pakta do të ishin emocionet e mia!”*

⁽¹⁾ Për më shumë zgjerim rreth kësaj teme referohu në librin “Poezia e natyrës në letërsinë arabe”, të Dr. Sej’jid Nufel, f. 21 e në vijim.

⁽²⁾ “Poezia e natyrës”, f. 122 nga antologjia.

⁽³⁾ Tubad: emri i një vendi.

Shënim: ethla, (Tamaricaceae), në fjalorin “Lisànul-areb” shpjegohet: dru i gjatë e i drejtë, degë të ndërthura, gjethe të çara e të holla, fruta të kuqe. Më parë është përdorur për të punuar enë prej druri, kurse sot përdoret për të punuar parmenda e vegla të tjera bujqësore.

Kur nga larg ai sheh malet Tubad, vetmia i shtohet më shumë. Ka mall të qajë gjatë dhe i duket sikur po e shikon veten në ditët e tij të hershme, i duket se sheh nënën e babain e vet, lagjen dhe Lejlanë e tij, i duket se Tubadi brohoret për të dhe thotë: *“Vetëm Allahu është më i madhi!”* Atëherë ai e thërret malin Tubad drejt vetes si të ishte njeri, të cilit do t’i tregojë diçka:

*“Kur e pashë Tubadin, kisha dëshirë të qaj.
Kur më pa mua, ai tha: “I Gjithëmëshirshmi është më i madhi!”
Kur e pashë atë, lot më rrodhën sytë.
Ai thirri me zërin më të lartë kur më ftoi mua.”*

Ja edhe Ibn Rumi’ji e thërret fëmijërinë e tij me zë të lartë, pasi fëmijëria e vendet e tij janë një unitet, në të cilin nuk ka pjesë.

Ja edhe Ibn Zejdun El-Andulusi’ji e ka të pamundur të përfytyrojë ekzistencën e jetës dhe ai të jetë larg vendlindjes e djepit të tij të dashur, Kordovës, prandaj ai bashkëbisedon me të e i thotë:

*“A nuk është e çuditshme që me ty të largohen qëllimet?
Marr jetë kur rrëzohen mbi ty e dëgjoj lëvizjen tënde.
A nuk është mbledhur populli im nëpër bregoret tuaja?
A nuk e ka fillimin krijimi im në truallin tënd?
A nuk e ndërtuan stanin në periferinë tënde?”*

Kurse El-Behà Zuhejr nuk mendon asgjë tjetër përveç vendit ku ai është lindur e rritur:

*“Çdo jetë, përveç kësaj jete në botë, është falsitet.
Shtëpi të ngjashme për mua nuk ka mbi tokë.”*

E gjithë poezia e letërsia e kombeve patjetër që buron nga toka e nga lidhja me tokën, nga dashuria për dy anët e zakonshme të natyrës e të asgjësimit në mjedisin, prandaj nuk të mbetet gjë tjetër veçse të lexosh veprat monumentale të Bajronit, Rusoit, Lamartinit e të tjerëve, që të shikosh si shndërrohen trupat e ngurtë të mjedisit në qenie të

gjalla: malet e vendit të tyre, kataraktet, lumenjtë, liqenet, bora e atyre vendeve me erërat e me pemët, të gjitha këto janë sende të së kaluarës së tyre e të kaluarës të prindërve të tyre dhe të atyre që ata i duan, por janë edhe sende të së tashmes së tyre dhe vendi ku ruhen kujtimet e tyre të shtrenjta. Lamartni e përfundon perlën e tij të rrallë, **“Liqeni”**, me apelin për ndërmjetësim, drejtuar brigjeve të qeshura të liqenit, shkëmbinjtë të ashpër të atyre brigjeve, lisave të moçëm, ujërave të tij, që të japin lamtumirën në qetësi, por edhe kur ato janë të kërlëshura e zhurmuese prej erërave të furishme që fryjnë mbi të ose kur mbi faqen e atij liqeni kalon fladi freskues. Ai i bën apel të gjithave të ndërmjetësojnë për dashurinë e tij, i bën apel atyre të ruajnë kujtimet e takimeve të tij me të dashurën e vet, Elvirën.

Këtu do të them disa fjalë rreth Maksim Gorkit, i cili flet me gjuhën e dy heronjve prej heronjve të tregimeve të tij. Me fjalët e këtyre dy heronjve ai vë në dukje këtë lidhje dashurie ndërmjet njeriut e tokës dhe objekteve të saj. Njëri prej dy heronjve të tregimit të Gorkit kujton çdo pjesë të jetës së vet, kujton nënën e babain e tij, kujton gëzimet nga fëmijëria e nga rinia e tij, gjithmonë të lidhura me tokën e me format e saj, e cila nuk është më pak impresionuese se ai se fëmijëria e tij, se lumturia që ka ndier gjatë kohës së fëmijërisë. Gorki, për nënën e babain e tij, me gjuhën e Gavrilos, njërit prej dy heronjve të tregimit të tij **“Çelkash”**, thotë: **“Kujtoi fshatin e jetën e tij të mjeruar, brengat e hidhërimet e tij, nënën e tij dhe të gjitha ato gjëra të largëta e të dashura, për të cilat ai mori rrugët e mbeti pa strehë në kërkim të një pune. Për të gjitha këto ai ka mbajtur tmerrin e natës, të grumbulluar mbi atë gjatë kësaj sprove frikësuese. Dallgët e së shkuarës kaluan nëpër kujtesën e tij: i dukej sikur fshati i tij ishte i varur në mbajtëse të larta, nën të cilat rridhte një lumë prapa një perdeje prej drurëve të plepave, borigave, ahut e të qershisë së egër dhe, të gjitha fluturimet mbartën te ai diçka prej trimërisë dhe fare pak ëmbëlsi.”**⁽¹⁾

Më pas ai flet për Çelkashin dhe thotë: *“Çelkashi ndjeu një qetësi e rehati, sikur mbi të kaloi një rrymë e pastër e gjallëruese prej asaj rryme ajri që ai pa*

⁽¹⁾ “Vagabondët”, Maksim Gorki, përkthim i autorit, f. 66.

qëkur lindi. Ajo rrymë mbarti në shpirtin e tij dashurinë e nënës së tij e i hodhi në vesh këshillat e babait të tij, të atij fshatari lëkurëtrashë e të ashpër... kjo rrymë i ktheu atij kujtimet e zërave të largët, që i kishte harruar, i ktheu edhe aromat, që lëshon toka, kur prej saj largohet bora në pranverë, ato aroma të mira që dalin prej brazdave që le pas plori ose që dalin prej fushave të mbuluara me kallinj të e grurit si një qilim i mëndafshhtë me ngjyrë të blertë që ka marrë ngjyrën e smeraldit.⁽¹⁾

Ja kështu lidhet materialisht e shpirtërisht njeriu me tokën.

Përsa i përket arteve të bukura, ato janë në pararojë të elementëve që japin ndihmesën e tyre në formimin e ndjenjës së nacionalitetit. Artet janë absolutisht dukuria më e lartë shoqërore, më e madhja, më e thella. Artet janë shprehja e fundit, pas të cilave nuk ka mjet tjetër që të shprehë ndjenjat e gjalla, më të fshehta të njerëzimit në individin e në bashkësinë. Subjekti i arteve është bukuria, që do të thotë forma më e lartë e ndjenjave për jetën. Poezia e Gëtes dhe muzika e Bet’hovenit janë shprehja e fundit, më e lartë, më e thellë e më e bukur që ka arritur kombi gjerman. Pikturat e Davinçit, statujat e Mikelanxhelos, poemat e Dantes, janë gjëja më e madhe që ka arritur puna shpirtërore e shtrirë mbi gjithësinë në kombin italian. Ato mund të thuhet për këta artistë, padyshim që mund të thuhet edhe për poezinë e Al-Muteneb’biut dhe Ibn Rumij’jit, pasi poezia e këtyre të dyve është esenca e asaj që ka arritur ndjenja e civilizimit të shëndoshë arab. Rezultantja e arteve të bukura është një figurë reale unike e nivelit qytetar, që ka arritur prodhimtaria e kombit, duke pasur në konsideratë se ndjenja për të bukurën është finesa dhe gjëja më e thellë e qytetërimit.

Artet e bukura, sa janë dukuri shoqërore, në të njëjtën masë janë edhe dukuri personale, pasi lartësohen e pësojnë ulje së bashku me kombin.

Ato janë ushqimi e treguesi i vetëm i vlerave qytetëruese, që gjenden në një komb, ashtu siç bëhen edhe ushqim për jetën shoqërore të kombit. Por ato janë edhe pikëtakimi i shijeve të kombit dhe lidhëse mes bijve të kombit, mes bijve të tij të mëparshëm, atyre që erdhën më pas dhe atyre që do të vijnë më vonë. Sido që të jetë shkalla e zhvil-

⁽¹⁾ “Vagabondët”, f. 73.

limit të kombit, ndërmjet prapambetjes e përparimit, kombi ka nevojë për artin, pasi, me anë të tij, kombi shprehet, ushqehet, siguron lidhjen e fëmijëve të vet. Prandaj kombi, në të gjitha gjendjet e ndryshme që kalon, ka nevojë për një art që nuk i shton atij vetëm përparim, ka nevojë atë art që është prodhim i vetë kombit dhe që është i vlefshëm të jetë shprehës, ushqim dhe lidhje.

Nga një shikim kalimtar, që bëjmë mbi historinë e arabëve të kohës së injorancës para Islamit, bindemi se ato fise, që urreheshin mes tyre dhe që gjithmonë jepeshin pas rrëmbimit e grabitjes, poezia i bashkonte ngushtë e i unifikonte ndjenjat e tyre. Poezia ishte ajo që pati mundësi t'i mbledhë e t'i afrojë ato fise, deri edhe dialektet më të largëta që flisnin dhe të vërë gurin e themelit në unifikimin e gjuhës arabe si një gjuhë të vetme. Bijtë e fiseve të shkretëtirës, edhe pse ishin në armiqësi të vazhdueshme e në luftë të përhershme mes tyre, mirëkuptoheshin e lidheshin mes tyre me anë të poezisë. Poezia i bënte ata që njëri të ndiente ato që ndiente edhe tjetri. Tregimtarët e ngjarjeve forconin lidhjen ndërmjet një fisi e një fisi tjetër dhe kështu mes dy fiseve krijohet uniteti i ndjenjave, që mban kujtesa e poezisë në të dy fiset, derisa shpirtërat fitonin aftësinë t'i përgjigjeshin njëri-tjetrit me anë të këtij arti të bukur me ndjenjën e vëllazërimit të ndërsjellë mes tyre. Pastaj autori i poezisë nuk e zotëron më veten, por kërkon fitoren mbi idenë e luftës, kërkon fitoren për të mposhtur dhembjen dhe të gjithë të këqijat.

Ja si shprehet Tàhà Hyseni: "Poezia është formuesi i parë i nacionalitetit arab. Poezia mori pjesë në formimin e në forcimin e këtij nacionaliteti, pasi më parë atë e kishte formuar Kur'ani. Letërsia është ajo që e bëri këtë nacionalitet të rritet, të pastrohet e të mbushë tokën me dituri, kulturë e dritë."⁽¹⁾

Artet e bukura, veçanërisht poezia, si arti më i plotësuar e me horizonte më të gjera, ka këtë fuqi për të lidhur zemrat e për të bashkuar ndjenjat, jo vetëm ndërmjet bijve të një kombi, por edhe ndërmjet gjithë njerëzve. Shikojmë se vetëm një poemë nga poezia e Viktor Hugosë

⁽¹⁾ Nga kumtesa e Dr. Tàhà Hysejn në kongresin e tretë të letrarëve, shtëpia botuese "El-Irfàn", vol. 45, f. 521.

rrëmben zemrat e francezëve më shumë se një mijë fjalime, që mbajnë një mijë mbretër në një mijë pallate; gjithashtu, edhe një fragment prej një poeme të Hajnes, është baras, nga ana e kombëtares dhe e humanizmit, me një milion perandorë si Guljelmi I, Guljelmi II e deri në fundin e këtij numri perandorësh. Gjithashtu, edhe një strofë nga poezia e Al-Muteben'ni'j'it, patjetër që është e barabartë në këtë plan me një milion gazeta, që dalin sot në botën arabe dhe me një milion introdukte.

Letërsia, me të gjitha llojet e saj, është një punë e nderuar për mundësinë që krijon në lidhjen kombëtare dhe për unifikimin e ndjenjave kombëtare mbi një bazë të shëndoshë humanizmi, prandaj, për nga ana e rëndësisë, ajo vjen menjëherë pas poezisë.

Kur mua m'u kërkua të paraqes jetëshkrim e **“Antareh”**, simbolizmi i trimit arab, në tërësinë e asaj që unë kam shkruar për këtë trim, kam dashur të vë në dukje rëndësinë që ka ky efekt letrar në unifikimin e ndjenjave kombëtare: “...meqenëse ky jetëshkrim është një shkollë morale, është e natyrshme që të jetë edhe një shkollë kombëtare. Kur arabët shkëputën lidhjet me njëri-tjetrin gjatë kohëve të errëta të emalikeve e të turqve, atëherë kur tehu i shpatës së agresionit e tiranisë qëndronte mbi qafat e njerëzve në Egjipt, Liban, Siri e Irak, jetëshkrimi i trimit vazhdoi të qëndronte përkrah **“Një mijë e një netëve”** si një ombrellë nacionale, nën të cilën mblidhen njerëzit e vendeve të ndryshme kudo që janë. Jetëshkrimi i trimit e mundëson këtë bashkim të njerëzve me ngrohtësinë që përcjell në shpirtrat, me kujtimet që zgjonte në zemrat e me thirrjen për unitet që ajo lëshon te njerëzit, që ata të bashkoheshin pas asaj shpërndarjeje të gjatë.

Prej të mirave që ngjall jetëshkrimi i trimit arab në shpirtërat e njerëzve, është prirja e tij drejt lirisë, sovranitetit kombëtar, luftës kundër padrejtësisë e despotëve, përveç asaj që thamë më sipër në lidhje me cilësitë e heroit të jetëshkrimit, birit të kombit. Për të gjitha këto, është detyrë e shoqërisë së mëvonshme, që ajo të njohë vlerat e kapacitetet që përmban jetëshkrimi në fjalë, sepse janë pikërisht këto vlera të larta, që mundësojnë të shembet ideja e përparësisë për shkak të meritave të të parëve e të origjinës së fisit, ide që ishte e vazhdon të jetë boshti rreth

të cilës vërtitet sundimi e pushteti në disa vende arabe edhe në kohën tonë. Gjithashtu, jetëshkrimi i trimit arab i thur lavde cilësive të nderuara të individit e të bashkësisë, që të krijojë prej tyre të ngjashëm me heroin e jetëshkrimit, sepse jetëshkrimi i trimit arab mishëron shpirtin e revolucionit në popujt e nënshtruar kundër fuqive të huaja dominuese; gjithashtu, shpirti i trimit arab imponon mbi këto fuqi respektin për popujt e pafuqishëm, pasi më parë ai ka mundësuar shuarjen e grindjeve e konfliktet ndërmjet individëve të këtyre popujve të nënshtruar, në të njëjtën kohë mundëson edhe asgjësimin e fanatizmit fisnor, aq të përhapur më parë te fiset arabe.

Kjo mirësi e jetëshkrimit, për simbolin e trimërisë arabe, del në dritë atëherë kur trimi arab kërcënon persianët e romakët, duke hedhur poshtë dëshirat e tyre për të poshtëruar arabët dhe i tregon atyre se ata kurrë e asnjëherë nuk do të mund t'i mposhtin arabët, kurrë e asnjëherë nuk do të mund t'i poshtërojnë e t'i përbuzin arabët, sepse arabët janë një popull i vetëm dhe se midis tyre nuk ka frikacakë, nuk ka të poshtër ose prej atyre që duan të përfitojnë vetëm për veten e tyre në kurriz të të tjerëve. Për joarabët, trimi arab është kalorësi arab dhe jo kalorësi i fisit Abese, që i krenohet të huajve me këto fjalë: *“Unë jam, Antareh i fisit Abese, unë jam kalorësi arab, që zjarri më ka hedhur të jem mbi kokat tuaja thëngjill i zemërimit!”*

Arabët gjithmonë kanë qenë të këtyllë, prandaj mbretërit persianë, çezarët e romakët kurrë nuk mundën t'i mposhtnin arabët ose të thyenin vendosmërinë e tyre, edhe atëherë kur i kanë sulmuar me forca të bashkuara.

“Ky është shpirti me të cilin punon trimi arab (Antareh), heroi i jetëshkrimit, mbi shpirtin e të cilit dubet të ndërtohen brezat e ardhshëm të arabëve, sepse ky shpirt është pija e dalë prej burimeve të nacionalizmit e të humanizmit. Është në natyrën e këtij shpirti të vërë padrejtësinë e despotizmin në një pozitë të vështirë, ashtu siç është në natyrën e këtij shpirti të vërë drejtësinë e barazinë në një pozicion të atillë ku ato marrin udhën e ngjites drejt lartësisimit.”⁽¹⁾

* * *

Nga sa u tha më sipër, bëhet e qartë se njeriu, si qenie, merr nga çdo trup i ngurtë e nga çdo qenie e gjallë. Bëhet e qartë se shoqëria e këtij njeriu është shoqëri e specifikave humane, para se ajo të jetë shoqëri e specifikave familjare, fisnore ose nacionale, ashtu siç bëhet e qartë se ndjenja njerëzore është më e parë se ndjenja nacionale dhe se cilësia e nacionalitetit është cilësi e bashkësisë së njerëzve që jetojnë në një vend të caktuar, që jetojnë prej një ekonomie të përcaktuar, që lidhen shpirtërisht prej një historie të përbashkët, që flasin një gjuhë të vetme e që kanë shpresa e qëllime të njëjta. Janë këto ndjenja unike që forcojnë lidhjet mes njerëzve, lidhje që ata i shprehin nëpërmjet arteve: poezisë, këngës, muzikës, tregimeve e legjendave, që ata kanë prodhuar për të shprehur atë që kanë në brendësi të shpirtit të tyre ndaj vlerave për të bukurën e ndjenjave e për jetën.

Nuk e tepron aspak ai që mendon se ekonomia, programet ekonomike dhe orientimet e saj janë faktori bazë në mesin e të gjithë këtyre faktorëve në formimin e kombit e të nacionalitetit. Edhe një shikim i vetëm, që hedh njeriu mbi këto kushte, është i mjaftueshëm që të kuptojë sa bosh e pa logjikë janë teoritë raciste. Mbartësit e teorive raciste nuk e konceptojnë nacionalitetin jashtë një race të vetme, në një kohë që kombësia formohet prej faktorësh, ku nuk ka vend as për racën e as për shkollat e autorëve të teorive raciste. Njerëzit, që rastësisht janë takuar në një vend të tokës, mund t'i përkasin njëzet kombësive, por me kalimin e kohës, kushtet në të cilat ata jetojnë në atë vend, kërkojnë që ata të martohen mes tyre e të lënë pasardhës. Ata nuk do të vonojnë të formojnë një kombësi të re, pasi të kenë kaluar disa breza me radhë dhe pasi gjuha e tyre të jetë unifikuar mbi bazën e tokës së re, të ekonomisë së re, të gjuhës së re, të historisë së re e të përbashkët dhe patjetër objektive të përbashkëta që ata kanë në mesin e tyre, objektiva që tashmë dalin prej mjedisit të jashtëm e të ri në të cilin ata jetojnë.

Faktin për këtë të vërtetë ne e kemi në vetë kombin tonë arab. Banorët e Egjiptit, Sirisë, Libanit e Irakut nuk kanë mundësi të vërtetojnë se ata vijnë prej një origjine të vetme arabe, pasi midis tyre ka që vijnë prej arabëve, kaldeasve, ashurëve, fenikasve, koptëve, persëve,

romakëve, kurdëve, grekëve e kryqtarëve. Këto të vërteta nuk i pranon veçse ai që mbart mendime të sëmura, pasi të gjithë janë shkrirë në shabllonin e vetëm arab në sajë të kushteve që ne i përmendëm me hollësi dhe ku nuk ka vend as për racë e as për origjinë.

A nuk është Salahudin Ej'jubi kurd nga origjina? Megjithëkëtë a nuk është ai shembulli i heroizmit arab e i madhësisë arabe në shpirtin e çdo arabi e në gjuhën e tij? A nuk ishte vetë Salahudini arab me zemër, me vepra e me fjalë? A u dëmtua qenia e tij arabe, për shkak se origjina e tij e largët është kurde? Po Ibn Rumia dhe Ebù Nev'vâsi, a nuk janë këta të dy figura të ndritura krenaria e historisë së letërsisë arabe? Po çfarë origjine kishin këta të dy? A nuk është i pari grek dhe i dyti persian? Edhe Ebù Tem'mâmi në origjinë është bizant. Por a nuk është ai në ndjenjat e në poezinë e tij më shumë arab se arabi më i pastër në origjinën e tij arabe të kohës së tij?

Tàhà Hyseni thotë: *“Prej dukurive më të rralla që ne shikojmë, është fakti se poetët, që janë dalluar me poezinë dhe falë poezisë, në një kuptim të ri, janë bërë gjubë e kombit arab, megjithëse nga origjina asnjëri prej tyre nuk është arab i pastër. Disa ishin persë, disa të tjerë koptë e disa të tjerë grekë. Asnjëri prej atyre poetëve nuk ishte arab i mirëfilltë, por të gjithë ishin prej atyre kombeve që u arabizuan, e njëkohësisht u arabizuan edhe ndjenjat, mendjet dhe emocionet e tyre dhe të gjitha u shkrinë në poezinë, në mendësinë e në emocionet arabe.”⁽¹⁾*

Del qartë se nacionaliteti nuk është racizëm në asnjë gjë, por është një institucion thjesht human në kushtet e formimit e të qëllimeve të saj. Nga vetë kushtet e formimit të nacionalitetit, nuk mund të mendohet se njerëzit mund të ekzistojnë pa kombësinë. Njeriu ka nevojë për një tokë, që të jetojë mbi të, të fërkohet mbi atë tokë, pasi prej këtij fërkimi lind një ekonomi në përshtatje me natyrën e tokës përkatëse. Përveç kësaj, njeriu as nuk mund të ekzistojë e as nuk mund të vazhdojë pa praninë e njerëzve të tjerë. Prandaj shikojmë që një tokë e dhënë, falë kushteve të saj, ka mbledhur një bashkësi njerëzish, të cilët bashkëpunojnë në mënyrë të ndërsjellë, mbështesin njëri-tjetrin dhe përfitojnë

⁽¹⁾ Kumtesë e Tàhà Hysenit në kongresin e tretë arab – shtëpia botuese “El-Irfân”, vol. 45, f. 525.

prej njeri-tjetrit materialisht e shpirtërisht; gjithashtu, këta njerëz kanë nevojë të bashkëbisedojnë me një gjuhë, e cila, me kalimin e kohës, bëhet gjuha e tyre. Nëse këta njerëz qëndrojnë për një kohë të gjatë në atë trevë, vetvetiu do të kenë një të kaluar, që do të jetë historia e tyre.

Të gjitha këto kushte janë njerëzore, pa asnjë pluhur nga sipër, kushte nëpër të cilat kanë kaluar njerëzit në të gjitha vendet e banuara. Përsa i përket qëllimeve të nacionalitetit, me cilësinë e një institucioni human, këto qëllime janë të skalitura prej vetë qëllimeve të njeriut: ai jeton, stabilizohet, qetësohet, gëzohet dhe lartësohet në rrugën e tij të ngjitjes drejt së mirës e së bukurës së bashku me të gjithë vëllezërit e tij njerëz, kurse çdo qëllim i disave, në lidhje me nacionalitetin, në kundërshtim me këtë linjë, është pjellë e injorancës ose e hipokrizisë, ose edhe i të dyjave së bashku.

Klima, në të cilën jeton nacionaliteti, është vetë klima në të cilën jeton njerëzimi, prandaj nuk mund të ketë asgjë prej nacionales, nëse ajo gjë nuk është njerëzore, sepse nuk ka “komb”, nëse ata nuk janë “njerëz”. Nacionaliteti, në raport me këtë bashkësi njerëzish ose me një tjetër bashkësi, është si tiparet dhe si emri për këtë individ apo individin tjetër. Individit dallohet nga forma e trupit, nga fytyra, sytë e nga të gjitha tiparet e tjera të tij, pastaj ai dallohet nga humori i tij, nga dëshirat e prirjet që shfaq, nga shkalla e ndjeshmërisë së tij e nga mënyra se si i shikon problemet e punët. Pastaj dallohet nga emri që mban. Por të gjitha këto veçanti të individit nuk janë një ndarëse mes tij e mes vëllezërve të tij që jetojnë së bashku në të njëjtën shtëpi, as nuk përbëjnë dallim në asnjërin prej kushteve të jetës e të vazhdimësisë së jetës. Kështu qëndron edhe çështja e nacionalitetit. Në të vërtetë, dallimi i njerëzve, nga forma e tyre e jashtme, nga temperamentit i tyre i brendshëm dhe nga mënyra se si ata i shikojnë punët, pastaj nga rajoni, ku ata jetojnë dhe nga ata që ky rajon imponon mbi ata njerëz në mënyrën e jetesës, të mendimit e të shprehjes, përsëri nuk përbëjnë asnjë ndarje mes këtyre e mes vëllezërve të tyre njerëz. Në të kundërt, dallimi i një kombi nga një komb tjetër, në të vërtetë është nga mirësitë më të mëdha që gëzon njerëzimi, pasi prej këtij dallimi ka vetëm dobi e përfitim.

Shumëllojshmëria në forma, në temperament e në prirje të individët e një kombësie, bën që njerëzit të arrijnë të kuptojnë se ata, me të vërtetë, ekzistojnë, ashtu siç krijohet edhe bukuria e një simfonie që del prej tingujve që lëshojnë veglat muzikore të llojeve të ndryshme. Kështu qëndron çështja edhe me shumëllojshmërinë e nacionaliteteve dhe e karakteristikave që ato manifestojnë në unitetin njerëzor. Është kjo shumëllojshmëri që krijon simfoninë e madhe të njeriut nga tërësia e tingujve të ndryshme, ku secili del prej vendburimit përkatës. Por ata janë tinguj të harmonizuar e ndjekin ritmin e melodisë.

Gjithashtu, edhe ekzistenca e individit përbën njërin prej kuptimeve për ekzistencën e një tjetri, pjesëtar të shtëpisë së tij ose të popullit të tij, për pasojë, ekzistenca e tij bëhet prej kushteve të vazhdimësisë në raport me këtë “tjetrin”, bëhet një kolonë prej kolonave të qëndrimit të tij në jetë dhe kështu formohet një popull i vetëm ose një kombësi e vetme. Në mënyrë analoge, me këtë kuptim, qëndron edhe kuptimi, kushti e kolona mbajtëse në raport me njerëzimin, me të gjitha elementët që e përbëjnë njerëzimin, popujt e nacionalitete. Fakti se individë të veçantë, të dalë nga ky popull apo nga ndonjë popull tjetër, që përfaqësojnë gjenialitete njerëzore, nuk është pengesë që ata të jenë kolona për mbarë njerëzimin në rrugën e tij të ngjitjes drejt së mirës.

Bazuar mbi këtë, mund të thuhet se greku i vjetër Arkimedi, zbuluesi i peshës specifike apo greku tjetër Aristoteli, i cili e vuri mendjen në pozitat e saj të shëndosha; ose amerikani Edison, shpikësi i elektricitetit; ose anglezi Shekspir, vënësi i gurit të themelit në punën për çlirimin e shpirtit njerëzor prej mitit të shenjtërisë së mbretërve të shekujve të mesjetës; ose rusi Tolstoi, i cili, me mendjen, me gjakun e me jetën e tij, bëri thirrje për dashuri e për vëllazërim mes njeriut me njeriun; ose Ibn Rushdi dhe Ebul-Alâë El-Muarr’rrà, këta dy arabë që bënë thirrje për gjykimin logjik të çështjeve dhe shkatërrimin e besëtytnive; ose francezi Lumier, shpikësi i kinemasë, ky timonier i madh në anijen njerëzore; ose italiani Galileu, që është pikë kthese e madhe në errësirën e madhe që kishte pllakosur mbi rrugën e njerëzimit drejt dritës; ose italiani tjetër Mikelanxhelo, që përjetësoi vlerat e mëdha njerëzore e

gjallërinë e lëvizjes që flet në gurin e shurdhur; ose gjermani Bet’hoven, kjo britmë e thellë ushtuese në fytyrën e së keqes, të dhembjes, këtij që i këndoi triumfit të njeriut mbi fatalizmin dhe që i bën thirrje njeriut të shkojë drejt triumfit; ose francezi Ruso, ndryshe ekstrakti i zemrës së pastër, i kuptimit, i ndjenjave dhe i mendjes, ai që shkërmoqi bazat e despotizmit, që çau ushtritë e errësirës me ushtën e punës së të gjithë njerëzimit dhe që e orientoi njerëzimin drejt një bote të re, ai që dha ndihmesën e tij në ndryshimin e rrjedhës së historisë nga ana e së mirës; ose italianii Markoni, bashkuesi i polit me polin dhe lindjes së diellit me perëndimin e tij; ose francezi Pastër, për të cilin nuk e teprojmë aspak nëse themi që njerëzimi sot është borxhli ndaj mendjes së tij të shquar e ndaj zemrës së tij të madhe, jo për lumturinë, sigurinë e shëndetin, që i mundësoi me punën e tij, por për jetën që i shpëtoi mbarë njerëzimit; ose gjermani Gutenberg, shpikësi i shtypshkronjës. Për të gjithë këta unë them: këta gjeni, që i kanë nxjerrë popuj të ndryshëm, kombësi të shumta e që kanë dalë në vende larg njëri-tjetrit e në kohë të hershme, që të gjithë, me punën e tyre, kanë qenë një shprehje e madhe e punës së të gjithë njerëzimit. Në këtë këndvështrim, ata janë edhe kolona për nacionalitetin tonë arab.

Pavarësisht kombësive të ndryshme, që ata u përkasin e pavarësisht nga kohët e largëta kur kanë jetuar, që të gjithë janë kolona të nacionalitetit arab. Dëshiroj dhe shpresoj, që lexuesi as të mos çuditet e as të mos befasohet prej këtij mendimi, pasi fakti është fare i qartë e në të nuk ka asnjë dyshim, gjithashtu, edhe argumenti për këtë është aq i fuqishëm, sa nuk ka vend për ta hedhur poshtë. Unë kam veçuar të flas këtu për **“nacionalitetin arab”**, sepse biseda, së pari, po zhvillohet pikërisht rreth nacionalitetit arab, si dhe për faktin se ky nacionalitet është një kopje e të gjitha nacionaliteteve, në ato gjykime që janë ose jo të sakta, si dhe për gjithçka që mund të thuhet për ato kushte që i ka ky nacionalitet e nuk i ka një nacionalitet tjetër. Gjithashtu, për ne është bërë e qartë se nacionaliteti nuk është diçka e ndarë prej njerëzimit, pavarësisht se vetë **“njerëzit”** janë të ndarë në origjinën e formimit të tyre e në reagimet e tyre me të tjerët, por janë të ndarë edhe nga kushtet

e përgjithshme të jetës së tyre prej bashkësisë së “njerëzve” nga vendi ku ata banojnë e nga koha kur jetojnë, që do të thotë në të gjitha ato që formojnë natyrën e krijimit të lëndores e të shpirtërores qysh nga fillimi e në vazhdimësi. Meqenëse në këtë studim ne kemi hequr dorë nga domosdoshmëria për të parë çështjen në mënyrë përgjithësuese, fjalën e përqendruam në nacionalitetin arab në kufijtë e tij hapësinorë e kohorë, domethënë me të gjithë ato elementë që përbëjnë personalitetin dallues të këtij nacionaliteti dhe tiparet e tij personale. Atëherë, si është e mundur të ngremë argumentin se ata njerëz të shquar e të ngjashëm me arabët janë kolona për nacionalitetin arab?

Për t’u përgjigjur kësaj pyetjeje, patjetër duhet të marrim vetëm njërin prej atyre burrave të shquar, që të shikojmë ndihmesën e tij në ndërtimin e nacionalitetit tonë dhe, le të jetë ky **“njëri”** francezi Paster. Por më parë le të dëgjojmë të vërtetën që na e tregon historia moderne:

Pasteri zbuloi ligjin madhor të natyrës për pamundësinë e vetëlindjes ose të lindjes spontane (autogenesis dhe spontaneous generation), zbuloi parimin e ekzistencës së mikrobeve vrasëse, më pas ai zbuloi llojet e format e këtyre mikrobeve. I izoloi ato prej mjedisit të tyre të jashtëm dhe studioi karakteristikat e tyre. Më pas ai fabrikoi çudinë e vaksinimit, për t’u mbrojtur prej këtyre mikrobeve, për të bërë të pavlefshme punën e mikrobeve dhe për të shpëtuar përfundimisht njerëzimin prej së keqes më të madhe të mikrobeve, prej vdekjes së pashmangshme, që sulmon njerëzit në masë, duke korrur miliona e miliona jetë njerëzish vetëm në pak minuta. Para daljes së Pasterit, në Angli vdisnin vetëm në një vit më shumë se gjysmë milionë fëmijë nga sëmundja e parazitëve të qenit, sëmundje që mund të vriste të gjithë njerëzit e këtij vendi. Madje kjo sëmundje ishte aq e fuqishme, sa mund të sulmonte të gjitha vendet e globit.

Atëherë, me çfarë i solli dobi francezi Paster nacionalitetit anglez?

Kombi anglez përfitoi prej tij, pasi mundi të ruajë gjysmë milioni njerëz çdo vit, madje të ruajë ata që ishin gjaku e zemra e tyre, ata që përbënin forcën e atij kombi dhe vetë kombin anglez.

Pasteri i solli dobi nacionalitetit anglez se u ruajtën të gjithë an-

glezët që e përbëjnë këtë nacionalitet. Në të kundërt, ata edhe mund të prekeshin nga kjo sëmundje e rrezikshme dhe të vdisnin prej saj, pasi në atë kohë qytetet e Anglisë ishin të mbingarkuara me popullatë. Jemi në shekullin e nëntëmbëdhjetë, në kohën e fillimit të epokës së industrializimit.

Atë çka bëri francezi Paster për nacionalitetin anglez, e bëri gjermani Gutenberg, shpikësi i shtypshkronjës, e bëri amerikan i Edison, shpikësi i elektricitetit, e bëri edhe greku i vjetër Arkimedi, zbuluesi i peshës specifike.

Të gjithë këta burra punuan për të mirën e kombit dhe popullit anglez dhe puna e tyre e mirë që shumë më e madhe se puna e keqe që bënë vetë mbretërit anglezë. **“Bijtë e dashur”** të Anglisë e **“mbrojtësit e racës angleze”**, përfituan prej këtyre të huajve në të njëjtën masë sa ata janë munduar e poshtëruar prej vetë komandantëve anglezë, prej tregtarëve e të pasurve të Anglisë, prej fisnikëve të saj e prej të gjithë hipokritëve e fjalamanëve, që kanë përfituar për vete në kurriz të nacionalitetit e të racës angleze, duke grabitur të mirat e popullit anglez, duke shfrytëzuar punën e tij, duke e hedhur atë në luftëra vetëm për të ngritur komandantët në gradë, për të shtuar pasurinë e tregtarëve dhe që fisnikët të siguronin pallate të reja nëpër fshatra, pavarësisht se ishin bijtë e popullit anglez, ata që vdisnin në sheshet e betejave. Por edhe ata që shpëtonin gjallë, do të bëheshin pre e kthetrave të urisë dhe e dhëmbëve të mjerimit.

Këtë punë, që këta burra e të tjerë si këta, e kanë bërë për nacionalitetin anglez, e kanë bërë edhe për nacionalitetin arab. Errësira, që pllakosi historinë në shekujt e mesjetës mbi tokën e arabëve, filloi të shpërndahet pak e nga pak prej mendjeve e prej zemrave vetëm pas rilindjes shkencore e ideore, që u bë jo vetëm në disa anë të botës, por edhe në të gjitha anët e saj.

Regjimet feudale, shfrytëzimi, skllavërimi i të sunduarit prej sunduesit, dominimi i të pasurit kokëtrashë mbi të varfrin e mençur, filluan të rrëzohen vetëm atëherë kur rrëzimi i tyre filloi të ndodhë jo vetëm në disa anë të saj, por në të gjitha anët e botës.

Pavarësisht mënyrave të despotizmit, me të cilin princërit arabë ushtronin sundimin e tyre: grabitja, lënia e njerëzve në gjendje urie, eliminimi i talenteve e i personaliteteve, shkatërrimi i tokës, i ekonomisë, i historisë, i gjuhës dhe i çdo gjëje, nga të cilat merr kuptim nacionaliteti, ata i këndojnë **“nacionalitetit arab”** këngën e Mexhnunit për Lejlanë dhe flasin për **“nacionalitetin arab”** siç flet i dashuri për të dashuruarin. Me këtë dua të them se këto mënyra të tiranisë i shpartalloi e i flaku në koshin e mbeturinave të historisë gjermani Gotenberg me shtypshkronjën e tij, e cila përhapi dituritë. Këtë punë e bëri edhe italiani Markoni me radion e tij, që transmeton zërin pa përçues, çka mundësoi përhapjen e menjëhershme të informacionit në të gjitha anët e globit; e bëri francezi Lumier, me kinemanë e tij, e cila mbështeti shtypshkronjën e radion; e bëri francezi Paster, i cili mbrojti popullin arab, ashtu siç ruajti edhe të gjithë popujt e botës prej rrezikut të vdekjes.

Ja kështu njerëzit e shquar të çdo populli janë kolona të çdo nacionaliteti.

Për të gjitha këto, Pasteri, Gotenbergu, Markoni e Rusoi janë kolona edhe për nacionalitetin arab.

Gjithnjë, bazuar mbi këtë arsytim, cilido që i ka shërbyer njerëzimit, qoftë edhe vetëm në njëren prej çështjeve, është më i dobishëm për nacionalitetin arab, se sa një milionë pasanikë arabë, të cilët e kanë përqendruar interesimin e tyre për të gllabëruar fqinjën e vet, për të shfrytëzuar vëllain e tij, për të ndaluar bashkëkombësit e tij arabë që edhe ata të ndiejnë bukurinë e tokës së tyre, bukurinë e gjuhës së vet, bukurinë e historisë dhe bukurinë e nacionalitetit të tyre.

* * *

Në rezyme të këtij kapitulli dhe të kapitullit të mëparshëm, rezulton se njeriu, nga ana lëndore, përbëhet nga një proces i komplikuar, në të cilin marrin pjesë detet, malet, hapësirat, yjet, dherat, mineralet, shkëmbinjët, bimët, kafshët dhe qindra milionë vjet, kurse nga ana

shpirtërore njeriu përbëhet nga gjithçka që del prej sendeve që u thanë, si dhe prej ideve, mendimeve, shkollave juridike, doktrinave e filozofive që ka prodhuar bashkësia njerëzore në tërësinë e saj. Çdo gjë, që i sjell dobi njeriut nga ana materiale, është prej punës së të gjithë njerëzimit me historinë e tij të gjatë, por edhe të gjitha moralet e tij janë rezultat i punës njerëzore në të gjithë vendet.

Përsëri, në rezyme, përsa thamë më sipër, rezulton se njeriu është nacionalist me cilësinë e tij si pjesëtar i një bashkësie njerëzish që banojnë në një rajon të caktuar të tokës, jetojnë prej një ekonomie të caktuar, që lidhen me një histori të caktuar, që kuptohen mes tyre me një gjuhë të vetme. Këtë bashkësi njerëzish i bashkojnë artet e bukura, të cilat shprehin të vërtetën e tyre të përbashkët. Gjithashtu, rezulton se ky njeri është human me kombësinë e tij, sepse kombësia e vërtetë është një kapitull prej romanit të madh të njerëzimit dhe se kombësia, në raport me kombin, është si tiparet dhe si emri në raport me individin, pra, është kombësia ajo që e dallon njeriun prej vëllait të tij, por në të njëjtën kohë kombësia nuk e ndan atë prej vëllait të vet e nuk e bën që ai të jetë i veçuar prej tërësisë së njerëzve në shkaqet e jetesës së tij. Përsa i përket atyre, që me nacionalitetin shtrembërojnë rrugën e vetme të njerëzimit dhe ndërtojnë teori për ndarjen e nacionalitetit prej njerëzimit, siç bëri Musolini, Hitleri e të ngjashëm me këta të dy, në të vërtetë bënë dhe bëjnë hipokrizinë më të madhe duke shtrembëruar parimin e nacionalitetit, së cilës pretendojnë se i shërbejnë, por që në të vërtetë i bëjnë asaj të gjitha të këqijat. Dëshiroj të pyes njërin prej këtyre dhe të na thotë se çfarë i ka mbetur atij prej nacionalitetit të vet, kur ne e kemi zhveshur atë prej rrobave të punuar në vendin e tij, prej automobilit që disponon e të fabrikuar në një vend tjetër, prej medikamenteve të zbuluara në tjetër vend, prej telefonit, që ai përdor dhe që është shpikur në një vend të katërt, prej librit, që ai mban ndër duar dhe që është shkruar në një vend të pestë, prej shtypshkronjës, që atij i ka ardhur prej një vendi të gjashtë, prej aeroplanit të fabrikuar në një vend të shtatë, prej ideve e mendimeve, që ai mbart në kokën e vet, pavarësisht nga mendimet e tij personale, por që kanë ardhur te ne prej të gjitha brezave e që kanë dalë prej të gjitha vendeve e prej të gjithë popujve.

Ky njeri i zhveshur nga të gjitha këto, mbetet njeri i shkatërruar, që bën thirrje për mëshirë, mbetet një popull i shkatërruar, që ka marrë rrugën e shtrembërimeve, që gjithashtu bën thirrje për mëshirë.

Nacionaliteti mbart tipare që bëjnë të dallojë njerin komb prej vëllezërve të tyre në mbarë njerëzimin. Në të njëjtën kohë, nacionaliteti nuk i ndan ata prej njerëzve të tjerë e nuk ngre ndërmjet tyre mure ndarës, por i integron ata në një unitet gjithëpërfshirës, në kuadrin e të cilit ata japin e marrin mes tyre dhe përfitojnë njëri prej tjetrit. Në këtë kuptim, nacionaliteti është një tullë në ndërtesën e madhe të njerëzimit, është një karvan në lëvizjen e njerëzimit në rrugën e civilizimit dhe jeta e pjesëtarëve të këtij nacionaliteti vegjeton me të gjitha karakteristikat që ata mbartin prej këtij nacionaliteti në mjedisin e reaksionit të ndërsjellë të uniteti njerëzor. Në këtë kontekst, nacionaliteti nuk është qëllim në vetvete, por është thjesht një mënyrë njerëzore, e ndjekur prej bashkësive për të shkuar drejt unitetit njerëzor gjithëpërfshirës. Çdo nacionalitet e harron origjinën e qëllimin e vet njerëzor, megjithëse harresa e tij ka mundësi të jetë për pak kohë harresë vetëm nga ana teorike ose edhe për një kohë të gjatë, por nuk ka mundësi që harresa e tij të jetë nga ana praktike. I gjendur në këtë zgavër, në të vërtetë, nacionaliteti regjistron kundër vetes një etapë degradimi, që e çon atë drejt fanatizmit të urreyer, drejt prapambetjes shterpë në punën për realizimin e vetë objektivave të tij të afërta e të largëta.

Përsa i përket luftës kundër kolonializmit, punës për zhdukjen e injorancës, varfërisë, dominimit të një shtrese mbi një shtresë tjetër, luftimit të padrejtësisë të të gjitha ngjyrave, të gjitha këto janë detyra parësore të nacionalitetit, sepse në radhë të parë ato janë detyra humane.

* * *

Përsa i përket objektivit human të nacionalitetit, në asnjë kohë ai nuk ka qenë më i domosdoshëm nga ç'është në ditët tona. Njeriu i kohës sonë nuk mund të qëndrojë injorant e i mefshtë para fuqisë së

madhe të shkencës, e cila ka mundësi të shkatërrojë globin e të asgjësojë njerëzimin brenda disa minutave; gjithashtu, në këtë gjendje njeriut të kohës sonë nuk i lejohet të mos punojë, për t'i shndërruar këto forca shkatërruese e të frikshme në kapacitete të vëna në shërbim të njeriut e të civilizimit të tij. Por nuk ka ndonjë punë në këtë rrugë, që të mos bëhet në kuadrin e bashkësisë unike njerëzore, për të ruajtur vlerat e kuptimet e saj, i çdo nacionaliteti qoftë njeriu.

* * *

Në historinë e tyre arabët e kanë njohur konceptin e nacionalitetit në kufijtë e tij të shëndoshë. Por si u njohën arabët me konceptin e nacionalitetit?

Shoqata

Fladi

NOCIONI I NACIONALITETIT ARAB DHE PËRMBAJTJA HUMANE

* *Unë nukibraktisvëllezëritngajetesae keqe, aq sa heq dorë ai nga pirja e ujit.*

* *Nukibëhetpadrejtësikohës,ajoecëne unë nuk e shoh, si ai që kalon natën duke i hedhur shokut të metat e veta.*

Urveh bin El-Vàrid

* *Luftanukështëgjëjtetërpërveçasajqë dini e keni shjuar. Dhe ai për atë nuk flet me hamendje.*

Zuhejr bin Ubej Selmà

* *Përfekamdashurinë, kudoqëajoështië shpërndarë. Dashuria është feja e besimi im.*

Ibnul-Arebij

Që në kohët e hershme, arabët kanë dhënë ndihmesën e tyre në civilizimin e në fushën e ndërtimit dhe, nga kjo anë, ata janë si të gjithë popujt e mëparshëm punëtorë: dikush ishte në pararojë se kishte thënë një vjershë, kishte vëzhguar një planet, kishte shpikur një shkronjë ose kishte vënë një numër. Por historia e arabëve të hershëm, në krahasim me historinë e popujve të tjerë, është historia më e mbuluar me shtresa të dendura resh. Megjithëkëtë, edhe aq sa kemi arritur të nxjerrim në dritë prej gjurmëve të tyre të kohës së injorancës së vonë në pragun e daljes së Islamit, zbulon për ne kuptime të shumta nga ai civilizim që ka ekzistuar te arabët edhe gjatë shekujve shumë më të hershëm.

Me të drejtë, gjuha është konsideruar depozita e së kaluarës dhe ruajtësja e shpirtit civilizues, venddepozitimi i mendjeve, fantazive e i çdo gjëje që krijohet. Gjuha arabe e kohës së injorancës, shumë kohë para Islamit, na tregon qartë se ky popull, në të kaluarën e tij ka mbartur koncepte civilizuese dhe cilësi humane, sepse nuk mund të mendohet që gjuha e kohës së injorancës, me metodat, konceptet, përbërësit e saj të arrirë dhe me logjikën e personalitetit që shpreh, të dalë prej një populli që është larg faktorëve civilizues e koncepteve të përparuara. Përveç kësaj, folësit e kësaj gjuhe, ashtu siç kanë ardhur në poezinë e Imrul-Kajsit, Antareh, Zuhejrit e Tafeh ose në fjalimet e Ekthem bin Sajfij Et'temijmij e të Kass bin Sâideh El-Ejâdij apo në proverbat e në fjalët e urta popullore, pastaj në Kur'ânin Kerim e në hadithin profetik dhe në fjalimet e sahabëve, është e pamundur të mendohet, që folësit e kësaj gjuhe të kenë hyrë në civilizim e të kenë përvetësuar shpirtin e diturisë e format e saj, në një kohë që matet me disa pak shekuj. Në të kundërt, folësit e kësaj gjuhe, pa asnjë dyshim, kanë rrënjë shumë të thella në kohët e civilizimeve të hershme, civilizime, që kanë lënë gjurmët e veta në gjuhën, në letërsinë e në vetë folësit e kësaj gjuhe.

Ja se ç'thotë shkurtimisht Xhorxh Zejdani: “Zbulimet arkeologjike përforcojnë mendimin e atyre që janë shprehur për ndihmesën e arabëve në civilizimet e vjetra njerëzore, pasi këto zbulime, të kryera në tokën e Jemenit, kanë nxjerrë në dritë mbetje nga një qytetërim i lashtë, që daton disa dhjetëra shekuj para Islamit. Prej gjurmëve, në rrënojat e

këtij qytetërimi, kanë dalë në dritë pak gjëra, madje aq pak sa nuk vlen të flitet për to, në krahasim me ato që vazhdojnë të qëndrojnë të mbuluara në thellësi të rërës, përveç asaj që ka dalë në dritë prej virtyteve e origjinalitetit të arabit në qytetari e në dituri, çka pohohet nga monumentet arkeologjike të babilonasit e të ashurët. Nëse është e vërtetë, që shteti i Hamurabit shtrihej mbi Babiloninë e mbi të gjithë Irakun gjatë shekullit njëzet para erës së re, patjetër që ky shtet ishte shtet arab.⁽¹⁾ Arabët i parakaluan popujt e tjerë në fushën e qytetarisë e të diturive. Nga dokumentet, që kanë arritur në duart tona, rezulton se arabët parakaluan popujt e tjerë edhe me ligjet e me kodet e tyre. Ligji i Hamurabit është vënë në shekullin e tetëmbëdhjetë para erës së re, domethënë tre ose katër shekuj para ligjit të Musasë. Përveç faktit që ligji i Hamurabit është nga ligjet më të hershme, rezulton se ai ligj përbëhej nga dyqind e tetëdhjetë e një nene, që trajtojnë të gjitha klasat e popullit, të drejtat e gruas e detyrat e saj, martesën, adaptimin, trashëgiminë, etj.

Hamurabistët ose amalikët e Irakut janë të parët që kanë themeluar shkollat për të mësuar fëmijët, në atë mënyrë siç bëhet edhe sot në ditët tona. Në gjetjet arkeologjike të Zibarit janë zbuluar rrënojat e një shkolle për mësimin e fëmijëve. Kjo është hera e parë që ne kemi dëgjuar për ekzistencën e një shkolle të tillë në civilizimin e vjetër, domethënë, para katër mijë vjetësh. Në ato shkolla janë gjetur gurë të gdhendur me mësim për fëmijët, ushtrime aritmetike, lexim, tabela shumëzimi, fjalorë, etj. Gërmuesit kanë zbuluar shumë libra e letra të gdhendura në gur, shumica e të cilave i përkasin Hamurabit; gjithashtu, në këto gdhendje ka para, varëse, probleme matematike, vrojtme astronomike, tekste historie dhe lutje fetare. Prej dokumenteve më të rëndësishme, që vërtetojnë shkallën e lartë të zhvillimit të arritur në atë kohë, është edhe fakti se gruaja gëzonte liri e pavarësi. Gratë e asaj kohe gëzonin të drejtën e ushtrimit të profesioneve, që lidheshin me lapsin, madje një grup i mirë grash ishin sistemuar në shërbim të zyrave e të institucioneve shtetërore.

⁽¹⁾ Xhorxh Zejdani sqaron pikëpamjen e studiuesve në lidhje me rolin e shtetit të hamurabistëve e të origjinës së atij shteti në librin e tij “Arabët para Islamit”, f. 49.

⁽²⁾ Domethënë në gjuhën arabe, siç ishte para katër mijë vjetësh.

Superioriteti i hamuarbistëve ose i amalikëve të Irakut në punët krijuese, në monumentet e civilizimit e të diturive, që ata lanë në trevën që shtrihet ndërmjet lumenjve Tigër dhe Euftrat, nuk kufizohet vetëm brenda kësaj treve, pasi ata e përhapën letërsinë, fenë e ligjet e tyre edhe në Gadishullin Arabik, domethënë në djepin e tyre të parë, veçanërisht në pjesët e banueshme të këtij gadishulli, si: Jemeni, Medjeni e Hixhazi.

Gjithashtu, nga letërsia arabe, që flet për zhvillimin e asaj kohe, është edhe libri i Ej'jubit (Jobit). Mendimi i studiuesve, për këtë libër, është se poeti i vargjeve të këtij libri është arab nga origjina e nga gjuha dhe se këtë libër me poezi arabe ai e ka shkruar gjatë shekullit njëzet para erës së re, domethënë, e ka shkruar pas tërheqjes së hamuarbistëve prej trevës ndërmjet dy lumenjve.

Më vonë këto poezi janë përkthyer në gjuhën hebraike dhe janë numëruar ndër psalmet e shenjta. Origjina arabe e këtij libri ka humbur, ashtu siç ka humbur origjina indiane ose persiane e epopesë **“Kelila e Demne”**. Kur të vërtetohet origjina arabe e librit të Ej'jubit, në fakt, nga studimet e vërtetuesve të fakteve, kjo është vërtetuar, rezulton se arabët i kanë parakaluar të gjithë popujt edhe në fushën e poezisë, sepse libri i poezive të Ej'jubit, është shkruar një mijë vjet para **“Iliadës”** së Homerit dhe me disa shekuj para epopesë indiane **“Mehabharta.”**⁽¹⁾

E sollëm fjalën për arabët e hershëm, për të treguar se arabët kanë kontribut në shërbimin për “njerëzimin”, qëkur ata kanë qenë arabë dhe se ata filluan t'i japin bashkësisë njerëzore qëkur ajo ishte akoma në pelena. Gjithashtu, rezulton se arabët janë *“civilizuar”* para mijëra vjetësh. Është fakt se i civilizuari i shërben njerëzimit në mënyrë të vetvetishme, i shërben me tokën që popullon, me prodhimet që merr prej asaj toke, pastaj i shërben njerëzimit me letërsinë që shkruan, me ligjet e me sistemet e krijuara prej vetë atij populli gjatë brezave dhe prej bashkëkohësve. Të gjitha këto fakte tregojnë për lidhjen e punës së kryer në një zonë të caktuar dhe dhënies njerëzore.

* * *

⁽¹⁾ “Historia e letërsisë së gjuhës arabe”, f. 30-32.

Nëse njoftimet për arabët e kohës së injorancës së tyre të hershme janë pothuajse të mbuluara nga errësira, njoftimet për arabët e kohës së dytë të injorancës së tyre janë më të qarta e më të vërtetuara. Nëse shikojnë njoftimet e shkruara të arabëve të asaj kohe, del qartë se poezia zë vendin e parë dhe se vetë poezia e tyre nuk tregon më pak se vetë gjuha me të cilën janë shkruar ato poezi për civilizimin e tyre, për praktikat e tyre në jetën e zhvilluar shoqërore, për cilësitë e tyre të larta morale, si dhe për përvojat e jetës njerëzore, në të cilat ata vuajtën e ipërjetuan.

Ne jemi të interesuar të mbledhim të dhëna për jetën e arabëve të kohës së injorancës së hershme, ku njeriu ndihet pjesëtar i grupit, të afërmve dhe në të njëjtën kohë i afërm me të gjithë njerëzimin, sepse pikërisht, në këtë lidhje qëndron edhe baza e shëndoshë e nacionalitetit arab.

Dy fjalët **“nacionalitet”** e **“humanizëm”** nuk kanë ekzistuar në fjalorin e kohës së injorancës. Për më tepër, fjala **“nacionalitet”** ka hyrë në fjalorin e arabishtes vetëm në kohën moderne, atëherë kur lindën nacionalitetet dhe për të cilat u formuluan teori e filozofi. Por mos ekzistenca e këtyre dy fjalëve në fjalorin e kohës së injorancës së hershme e asaj të vonë, nuk do të thotë se arabët e kohës së injorancës nuk kanë ndier se ata janë **“komb”** dhe se ata nuk janë **“humanë”**. Gjithashtu, mungesa e këtyre dy fjalëve nuk do të thotë se arabët e asaj kohe nuk kanë përjetuar mendime e veprime, të cilat, nga ana e thellësisë së kuptimeve e me dukuritë që manifestojnë, përbëjnë atë lidhje të ngushtë që ekziston ndërmjet nacionalitetit e humanizmit.

Ndjenja e nacionales te arabët e kohës së injorancës, në radhë të parë, ishte e përqendruar te fisi (kabilen). Nuk do të shkojmë sipas atyre që i cilësojnë ngushtësi këto ndjenja të arabit të asaj kohe, sepse ne mendojmë se parametri matës për këto ndjenja, në lidhje me nacionalitetin, qëndron në shumicën e personave që përbëjnë atë nacionalitet dhe që përfitojnë prej tij. Nëse do të ishte i drejtë cilësimi i tyre, atëherë duhej që, për shembull, ndjenja nationale te suedezi të ishte më **“e ngushtë”**, të kishte kuptim më të ngushtë e të kishte rëndësi më të vogël se ndjenja e një amerikani, për shkak se atdheu i amerikanit është shumë më **“i gjerë”** në krahasim me atdheun e suedezit.

Në të vërtetë, ndjenja e nacionalitetit të arabët e kohës së injorancës ishte e përqendruar vetëm te fisi (kabilen), sepse fisi ishte formacioni i vetëm shoqëror i mundshëm për hapësirën e për kohën që arabët e asaj kohe mund të impononin e të pranonin. Banori i shkretëtirës, në sajë të këtij formacioni shoqëror të vetëm, njihet e ishte adaptuar. Askush nuk e do një diçka me të cilën ai nuk është adaptuar.

Përsa i përket dashurisë, që kishte njeriu i kohës së injorancës për fisin e tij, e thënë ndryshe, për atdheun e tij e për njerëzit e tij, në të vërtetë kjo është dashuri e vërtetë, e pastër dhe fisnike. Sa kalorës janë vrarë në mbrojtje të bijve të fisit të vet dhe sa poetë kanë pasur qëllim kryesor lartësimin e rolit të fisit, të cilit ata i përkisnin. Njoftimet, në lidhje me arabët e kohës së injorancës para Islamit janë shumë më tepër nga sa mund të përmbledhim në një ose edhe në dy libra më vete, prandaj këtu do të mjaftohemi të përmendim vetëm disa fakte, që flasin për ndjenjat e tyre ndaj fisit, ndjenja që shkojnë deri në kufijtë e vetëflijimit në rrugën e fisit.

Poeti i varfër arab Urveh bin El-Verd El-Abesij thotë:

*“Të vdesë Muëtem’mi e Zejdi
e unë të mos betohem për një rrezik,
që edhe unë jam i rrezikuar.”*

Muëtem’mi e Zejdi janë dy njerëz të gjallë prej fisit Abese dhe poeti, me këta dy vetë, ka qëllim gjithë pjesëtarët e fisit Abese, sipas metodës që tregon tërësinë duke emërtuar disa. Në këtë këndvështrim, fjala e tij do të thotë: “Si të vdesë i gjithë fisi Abese? Unë nuk e mendoj veten pa fisin tim, për aq kohë sa jam gjallë. Kush tjetër do të përballonte rreziqet në rrugën e fisit të tij? Kjo kurrë s’mund të ndodhë!”

Prej poezisë së Urveh le të shikojmë edhe këtë tubë vargësh të shkëlqyera, të cilat zbulojnë ndenjen e tij ndaj anëtarit tjetër të fisit, ndjenjë, që, në thellësi të saj, përmban njëherësh nacionalitetin e humanizmin:

“Një pyetëse: *“Ku është i vdekuri?”*
Dhe një pyetës: *“A pyetet i varfëri, ku janë rrugët që ai shkon?
Rrugët e tij mes dy maleve janë të gjera,
kur koprracë për bamirësi ndaj tij janë edhe të afërmit e tij.
Unë nuk i braktis vëllezërit nga jetesa e keqe,
aq sa heq dorë ai nga pirja e ujit.
Nuk i bëhet padrejtësi kohës...
Ajo ecën e unë nuk e shoh,
si ai që kalon natën duke i hedhur shokut të metat e veta.
Erërat zbuluan shtëpinë e komshijes sime.
Dhe unë të mos kujdesem,
që shtëpinë ta mbulojë njëra anë e saj?”*

Në këtë hulli është edhe fjala tjetër e tij: *“Dysbeku im është dysbeku i mikut dhe shtëpia ime është shtëpia e tij.
Nuk më largon nga shoqërimi i tij gazela e maskuar. Unë i flas atij: “Biseda është prej mikpritjes!” Unë e di se ai pas pak do të shtribet të flejë.”*

Ja edhe Antareh, simboli i trimërisë, me të cilin krenohen arabët e çdo kohe. Atij i shkaktojnë dhembje pjesëtarët e fisit Abese dhe e poshtërojnë deri në ata shkallë sa e detyrojnë të thotë nga dëshpërimi: *“Dhe familja ime, me kalimin e ditëve u bë ndihmëse kundër gjakut tim.”*

Ata e detyrojnë të ankohet e të cilësojë pabesinë e tyre me këto fjalë: *“Rreth meje, përveç bagëtive, një bandë. Dashuria e saj fshihet e zëmërimi i saj duket sheshit. Për mua, çdo i afërm është i largët në dashuri dhe çdo mik, në mesin e nofullave të tij, ka urrejtje.”*

Gjithashtu, ata e detyrojnë të thotë: *“Lavdi të madhe ndërtova për ata. Kur të marrë fund lavdia e tyre, ata kanë shembur lavdinë time. Ata më nxirosin e më bëjnë sterrë. Më i keqi i tyre është më i zj se lëkura ime.”*

Unë them: “Ja, Antareh, ai që pësoi prej njerëzve të tij të këqija e poshtërime të mëdha. Pavarësisht nga kjo, ai nuk pushon të ngrejë lart lavdinë e fisit të vet në të gjitha gjendjet e vështira që kalojnë mbi të. Ai krenohet me fisin (kabilen) e tij, vazhdon të ngrejë zërin gjithnjë e

më lart. Ai bëhet theror për fisin e tij dhe e lavdëron atë. Në shumicën e gjendjeve të tij thotë: *“Pasha Allahun, janë shtuar të mirat e abdesëve. Ata kanë arritur të gjitha krenaritë, kanë arritur nderimin më të lartë.”*

Antareh e pohon me zë të lartë lidhjen e tij me njerëzit e fisit të vet, pavarësisht se ata e kishin vënë në pozitë të ngushtë: *“Këshilloj hapur ata që më kanë neglizhuar, edhe pse zemrat e tyre kanë tradhtuar të dashuruarin!”*

Antareh i ndihmon ata në të gjitha gjendjet që kalojnë dhe thotë: *“Nëse më arrijnë, unë ketbehem; nëse më rrethojnë, jam i ashpër; nëse ata gjenden ngushtë, unë ulem poshtë tyre.”*

Dhe Antareh vazhdon t'i mbrojë njerëzit e fisit të tij deri në minutën e fundit të jetës së vet: *“Patjetër, do ta mbroj sqinjën nga të gjitha poshtërsitë. Do të gëzohem me mikun, që më vjen në shtëpi. Do të mbroj kufijtë e fisit tim gjatë gjithë kohës sime, derisa ata të më shikojnë të mbështjellë me qefin.”*

Një hov të këtyllë, në mbrojtje të fisit ose të kombit, në përgjithësi e gjen në karakterin e njerëzve të kohës së injorancës para Islamit e në origjinë të moraleve të tyre sociale. Përshkruesit e attributeve e kanë cilësuar të ngushtë ndjenjën e dashurisë për fisin, duke e mbështetur gjykimin e tyre në mjedisin e ngushtë ku vepronte fisi e në numrin e vogël të pjesëtarëve të fisit. Është e qartë se me këtë cilësim ata kanë goditur rëndë ndjenjat e atdhetarisë dhe sinqeritetin e atyre që i manifestojnë këto ndjenja. Sipas mendimit tonë, goditja, që ata i bëjnë ndjenjave të dashurisë për fisin e për pjesëtarët e fisit, vjen për faktin se këta përshkrues i shikojnë këto ndjenja të dobëta e të kota. Argumenti i tyre, në këtë cilësim, është se njeriu i kohës së injorancës para Islamit vihej në shërbim të fisit të tij vetëm në përgjigje të thirrjes së egoizmit të tij dhe ishte ky egoizëm që e detyronte atë të gjente strehim te njerëzit e tij, që ata ta ndihmonin atë në punët e jetesës së tij e në të gjitha gjendjet që ai kalonte. Kur njeriu i kohës së injorancës para Islamit gjendej larg fisit të vet, cilido të ishte ky njeri, ai do të rikthehej në fisin e vet vetëm nëse jeta për të do të bëhej tepër e vështirë nga të gjitha drejtimet, për shkak të kësaj largësie. Dua të pyes këta përshkrues attributesh: Si dëshirojnë ata prej çdo njeriu, që ai të jetë i lidhur me njerëzit e tij, edhe kur ata bëjnë padrejtësi ndaj tij? Si dëshirojnë ata të ndajnë dashurinë e njeriut për atdheun e vet nga përfitimi që ai ka me këtë atdhe? Në dy kapitujt e

mëparshëm kemi parë se shkak i mjeteve të jetesës është themelor në orientimin e rregullave të përgjithshme të një kombi. Atëherë, si është e mundur, që ne të anashkalojmë në fjalën tonë këtë shkak, në lidhje me njeriun e kohës së injorancës para Islamit, të cilin shkaqet e jetesës e afronin ose e largonin me njerëzit e tij?

Unë mendoj se Husajn bin El-Hum'màm, që ka jetuar në kohën e injorancës para Islamit, ishte më i vërtetë në ndjenjat e tij dhe ishte shumë më i butë për kuptimin e shkakut themelor të lidhjes së njeriut me njerëzit e tij, kur thotë: *“Mbrohuni me oborret e njerëzve të fisit. Në të vërtetë, i pafuqishmi kërkon të mbrohet me të fuqishmin që të ruajnë njëri-tjetrin.”*

Përsa i përket Ali bin Ebù Tàlibit, është bërë e qartë se ai e kishte kuptuar këtë të vërtetë në thellësi të saj, kur është shprehur me fjalë të qarta: *“Vendi më i mirë është vendi që të mban. I varfëri është i huaj në atdheun e vet.”* Atëherë, si kërkojnë ata prej njeriut të kohës së injorancës para Islamit ose njeriut jashtë kësaj kohe, të vazhdojë të jetojë në një vend që nuk e mban atë, ose të qëndrojë në varfëri në mesin e njerëzve të vet si të ishte në kurbetin më të egër?!

Njeriu i kohës së injorancës para Islamit, në sinjeritetin e tij ndaj fisit të vet, nuk ishte larg koncepteve morale fisnike. Madje sinjeriteti i tij ndaj fisit dhe konceptet morale kalorësiake ishin të lidhura fuqishëm e në mënyrë spontane në shpirtin e tij. Në kapitullin e mëparshëm kemi folur në lidhje me poezinë, si shprehësen më të besueshme për të vërtetën e njeriut të kohës së injorancës para Islamit dhe si një regjistër i punëve e i hidhërimeve të tij dhe pamë se si poezia lidhte dy fise armike në konflikt me njëri-tjetrin. Nëse do të shtyhem më tutje në zbulimin e kuptimeve më të largëta që përmban poezia e kohës së injorancës para Islamit, do të shohim si i lidh poezia dy të armiqësuar, që lëshojnë helm e mlllef për njëri-tjetrin dhe si ajo i bashkon zemrat e tyre. Pa ngurrim mund të pohojmë se në kuptimet që shpreh ajo poezi, ne shikojmë shembuj të moraleve më të larta dhe se këto morale, në përgjithësi, janë arabe, por në të njëjtën masë janë edhe specifike fisnore. Gjithashtu, ato janë humane, gjithëpërfshirëse, por në të njëjtën masë janë edhe specifike arabe.

Njeriu i kohës së injorancës para Islamit i thurte lavde fisit të vet për

moralet e larta që kishte trashëguar prej tij, si: bujarinë, besën, ruajtjen e fqinjët, shenjtërinë e besës së dhënë, ndihmën e shpejtë për atë që kërkon të ndihmohet, vullnetin e lartë, zgjuarsinë, gojëtarinë, mendimin e bukur e durimin. Duke i thurur lavde vlerave të fisit të tij, në të vërtetë, njeriu i kohës së injorancës para Islamit i thurte lavde vlerave arabe me argumentin se të gjitha fiset arabe ishin pjesëmarrëse në thurjen e këtyre lavdeve nëpërmjet takimeve që ata kishin nëpërmjet poezisë. Në të njëjtën kohë, njeriu i kohës së injorancës para Islamit i thurte lavde vlerave të pastra humane. Me këto vlera ai shtrihej në të gjitha dimensionet e përgjithshme humane, me dëshirën që të impononte praninë e këtyre vlerave si shembuj absolutë.

Prirja fisnore-arabe-humane, e vetme në shpirtin e njeriut të kohës së injorancës para Islamit, si dhe moralët e tij të larta, prodhuan atë lloj letërsie humane aq të përhapur gjatë kohës së injorancës. Ajo ishte një letërsi, në të cilën unifikohen ndjenjat kombëtare territoriale dhe konceptet gjithëpërfshirëse humane, në mënyrë aq kompakte, siç është kompaktësia e uniteti i një sendi në vetvete.

Poezia e abesiuat Antareh është një prej modeleve më të bukura të shpirtit human arab të kohës së injorancës para Islamit. Këtu do të mjaftohemi të bëjmë një paraqitje të shpejtë vetëm të disa prej modeleve të asaj poezie, që rrotullohet në orbitën humane arabe, për faktin se poezia e kësaj kohe, për të cilën po bëjmë fjalë, sillte shembuj të moraleve në mënyrë të drejtpërdrejtë. Ne nuk do të bëjmë asnjë koment mbi këto modele, sepse komentimi më i arrirë, në lidhje me poezinë e asaj kohe, është vetë përmbajtja që ato kanë.

*“Kundërshtoj shpenzimin e kohës që nuk kundërshtohet,
përballoj shkëputjen e lidhjeve,
këshilloj hapur ata që më kanë braktisur,
edhe pse zemrat e tyre kanë tradhtuar të dashburuarin!
Ata numërojnë të shara për mua,
për shkak të ngjyrës sime të zezë
Por bardhësia e vetive të mia e shuan të zezën!”*

* * *

*“Ditën e shpërndarjes japim atë që kemi.
Tokën e mbushim me bamirësi e bujari.
Jam mbrojtës i fqinjit kudo që të gjendem.
Unë respektoj veten edhe kur ata poshtërojnë pozitën time.”*

* * *

*“Jam luani i egër me atë që turret mbi mua.
Reagimi im ndaj tij është cilësi që do të përmendet në kohë.”*

* * *

“Dëgjoni, i nderuar, le të jetojë fqinji im!”

* * *

*“Bënë padrejtësi.
Ata kërkojnë vrasjen për padrejtësinë që më bëjnë
edhe për mundimin që më dhanë.
Por unë nuk resht.”*

* * *

*“Mos më mëko ujin e jetës si kostum,
por më jep të pi krenari nga kupa e hidhur e pemës së ferrit.
Uji i jetës për kostum është si ferri
dhe ferri me krenari është pozita më e mirë.”*

* * *

*“Luftomëni mua, o prapësi të natës!
Herë nga e djathta ime dhe herë nga e majta ime,
ti prapësi më provo mua në armiqtësinë e në mllëfën tim!*

* * *

*Ti prapësi, pasha Allahun,
kurrë nuk merakosesh për hallin tim!
Vullneti im është më i fortë se shkëmbi,
më i fortë se rrënjët e maleve.”*

*“Ul sytë sa herë shoh fqinjën time,
derisa fqinja ime të hyjë në strehën e saj.”*

* * *

*“Jam i vendosur të vdes e do të vazhdoj të jem
derisa me atë të arrij ushqimin më të mirë,
Ja armata, hoqi dorë dhe shikojnë njëri-tjetrit.
Të mirën prej atij që ka shumë dajallarë e xhaxhallarë.”*

* * *

*“Ti moj, më lavdërove me ato fjalë që ke mësuar,
se unë kam sjellje të butë,
kur nuk më bëhet padrejtësi.
Por kur më bëhet padrejtësi, kapërcimi im është trimëri.
E hidhur shija e tij si shija e tëmthit.
Në të vërtetë, pasurinë time konsumoj,
por nderi im është i madh e nuk plagoset.
Kur zgjohem nuk jam më pak se vesa...
Ti i di cilësitë, karakterin e angazhimit tim.”*

* * *

*“Prej të mëdhenjve kërkova një pozitë,
me meritën time dhe jo me nënën ose me babën tim.”*

* * *

*“Jeto nën hijen e krenarisë vetëm një ditë
dhe jo nën poshtërim një mijë vjet.”*

* * *

*“Ne ia shtruum ushqimin njëri-tjetrit pa qenë të uritur
dhe ata i ngopëm me tehun e shpatave e me majat e ushtave.”*

* * *

*“Nata ngjan me ngjyrën time,
por unë, me punën time
jam më i ndritur se zbardhja e mëngjesit.
Kuajt e mi janë si unë,
baba e nëna ime janë tehu i shpatës sime
dhe sytë e mi kur pyetem për origjinën.”*

* * *

*“Patjetër do të ruaj veten nga tundimi i epsheve,
derisa të shikoj se jam i mbrojtur e njeri i besës.”*

* * *

*“Nëse jam i zi, parfum është ngjyra ime.
Për të zezën e lëkurës sime s’ka ilaç.
Puna e ligë është larg meje,
aq sa largësia mes tokës e hapësirës së qiellit.”*

* * *

*“Nuk e mban urrejtjen ai që hyp pas pasurisë
dhe nuk lartësohet ai që për karakter ka zemërimin.
Në të kaluarën kam ruajtur devetë e tyre,
kurse sot ruaj kufijtë e tyre sa herë që fryjnë erërat.
Nëse ata e quajnë mangësi që jam i zi,
kejo për mua është origjinë.
Do të jetë dita e shkatërrimit kur të më humbë origjina.”*

* * *

Të tilla pjesë të zgjedhura nga poezia e Antarehit tregojnë për konceptet humane që përbante letërsia e kohës së injorancës para Islamit, koncepte që merrnin start prej mjedisit arab, por që nuk kufizoheshin vetëm në këtë mjedis. Si poezia e Antarehit është edhe poezia e Imrul-Kajsit, Tarfeh bin El-Abd, El-Aëshà, Adij bin Zejdit dhe e poetëve të

tjerë të kohës së injorancës. Më sipër kemi përmendur pak gjëra në lidhje me poezinë Urveh bin El-Verd dhe kemi treguar dëshirën e madhe të autorit të kësaj poezie në mbrojtje të njerëzve të vet, kurse tani le të flasim për brendësinë e kësaj dëshire, për nacionalitetin, për prirjen e njeriut për të shkuar drejt vëllezërve të tij njerëz si një prirje e pastër humane.

Dhe tani për ty ato ballkone arabe njerëzore, mbi të cilat qëndron El-Aëshà, duke biseduar me Ib Samuelin:

“Bëhu si Samueli kur atë e rrethoi Hemami.

Me një batalion si një pjesë e natës ecën.⁽¹⁾

Kur atë e ngarkon fjala ime me poshtërim, unë i them atij:

“Thuaj ç’të duash, unë do të bëj të dëgjojë Hari.”⁽²⁾

Ai tha: “I qarë e i pabesë ti je, prandaj zgjidh mes të dyjave.”

Në këto të dyja nuk ka shans për zgjedhësin..⁽³⁾

Nuk dyshoi gjatë, pastaj i tha atij:

“Vrite robin tënd! Unë do të ndaloj sqinjnin tim!”⁽⁴⁾

Ai tha: “Nuk blej turpin me një punë të nderuar!

Në këtë botë ai preferoi nderimin mbi turpin!”

Prej vlerave absolute emotive dhe logjike, me të cilat lidhet ekzistenca arabe e kohës së injorancës para Islamit me ekzistencën humane gjithëpërfshirëse, janë perlat e poezisë, me të cilat njeriu i kohës së injorancës ka shprehur qëndrimin e tij ndaj bujarisë së natyrës, jetës, vdekjes dhe ndaj së ardhmes e së mirës ose së keqes së kësaj ekzistence. Nga këto poezi perla kemi edhe fjalën e Tarfeh bin El-Abd:

“O mbajtës i mbulesës së gojës, unë e arrita luftën

që të jem prezent në kënaqësitë!

Ti do të qëndrosh me mua!

Nëse nuk mund ta sprapsësh qëllimin tim,

më lër mua të filloj me atë që kam në dorë.

(1) Me Hemamin ka qëllim komandantin e ushtrisë që kishte rrethuar Samuelin, kurse me fjalën “ecën”, do të thotë: ecën ngadalë për shkak se janë shumë.

(2) Me Harin ka qëllim El-Hârith bin Dhâlimin, komandantin e ushtrisë rrethuese.

(3) Me fjalën “i tha atij” ka qëllim komandantin El-Hârith.

(4) “dyshoi”, domethënë dyshoi në punën e tij, prandaj mendoi si në mëdyshje.

*Sikur ato të tria të mos ishin prej kënaqësive të të riut,
pasha punën tënde,
ata nuk janë mbledhur qysh kur më erdhën për vdekjen tënde!⁽¹⁾
Ato kanë ndier para meje shijen e një gllënjike,
si uji që mbetet në dorë, kur ngjitesh lart, etja të shtohet.
Si ulërime e ujku të egërsuar kur kërkon burimin e ujit,⁽²⁾
mëshirë thërret i huaji i mënjanuar.
Shkurtimi i ditës së qëndrimit dhe qëndrimi është çudi
me ecjen e rëndë nën tendën e ngritur mbi shtylla.⁽³⁾
Fisniku njom fytyrën me ujin e jetës së tij.
Ti do të mësosh,
nëse ne vdesim nesër, kush prej nesh është i etur?⁽⁴⁾
Shikoj varrin e koprracit me pasurinë e vet,
shkatërruar si varri i të humburit në papunësi.⁽⁵⁾
Shikoj numrin e të vdekurve
e nuk shikoj larg të nesërmen.
Sa afër është e sotmja nga e nesërmja!⁽⁶⁾
Shikoj jetën që pakësohet çdo natë si thesari
dhe jo ditët që s'pakësohen e ditët që s'mbarohen..."*

(1) Kur ata, që më vizituan, shkuan të dëshpëruar për jetën time, domethënë për vdekjen time.

(2) Kuptimi i vargjeve: Cilësia e dytë në kënaqësinë e të riut do të thotë: kënaqësia që ndiej kur nxitoj të gjendem në shërbim të atij që është strehuar te unë e që më kërkon ndihmë. Unë ndiej mëshirë kur dëgjoj zërin e tij që thërret me të madhe si zëri i ujku të egërsuar në kërkim të ujit.

(3) Kuptimi: Cilësia e tretë është të bisedoj me një grua të bukur e të njomë brenda një tende të ngritur me shtylla, në një mëngjes me qiell të vrenjtur, që nuk më mundëson të dal për misionet e ndihmës së shpejtë.

(4) I eturi thotë: "Jam fisnik, njom veten gjatë gjithë jetës dhe nesër ti do të mësosh se cili prej nesh është i etur."

(5) Në tekst fjala "koprrac" ka ardhur me fjalën "neh'hàm", që do të thotë: Njeri që ka kujdesin më të madh për të grumbulluar sa më shumë pasuri.

(6) Në kuptimin, nëse nuk vdes ditën kur është e thënë të vdesësh, patjetër do të vdesësh të nesërmen, por edhe nëse sosja e jetës shtyhet për të nesërmen, përsëri e nesërmja është afër, për shkak se e sotmja është afër së nesërmes.

Për konceptet e përgjithshme nga ku merr start njeriu i kohës së injorancës para Islamit drejt horizonteve humane, tregon edhe poezia e Hâtem Et'tâij:

*“Mâvij, pasuria është vajzë lozonjare që shkon.
Prej pasurisë mbeten bisedat e kujtimet.”⁽⁷⁾
Mâvij, unë nuk i them ndonjë hypësi:
“Largohu prej pasurisë sonë të pakët!”
Mâvij, nuk më duhet pasuria pa vajzën!
Kur ajo një ditë merr frymë me vështirësi
e i ngushtohet zemra,
unë nuk kursej pasurinë për të bërë diçka.
E para është furnizimi për rrugë dhe e fundit rezerva.
Me pasurinë lirohet i pasuri e ha të mira.
Atë nuk e tundojnë as gotat e as vera.”⁽⁸⁾*

Prej liberalizmit të mirë të kohës së injorancës ndaj humanizmit, është edhe thirrja e ngrohtë për paqe mes njerëzve, që shihet në komentet e Zuhejr bin Ebû Selmâ, është thirrja drejtuar për pajtimin e zemrave dhe neveria për luftën e mjerimet që ajo sjell.

* * *

Ja kështu lidheshin vlerat nacionale arabe në metodën e vet të kohës së injorancës para Islamit me vlerat humane nga ana e burimit dhe e qëllimit më të lartë. Por kjo lidhje arabe i forcoi verigat e saj mbajtëse vetëm pas Islamit, i cili, që ditën kur doli, në të njëjtën kohë, vuri theksin në esencën e vetive që përmbante personaliteti arab.

⁽⁷⁾ Mâvij, zëdhënësi i fisit Merkhâm, në origjinë është Mâvijeh dhe në kohën e injorancës para Islamit ishte emër gruaje.

⁽⁸⁾ Do të thotë: Nuk e shpenzon këtë pasuri as në kumar e as në pije, por e shpenzon për punë të fisnikërisë njerëzore.

Universalitetin e këtij personaliteti, pastërtinë e koncepteve në lidhjen e ndërsjellë të nacionales me humanitaren, shprehjen e thellë të dëshirës së personalitetit arab, të lidhur në vetvete e në natyrën e tij në kohë e në hapësirë me personalitetin njerëzor në përgjithësi, i jep nacionalitetit arab një hapje, marrje-dhënie të njëkohshme.

Përsa i përket linjës së përgjithshme, mbi të cilën ka ecur nacionaliteti arab pas Profetit, në shumicën e etapave, ka një orientim human, por herë-herë është përplasur me fanatizmin, që tashmë gjendej i ndrydhur në brendësi të atyre që synojnë të përfitojnë për interesa personale, përfshirë sundimtarë, guvernatorë, akaparues e të tjerë që shkojnë pas tyre, të cilët gjenin mbështetje në fanatizmin fisnor. Është fakt se çështja e fanatizmit ishte një ndjenjë e lënë peng nga disa periudha historike, prandaj detyrimisht edhe është shfaqur gjatë atyre periudhave.

Gjithashtu, prej dukurive të orientimit arab në rrugën e humanizmit, janë edhe shkencat e dituria, që arabët, gjatë historisë së tyre të gjatë, kanë marrë prej popujve të huaj. Prej dukurive të këtij orientimi janë edhe ato që prodhuan arabët nga këto shkenca e dituri, si dhe më pas dituritë që arabët morën prej grekëve të vjetër, hindusëve e persianëve. Në këtë drejtim, arabët janë mesazhierë të civilizimit njerëzor, civilizim që bashkon vlerat arabe-humane me dituritë humane të joarabëve.

Gjithashtu, prej dukurive të këtij orientimi është edhe liria e mendimit, e fjalës dhe e besimit që arabët praktikuan në disa periudha të historisë së tyre. Dëshmitë për këto fakte janë aq shumë, sa nuk mund të numërohen. Gjithashtu, është fakt se prej cilësive më të bukura të kësaj tolerance në historinë tonë arabe të asaj kohe, është bashkëjetesa vëllazërore në shoqërinë arabe ndërmjet myslimanëve e jomyslimanëve, në një kohë kur shoqëritë ishin bërë arena të përgjakshme ndërmjet përfaqësuesve të rrymave të ndryshme e të doktrinave të kundërta.

Gjithashtu, prej këtij orientimi është edhe asimilimi që i bënë arabët shumë prej ideve të mendimtarëve humanistë, si dhe besimi i tyre në vlerat absolute që u vinin prej filozofëve, megjithëse nuk ishin as të kohës e as të hapësirës së tyre, pasi arabët nuk e përfytyronin personalitetin e tyre ndryshe veçse të lidhur me personalitetin e atyre filozofëve;

gjithashtu, arabët nuk e përfytyronin të vërtetën, nëse ajo nuk ishte e lidhur me burimet botërore të kësaj gjithësie të gjerë. Me kalimin e kohës, arabët i bënë këto personalitete e këto burime të huaja kolona të mendimit të tyre, të personalitetit e të nacionalitetit të vet. Ibn Sijnà dhe Fàràbiu, për gjithçka që ata dhanë për njerëzimin, nga ana e kombësisë ishin një përzjerje mes arabëve e grekëve të vjetër; gjithashtu edhe mendimet e Ibn Rushdit, që ishte një hije e Aristotelit ose Ebù Bekr Erràzij, Ibn Khaldùni, vëllazëria sofiste dhe Ebul-Alàe El-Muarrà, nuk ishin gjë tjetër veçse tubë prej diturive humane të përgjithshme dhe ndjenjash njerëzore të shkruara në shabllonë të nderuara arabe.

Gjithashtu, prej dukurive të këtij orientimi është edhe fakti që arabët, në historinë e tyre, kanë pranuar në radhët e tyre çdo njeri, të cilin konditat e kishin shtyrë të qëndronte në tokën e tyre dhe më pas të përshtatej e të integrohej në bashkësinë arabe. Më sipër kemi treguar se poetët e mëdhenj të letërsisë arabe, si: Ebù Nev'vâsi, Ibn Rumi'ji dhe Ebù Temàmi, nga origjina nuk ishin arabë, por që u bënë arabë me zemër, me gjuhë e me emocionet e tyre. Në këtë mundësi të arabëve për të pranuar joarabët, ka gjurmë të qarta të Islamit e të prirjes së tij mbarënjëzore, pasi Islami hedh poshtë preferencën e një njeriu mbi një tjetër, për shkak të origjinës e të gjendjes shoqërore. Islami e vlerëson njeriun vetëm sipas punës e meritës. Gjithashtu, parimet islame e ndërtojnë konstruktin e shoqërisë vetëm mbi koncepte humane, në të cilat nuk ka vend për ndarje racore.

Prej dukurive më të larta njerëzore në orientimin arab gjatë historisë, janë edhe revoltat e ndërgjegjshme në shpirtërat e individëve e të grupeve për të kërkuar drejtësi shoqërore dhe shpërndarjen e pasurive mbi bazën e nevojës e të aftësisë. Këto revolta, herë morën formë mosbindjeje e kundërshtimi të urdhrit dhe herë të tjera formën e një revolucioni të mirëfilltë. Shumë prej atyre të revoltuarve kanë ndjekur teori filozofike që mbështetnin objektivat e tyre e që bënin thirrje për realizimin e kërkesave të tyre. Në të njëjtën kohë, të shumta ishin edhe veprimet e mbretërve e të pushtetarëve që kërkonin nënshtrim, ashtu siç ishin të shumtë edhe personat e rëndësishëm, të cilët ndërhynin me

dëshirën e vet për të shikuar me drejtësi e me preferencë personale marrëdhëniet mes masave e sundimtarëve.

Është e mjaftueshme për lexuesin të lexojë jetëshkrimin e Ebù Dherr El-Gaf’farij’jit, që të njihet me forcën që mori kjo prirje humane, domethënë nacionaliteti i shëndoshë në duart e arabëve, ashtu siç është e mjaftueshme për lexuesin të njihet edhe me jetëshkrimin e Ymer bin Abdul-Azizit, që të njihet me zbatimin e drejtësisë. Dhe tani shiko fjalën me të cilën iu drejtua Jezijd bin Velijdi njerëzve ditën që zuri fronin e hilafetit. Fjala e tij ishte në përgjigje të ndjenjave të grupit që shtypi emevitë, të cilët kishin shkaktuar varfëri të madhe, kishin kryer masakra masive e kishin kryer veprime, që nuk ishin pjesë e ndjenjës së shëndoshë nacionale, duke bërë që njerëzit të ishin të shtypur e të uritur. Ja se ç’tha Jezijd bin Velijdi: *“O njerëz! Detyra ime për ju është që unë të mos vë gur mbi gur, as tullë mbi tullë, as të bëj të rrjedhë një lumë, as të mos gropos në tokë thesare me pasuri, as të martoj njeri e as t’i jap dikujt fëmijë! Nuk do të çoj pasurinë nga njëri vend në tjetrin pa marrë fund varfëria e gjendja e keqe në këtë vend. Nëse do të kemi teprica, vetëm atëherë do ta çoj tepricën në atë vend që vjen pas vendit tuaj për nevoja të ngutshme.”*

Në këtë fjalim të Jezijdit që atij ia imponoi bashkësia, ushton jehona e fjalëve të halifëve të udhëzuar dhe thirrja e Ebù Dherrit.

Përsa i përket historisë arabe të lëvizjeve të merxheive, karamitëve, ismailitëve dhe kryengritjeve të shij’ave, ato ishin shpërthime spontane të shpirtit arab, të shkaktuara nga horizontet e ngushta e nga faktorët që kufizonin aktivitetin e tyre, ishin shpërthime që shpesh janë keqinterpretuar ose është shtrembëruar kuptimi që ato kishin. Gjithsesi, në motivet e në qëllimet nga të cilat orientoheshin këto lëvizje, ato ishin lëvizje të mirëfillta humane. Për të treguar humanizmin e motiveve e të qëllimeve të lëvizjeve revolucionare, që kanë ngjarë në historinë arabe, do të mjaftohemi me një ekspozitë të shkurtër të asaj që ka thënë Pandeli Xheuzij në lidhje me ismailitët: *“Ndër kërkesat sociale më të rëndësishme, që ismailitët futën në programin e tyre, ishin: Barazi mes dy sekseve; Anulimi i pronësisë mbi tokën dhe shpërndarja e tokave falas për ata që kishin nevojë për tokë. Këtu duhet shtuar se ismailitët janë të parët që kanë mbrojtur idenë e vëllazërimit*

të vërtetë, jo vetëm ndërmjet myslimanëve, por mes të gjithë njerëzve, pavarësisht nga kombësia e nga feja që ata praktikojnë, domethënë vëllazërim i ndërtuar mbi kërkesa logjike të shëndosha.”⁽¹⁾

Para se të mbyllim këtë fjalë të shkurtër rreth nacionalitet arab dhe të vlerave humane që ai përmban, po sjellim fjalën që ka thënë njëri prej mendimtarëve joarabë: “Madhështia e arabëve ishte në brendësi të aftësive të tyre për të thithur trashëgiminë ideore të popujve me të cilët patën kontakte. Arabët morën prej diturive të grekëve të vjetër njohuri rreth matematikës e mjekësisë. Ata u vunë të punojnë me durim e me ngulm në rrugën e zhvillimit të ngadaltë e të përshtatjes praktike. Prej hindusëve ata përfituan numrat, pa të cilët nuk mund të veprohet, morën formën e mendimit algjebrik, pa të cilën kurrë nuk do të kishin mundur të mëvonshmit të ndërtonin mbi themelet që vunë grekët e vjetër. Në shekullin e dhjetë, arabët e Spanjës ndërtuan një kulturë, në të cilën shkenca nuk ishte vetëm madhështi, por ishte shkencë që u zbatua mbi arte e mbi mjeshtritë e domosdoshme për jetën shkencore. Në tërësi, arabët e shekujve të mesjetës u bënë përfaqësues të mendimit shkencor dhe të jetës industriale, fusha të cilat, në ditët tona, sipas mendjeve tona, i përfaqëson Gjermania moderne.”⁽²⁾

* * *

Këto prirje humane, që njohën arabët në vendet e tyre të ndryshme, kanë ndjekur e kanë mbështetur njëra-tjetrën në linjën e përgjithshme historike, mbi të cilën kanë ecur arabët. Madje këto prirje, në periudha të gjata e të shumta nga jeta e historisë, i janë kundërvënë tiranisë e monopolizimit, të përfaqësuara me klasën e pushtetarëve, pasanikëve e feudalëve, klasë që ka dashur të sundojë njerëzit, t’i mposhtë ata dhe të ketë prej tyre robër, që të sillnin dobi vetëm për ta. Prej rezultateve

⁽¹⁾ Me shkurtime prej librit “Historia e lëvizjes ideore në Islam”, f. 157-158, botime, shtëpia botuese “Errevâie”, Bejrut.

⁽²⁾ “Formimi i mendjes së re” i autorit Randal, f. 314.

të pashmangshme të sundimit të bijve të kësaj klase, ka qenë vuajtja nga uria e bashkësive të tëra arabe gjatë kohës që ata kanë qarkulluar sundimin mes tyre. Shumë bashkësi arabe, nën sundimin e kësaj klase, janë detyruar të kalojnë një jetesë me kufizime të shumta materiale. Megjithëkëtë, nuk kanë reshtur të merren edhe me punë mendore. Gjithashtu, prej rezultateve të pashmangshme të sundimit të kësaj klase, padyshim bën pjesë edhe e keqja e madhe që këta sundues i kanë sjellë nacionalitetit arab, duke i bërë të këqija materiale e shpirtërore njerëzve, prej të cilëve përbëhet bashkësia arabe, te të cilët shpresat dhe qëllimet ishin përqendruar në shpresa e në qëllime njerëzore, pra, në qëllimin më të lartë të çdo nacionaliteti.

* * *

Por më e bukura, që mund të thuhet shkurtimisht, për prirjen humane të nacionalitetin arab, në shumicën e periudhave të tij historike dhe pastaj në atë që është detyrë të përvetësohet e të merret prej humanizmit të kohës moderne, është fjala që ka thënë Ali bin Ebù Tàlibi: *“Njeriu është vëlla i njeriut, mendon për të dhe i plotëson atij nevojat.”*

Ja edhe disa vargje nga Ibn Arebij’jit:

*Për fe kam dashurinë,
kudo që ajo është shpërndarë.
Dashuria është feja e besimi im.*

Përsa i përket Ali bin Ebù Tàlibi, pa asnjë dyshim, ai është kolonë e madhe e këtij nacionaliteti. Por si ishte kjo kolonë?

ALIU, FORMULA BOTËRORE E PERSONALITETIT ARAB

* Në personalitetin Ibn Ebû Tâlibit përfsihben sfida të shumta. Ai sfidon urrejtjen me dashurinë, kompleksin e thjeshtësisë, ngurtësimin me revolucionin, tregtarin me njeriun, hipokrizinë me sinqeritetin dhe vdekjen me jetën, derisa duket sikur ai është toka e dashurisë që vërteton stinët e veta e nuk mashtrohet.

* Ibn Ebû Tâlibi kundërhipokritëve, të cilët lakmojnë t'u vijë rehatia siç u vjen silazhi kafshëve të lidhura nën hije, është më i ashpër se furtuna, më gjëmues se bubullima e më i shpejtë se rrufeja.

* Ibn Ebû Tâlibi përsosinacionalitetin arab me orientimin e politikës vetëm në interes të popullit, me sakrificën e vetëflimit në rrugën e njeriut.

Tashmë për ne u bë e qartë se nacionaliteti, në natyrën e tij, është human, domethënë është human me përbërësit e tij, me rrugën që ndjek e me objektivat që ka. Gjithashtu u bë e qartë se nacionaliteti është një tullë në godinën e madhe njerëzore ose një melodi në simfoninë njerëzore. Ne pamë se nacionaliteti, pa përmbajtjen e tij humane, nuk është asgjë ose është një melodi që qarkullon dhe që patjetër duhet të heshtë ose një send, që ka devijuar nga platforma e jetës nga rruga e saj e drejtë. Një nacionalitet i tillë, shumë shpejt do të hapë varrin e tij me duart e veta, ashtu siç qe rasti me nacionalitetin gjerman, pasi ashtu e deshi të ishte atë filozofia hitleriane, ose siç qe rasti me nacionalitetin italian, të ndërtuar sipas asaj forme që e mendoj Musolini.

Gjithashtu, për ne u bë e qartë se nacionaliteti arab, në kohën e injorancës para Islamit e në Islam, ruajti shumë prej koncepteve të tij humane të shëndosha në kuadrin e shekujve nëpër të cilët ai kaloi, si dhe në kuadrin e mundësive ekzistuese në ato shekuj. Sa herë që nacionaliteti arab është larguar nga linja e drejtë humane, në disa periudha të historisë së tij, në të është shtuar tirania dhe shtypësit, pushtetarët, të pasurit e feudalët janë bërë më të ashpër në grabitjen e ushqimit të masave, derisa e lanë bashkësinë arabe në një gjendje kolapsi ekonomik që ngjallte frikë. Ishte e natyrshme që këtë kolaps ekonomik ta ndiqte inercia mendore, ngurtësimi shpirtëror, kontraksion në morale dhe zhytja në injorancë e në intolerancë të të gjitha formave.

Kjo ndeshje mes fanatizmit të lindur prej dëshirës, për të ruajtur privilegjet materiale ose prej lakmisë për të pasur privilegje e përfitime dhe mes koncepteve humane të orientuara kah e mira e përgjithshme, është shumë e hershme në historinë arabe, por mendoj se dy periudhat më të rëndësishme të kësaj ndeshjeje ishin: e para në fillimet e kohës së thirrjes islame dhe e dyta në kohën e Ali bin Ebù Tàlibit. Këto dy periudha u përshkuan nga një luftë e ashpër për reformë sociale, që synonte heqjen e varfërisë me të gjitha mjerimet që ajo sjell nga pas prej shpinës së komunitetit e rënien e tij shpirtërore e morale dhe të luftës për sigurimin e privilegjeve materiale klasore, që donin të arrinin me rrugë sa më të lehta klasa e shtetarëve, të pasurit dhe paria.

Përsa i përket fillimit të kohës profetike, është fakt se thirrja për reformë sociale, që kishte qëllim Profeti dhe që mbështetej, në radhë të parë, në faktorë materialë, i ndau njerëzit në dy pjesë: në armiq të Profetit, në pararojë të të cilëve qëndronin të pasurit e paria dhe në përkrahës të Profetit, në pararojë të cilëve qëndronin të varfrit e njerëzit e thjeshtë. Rreshtimi i të pasurve në radhën e kundërshtarëve të thirrjes islame dhe prirja e të varfërve në përkrahje e në ndihmë të kësaj thirrjeje, ishte një veprim që erdhi spontanisht dhe aspak me urdhër, por ishte ose mohim (kufër) ose besim (ijmàn), thënë ndryshe ishte një ndeshje mes parisë e njerëzve të punës, ndeshje që arriti kulmin e ashpërsisë në kohën e një hopi historik në shoqërinë arabe.

Nga leximi i Kur'anit, hadithit profetik dhe jetëshkrimit të Profetit, lexuesi mëson se varfëria në të cilën u lind e u rrit Muham'medi, ishte për shkak se ai mbeti jetim, si edhe të gjendjes së dobët ekonomike që ai gjeti në shtëpinë e ungjit të vet Ebù Tàlibit. Profeti shihte edhe pasurinë mëkatore në të cilën notonin ungjit e tij të tjerë, si Ebù Lehebi, të cilit **“nuk i bëri dobi as pasuria e as ajo që fitoi.”** (sure “M’ased”, ajeti 2), ose ungji tjetër Ab’bàsi, që kishte grumbulluar pasuri të madhe me anë të kamatës. Këto dy çështje, nga njëra anë varfëria e tejskajshme dhe nga ana tjetër pasuria e madhe, e shtynë Muham'medin të meditojë gjatë në shkakun e këtij diferencimi në të varfër e në të pasur mes katër vëllezërve në një familje të vetme, dy vëllezër të varfër: babai i tij e xhaxhai Ebù Tàlibi dhe dy vëllezër të tjerë të pasur: Ebù Lehebi e Ab’bàsi. Këto dukuri e shtynin Muham'medin të meditonte në lidhje me burimet e këtij diferencimi vetëm në një qytet e vetëm në një familje. Me mendjen e tij të shquar, Muham'medi arriti të zbulojë konfliktin social që ekzistonte në qytetin e tij ndërmjet klasës së pasur dominuese dhe klasës së varfër, që s’kishin asnjë përkrahje. Prandaj edhe thirrja e tij fillon me kërcënimin për pasuritë e të pasurve, pasuri të vëna nëpërmjet padrejtësisë, mëkatit, akaparimit, shfrytëzimit të të varfërve. Muham'medi u bën thirrje klasave të dhunuara nga padrejtësia dhe lufton për të dhunuarit me të gjitha rrugët e mënyrat që atij i lejonte koha në të cilën ai jetoi.

Ja se ç’thotë Bendeli Xheuzij: “Arma e Profetit, në këtë luftë civile, zjarrin e së cilës e ndezi ai vetë, sidomos gjatë periudhës së qëndrimit të tij në Mek’kë, ishte e njëjta armë që kanë përdorur reformatorët e kohëve të kaluara, si: Sokrati, Buda, Zeradeshta, Mesijhu e të gjithë profetët semitë, të cilët ai gjithmonë i ka ndjekur e i ka përfaqësuar në të gjitha etapat e jetës së vet. Që nga dita kur filloi kumtimin e thirrjes, ai vazhdoi të luftojë me këtë armë edhe kur atij i buzëqeshi fitorja. Arma e tij e vetme nuk ishte gjë tjetër veçse fjala e sinkertë e thirrjes që ai bënte. Me thirrjen e tij Profeti kumtonte dashamirësi e mëshirë, por bën edhe përbetime e kërcënime, pa u frikësuar nga kërcënimet e nga mundimet e shumta që u detyrua të përballonte dhe pa u tërhequr nga rruga e thirrjes për shkak të sharjeve e të fyerjeve. Në të gjitha situatat, Profeti vazhdon të kuptojë fjalën e vërtetë edhe nëse ajo ishte kundër interesit të tij e kundër interesit të njeriut më të afërm të tij. Ja ungji i tij, Ebù Leheb, i dalluar për armiqësinë e tij të ashpër kundër Profetit, lodhet shumë vetëm e vetëm që t’i prishë punë Profetit, nuk mjaftohet vetëm me punën e tij kundër Profetit, por nxit edhe njerëzit kundër tij, prandaj Profeti e mallkon ungjin e vet dhe gruan e tij, i kërcënon të dy, kërcënon me zjarr Ebù Lehebin: **“Ai do të hyjë në një zjarr të ndezur flakë.”** (sure “Mesed”, ajeti 3) Ebù Lehebi kishte angazhuar edhe gruan e vet në këtë armiqësi kundër nipit të vet, prandaj Muham’medi njofton edhe për këtë grua **“në qafën e saj ka një litar të përdredhur.”** (sure “Mesed”, ajeti 5)

Ja edhe Mugijreh bin Velijdi, që ishte ndër krerët e parisë e që zotëronte pasuri të shumta. Ky njeri e kishte vënë Profetin në shënjestër dhe e ndiqte nga pas, me qëllim që ta pengonte e t’i kundërvihej në misionin e tij të madh. Por Profeti nuk kishte frikë as prej ashpërsisë së tij e as prej fuqisë së pasurisë së tij të madhe. Në të kundërt, shpall sheshit e i thotë në sy: **“O fedues e përqeshës!”** (sure “Humeze”, ajeti 1) dhe e kërcënon me dënim të përjetshëm në zjarrin e ndezur, ku atij nuk i sjell dobi pasuria që ai **“ka grumbulluar dhe që e ruan me kujdes të mos i pakësohet.”** (sure “Humeze”, ajeti 2)

Në kumtimin e thirrjes, Profeti dallohej për trimëri, vendosmëri të

lartë shpirtërore, kur i njoftonte parisë kurejshe rënien e rreziqet që e priste. U thoshte fjalë, që zotërinjtë e të pasurit e Mek'kës, s'ishin mësuar të dëgjonin.

Por akoma më të guximshme e me më shumë efekt ishin fjalët që Profeti u drejtonte tregtarëve të Mek'kës, kur i qortonte për kujdesin e tepruar ndaj rrangullave të kësaj bote e për makutërinë e madhe që kishin për të grumbulluar sa më shumë pasuri me të gjitha mjetet. Më pas Profeti i tregon me gisht se ata janë ngrënës të pasurisë së jetimëve, njerëzve të varfër dhe të mjeruarve. I akuzon edhe si mashtrues, kur peshojnë e masin mangët mallrat që shesin, si dhe për të tjera vese të dënueshme, nga të cilat klasa e tregtarëve dhe e fajdexhinjve nuk ka qenë pa ato në asnjë kohë, duke filluar që në kohët më të lashta, pasi këto ishin burimet më të rëndësishme të pasurisë së kësaj kategorie të pasurish.”⁽¹⁾

Kjo luftë mes klasës së tregtarëve dhe të pasurve nga njëra anë dhe grupit popullor nga ana tjetër, është lufta gjatë së cilës arabët hodhën hapa të mëdhenj në historinë e tyre për të kaluar në dimensionet njerëzore dhe për të realizuar përmbajtjen humane të nacionalitetit të tyre arab, i cili, në radhë të parë qëndron mbi baza ekonomike e sociale. Më poshtë Xheuzij thotë: *“Sot është evidentuar plotësisht se Islami, si të gjitha fetë e mëdha, nuk ishte vetëm një mendim fetar, por ishte edhe një çështje ekonomike-sociale. Madje, në radhë të parë, ishte çështje ekonomike-sociale. Është nga virtytet e nga dukuritë e gjenialitetit të themeluesit të fesë islame që ai kuptoi në thellësi burimin e lëvizjes ekonomike e shoqërore që u shfaq në kohën e tij në Mek'kë, në kryeqytetin e Hixhazit, prandaj ai diti të përfitojë me sukses prej asaj lëvizjeje dhe ta vëre atë në dispozicion të qëllimeve të tij të larta fetare e shoqërore.”*⁽²⁾

Në hulli me këtë opinion ecën edhe orientalisti holandez Koxhie, kur thotë: *“Në të vërtetë, argumenti në shfaqjen e lëvizjes është feja. Por fiset arabe, banorët e Mek'kës e të Medinës, në radhë të parë, e përqaftuan këtë fe dhe hynë në të për shkaqe ekonomiko-shoqërore.”*

⁽¹⁾ “Nga historia e lëvizjeve të mendimit në Islam” f. 36-37, botime të shtëpisë botuese “Daru-rr’rrevai”.

⁽²⁾ I njëjti burim, f. 17-18.

Një mendim të ngjashëm shpreh edhe orientalisti italian Kaetani. Ndërsa Xheuzij, në librin e tij me vlera të shumta *“Nga historia e lëvizjeve të mendimit në Islam”*, rithekson ndikimin e anës ekonomike mbi njerëzit në kohën e shfaqjes së lëvizjes islame dhe flet për vështirësitë e mëdha që përballoi Profeti për t’i dhënë gjendjes ekonomiko-shoqërore një orientim human. Xheuzij vazhdon: “Banorët e Mek’kës e të Medinës e dinin se burimi i pasurisë e i forcës së tyre në Hixhaz ishte tregtia, prandaj ata ishin të përkushtuar më shumë në punët e tregtisë në krahasim me punët e tjera. Këtu qëndron edhe shkaku që Mek’ka mori karakteristikat e një qyteti tregtar, banorët e së cilës nuk mendonin për asgjë tjetër përveç tregtisë; gjithashtu, atyre nuk u interesonte asgjë tjetër përveç grumbullimit të pasurisë me të gjitha mjetet e lejuara e të palejuara. Në këtë pikë nuk të mbetet gjë tjetër veçse të lexosh

Kur’anin, që të shikosh lëvizjen e tregtisë në Mek’kën e asaj kohe. Do të shikosh edhe shkallën e shqetësimit të banorëve të këtij qyteti për tregtinë e për të gjitha punët e tjera financiare, atëherë do të kuptosh gjurmët e këtij tregu të përhershëm mbi Profetin e nderuar, mbi shprehjet e qëllimit e fjalës së tij, jo vetëm në fillim të thirrjes, por edhe gjatë gjithë periudhave të tjera të jetës së tij. Nëse shikon me kujdes në ajetet e Kur’anit, patjetër do të konstatosh se numri i burrave, që nuk merreshin me tregti, ishte i pakët në Mek’kë. Dëshira e madhe, që kishin banorët e saj të merreshin me tregti, i shtynte ata të shëtisnin nëpër tregjet e Mek’kës, me qëllim që të kishin një informacion të plotë për çmimet e mallrave dhe për kursin e monedhave. Gjithashtu, kjo dëshirë e tyre për tregtinë bëri që disa prej tyre të ndjekin Profetin dhe të emigrojnë bashkë me të në Medinë. Ka ndodhur që ata kanë lënë edhe namazin, që ishin duke falur me Profetin, për t’u informuar për çmimet e mallrave që kishte sjellë karvani. Disa prej emigrantëve vazhduan tregtinë edhe në Medinë dhe konkurronin armiqtë e tyre të Mek’kës, të cilët i detyruan të emigronin. Ky fakt shpjegon më së miri dashurinë që kishin banorët e Mek’kës për tregtinë e për pasurinë.”⁽¹⁾

⁽¹⁾ “Nga historia e lëvizjeve të mendimit në Islam” f. 20-21.

Është fakt se lufta mes klasave shfrytëzuese e klasave të shfrytëzuara në kohën e Ali bin Ebù Tàlibit ishte më e dhunshme e më e ashpër, sepse hapjet e mëdha (futuhàt), të realizuara ndërmjet kohës profetike e kohës aleviane, sollën për arabët pasuri të shumta. Por, përveç pasurisë, hapjet zbuluan për arabët fusha të reja prej të cilave ata përfitonin, vunë në dorën e tyre hapësira shumë të gjera, mbi të cilat ata shtrinë pushtetin e tyre në rajone, krahina e qytete të shumta, që është vështirë të numërohen. Të gjitha këto hapësira të pamata u sunduan prej guvernatorëve e qeveritarëve arabë, disa prej të cilëve i lakmuan ato pasuri për vete ose ndanë më shumë për vete, me qëllim që pas tyre kjo pasuri e grumbulluar të mbetej në dorën e djemve të tyre. Këto lakmi të qeveritarëve arabë të asaj kohe i favorizoi shumë edhe politika financiare që ndoqi Osmani, për të cilën ne kemi folur në kapitujt e mëparshëm, politikë që e vuri pasurinë pikërisht në dorën e përfaqësuesve të klasave që kishte luftuar Islami dhe i ktheu atyre të gjitha privilegjet e vjetra. Të favorizuar nga kjo politikë e Osmanit, paria dhe klasat e pasura e shtuan akoma më shumë pasurinë, pushtetin e autoritetin, ç'ka mundësoi që këto klasa të forcoheshin ekonomikisht e të rrisnin pasuritë në kufij të padëgjuar më parë. Ishte kjo pasuri e madhe që bëri të ringjallen te ata lakmitë e mëparshme për autoritet dhe i mundësoi atyre të luftojnë reformatorin e madh Ali bin Ebù Tàlibin, i cili mishëronte vetitë humane e konceptet njerëzore të shpirtit arab, ashtu siç i kishte mishëruar edhe djali i xhaxhait të tij, Profeti i nderuar. Gjithashtu, është i njohur fakti se komploti i klasave shfrytëzuese kundër njerëzimit, kundër personalitetit arab, kundër Islamit e kundër Aliut, ishte më fuqishëm e më i ashpër se komploti i forcave që komplotuan kundër reformatorit të parë, Profetit të Islamit, për shkaqe që ne i kemi përmendur në kapitujt e mëparshëm.

Meqenëse Ebù Sufjàni, në Mek'kë, nuk ndihej i pafuqishëm që të hiqte dorë nga parësia e tij e nga tregtia e tij ose që të shkonte inferior te Profeti dhe t'i jepte atij besën e të ecte përkrah tij, ishte e natyrshme e në përputhje me logjikën e klasës, që të mos ndihej i pafuqishëm as djali i Ebù Sufjànit, Muàvija që të hiqte dorë nga pushteti i tij në Sham

ose të hiqte dorë prej pasurive që kishte në duart e tij, aq më shumë të hiqte dorë nga ëndrra për të shtënë në dorë postin e halifit, që pas tij ta trashëgonin bijtë e nipat e tij, ose që ai të shkonte inferior para Aliut, t'i jepte atij besën dhe pastaj të flinte i izoluar nga të gjitha gjërat që kishte para duarve dhe të ishte i detyruar të hiqte dorë nga mendimet që bluanë në kokën e tij. Ky dallim mes Ebù Sufjanit dhe djalit të tij Muàvije, është dallimi mes forcave shfrytëzuese në të dyja periudhat, asaj profetike e aleviane. Sado pika takimi të përbashkëta të ketë mes këtyre dy periudhave në planin e mbrojtjes së pasurisë, autoritetit e pushtetit, sado të devijuara të ishin mënyrat për mbrojtjen e linjës së drejtë humane, sado shumë të ishin viktimat, të vdekur e të gjallë dhe sado të ndryshme të ishin ato dy periudha nga njëra-tjera, pasuria, autoriteti e pushteti në parinë e periudhës profetike, relativisht ishin gjëra të vogla kundrejt asaj pasurie të madhe e atij autoriteti e pushteti që kishte aritur paria e periudhës aleviane. Këta faktorë e bënë parinë e periudhës së dytë të ishte më e ashpër në mbrojtje të interesave të klasës së vet dhe të kishte dorë më të fuqishme e më të gjatë për të blerë.

Në kapituj të ndryshëm të këtij libri kemi qëndruar gjatë në ngjarjet e Aliut me armiqtë e tij, si dhe mbi shkaqet e dukshme e të padukshme që e çuan djalin e Ebù Tàlibit të mbante qëndrimin e tij të njohur ndaj atyre njerëzve. Gjithashtu, kemi trajtuar edhe faktorët që i dhanë mundësi armiqve të tij të kundërshtonin Aliun dhe më pas ta luftonin atë për të ruajtur interesat personale dhe interesat e klasës që ata përfaqësonin. Prandaj nuk do të rikthehemi të flasim për çështje që më parë i kemi shtjelluar gjerësisht. Tani duam të theksojmë vetëm lidhjen mes fjalës që kemi thënë më parë dhe fjalës që po themi tani, të theksojmë faktin që Aliu është Ali atje dhe këtu.

Siç e sheh edhe lexuesi, biseda jonë e tanishme trajton një subjekt dy pjesësh. Pjesa e parë janë cilësitë që simbolizon Aliu prej humanizmit arab, ndërsa pjesa e dytë, që është pjesa pozitive, janë ato koncepte të gjera e të thella njerëzore, që Aliu shtoi në të njëjtën masë mbi ato cilësi, për faktin se këto të dytat trajtojnë shoqërinë, ekonominë e konceptet, boshti i qëndrueshëm i të cilave është besimi (ijmàni), rreth të cilit zhvillohen vlerat e mësimet e dala nga historia e jeta.

Njëra prej cilësive intelektuale, për të cilat janë dalluar arabët e kohës së injorancës para Islamit është zgjuarsia. Studiues arabë e joarabë ndajnë një mendim të përbashkët se arabi dallohet për zgjuarsia, madje studiuesit thonë se zgjuarsia e arabit është shumë e theksuar. Gjithashtu, ata vënë në dukje se zgjuarsia e arabit dallohet në shprehjet e tij, kur ai shfaq dashamirësinë me një paralajmërim të thjeshtë e me një sinjal të shpejtë, por që ata e kuptojnë menjëherë se ai paralajmërim i thjeshtë e ai sinjal i shpejtë fshehin një opinion e një mendim të gjerë e mirësi të madhe. Zgjuarsia e arabit, shpjegojnë studiuesit, dallohet edhe në stilin e diferencuar të gjuhës që përdor dhe në metaforat e shumta që sjell për të shprehur mendimin që ai dëshiron. Përveç zgjuarsisë, arabi dallohet edhe për adaptim të shpejtë e të menjëhershëm të diturive që ai nuk i njeh, sapo ato të ekspozohen para tij; gjithashtu, arabi dallohet edhe për aftësinë e tij krijuese e shpikëse, kur atij i jepen kushtet ashtu siç i pati gjatë kohës së sundimit të abasive. Por zgjuarsia e arabit duket qartë në gjuhën e tij, në rregullat e kësaj gjuhe dhe në logjikën mahnitëse të fjalëve të kësaj gjuhe, për të shprehur të vërtetat shkencore dhe në të njëjtën kohë, fjalët e kësaj gjuhe tregojnë objektivitetin e mendjes së arabit. Por zgjuarsia e arabit duket edhe në shpejtësinë e mendimit të tij, në shikimin e tij të kujdesshëm e të përsosur të punëve të jetës, në aftësinë e tij për të marrë njoftim për punët e njerëzve, në aftësinë e tij për vëzhguar lidhjet mes ngjarjeve. Të gjitha këto arabi i përmbledh me një frazë të shkurtër e dobisjellëse. Me këtë frazë ai jep një gjykim të ilustruar me shembuj, madje fraza e tij e shkurtër e bën të dallueshme zgjuarsinë e arabit, kur ajo, në disa raste, arrin në gradën më të lartë të oratorisë dhe njëkohësisht kufirin më të vogël të koncizitetit, me të cilat janë mbushur njoftimet që lexojmë në librat e historisë.

Në lidhje me arabët e kohës së injorancës para Islamit. El-Xhàhidhi ka thënë: *“Për arabin, spontaniteti e improvizimi janë si frymëzim dhe këtu nuk ka as tolerim e as ardhje rreth e rrotull, pasi arabi, kujdesin e tij më të madh ia kushton përzgjedhjes së fjalës, çka mundëson që kuptimet të vijnë vijueshëm dhe fjalët të derdhen të qarta njëra pas tjetrës. Arabët e kohës së injorancës ishin anal-fabetë, ata as nuk shkruanin e as nuk botonin dhe nuk ishin artificialë. Fjalë e mirë te ata ishte ajo fjala që linte mbresë dhe fjalë të këtilla te ata ishin me shumicë,*

sepse ata dalloheshin për mprehtësi të mendimit e për kapacitet intelektual. Arabët e kobës së injorancës nuk ishin si ai që ruan përmendësh diturinë e një tjetri apo që ndjek fjalën e dikujt që ka jetuar para tij. Ata kanë ruajtur në mendje e në zemër vetëm ato që kanë pasur për zemër, ato që lidheshin me mendjen e banorit të shkretëtirës pa asnjë artificializëm, pa asnjë qëllim paraparak, pa asnjë ngurrim e pa asnjë kërkesë.”

Këtë zgjuarsia arabe përfaqëson Ali bin Ebù Tàlibi, me të gjitha karakteristikat dalluese të saj. Madje në këtë përfaqësim ai është unik. Zgjuarsia e Aliut është simboli botëror i zgjuarsisë arabe, është mishërimi më i shquar i kësaj zgjuarsie, është fytyra që ka kapërcyer kufijtë e kohës e të hapësirës për të hyrë në kuadrin njerëzor gjithëpërfshirës. Edhe ky libër, me të gjithë kapitujt e tij, nuk është gjë tjetër veçse një tentativë, që, në tërësinë e saj, ka si objektiv të zbulojë këtë zgjuarsia aleviane, e cila qëndron ku e ku më lart se cilësitë e zgjuarsisë arabe, pasi zgjuarsia aleviane shtrihet në dimensione botërore tepër të largëta dhe përfshin fushat më të gjera humane, prandaj nuk është e nevojshme t'i rikthem i edhe një herë kësaj çështjeje.

Përsa i përket imagjinatës së banorit të shkretëtirës, theksojmë se është një çështje që meriton të shikohet. Studiues të shumtë mendojnë se imagjinata e arabit është e kufizuar e me horizont të ngushtë, madje njëri prej studiuesve, i quajtur Olier, thotë: “Arabi nuk ka terren për imagjinatë.”⁽¹⁾ Një mendim të këtillë mbart edhe Ibn Khalduni dhe si këta të dy mendon edhe Ahmed Emijni kur thotë: “Imagjinata e tij, domethënë, imagjinata e arabit, është e kufizuar dhe jo e shumëllojshme. Në imagjinatën e tij arabi ka fare pak vizon për një jetesë më të mirë se jetesa që ai bën, për pasojë ai as nuk synon një jetesë tjetër dhe as nuk punon për një jetesë ndryshe nga jetesa e tij. Për të gjitha këto, arabi nuk ka njohur “shembullin më të lartë” që është pjellë e imagjinatës. Imagjinata poetike e arabit, në fare pak raste, noton në një botë të re, ku ai mund të pijë një kuptim të ri.”⁽²⁾

⁽¹⁾ Marrë prej librit “Gadishulli Arabik para Muham’medit” në gjuhën angleze.

⁽²⁾ “Fexhrul-Islàm”, f. 37-38.

Të gjithë ata që janë ndjekës të kësaj shkolle mendimi, kanë një farë të drejte kur e reduktojnë fjalën te arabët e kohës së injorancës, pasi ata e kalonin jetën e tyre në një shkretëtirë me pamje monotone, pa shumëllojshmëri formash dhe figurat në të gati janë të pandryshueshme. Prandaj ata njerëz, ku mjedisi zinte vendim kryesor në veprimtarinë e tyre, detyrohen të jenë vazhdimet në kërkim të rrugëve më të lehta për sigurimin e mjeteve të jetesës. Por këtu duhet të bëjmë një korrektim të detyrueshëm dhe duhet të pohojmë se ata që mohojnë ekzistencën e imagjinatës ndër banorët e shkretëtirës, në fakt janë mbështetur në faktin se studiuesi nuk gjen në poezinë e tyre as tregime, as dialog, as krahasime, as epikë e as ndonjë gjurmë prej gjurmëve të imagjinatës krijuese. Mbjatësit e mendimeve të tilla janë të vërtetë në studimet që kanë kryer në këtë fushë, por ata nuk janë thelluar të shikojnë se për hartimin e këtyre arteve kërkohen edhe kushte të tjera përveç imagjinatës, të cilat detyrimisht lehtësojnë e mundësojnë veprimtarinë e një populli në këtë lloj prodhimtarie. Kushti i parë e më përgjithësuesi, është ekzistenca e një shoqërie të stabilizuar, me njerëz që dinë shkrim e lexim dhe që janë të sigurt se fëmijët e tyre nuk do të vrapojnë nën hijen e ndonjë reje për të arritur para saj në vendin ku reja do të shpërndahet, gjithashtu të jenë të sigurt se fëmijët e tyre nuk do të rrihen mes tyre e as nuk do të vriten me njëri-tjetrin për një pellg uji. Dihet që njerëzit e kohës së injorancës nuk e kanë njohur këtë shoqëri. Për më tepër, atyre nuk u kërkojnë ndjesë as ata që e kanë detyrë t'u kërkojnë.

Sikur të supozojmë se një njeri gjenial, si për shembull Viktor Hygo ka ekzistuar në shkretëtirën e arabëve dhe në kohën e Shenferij'jit, Teb'beta Sherr'rren dhe Sulejk bin Selekeh (armiq të kohës së injorancës), a mund të përfytyrojmë se dikush i është dedikuar punës të shkruajë romanin **“Të mjerët”**, megjithëse ai edhe dikushi është anal-fabet dhe po shkruan në një mjedis ku askush nuk di të lexojë? Mund të përfytyrojmë, që të vërë në skenë dramën **“Hernani”** një njeri i uritur, që jeton brenda një tende dhe i është tharë goja për një pikë ujë, që e lëkundin erërat dhe që e sulmojnë ujqërit njerëz, të cilët, sapa të zbardhë mëngjesi do të shkojnë ose për të luftuar ose do të largohen

për shkak të thatësisë. Këta njerëz nuk mbartin mbi shpinat e tyre as sallë teatri e as sallë për opera.

Këtu kemi një anë të tjetër të ngjarjeve, faktin se epopeja, dramaturgjia, romani e të tjera si këto, nuk janë gjithçka nga dukuritë e imagjinatës, edhe pse janë nga shfaqjet e saj më të rëndësishme. Poezia e kënduar, nga e cila arabët e kohës së injorancës kanë lënë kryevepra të shumta, është një horizont shumë i gjerë i krahëve të imagjinatës, madje ajo poezi ka përvetësuar prej gjeneratorëve të imagjinatës po atë që ka përvetësuar prej saj poezia dramatike, ajo epike e romani. Në poezinë e kënduar të Imrul-Kajsit, në përshkrimet e tij, në analogjitë e në metaforat e tij gjejmë modele, për të cilat kemi mendimin se, nga ana e imagjinatës, janë të rangut botëror. Megjithëkëtë, ata kanë dëshirë të mohojnë edhe praninë e imagjinatës ndër arabët e asaj kohe. Në përshkrimet e mrekullueshme të Imrul-Kajsit për kalin, gruan, natën, pa përmendur ato që kemi vërtetuar e kemi shpjeguar nga poezia e tij, kur ai i këndon shiut, gjejmë shumë horizonte të shtrira nga prodhimtaria pjellore e imagjinatës. Sipas mendimit tonë, në përshkrimin që ai i ka bërë zebërës, nuk ka më pak imagjinatë krijuese nga sa ka në skulpturat e skulptorëve të mëdhenj. Një shembull që tregon gjenialitetin e imagjinatës së Imrul-Kajsit janë edhe këto dy vargje të rralla, të dala prej gjeneratorëve të imagjinatës. Këto përjetësojnë lëvizjen në ujë, ajër e dritë. Të gjitha këto i gjejmë në përshkrimin që ai i bën persianit në marshim:

*“Njëherësh mashtrues, bikanik,
vjen përpara e kthen shpinën
si shkëmbi i ngurtë
që e përshkon rrjedha nga sipër.”*

Autori i kësaj imagjinate është një arab nga më të hershmit. Nëse mjedisi rrethues material e shpirtëror do të ishte i atillë, që t’i jepte aq sa të mjaftohej, gjenialiteti i tij, padyshim që do të kishte prodhuar format më të mahnitshme të artit.

Fjala rreth mjedisit hapësirë dhe kohë na çon të kuptojmë edhe

gjëra më të rëndësishme nga ato që thonë mohuesit e ekzistencës së imagjinatës të arabët, jo për ndonjë gjë, por ata vetë janë arabë. Kur bijtë e beduinëve lanë shkretëtirën e tyre dhe filluan të jetojnë nëpër fshatrat e Shamit, Irakut e të vendeve të tjera, kur ata dolën prej kuadrit të fisit (kabile) dhe kaluan në kuadrin e botës së gjerë, kur u futën në fushat e shkencës e të dijeve dhe kur u ndriçuan me kulturat e popujve të ndryshëm, prodhuan atë letërsi e poezi të arrirë, që dëshmon se autorët e asaj letërsie e të atyre poezive, nga ana e imagjinatës, shkojnë krah për krah me gjenitë e artit e të gjithë popujve të globit.

Ja Ebù Et'taj'jib El-Muteneb'bij, pasaniku i botës e më punëtori i njerëzve, ai që, me gjenialitetin e vet të mahnitshëm, foli me gjuhën e vështirësive, tha gjërat më të rëndësishme që mban zemra e njeriut. Ai përjetësoi malet e çka mbi faqen e tokës në përjetësinë e kohës. Ky njeri mediton në vetmi:

*"Malet që kapërceva
dëshmojnë se unë jam mal
dhe deti dëshmon se jam det."*

*Shoqata
Flladi*

Në lidhje me këtë poet të kohës së injorancës para Islamit, të tjerët kanë thënë:

*"Njerëzit s'kanë parë të dytë si El-Muteneb'bij.
Cili i dytë shihet për të parin e kohës,
prej shpimit të tij të madh ishte në ushtri
dhe prej madhësisë së tij në pushtet?"*

Natyrisht, ai është Ebù Et'taj'jib El-Muteneb'bij. Ç'do të thonë ata, që flasin për mungesë imagjinatë te ky gjeni i fjalës?

Patjetër ai është më i madhi imagjinues i flaktë, ai është si rrebeshi i lëshuar prej të gjitha tokave e prej çdo qielli! Ai është imagjinuesi, që nuk shtrohet, nuk zbutet, nuk qetësohet e nuk çlodhet, por krijon në kreshtat e maleve, natën, në shkretëtirë, në skërrkat e thata, në borën e

Libanit; ai përshkruan luanët që bulurijnë, luftërat e vazhdueshme dhe forcat e revoltuara! Nëse poeti do të kishte përdorur këtë imagjinatë në ndonjë poemë epike, për arabët kjo vepër e tij do të qëndronte më lart se **“Iliada”** e Homerit dhe **“Shahnameja”** e Firdusiut. Për të argumentuar këtë pohim tonin, është e mjaftueshme të shikosh sa larg shkon imagjinata e poetit kur thotë në fillim të poemës së tij: *“Sipas rëndësisë së të vendosurve.”* Nëse kjo poemë do të ishte e gjatë, padyshim që El-Muteneb’bij do të ishte poeti epik i parë në botë, sepse epika është argumenti i poetëve me imagjinatë krijuese.

Ja edhe i urti El-Muarrà Ebul-Alàë, a nuk ka në poemën e tij *“I dalë nga çarku i pushkës”* – *“Siktu-z’zend”*, nga ajo imagjinatë e shkëlqyer që mahnit mendjet e zemrat? Gjithashtu, a nuk ka te *“Mesazhi i mëkat-faljes”* – *“Risàletul-gufràni”*, shkruar prej një krijuesi të talentuar, aq shumë mrekulli të imagjinatës njerëzore? A nuk është ndikuar aq shumë Dante Aligeri, autori i *“Komedisë hyjnore”* dhe njëri ndër gjenitë e imagjinatës botërore prej asaj që krijoi imagjinata e madhe e një njeriu që mbahej peng i burgosur?

Këtu veçuan të flasim për El-Muteben’nij e El-Muarrà, për faktin se të dy janë arabë dhe i përkasin dy fiseve më të vjetra arabe. Ebul Et’taj’jib Muteben’nij është i fisit Kabiles Xheafij, që i përket kahtanëve nomadë të Jemenit, kurse Ebul-Alàë El-Muarrà, është i fisit Tenukhij, që i përket fisit Temijm, trangu gjenealogjik i të cilëve arrin te nipat e Adnanit Lat e Kusàa. Në këta dy poetë gjejmë argumentin e efektit të kushteve të jashtme në përshtatjen e në ndezjen flakë të forcave morale. Arabit, të cilit studiuesit arabë e të huaj, të hershëm e të vonë, i mohojnë aftësinë e imagjinatës, nuk ka pushuar t’i detyrojë ata që të pohojnë – pasi kushtet e jetës së arabit ndryshuan për të mirë – dhe të thonë me zë të lartë se edhe arabi është si gjithë njerëzit me imagjinatë krijuese dhe se varfëria, në krijimtarinë e tij intelektuale, nuk ka qenë varfëri e racës, ashtu siç pretendojnë racistët mendjeprishur nga mendjemadhësia. Ajo varfëri, që ata shikojnë në krijimtarinë e arabit të saj kohe, ishte varfëri e mjedisit material ku jetonte arabi, për pasojë do të pasqyrohej edhe në ndjenjat e në konceptet e tij morale e shpirtërore.

Vallë, mos kanë harruar këta mohues mrekullinë e imagjnatës të **“Një mijë e një netëve”**? Padyshim që **“Një mijë e një net”** kanë bërthamë persiane, por imagjinata arabe shtoi mbi këtë vepër atë qëndismë të shkëlqyer, me të cilën i njohim ne në ditët tona. Ajo është qëndisma e rrëfenjave dhe e përrallave që u shtuan në dy shtresat e reja të ndodhive, atë të Bagdadit e atë egjiptiane, por që janë të integruara plotësisht në origjinën dhe bënë që mbi **“Një mijë e një net”** të vërshojë një rrymë e re imagjinate.

Kjo imagjinatë arabe, që ne pamë deri tani, forcohet me përmirësimin e kushteve të jashtme që erdhën me kohën. Pikërisht këtë imagjinate e përfaqëson Ali bin Ebù Tàlibi, i cili, në këtë fushë, ka krahë të gjatë. Ai shkaktonte jehonë dhe qëllon fuqishëm. Aliu e përfaqëson këtë imagjinatë edhe në mesazhin e tij human, të shoqëruar me mesazhin e logjikës, ndjenjës e të mendimeve. Fakti që imagjinata gjeniale të Ali bin Ebù Tàlibi ishte njëra prej anëve të kapacitetit të tij intelektual të jashtëzakonshëm, shpjegon shkaktun përse ne kemi folur gjatë e gjerë në lidhje me këtë cilësi të imamatit në kapitullin **“Oratoria e imamatit”**. Prandaj, nëse ke dëshirë të mësosh të vërtetën e karakteristikave të kësaj imagjinate të Ali bin Ebù Tàlibi, referohu në kapitullin **“Kufijtë e mendjes e të zemrës”** të këtij libri, ku do të gjesh opinionin tonë dhe dëshmi të shumta.

Nga ana morale, cilësia që bie më shumë në sy te arabi është prirja e tij e fuqishme drejt lirisë. Është një prirje që nuk ndalon në ndonjë kufi e nuk njeh asnjë kusht, pasi ka ngjarë, që, në rrugën e lirisë, edhe një arab i vetëm ka sfiduar një popull të tërë. Kur ky individ arab ka qenë i vendosur të jetojë së bashku me të afërmit e tij, ose kur ka lidhur pakt mossulmimi me ndonjë mbret, ose kur ka këshilluar një të afërm, ai në të gjitha gjendjet ka qenë shumë i ashpër në çështjen e lirisë së tij, ashtu siç veprroi Tarfeh bin El-Abd El-Bikrij. Shpeshherë ka ndodhur që arabët janë ngritur kundër kryetarit ose mbretit të tyre, sapo kanë parë te ai ndonjë prirje të rastësishme për t’i kufizuar atyre sado pak lirinë, ashtu siç vepruan burrat e fisit Esed (benij Esed) kur vranë mbretin e tyre Haxher El-Kendij, babain e poetit Imrul-Kajs. Kjo prirje e flaktë

drejt lirisë bën pjesë në tërësinë e shkaqeve që i shtynin arabët e kohës së injorancës para Islamit të luftonin gjatë njëri me tjetrin; gjithashtu, kjo prirje bën pjesë në tërësinë e shkaqeve që i kanë shtyrë arabët të urrejtnë e të luftojnë njëri-tjetrin edhe në Islam. Studiues të shumtë mendojnë se në këtë drejtim arabët nuk ndryshuan shumë edhe pasi Islami i bashkoi dhe punoi aq shumë për të eliminuar shkaqet e fanatizmave që i mbanin ata të përçarë. Ndër ata që janë mbartës të këtij opinioni është edhe studiuesi Ahmed Emijn, i cili thotë: *“Ata, domethënë arabët, nuk kanë për fe bindjen ndaj kryetarit ose sunduesit. Edhe historia e tyre në Islam është një seri luftërash të brendshme.”*

Ky studiues mendon se koha e artë për arabët ishte koha e Ymer bin El-Khat'tabit dhe kjo për shkak se ai *“i angazhoi ata në luftëra të jashtme në vend të luftërave të brendshme”*.⁽¹⁾

Nëse ne kundërshtojmë ata që e cilësojnë “racizëm” këtë anë morale të arabëve, mendojmë se kjo është thjesht nga veprimi i mjediseve ku ata kanë jetuar dhe nuk ka asnjë faktor tjetër përveç faktorit mjedis; gjithashtu, ne përforcojmë atë që thonë këta studiues se arabët në kohën e tyre të injorancës, në kohën e kristianizimit të tyre të pjesshëm dhe në kohën e Islamit, janë dalluar për këtë prirje ndaj lirisë, prirje që i ka çuar ata të luftojnë ashpër ndërmjet tyre edhe për shkakun më të vogël. Është e drejtë që këtë formë lirie ta emërtojmë liri personale dhe aspiratë të arabit dhe se kjo liri personale, për arabët, ka qenë ashtu siç ua kanë imponuar atyre kushtet dhe ashtu siç e kanë praktikuar ata, ndryshe ka qenë një dukuri shumë fillestare e lirisë. Përsa i përket lirisë konstruktive ose lirisë shoqërore, e cila rezervon për njeriun respektin e të drejtat e tij në kuadrin e rezervimit të lirisë për bashkësinë, këtë lloj lirie arabët e kanë njohur shumë pak. Përsërisim atë që kemi thënë se përgjegjësia për një eksese të këtillë nuk bie mbi arabët me cilësinë që janë arabë ose me cilësinë se janë bij të një mjedisi gjeografik e historik të caktuar që ka ndikuar te ata që të kenë këtë orientim, ashtu siç ka vepruar mjedisi mbi ata në formimin e moraleve të tjera të tyre.

⁽¹⁾ “Fexhrul-Islâm”, f. 38.

Në të gjitha gjendjet, arabët e kanë njohur lirinë si përgjigje të tendencave të tyre të mirëfillta, tendenca që s'kanë qenë as të kushtëzuara nga interesi i bashkësisë e as të disiplinuar nga ndonjë normë. Nga ky këndvështrim, liria, në konceptin e arabëve, nuk mban përgjegjësi dhe nuk qortohet.

Profeti Muham' med e kuptoi mirë rrezikun e ushtrimit të kësaj lirie, prandaj punoi shumë për orientimin e arabëve në rrugën që i siguronte atyre lirinë personale në mjedisin rrethues të bashkësisë. Nga shembujt më domethënës për dëmin e lirisë personale, kur ajo nuk është e kushtëzuar nga dobia e përgjithshme, le të shikojmë shembullin vijues: *"Disa njerëz hipën në anije dhe secili prej tyre zuri një vend. Ndërkaq njëri prej tyre filloi të shpojë vendim e tij me një sëpatë. Të tjerët, të habitur, i thanë: "Ç'bën kështu?" Ai iu përgjigj: "Ky është vendi im dhe unë bëj ç'të dua!" Nëse ata i merrnin nga dora sëpatën, shpëtonte ai dhe ata, nëse ia lënin sëpatën, do të mbytej ai dhe ata."*

Këtë liri personale Aliu e barazoi e i dha një orientim human të shëndoshë, e bëri përgjegjësi, e përjetoi atë, punoi në rrugën e saj dhe mbi këtë liri humane ai ndërtoi rrugën e tij personale dhe kushtetutën e tij të përgjithshme. Nuk ka asnjë ndërlirim të lexuesi që të kërkojë prej nesh studime të mëtejshme në lidhje me konceptin e lirisë të Ali bin Ebù Tàlibi, pasi të ketë lexuar rreth temës së lirisë, për të cilën flitet në më shumë se një mijë faqe të këtij libri. Prandaj, në mënyrë të përmbledhur, themi se Ali bin Ebù Tàlibi është shembulli i gjallë i konceptit më të lartë të lirisë. Rruga e tij është konkretizim i pohimit të lirisë për njerëzit në atë që ata mendojnë e që bëjnë, me kusht që të mos i bëjnë keq rendit publik. Edhe kushtetuta e tij është një organizim që ecën në përputhje me këtë pohim. Por edhe ndjenja e tij për lirinë, si vlerë njerëzore, është themelore, vlerë që ndeshet prapa rrugës e prapa kushtetutës së tij. Me të gjitha këto punë, Aliu është model për personalitetin e lirë arab, ashtu siç ai duhet të jetë.

Prej vetive morale të arabit është edhe dashuria e tij e madhe për barazi. Arabi është i vendosur të mos kërkojë më shumë për vete, përveç asaj që ai mendon se është e drejta e tij ose të asaj që ai beson. Edhe kjo prirje e tij gjeneron prej moralit të tij të çiltër e të ngjashëm

me shkretëtirën nga ana e sheshimit dhe e qartësisë. Në rrugën e arabit nuk ka anime për atë që ai e mendon, por nuk ka as fshehje në ato punë që ai s'ka mundësi të fshehtë ndonjë gjë. Arabi pohon të drejtën që ti ke mbi atë, kur ai, në brendësinë e vet, e shikon se ajo e drejtë të takon vetëm ty, prandaj më pas ai nuk vepron ndryshe asaj që pohoi e njohu. Pikërisht, në njohjen e së drejtës për tjetrin, të shqiptuar me fjalë të qarta ose të nënkuptueshme, siç do të shikojmë, gjendet origjina e prirjes së arabit për barazi.

Por kjo barazi, që donte arabi i kohës së injorancës para Islamit, në vetvete ishte e kufizuar vetëm me fisin e tij dhe rrallë herë mund të kapërcente kufijtë e fisit, përjashto ato raste kur burrëria personale e urdhëronte arabin për të vënë barazi edhe jashtë fisit. Natyrisht që shkaku për këtë sjellje të arabit, ka lidhje me mendësinë e banorit të shkretëtirës, i cili nuk pranonte që pjesëtarët e fiseve të tjera të kishin të drejta mbi të, por kur ai i njihte atyre këto të drejta, i kishte barazuar ata me veten e tij në të gjitha gjendjet. Ai e dinte se cili kishte më shumë dituri se ai për historinë e arabëve të hershëm, pasi banori i shkretëtirës, në kuadrin e përgjithshëm arab, kishte vlerësimin më të madh për fisin (kabilen) e vet; gjithashtu, në këtë kuadër të përgjithshëm arab, ai kishte vlerësim të madh edhe për vetveten, për faktin që ishte arab. Është e mjaftueshme që tani ti di sa shumë krenohet arabi i kohës së injorancës para Islamit me fisin e vet dhe sa shumë e tepron ai kur përshkruan bëmat e fisit të tij. Kjo është rruga që të mundëson ty të njohësh sa i fuqishëm ishte fanatizmi i banorit të shkretëtirës së asaj kohe për fisin e tij. Ja, Amr bin Kulthùmi, krenohet aq shumë me fisin e tij, sa arrin të poshtërojë të gjitha fiset e tjera arabe kur thotë:

*“E jona është bota.
Kush u gdhi mbi të, ne e shtypim.
Kur shtypim, të fuqishëm jemi.
Ne kemi mbushur tokën aq sa ndihemi ngushtë në të
dhe ujin e detit mbushim me shpejtësinë tonë.
Edhe foshnjës sonë, të ndarë nga gjiri,
me krye në tokë i përulen tiranët.”*

Gjithashtu, që të mësosh për fanatizmin që arabi i asaj kohe kishte për qenien e tij arab, mjafton të mësosh për krenarinë e tij kryeneçe ndaj persianëve, rumëve e popujve të tjerë me të cilët ai pati lidhje gjatë periudhës së hapjeve për shkak të kulturave të shumta që ata kishin. Gjithashtu, është e mjaftueshme të mësosh si është krekosur ndaj joarabëve dhe për mënyrën se si ai i ka trajtuar joarabët në kohën e shtetit të emevive.

Për të gjitha këto u turbullua koncepti që kishte për barazinë banori i shkretëtirës në kohën e injorancës para Islamit, siç ishin konceptet e tij të mira që ai kishte për dashurinë e për barazinë brenda kufijve të fisit të tij. Megjithëkëtë, shikojmë këtu e atje se ai nuk pranon ta pohojë këtë barazi edhe për pjesëtarët e fiseve të tjera ose që të trajtohen në mënyrë të barabartë arabi e joarabi. Kjo prirje vazhdoi të jetë shumë vepruese në shpirtërat e arabëve, megjithëse Islami ishte kundër çdo fanatizmi që synonte të reduktonte barazinë në kufijtë e fisit, ose në kufijtë e popullit, përfshirë këtu edhe urdhrat e qarta të Islamit, se nuk ka përparësi për arabin ndaj një joarabi veçse në sajë të punës së mirë e të dobishme.

Përsa i përket barazisë, ashtu siç e dëshiron Islami, nisur nga bazat arabe, nën hijen e Islamit, ajo u thellua e u zgjerua aq sa dolën në dukje orientimet njerëzore dhe më pas, ashtu siç e deshën barazinë kohët e reja, të cilat hapën para njerëzimit porta që më parë ishin të mbyllura. Përsa i përket kësaj barazie, ne kemi parë sa garues i madh ishte Ali bin Ebù Tàlibi për të arritur barazinë si domosdoshmëri sociale, pa të cilën është e pamundur të arrihet ndërtimi i një shoqërie të drejtë e me strukturë të qëndrueshme. Në kapitujt e mëparshëm kemi parë konceptin e drejtë që kishte Aliu për barazinë. Në këtë drejtim ai duket sikur është prej bijve të shekullit të nëntëmbëdhjetë dhe jo mendimtar i kohës së tij. Aliu e lidhi barazinë me të gjitha të drejtat e me të gjitha detyrimet. Të gjithë **“njerëzit”** ai i bëri të barabartë, pa asnjë dallim mes të afërmit e të largëtit, mes armikut e të dashurit, mes myslimanit e jomyslimanit e mes arabit e joarabit. Në këtë drejtim Aliu ishte në përputhje të plotë me moralin e banorit të shkretëtirës, në lidhje me dashurinë që ai kishte për barazinë. Më pas Aliu i zgjeron kufijtë e barazisë dhe e shtrin atë në

horizontet e mbarë njerëzimit. Aliu derdhi mbi barazinë kuptimin që dëshiron natyra e njeriut e natyra e shoqërisë. Në kapitujt e mëparshëm kemi folur gjatë në lidhje me konceptin që kishte Aliu për barazinë, prandaj kush dëshiron më shumë hollësi, le të referohet në këta kapituj, ku do të shikojë sa të shumta janë veprat që arabët i kanë dhënë njerëzimit në fushën e barazisë nëpërmjet rrugës së mendjes aleviane e të ndjenjave aleviane.

Me drejtimin pozitiv, që i dha kuptimit të lirisë e të barazisë ndër arabët, si dhe me përqendrimin e tij në vlerat arabe në kuadrin origjinal të njeriut, Ali bin Ebù Tàlibi mishëron shumicën e anëve pozitive njerëzore, që kishin arritur mendimtarët arabë gjatë historisë së tyre dhe vazhduan t'i pasurojnë këto anë, derisa e orientuan vëmendjen e njerëzve kah barazia. Por pjesa e barazisë, për këta mendimtarë, ishte në duart e mbretërve, parisë dhe të pasurve, kurse pjesa për imamin e tyre të madh, Aliut, prej mbretërve, ishte ose shpallja e tij mohues e injorim, ose shtypje e vrasje, ose të gjitha këto së bashku.

Për kuptimin e politikës e të sundimit, qysh kur politika është politikë e qysh kur sundimi është sundim dhe deri në ditët tona, ka pasur vetëm dy linja dhe asnjëherë tri linja. Linja e parë përbëhet prej asaj metode, e cila në esencën e saj rezulton: Politika është shkencë e vitalizimit të popullit. Nëse politika nuk është e këtillë, atëherë ajo është një mjet pa vlerë. Kurse linja e dytë përbëhet nga një metodë, e cila, në esencën e saj, rezulton: Politika nuk është gjë tjetër veçse një grumbull mënyrash akrobatike, që nuk mbështeten në ndonjë shkencë e nuk ndriçohen prej ndonjë emocioni, por thjesht mbështeten në mashtrime, kurthe, pabesi e hipokrizi, që mundësojnë arritjen e qëllimeve personale, qëllime, që s'kanë asnjë lidhje me interesin e komunitetit, pasi këto qëllime nuk mund të realizohen ndryshe veçse duke dënuar rëndë fuqitë e popullit, duke nëpërkëmbur liritë e tij dhe duke groposur talentet e popullit në errësitat e frikshme të tiranisë. Përsa i përket sundimit, patjetër ai buron prej politikës, vesh fytyrën e politikës, realizon qëllimet e politikës dhe punon për përqendrimin e politikës në sajë të forcës së pushtetit që ka në duart e veta.

Gjatë historisë së tyre edhe arabët i kanë njohur këto dy linja të politikës e të sundimit. Burimi më i madh i linjës së parë dhe vënësi më i madh i kontureve të saj është Ali bin Ebù Tàlibi, kurse autori i linjës së dytë dhe vizatuesi i linjave të saj është Muàvije bin Ebù Sufjàni.

Linja e politikës, që filloi e projektoi Aliu, në rrugën e tij dhe në mbrojtje të së cilës ai vuri mendimin, shpatën e jetën e tij, është ndihmesa më e vyer që arabët dhanë për nacionalitetin e tyre dhe për mbarë njerëzimin. Kjo linjë është vlere më e lartë mbi të cilën ata mbështeten sot dhe e kanë si themel të punës së vërtetë atdhetare. Themli *“si themel”*, sepse zhvillimi i civilizimit është më i ri se ato imtësi e degë që nuk i ka njohur as koha e Aliut e as koha e atyre që jetuan para Aliut. Ky themel është *“vënia e politikës në shërbim të popullit dhe jo në shërbim të individëve ose klasave dhe as në shërbim të sendeve të tjera”*. Ne nuk shohim ndonjë gjë të kundërt me këtë themel as në konceptet e reja, në të kundërt, konceptet e reja e përforcojnë akoma më shumë këtë themel, madje e thërrasin atë në ndihmë.

Themeli, mbi të cilin Ali bin Ebù Tàlibi ndërtoi teorinë e tij të politikës e të sundimit, ka rrënjë shumë të thella në truallin njerëzor. Prandaj, mbi këtë themel, u zhvilluan shumë degë të mira. Shikojmë se filozofitë e shëndosha moderne shtojnë degë të reja mbi ato të parat, por në asnjë rast nuk i presin e nuk i gjymtojnë të parat, ç’ka i bën këto të rejat themele në subjektet e në orientimet që ato kanë.

Dega e parë e themeleve aleviane, që i ka shërbyer nacionalitetit arab në të gjitha kohët e tij dhe në gjitha lëvizjet e tij, është heqja dorë nga çdo parim ose nga çdo mendim që mbështet despotizmin politik, ose që bën të heshtim zërat që duan të shoqërojnë pushtetin në jetën publike, me argumentin e ruajtjes së sigurisë, ose me argumente të tjera, prej të cilave nuk përfiton askush tjetër përveç pushtetit. Në këtë aspekt, në platformën e Aliut, bëjnë përjashtim kushtet specifike nëpër të cilat mund të kalojë populli dhe që sjellin gjendje që e bëjnë të detyrueshëm marrjen e masave rregulluese, por me kusht që edhe këto masa të jenë të përkohshme, të natyrshme dhe jo artificiale. Padyshim që masat janë të natyrshme kur ato janë në përputhje me interesat e popullit e me

jetën e tij dhe janë artificiale, kur ato përputhen vetëm me interesat e pushtetit e me qëndrimin e tij në fuqi.

Ai, që ka njohuri, sa kanë vuajtur arabët në historinë e tyre të gjatë prej mjerimeve të despotizmit politik, në rrugën e Aliut, gjen lidhjen më të bukur mes pushtetit e popullit, gjen mirësinë që vjen në mënyrë të barabartë prej sunduesit e të sunduarit. Të gjithëve na tingëllon në vesh ajo fjalë pesimiste, që gjeneroi despotizmi politik në kohën e Muavijes, të ushtruar me dhunë prej guvernatorit të tij Zijad bin Ebijh, atëherë kur vëllai hidhte në rrugë të madhe vëllanë e vet, e dëgjonte atë të thërriste nga larg për ndihmë dhe nuk guxonte t'i afrohej atij, por vetëm thoshte: *“Të shpëtoj Saëdin se Seijdi vdiq!”*

Të gjithë kemi mundësi të përfytyrojmë gjendjen e një populli që jeton në një mjedis si ky, të mbuluar me re të zeza e të dendura.

Gjithashtu, të gjithë ne dimë mjerimin, vështirësitë, frikën, vdekjen e zezë dhe të gjitha llojet e poshtërimit njerëzor që kanë përjetuar gjyshërit tanë arabë nën shtypjen e rëndë të sundimit osman, karakteristika kryesore e të cilit ishte despotizmi politik e poshtërimi, atij pushteti të errët që ishte sinteza e të gjitha poshtërsive. Sundimi osman ishte një despotizëm i atillë, të cilin, sikur të përpiqesha të gjeja një të ngjashëm me të, do ta përafroja vetëm me figurën e djallit të vdekjes, që ka shtrirë njërën dorë mbi akullin e polit të veriut, dorën tjetër mbi zjarrin e Xhehen'nemit dhe dy këmbët e tij të neveritshme i ka vënë mbi kafkat e njerëzve. Me dhëmbët e tij të neveritshëm copëton trupat e drobitur të pleqve e të fëmijëve, në një mjedis ku nuk dëgjohet gjë tjetër përveç vërshëllimës së erërave të ftohta, ulërimave të zërave të dëshpëruar, rënkimeve të qiellit të rënduar dhe kërcëllimën e shkaktuar prej thyerjes së kockave të njerëzve.

Në rrugën e Aliut, despotizmi i çdo ngjyre ishte i urreyer, prandaj ai e luftoi dhe e diskreditoi atë me të gjitha mundësitë. Në despotizmin Aliu shikonte tokën pjellore mbi të cilën janë zhvilluar të gjitha sëmundjet sociale në historinë e arabit dhe në historinë e të gjithë popujve. Abdurrahman El-Kevàkebij e portretizon këtë rrjetë sëmundjesh sociale, që rrjedhin prej despotizmit, me një origjinalitet të arrirë, duke u mbështe-

tur në vuajtjen e në mundimet që kaloi vendi ynë nën sundimit osman. Ai thotë: *“Sikur despotizmi të ishte burrë, që dëshironte të numëronte punët e veta dhe të kërkonte origjinën e tij, padyshim që do të thoshte: “Unë jam e keqja, babai im është padrejtësia, nëna ime është bërja keq të tjerëve, vëllai im është pabesia, motra ime është mjerimi, xhaxhai im është dëmtimi, daja im është poshtërimi, djali im është varfëria, vajza ime është papunësia, atdheu im është destruksioni dhe tribuna ime është injoranca.”*

Prandaj Aliu, me platformën e me rrugën e tij, ishte luftë kundër despotizmit, sepse despotizmi mbjell vdekjen e të gjitha formave në atë vend ku ai bëhet zotërues dhe ai vend është vendbanimi i bashkësisë, për të cilën janë vënë politika, sundimi, regjimet dhe kushtetutat.

Aliu kishte qëllim të futej mes sunduesit e devijimit nga drejtësia. Në rrugën e Aliut populli është prokurues i punës së tij, mbikëqyrës i qeveritarëve të tij, burim i pushtetit dhe urdhërues e ndalues në të gjitha gjendjet. Gjatë historisë, qeveritë në Lindjen tonë ose kanë vënë drejtësi dhe i janë afruar rrugës së Ali bin Ebù Talibit në çështjen e sundimit, ose kanë bërë padrejtësi e janë larguar prej linjës aleviane dhe kanë ndjekur linjën e sufjanëve. Në rrugën e Aliut vetëm populli është burimi e qëllimi i sundimit. Në këtë rrugë ka një faktor themelor në përparimin e kombit; kurse në rrugën e Muàvijes sunduesi është epiqendra e sundimit, sunduesi është vendi ku duhet të derdhen të gjitha të mirat materiale dhe objektivi i tij i fundit. Në rrugën e asaj politike, që e bën sunduesin epiqendër të të gjitha punëve, gjendet faktori themelor për degradimin e popullit. Për këtë devijim prej drejtësisë aleviane, të ndërtuar mbi ligjin e rregullin dhe shkarjen në rrugën e despotizmit të sufjanëve, i përqendruar vetëm në interesin e mbretit, na tregon filozofi arab Shibli Esh’shumejl, kur thotë: *“Në të vërtetë, qeveritë e Lindjes kanë ndihmuar që degjenerimi moral të arrijë deri në këtë cak. Dallimi mes qeverive të Perëndimit dhe qeverive të Lindjes qëndron në faktin se në të parat sundon ligji, kurse në të dytat qeverisin mbretërit. Edhe nëse në ditët e sotme, në shekullin e nëntëmbëdhjetë, në disa mbretëri, dispozitat janë modifikuar, modifikimi i tyre është vetëm në formë dhe aspak në kuptim. Mbretërit e Lindjes vazhdojnë të qëndrojnë mbi ligjet e tyre dhe qeveritë e këtyre mbretërve bëjnë që në popull të asfiksoben ndjenjat kalorësiake*

të trimërisë, për shkak të asaj peshe të rëndë që rëndonte mbi shpatullat e tyre prej poshtërimit e të këqijave të tjera që sjell despotizmi. Njëkohësisht, despotizmi nxit të gjitha veset e liga e shkatërruese të bazave të shoqërisë dhe është po ky despotizëm që paralizon fuqinë e mendjes duke shuar dritën e dijes.”

Ose kur ai flet në lidhje me konceptin qeveri-popull: *“Ai që e pret reformën jashtë gjurmëve të çdo qeverie, sido që të jetë ajo, padyshim që nuk njeh historinë e lindjes së popujve e të popullimit. Historia na flet në sy dhe na mëson se qeveritë, në çdo kohë e në të gjitha vendet, kanë qenë të fundit që i janë nënshtruar reformës, kur nuk kanë venë pengesa në rrugën e saj. Mos vallë, popujt evropianë e kanë arritur këtë shkallë qytetërimi që gëzojnë sot në sajë të qeverive të veta? Popujt evropianë, për të arritur në këtë shkallë, kanë punuar e vazhdojnë të punojnë me seriozitet dhe janë aty ku janë në ditët tona vetëm në sajë të këmbënguljes në të drejtën e tyre, të gjetjes së gjuhës së përbashkët me njëri-tjetrin, të qëndrimit me krye lart, të mosnënshtrimit, të ecjes përpara më këmbë dhe jo duke u zvarritur, të lidhjes së qeverive të tyre ashtu siç lidhen kafshët për brirësh dhe duke i detyruar ato të ulen në gjunjë ashtu siç ulen në tokë kafshët e stallës, si dhe duke i tërhequr ato pas vetes me forcë e me zotësi.”*

Në lidhje me imponimin mbi qeveritë, është shprehur edhe Mustafa Kàmil, fjala e të cilit duket sikur është shkëputur prej rrugës së Ali bin Ebù Tàlibit: *“Prej popujve, ka të atillë që ia dorëzojnë drejtimin e punëve qeverisë së vet dhe i nënshtrohet me dëshirë vullnetit të saj. Një popull tjetër i ve qeverisë së tij një kufi në pushtet e në ekzekutiv dhe ushtron kontroll të rreptë mbi qeverinë. Nëse qeveria punon mirë, ai e shpërblen dhe nëse ajo punon keq, ai e eliminon atë qeveri. Popujt e Lindjes, në kohën e sundimit osman, bëjnë pjesë në grupin e parë të popujve, kurse popujt perëndimorë bëjnë pjesë në grupin e dytë. Këto janë edhe shkaqet që Lindja është e prapambetur dhe e degraduar, kurse Perëndimi është i përparuar e i zhvilluar. Në të vërtetë, populli është zot i vendit, pronari i tij dhe ruajtës i atdheut prej të gjitha rreziqeve, ndërsa qeveria nuk është më shumë se një kujdestar i emëruar prej popullit dhe e formuar prej bijve më të mirë e të përzgjedhur të popullit, të cilët kanë treguar se janë njerëzit që kanë kujdesin më të lartë për të mbrojtur interesat e popullit.”*

A nuk ka njohur kjo Lindja jonë një mbret që e ka emërtuar veten **“sundues me urdhër të tij”**?

Por që populli të ketë mundësi për të kontrolluar sundimtarin

dhe ta orientojë atë në rrugën e drejtësisë, në rrugën e Aliut, patjetër që duhet të mësojë, të ndriçohet me diturinë dhe të ngrihet në atë nivel që e mundëson të aftësohet, sa të dijë të drejtat që i takojnë, si dhe detyrimet që ka, nivel që e përgatit të kontrollojë pushtetin e t'i kërkojë llogari atij. Në shumë kapituj të këtij libri kemi parë qëndrimin e Aliut për domosdoshmërinë e arsimimit, gjithashtu kemi përfituar shumë nga këto lexime, kur kemi parë se te Aliu fjala dituri ishte sinonim i vetë jetës; gjithashtu, pamë se Aliu e bënte arsimin punën kryesore që duhet të bëjë injoranti. Mësimin ai e kishte bërë qëllimin më të lartë në punën e çdo dijetari. Nga fjalët e tij monumentale, në këtë fushë, janë edhe këto thënie të tij: *“Dituria është njëra prej dy jetëve.” “Kur Allahu poshtëron një njeri, i ndalon atij diturinë.”; “Njeriu më me pak vlerë është ai që ka më pak dituri.”; “Dituria është fe, në të cilën besohet.”; “Kush jep mendim, pa dituri, për një problem, atë e mallkon toka e qielli.”; “Allahu nuk i dënon injorantët që s’kanë mësuar, pa dënuar më parë dijetarët që s’kanë mësuar të tjerët.”*

Përveç kësaj, siç e kemi parë edhe më sipër, Aliu unifikoi diturinë me punën. Në rrugën e Aliut nuk ka punë pa dituri e as dituri pa punë. Ashtu siç e kemi parë edhe në kapitujt e mëparshëm, prej gjërave të mahnitshme të diturisë, të praktikuara në rrugën e tij, është lufta kundër despotizmit e kundër padrejtësisë deri në vdekje. Dhe tani shiko se ç’thotë Abdurrahman El-Kevàkebij, njëri prej heronjve të nacionalizmit arab, të cilin ata e duan ashtu siç e dëshironte Aliu: Të dalë prej personalitetit të shëndoshë njerëzor. Aliu pohon se despotizmi është prej rezultateve të injorancës, prandaj e lidhte ngushtë diturinë me heqjen e despotizmit.

“Sa shumë ngjan despoti me një tradhtar të fuqishëm, që ka marrë nën kujdestari jetimë të pasur. Për sa kohë jetimët do të jetë të vegjël, ai vepron me pasurinë e tyre e me vetë ata sipas dëshirave të tij, prandaj nuk është në interesin e këtij kujdestari që jetimët të rriten e të marrin në dorë punët e veta, për të njëjtat shkaqe nuk është prej qëllimeve të despotit që shtetasit të ndriçohen me dituri.

Despoti e di mirë se robëri e shtypje do të ketë derisa shtetasit të jenë të trashë, të zhytur në errësirën e injorancës e të enden në verbëri.

Sikur despoti të ishte shpend, patjetër ai do të ishte lakuriq nate, që të gjuante njerëzit e përgjumur në errësirën e injorancës; sikur ai të ishte bishë, patjetër do të ishte çakall, që të përllante shpendët e qendrave të banuara në mbulesën e natës. Dituria është zjarr i ndezur prej dritës së Allahut, i Cili e ka krijuar dritën zbulese, shikuese dhe gjeneruese të nxehetësisë e të fuqisë, Allahu e ka bërë diturinë shkoqitëse të së mirës dhe të së keqes dhe, është dituria ajo që gjeneron ngrohtësi në shpirtërat e njerëzve e krenari në kokat e tyre.

Despoti nuk frikësohet prej diturisë që drejton gjuhën kur prapa asaj gjuhe nuk ka urtësi entuziaste, që të lidhë armatat ose fjalë të magjishme që zgjidhin ushtritë, sepse despoti e di mirë se koha është tepër koprrace, që nënat të lindin shumë të ngjashëm me El-Kumejtin, Has'sànin, Monteskienë e Shilerin.

Despotit i dridhen leqet e këmbëve prej shkencave të jetës, si: maksimal teorike, filozofia rationale, të drejtat e popujve, politika qytetare, historia e detajuar, fjala letrare e të tjera dituri që grisin perden e errësirës, nga të cilat dalin diejt që do të djegin kokat e despotëve.

Despoti nuk frikësohet prej të gjitha shkencave. Ai frikësohet vetëm nga ato shkenca që zgjerojnë mendjet, që i mësojnë njeriut se ç'është njeriu, ç'janë të drejtat e tij, a është ai i mashtruar, si të kërkojë, si të veprojë dhe si të ruhet. Despoti është i dashuruar pas tradhtisë, ndërsa dijetarët janë qortues të tij, despoti është vjedhës e mashtrues, kurse dijetarët janë paralajmërues e prej atyre që tërheqin vëmendjen e njerëzve. Për despotin ka punë e interesa, të cilat nuk ia prish askush përveç dijetarëve.

Despoti, ashtu siç urren, shkencën për rezultat e saj, në të njëjtën masë e urren edhe si shkencë, sepse shkenca ka pushtet më të fuqishëm se çdo mbret. Despoti patjetër që e urren veten sa herë që syri i tij bie mbi dikë që qëndron më lart se ai në dituri. Ky është shkaku që despoti nuk dëshiron të shikojë fytyrën e një dijetari të zgjuar. Kur despoti është i detyruar të ketë një dijetar, ai përzgjedh atë që nënshtrohet e është lajkatar. Pikërisht mbi këtë bazë ka ndërtuar Ibn Khaldùdi thënien e tij: **“Fitoi lajkatari”**, *pasi kejo është natyra e despotëve shpirtvegjël. Mbi këtë*

natyrë ata ndërtojnë lëvdatat e veta për çdo të mjeruar të trullësuar, prej të cilit nuk shpresohet as e mira e as keqja.”

Bazat e rrugës aleviane i kanë shërbyer e i shërbejnë nacionalitetit arab në të gjitha kohët e në të gjitha lëvizjet, që ky nacionalitet ka ndër-marrë e që konsistojnë në: lidhjen e sunduesit me të sunduarin me ndjenjën e dashurisë prindërore, lidhjen e të sunduarit me sunduesin me ndjenjën e dashurisë që ka fëmija për prindin. Aliu thotë: *“Sunduesi është prindi, kurse njerëzit janë fëmijët e tij.”* Aliu i urdhëronte të gjithë qeveritarët e guvernatorët e tij, që të silleshin me njerëzit siç sillet babai ndaj fëmijës së tij dhe thotë: *“...pastaj kujdesu për punët e tyre, ashtu siç kujdesen prindërit për punët e fëmijëve të tyre.”* Por, kjo marrëdhënie ndërmjet sunduesit e të sunduarit bëhet realitet vetëm atëherë kur sunduesi është shërbyes i një populli të bindur, që punon për interesat e njerëzve, ruan të drejtat e tyre, punon shumë për të hequr prej të gjithë njerëzve mjerimin që shkakton varfëria, natyrisht kur qeveritari nuk është kushar e hileqar, as mashtrues e as despot i vogël. Mbi këtë bazë njerëzit lidhen me njëri-tjetrin me lidhje dashurie vëllazërore të ndërsjellë, ndihen si anëtarët në një familje që njohin e duan njëri-tjetrin nën hijen e pushtetit të një babe të dashur e të mëshirshëm. Gjithashtu, mbi këtë bazë, edhe nacionaliteti i popullit është dashuri dhe jo armiqësi, një dashuri e ndërtuar mbi përfitimin e ndërsjellë, mbi njohjen e të drejtave e detyrimeve të dyanshme, si dhe bashkëpunimin në rrugën e zhvillimit material e shpirtëror, është bashkëpunim që e urdhërojnë interesat e përgjithshme e të ligjshme, sepse vetëm atëherë ai bashkëpunim është krejtësisht në shërbim të këtyre interesave.

Në shumë kapituj të këtij libri kemi parë se në rrugën e Aliut nuk mund të ndërtohet asnjë lidhje e fuqishme ndërmjet bijve të një populli, kur në këtë shoqëri ka ngrënës e të ngrënë. Drejtësia sociale, ashtu siç e dëshoi atë Aliu dhe për të cilën ai luftoi e ra dëshmor, është qëllimi themelor i shoqërisë dhe është kushti kryesor prej kushteve të stabilitetit të shoqërisë. Në këtë fushë nuk ka dallim mes një shoqërie të përbërë prej një kombi të vetëm dhe një shoqërie tjetër të përbërë prej më shumë se një kombi. Në këndvështrimin alevian për shoqërinë, nuk

njihet përparësia e njërit kombi mbi një komb tjetër, qoftë për shkak të racës, qoftë për shkaqe të tjera. Këtu duhet theksuar se rruga aleviane hedh poshtë me neveri të gjitha tendencat fisnore e fanatizmin racor, sepse këto pikëpamje janë shkatërruese e shpërbërëse për atë shoqëri, bijtë e së cilës, pavarësisht se kanë nacionalitete të ndryshme, janë të shkrirë në të njëjtën klishe, jetojnë me mirësinë e pajtimit dhe bashkëpunojnë në të mirën. Përsa i përket fanatizmit, për të cilin njoftonte Aliu personalisht dhe ashtu siç pohonte në teoritë e tij, ai nuk bën gjë tjetër veçse i bashkon bijtë e kësaj shoqërie mbi bazën e mendjemadhësisë, urrejtjes, armiqësisë, grabitjes, rrëmbimit sa më shumë për vete, akaparimit të masave. Nuk ka ndonjë problem për ne, nëse këtu do të sjellim një thënie të Aliut, që e kemi përmendur më parë në një kapitull të këtij libri. Kështu, me fjalën që Aliu u tha njerëzve të kohës së tij, që vazhdonin t'i përmbaheshin fanatizmave të të gjitha llojeve, do të zgjerojmë fushën e mësimin: *“Shujeni atë që keni në zemrat tuaj prej zjarrit të fanatizmit e të urrejtjeve të kohës së injorancës para Islamit, bazohuni në heqjen e mendjemadhësisë prej shpatullave tuaja, që të mos jini si ai djali që tregohet mendjemadh ndaj nënës së vet pa pasur asnjë meritë përveç atij fanatizmi që atij i ishte ngjitur prej armiqësisë e prej smirës. Kërkoni mbrojtjen e Allahut prej prurjeve të mendjemadhësisë, ashtu siç kërkoni mbrojtjen e Tij prej prapësive të kohës. Nxirrni mësim prej pësimeve të rënda që ranë mbi popujt që kanë jetuar para jush, për shkak të ligësive e punëve të këqija që ata bënë dhe kujtoni pësimin që ra mbi ta kur jeni në gjendje të mirë e të keqe.”*

Me këtë pikëpamje Aliu shton një bazë të re në themelet mbi të cilat ndërtohet çdo shoqëri e shëndoshë; ngre një kolonë të re në kolonat mbajtëse të nacionalitetit, ashtu siç është nacionaliteti konkretisht dhe jo ashtu siç e përfytyrojnë atë teoricienët apo kushdo tjetër që i bie në dorë letër e bojë dhe pastaj i lëshojnë frerin fantazisë, e cila i bën të përfytyrojnë se xhindi i fshehur në llambën magjike është vënë në shënjestrën e tyre.

Ajo që Ali bin Ebù Tàlibi shikon në këtë fushë, është realiteti i gjallë, e deshën këtë realitet fanatikët apo nuk e deshën, pasi bazat e këtij realiteti janë ndërtuar mbi dispozitat imponuese të natyrës. Prandaj

teoricienët e kanë të pamundur të përgënjeshtrojnë bazat e këtij realiteti ose të shpallin se ato baza janë të gabuara. Është fakt se çdo nacionalitet, në kohët e hershme, si dhe në ditët e sotme, është i ndërtuar vetëm mbi një realitet dhe për këtë ka një mijë e një argumente. Nacionaliteti, në gjendjen aktuale, nuk është ideologji absolute dhe e ngurtësuar, kufijtë e tij nuk janë të sigurt se nuk do të preken nga racizmi dhe se kalmatarët nuk do të gjejnë rrugë për të shkelur mbi të. Për të gjitha këto, nacionaliteti ka mundësi që brenda kufijve të tij të gjerë e të cilësive të tij humane, pa të cilat as nuk qëndron dot e as nuk mund të asimilojë elementë e huaj, që me kalimin e kohës ka dashur të jetë pjesë dhe bij të këtij nacionaliteti, të përfitojë prej nacionalitetit, por edhe nacionaliteti të përfitojë prej tij.

Francezët, që banojnë sot në tokën franceze, nuk guxojnë të pretendojnë se të gjithë rrjedhin prej një elementi të quajtur francez, pasi ata janë romakë, grekë, gjermanë, anglezë, etj. Le të themi se ata e pranuan këtë pretendim. Ç'do të thotë pretendimi i tyre që ata e pranuan? Çfarë i shtoi ai realitetit të tyre? Sot ata janë francezë, flasin të njëjtën gjuhë, jetojnë nën mbrojtjen e të njëjtut ligj, ushqehen prej të njëjtës tokë e prej së njëjtës ekonomi, shkëmbejnë mes tyre të mirat materiale dhe i bashkojnë të njëjtat shpresa, të cilat, në përfundim të udhëtimit të gjatë, takohen me të njëjtat shpresa të mbarë njerëzimit. Atëherë, ç'kuptim ka "origjina e tyre"?

Vallë a u dëmtua identiteti arab i ndonjërit prej poetëve të mëdhenj, që kishin origjinë persiane, romake ose origjinë tjetër? A u dëmtua identiteti arab i Saludin Ej'jciut, për shkak të origjinës së tij kurde? A mund të refuzojmë ne, për shembull, depërtimin e Ibn El-Mukaf'faë në brendësi të shpirtit e të mendimit arab, për shkak se origjina e tij është persiane dhe se emri i tij ishte Rozbeh, para se të bëhej Abdullah? A mundemi ne të hedhim poshtë hyrjen e Ibn Sijnasë në historinë arabe e në shpirtin arab, për faktin se ai nuk ka origjinë arabe? Megjithëkëtë, ai mbetet krenaria më e madhe e historisë sonë, e identitetin tonë arab. Gjithashtu, a mundemi ne të mos pranojmë identitetin arab të njerëzve të tjerë që u arabizuan gjatë shekujve të sundimit të abasive e që sollën

në gjuhën e tyre të re dituritë e popujve joarabë, por që jetuan si arabë, përfituan prej arabëve? Por, edhe arabët përfituan prej tyre, ata vdiqën arabë e vazhdojnë të jenë në pararojë të atyre njerëzve që lanë për ne këtë trashëgimi të vyer që kemi në duart tona. Gjithashtu, në fund të fundit, a mundemi ne të mos pranojmë identitetin arab të sirianëve, irakianëve, libanezëve e të egjiptianëve, për shkak se shumica e tyre nuk ka origjinë arabe?

Nacionaliteti, në të vërtetën e tij, nuk ka asgjë të përbashkët me racizmin, sepse esenca bazë e nacionalitetit është humanizëm i nderuar. Në kapitujt e mëparshëm, të largët e të afërm, kemi vënë në dukje pretendimet raciste, në lidhje me të vërtetën e nacionalitetit, pasi ajo, që mësojmë prej Islamit e prej rrugës së Aliut, vërteton se nacionaliteti nuk është aspak racizëm.

Aliu shikonte në fanatizmin racist padrejtësinë më të madhe. Kur te Aliu shkuan disa prej pasuesve të tij dhe i thanë: *“O prijës i besimtarëve, jep nga këto pasuri dhe privilegjo në dhënie parinë arabe e kurejshët ndaj robërve e joarabëve.”*, Aliu menjëherë iu kthye atyre: *“Po më urdhëroni të kërkoj fitoren me padrejtësi?”*

Ai që njih ndonjë alarm ose krim, padyshim që në shkollën e Aliut është vetëm padrejtësia, sepse në shkollën e Aliut krimi më i madh është të preferohen disa njerëz mbi disa të tjerë, për shkak të përkatësisë së tyre nacionale.

Në shkollën e Ibn Ebù Tàlibit, mirësia për nacionalitetin është në të njëjtën masë edhe për të gjithë njerëzit me cilësinë e tyre njerëz, është edhe për shoqërinë, e cila, mbështetur në unitetin punë-qëllim, bashkon njerëz që mirëkuptohen e që bashkëpunojnë mes tyre me sinqeritet. Ndodh kështu, për faktin se as sinqeriteti e as programi nuk mund të jenë pjesë të ndryshme. Ai që në shoqëri nuk i jep përparësi arabit ndaj joarabit veçse nëpërmjet punës së dobishme, gjithashtu ai nuk i jep përparësi as një fisniku ndaj një të thjeshti, padyshim që ky njeri nuk i jep përparësi për t'i dhënë më shumë as vëllait të vet ndaj një të huaji, gjithashtu ai nuk lejon shfrytëzimin e një arabi prej arabit, ose të çdo njeriu tjetër, por punon që të gjithë njerëzit, pa përjashtim, të jenë të lirë

e të barabartë. Gjithashtu, ai lufton, me aq sa mundëson fuqia e kohës dhe e hapësirës, të heqë prej njerëzve varfërinë e nevojat, me shpresë që ata të jetojnë të lumtur e të sigurt. Ky njeri, në vetvete, e urren luftën, vrasjen e agresionin dhe bën thirrje për siguri, paqe e për vëllazërim nën pushtetin e drejtësisë sociale e të çiltër, e cila nuk lejon që midis njerëzve të ketë ngrënës e të ngrënë; gjithashtu, ai, në shpirtin e tij, dëshiron që njeriu të jetë i drejtë edhe me kafshët e të mos rrëmbejë as aq sa mban milingona prej farës së elbit, madje të mos sulmojë as shpendët. Ky njeri e ve jetën e vet në shërbim të këtyre parimeve derisa të vdesë.

Përsa u përket atyre që ndjekin rrugë tjetër, ndryshe prej asaj linje historike, që e kemi emërtuar "*linja aleviane*", në të vërtetë ata janë armiq të nacionalitetit të tyre në të njëjtën masë sa janë edhe armiq të vetë njeriut me cilësinë e tij njeri. Faktet për këtë të vërtetë nuk mund të përmbliidhen as në vëllime të tëra, sepse edhe tregimet historike, që të gjitha, dëshmojnë për vërtetësinë e kësaj që po themi. Në histori nuk gjen ndonjë njeri që e shikon një popull tjetër me frymën e fanatizmit pa pasur ndonjë udhëzim, ose ndonjë justifikim ose shkak dhe që ky njeri të mos shikojë me të njëjtën fanatizëm edhe njerëzit e nacionalitetit të tij ndaj tribusë së vet. Me të njëjtën fanatizëm ai shikon edhe familjen e tij mbi tribunë e së cilës i përket. Së fundi, nisur nga interesat dhe përfitimet materiale, ai shikon me të njëjtën fanatizëm veten e fëmijët e tij ndaj pjesëtarëve të tjerë të familjes së vet.

Mashtrojnë rëndë ata shkrimtarë që pretendojnë se fanatizmi i emeveive për arabët ndaj joarabëve kishte qëllim të mirën për arabët e për identitetin arab. Ne themi se ky pretendim është thjesht trulllosje e shkarje në rrugë të gabuar, sepse fanatizmi i emeveive, pa asnjë dyshim, ishte fanatizëm vetëm për pasurinë e për pushtetin e tyre. Vallë a nuk ishin arabë ata mijëra vetë në Irak, Jemen e Hixhaz, për të cilët Muàvija urdhëroi komandantët e tij t'i terrorizonin, t'i vrisnin e të shembnin shtëpinë e tyre apo ata ishin persë, rumë apo mongolë?

Mos vallë edhe Ebù Dherr El-Gaf'friji dhe Haxher bin Adij'ji, të cilët Muàvija i prangosi, ishin dy indianë, ose dy grekë, apo ata të dy qenë prej Tashkendi?

Mos vallë edhe Hysen bin Aliu, fëmijët e tij, të afërmit e tij dhe partizanët e tij të pakët ishin indianë, grekë ose prej banorëve të Kinës?

Përveç kësaj, ku qëndron ajo e mirë, që kishte shtrirë dy krahët e saj mbi tokën e arabëve duke vrarë këta, duke prangosur ata, duke grabitur disa të tjerë e duke shembur shtëpitë e tyre?

Këto krime të emevive u bënë pa asnjë përjashtim, me të vetmin qëllim që njerëzit të viheshin nën sundimit e Jezijdit, të birit të Muàvijes dhe më pas nën sundimin e bijve e të nipave të tij. Çdo opinion i studiuesve, që nuk i shikon ato punë ashtu siç ato kanë ngjarë, është shpifje e makinacion.

Përveç kësaj, emevitë, të cilët “identiteti” i tyre arab i shtynte të vrisnin arabët që nuk ishin ndjekës të tyre dhe të grabisnin arabët që nuk i nënshtroheshin pushtetit të tyre, ishin plotësisht të kënaqur prej joarabëve që mbështesnin sundimin e tyre dhe i sillnin dobi pushtetit të tyre, qoftë edhe në ndonjë gjë të vogël, prandaj emevitë i afronin këta joarabë e i vinin në poste drejtuese. Me këtë veprim emevitë ruajtën pushtetin e princërve persianë e të tjerëve, të cilët mbledhnin për emevitë taksën e ligjshme, që paguanin jomyslimanët (xhizjen), si dhe taksat e tjera që ata kërkonin prej banorëve të varfër të atyre vendeve. Kundrejt këtij shërbimi, emevitë i përkrahnin ata princër në të gjitha padrejtësitë e teprimet e shumta që kryenin. Nga ana tjetër, i hidhnin prangat atyre arabëve të mirë, për të cilët mendonin se mund të rrezikonin autoritetin e familjes së tyre dhe privilegjet personale që ata gëzonin. Këta princër joarabë, në histori, njihen me emrin lider e shefa.

Siç shihet, identiteti arab i emevive është një legjendë, ndryshe identiteti arab do të kishte kuptimin e grumbullimit të forcave të popullit në shërbim të një familjeje të vetme. Ndodhte kështu për faktin se baza humane, që ne pamë në rrugën e Ibn Ebù Tàlibit, nuk ishte baza mbi të cilën emevitë kishin ngritur pushtetin e tyre. Identiteti e nacionaliteti arab nuk është e mundur të jetë realitet kur ai, me rrugën e tij, mohon konceptet e përgjithshme njerëzore. Identiteti arab, në programin e vet, ndjek rrugën humane dhe nuk është në natyrën e tij të tresë fanatizmin e të gjitha formave, prandaj në të nuk ka as të nderuar e as të përçmuar,

as shfrytëzues e as të shfrytëzuar, nuk ka klasë akaparuese e klasa të uritura dhe nuk ka përparësi të ndonjë njeriu ndaj një njeriu tjetër veçse me punë të dobishme.

Deri këtu kemi parë të vërteta që rrjedhin prej këtyre dy koncepteve kontradiktore të nacionalitetit arab dhe për të gjitha nacionalitetet e tjera, këto të vërteta janë të lidhura ngushtë me këto dy koncepte. Ata që e konceptojnë nacionalitetin sipas mënyrës së sufjanëve, në pjesën më të madhe janë princër, fisnikë, feudalë e prej atyre që kanë privilegje klasore. Të gjithë këta e kanë të lehtë të marrin prej atdheut të tyre atë çka siguron për ata interesat e privilegje. Ndodh kështu sepse nacionaliteti te ata përkthehet me të mirat e me përfitimet që ai u jep atyre, si familje dhe si klasë. Për ata e për atdheun e tyre nuk ka problem, kur ata pranojnë kolonializmin, mjaft që interesat e tyre të jenë të ruajtura. Meqenëse një program nuk mund të ndahet në pjesë, atëherë në pikëpamjen e akaparuesve e të feudalëve nuk është tradhti e pabesi që kolonialistët të shfrytëzojnë vendet e tyre, pasi në këtë shfrytëzim kanë edhe ata pjesën e tyre; gjithashtu, për ata nuk ka asnjë dallim nëse ata vrasin bijtë e shoqërisë së tyre me duart e veta ose me duart e shfrytëzuesve të huaj, pasi në të dyja rastet ka rëndësi që ata të arrijnë atë që dëshirojnë të arrijnë: pasuri e pushtet. Në të gjitha këto dukuri ti shikon se ata, që e kanë shitur atdheun e vet të shfrytëzuesit e huaj, në çdo kohë e në çdo vend, janë ndjekës të linjës së sufjanëve edhe në nacionalitetin e tyre.

Përs i përket atyre që e kuptojnë nacionalitetin si ndriçues, i marrë prej metodës aleviane, shumica e tyre janë bijtë e popullit të thjeshtë e mendimtarët, që janë edhe ruajtësit e atdheut të vet në çdo kohë e në çdo vend. Nuk është e natyrshme që burri të ndalojë shfrytëzimin e një bashkatdhetari prej bashkatdhetari tjetër dhe në të njëjtën kohë të lejojë që fuqitë e huaja të shfrytëzojnë të gjithë bashkatdhetarët e tij pa përjashtim. Gjithashtu, nuk është e natyrshme që burri të mos pranojë fanatizmin e njerëzve të vet kundër një të huaji pa pasur ndonjë shkak racional të pranueshëm dhe në të njëjtën kohë është i kënaqur që të huajt të pushtojnë vendin e tij, të hanë të mirat e vendit dhe të flakin bijtë e popullit në ferrin e nevojave më elementare e të poshtërimit. Ai

që në vetvete është i vendosur të të mposhtë ty, është detyra jote parësore të jesh edhe ti i vendosur për ta shtypur atë. Këtu qëndron edhe shkaku që ti shikon se ata, që janë ngritur kundër shfrytëzuesve vendas, janë po ata që janë ngritur kundër pushtuesve e kolonialistëve në çdo kohë e në çdo vend.

Luigji i gjashtëmbëdhjetë ishte fanatik në identitetin e tij francez kundër Gjermanisë, por ai nuk nguroi të ftojë ushtritë gjermane të pushtojnë Francën e të vrasin francezët, sapo u kërcënuan disa prej interesave të tij dhe interesat e familjes e të klasës së tij.

Le të shikojmë Gandin, i cili nuk kishte urrejtje ndaj jo indianëve e nuk ishte fanatik ndaj të huajve, megjithëkëtë pati mundësi të nxjerrë Anglinë nga India dhe të fusë vendin e vet në rrugën e nacionalitetit me një linjë humane të ndershme. Më sipër pamë se **“intoleranti”** ndaj të huajve, Luigji i gjashtëmbëdhjetë, i dorëzoi bashkëkombësit e vet në dorën e ushtrive të kolegut të tij, mbretit gjerman; kurse Gandi, i cili nuk i jepte përparësi një njeriu mbi një njeri tjetër, për shkak të nacionalitetit ose të fesë, e hoqi popullin e tij prej nofullave të kolonialistëve dhe bëri fli jetën e vet për ta.

Ky është dallimi mes linjës së sufjanëve dhe linjës aleviane në kuptimin e nacionalitetit.

Së fundi, ai që përfaqëson origjinalitetin human në personalitetin arab, mishëron edhe konceptet humane të këtij nacionaliteti.

Cili është ai që shkroi linjën politike e sociale të nacionalitetit arab, ashtu siç duhet të jetë? A është Muàvije bin Ebù Sufjàni, fanatiku i thekur për nacionalitetin arab, sipas pretendimit të rremë të pretenduesve, Muàvija që u thotë qeveritarëve të tij: *“Milni prej gjakut të arabëve pasuri dhe silleni te unë!”* apo ai është Ali bin Ebù Tàlibi, i cili kurrë nuk ka qenë mostolerues ndaj asnjë race, ai që nuk i ka dhënë përparësi një fisniku ndaj një të thjeshti, asnjë pjesëtari të fisit kurejsh ndaj një banori të shkretëtirës, Aliu, që u thoshte qeveritarëve të tij: *“Hiqini arabëve çdo takësë, përjashto ata që janë në gjendje të mirë dhe janë në gjendje të paguajnë me atë që i tepron, pasi kanë plotësuar nevojat e veta. Punoni për të eliminuar varfërinë e për të plotësuar nevojat e njerëzve dhe njerëzit të jenë të barabartë në ndarjen e të mirave!”*

Me mënyrën e sufjanëve shkatërrohen popujt, shtrembërohen ndjenjat atdhetare dhe tjetërsohet kuptimi i nacionalizmit, sepse kjo është mënyrë veprimi johumane në origjinën e në qëllimet e saj.

Drejtësia shoqërore, i barazon njerëzit në të gjitha të drejtat e në çdo detyrim dhe ka si objektiv ndërtimin e një shoqërie, ku të gjithë bijtë e saj të jetojnë në mirësi. Padyshim që kjo drejtësi është themeli në çdo konstrukt nacional të shëndoshë dhe është qëllimi i vërtetë i çdo nacionalizmi. Dëshira për drejtësi shoqërore ka qenë shkak i drejtpërdrejtë ose i tërthortë në shumicën e revoltave që kanë ndërmarrë popujt kundër regjimeve të tyre të vjetra, kundër tiranëve dhe kundër nëpërkëmbësve të të drejtave të tyre. Çdo veprim politik, pa përmbajtje shoqërore, që synon vendosjen e drejtësisë ndërmjet njerëzve, detyrimisht është një veprim i dështuar.

Mendja e Aliut punoi për një drejtësi të kësaj natyre. Puna e tij dëshmon se arabët dhanë për nacionalitetin e vet baza shoqërore të krahasueshme me pozitën e shpirtit ndaj trupit, ashtu siç dëshmon se arabët kanë mendim gjenerues e krijues, që vazhdon të jetë në krye të subjekteve që trajton njëri nacionalitet apo një tjetër, si dhe i gjithë njerëzimi.

Aliu punoi edhe me zemrën e tij të madhe për ruajtjen e kësaj drejtësie, në rrugën e së cilës ai u flijua dhe ra dëshmor. Historia dëshmon se arabët kanë mundësi të jenë në pararojë të njerëzve me besim në drejtësinë, në mbrojtjen e saj dhe dhënien e jetës në rrugën e drejtësisë. Gjatë kohës që Aliu ishte në jetë, vazhdimisht për rreth tij gjendeshin nxënës, partizanë e përkrahës të tij, të cilët ecën mbi hapat e tij dhe vdiqën për të njëjtat qëllime që vdiq vetë Aliu: të stamponin në personalitetin arab karakterin e tij të shëndoshë human.

Nëse ke dëshirë të mësosh si i shërbeu Aliu mendimit të drejtësisë shoqërore me mendjen e me zemrën e tij dhe si e dëshiroi ai drejtësinë, që ajo të ishte bazë mbi të cilën të mirëkuptoreshin bijtë e një populli e bijtë e të gjithë popujve, referohu në kapitujt e shumtë të këtij libri, ku kemi trajtuar gjerësisht këtë temë dhe do të gjejmë fakte e argumente që tregojnë për gjenialitetin arab të mishëruar në konceptin që kishte

Ibn Ebù Tàlibi për drejtësinë, për kolonat e për dukuritë e drejtësisë. Gjithashtu, do të gjesh edhe zgjidhjet që kanë dhënë mendimtarët modernë për të arritur deri në shkaqet e problemit të padrejtësisë shoqërore dhe do të mësosh se në rrugën e tij të nderuar Aliu synonte heqjen e kësaj padrejtësie nëpërmjet punës që e bën drejtësinë të prekshme.

Është me dobi t'i kujtojmë lexuesit atë që kemi thënë më sipër, në lidhje me opinionin e një evropiani bashkëkohës kur dëgjoji për personalitetin alevian. Këtë opinion po e citojmë ashtu siç e tregon një miku im libanez: "Rastisi një herë të isha në një vend evropian, që punon për çlirimin e njeriut prej mjerimeve që sjellin nevojat e varfëria. Unë i thashë ministrit të arsimit të atij vendi: *"Ne arabët iu kemi parakaluar ju me më shumë se një mijë vjet, kur arritëm të kuptojmë të vërtetën e shoqërisë klasore për të cilën ju punoni sot për ta shpjeguar."* Ministri evropian më tha: *"Si është kjo punë?"*

I thashë: *"Para më shumë se dhjetë shekujve Ali bin Ebù Tàibi ka thënë: "Nuk kam parë ndonjë mirësi me shumicë, që pranë saj të mos jetë një e drejtë e humbur!"*

Evropiani tha: *"Në të vërtetë, ne jemi më të mirë se ju!"*

"Përse? Dhe, si?" - i thashë.

Ai u përgjigj: *"Edhe pse një arab prej jush e zbuloi këtë të vërtetë të madhe shumë shekuj më parë, ju vazhdoni të jini në një errësirë shoqërore, ndërsa ne zbatuam para jush teorinë e dalë prej zbulimit të kësaj të vërtete. Prandaj në këtë kuptim ju arabët jeni të vonuar me më shumë se dhjetë shekuj!"*

Në vërtetim të kuptimit të drejtësisë shoqërore si domosdoshmëri materiale e shpirtërore, në çdo shoqëri, pamë se Aliu i kthente shkaqet e kësaj drejtësie në bazat e afërta që trajtojnë njerëzit në jetën e tyre konkrete, pastaj i kthente shkaqet e saj në bazat kozmike të përgjithshme, që trajtojnë të gjitha dukuritë e natyrës së gjallë e të ngurtë. Drejtësia imponon baraspeshim në shoqëritë njerëzore, përveç rasteve kur vetë njerëzit duan të kundërshtojnë ligjet e drejta kozmike, por me këtë kundërshtim ata bien në kolaps. Në lidhje me këtë temë, në këtë libër kemi vënë një kapitull me titull **"Aliu dhe drejtësia kozmike"**, prandaj, nëse ke dëshirë, referohu në këtë pjesë, pasi aty do të shikosh

gjenialitetin arab edhe në këtë fushë, gjenialitet që Aliu e përfaqëson në historinë tonë në mënyrën më të shkëlqyer.

Autori i këtij orientimi në historinë e arabëve patjetër që do paqen dhe urren luftën, përjashto rastet kur lufta bëhet domosdoshmëri shoqërore dhe humane. Në të vërtetë, dëshira e Aliut për paqe ishte rezultat logjik i pashmangshëm i konceptit që ai kishte për shoqërinë dhe rezultat i asaj logjike e praktike që e udhëhiqte atë për të kuptuar tmerret e luftës dhe të keqen e madhe që ajo sillte mbi fituesin e mbi të mundurin prej bijve të Ademit e të Havasë. Në këtë fushë Ibn Ebù Tàlibi ka një qëndrim të nderuar e tepër të lartë, të marrë njëherësh prej mendjes, zemrës e nderit, prandaj ne nuk e teprojmë kur themi se thirrja e Ibn Ebù Tàlibit për paqe, si parim i përgjithshëm, ishte një kthesë drejt së mirës në historinë e arabëve, te të cilët dashuria për luftën në kohën e injorancës para Islamit ishte ligj. Prandaj këtë ligj e hodhi poshtë Profeti dhe njerëzit e zgjuar. Dashuria për paqen në Kur'an është prej punëve të Allahut, kurse dashuria për luftën pa ndonjë shkak të arsyeshëm, është prej punëve të djallit. Në sure **“El-Bekareh”**, **ajeti 208** lexojmë: *“Ju që kini besuar, të gjithë hyni në paqe (përfaqsoni Islamit) dhe mos ndiqni rrugën e djallit, sepse ai është për ju armik i hapur.”* Gjithashtu, që të kuptosh të vërtetën e qëndrimit alevian ndaj çështjes së paqes, theksojmë se duhet t'i referohesh kapitullit **“Lufta dhe paqja”** të këtij libri.

Prej dukurive të thella humane në personalitetin arab, të cilin e përfaqëson Ibn Ebù Tàlibi, është edhe toleranca fetare me të cilën ai përgëzoi e praktikoi dhe për të cilën bëri thirrje dhe e mbrojti. Tolerancës fetare të Aliut nuk i vinte kufi asgjë prej zakoneve e traditave të kohës të tij. Është e vërtetë se historia arabe relativisht e ka njohur këtë tolerancë edhe në punët e El-Muëtekadit, por ajo ishte tolerancë e ndërtuar jo mbi baza humane të përgjithshme dhe nuk arriti të shtrihet deri në horizontet e largëta të logjikës e të emocioneve, ashtu siç arriti te Ibn Ebù Tàlibi. Nuk ka asnjë problem nëse i rikthehesh kapitullit *“Jo fanatizëm dhe jo liberalizëm”* të këtij libri, që të njihesh me bazat e thella që kishte arritur personaliteti arab nëpërmjet rrugës së Aliut për konceptin e tolerancës.

Mendoj se investimi më i ndritur, që Aliu ka bërë në nacionalitetin arab dhe në të cilin ai ka shprehur cilësitë humane të padukshme të personalitetit arab, është zbulimi i parimit të revolucionarizimit të jetës dhe predispozicioni i gjallesave për zhvillim e për kalimin nga një gjendje në një tjetër. Këtë parim ai e ka shprehur aq qartë, sa nuk ka më vend që mbi të të bëhet ndonjë koment. Mbështetur në këtë pikëpamje zhvilluese, çdo gjë, që është te njeriu, si: doktrina, teori, filozofi, fe, regjime, sisteme, ligje e dituri në njërin prej kohëve të njerëzimit, ka etapa mësimdhënëse, të cilat kanë shtruar rrugën për etapën pasardhëse, por që nuk kanë mundësi të marrin cilësinë e vazhdimësisë absolute e të jenë të qëndrueshme përjetësisht.

Aspekti më i shkëlqyer në këtë parim, që zbuloi Ibn Ebù Tàlibi, pa u thelluar shumë në të, është fakti se ky revolucionarizim, që shtyn gjithmonë drejt zhvillimit, në të vërtetë është revolucionarizimi selektiv, që i ka çuar njerëzit gjithmonë nga njëra gjendje në një gjendje tjetër më të mirë. Më parë kemi thënë se Aliu unifikoi revolucionarizimin e jetës me mirësinë e ekzistencës shpirtërisht e në kuptim; ndërsa ajo që pamë tani unifikon kuptimin e zhvillimit ose revolucionarizimin e jetës, në kuptimin e mirësisë së ekzistencës, në atë mënyrë që njërin nuk e bën të dalë prej tjetrit dhe as këtë tjetrin një send të dalë prej të parit. Revolucionarizimi, në parimin alevian është ai zhvillim që nuk ka pushim në rrugën e së mirës.

Ky zhvillim, sipas asaj që mësojmë në shkollën e Ibn Ebù Tàlibit, është rrugë e natyrshme dhe se në këtë zhvillim nuk ka asnjë forcë që e shtrembëron ose e ndalon në rrugën e tij. Në çdo kohë njeriu është i aftë të kuptojë këtë të vërtetë, prandaj ka dhënë e jep ndihmesën e tij për natyrën në misionin e saj të madh revolucionarizues, sepse vetëm kështu njeriu përfiton prej kohës e shpëton prej rrezikut të rastësishëm, që vjen mbi kodin e jetës. Nëse njeriu qëndron në rrugën e këtij zhvillimi, me dëshirën për ta shtrembëruar ose për të ndërruar rrjedhën e tij, padyshim që humbësi është vetë njeriu dhe ai do të jetë i dërmuari nën rrotën e jetës që ecën përpara.

Vullneti i njeriut në shkollën aleviane është një faktor i fuqishëm

dominues për orientimin e jetës së tij në rrugën e së mirës, ndërsa kapaciteti i njeriut është garanci për zbatimin e këtij vullneti. Vullneti dhe kapaciteti i njeriut, nuk janë dhunti të vëna në dispozicion vetëm të një populli dhe as vetëm të një njeriu, pasi ato janë dhunti për çdo popull e për çdo njeri, thënë ndryshe, të dyja këto dhunti janë domosdoshmëri për natyrën njerëzore. Me këtë parim të shquar, Aliu asgjësoi besëtytninë e “*padobisë*”, së këtij njeriu apo të atij tjetrit; gjithashtu, me këtë parim Aliu hap një horizont me dimensione tepër të largëta para të “*padobishmit*” që edhe ai të bëhet i dobishëm për veten e vet, për popullin e tij dhe për mbarë njerëzimin. Aliu thotë: “*Kurrë të mos thotë ndonjëri prej jush se dikushi e bën punën e mirë e më bukur se unë se pastaj, pasha Allabun do të jetë kështu.*”

Kush ka dëshirë të lexojë hollësi, në lidhje me këtë parim të madh që zbuloi Aliu dhe më të cilin furnizoi personalitetin arab, me cilësinë e tij si pjesë e mirësisë mbarënjërëzore, le të referohet në kapitullin “*Mirësia e ekzistencës dhe revolucionarizimi i jetës*” të këtij libri.

Në personin e Ibn Ebù Tàlibit përfshihen sfida të shumta, nëpër të cilat ai kalon me personalitetin arab për në horizonte të pakufishme lartësimi. Ai sfidon urrejtjen me dashurinë, komplikimet me thjeshtësinë, ngurtësimin me revolucionin, tregtarin me njeriun, hipokrizinë me sinqeritetin dhe vdekjen me jetën, derisa duket sikur ai është toka e dashurisë që vërteton stinët e veta e nuk mashtrohet.

Në personalitetin e Ibn Ebù Tàlibit politika orientohet në interes të popullit, i shërben qëllimeve shoqërore, në pararojë të të cilave janë drejtësia dhe barazia. Ibn Ebù Tàlibi është më i ashpër se furtuna, më gjëmues se bubullima e më i shpejtë se rrufeja kundër hipokritëve, të cilët lakmojnë t’u vijë rehatia, siç u vjen silazhi kafshëve të lidhura nën hije. Hipokritët janë ata që e qëllojnë atdheun e vet me punën më të keqe, pasi e keqja e punës së tyre është më e dëmshme se dëmi që shkaktojnë murtaja dhe epidemitë e tjera shfarosëse.

Në personalitetin e Ibn Ebù Tàlibit është konkretizimi më i largët që ka njohur mendimi arab e ndjenja arabe prej revolucionarizimit të jetës, mirësisë së ekzistencës, unitetit të diturisë dhe unitetit njerëzor.

Në personalitetin e Ibn Ebù Tàlibit mishërohen karakteristikat më të thella të personalitetit arab e të shpirtit revolucionar kundër tiranisë e despotizmit në të gjitha llojet që ato paraqiten. Te Aliu janë mishëruar edhe karakteristikat më të thella të shpirtit të sakrificës që ka njohur personaliteti arab në rrugën e njeriut.

Aliu e perfeksionoi nacionalitetin arab me cilësitë më të bukura të mundshme që mund të merren prej kuptimeve të humanizmit. Me këtë Aliu ishte një thellim i mëtejshëm për personalitetin arab, ashtu siç ishte edhe simboli botëror për këtë personalitet.

Në kohën e sotme është arritur bashkëpunimi ndërmjet popujve në një unitet gjithëpërfshirës njerëzor në atë shkallë sa i lejon të gjithë njerëzve të fluturojnë vetë dhe të bëjnë që edhe metalet të fluturojnë, të qëndrojnë vetë mbi ujë dhe të bëjnë të qëndrojnë mbi ujë edhe hekuri e çeliku, ose që të zhyten nën valët e oqeaneve për muaj të tërë, të bisedojnë me njëri-tjetrin nga njëri skaj i botës në skajin tjetër e të dëgjojnë zërin e njëri-tjetrit, edhe pse i ndajnë shtresat e qiellit e valët e detit; banori i një vendi sheh banorin e një vendi tjetër që po udhëton me mjet, pavarësisht se i ndajnë nga njëri-tjetri distanca të gjata, vargjet e maleve e muret e banesave, ose dikush kafënë e mëngjesit e pi në Bejrut, drekon në Paris dhe ha darkë në Uashington; etj

Unë them: *“Ky shekull, që tregon bukurinë e bashkëpunimit të ndërsjellë mes kombeve dhe bukurinë e vëllazërimit njerëzor në unitetin njerëzor të përgjithshëm, hedh dritë mbi gjenialitetin e linjës aleviane në konceptin nacional human, me të cilin krenohet nacionaliteti me cilësinë e tij si një tullë në godinën njerëzore dhe si karakteristike e veçantë e një populli në tërësinë e popujve të vëllazëruar, që u mundëson popujve të njihen ndërmjet njëri-tjetrit. Kjo është linja që Aliu e lidhi në thellësi të personalitetit arab e në thellësi të çdo gjëje të njerëzimit me punët e tij heroike, të cilat buronin prej shpirtit arab, udhëzoheshin me kozmosin e me dëshirën, që i gjithë njerëzim nga dora i të ishte skena ku ato kryheshin.”*

PAS IMAMIT

* *Pasmeje, përju, dotëvijënjëkohë, ku nuk do të ketë gjë më të fshehtë se e vërteta dhe gjë më të dukshme se e pavërteta.*

Aliu

* *Toka është e Allahut dhe unë jam balifi i Allahut! Ajo, që unë marr prej Allahut, është e imja dhe ajo, që unë lë prej asaj, është e lejuar për mua.*

Muàvija

* *Padyshim, dotëdënojtëshëndosbinmetë sëmurin dhe të shëndetsbmin me të shëruarin.*

Zijadi

* *Asnjë nuk më urdhëron muatëkem frikë Allahun, pasi u ngjita në postin që kam, ndryshe i pres kokën.*

Mervàni

* *Onjerëz, unë jam pushtet i Allahut në tokën e Tij!*

El-Mensùri

Tani le të flasim për gjendjen e shoqërisë arabe, pasi pushteti kaloi në dorën e fisit benij Umej'jeh (emevitë), më pas në dorën e benij Ab'bàs (abasitë) dhe në dorën e të tjerëve që sunduan njerëzit. Do të flasim për injorimin që i bënë sundimtarët kushtetutës së Ali bin Ebù Tàlibit, për sundimin e tyre, si dhe do të rishohim linjën e sufjanëve, për të cilën kemi folur në kapitullin e mëparshëm. Kjo linjë i bënte njerëzit në politikë e në sundim trashëgimi për emevitë, ab'bàsitë e për të tjerët që erdhën pas tyre. Të gjithë i konsideronin njerëzit pronë të tyre, siç kishin në pronësi mallrat e zakonshme. Madje njerëzit i konsideronin mallin më të lirë, përjashto disa raste të veçanta, kur sundimtari nuk i ka konsideruar njerëzit mall të trashëguar.

Hilafeti i Aliut, gjatë mesit të periudhës së sundimit të Osmanit e pushtetit të Muavijes dhe të atyre që erdhën pas tij, karakterizohet për të drejtat e për drejtësinë, për të cilat ajo kohë mban kokën lart kundrejt kohës që u karakterizua për mosinteresim të plotë e nëpërkëmbje të të drejtave të njerëzve të thjeshtë. Padrejtësia e mizoria njohu ulje e ngritje nga koha në kohë.

Tani që u njohe me punët e qeveritarëve, sundimtarëve, aristokratëve dhe me mjerimin e komunitetit gjatë kohës së sundimit të Osmanit, të këshilltarëve dhe ndihmësve të tij, nuk ka problem nëse do të njihesh pak edhe me gjendjen e mbretërve e të njerëzve gjatë kohës së emevive, ab'bàsive dhe të tjerëve që erdhën pas tyre, pasi kështu për ty do të bëhet më e qartë e keqja e madhe që i ka bërë tirania popujve arabë. Nga ky informacion do të shtohet akoma më shumë drita që rrezaton kushtetuta e Aliut e do të dalë më mirë në dukje e vërteta aleviane, pasi Ibn Ebù Tàlibi do të dalë para syve të tu gjigant i mendimit e i ndërgjegjes. Në çdo ndeshje shpata e tij çan retë e dendura, të shkaktuara prej preferencës që i dha individit vetes mbi të tjerët dhe prej faktorëve të tjerë. Kjo shpatë vezullonte në dorën e së vërtetës për të goditur qafën e së gabuarës.

Në vijim, do të ndeshemi me gjurmët e Aliut në historinë arabe dhe do të shikojmë se si Aliu u bë simbol i luftës kundër tiranisë, padrejtësisë, grabitjes së mjeteve të jetesës e robërimit të njerëzve; do të shiko-

jmë si janë ngritur revolucionarët me emrin e tij dhe si kanë kundërshtuar të shtypurit me emrin e tij; gjithashtu, do të shikojmë si kanë ecur poetët me vargjet e tyre nëpërmjet jetëshkrimit të tij deri në horizontet e humanizmit. Vlen të theksohet se të gjitha këto poezi janë perla të trashëgimisë letrare, duke u dhënë mundësi arabëve të krenohen me këtë letërsi. Nëpërmjet rrugës së kësaj letërsie lidhen rrënjët e tyre të thella me bazat njerëzore.

* * *

Mësuam se emevitë e morën në dorë hilafetin me mashtrim dhe më pas, me anë të forcës, e shndërruan atë në mbretëri të vetën; gjithashtu, mësuam se emevitë e ndërtuan këtë mbretëri mbi themele të atilla ku nuk kishte ndonjë hije prej drejtësisë, prandaj qenë padrejtësitë ato që sollën përmbysjen e tyre.

Erdhi shteti i ab'basive dhe u mëshirua shtresa e mesatare e emevive. Në mënyrë të përmbledhur, Emijn Err'rrejhanij thotë për këtë ndërrim pushteti: *“Ab'basitë e morën në dorë sundimin me masakra, që u pasuan nga masakra të tjera, në: Siri, Palestinë e Irak. Ishte e natyrshme që, pas masakrave, të vinte anarkia. Në të gjitha këto masakra, që bënë krerët ab'basinj, vendin e parë e mban Sef'fahu.*

Ja Umejtari bën thirrje që atij t'i jepet besa për pushtet në Sham. Në fakt, atij i dhanë besën fisi i jemenitëve dhe e kundërshtoi fisi i kajsitëve, prandaj Umejtari i masakroi ata, grabiti e dogji shtëpitë e tyre.

Maskara bëri edhe Ibn Bejbisi, që lufton Umejtarin. Pasi ve nën sundimin e tij Damaskun, prangos banorët e tij.

Në kobën e ab'basive ngatërresat vazhduan të ndizën dhe zjarri i dbunës së fanatizmave nxehej gjithnjë e më shumë, por jo kundër shtypësve, të padrejtëve dhe gjakderdhësve, pasi gjithmonë binte vetëm mbi njerëzit e thjeshtë e mbi të varfrit, domethënë vetëm mbi taksapaguesit, të cilët i përgjigjeshin thirrjes për të luftuar.”⁽¹⁾

Kështu i përshkruan Emijn Err'rrejhanij, shkurtimisht, situatat që shoqëruan lindjen e shtetit të ab'basive. Dhe tani shiko në këtë për-

⁽¹⁾ “En'nekebaat” - katastrofat – f. 71-72.

bledhje të gjitha gjendjet e kohës së ab'bàsive: Ne pamë si emevitë u ngritën kundër vullnetit të Ali bin Ebù Tàlibit dhe kundër kushtetutës së tij në punët e komunitetit, pamë se mbretërit e kësaj familjeje e konceptuan sundimin si një e drejtë që u takonte vetëm atyre dhe askujt tjetër, individ apo grup. Rruga specifike, që ndoqën emevitë, nuk merrte parasysh aspak të drejtat e njerëzve. Me ndërrimin e sunduesve edhe njerëzit kaluan si trashëgimi nga emevitë në dorën e ab'bàsive, të cilët kishin të njëjtin përfytyrim me emvetitë për forcimin e sundimit: *“Sundimi është hija e Allahut mbi tokë dhe e drejta për të sunduar njerëzit atyre u është dhënë prej Allahut. Prandaj, asnjë i krijuar nuk ka mundësi as të ndryshojë e as të komentojë këtë të drejtë!”*

Mbi këtë rregull mbështetet edhe Ebù Xhaëfer El-Mensùri, halifi i dytë ab'bàsij kur u flet njerëzve: *“O njerëz, unë jam pushteti i Allahut në tokën e Tij! Unë ju drejtoj ju me mbarësinë e me mbështetjen e Tij! Unë jam ruajtësi i pasurisë së Tij, unë punoj me pasurinë e Tij, me dëshirën e me vullnetin e Tij, unë jap prej kësaj pasurie! Mua Allahu më ka bërë bravë për pasurinë. Nëse Ai dëshiron, më hap mua për t'iu dhënë juve dhe për të pjesëtuar ndërmjet jush furnizimet. Nëse Ai dëshiron të më mbyllë mua, për këtë pasuri, ai menjëherë më mbyll!”*

Mbi të njëjtën bazë ecën edhe të gjithë mbretërit e ab'bàsive që erdhën pas El-Mensùrit dhe secili ishte *“pushteti i Allahut mbi tokën e Tij”*.

Njerëzit po e dëgjonin këtë fjalë prej Ebù Xhaëfer El-Mensùrit, ndërsa të parët e tyre kishin dëgjuar me vëmendje Ali bin Ebù Tàlibin kur fliste para tyre: *“Në të vërtetë, gjendja më e dobët e qeveritarëve është kur ata fillojnë të krenohen dhe punën e tyre e bazojnë mbi mendjemadhësinë. Unë urrej, që ju të mendoni për mua se më pëlqen të më madhëroni dhe të dëgjojnë lavdërime prej jush. Prandaj mua mos më flisni me ato fjalë që flasin shtypësit. Kujt i rëndohet të flasë për të vërtetën ose kur drejtësia vibet para tij, padyschim që atij do t'i duket shumë e rëndë të punojë me të vërtetën e të vendosë me drejtësi. Gjithsesi, mos hiqni dorë të thoni të vërtetën ose të këshilloni me drejtësi, sepse unë nuk e vë veten më lart se të gaboj.”*

Këtij pohimi të hershëm të Aliut se *“nuk e vë veten më lart se të gaboj”*, po e përballim me mendimin që kishte El-Mensùri për veten e tij, se ai është *“pushteti i Allahut mbi tokën e Tij”*. Si mund të guxojë një njeri i zakonshëm të gabojë e të bëjë padrejtësi nën këtë **“hije hyjnore”** kaq të gjerë?!

El-Mensùri, që ishte **“hija e Allahut në tokë”**, filloi të drejtojë njerëzit sipas dëshirave të tij dhe sipas dëshirave të të afërmeve të tij, të cilët ishin hije të vogla të hijes së madhe. Ai filloi të ushtrojë pushtetin vetëm për vetëm dhe nuk pranonte as të jepte llogari e as diskutime. Çdo njëri prej të afërmeve të tij, nën kujdestarinë e **“hijes”** së madhe, u karakterizua për një metodë të veçantë, me të cilën trajtonte interesat e tij private, duke shtuar despotizmin, vrasjet e keqadministrimit e punëve. Zëri i Ibn Ebù Tàlibit bënte thirrje për t’i kërkuar llogari qeveritarëve, për të qenë bashkautorë me ta në mendime, në mënyrat e qeverisjes. Njëkohësisht, thirrja e tij kërkonte prej masës së njerëzve që të mos ngurronin të thoshin fjalën e tyre për të vërtetën dhe për t’u këshilluar me të drejtën. Jehona e këtij zëri vazhdonte të dëgjohej në disa zemra e shpirta. Ebul-Fidàë, në historinë e tij, na tregon se si veproi El-Mensùri me një trim prej shtetasve të tij, i cili u ngrit t’i kërkojë llogari tiranit për sundimin absolut që ai ushtronte. Gjithashtu, ky trim guxoi t’i vinte në dukje një e nga një edhe të metat e tij. Nga një pjesë e këtij njoftimi në vërtetojmë një qëllim të dyfishtë: vërtetojmë të këqijat e sundimit absolut, drejt të cilit u orientuan sundimtarët e Lindjes arabe, pasi injoruan kushtetutën e Aliut. Njëkohësisht vërtetojmë se ato xixëltime të së mirës vazhduan të vezullonin në shpirtërat e atyre që ecnin sipas rrugës së Aliut edhe gjatë kohëve të despotizmit e robërisë, ashtu siç e kishin marrë ata mirësinë prej frymës së kushtetutës së Ali bin Ebù Tàlibit.

Ebul-Fidàë thotë: *“Ndërsa halifi El-Mnsùr po bënte natën tauâf në Qabe, dëgjoji një burrë që thoshte: “O Zoti im, parashatroj te Ti shfaqjen e tiranisë e të ligësive në tokë, si dhe lakminë që ka hyrë mes së drejtës dhe atyre që u takon e drejta.”*

El-Mensùri u hoq në një anë të xhamisë dhe thirri burrin që lutej. E pyeti për fjalët që tha. Burri iu përgjigj: *“Ai që futi lakminë mes së drejtës dhe atyre që u takon e drejta je ti o prijës i besimtarëve!”*

El-Mensùri tha: *“Ç’thua, more i mjerë?! Si më fut mua lakmia, kur e verdha dhe e kuqja (paratë prej ari e argjendi) janë në dorën time, ashtu siç gjendet te unë e ëmbla dhe e athëta?!”*

Burri foli: “Allahu të ka bërë ty kujdestar të myslimanëve e të pasurive të tyre, kurse ti ke vënë mes vetes e mes tyre një mur me tulla e me llaç, ke vënë porta të hekurta, në porta ke vënë portierë të armatosur, të cilët i ke urdhëruar të mos lejojnë të hyjë te ti askush përveç filanit e filanit. Ti nuk ke urdhëruar të sjellin te ti as atë që i është bërë padrejtësi e të dëshpëruarin, as të uriturin e atë që s’ka rroba në trup, as të pafuqishmin e të varfrin, megjithëse çdo njëri prej këtyre njerëzve kishte të drejtë. Ata, që ti ke përzgjedhur për vete dhe i ke preferuar mbi shtetasit e tjerë, shikojnë se t’i vjel taksa e pasuri dhe atyre nuk u jep, mbledh pasuri të shumta, por nuk i ndan. Ata thonë: “*Ky ka tradhtuar Allahun e Lartësuar! Përse ne, të mos e tradhtojmë atë që e ka vënë veten në dispozicionin tonë?*” Ja kështu ata u morën vesh, që ty të mos të të sjellin asnjë lajm për njerëzit, përveç asaj që ata dëshirojnë, kështu askush nuk del të kundërshtojë punën e guvernatorëve që ti ke emëruar, ndryshe ata e shtrëngojnë, e internojnë, e heqin nga posti që mban dhe e lënë në mjerim të plotë. Kur kjo u përhap nga ana jote e nga ana e atyre, njerëzit filluan t’i madhërojnë e t’i mbajnë ata mbi kokë. Ishin guvernatorët tuaj ata që i frikësuan e shtuan padrejtësitë mbi shtetasit tuaj. Më pas këtë veprim e bënë edhe ata shtetas të tjerë, që kishin peshë e pasuri, me qëllim që, me rrugë të padrejtë, të arrinin qëllimin që kishin në dëm të tjetrit. Ja kështu vendi i Allahut u mbush me lakmi, padrejtësi e ligësi. Këta njerëz u bënë ortakë me ty në pushtetin tënd. Ndërkaq ti vazhdon të jesh i shkujdesur. Nëse vjen dikush, që i është bërë padrejtësi, ai ndalohej të hyjë të ti. Nëse ai ka qëllim të thotë diçka, do të shohë se ti e ke ndaluar atë të ankohet, qoftë edhe me një fjalë të vetme. Ti ke vënë një njeri që të shikojë padrejtësitë dhe i dhunuari nga padrejtësia vazhdon të protestojë pranë këtij shikuesi, mirëpo ai e spraps atë nga frika që ka prej njerëzve tuaj të afërm. Kur ankuesi ngre zërin para teje, rrihet rëndë, me qëllim që të bëhet mësim edhe për të tjetër. Të gjitha këto ti i shikon e nuk i ndalon. Atëherë, si mund të qëndrojë Islami mbi këto punë?”

Ebul-Fidâë nuk thotë asgjë si shkoi puna e këtij burri prej dorës së El-Mensûrit.

* * *

Puna e ab'bàsive, shteteve, minishteteve e principatave që erdhën pas tyre, përmbledhet në dhunë e në ashpërsi, që u bënë dy ligjet shtetërore drejtuese të kohës. Sundimi ishte dhënie e Allahut. Kur sunduesi ishte i dhimbshëm me disa robër të vet, atëherë ai i dhuronte atyre me dashamirësi, me butësi e me bujari. Tani na mbetet të kujtojmë disa rezultate të këtij përfytyrimi për sundimin dhe për ashpërsinë që u ushtrua për të ruajtur këtë sundim. Gjithashtu, do të shikojmë edhe gjendjen e mjeruar ose gjendjen e mirëqenies që kaluan klasat e shoqërisë së atyre kohëve.

Në depot e Bagdadit, kryeqytetit të ab'bàsive vërshonin pasuri të shumta. Edhe në këto pasuri, ashtu si në të gjitha të drejtat e tjera, kishin pjesë vetëm kalifët, fëmijët e kalifëve, ministrat, fatlumturit, që jetonin nën hijen e kalifëve, si dhe ata që nuk kishin rënë nën zemërimin e kalifëve. Masa e gjerë, njerëzit me aftësi e me talente dhe që punonin, por që nuk i afroreshin e nuk e zhgërryenin ballin në pragun e pushtetit, jetonin në varfëri e në nevoja që shkonin deri në minimumin e mospasjes.

Natyrisht që kjo gjendje solli lindjen e dy klasave, hendeku mes të cilave zmadhohej e thellohej pa pushim: klasa e të pasurve, që nuk dinte se sa kishin dhe klasa e nevojtarëve, që vdisnin nga uria. Mes këtyre dy klasave ishte edhe një klasë e kënaqur me veten e saj, nëse edhe atë nuk e priste rrëzimi.

Pasuritë e shtetit shpenzoheshin për pallatet e kalifëve, princërve, njerëzve të qejfit, guvernatorëve e qeveritarëve. Të gjithë këta shpenzonin për shtëpitë e tyre para me thasë. Kalifët, princat e guvernatorët ishin klasa e parë e shoqërisë ab'bàsive. Pas tyre vinte klasa e tregtarëve, kurse masës së popullit i mbetej mjerimi, shkatërrimi dhe vdekja në poshtërim. Në Bagdad, përbri ferrit të kasolleve gjysmë të rrënuara, lartësoheshin deri në qiell pallate të mëdha e luksoze, ku pronarët notonin në mirësi të shumta.

Njëri prej poetëve të kësaj kohe, në Bagdad, ka shkruar:

*“Është i mirë për të pasurin, por jo për burrin
që jeton në varfëri e falimentim.
Sikur këtu të vinte Kàrùni,
mbase nga pasuria
edhe ai do të kishte shqetësime e skrupuj.
Ky është qyteti që premtojmë.
Ai është shumë i shpejtë për atë që ka të hajë e të vishet.
Bukuroshe e djem të rinj,
çdo gjë, që ti kërkon, ka në të,
përveç njerëzve!”*

Disa prej atyre që jetojnë mes të mirash thonë:

*“A ke parë në gjerësinë e në gjatësinë e tokës
qytet si Bagdadin?!*
Ai është parajsa e tokës!
E kulluar është jeta në Bagdad
e të gjelbra janë pemët e tij.
Këtu të zgjatet jeta...
E shijshme është dreka në të,
disa vende janë më të bukura se disa të tjera!”

Nuk është problem që Bagdadi, në kohën e ab’bàsive e në çdo kohë tjetër, të jetë parajsa e tokës dhe bota e mirësive. Nuk është problem që jeta në të është e kulluar e pemët e tij janë të gjelbra dhe se ushqimi të zgjat jetën. Nuk është problem për të gjitha këto, pasi njeriu gjithmonë punon që të ketë mirësi e të jetojë në lulishte me bukuroshe, lule, fruta e të mirat e tjera që ka krijuar Allahu. Është e drejta e njeriut t’i gëzojë të gjitha këto. Por, si do të vejë puna e atyre miliona bijve të uritur, të zhveshur, pa strehë e që vdesin pa shijuar asgjë të mirë në Bagdadin e bukurive të rralla?!

Është e drejtë, që edhe për ata që notojnë në luks të jetë kështu, por me kusht që Ebul-Atàhijeh të mos i thotë në sy kalifit të Bagdadit me gjuhën e qindra mijë të pastrehëve:

*“Kush i kumton prej meje imamit këshilla të njëpasnjëshme?
Unë shikoj çmimet, të larta janë për qytetarët,
unë shikoj fitimet, ato janë fare pak.
Shikoj nevoja të shumta,
shikoj retë lëvizëse shihedhëse të kobës që kalojnë,
shikoj jetimet e vejushat në shtëpitë e boshatisura.
Ata ankohen me mundim, me zëra të lartë.
Shpresojnë afrimin te ti, që të shikojnë faljen që kanë takuar.
Ngrysen e gdhihen me barqe të uritur e me trupa të zhveshur.
Të solla lajme prej shtetasve, që t’i shikosh.”*

Po paraqesim tani përshtypjet e një personi, që hyri te halifi El-Vàthik dhe përshkroi disa prej gjërave që kishte parë në njërin prej palateve të tij.

“Vazhduan të më dorëzojnë nga një shërbyes te një tjetër, derisa erdha në një shtëpi me dysheme të shtruar. Muret ishin të veshura me stofra të qëndisura me ar. Pastaj shkova në një holl, dyshemeja e muret e të cilit gjithashtu ishin të veshura. Aty shikoj El-Vàthikun, në mesin e një shtrati të zbukuruar me diamante, të mbuluar me tekstile të qëndisura me ar. Pranë kishte një skllave me bukuri të rrallë, veshur me rroba si të tijat. Në dhomën e saj kishte një mandolinë, etj.”

Ky **“infeksion”** kishte prekur të gjithë ata që ishin në gjendje të mirë prej klasës së të afërmve e ndihmësve të halifit, servilët dhe disa tregtarë. Përsa i përket lojërave, veshjeve ekstravagante, që shkonin deri në vulgaritet dhe paturpësive, më mirë mos pyet se si ishte puna e tyre në ato pallate, ku shoqëria ishte e ndarë në tri klasa, siç u tha më sipër. Përsa i përket përvetësimit të skllaveve e skllavëve dhe **“vlerës”** së njeriut, që shitej e blihej me para argjendi e me para ari, më mirë pyet në tregjet e skllavëve të asaj kohe, sidomos në tregun e rrugës së njohur me emrin **“Shtëpia e skllavëve”** të kryeqytetit të ab’bàsive, Bagdadit.

Pyet tregtarët e skllavëve, që kishin në zinxhirët e tyre robër nga të gjitha ngjyrat e kombësitë. Prej këtyre skllavëve kishte zezakë, që hynin në qytetin e ab’bàsive me karvanë, që vinin nga jugu për t’u shitur me dyqind dirhem koka; kishte edhe skllavër të bardhë turq e sl-

lavë, që vinin prej qendrës së skllëvërve të bardhë, Samarkandit; kishte robëresha indiane, vajza të Kandaharit, kishte robëresha mesholla e flokëgjata nga krahina e Sindit; kishte robëresha të lindura e të rritura në Medinë, të njohura për fjalën e ëmbël, për humorin, paturpësinë, poezinë e këngën; kishte edhe robëresha linjëholla e syzeza, të lindura e të rritura në Mek'kë; kishte edhe robëresha të ardhura nga Maroku, për të cilat gojëmbli, Ebù Uthmàn, që ishte njohës i mirë e specialist i robërshave, thotë: *“Robëresha të jetë me origjinë berbere, e larguar prej vendit të saj në moshën nëntë vjeç, ka qëndruar tre vjet në Medinë dhe tre vjet të tjera në Mek'kë. Në moshën gjashtëmbëdhjetë vjeç ajo ka udhëtuar për në Irak, që të edukohet me kulturën e këtij vendi. Kur ajo të shitet në moshën njëzet e pesë vjeç, ka mbledhur në veten e saj bujarinë e origjinës, fjalën e ëmbël të robërshave të lindura e të rritura në Medinë, butësinë e robërshave të lindura e të rritura në Mek'kë dhe kulturën e irakianeve.”*⁽¹⁾

Por gojëmbli Ebù Uthmàn, Allahu e mëshiroftë, ka harruar të caktojë çmimin e kësaj robëreshe të formuar. Nuk ke përse të pyesësh për robërshat abisinase, turke, sllave, bizantine e armene. Specialisti përshkrues i cilësive të asaj kohe, për çdo njëërën prej robërshave, numëron një varg të gjatë cilësish të shkëlqyera.

Njerëzit, të ndarë në dy ose tri klasa, vazhdojnë të jetojnë deri në ditët e sotme të pasigurt për shpëtimin e vet e për shpëtimin e pasurisë së tyre. Në ato kohë të gjithë ishin të ekspozuar çdo minutë para vullnetit vrastar të sulltanit, gjithashtu, edhe pasuritë e tyre mund të asgjësoheshin sa të hapje e të mbyllje sytë, sepse dhënia e kalifëve, princërve dhe qeveritarëve të asaj kohe nuk ndalonte në asnjë kufi; edhe shtetëzimet, që ata u bënë pasurive, nuk ndalonin në asnjë kufi. Ndonjëri prej atyre mund të mahnitej prej këngës së ndonjë këngëtari ose prej strofës së ndonjë vjershe, ose prej një fjale të mirë, ose nga një përgjigje e bukur dhe menjëherë dhuronte mijëra, por ai mund të kishte neveri për ndonjërin nga këto që u thanë, atëherë vriste autorin dhe i shtetëzonte pasurinë.

Këtë gjendje të kohës së tij e ka përshkruar El-At'tàbij'ji, kur është

⁽¹⁾ Duhal-Islàm”, vol. 1, f. 88.

pyetur se përse nuk i afrohej sulltanit me fjalën e tij, ai tha: *“Unë e kam parë atë të japë dhjetë mijë për asgjë dhe që nga muri të qëllojë për asgjë. Unë nuk e di cili prej këtyre dy burrave të jem!”*

Shiko edhe Mufed'dal Ed'dabij'jin, të cilin e thërret korrieri i El-Mehdij'jit. Meqenëse ai ka frikën e ndonjë shpifjeje, vesh dy rroba si përgatitje për vdekjen. Kur Mufed'dali u gjend para El-Mehdij'jit dhe, pasi u qetësua nga frika, ai e pyeti se për cilën shtëpi flisnin arabët. Ai vazhdoi ta pyesë dhe ai i përgjigjej. Më pas e pyeti për çështje të tjera. Meqenëse përgjigjet ishin të bukura, më në fund e pyeti si e kishte gjendjen. Mufed'dali u ankua për borxhin që kishte dhe ai menjëherë urdhëroi t'i jepeshin tridhjetë mijë dirhem.

Kur El-Meëmuni vrau ministrin El-Fadl bin Sehl, posti iu propozua Ahmed bin Ebù Khàlidit, por ai nuk e pranoi duke thënë: *“Nuk kam parë ndonjë që i është propozuar posti i ministrit dhe gjendja e tij të jetë përmirësuar.”*⁽¹⁾

Ashtu si mund ta keni kuptuar, jeta ishte e ndërtuar mbi bazën e kontrastit. Jeta kalonte mes ferrit e bollëkut. Shihej se, me shtimin e pasurisë, rriteshin përmasat e paturpësisë, shtoheshin skllavet e pijet dehëse. Sipas njoftimeve, që ka përcjellë El-Xhàhidhi, loja e kumarit u përhap shumë. Të pasurit, që ishin vetëm një grusht njerëzish, kishin maninë të shpiknin mënyra të reja kënaqësish. Sapo veleshin me njërën nga kënaqësitë, menjëherë vraponin drejt kënaqësisë tjetër. Siç thotë El-Asfehànij'ji, “disa prej tyre, në kërkim të kënaqësive të reja dhe për të shprehur gëzimin që ndienin në kulmin e trallisjes, arrinin deri aty sa godisnin kolonën me kokë prej këngës së bukur”; kurse nga ana tjetër, si rezultat i rendjes pas ekstravagancës, siç u tha më sipër, në shtresat e popullit ishte shtuar varfëria. Gjendja e vështirë i shtynte disa individë të klasave të popullit të zgjidhnin rrugën më të lirë të shpëtimit, vetëvrasjen. Të tjerë bënin jetesë shumë të shtrënguar, të tjerëve, vështirësitë ekonomike i kishin hedhur në prehrin e hidhërimit e të pesimizmit, deri në atë shkallë sa atyre i neveritej jeta e shoqëria. Realiteti i jetës së mjerruar, që bënin shtresat e popullit të thjeshtë, përcillet me fjalët e Ebù El-Atàhij'jes:

⁽¹⁾ I njëjti burim, f. 133-135.

*“Një kulaç buke të thatë
ti ha në një qoshe,
në një dhomë të ngushtë.
Shpirtzbrazur je...
Një xhami e izoluar
dhe një enë e vjetër në një anë
është më e mirë se orë të shumta
në gojën e pallateve të larta.
Kjo është porosi
e provuar me gjendjen time.
Lum kush e dëgjon këtë porosi!
Për kokën time, kjo është e mjaftueshme.
Dëgjoje këshillën e simpatikut
të quajturit Ebul-Atâbij’jeh.”*

Në të dyja këto gjendje kemi: nga njëra anë vetëvrasje, për shkak të rendjes së shfrenuar pas kënaqësive dhe nga ana tjetër vetëvrasje, për shkak të mospasjes. Në të dyja gjendjet shikojmë shmangien nga e drejta. Këto ishin rezultatet e të këqijave që solli sundimi i ab’bàsive në të gjitha klasat e shoqërisë.

* * *

Këto ishin vetëm disa prej vështirësive të mëdha që kaloi masa e popullit në kohën e sundimit të ab’bàsiut të parë, pasi gjatë sundimeve të ab’bàsinjve të tjerë, diferencimi klasor vijoi të thellohej akoma më shumë. Nga njëra anë luks e qejfe të shfrenuara dhe nga ana tjetër mjerim e punë rraskapitëse. Kufijtë mes klasave ishin tepër të dallueshme. Nga njëra anë pasuri të vëna njëra mbi tjetrën dhe nga ana tjetër varfëri e ngjitur mbi të mjeruarit. Nga njëra anë sheh bollëk të mirash përrallore dhe nga ana tjetër para syve ke mjerim të papërshkrueshëm. Nuk ka mirëqenie, që përballë saj të mos ketë nevoja për bukën e gojës e për rrobën e trupit.

Ata, që gëzonin të mirat, ishin fare pak vetë, kurse shumica ishin të fundosur në mjerimin e varfërisë e në punë të rënda. Siguri për pasurinë e për jetën mund të kishin vetëm pak njerëz, që ishin të veshur me pushtet. Të pasurit e të kamurit, në çdo rast, ishin të ekspozuar ndaj zemërimit të sunduesit. Atëherë pasuria e tyre menjëherë shtetëzohej dhe qafat e tyre nuk qëndronin dot para tehut të shpatës. Koha e sundimit të El-Mutevek'kilit qe fillimi i asaj kohe kur parajsa u ndërtua mbi ferrin.

Paturpësia e bijve të klasës së pasur kishte kapërcyer të gjitha kufijtë, madje as që njiheshin në kohët e mëparshme. Ata pinin, luanin, këndonin e dëfrenin nëpër sallat e pallateve. Në orgjitë, që organizonin, nuk dëgjohej gjë tjetër përveç britmave të zhurmshme të dëfrimeve. Nën avujt e pijes e tingujt çjerrës të muzikës, paturpësia arrinte deri në atë pikë sa dikush prej tyre të griste rrobën e tij të poshtme; një tjetër bënte sikur rrihte tokën, më tutje dikush qëndronte syhapur, apo një tjetër kërkonte ndihmë, tjetri qëndronte me duart në bel, tjetri nuk gjente dot rrugën, dikujt i lëkundeshin këmbët dhe një tjetër qante me lot pa pushim. Kështu e tregon jetën e pallateve të kohës së ab'basive Ebul-Haj'jân Et'teuhidij, autori i barsoletave e i shakave me kripë.

Përsa i përket skllaveve, gjatë kësaj kohe, ato u shtuan aq shumë, sa nuk kishin qenë ndonjëherë. Vetë mbreti El-Mutevek'kil, shtypësi i dijetarëve, mendimtarëve dhe njerëzve të lirë, ai që shembi varrin e Hysen bin Aliut dhe që bëri të kalojnë ujërat mbi varrin e tij, ai që lejonte në kuvendet e tij shpërdoruesit e demagogët të talleshin me Ali bin Ebù Tàlibin, zotëronte disa dhjetëra mijë skllave. Ka pasur prej kalifëve ab'bàsij, që kanë zotëruar edhe më shumë skllave se kaq. Por nuk duhet të harrosh se pallatet e asaj kohe ishin të mbushura me eunukë, të cilët, kalifët e të pasurit, i përdornin për të ruajtur gratë. Eunukët u shtuan shumë, sidomos në kohën e mbretit El-Emijn. Mbreti El-Muktedir, kishte njëmbëdhjetë mijë shërbëtorë eunukë. Në mjediset e shthurura të të pasurve u shtua shumë edhe numri i djemve të rinj. Është e kuptueshme që kjo dukuri është një tregues i qartë, që nxjerr në dritë shthurjen e thellë morale të të pasurve. Shkaqet e vërteta të kësaj gjendjeje të shoqërisë në kohën e sundimit të ab'bàsive e dëshmojnë më së miri njerëzit e ndarë në dy klasa.

Le të kthehemi pak e të sqarojmë dukuritë ekstravagante të luksit dhe varfërinë e mjerimin e tejskajshëm që njohu koha e aba'bàsive. Luksi e varfëria nuk mund të qëndrojnë në një shoqëri, në të cilën shumica e bijve të saj janë të varfër, veçse mbi atë bazë për të cilën kishte treguar Aliu me fjalën e tij të artë: *“Nuk kam parë ndonjë mirësi me bollëk, që pranë saj të jetë një e drejtë e humbur.”*

Le të shikojmë në pallatet madhështore. Në to shihen qartë pasuritë e shumta të shpenzuara për ndërtim e për arredim. Mbreti El-Mutevek'kil ndërton pallate të atillë sa njeriu e ka të pamundur të përshkruajë gjerësinë e lartësinë e pallateve të tij. Ai ndërton edhe një pishinë, që të notonin skllavet. Kur poeti El-Bakhterij kalon nëpër mjediset e këtyre pallateve, i duket se janë xhinët ato që i kanë kryer këto ndërtime, mjedise përrallore me lulishte të bukura e të gjera, ku çdo gjë është punuar me aq mjeshtri e me ngjyrat më të bukura të mundshme. Poeti, i mahnitur nga këto bukuri, thotë:

*“Xhinët e Sulejmanit i kanë bërë këto ndërtime,
në përsosmëri i kanë konceptuar.*

*Sikur rastësisht aty të kalonte Belkisa⁽¹⁾
nga përngjasimi do të thoshte: “Pallat i lartë”.*

*Kur yjet natën bien mbi anët e tij,
do të thoshe se qielli ka hipur mbi të.*

*Peshqit e mbyllur nuk e arrijnë qëllimin,
aq të largëta janë anët e brigjet e tij.”*

⁽¹⁾ Belkisa, mbretëresha e Sebeit, bashkëkohëse e profetit Sulejman. Ajo shkoi te Sulejmani, që të dëgjonte urtësinë e tij. Siç mësojmë nga burimet, profeti Sulejman kishte në dispozicion xhinët, të cilët i urdhëroi të ndërtonin një pallat të lartë, ku do të priste Belkisën. Xhinët ndërtuan një pallat të madh e të lartë me tulla të tejdkushme me ngjyrë të gjelbër. Dyshemënë e ndërtuan me tulla të mëdha prej qelqi me shtresa, që të krijonte përshtypjen se dyshemeja ishte ujë. Përveç ngjyrës së gjelbër, në tulla, xhinët kishin vizatuar lloje të ndryshme peshqish e gjallesa të tjera detare. Kur Belkisa hyri, mendoi se ishte në ujë dhe menjëherë ngriti rrobën e saj. Poeti e përngjason pishinën e El-Mutevek'kilit nga ana e bukurisë, gjerësisë dhe mjeshhtërisë së punimit me pallatin e lartë të Sulejmanit.

Ja se ç’thotë Jàkùt El-Hamevij në **“Enciklopedinë e vendeve”**:
 “Asnjëri prej kalifëve ab’bàsij nuk kishte bërë aq ndërtime të bukura të **“Samerràe”** sa bëri El-Mutevek’kili. Ndër më të dëgjuar janë pallatet: **“El-Arùs”**, për të cilin shpenzoi tridhjetë milionë dirhem, pallati **“El-xhaëferij”** kushtoi dhjetë milionë dirhem, pallati **“El-Garijb”**, dhjetë milionë dirhem, pallati **“Esh’shijdàn”**, dhjetë milionë dirhem, **“El-burxh”**, dhjetë milionë dirhem, pallati **“Es’subh”** pesë milionë dirhem, pallati **“El-Melijh”**, pesë milionë dirhem dhe pallati në kopshtin **“Tjtàkhijeh”**, dhjetë milionë dirhem. Është i gjatë vargu i pallateve që ndërtoi El-Mutevek’kili, shtypësi i mendimtarëve dhe i dijetarëve. Madje thuhet se **“për të gjitha këto pallate shpenzimet arrijnë dyqind e nëntëdhjetë milionë dirhem, afërsisht treqind milionë dirhem”**. Duke përshkruar pallatin **“El-Xhaëferij”**, në të cilin sytë udhëtojnë dhe ky është vetëm njëri prej pallateve që ndërtoi El-Mutevek’kili⁽¹⁾, Ali bin El-Xhehmi thotë:

*“Mrekulli si ato s’kishin parë persianët,
 as rumët gjatë gjithë jetës së tyre.
 DysHEME, në të cilat sytë udhëtojnë
 në gjëra që tërbeqin shikimin.
 Te kubeja e mbretit,
 duket se yjet ndriçojnë mbi sekretet e saj.”*

Ja edhe Ibnul-Muëtez’zi ndërton një pallat, të cilin e emërton **“El-Kàmil”**. Tavanet e këtij pallati i vesh me ar. Në hapësirat e gjera rreth pallatit anohen pemët e dëgjohe shushurima e ujërave. Autori ynë El-Bahterij shkruan: **“Në ar të gdhendur janë tavanet e tij. Drita ndriçon errësirën e dendur. Në të dëgjohe shushurima e ujërave. Pemët e tij anohen prej ndryshimit të ngarkesës. Nazelie ecin virgjëreshat në pragmbrëmjeje. Duart i kanë të zbukuruara me unaza.”**

Ç’mund të thuhet për Eth’therij’jaë”, pallatin e kalifit El-Muëtedid? Nuk kishte një të dytë si ai nga gjerësia e nga luksi i madh. Prandaj poeti

⁽¹⁾ Referohu në librin “Duhurul-Islàm”, vol. 1, f. 99.

El-Muëtez e ka veçuar në antologjinë e tij poetike. Për këtë pallat thotë se është vepër e punuar prej xhinëve të Sulejmanit.

El-Khatijb El-Bagdadij ka përshkruar pallatin e kalifit ab'bàsij, El-Muktedir, me rastin e vizitës që i bëri atij një i dërguar i rumëve: “El-Muktediri kishte njëmbëdhjetë mijë shërbëtorë eunukë dhe po kaq të tjerë sllavë, rumë e zezakë. Këta ishin vetëm njëri lloj që kishte shtëpia, duke lënë mënjanë djemtë e rinj, që ishin të shumtë, si dhe stallat e mbushura me kuaj. El-Muktediri kishte urdhëruar që ky i dërguar të çohet në të gjitha mjediset e pallatit. U hapën depot dhe gjithçka në to ishte e sistemuar siç sistemohet paja e nuses. U lëshuan perdet dhe diamantet e hilafetit u dukën nëpër sirtarë të veshur me kumash të zi.

Kur i dërguari hyri në **“Shtëpinë e pemës”**, u mahnit edhe më shumë: vetëm njëra pemë prej argjendi peshonte pesëqind mijë dirhem. Mbi këtë pemë kishte zogj të verdhë në fluturim, të punuar me argjend. Nga ato që pa i dërguari në këtë **“shtëpi”** u mahnit më shumë se në të gjitha mjediset e tjera që vizitoi. Numri i perdeve të kushtueshme të endura me fije ari, mbi të cilat ishin qëndisur figura elefantësh, kuajsh, deve, egërsira e kafshë gjahu të shumta, arrinte në tridhjetë e tetë mijë copë. Këto perde të mëdha e të qëndisura ishin sjellë nga Armenia, nga krahinat e Persisë, Indisë e nga të gjitha vendet e njohura për prodhime të tilla.

Të dërguarin e mbretit të rumëve e futën në shtëpinë e njohur me emrin **“Hani i kuajve”**, që ishte mjedisi me më shumë pavijone të mermerta. Në anën e djathtë kishte pesëqind kuaj, mbi të cilët ishin vënë pesëqind ndenjese ari e argjendi pa asnjë mbulesë. Nga ana e majtë kishte pesëqind kuaj të tjerë, mbi të cilët ishin vënë mbulesa të gjata, nga më të kushtueshmet. Çdo kalë mbahej nga dora e një kujdestari të bukur. Më pas të dërguarin e futën në **“Shtëpinë e egërsirave”**, ku gjendeshin specie të shumta egërsirash, që ishin me tufa. Egërsirat u afroheshin njerëzve, u nuhasnin dhe hanin prej duarve të tyre. Pastaj kaluan në një mjedis, ku ishin katër elefantë të zbukuruar me stofra të kushtueshme. Mbi çdo elefant kishin hipur tetë vetë prej krahinës Sind, që mbanin fajkoj që nxirrnin zjarr. I dërguari e humbi fare toruan nga këto pamje.

Pastaj e nxorën në një mjedis, ku kishte njëqind egërsira: pesëdhjetë nga e djathta dhe pesëdhjetë nga e majta. Më pas kaluan në një pallat të ri të ndërtuar në mes të lulishteve, në qendër të të cilave ishte një pellg ngjyrë plumbi. Rreth kopshteve rridhte një lumë, gjithashtu në ngjyrë plumbi, që ishte më e bukur se ngjyra e argjendit të punuar me mjeshtri. Pellgu kishte përmasat: tridhjetë krah gjatësi dhe njëzet krah gjerësi. Në pellg kishte katër shpendë të këndshëm, vendosur mbi bazamente të stolisura me ar. Rreth pellgut kishte kopshte me sheshe, ku ishin “mbjellë” katërqind rrënjë hurma. Çdo pemë hurme ishte e gjatë pesë krahë. Të gjitha hurmat ishin të veshura me një mbulesë të gdhendur që nga baza e tyre deri në brendësi dhe ngjante si një unazë prej ari. Në anën e djathtë të pellgut ishin pesëmbëdhjetë kalorës mbi pesëmbëdhjetë kuaj të stolisur me sixhadet më të bukura dhe pajimet më të kushtueshme. Në dorë kalorësit mbanin ushta. Kalorësit rrotulloheshin rreth një linje të vetme, herë i afroheshin e herë i largoheshin njëri-tjetrit, sa dukej se çdo njëri prej tyre synonte të godiste shokun e tij. E njëjta pamje ishte edhe në anën e majtë të pellgut.

Pasi i dërguari vizitoi njëzet e tre pallate, së bashku me shoqëruesit hyri në sheshin e quajtur **“Nëntë burimet”**, në të cilin kishte statuja djemsh të rinj të armatosur të punuara prej guri. Pastaj shkuan te kalifi El-Muktedir. Kalifi kishte qëndruar në pallatin “Taxh”, në breg të lumit Euftrat. Kishte veshur rroba të kushtueshme, të qëndisura me ar, të punuara në fshatin Dubejk të Egjiptit. Poltrona e tij, e punuar me dru abanozi, ishte shtruar me sixhade të qëndisura me ar. Edhe kokën e tij të gjatë e kishte mbuluar në ar. Në anën e djathtë të poltronës ishin nëntë nyje si tespithe të varura, nga e majta ishin nëntë nyje të tjera të punuara me diamante nga më të çmuarat. Më i madhi nga këto diamante shkëlqente si drita e ditës.⁽¹⁾

Kalifët ab’bàsij vazhduan të garojnë mes tyre për luks e për shpenzime, aq sa nuk njihej asnjë rast që pasardhësi të mbetej prapa të mëparshmit, pasi ai patjetër që do ta tejkalonte atë disa shkallë në luks e

⁽¹⁾ “Dhuhurul-Islam”, vol. 1, f. 100-102.

në shpenzime. Kjo gjendje vazhdoi derisa erdhi kalifi El-Muhtedij, i cili ishte i prirur të bënte jetë të përkorë, sipas shembullit të kalifit emevi Ymer bin Abdul-Aziz dhe mësuesit të tij të madh Ali bin Ebù Tàlibit. Njerëzit e tij e kapën dhe e vranë.

Edhe pasuritë e grave të kalifëve nuk ishin më pak se pasuritë e vetë kalifëve. Ja për shembull Khujzerani, nëna e El-Hàdijit dhe e Reshijdit, grumbullonte pasuri për vete dhe në kohën e sundimit të El-Hàdijit ajo mbledhi për llogari të saj gjysmën e shumës që mbledhte mbretëria ab'bàsie nga taksa e tokës (haraçi). Bazuar në thëniet e historianëve, Xherxhi Zejdani është shprehur se pasuria e financierëve më të mëdhenj të botës së sotme nuk barazohet as me dy të tretat e pasurisë së Khujzeranit. Kur Khujzerani iu afrua të birit El-Hàdij me dashamirësi, ngaqë ai e kishte kundërshtuar nënën e vet për pasuritë që kishte mbledhur, atëherë ajo komplotoi kundër tij për ta vranë atë. Kur erdhi në fron Reshijdi, pas vdekjes, u la djemve të tij më shumë se pesëdhjetë milionë dinarë. Reshijdi nuk i vuri vetes asnjë lloj frenimi në çështjen e mbledhjes së mundit të njerëzve prej gruas së tij Zubejdes, për pasurinë e së cilës kemi folur në një kapitull të mëparshëm.

Ja edhe e **“keqja”** nëna e El-Muëtez'zit, lë fshehur në brendësi të bodrumeve një pasuri shumë të madhe në para, përveç punimeve të rralla të punuara me diamante, perla e gurësh të çmuar, që nuk mund të vlerësohen me asnjë çmim. Megjithëkëtë, ajo lejoi që djali i saj të vritej për pesëdhjetë mijë dinarë.⁽¹⁾

Edhe nëna e Muham'med bin El-Vàthik kishte një pasuri, që barazohej me pasurinë e Khujzeranit; kurse për nënën e El-Muktedirit bliheshin këpucë e rroba të endura në Dijbek të Egjiptit, të endura shumë dendur, stofrat lyheshim me parfume të shkrira, që më pas ngurtësoheshin dhe rroba përgatitej me dy shtresa, me qëllim që jo vetëm të mbante sa më gjatë aromën e parfumit, por që t'i rrinte mirë në trup. Një zonjë e asaj kohe nuk e vishte këtë rrobë kaq të kushtueshme më

⁽¹⁾ Taberij'ji, vol. 3, f. 1719.

shumë se dhjetë ditë. Pastaj e zhubroste dhe e flakte që ta merrte magazinieri ose të tjerët, të cilët nxirrnin prej rrobave “të hedhura” parfumet e ngurtësuar.⁽¹⁾

“Tregime të ngjashme ka për nënat e kalifëve të tjerë të Irakut e të vendeve të tjera islame. Ato kishin shumë pushtet dhe mbledhnin pasuri në sajë të kompromisit që bënin me komandantët e oficerët e ushtrisë, çka u lejonte atyre të kishin dorë të lirë në punët e shtetit, ashtu siç veproi ab’basiu El-Musteijn, i cili i la dorë të lirë nënës dhe dy shërbyesve të tij Etàmish e Shàhik mbi “Shtëpitë e pasurisë”, duke i lejuar ata të tre të vepronin si të dëshironin. Kështu, pjesa më e madhe e pasurive, që vinte prej krashinave, shkonte në dorën e këtyre të treve.”⁽²⁾

Historianët transmetojnë se Rijàsi, nëna e ab’basiut El-Musteijn, kishte një qilim, për punimin e të cilit u shpenzuan njëqind e tridhjetë milionë dinarë. Qilimi ishte vizatuar me figura kafshësh e shpendësh të punuar prej ari, kurse sytë me diamante⁽³⁾; gjithashtu, njëra prej grave të kalifëve i thau gojën një poeti dhe pastaj e shiti atë për njëzet mijë dinarë.⁽⁴⁾

Edhe ministrat nuk qëndronin prapa kalifëve e grave të kalifëve në punë luksi e në shpenzime të mëdha. Ja për shembull El-Fet’h bin Khàkàni, ministër i El-Mutevek’kilit, ndërton një pallat aq të lartë, ballkonet e tij, siç e përshkruan El-Bahterij në vargjet e veta, arrinin qiellin:

*“Ballkonet arrinin në qiell
si kokat e bardha të pëllumbave në fluturim.”*

Edhe ministri Ibn Mukleh kishte mbledhur në pallatin e tij aq shumë specie shpendësh e kafshësh, sa as thesari i shtetit nuk kishte mundësi t’i mbulonte shpenzimet e duhura; ndërsa ministri Ibnul-Furàt, kishte aq shumë pasuri e çifliqe, sa nuk numëroheshin. Ai *“hante me lugë porcelani dhe me një lugë hante vetëm një çapë, prandaj në tryezë, para tij, vinin më shumë se tridhjetë lugë.”*

⁽¹⁾ “Duhàl-Islàm”, pjesa e parë e leksioneve.

⁽²⁾ “Historia e qytetërimit islam”, vol. 2, f. 131, cituar prej Ibn Ethijrit, vol. 7, f. 47.

⁽³⁾ Cituar prej “Historia e qytetërimit islam”, antologji.

⁽⁴⁾ Cituar prej Ibn Khalkànit.

Përsa i përket ministrit El-Muhel'lebij, ai ishte shumë i pasionuar pas trëndafilave. Dikush, që e ka parë me sy, ka thënë: *“Kam parë El-Muhel'lebij'in të blejë brenda tre ditëve një mijë dinarë trëndafila, të cilat i shpërndante në kuvendin e tij dhe në një pishinë të madhe të shtëpisë së vet. Pishina kishte burime të mahnitshme prej të cilave shpërthente uji. Ai i shpërndante trëndafilat në pishinë, uji i së cilës kalonte në vendin ku qëndronin të ftuarit. Pasi pinte prej atij uji, aq sa dëshironte, e shpërndante.”*⁽¹⁾

Por as qeveritarët e guvernatorët nuk mbeteshin prapa në garën me kalifët e ministrat në fushën e ndërtimeve të larta e të grumbullimit të pasurive. Guvernatori i Xhendisapurit, Susit dhe Mardhijas, le pas vetes ar, argjend, diamante, gurë të çmuar, porcelane, armë, orendi, sende me vlerë, stofra, enë të kushtueshme, shtëpi, pallate e kuaj të bukur. Nëse të gjitha këto do të shpërndaheshin për bijtë e popullit të shtetit të ab'bàsive, patjetër që do të mjaftonin për të mbuluar të gjitha nevojat e tyre. Përveç kësaj pasurie, ai la aq djem të rinj, eunukë, shërbyes të bardhë e të zinj, sa me ata mund të formohej një ushtri e madhe, e cila, nëse do të sulmonte një qytet të fortifikuar, padyshim që do ta pushkonte. Po mjaftohemi me këta shembuj për të treguar pasuritë e mëdha të qeveritarëve dhe guvernatorëve, pas të cilëve, nga ana e pasurisë, vinin tregtarët e pasur.

Përsa i përket punës e jetës së njerëzve, ajo mbeti peng edhe e një fjale të rastësishme, ose e një shenje me bishtin e syrit të ndonjërit prej portierëve të halifit, të ministrit ose të guvernatorit. Në këto kushte nuk mund të bëhej fjalë për siguri e shpëtim të njerëzve, përveç rasteve që s'kishin të bënin me zemërimin e klasës sunduese.

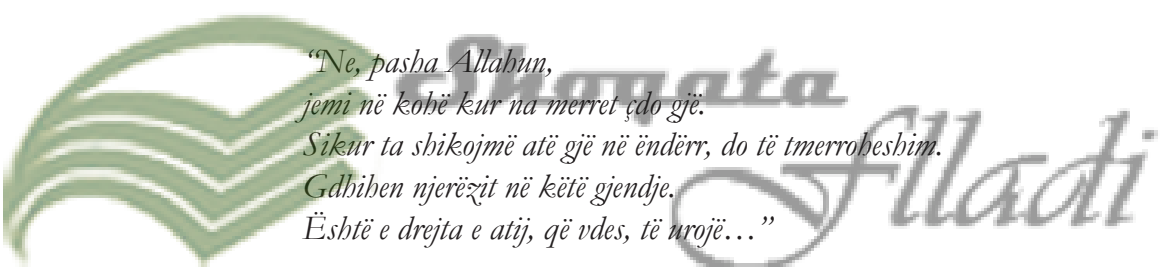
* * *

Nga ana e masës së popullit shikojmë vdekje të shumta, që ishin pasojë e mjerimit dhe e punës së rëndë. Gjendja financiare e njerëzve të thjeshtë përkeqësohet edhe më shumë nga politikat financiare që

⁽¹⁾ “Duhal-Islâm”, pjesa e parë, prej Jâkutit.

ndiqnin kalifët dhe nën shembullin e tyre ministrat e guvernatorët, të cilët vjeljen e taksës së tokës dhe të gjitha taksat e tjera ia shisnin personave të ndryshëm, sipas rregullit të derdhjes së detyrueshme të shumës së caktuar, ashtu siç ishte më parë edhe në vendin tonë të varfër në kohën e **“lumtur”** të sundimit turk. Personat, që kishin blerë vjeljen e taksave, i shtrëngonin njerëzit aq shumë, derisa merrnin prej tyre disa fish më shumë nga sa kishin paguar. Edhe gjendja e gjyqësorit bëhej gjithnjë e më konfuze, për shkak të ndërhyrjeve nga ana e sundimtarëve dhe e përhapjes së ryshfetit⁽¹⁾, çka solli varfërimin e mëtejshëm.

Shkalla e mjerimit arrinte deri aty sa të varfrit uronin që familja të mos priste ngushëllime për vdekjen e tij. Ibnu Lenkek El-Bastri thotë:

*“Ne, pasha Allahun,
jemi në kohë kur na merret çdo gjë.
Sikur ta shikojmë atë gjë në ëndërr, do të tmerrobeshim.
Gdhihen njerëzit në këtë gjendje.
Është e drejta e atij, që vdes, të urojë...”*

Poeti kërkon prej njerëzve durimin e profetit Ej’jüb dhe pastaj i qan ata ashtu siç qau profeti Jakub:

*“Ne prej kohës jemi në çudira.
Lusim Allahun të na japë durimin e Ej’jubit.
Toka u varfërua prej të mirave të saj,
prandaj qaj për tokën me qarjen e Jakubit.”*

Ali bin Ebù Tàlibi porosiste dy djemtë e tij, Hasanin e Hysenin, që të rrinin në shoqërinë e dijetarëve, të mendimtarëve dhe njerëzve me vlerë, të dëgjonin fjalën e tyre, të përfitonin prej tyre dhe të ngrinin lart pozitën e tyre. Me të njëjtën forcë porositi edhe guvernatorët e qeveritarët e tij, që të këshillohen me dijetarët e mendimtarët dhe me njerëzit

⁽¹⁾ Referohu në “Duhal-islâm”, vol. 1, f. 100.

me vlerë për çdo punë, t'i mbanin afër dhe t'i vlerësonin, sepse ata janë drita e popullit. Për ta, Aliu ka thënë: *“Ata qëndrojnë gjithë jetën. Dituria e tyre mbron ata dhe të gjithë njerëzit. Pikërisht këta, mendimtarët e dijetarët e asaj kohe, ishin njerëzit që kishte më shumë nevojë e që kalonin vështirësi të mëdha, përjashtojnë ndonjërin prej tyre, që e kishte derdhur ujin e fytyrës së tij në pragun e atyre njerëzve.”*

Ja Ebù Haj'jàn Et'teihidij'ji, njeri me dituri të shumta dhe autor i librave të vlefshme, thotë në librin e tij **“El-Imtàu uel-muàneseh”**: *“Në të vërtetë, u detyrova të shes fenë e burrërinë, të jem me dy fytyra e hipokrit dhe të bëj ato punë që nuk mund të shkruben me laps për njeriun e lirë.”*

Më pas, afër fundit të jetës, kur te ai ishte rritur zemërimi ndaj kohës dhe shtetit të tij, ai u detyrua të djegë librat e tij. Edhe Ebù Ali El-Kàlij detyrohet të shesë librat e veta, që për të ishin gjëja me shtrenjtë. Ja fjalët e dhimbshme:

*“Njëzet vjet pata shoqërinë e tyre dhe i shita,
Pas tyre hidhërimi e dashuria ime u shtua shumë.
Nuk kisha menduar se do t'i shisja ato,
edhe sikur borxhet në burg të më linin përjetësisht.
Por uria, varfëria, fëmijët
dhe qarjet e të vegjëlve mbi mua rëndonin.”*

Ja edhe El-Khatijb Et'tebrijzij kishte një kopje të librit “Et'tehdhijbu fil'lugah” – **“Disiplinimi i gjuhës”** – të autorit El-Ez'herij në disa vëllime dhe kishte qëllim të kryente vërtetimin e materialit që kishte dëgjuar prej një gjuhëtari. Për këtë çështje bisedoi me Ebul-Alàë El-Muarr'rrà dhe, pasi pakëtoi librat, i mbajti në krah nga Tebrijzi deri te Muarr'rreh En'nuëmàn, pasi nuk kishte para që të merrte me qira një mjet për t'i mbartur. Djersa i kullonte në shpinë aq shumë, sa shenjat e lagështirës dolën mbi rrobat e tij.⁽¹⁾

Këtë gjendje ai e përshkruan me vargjet e tij, që ngjajnë si vargje të një elegjie:

⁽¹⁾ “Duh-al-islam”, vol. 1, f. 119.

*“Kush lodhet një ditë prej librave?!
Unë jam lodhur nga qëndrimi në një vend.
Qëndruam në Irak te disa burra të këqij
e bij të këqijsh.”*

Koha është bërë e ashpër dhe kalifi thellohet, punon me ngulm që t’u bëjë keq njerëzve të lirë. Ibn Lenkek thotë:

*“O kohë që veshe të lirët
me përulje e poshtërim!
Te unë nuk je kohë...
Në të vërtetë, je sëmundje e gjatë.
Si të shpresojmë të mirën prej teje,
kur te ti e larta është poshtërsi?!
A është çmenduri ajo që shikojmë
prej teje në dukje apo është paturpësi?”*

Dhe një tjetër thotë:

*“Koha jonë, është koha e së keqes.
Në të nuk ka të mirë e nuk ka shpëtim.
Të këqijtë në të nuk shikojnë
mëngjes për natën e tyre të hidhërimit.
Të gjithë ata prej kohës janë në vuajtje.
Përgëzime për atë që vdiq e u qetësua.”*

Nga ndarja e shoqërisë në kohën e ab’bàsive në dy klasa krejtësisht të ndryshme, nga ana e gjendjes së vështirë dhe mirëqenies, filluan të shfaqen këtu e atje dukuritë e imoralitetit, ashtu siç kishin qenë në kohën e parë të ab’bàsive. Madje imoraliteti u shtua edhe më shumë. U shfaqën dukuritë më ekstreme të luksit e të shpikjes së mënyrave të holla të të gjitha llojeve të kënaqësive. Nga prishja e shpirttrave të banorëve në pallatet e të pasurve lindën: urrejtja, smira, gënjeshtria, hiletë e mash-

trimi në kasollet e mjeruarve. Në të njëjtën kohë, themi se varfëria u shoqërua me përhapjen e jetës së përkorë dhe të misticizmit, pa pasur ndonjë dëshirë të natyrshme për këto dy mënyra jetese. Por ato erdhën si rezultat i pamundësisë, dështimeve dhe mjerimit. Rrjedhimisht kjo gjendje u karakterizua nga përhapja në masë e gënjeshtërisë e punëve të fshehta. Njerëzit ishin të dhënë pas besëtytnive dhe e kërkonin sigurimin e mjeteve të jetesës sipas rekomandimeve të sharlatanëve, pasi sigurimi i tyre me rrugë natyrore ishte bërë tepër i vështirë.

Kjo gjendje shoqërore la gjurmë të qarta, veçanërisht në poezi. Ja se ç’thotë Ahmend Emijni: *“Pasuritë e shumta në duart e kalifëve, guvernatorëve e rrethit të tyre, si dhe dhëniet e tyre me të dyja duart nga njëra anë dhe nga ana tjetër pasuri fare e pakët në dorën e të tjerëve, bëri që artet e bukura, veçanërisht poezia të mos lulëzojnë në asnjë mjedis tjetër përveç mjedisit të kalifëve, kurse në mjediset jashtë tyre, poezia ishte diçka e rrallë. Ishte logjike që të vërshonin ndjenjat e njeriut e të ndizeshin pasionet e tij dhe të gjitha së bashku të vlonin në shpirtin e tij. Prandaj njeriu fliste me vargje, pasi në poezi gjente qetësi dhe pakësonte vlimin e tij të brendshëm. Nuk shpresonte asgjë prej kësaj poezie, përveç vaditjes së ndjenjave të tij artistike. Ky ishte shpërblimi që ai priste. Ishte e logjikshme që artisti të përsoste veprën e tij vetëm për të ngopur pasionet e tij artistike, qoftë në gjendje varfërie e në gjendje pasurie, në mirëqenie e në vështirësi të mëdha. Është e qartë se në këto kushte, ata, që, arrinin lartësinë artistike, ishin fare pak, pasi shumica e poetëve e kishte kuptuar se poetët, që i thurnin elozhe sundimtarit e njerëzve të rrethit të tij, rrethoheshin me pasuri aq të shumta, sa poeti nuk i kishte ëndërruar dhe e kalonte jetën në kënaqësi, prandaj thellohej në kërkim të gjurmimit të dëshirave të kalifit. Me këtë lloj poezie as që mund të bëhej fjalë që poeti të shprehte në vargje ndjenjat e tij e të kënaqej me shijen e tyre artistike. Me përjashtime të rralla, krijimtaria artistike nëpër pallatet shkante vetëm sipas kësaj rryme dhe vetë artistët u bënë mjete zbukurimi për të stolitur shtëpitë e pallatet. Si rezultat i kësaj atmosfere, krijimtaria poetike e asaj kohe derdhi me shumicë lavdërime. Në këndvështrimin tonë, kjo është shumë larg qëllimit të mirëfilltë të poezisë. Poetët, njëri pas tjetrit, prodhuan poezi të arrirë e të pa arrirë, derisa përtypnin edhe pikën e fundit të saj, ndërsa rrugët e tjera të përshkrimit të ndjenjave të larta, analizimi i ndjenjave të bukurive të natyrës e të tjera si këto, nuk u prekën fare nga poezia e kohës ose u prekën në formë sipërfaqësore.*

Duke u nisur nga ky realitet, historiani i artit të kësaj kobe nuk shkruan histori tjetër përveçse historinë e artit në Irak. Përsa i përket Egjiptit, Shamit e Hixhazit, krijimtaria artistike në këto vende ishte shumë e dobët dhe natyrisht edhe poezia në këto vende pothuajse nuk ekzistonte. Për më tepër, çdo poet i arrirë ose çdo artist në llojet e tjera të artit, nuk gjente blerës për krijimtarinë e tij në asnjë vend tjetër përveç Irakut.”⁽¹⁾

* * *

Diferencimi klasor i minishteteve, që lindën pas kohës së ab’bàsive ose edhe gjatë kohës së sundimit të ab’bàsive, që më i madh e më i thellë.

Me përmasa marramendëse që çoroditja morale e klasës së të pasurve dhe e masës së gjerë të popullit. Sundimi në këto minishtete ishte një mekanizëm për t’i shtypur njerëzit e për të shkatërruar vlerat njerëzore, për të cilat bëri thirrje Islami dhe në rrugën e të cilave vdiq Ali bin Ebù Tàlibi, pasi popujt arabë kanë dashur që vlerat njerëzore të jenë origjinë e fasadë për nacionalitetin e vet.

Le të marrim si shembull shtetin akhshedive, i cili u largua prej Egjiptit vetëm atëherë kur, nën sundimin e mbretërve të fundit të kësaj dinastie, vendi ishte bërë pre e mjerimit dhe e vështirësive të panumërta. Mbreti akhshedij Ebul-Misk Kàfùr, nxënësi i El-Muteben’nij, vetëm në njërin prej pallateve të tij kishte në pronësi afërsisht tre mijë robër, eunukë e skllave. Krerët e këtij shteti grabisnin çdo gjë që u zinin duart, shtypnin popullin në mënyrë të paparë dhe vrisnin njerëzit, me qëllim që t’i shtetëzonin pasurinë e shtëpinë.

El-Ajnij, në librin **“Ukdul-xhemàn” – “Vargu i perlave”** – njofton për një letër, që u gjet në pallatin e akhshedivë në kohën e venitjes së këtij minishteti. Letra ishte shkruar prej egjiptianëve, që të mbetej si dëshmuës i padrejtësive e i dhunës së madhe që kishte pësuar populli egjiptian gjatë sundimit të akhshejdinëve. Në atë letër thuhej: *“Morët pushtetin dhe bëtë padrejtësi, sunduat e mëkatuat. Ne punuam vetëm për të kënaqur*

⁽¹⁾ Me shkurtime prej librit “Duhal-islàm”, vol. 1, f. 139-141.

dëshirat tuaja. Bëni ç'të dëshironi, se ne jemi të durueshëm. Bëni padrejtësi sa të keni mundësi se, pasha Allahun, ne do të jemi të kënaqur prej jush."

Kurse në lidhje me mbretin e parë të akshhedive është thënë: *"Asgjësimi i sundimit të tij qe një gëzim i madh për botën!"*

Me një fjalë, shteti i akshhedijve qe një absurditet në të gjitha drejtimitet. Poeti El-Muteben'nij, me vargjet e tij satirike, bëri që mbreti akshhedij, Kàfûr El-akshhedj'jin, të vlonte prej zemërimit. Por me ato sharje, poeti, në fakt, përjetësoi egërsinë e këtij mbreti dhe brutalitetin e shtetit të tij, megjithëse për mizoritë e shumta, që bëri ai shtet, nuk meriton të shkruhet asnjë rresht në vëllimet e trasha të historisë.

Mos pyet për vdekjen e të gjitha llojeve që njohën ato kohëra nga tirania, degjenerimi. Mos pyet për mbretërit e disa minishteteve, të cilët arritën derisa të shpallehin të shenjtëruar e të pretendonin se dinë të fshehtat dhe kanë dijeni për gjendjen e gjithësisë. Historia ka ruajtur për ne dy strofa të një humoristi të frikësuar prej këtyre pretendimeve. Ky humorist, për të shprehur mllefin ndaj këtij pretenduesi, shkroi dy strofa në një copë letër, të cilën e vari në xhami. Në vargjet e atyre dy strofave ai thotë:

*"Mizorinë e padrejtësinë e pranojmë,
por jo mohimin e çmendurinë.
Nëse të është dhënë dituri për të panjohurat,
na thuaj cili është shkruesi i kësaj pusulle?"*

Gjithashtu, historia për ne ka ruajtur vargjet e disa lajkatarëve, të cilët pranonin budallallëqet dhe, si hipokritë që ishin, i afroreshin kokëtrashëve. Ndër këta lajkatarë është edhe Muham'med bin Bedijl, i cili thotë për njërin prej kalifëve:

*"Përgjumjen e tij e ka lejuar Mesijhu,
e ka lejuar Ademi e Nuhu,
e ka lejuar Muham'med Mustafai.
Atë e ka lejuar Xhibrijli e Ismaili,*

*atë e ka lejuar Allahu i Lartësuar.
Çdo gjë tjetër, përveç tij, është erë.”*

Gjithashtu, mos pyet sa njohën ato kohë nga ashpërsia drithëruese e mizoria e mynxyrshme. Format më të ndryshme të kësaj ashpërsie e mizorie ndodhnin në Egjipt gjatë vjeljes së haraçit, taksës së tokës, që bazohej në një sistem tejet barabar, në sistemin e vjeljes së taksave me koncesion. Shumë mbretër e linin vjeljen e taksave me koncesion në dorën e personave, prej të cilëve, paraprakisht, merrnin një shumë të caktuar, duke i lënë dorë të lirë lakmisë së shfrenuar këtyre “koncesionarëve”, që të rrëmbenin sa më shumë para. Me këtë tagër, këta koncesionarë bënin padrejtësi të padëgjua e mizori, që nuk mund të përshkruhen, kur i detyronin njerëzit të paguanin aq sa e vendosnin ata vetë, në një kohë kur nëntëdhjetë për qind e popullsisë ishte e varfër dhe nuk kishte mundësi të paguante qoftë edhe një pjesë të shumës që koncesionarët kërkonin. Në të kundërt, ata përdornin mjetet më barbare të torturave, derisa njerëzit të paguanin shumën që u kërkohej. Në asnjë rast njerëzit nuk dinin përse duhej të paguanin këto shuma marramendëse. Nga metodat barbare, që përdornin koncesionarët për vjeljen e haraçit, është se ata i rrihnin të varfrit me kamxhikë, derisa vdisnin. Mbretërit e kishin bërë zakon, që nëpunësi i vjeljes së taksave të shoqërohej nga një njeri i egër, detyra e të cilit ishte të tërhiqte zvarrë të varfrin që i kërkohej të paguante taksën e tokës.

Prej llojeve të ashpërsisë, që praktikoheshin në atë kohë, ishin edhe mizoritë e padëgjua, që ushtroheshin mbi skllavet, me të vetmin “justifikim”, për të kaluar kohën me humor.

Es’sejutj’ji tregon në librin e tij **“Husnul-muhàdareh”**, ashtu siç tregojnë edhe historianë të tjerë se mbreti Edh’dhàhir, për të madhëruar fenë e Allahut, mblodhi disa mijëra skllave në salla të mëdha, pastaj urdhëroi të mbylleshin dyert me mure dhe i la aty që të vdisnin. Në fund urdhëroi që ato të përpiheshin nga flakët e zjarrit.

Një tregim të ngjashëm për mizori të tilla ka përcjellë edhe Ibn Ijasi, kur flet për bëmat e mbretit që ishte *“sundues me urdhrin e tij”*, i cili

një ditë kishte dëgjuar zhurmën që bënë gratë në atë që quhej “Banja e artë” dhe, në zemërim e sipër, urdhëroi që dera e banjës të zihej me mur. Gratë u lanë aty derisa vdiqën. Më sipër kemi thënë se librat e historisë tregojnë për një mbret të memlukëve, i cili urdhëroi të vriteshin disa mijëra skllëvër, vetëm që ai të dëfrehej.

* * *

Gjithashtu, mos pyet për maskimin e sundimtarëve tanë pas perdes së mbrojtjes së fesë që ata e përdornin për skllavërimin e njerëzve. Padyshim që puna e tyre në këtë drejtim është e ngjashme me punën e sivëllezërve të tyre në të gjitha anët e tokës. Kur sundimtarët e Lindjes sonë shpëtuan prej armiqve të tyre, dijetarëve, të cilët akuzonin dhe kundërshtonin ligjet e fesë që janë vënë në funksion të tyre, mbi-zotëruese u bë injoranca, që mori format më të zeza se një natë me furtunë. Atëherë tiranët e despotët u hodhën të shfrytëzojnë këtë injorancë, që tanimë kishte përfshirë masën e njerëzve të thjeshtë, duke i shtyrë në rrugën e fanatizmit, me qëllim që të përfitonin sa më shumë për veten e tyre. Në disa raste, i shtynin njerëzit të përmbaheshin me fanatizëm në një shkollë juridike fetare të caktuar, me qëllimin e vetëm, që të siguronin sa më shumë përfitime. Është e qartë se mbartësit e mendimeve të lira në Lindje, në emër të “mbrojtjes” së fesë, ishin të ekspozuar ndaj të njëjtave padrejtësi e mizori, që ishin të ekspozuar edhe mendimtarët perëndimorë, sepse mendimi i lirë është i njëjtë në të gjitha kohët e në çdo popull, ashtu siç është i njëjtë edhe fanatizmi e shfrytëzimi, që të përfitojnë sunduesit dhe klasat që mbështesin sunduesit.

“Ajo që ka ndodhur realisht në Islam, është se pushtetarët shekullarë, në disa etapa të historisë së Islamit, i janë përgjigjur dëshirave të fanatikëve ose kanë lejuar të drejtohen prej fanatizmit të urreyer. Në rrugën e ruajtjes së interesave të tyre, nëpërmjet fanatizmit, sundimtarët jo vetëm kanë lajkatur qarqet fetare, por kanë fituar edhe kënaqësinë e masave. Në emër të fesë, ata kanë luftuar grupe e parti fetare kundërshtare, si dhe rezistencën e pionierëve të mendimit. Në shumë raste,

politika ka marrë përsipër shtypjen e mendimit të lirë dhe kanë ndodhur masakra e luftëra të përojakshme, të ngjashme me masakrat e luftërat që ka njohur edhe kristianizmi.”⁽¹⁾

Në kapitujt e mëparshëm kemi parë se si e kanë shfrytëzuar pushtetarët fenë për interesat e tyre, gjithashtu, në emër të fesë, sunduesit kanë torturuar egërsisht grupe të tëra njerëzish; gjithashtu, në emër të fesë, sunduesit kanë ushtruar tiraninë, kanë bërë padrejtësi dhe kanë manifestuar shumë hipokrizi. Ja Muslim bin Akabeh, brenda një dite dënoi mizorisht e vrau barbarisht në Medinë disa mijëra të pafajshëm. Me ato vrasje e dënime, sipas fjalëve të tij, ai “mbrojti” fenë e Muham’medit, i cili thotë: “Puna më e mirë është përhapja e Islamit në botë.” Edhe Zijād bin Ebijhu, gjithashtu “mbronte” fenë ditën kur iu përgjigj zotërisë së tij Muāvijes për të shkuar në Irak, ku i cilësonte kundërshtarët ateistë të shmangur nga feja e vërtetë, i kryqëzonte, i varroste të gjallë dhe sipas mënyrave barbare, paraprakisht i priste duar e këmbë. Gjithashtu, në “mbrojtje” të fesë, Ubejdullah bin Zijād vrau Hysenin e ata pak burra që ishin me të, kurse mbi gratë e fëmijët, përveç vrasjeve, shtoi edhe etjen për pikën e ujit.

Ndërsa Haxh’xhàxh bin Jüsufi, gjakderdhësi më i madh, zbatuesi i masakrave e i vrasjeve kolektive ndër banorët e Irakut, të gjitha veprimet i bënte vetëm e vetëm që të mbronte fenë e prijësit të besimtarëve, siç pretendonte në hutbet e tij, domethënë fenë e mbretit Abdul-Melik bin Mervanit, si dhe pasurinë e djemve të tij, të guvernatorëve të mbretit, si dhe pasurinë e atyre që kishin fatin të qëndronin afër mbretit.

Në kohën e sundimit të emevive në Aham, doli një burrë, i quajtur Nàfië bin Mervàn, i cili shfaqte një mendim të veçantë për punët. Ai ishte prej atyre që i përmbaheshin parimit të kaderit në anën fetare; gjithashtu, në shkollën e tij fetare ai thoshte se hilafeti mund të ishte edhe në dorën e jo kurejshëve, nëse halifi përmbushte kriteret e kërkuara. Përveç kësaj, ai ishte kreu i muëtezileve të kohës së tij dhe ishte ndër gjenitë e dijetarëve që kishin mendime të lira, çka e bënte atë

⁽¹⁾ Me shkurtime prej librit “Shtypja fetare në kristianizëm dhe në Islam”, autori Dr. Teufik Et’uvejl.

të luftonte padrejtësinë, arbitraritetin e tiraninë. Këtë dijetar të madh e përdoqi mbreti Hish'shàm bin Abdul-Melik, e torturoi dhe më në fund e vrau në mënyrë barbare, *“për të mbrojtur fenë.”*

Mbreti Ebù Xhaëfer El-Mensùr dhe guvernatori i tij Sufjàn bin Muàvijeh bin Jezijd bin El-Muhel'leb, për t'u hakmarrë, akuzuan për ateizëm moralistin ab'bàsij Ibnul-Mukaf'faë, i cili ishte kundërshtar politik i El-Mensùrit dhe vinte në dukje mizoritë e tiraninë e tij, njëkohësisht ai ishte edhe armik personal i Sufjànit, të cilin e ironizonte me fjalët e tij therëse në kuvende, duke e damkosur me vulën e turpit. Në një gjendje të tillë, kalifit e guvernatorit, pasi e akuzuan për ateizëm, nuk i mbetej gjë tjetër veçse ta vrisnin. Në të vërtetë e vranë barbarisht, megjithëse ishte në moshë të re.

Ebù Xhaëfer El-Mensùri vrau Ebù Muslim El-Kharàsani'jin, themeluesin e shtetit të ab'bàsive, pasi e kishte frikë se mos i rrezikonte sundimin, natyrisht më parë e akuzoi për ateist e mohues.

El-Mehdij akuzoi për ateizëm Sherijk El-Kàdij, për shkak se urrente ab'bàsitë, gjithashtu ai vrau dijetarin Sàlih bin Abdul-Kud'dusín vetëm pse dyshonte për të, pasi më parë e akuzoi për ateizëm. Ai vrau edhe Beshàr bin Burde, me akuzën e rremë për ateizëm, kurse shkakun i vërtetë ishte ironia e hollë që Beshàri përdorte kundër tij. Historianët ndajnë një mendim të përbashkët se ky kalif ka prerë shumë koka filozofësh, gjithashtu ka treguar zell të madh për të luftuar të gjithë ata që përbënin rrezik kundër tij dhe që të gjithë, me akuzën për mohim e për ateizëm.

Ajo që pësoi Ebù Muslim El-Kharàsani'ji prej dorës së Ebù Xhaëfer El-Mensùrit e pësoi edhe El-Efshijni prej dorës së El-Muëtesimit dhe ky El-Efshijni ishte komandant i ushtrive të El-Muëtesimit, pushtues i Amùrijeh e i disa vendeve të tjera dhe me përkushtimin e tij në zbatimin e detyrave, ai qe një kolonë e fuqishme për kalifatin e ab'bàsive gjatë gjithë jetës së vet. Kur El-Muëtesimi ndjeu se duhej të kishte frikë prej tij, nuk kishte rrugë më të lehtë për ta eliminuar se sa kur e akuzoi për ateizëm. Menjëherë formoi një gjykatë të përbërë prej atij vetë dhe prej dy ministrave të tij, Ibn Ez'zijàtit dhe Ibn Ebù Dàudit. Këta të tre

gjykuan këtë burrë dhe shumë shpejt, për ta, u bë “e qartë” se ai ishte ateist. Në tërësinë e akuzave, që i veshi kjo gjykatë e “këndshme” El-Efshijnit, ishte akuzimi i tij për mohim, gjithashtu gjykata e dënoi edhe për shkak se El-Efshijni kishte refuzuar të bëhej synet dhe kështu El-Efshijni u burgos, ku pati një vdekje tepër të dhimbshme: nuk i dhanë ushqim e ujë derisa vdiq. El-Muëtesimi nuk u mjaftua që e prangosi këtë burrë dhe që e vrau me anë të urisë e të etjes, por, për të theksuar “*besimin*” dhe “*ateizmin*” e tij, e kryqëzoi atë të vdekur dhe pastaj urdhëroi që kufoma e kryqëzuar të digjej në zjarr. Më keq se kaq nuk kishte si e dënonte këtë burrë.

Në të vërtetë, nuk qëndronte as “*mobimi*” i El-Efshijnit e as *dysbimi* se ai prirëj të kundërshtonte El-Muëtesimin. Et’tebrijzjij thotë: “El-Efshijni kurrë nuk kishte mohuar. Ai nuk ishte hipokrit (*munâfik*). El-Efshijni ishte me origjinë persiane dhe El-Muëtesimi e kishte përçjodhur për bindjen e tij të mirë dhe për shërbimet që i bënte. Mbi këtë burrë, El-Muëtesimi u mbështet në punët e tij më të rëndësishme, veçanërisht kur e ngarkoi të luftonte Bâbek El-Kharemi’jin. Në zbatim të urdhrat, El-Efshijni u nis në krye të mijërave ushtarëve dhe zuri rob Bâbekun. Mirëpo smirëzënjtë futën prishjen mes atyre të dyve. Ata i frynë në vesh El-Muëtesimit se El-Efshijni synon të zërrë vendin si kalif. Ai, pa nguruar, e kapi, e kryqëzoi dhe e dogji në zjarr.”

Hysejn bin El-Hal’lâxh vazhdoi të gëzojë lirinë e tij deri ditën kur kalifit i vërtetuan se mes Hysejn bin El-Hal’lâxhit dhe kryetarit të karamitëve kishte një marrëveshje sekrete kundër qendrës së shtetit. Kalifi e vrau, duke e akuzuar për ateizëm. Akuza, në thelbin e saj, ishte akuzë e mirëfilltë politike. ⁽¹⁾

Dy autorët e librit “**Tabekât ulemâi Ifrijkija ue ulemâi Tûnis**” -“**Shtresat e dijetarëve afrikanë dhe dijetarët e tunizisë**” thonë se në Afrikë shumë njerëz kanë kaluar periudha vrasjesh e rrahjesh, siç qe periudha e bin Arûsit, të cilit i shkulën gjuhën nga fyti, ose si Ebû El-Ab’bâs bin Et’testerij Esh’shâfi’ij, i cili u tiranizua, u torturua dhe iu mor pasuria. Dy autorët, në fjalë, tregojnë edhe për dy burra bamirës, Ebul-Kâsimin, skllavi i Mehrevijes dhe Ali Es’sidrij. Këta dy burra u

⁽¹⁾ “Islami dhe civilizimi arab”, f. 75

torturuan, u vranë të kryqëzuar për një fjalë që u ruajt kundër tyre te mbreti. Argumenti i akuzës, si gjithmonë, ishte: Mbrojtja e fesë.

Përsa u përket juristëve të fesë (fukahatë), ata u shtypën më pak, edhe pse ndër ta kishte studiues. Gjithsesi, shumica e tyre ishte e lidhur me pushtetmbajtësit, të cilëve u bënin lajka duke ua paraqitur të zbukurara të gjitha punët që ata bënin dhe duke nxjerrë sentenca (ftevâ) sipas dëshirës së pushtetmbajtësve. Historianët tregojnë se shumë prej këtyre juristëve kishin parë në ëndërr mikun e tyre ab'bàsiun El-Mutevek'kil, sikur Allahu i falte atij të gjitha mëkatet që bënte.

Përsa i përket ndonjë juristi të fesë, që nuk miratonte pushtetmbajtësin në të gjitha punët që ai bënte dhe në çdo fjalë që ai thoshte, padyshim që do të dënohej, ashtu siç veproi Ebù Xhaëfer El-Mensùri kur urdhëroi të rrihej me shtatëdhjetë kamxhikë imami Màlik bin Enes dhe nuk pati kujdesin të respektonte autoritetin e respektin që gëzonte imami, sepse nuk priste ndonjë gjë të mirë nga besëdhënia e imamit.

Suita e mbretit nuk do të kishte përfituar gjë prej këtyre akuzave, sikur të mos ishte injoranca e masës së popullit që i shtynte njerëzit të ishin fanatikë në besimin e tyre. Për më tepër, besimin e “*mbronte*” vetë pushtetmbajtësi, prandaj ata e mbështesnin atë që ai të hakmerrej kundër armiqve të tij dhe i justifikonin krimet që ai kryente në emër të fesë e për të mbrojtur fenë.

Prej atyre, që treguan shumë hipokrizi në emër të fesë, është edhe kalifi ab'bàsi El-Mutevek'kil, i cili hiqej si besimtar dhe bëri ato që bëri në “*mbrojtje*” të fesë. Në të vërtetë, i bëri për të mbrojtur pushtetin e tij. Et'taberij'ji, Ibn Ethijri dhe historianë të tjerë, përveç këtyre të dyve, kanë përmendur se El-Mutevek'kili shembi varrin e Hysen bin Aliut në Qerbela dhe bëri që mbi vendin e varrit të kalonte rrjedha e ujit. Më pas urdhëroi të shembeshin edhe shtëpitë që ishin aty pranë. Nuk u mjaftua me kaq, por tokën e Qerbelasë e punoi dhe ndaloi njerëzit të afroheshin pranë saj. Shkaku i vërtetë i këtij mllefi kundër familjes së tëlëbëve ishte se El-Mutevek'kili mendonte se ishte i aftë të tërhiqte pranë vetes shumicën e njerëzve, natyrisht jo ata që kishin të bënin me familjen e tëlëbëve. El-Mutevek'kili punoi shumë për të tërhequr pas

vetes turqit, me qëllim që të forconte sundimin e ab'bàsive, pasi gjatë sundimit të tij kishte filluar të merrte rrugën e shkatërrimit.

Ibn Ethijri tregon se El-Mutevek'kili më shumë rrinte me një grup njerëzish, që ishin të njohur për urrejtjen e tyre ndaj Ali bin Ebù Tàlibit, gjithashtu mbante lidhje me Jaëkùb bin Is'hàk En'nahvij, i njohur me epitetin Ibn-S'sekijt, të cilin El-Mutevek'kili e pyeti: *"Kush është më i dashur për ty El-Muëtez'zi dhe El-Muej'jidi, dy djemtë e El-Mutevek'kilit apo Hasani e Hyseni?"*

Ibn-S'sekijti nuk foli me fjalë lavdërimi për dy djemtë e El-Mutevek'kilit, kurse për Hasanin e Hysenin foli me fjalë që janë të denja të thuhesh për ata të dy dhe e ngriti shumë lart rëndësinë e tyre. El-Mutevek'kili menjëherë urdhëroi shërbyesit e tij turq ta shkelmonin në bark dhe, ashtu të dërmuar, e mbartën në shtëpinë e tij ku vdiq. Patjetër që El-Mutevek'kili nuk gjeti asnjë vështirësi të etiketonte këtë burrë se kishte dalë nga feja e drejtë...

Në disa raste, njeriu e ka të vështirë të bëjë dallimin mes fanatizmit në kuptimin e tij të vërtetë dhe të atij fanatizmi, prapa të cilit fshihet ndonjë qëllim politik ose ndonjë përfitim i përcaktuar, pasi kohët e prapambetjes mendore bashkojnë në një të vetme besimin e përkushtuar dhe pushtetin politik. Në shumicën e rasteve besimtarët e përkushtuar përzienin në ndërgjegjen e tyre shkaqet e shtypjes që vinin prej rrugës që ata ndiqnin në besimin e tyre dhe të shtypjeve të shumta që e kishin burimin në dëshirën e tyre për të shpëtuar prej armiqve të tyre politikë, individë e grupe. Por kjo gjendje, edhe nëse është e vërtetë, nuk mbulon dot të gjitha krimet që janë bërë në emër të fesë, pasi në këto lloje krimesh ka edhe krime, në të cilat janë së bashku shkaqet e përkushtimit në fe dhe përftimi personal, ashtu siç ka krime të kryera në emër të besimit për të mbrojtur përftimin, si dhe krime në të cilat ka çuar përkushtimi në fe i lindur prej bashkëveprimit mes injorancës së masës së popullit dhe përftimit të sundimtarëve.

Le të shikojmë si vajti puna e atij burri nga Shami, të quajtur Gijlàn Ed'dimeshkij. Ky burrë besonte në ato që kishte fituar prej përvojës së tij. Për të dëgjuar fjalën e tij, njerëzit shkonin në grupe, pasi ai fliste

hapur para njerëzve për mendimet që kishte, duke shtuar se ishte orator me aftësi të rrallë. Njerëzit, pasi largoheshin prej tij, flisnin lart e poshtë për mendimin që ai kishte shfaqur para tyre për kaderin, prandaj mbreti Hish'shàm bin Abdul-Melik zbret në dëshirën e përhapësve të thashet-hemeve në “ruajtje” të fesë vetëm nga njëra anë... dhe nga njëzet anë të tjera për të ruajtur sundimin e tij mbi popullin... dhe nxjerr urdhrin e tij të “nderuar” e më të frikshmin, që mund të nxirrte në lidhje me këtë burrë. Urdhëroi që atij, paraprkasht, t’i pritëshin duart e këmbët, të vritej, të kryqëzohej e të digjej në zjarr. Sikur në kohën e Hish'shàm it të njiheshin plumbat, patjetër që do ta kishte urdhëruar të qëllohej edhe me plumba.

Historianët ndajnë një mendim të përbashkët kur shkruajnë historinë e kalifit El-Mehdij dhe thonë se historia e tij përmbledhet në prangosjen e kujt do që e kundërshtonte doktrinën e tij dhe në gjurmimin e personit që duhej etiketuar ateist, me qëllim që të sillte të mira materiale për mbretin. El-Mehdij është i pari mbret arab që ndërtoi një administratë të posaçme për gjurmimin e kësaj kategorie njerëzish dhe për gjykimin e tyre. Për këtë qëllim, ai emëroi një njeri, të cilit i ngarkoi detyrën e trajtimit të atyre njerëzve dhe të cilin e quajti “shefi i ateistëve”. Autori i librit **“El-Egànij”** thotë: “Kur El-Mehdij erdhi në Basra, pranë tij ishte edhe “shefi i ateistëve”, në dorën e të cilit mbreti vuri Besh'shàr bin Berdin dhe i tha: “*Rribe derisa të vdesë!*” Et'taberij'ji, kur shkruan për dy vjet nga vitet e sundimit të këtij kalifi tregon: “*Në këto dy vjet, El-Mehdij punoi me ngulm për vëzhgimin e gjurmimin e ateistëve deri në vendet më të largëta, me qëllim që t'i vriste. Këtë detyrë ia ngarkoi Ymer El-Kilvadhij'jit.*” Kurse El-Mes'udij'ji, për El-Mehdij'in, thotë: “*Punoi me ngulm për vrasjen e ateistëve dhe të atyre që praktikonin fenë për hipokrizi.*”

Edhe Et'taberij'ji thotë: “*El-Mehdij i priste kokën ateistit dhe e kryqëzonte atë.*”

El-Mehdij nuk u mjaftua me ato që i bëri kësaj shtrese njerëzish gjatë ditëve të tij “*të nderuara*”, por urdhëroi edhe djalën e tij Mùsà El-Hàdij. Kur mori në dorë sundimin, i tha: “*Për ata, domethënë për këtë shtresë, mbaje dërrasën të ngritur dhe shpatën të nxjerrë nga milli!*” Dhe El-Hàdij

veproi ashtu siç dëshiroi i ati. Nuk kishin kaluar veçse pak muaj, që ishte në krye të hilafetit dhe, kur punët e tij u vunë në vijë, tha: “Beto hem në Allah, nëse do të jetoj, do të vras të gjithë pjesëtarët e këtij grupi dhe nuk do të lë gjallë asnjërin prej tyre!” Në fakt ai u tregua shumë i ashpër në dënimet kundër tyre me shpatë e me dërrasë, domethënë me prerje koke e kryqëzim. Ditët e sundimit të tij nuk qenë aq të gjata dhe kështu ai nuk mundi t’i vriste *“të gjithë pjesëtarët e këtij grupi”*, ashtu siç u betua.

Kur Hârûn Err’reshijdi hipi në fronin e hilafetit, ndoqi rrugën e paraardhësve të tij për të dënuar çdo njeri që kishte mendime të lira, të cilin ai menjëherë kishte mirësinë ta etikonte ateist. Në fakt, edhe ky kalif vrau shumë njerëz të kësaj kategorie. Edhe historia e Meëmûnit, kalifi ab’bâsij, më tolerues e me më shumë horizont se kalifët e tjerë, nuk është pa dukuri *“të përkushtimit”* të shoqëruar me interesin.

El-Mes’ûdij’ji tregon se Meëmûniu u njoftua se ndër banorët e Basras ishin dhjetë ateistë, të cilët ai urdhëroi të silleshin para tij dhe pastaj urdhëroi të vriteshin të gjithë.

Edhe El-Vâthiku ka vlarë edhe myslimanë, kur kundër tyre ngriheshin akuza në lidhje me krijimin e Kur’ânit dhe mohimin e përngjasimit. Ndër personalitetet që vrau ky kalif është edhe Ahmed bin Nesijr, që ishte ndër dijetarët e kohës së tij me mendime të lira. Pasi e vrau, e kryqëzoi. Vrasjen e këtij dijetari, sipas zakonit të kolegëve të tij, *“zëvendësve të Zotit”*, në Lindje e në Perëndim, e mbështeti në vullnetin hyjnor që kur u mbërthye prej fanatizmit që ishte pjellë e injorancës dhe e çmendurisë, ose nga interesi për të përfiturar. Të gjithë këta *“zëvendës të Zotit”* ndiheshin të siguruar e të qetë, kur krimet e tyre ia atribuonin vullnetit hyjnor.

El-Vâthiku, pasi i preu kokën viktimës së tij, vari në veshin e kokës së prerë një letër, në të cilën shkruhej: *“Kjo është koka e mohuesit, idhujtarit, atij që ishte në rrugën e humbjes, Ahmed bin Nesijr bin Mâlik, të cilin Allahu e dënoi me dorën robit të Allahut, imamit El-Vâthik Bil’lâh, mbrojtësit të besimtarëve. Robi i Allahut e vrau mohuesin, pasi i vuri përpara akuzën në lidhje me krijimin e Kur’ânit dhe mohimin e përngjasimit. Falënderimi e lavdërimi janë vetëm për Allahun, që e shpejtoftë dënim e dhimbshëm të këtij mohuesi në zjarrin e*

Xheben'nemit. Prijësi i besimtarëve e pyeti atë dhe ai e poboji përngjasimin dhe tha fjalë mohimi, me këtë pohim nga ana e mohuesit. Për prijësin e besimtarëve u bë i lejuar gjaku i tij dhe që ai të mallkobej.”

Më pas El-Vàthiku urdhëroi të ndiqej çdo njeri që ishte shoqëruar me Ahmed bin Nesijrin, të cilët u akuzuan si partizanë të tij, disa prej të cilëve u futën nëpër burgjet e errëta dhe kundër disa të tjerëve u morën masa tepër shtrënguese.

Para El-Vàthikut, kalifi El-Muëtesim kishte thirrur Ahmed bin Hanbelin, të cilin e kishte marrë në provim për Kur'ânin. Imami nuk i është përgjigjur pyetjes së kalifit në lidhje me krijimin e Kur'ânit, prandaj kalifi urdhëroi të rrihej barbarisht me kamxhik, derisa humbi ndjenjat. Lëkura e trupit të imamit u çua nga rrahjet dhe pastaj imami u prangos e u burgos.

Ebù Jaëkùb El-Bùjetij, zëvendësi i Esh'shàfi'ij'it u çua në Bagdad i prangosur dhe e këmbë drejt e nga rrethi i tij mësimor. Në Bagdad i kërkuan të pohojë se Kur'âni është i krijuar, por ai nuk e tha dhe kështu u mbajt i prangosur, derisa vdiq në burgun e Bagdadit. U vra edhe Haj'jàn El-Besetij, më i dituri ndër bashkëkohësit e tij, me akuzën false, se dinte disa shkenca matematike. U rrah me njëqind kamxhikë Khibejb bin Abdullah bin EZ'zubejr, me akuzën se ishte takuar me dijetarë dhe kishte lexuar libra që flasin për transmetuesit e ngjarjeve. Këtë burrë më pas kalifi Velijd bin Abdul-Melik e thirri dhe, për ta “respektuar”, urdhëroi të përgatitej një enë me ujë të ftohtë, të cilin, në një mëngjes me ngricë, e derdhën mbi trupin e dijetarit. Nga të ftohtët dijetari pësoi një atak të fortë dhe vdiq në çast. Ahmed bin Sulejmàni, kryqëzoi, në Kufe, një burrë të quajtur Abdul-Kerijm El-Auxhàë, duke e akuzuar për pikëpamjen e tij rreth fesë.

Sulmi, që u bë kundër Ibn Rushdit, njëri ndër filozofët e mëdhenj të kohërave dhe njëri ndër krerët e bamirësve e të bujarisë njerëzore, është i mjaftueshëm për të na dhënë idenë e shtypjes së rëndë që ushtronin fanatikët kundër lirisë së mendimit, si dhe për të na treguar ne se sa larg shkonte e keqja që ata bënë mbi thelbin e civilizimit, duke shfrytëzuar fenë, që të përfitonte vetëm njëra prej klasave “me hije të rëndë”, klasa

që jeton në sajë të përfitimeve pa punuar. Në librin “Historia e filozofisë islame”, e autorit Muham’med Lutfij Xhumuah, që është një prej librave të historisë, thuhet: “Ibn Rushdi ishte në të shtatëdhjetat të jetës së tij kur armiqtë e tij lëvizën dhe menduan se ishte rasti i përshtatshëm të shtynin El-Mensùrin kundër dijetarëve të rrymave sufite. Këta armiq, së bashku me mbështetësit e tyre prej suitës së prijësit, sipas zakonisht të armiqve të lirisë së mendjes njerëzore, si të atyre të mëparshmëve, ashtu edhe të atyre që do vinin më vonë, u armatosën me armën e mbrojtjes së ligjit të fesë islame. Në këtë kohë El-Mensùri ishte vendosur në qytetin Kurtubeh dhe kishte qëndruar për një kohë të gjatë. Në këtë qytet, njerëzit mblidheshin në kuvende studimi. Shpresat e armiqve u ripërtërinë. Te ata u forcua shumë konspiracioni e nuk kishin asnjë pengesë në rrugën e komplotit. Ata e shfaqën hapur mllëfin e tyre kur shkuan t’i shpjegojnë prijësit aq sa deshën nga të “*këqijjat*” e Ibn Rushdit e të veprave të tij, të cilat u lexuan në kuvendin e prijësit, ku u kaluan dorë më dorë qëllimet, kuptimet e rregullat që ato përmbanin. Kështu armiqtë smirëzinj mundën t’i hidhnin poshtë librat e Ibn Rushdit, duke shtrembëruar, në mënyrën më të keqe, kuptimet që ato përmbanin. Përveç kësaj, në zbatim të qëllimit të lig, që kishin në shpirtërat e tyre, shtuan shpifjet e gënjeshttra pafund, derisa bënë që prijësi të merrte zjarr, duke zgjuar te ai forcat e së keqes që mbante në shpirtin e tij. Të gjitha këto, me argumentin për të mbrojtur ligjin e fesë islame.

Nga tregimi del qartë se përballja e tyre me Ibn Rushdin, në kuvendin e prijësit, ishte e hapur. Njëri prej historianëve thotë: “Në mbledhjen e popullit nuk kishte mundësi tjetër përveç mbrojtjes së legjislacionit islam. Gjithashtu, del qartë se armiqtë e Ibn Rushdit i kërkuan kalifit që ai të lejonte vrasjen e tij, pasi vetëm kështu do të shpëtonte legjislacioni islam prej së keqes së Ibn Rushdit. Në të vërtetë, me eliminimin e Ibn Rushdit ngrihej lart mirësia e këtyre “*mbrojtësve*” të fesë, të cilët, në të vërtetë, synonin të mbronin ndyrësitë që bënin.

Kur armiqtë e Ibn Rushdit morën “*pajisjet*” e veta për fushatën kundër tij, menduan se ishte më mirë që, së bashku me Ibn Rushdin, të mblidhnin edhe një grup prej miqve, shokëve, pasuesve e nxënësve

të tij, pasi kështu prova e urtësisë do të ishte më gjithëpërfshirëse dhe do të ishte një *“mësim” i fortë për të gjithë dijetarët. Këta armiq i sugjeruan El-Mensurrit, që zëmërimin e tij ta formulonte me frazën e mbrojtjes së popullit, pasi kështu irritimi ndaj njerëzve të urtë do të ishte më i fuqishëm. El-Mensuri urdhëroi studentët e kuvendit të tij e juristët e shtetit të vet, që të mblidheshin në xhaminë e myslimanëve, ku paria do të njoftohej se Ibn Rushdi dhe ata, që ishin me të, ishin larguar nga feja, prandaj ishte bërë e detyrueshme që ata të mallkoheshin sheshit e me zë të lartë.”⁽¹⁾*

Ibn Rushdi, së bashku me shokët e me nxënësit e tij, u sollën në xhaminë e Kurtebehit sikur të ishin në sallën e gjykatës. Predikuesi Ebù Ali bin Haxh’xhàxh lëshonte akuzën më të rëndë kundër Ibn Rushdit e shokëve të tij: *“Ata janë larguar nga feja dhe, duke u marrë me filozofinë e me dituritë e të parëve, kanë kundërshtuar doktrinat e besimtarëve.”*

Kalifi El-Mensur preferoi të ishte i butë ndaj Ibn Rushdit e ndjekësve të tij, mbartës të mendimit të lirë, prandaj nuk urdhëroi që ata të vriteshin ashtu siç kishin kërkuar prej tij *“mbrojtësit e fesë”*.

Me këtë rast, autori i librit *“Historia e filozofisë islame”* thotë: *“... kjo nuk e pakëson zëmërimin tonë kundër atyre që gjykuan Ibn Rushdin, pasi shtypja është veprim i poshtër në çdo kohë e në çdo vend dhe shtypësit, përkrahësit e tyre, urreben e mallkohen në të gjitha gjubët, derisa ata vazhdojnë të jenë të aftë të përdorin armën e “mbrojtjes së fesë” për të luftuar logjikën. Dibet se feja, në asnjë rast, nuk urdhëron torturën, vrasjen e internimin në rrugën e triumfit të saj. Por injorantët, ngatërrestarët, me tërbimin e plotësimin të dëshirave e me zjarrin e smirës, që i gërryen nga brenda, ngrijnë akull zëmrat e ndezura të njerëzve të thjeshtë me parullën e “mbrojtjes së fesë”, të popullit e të ligjit të fesë, kur të gjitha këto nuk kanë asnjë përgjegjësi për veprimet e injorantëve.”⁽²⁾*

Prej emrave të atyre, që historia ka ruajtur për ne, emri që meriton të qëndrojë i palosur e mbi të hidhen një mijë mbulesa, është edhe emri i një krijese, të quajtur El-Hàxh Ebù Husejn bin Xhubejr, i cili bënte pjesë në grupin e atyre fanatikëve e përfituesve që ishin kundër lirisë së mendimit, të cilët, me qëllim që të hakmerreshin kundër Ibn Rushdit,

⁽¹⁾ “Historia e filozofëve islamë”, f. 135-136.

⁽²⁾ I njëjti burim, f. 240.

kërkonin ta vinin atë në lojë me anë të satirës, qortimeve dhe demaskimit. Prej shkrimeve që shkaktojnë ilaritet janë edhe këto fjalë të tij:

*“Tani u bind Ibn Rushdi
se veprat e tij bëhen mijëra.
O mizor ndaj vetes, medito!
A gjen sot dikë që të shoqëron?
Ti nuk ndoqe rrugën e drejtë, o Ibn Rushdi,
kur në kohë u lartësua zëlli yt.
Në fe ti ishe hipokrit,
Ç’ishte në atë kohë gjysbi yt?
Në çmendurinë e tij më të madhe qe Ibn Rushdi.
Ai e vuri fenë me gjendjet e tij.
Lavdi Allahut që ai u dënua
dhe kushdo që ishte ndjekës i tij!”*

Duke lavdëruar El-Mensùrin dhe internimet, dënimet e shtypjen e rëndë që pësonin mbartësit e mendimeve të lira prej duarve bujare të El-Mensùrit, kjo krijesë thotë:

*“Arrite o prijës i besimtarëve qëllimin e lartë,
kur bërë që ne të arrijmë ato që shpresuam.
Fenë e Allahut ndoqe në dënimin e grupit.
Në logjikën e tyre janë të gjitha pësimet.
Ti dënove që njerëzit të shpëtojnë prej tyre.
Në krahina vure detyrë të kërkoheshin librat e tyre.
Sa bukur u punua për këtë!
Shpata kishte dëshirë të sulej drejt tyre,
megjithëse turpi nga vetja është më vrasës.
Ti preferove që shpata të sulej mbi ta edhe për një dyshim,
mbi një dukuri të Islamit.
Vetëm gjykimi yt është më i drejti.”*

Poeti e filozofi persian Umerul-Khaj'jâm (Omar Kajami) shpëtoi nga trysnia e masës dhe nga shtypja e mbretërve në sajë të jetës së tërhequr që bënte, por *“kur njerëzit e kobës së tij gjurmuan në fenë e tij dhe nxorën në shesh atë çka ai mbante në brendësi, ai pati frikë për jetën e vet, i vuri fre gjubës e lapsit të tij dhe për t'u ruajtur kreu edhe Haxh'xhin.”*⁽¹⁾

Është diçka e rrallë që shpëtoi një njeri si Ebul-Alàë El-Muarr'rrà, megjithëse në poezinë e në prozën e tij gjendeshin grimca që i urrente grupi i fanatikëve. Mbase shpëtimi i tij duhet kërkuar në faktin se ai ishte me të vërtetë njeri i përkorë dhe jo vetëm që nuk hynte në konflikt me krerët e shkollave juridike (medh'hebeve) fetare, por nuk përzihej fare në punët e tyre të kësaj bote...

Tragjedia e poetit të dëgjuar andauluzian Lisànu-d'dijn bin El-Khatijb është një dëshmi më vete e fanatizmit të këtij lloji të urryer. Armiqtë e këtij poeti mblidhnin fjalë të veçanta, pastaj pretendonin se ato janë marrë prej disa veprave të tij dhe pasi i numëruan, i paraqitën te gjykatësi i Granadës, i cili e regjistroi poetin si ateist. Më pas poetin e sollën në një seancë të veçantë, të përbërë nga anëtarët e këshillit konsultativ (shùrà), që ishin juristë të fesë, të cilët i konsideruan të urryera shkrimet e tij. E qortuan rëndë, e prangosën, e torturuan dhe, në bazë të urdhrin, që nxorën juristët e fesë për dënimin e tij me vdekje, e burgosën, e mbytën. Kufomën e tij e dogjën në zjarr.

Por akoma më tragjike e më me shumë hipokrizi se tragjedia e Ibn El-Khatijbit, është tragjedia që ra mbi Ibn Err'rràvij'jin, i cili i thuri mendjes lavdet më të mëdha që mund të thureshin për të.

Fanatizmi i atyre kohëve në Lindje shpërtheu jo vetëm kundër atyre që bënë pjesë në rrethin e mbretit e kundër njerëzve të thjeshtë, por përfshiu edhe shumë prej atyre që qëndronin më lart e ishin më të rëndësishëm se mbretërit dhe se të gjithë individët, dua të them, mendimtarët e filozofët më të dalluar.

Më sipër kemi parë se edhe një gjeni evropian, si filozofi Tomas Akuini, lejonte fanatizmin fetar. Gjithashtu, shikojmë se edhe një gjeni arab, si filozofi El-Gazàlij, lejon të njëjtin fanatizëm. El-Gazàlij i kon-

⁽¹⁾ f. 82 nga “Njoftimet e të urtëve”, e Kafetij'jit.

sideroi mohues filozofët, kurse zellin e tyre hulumtues e cilësoi “*poshtërsi të mohimit të tyre*”. Në librin e tij “*El-munkidhu mine-d’dalali*”- “*Shpëtuesi nga rruga e humbjes*”, El-Gazàlij thotë: “...veçse ai⁽¹⁾ ruajti prej poshtërsive të mohimit e të sajësive të tyre⁽²⁾ dhe nuk e gjeti të përshtatshme që të zhvishej prej tyre. Prandaj është detyrë që ata të shpallen mohues, ashtu siç është detyrë të shpallen mohues edhe pasuesit e tyre, filozofët myslimanë si Ibn Sijnâë, El-Fârâbij e të tjerë, përveç këtyre të dyve.”

El-Gazàlij, pavarësisht nga kapaciteti i tij, që kishte në fushën e mendimit, nuk gjeti rrugë tjetër, përveç rrugës që të pohonte se edhe shkencat matematike janë prej sëmundjeve. Duke shprehur ndërgjegjen e masës, në lidhje me mësimin e me marrjen me shkencat matematike, tha: “*Këto janë një sëmundje e madhe, prandaj është detyrë të ndalohet kushdo që merret me këto dituri, sepse këto dije, edhe pse nuk kanë lidhje me punët e fesë, përsëri janë prej parimeve të tyre, domethënë, parimeve të filozofëve, për rrjedhojë, e keqja dhe pesimizmi i filozofëve depërton te cilido që merret me këto dituri. Është nështrirë të shpëtojë ndonjëri prej tyre pa u zhveshur prej fesë e që në kokën e tij të mos dobësohen frerët e devotshmërisë.*”⁽³⁾

Kurse në librin “**Tehâtuful-felâsefeh**”- “**Dekompozimi i filozofisë**”, El-Gazàlij e ndërmerri sulmin kundër filozofisë e mendimit të lirë me ashpërsi të madhe dhe i shpall mohues filozofët, i kërcënon ata me zjarr, hedh kundër tyre urrejtjen e masës dhe i nxit masat kundër tyre.

Nuk do të flasim gjatë për gjendjen e botës arabe në kohën e degradimit, sepse, sado e gjatë të jetë fjala, përsëri nuk ka mundësi që me fjalë të përshkruhet gjendja e rëndë dhe mjerimet e asaj kohe, prandaj do të mjaftohemi të themi se ajo që koha e përçarjes së qëllimshme dhe e planifikuar për të futur ndasitë mes grupeve të njerëzve. Ishte koha e vrasjeve të dijetarëve, koha e desktruksionit të shpirtave, koha e kryerjes së mizorive, koha e bërjes së punëve të ndaluara në ligjin e fesë, ishte koha e garimit për të frikësuar e për të tmerruar.

Muham’med Kurd Ali i ka përmbledhur punët e fanatizmit gjatë kohëve të degradimit me këto fjalë: “...në ato kohë u vranë të mençurit e

(1) Përemri “ai” i referohet Aristotelit që është përmendur më sipër.

(2) Ka qëllim Sokratin e Platonin dhe filozofët e tjerë të Greqisë së lashtë që jetuan para këtyre të dyve.

(3) “El-munkidhu mine-d’dalali” autor El-Gazàlij, f. 91.

studiuesit në vende të ndryshme në Persi, Irak, Sham, Egjipt, Afrikë e në vende të tjera, pjesa më e madhe e të cilëve akuzoheshin për fenë dhe pyeteshin për çështje fare pak të rëndësishme. Kur në përgjigjet e tyre, sipas konceptit të sunduesve, kishte vetëm disa garanci, atyre i pritej koka e pastaj kryqëzoheshin.

Nën tmerrin e kësaj frike të madhe, domethënë fanatizmin dhe pasojave të turpshme të fanatizmit, u ndërpre dëshira për studime dhe shprehja e mendimeve, përjashto disa rrethe me kufij të përcaktuar dhe me cilësi që ata i kishin vendosur vetë. Fanatikët ndalonin hapur filozofinë, shkencat e natyrës e matematikën, madje edhe historinë e vlerësimin e vendeve. Në këto kushte u dobësuan shumë talentet shkencore dhe bashkë me ta u dobësuan edhe mendjet.”

Murteza El-Jemànij në librin e tij **“Ijthàrul-hak’ki alel-khalk”** thotë edhe këtë fjalë të urtë: *“Dy probleme e bënë të vërtetën më të errët e më të fshehtë: njëri problem ishte frika e dijetarëve e numri i tyre i pakët kundrejt dijetarëve të këqij, mbretërit e padrejtë e njerëzit djaj. Frika vazhdon të jetë pengesë, që e drejta të dalë në pah, pasi e drejta vazhdon të jetë armike për shumicën e njerëzve. Problemi i dytë ishte vulgariteti i injorancës.”*

Ato që u thanë, janë fare pak nga vargu i tragjeditive që shkaktoi fanatizmi me aq përsosmëri në Lindje kundër lirisë së besimit e kundër lirisë së mendimit politik. Pasojat e *“bëmave”* të duarve të atij fanatizmi qenë vrasjet, djegiet e shkatërrimet.

Gjithashtu, këtu nuk do të flasim as për masakrat masive që kanë ndodhur në Lindje për interesin e sundimtarëve në emër të fesë, pasi ato janë mjaft të dëgjua e të njohura.

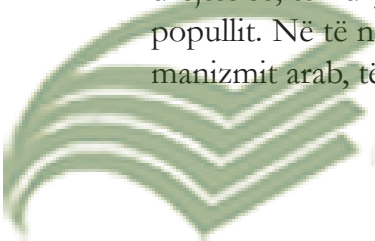
Si përfundim, shkaqet e fanatizmit, edhe nëse janë të shumta e me rrugë të panumërta, të gjitha e kanë origjinën në politikën e sundimtarit, interesin e klerikut e në qëndrimin e masës. Ti nuk gjen fjalë tjetër që i bashkon këta të tre elementë të fanatizmit, përveç një fjale të vetme, injorancës. Nëse e përqendron vëmendjen, do të gjesh se fanatizmi, në të gjitha kohët ka qenë tepër i ashpër dhe krimet e tij kanë qenë të shumta. Para syve të tu do të dalin pamje rrëqethëse të varfërisë materiale e të zvetënimit moral, si në Lindje, ashtu edhe në Perëndim. Nga të gjitha këto dukuri, sot ne nxjerrim mësim, nga të cilat përfitojmë tani që rilindja arabe po gatuhet me duart e popujve arabë.

* * *

“Nuk ka bollëk për të pasurin pa pasur uri për të varfrin. I varfëri është i huaj në vendin e tij. Kjo botë është shtëpia e vërtetësisë për atë që e beson atë. Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim. Sunduesi është prind dhe njerëzit janë bijtë e tij. Mos u bëj rob i tjetrit, pasi Allahu të ka bërë të lirë. Njeriu është pasqyra e njeriut.” Këto janë fjalët e Ali bin Ebù Tàlibit, gjeniut të personalitetit arab e të historisë arabe.

Përsa i përket tragjediave shoqërore e njerëzore, ato kanë ndodhur në tabelën e ekzistencës arabe. Fytyrat e format e ndryshme të tragjediave në Lindje morën udhë prej duarve të shtetit e mbretit, që kur mëkati i prirjeve klasore u mishërua në agresionin e armatosur kundër rrugës shoqërore të Ali bin Ebù Tàlibit, me qëllim që të bënin të heshtë zëri i drejtësisë, të ndrydhet vllimi i ndërgjegjes së gjallë, të robërohet puna e popullit. Në të njëjtën kohë është edhe sulm kundër gjenialitetit të humanizmit arab, të përfaqësuar në të urtin e madh të Kufes.

Fladi

DESPOTIZMI, SËMUNDJA E NACIONALIZMIT

* *Konflikt i gjatë, i përfytyruar si konflikt mes arabëve e të varurve, në të vërtetë ka qenë një konflikt mes një shtrese të vogël, që kujdesej vetëm për interesat e saj dhe mes shtresave të shumta të pafuqishme të vëna poshtë në punët e veta. Në të vërtetë, ishte një konflikt shoqëror.*

* *Njënatë, Abdul-Melik bin Mervânin nuk po e zinte gjumi, prandaj dërgoi e thirri Semjrin, që të bisedonte me të. Semjriu i tha: “Në Mosul ishte një kukuvajkë dhe në Basra ishte një kukuvajkë tjetër. Kukuvajka e Basras kërkoj vajzën e kukuvajkës së Mosulit për djalin e saj. Kukuvajka e Mosulit i tha: “Nuk i përgjigjem kërkesës së djalit tënd derisa të më paguash mua shumë e kurorës për vajzën time, njëqind kallëpe të derdhura!” Kukuvajka e Basras i tha: “Nuk kam mundësi për kaq. Nëse guvernatorët tanë do të vazhdojnë punën edhe një vit, me siguri do të vij te ti me aq sa dëshiron!”*

Në kapitujt e mëparshëm kemi parë se konceptet e politikës e të sundimit ecin në dy linja dhe nuk ka të tretë; ose do të ecin në linjën aleviane, ose do të rrëshqasin në linjën e sufjanëve. Nga konflikti mes këtyre dy linjave, historia njerëzore ka njohur aq shumë, saqë tregimi për këtë konflikt afërsisht është sa më konciz. Duket se fletët arabe, nga historia e përgjithshme, janë më të mbushura se faqet e tjera me këtë konflikt të ashpër, ku palët konfliktuale janë të ndara në dy shtresa: një shtresë që nuk e sheh sundimin ndryshe veçse një mjet përfitimi, vegël pasurimi e një anijeje pushteti. Në këtë shtresë janë sundimtarët, feudalët, trashëgimtarët, lajkatarët e të gjithë ngjyrave dhe tregtarët e bagëtive e të skllëverve. Shtresa tjetër e dëshironte sundimin, pasi u mundësonte të eliminonin varfërinë, injorancën dhe të ruanin drejtësinë e dinjitetin e njeriut. Në këtë shtresë të dytë është populli, edukatorët, mendimtarët e bamirësit. Disa elementë të shtresës së dytë priren butësisht kah shtresa e parë, ose prej injorancës, ose për shkaqe përfitimi, por edhe disa elementë nga shtresa e parë mund të priren kah shtresa e dytë, për shkak të origjinalitetit në mendime, ose nga pastërtia e qenies së tyre, ose për të dyja së bashku. Por këta “*disa*”, gjatë gjithë historisë kanë mbetur disa dhe kurrë nuk janë bërë të gjithë.

Në vijim do të shikojmë se nga ky realitet për ne bëhet e qartë një çështje që nuk pranon diskutim, fakti që ky konflikt i gjatë mes dy shtresave, në thellësi të tij ka qenë konflikt ekonomiko-shoqëror, edhe pse fasada e tij, në shumicën e herëve, ka qenë politike dhe herë të tjera ka qenë fetare. Ka ndodhur kështu, sepse qëllimi më i largët në çdo aksion politik ka qenë shoqëror, ishte apo nuk ishte i qartë ky qëllim në mendjen e drejtuesit të këtij aksioni, ose e ka pohuar ai ose nuk e ka pohuar ai këtë qëllim me fjalën e tij.

Kur ky mendim është i drejtë, për mendimin tonë është më se i drejtë, ne kuptojmë fytyrat e gabimeve të shumta, në të cilat kanë rënë shumë prej studiuesve të historisë arabe kur janë ballafaquar me revoltat që kanë ndodhur në botën arabe në emër të fesë. Në të vërtetë, këto revolta kanë qenë revolta politike, me synime sociale. Edhe kur këta studiues janë përballur me studimin e arabëve e të varurve në shoqëritë

arabe të kaluara, ata kanë bërë një ndarje raciste të njerëzve. Pastaj mbi këtë bazë ndarjeje ndërtojnë konstruktin e lëndës dhe po nga kjo bazë nxjerrin përfundime se si e kanë shikuar sektarizmin për Ali bin Ebù Tàlibin, një dukuri shkollë juridike (medh'hebi), që s'ka lidhje me asgjë tjetër veçse me fenë e me besimin.

Në të vërtetë, sektarizmi për Ali bin Ebù Tàlibin ka kuptim shumë më të lartë se kuptimet që i japin atij disa studiues, prandaj në një studim të mëposhtëm do të shpjegojmë konceptet e këtij sektarizmi e do të nxjerrim në dritë masën e lidhjes së tij me humanizmin arab. Përsa i përket revoltave, që kanë ndodhur në treva të ndryshe arabe, në të vërtetë ato janë revolta sociale. Më poshtë do të tregojmë aq sa të mjaftojë për ne, që të mësojmë masën e gjakut alevian, që ka qarkulluar në ato revolta dhe masën e gurmëve të kursit të Aliut në qëllimet e atyre revoltave.

Përsa i përket konfliktit mes arabëve e të varurve, për të cilin dëshirojmë të flasim tani, anojmë nga mendimi se bazat e dukurive të atij konflikti janë mjaft të shëndosha, për të vënë në dukje faktorët ekonomikë e shoqërorë, që fshihen prapa këtyre dukurive, të cilat, në të vërtetën e tyre të largët, nuk kanë lidhje me asnjë iluzion racizmi për të cilin flasin ata që kanë dëshirë të flasin.

Studimi rreth gjendjes së arabëve e të varurve, për ne paraqet interes për lidhjen që ai ka me studimet tona rreth së vërtetës nacionale, si dhe të faktorëve që e gjallërojnë dhe e zhvillojnë atë, ose të faktorëve që e poshtërojnë e i sjellin të këqija nacionalizmit. Gjithashtu, studimi rreth gjendjes së tyre bën të qartë për ne hijet e gjera që ka ndehur personaliteti i Ali bin Ebù Tàlibit mbi shtrirjet e historisë sonë, hije nën të cilat burrat kanë luftuar kundër të gjitha ngjyrave të arbitraritetit; gjithashtu, mësojmë se luftëtarët janë udhëzuar me këto hije të Aliut dhe kanë gjetur strehë nën to. Më pas shikojmë shpjegimet e gabuara që kanë adaptuar komentatorët e ngjarjeve, të cilët, në rrugën e sunduesve të parë arabë, nuk kanë preferuar asgjë tjetër përveç fytyrave që i largojnë nga ata cilësitë dalluese të nacionalitetit human arab, i cili vetëm nën këtë humanizëm vazhdon e gjallërohet.

Por, ja që kjo kategori studiuesish nuk dëshiron prej qytetarëve asgjë tjetër veçse që ata të heqin nga vetja e tyre çdo dinjitet e çdo shpresë dhe vetëm të punojnë, pastaj të heqin dorë edhe nga copa e bukës dhe të jenë të kënaqur që atë po e përtypin nofullat mëkatore, të cilat, me njëren dorë kanë kapur pushtetin dhe me dorën tjetër kanë mbërthyer qafat e njerëzve.

Tani të shohim kuptimin që kanë këto dy fjalë të arabishtes: **“El-velàë”** dhe kush janë **“El-mevàlij”**- të varurit.

Në terminologjinë e të parëve, fjala **“El-velàë”** ka kuptimin e një gjendjeje të mesme ndërmjet skllavërisë e lirisë. Kur skllavi lirohej, atij nuk i kthehej liria e plotë, por vazhdonte të ishte i lidhur me zotërinë e tij të mëparshëm, me një lidhje që nuk ishte as lidhje mes robit me zotërinë e tij e as lidhje mes njerëzve të lirë, që në të vërtetë ishte një lidhje mes skllavërisë e lirisë. Është e kuptueshme se me këtë formë skllavëria ishte shumë e lehtësuar.

Në terminologjinë e të parëve, fjala **“El-mevàlij”** tregon joarabët që u islamizuan, të cilët, në të kaluarën, ose kishin qenë robër lufte, që u skllavëruan e më pas u liruan me statusin që u shpjegua sipas kuptimit të fjalës **“El-velàë”**, ose ata ishin banorë të vendeve të çliruara dhe prej bijve të tyre, por që ishin ndjekës të arabëve, kishin hyrë në bindjen e arabëve dhe me këtë bindje ata ishin bërë të varur **“Eel-mevàlij”**.

Pikërisht këtë kategori njerëzish emërtuan të mëparshmit të varur, në shumës **“El-mevàlij”** dhe në njëjës **“Meulà”**, të cilët nuk vonuan të arabizohen dhe të hyjnë në brendësi të qenies arabe, punuan së bashku me arabët, i shërbyen shtetit arab e futën në shoqërinë e re arabe qytetërimin, kurse mbi mendimin e ri arab ata futën diturinë, arritën përsosmërinë në asimilimin e arabishtes derisa u bënë edhe mësues të gjuhës arabe, shkruan në arabisht poezi e vepra në shkenca të ndryshme e në filozofi. Me punët e tyre ata e pasuruan personalitetin arab dhe shkrinë mendjet e emocionet e tyre në mendjet dhe në emocionet e arabëve. Gjithashtu, ata kanë lënë për ne një trashëgimi të pandashme nga tërësia e trashëgimisë arabe. Për më tepër, trashëgimia e tyre as nuk e tjetërsoi e as nuk e zbehu trashëgiminë arabe, por natyrshëm u bashkua me trashëgiminë arabe dhe i shtoi asaj të mira e bukuri.

Me këtë kategori njerëzish, të cilët të mëparshmit i emërtuan të varur, më pas u formua bashkësia arabe, që sot janë nga më entuziastët për nacionalitetin e tyre arab, me dëshirën e madhe për ta ringjallur atë e për ta përmirësuar gjendjen e tij. Të gjitha këto, që u përmendën, tregojnë saktësinë e pohimit tonë të mësipërm se racizmi nuk ka hyrë në asnjë send në ekzistencën e nacionalitetit arab. Në të kundërt, dëshmues të shumtë flasin se thirrja për të parë faktorin e racizmit në lëvizjet nacionale është konsideruar asgjësim i këtyre lëvizjeve dhe një shtrembërim i kolonave të shëndosha e të ripërtërirë të nacionalitetit. Ç’do të ndodhte sot me nacionalitetin arab, sikur, për shembull: sirianët, egjiptianët, irakianët e të tjerë bij të trevave arabe të viheshin në kërkim të origjinës së tyre të largët, thjesht që të mësonin se disa rrjedhin nga një origjinë ashure, disa të tjerë kanë origjinë babilone, ose rume, fenikase, faraonike, arabe, kryqtare e të tjera origjina?

Natyra e shëndoshë e nacionalitetit arab e bën të detyrueshme që këta njerëz të ndiejnë se janë arabë, se gjuha e tyre është unike, se historia e tyre është e përbashkët, se interesat e tyre ekonomike bashkëveprojnë, se shpërsat e tyre gjithashtu janë unike, se rrymat shpirtërore, që rregullojnë jetën e tyre, janë të ngjashme, se ardhmëritë e tyre kanë lidhje të ndërsjellë. Me të gjitha këto, ata janë bij të një nacionaliteti të vetëm.

A nuk ishte Bilal Habeshj’ji më i nderuar se arabi Sufjàn bin Harb?

A nuk ishte Selmàn El-Fàrisij’ji, më fisnik se arabi Zijàd Ibn Ebijhu?

A nuk ishte Ibn El-Mukaf’faë më i ndershëm se një mijë Sef’fàh Ebul-Ab’bas?

A nuk ishte Tàrik bin Zijàdi, hapësi i Andaluzisë, më i sigurtë se zotëria i tij arab Mùsà bin En’nusajri, kur ngjarja e historia e këtyre dy burrave është mjaft e njohur?

A nuk ishte Salàhu-d’dijn El-Ej’jùbij më i ndritshëm se një mijë mbretër që rrjedhin prej origjinës së hershme arabe?

A nuk ishte qenia arabe e Ibn Err’rùmij’jit më e bukur se e një milion kriminelëve të tipit Mervàn bin El-Hakem, El-Mehdij, El-Mutevek’kil dhe të tjerëve si këta prej arabëve me origjinë shumë të hershme **“kaftane”**?

A nuk qe më e dobishme qenia arabe e Ham'màd Err'ràvijeh me trashëgiminë e vjetër letrare arabe, që ai ruajti se sa **“dobia”** e të gjithë **“xhelozëve”** për nacionalitetin arab të atyre që rrjedhin prej origjinës arabe, por qëndrojnë duke u eglendisur mes skllaveve të tyre e duke ngrënë mundin e të varfërve?

Po në kohën e sotme, a ndryshojnë këto parametra?

Mbi këtë dritë na mundësohet të flasim për të varurit në historinë arabe.

Të varurit kanë mbizotëruar në lëvizjet intelektuale në vendet arabe që në kohët e para të arabizimit të tyre. Mbi këtë të vërtetë nuk ka asgjë për t'u çuditur, sepse ata ishin trashëgimtarë të qytetërimeve të hershme, të cilat arabët e Gadishullit Arabik akoma nuk i kishin njohur. Përsa i përket aktivitetit të tyre në punë intelektuale, ata u dalluan në të gjitha fushat. Dhe tani, së pari, është mirë të njihesh me disa prej punimeve të të varurve në fushën e shkencave arabe dhe pastaj me fushat e tjera të aktivitetit intelektual.

Që në kohët e para të Islamit, vendet islame njohën një grup dijetarësh të dalë prej të varurve në fushat e jurisprudencës e hadithit. Ata qëndruan në pararojë të popullit dhe u cilësuan të mëdhenj e me dituri të shumta. Ndër këta dijetarë është edhe Sulejmàn bin Jàseri, skllavi i Mejmuneh binti El-Hàrith El-Hilàlijeh, gruas së Profetit. Ky dijetar jetoi në Medinë dhe vdiq gjatë kohës së hilafetit të Jezijd bin Abdul-Melikut. Ishte mjaft i dëgjuar në shkencat arabe dhe numërohet në shkalën e parë ndër shtatë juristët e fesë (fukahatë). Gjithashtu, prej atyre dijetarëve është edhe Nàfië Ed'dejlemij, të cilin Abdullah bin Ymeri e kishte marrë rob lufte në një rën prej fushatave luftarake. Është fakt se, ndër ata që janë arsimuar në duart e Nàfië, është edhe i mirënjohuri imami Màlik bin Enes.

Prej dijetarëve të kësaj kategorie është edhe Rebij'ah Err'rreçji, skllavi i familjes El-Munkedir prej fisit Temijm. Në kohën e tij, Rebij'ah ishte juristi më i madh i Medinës dhe imami Màlik bin Enes ka mësuar prej tij më shumë nga sa ka mësuar prej dijetarëve të tjerë. Prej dijetarëve të varur të Mek'kës janë: Muxhàhid bin Xhebr, skllavi i fisit

beni Makhzùm, Ikrimeh, skllavi i Ibn Ab'bàsit, Atàë bin Ebù Rebàh, skllavi i fisit benij Fehr, si dhe Muham'med bin Muslim bin Tedrus, skllavi i Hakijm bin Khizàmit.

Ndër dijetarët e parë nga të varurit, që u bënë të famshëm në Kufe, është Seijd bin Xhubejri, skllavi i fisit beni Vàlibeh; në Basra u bënë të dëgjuar: Hasan bin Jesàr, skllavi i Zejd bin Thàbitit, juristi i famshëm Ibn Sijrijn dhe Hasan Al-Basriji, autoritet i madh në historinë e diturive arabe të kohës së tij.

Prej banorëve të Shamit u bë shumë i dëgjuar Mekhùl bin Abdullah, babai i tij ishte nga Heràti, kurse nëna ishte bijë e njërit prej mbretërve të Kàbùlit. Mekhùli është mësuesi i imamatit El-Euzàij, autor i shprehjeve të famshme juridike për domosdoshmërinë e vëllazërimit mes njerëzve, pavarësisht nga kombësia e nga feja e tyre.

Prej dijetarëve të varur të famshëm në Egjipt është edhe autori i shumë shprehjeve juridike Jezijd bin Habijbi, skllavi i fisit El-Ezed. Jezijdi është me origjinë berbere. El'lejth bin Seijdi ka thënë për të: *"Jezijdi është mësuesi e zotëria ynë."*

Në të vërtetë, ai e ka merituar këtë epitet për diturinë e madhe që kishte në fushën e historisë, si dhe për informacionet e tij të shumta në fushën e jurisprudencës e të degëve të saj të veçanta. Dhe tani dëgjo se ç'thuhet për këtë dijetar në librin **"Al-Akdul-Ferijd"**: *"Ka thënë Ibn Ebù Lejlà: "Ka thënë Ijsà bin Mùsà, i dalluar për përkrrahjen e nacionalitetit arab: "Kush është juristi i fesë në Basra?"*

Thashë: *"Hasan bin Hasani."*

Ai tha: *"Po pas tij, cili?"*

Thashë: *"Muham'med bin Sijrijni."*

Ai tha: *"Ç'janë këta të dy?"*

Thash: *"Dy skllavër."*

Ai tha: *"Cilët ishin juristët e fesë në Mek'kë?"*

Thashë: *"Atàë bin Rebàh, Muxhàhidi, Seijd bin Xhubejri dhe Sulejmàn bin Jesàri."*

Ai tha: *"Ç'janë këta?"*

Thashë: *"Skllavër."*

Ai tha: *“Kush janë juristët e fesë në Medinë?”*

Thashë: *“Jezjyd bin Eslem, Muham’med bin El-Munkedir dhe Nàfië bin Ebù Nexbijh.”*

Ai tha: *“Po këta ç’janë?”*

Thashë: *“Skellever.”*

Ngjyra e fytyrës së tij ndërroi dhe pastaj tha: *“Kush është më i dituri në punët e ligjit të fesë ndër banorët e Kubàë?”*

Thashë: *“Rebij’ab Err’rreëji dhe Ibn Ebù Ez’zinàd.”*

Ai tha: *“Po këta të dy ç’janë?”*

Thashë: *“Skellever.”*

Fytyra e tij u bë flakë e kuqe. Pastaj ai tha: *“Cili është juristi i fesë në Jemen?”*

Thashë: *“Tàusi dhe djali i tij, Ibn Muneb’bih.”*

Ai tha: *“Po këta, ç’janë?”*

Thashë: *“Skellever.”*

Shtrengoi nofullat dhe, pasi drejtoi trupin ashtu ndenjor siç ishte, tha: *“Cili është juristi i fesë në Kharàsàn?”*

Thashë: *“Atàë bin Abdullah El-Kharàsànij.”*

Ai tha: *“Ç’ka qenë ky Atàë?”*

Thashë: *“Skellav.”*

Fytyra e tij, nga skuqja e tepërt, u murrëtye aq shumë, sa më frikësoi. Pastaj ai tha: *“Kush ka qenë juristi i fesë në Sham?”*

Thashë: *“Mekhùli.”*

Ai tha: *“Po ky, Mekhùli, ç’ka qenë?”*

Thashë: *“Skellav.”*

Mori frymë thellë, sikur ishte duke u ngjirur në lartësi dhe pastaj tha: *“Cili ishte juristi i fesë në Kufe?”*

Pasha Allahun, sikur të mos kisha frikë, me siguri do të kisha thënë El-Hakijm bin Utbeh dhe Am’màr bin Ebù Sulejmàn, por, meqë vëreja të keqen te ai, thashë: *“Ibràhijm En’nekhaj dhe Esh’shaëbij.”*

Ai tha: *“Këta të dy ç’janë?”*

Thashë: *“Dy arabë.”*

Ai tha: *“Falënderimi e lavdërimi janë vetëm për Allahun!”*

Pastaj shpirti i tij u qetësua.”

Prej shkencave të mirëfillta arabe, që u përpunuan nga të varurit dhe arritën përsosmërinë, përmendim shkencën e gjuhës arabe. Të varurit, në fillimet e Islamit, u bënë autoritete në këto shkenca. Ndërsa prej gjuhëtarëve nga të varurit përmendim Ebù Bahr Abdullah bin Is'hàk, skllavi i fisit beni Abdi-sh'shems, dituritë e të cilit, në fushën e gjuhës arabe, shkonin deri aty sa të drejtonte qortime gjuhësore edhe mbi El-Ferzedekun. Për poezitë e për origjinën e tij arabe thotë: *"Nëse nuk do të ishte poezia e El-Ferzedekut, me siguri që do të kishte humbur një e treta e gjuhës së arabëve."*

Prej poezisë së El-Ferzedekut në mësimet e Abdullahut është edhe kjo fjalë e tij: *"Sikur Abdullahu të ishte skllav, unë do ta mësoja atë. Abdullahu është pronar skllavësh."*

Prej gjuhëtarëve, nga të varurit, është edhe Ijsà bin Umer En'nahvij, skllavi i Khàlid bin El-Velidit. Ijsai numërohet ndër krerët e gjuhëtarëve. Ka shkruar më shumë se shtatëdhjetë vëllime në fushat e diturive gjuhësore e të sekreteve të gjuhës.

Të varurit shkëlqyen edhe në fushën e tregimit, njoftimeve, njohurive për trungjet gjenealogjike të arabëve, të jetës së tyre dhe të poezisë e të gjuhës së tyre. Në pararojë të këtyre është Ham'màd Err'ràvijeh, të cilit letërsia jonë arabe i detyrohet shumë për ruajtjen me besueshmëri të plotë të trashëgimisë letrare të gatuar me brumin e jetës, trashëgimi që është më argumentuesja për të vërtetën e njeriut arab e të shoqërisë arabe në një periudhë të përcaktuar të historisë. Me këtë kam parasysh poezinë e kohës së injorancës para Islamit. Si Ham'màdi, në fushën e tregimit, u dalluan edhe Khalef El-Ahmer dhe Ebù Ubejdeh.

Lidhja me të kaluarën e tyre qytetare i përgatiti të varurit për fusha të tjera të aktivitetit, që arabët nuk i kishin njohur akoma. Këtë pohim e argumenton edhe fakti se sahabët filluan të përdornin skllavërit gjithnjë e më shumë nëpër shtëpitë e tyre, për shkak të aftësive të tyre në administrimin e punëve, ashtu siç i përdornin edhe në punë të tjera për shkak të mjeshhtërisë e të aftësive që ata shfaqnin në kryerjen e punëve. Përveç kësaj, këta skllavë kishin edhe prirje tregtare, çka bëri që sahabi tregtar ta përdorë skllavin në punët e tij, madje edhe të lërë tregtinë në dorën

e tij, me qëllim që të përfitonte prej njohurive dhe prej atij delli tregtar, që skllëvërit kishin trashëguar prej të parëve të tyre.

Shkurtimisht mund të thuhet se të varurit, në fillimet e Islamit, ishin superiorë ndaj arabëve në shumë fusha të aktivitetit intelektual, në ndërtim e në qytetari. Khalifi emevi Sulejmàn bin Abdul-Melik e ka pohuar këtë përparësi dhe ka thënë: *“Jam mahnitur me këta të buaj. Ata mbretëruan një mijë vjet dhe s’patën nevojë për ne as edhe një orë, ndërsa ne mbretëruam njëqind vjet dhe nuk bëjmë dot pa ata as edhe një orë.”* Umer bin Abdul-Azijzi u flet njerëzve të pakënaqur, ngaqë të varurit ishin më të përparuar se ata në fushat e jurisprudencës, gjykimit, gjuhës, historisë dhe në të gjitha dituritë e kohës: *“Nuk është faji im, që të varurit ngjisin veten lart dhe që ju nuk lartësoheni dot.”*

Ja kështu të varurit, në kohën e ab’bàsive, shtruan rrugët e gjera drejt përparimit të shkencave. Ishin përsëri të varurit ata që vendosën themelet dhe ngritën kolonat e këtij përparimi. Të flitet për atë çka bënë të varurit në kohën e ab’bàsive në fushat e sekreteve të civilizimit, nuk do të mjaftonte as edhe një vëllim i veçantë. Gjithsesi, dobia që patën arabët prej unifikimit me këtë të “*buaj*”, është aq shumë e rëndësishme, sa për këtë fenomen do të duhej të shkruheshin kapituj pas kapitujsh. Pjesa e ndihmesës, që kanë dhënë të varurit në trashëgiminë arabe, që ka arritur te ne prej prindërve tanë, është më e madhe nga sa mund të numërohen këtu dhe është më e dëgjuar nga sa mund të pohohet. Prandaj, për të treguar vlerën e ndihmesës së tyre në trashëgiminë arabe, do të mjaftoheni të përmendim prej tyre vetëm disa nga emrat që shkëlqyen më shumë në fusha të aktivitetit kulturor.

Në fushën e gjuhësisë prej të varurve përmendim: Kutrub, Ibn El-Arebij’j, Ebù Ali El-Kàlij, Ebù Ahmed El-Askerij dhe El-Xheuherij.

Në fushën e sintaksës përmendim: Sijbujeh, El-Kesàij, El-Ferr’rràë, Ibn Es’sekij, Ebù El-Ab’bàs Thaëleb, Ibn Khàlùjeh, Ibn Xhen’nà dhe Ibn Desturij’jeh.

Në fushën e tregimit e të njoftimit: Muam’mer bin El-Muthen’nà, Ebù Ubejd El-Kàsım bin Selàm dhe Ebù Umer Esh’shijbànij.

Në fushën e jetëshkrimit e të hadithit përmendim: Muham’med

bin Is'hàk, Ibn Xherijxh, Sufjàn bin Uajneh, Es'sem'màn, Ibn Nàfië Es'san'ànij dhe të famshmin El-Bukhàrij. Në fushën e fikhut përmendim: imamin e dëgjuar Ebù Hanijfeh dhe prej shokëve të imamëve Muham'med bin Hasan Esh'shijbànij dhe Abdurrahmàn bin Kàsim, kurse prej teologëve përmendim themeluesin e muëtezileve Vàsil bin Atàë. Në fushën e astronomisë, shkencave matematike, mjekësisë e filozofisë përmendim: El-Bijrùnij, Ibn Màsùjeh, Ibn Sehl, El-Fàràbij, Ibn Sijnà, Err'ràzij, Es'serkhasij dhe El-Khavàrezmij.

Në fushën e historisë e gjeografisë përmendim: El-Astakhrij, Ibn Fadlàn, El-Vàkidij, Umer bin Shebt, Muham'med bin Habijb, Ibn Tajfùr, El-Jàkùbij, Ibn El-Batrijk, Hamza El-Esfehànij, Meskùjeh, El-Mukarr'rrij, Ebù El-Fidàë dhe Et'taberij.

Në fushën e letërsisë përmendim: Ibn Ebù Ed'dun'jà, Kudàmeh bin Xhaëfer, Ibn Abd Rab'beh, Ebù Bekr Es'sùlij, Ebù Bekr El-Khavàrezmij, Ibn Reshijk El-Kijrevànij, Bedij Ez'zeman El-Hemedànij, Ibn El-Mukaf'faë, Sehl bin Hàrùn, Eth'theàlij dhe El-Xhàhidh.

Ndër poetët përmendim: Vàlibeh bin El-Hab'bàb, Ebù Nevas, Ebù Delàmeh, Ebù El-Atàhijeh, Beshàr bin Burd, Silm El-Khàsir, Mervàn bin Ebù Hafсах, Ham'màd Axhred, Hysejn bin Ed'dah'hàk, Ebàn bin Abdul-Hamijd. Ibn Menàdhir, Err'rrekàshij, Vedijk El-Xhin'n, El-Akùk, Muham'med bin Jesijr Err'rrejàshij, El-Atàbij, Ebù Err'rùmij, Keshàxhem, Mihjàr Ed'dejlemij dhe Et'tagràij.

Lexuesi nuk ka arsye të çuditet kur ne të themi: Ajo që prodhuan këta e shumë të tjerë, veç këtyre prej të varurve të kohës së ab'bàsive, duke lënë mënjanë atë çka përfitoi nacionaliteti arab nga përzierja me jo arabët e arabizuar në etapat kalimtare prej gjendjes nomade në qytetari, pasi të gjitha ato që njohën arabët prej diturive të grekëve të vjetër, hindusëve, persianëve, rumëve, kaldeasve, egjiptianëve të hershëm dhe prej të tjerëve, kanë hyrë te arabët nëpërmjet joarabëve të arabizuar. Ishin pikërisht të varurit që shkencë si: mjekësia, kirurgjia, farmacia, gjeometria, algjebra, llogaritja, astronomia, kimia dhe të gjitha shkencat e natyrës së të parëve, jo vetëm i transkriptuan në gjuhën arabe, por edhe u perfeksionuan e shkëlqyen në këto shkencë para se ato të

njiheshin prej arabëve vendas. Gjithashtu, me anën e të varurve arabët njohën shumicën e dijeve e të filozofive të popujve të tjerë dhe sistemet e ligjet e tyre.

Të njëjtat fjalë mund të thuhën edhe për shpirtin ndërtues që mbartën të varurit në të gjitha format e ndërtimeve. Edhe gjuha arabe, në sajë të këtyre të varurve, përfitoi fjalë e shprehje të reja, çka shtoi kapacitetin e saj për të përvetësuar dije e njohuri prej shekujve të mëparshëm.

Ahmed Emijni thotë: *“Sikur populli islam të kishte mbetur vetëm popull arab, me siguri që ne nuk do kishim parë as khavàrixhët e as merxheitë, gjithashtu nuk do të shihnim për shembull as muëteziletë me studimet e tyre të thella filozofike dhe as shkollat e tyre juridike.”*

Aktivitetet qytetëruese, për të cilat kemi treguar deri tani, u ndër-morën nga të varurit në marrëveshje të plotë me arabët gjatë dy peri-udhave, të emevive e të ab’bàsive, prandaj ato nuk tregojnë se të varurit kishin cilësi të veçanta kur kryenin këto aktivitete, pasi ata ishin bij të popujve të qytetëruar, që kishin kaluar nëpër etapa të shumta, nga gjendja nomade dhe e shkujdesjes totale, para se të përqendroheshin në dashurinë për diturinë dhe për orientimin e aktivitetit të tyre në rrugën e qytetarisë. Përsa u përket arabëve, lidhja e tyre me jetën nomade vazh-donte të ishte shumë e afërt në kohë, për rrjedhojë, kapacitetet për stu-dime shkencore dhe kapacitete të tjera në fushat e aktivitetit intelektual nuk mund të lindin e nuk mund të zhvillohen veçse në shoqëritë e civili-zuara dhe vetëm aty lëshojnë degë e rriten. Kur arabët u stabilizuan nga fundi i kohës së ab’bàsive, kur për ata u përgatitën mundësitë në kohë e në hapësirë, filluan të konkurrojnë denjësisht të varurit në krijimtari. Madje qenë të shumtë ata arabë që dolën superiorë mbi të varurit. E njëjta gjë ndodhi me arabët pas instalimit të tyre në Andaluzi, ku lanë një trashëgimi të madhe, çka tregon për mundësinë e tyre si mbajtës të mesazhit të dijes e të përgjegjësisë kulturore.

Por, le të kthehemi në realitetin e të varurve gjatë shekujve të mëparshëm të historisë arabe.

Mbështetur në studimin që kemi parë më sipër, në lidhje me përku-fizimin e nacionalitetit dhe kushtet e kuptimet e tij, me kalimin e ko-

hës, të varurit u bënë arabë dhe te ata u mblodhën të gjitha kushtet e mjaftueshme që i mundësuan atyre të atashohen në nacionalitetin arab, ose të atdheut arab. Për të gjitha këto, në logjikën e interesit të vetë nacionalitetit arab, të ndërtuar mbi barazinë, është e natyrshme që të arabizuarit të ndihen të kënaqur me arabizimin e tyre përkrah arabëve të shkretëtirës, pasi të arabizuarit as nuk mbetën prapa arabëve, për shkak të origjinës së tyre të hershme joarabe e as nuk u bënë më superiorë ndaj arabëve, në sajë të dijeve të shumta. Shto këtu se vetë Islami e urdhëron këtë barazi.

Vallë, a i kanë trajtuar sundimtarët arabë të varurit mbi bazën e kësaj barazie, pa të cilën as nuk mund të ndërtohet një shoqëri, as nuk mund të jetojë një atdhe, as nuk mund të stabilizohet një nacionalitet dhe as zemrat mes qytetarëve nuk mund të jenë të pastra?

Emevitë nuk u njihnin të varurve asnjë prej të drejtave që gëzonin arabët. Ka ndodhur kështu, pasi emevitë, siç e kemi parë edhe më sipër, së bashku me arabët, ndoqën rrugën e një familjeje që dëshiron të sundojë me anë të forcës. Prandaj ndaj të varurve ata ndoqën rrugën e kolonialistëve, rrugën në të cilën kolonialisti ha atëherë kur e shikon se është mirë të hahet dhe flak në rrugë të madhe kur shikon se prej tij nuk ka më dobinë që shpresonte. Më lart kemi folur për qëndrimin e Muàvijes ndaj robërve të luftës, të cilët ishin qindra mijë njerëz me mendje, me zemra e me trupa. Ai thotë: *“Mendoj të vras gjysmën e tyre, kurse gjysmën tjetër ta lë për të ndërtuar tregun e për të shtruar rrugët.”* Nëse Muàvijen nuk do ta kishte ndaluar El-Ahnef bin Kajsi nga kjo punë, me siguri që do ta kishte zbatuar atë që kishte menduar, do të kishte vrarë dhjetëra mijëra njerëz.

Dhe tani shiko disa fragmente, se si i ka trajtuar vetë shteti emevi dhe të favorizuarit prej tij të varurit e arabizuar, të cilët punuan me përkushtim në rrugën e shoqërisë së tyre të re:

Mësuam se politika e emevive nxiti fanatizmin fisnor të kohës së injorancës para Islamit në mesin e arabëve, në atë mënyrë që i poshtëron-te arabët, por e nxiti fanatizmin mes fiseve, në mënyrë të tillë, që prej tij të përfitonin vetëm pjesëtarët e fisit të emevive. Në të njëjtën kohë,

politika e emevive nxiti një fanatizëm të kamufluar, por shumë më të ashpër kundër të varurve. Në atë kohë masa e popullit nuk ishte e ndërgjegjësuar për të drejtat e saj, prandaj emevitë patën shumë sukses në ringjalljen e dy llojeve të fanatizmit: fanatizmit fisnor ndërmjet arabëve dhe të fanatizmit racist mes arabëve dhe bashkëqytetarëve të tyre të arabizuar.

Argumenti më i thjeshtë, që tregon fanatizmin fisnor në kohën e sundimit të emevive, është ndodhia e transmetuar për një burë prej fisit El-Ezed, i cili gjatë tauafit në Qabe lutej për djalin e tij. Aty i thanë: *“A nuk po lutesh edhe për nënën tënde?”*

Burri i tha: *“Ajo është prej fisit Temijm!”*

Përsa i përket fanatizmit ndaj të varurve, nga njoftimet, mësojmë se në shumë raste fanatizmi ndaj tyre ishte i hapur, pasi në shumë shtrësi të arabëve konsiderohej veprim i zakonshëm bërja keq të varurve. Askush nuk kërkonte llogari për të tilla veprime.

Në luftërat, kur të varurit merrnin pjesë përkrah arabëve, arabët hipnin mbi kuaj. Këtë nuk e lejonin për të varurit, madje i poshtëronin ata duke i bërë të luftonin vetëm si këmbësorë. Ky qëndrim do të thotë se arabët nuk pranonin të ishin të barabartë me të varurit as atëherë kur të varurit luftonin për çështjen e arabëve. Gjithashtu, arabët preferonin të asgjësonin të gjithë të varurit, nëse një arab pësonte ndonjë fyerje. Kjo e vërtetë ka ndodhur në shumë beteja, kur luftimi është zhvilluar vetëm mes këmbësorëve, që ishin nga të varurit. Ka ndodhur që këmbësorët, pra, të varurit, janë vvarë deri tek i fundit, ndërsa pjesa më e madhe e kalorësve arabë ka shpëtuar.

Autori i librit “El-Akdul-Ferijd” ka përmendur se arabët, në kohën e sundimit të emevive, nuk i thërrisnin të varurit me epitelin nderues *“baba i filanit”*, por vetëm me emër e mbiemër. Arabët nuk ecnin në një radhë me të varurit, as nuk hanin së bashku me ta. Nëse të varurve u sillnin ushqim, ata duhej të qëndronin prapa kokave të arabëve, si të ishin shërbëtorë. I varuri nuk mund të fejonte vajzën as për vete, as për djalin e tij e as për vëllain e vet, pasi të drejtën për të fejuar të varurin e kishte vetëm zotëria arab që i përkiste më parë. Kur ndonjë vajzë prej të varurve fejohej pa lejen e zotërisë së saj, aktmarta anulohet në çast.

Arabi martohet me vajzat e të varurve, por i varuri nuk mund të martohet me vajzat e arabëve. El-Xhàhidhi tregon se, kur Khàlid bin Safvàn martoi njërin prej të varurve të tij, tha: *“Allahu është tepër i lartësuar që të përmendet në martesën e këtyre dy qenve. Ne po martojmë këtë punëtore fushe me të birin e një punëtoreje fushe.”*

Kur ndonjë i varur guxonte të martohet me një vajzë arabe dhe këtë gjë e merrte vesh zotëria i mëparshëm, ai menjëherë i ndante të martuarit, ashtu siç ndodhi me banorët e shkretëtirës së fisit benij Sulejm në Err'rreuhàë, të cilët erdhën në Err'rreuhàë të fejonin njërin prej robërve të tyre me një vajzë të Err'rreuhàve dhe martesë u bë. Ndërkaq, Muham'med bin Beshijr El-Khàrixhij, pa humbur kohë, njoftoi për këtë ngjarje qeveritarin e Medinës, i cili menjëherë urdhëroi ndarjen mes burrit e gruas, urdhëroi që rob i të rrihej me dyqind kamxhikë dhe t'i shkuleshin qimet e mjekrës e vetullat.⁽¹⁾

Në lidhje me këtë ndodhi, Muham'med bin Beshijri, duke lavdëruar këtë veprim të urreyer të qeveritarit, thotë: *“Gjykoje me Sun'netin e vendose me drejtësi. Nuk e ke trashëguar qeverisjen me kohë. E dënove robin me dyqind të goditura dhe me shkuljen e qimeve të mjekrës e të vetullave.”*

Disa komandantë arabë, kur i njoftonin se në betejë u vra një ose më shumë të varur, ai thoshte: *“U vra një qen, dy qenë ose X qenë!”* Vetë arabët thoshin: *“Namazin e prishin kur kalojnë përpara falësit vetëm tri gjëra: gomari, rob dhe qeni.”* Ata përdornin fjalë të rënda e përçuese ndaj të varurve. Politika e emevive kishte futur në mendjet e arabëve se të varurit janë krijuar vetëm që të jenë në shërbim të arabëve. Këtë të vërtetë na e argumenton shumë mirë grindja që ndodhi mes një arabi e një të varuri në prani të Ibn Àmirit, qeveritarit të Irakut, kur i varuri i tha arabit: *“Allahu mos i shtoftë ndër ne njerëzit si ti!”*

Kurse arabi tha: *“Jo, Allahu i shtoftë ndër ne njerëzit si ti.”*

Arabiti i thanë: *“Si lutesh kundër vetes dhe lutesh për të mirën e tij?”* Arabiti tha: *“Po, ata na pastrojnë rrugët tona, ndreqin këpucët tona dhe endin rrobat për ne!”*

⁽¹⁾ Referohu në librin “El-mevàlij” në kohën e emevive, f. 40.

Arabët e tejkaluan masën në përçmimin e të varurve, deri në atë kufi sa të urrenin edhe fëmijët e tyre që i kishin me nëna prej të varurve, duke ndjekur shembullin e kohës së injorancës para Islamit. Në këta bij ata shikonin mangësi e të meta jo për ndonjë gjë, por vetëm se nënat e tyre ishin *“jo origjinale”*, nuk ishin arabe. Për të treguar këtë *“të metë”* të fëmijëve të tyre, i quanin ata *“bij robëreshë”*.

Kam dëshirë të dëgjosh Abdul-Melik bin Mevànin, më të diturin e kalifëve emevi, siç e cilësonin lajkatarët, si i poshtëron e i përçon ai me vargje shtetasit e tij me nëna joarabe:

“A nuk e ndalova që bijtë e robëreshave tuaja t’i hipni mbi kuajt tuaj ditën e garimit?

Dubet të kuptoni,

dy burra s’janë të barabartë: biri i së lirës e biri i tjetrës.

Në shpinën e saj ka pjesë tjetri.

Të dobëta janë muskujt e tij,

i shkurtër kamxhiku i tij,

të shkurtra këmbët e tij.

Ai s’lëviz.

Tezet e veta e arritën dhe e zhveshën.

Dëgjoni, raca e keqe patjetër dubet mposhtur!”

Kur u martua Ali bin Husejn bin Ali, i njohur me emrin Zejnul-Àbidijn me një grua joarabe, menjëherë Abdul-Melik bin Mervàni i shkroi dhe e qortonte rëndë për këtë martesë. Zejnul-Àbidijni iu përgjigj letrës së tij me argumente, duke e bërë të heshtë. Më parë, edhe Husejn bin Aliu ishte martuar me një grua joarabe, me nënën e Zejnul-Àbidijnit. Edhe për këtë martesë Muàvija i shkroi këto fjalë Hysenit: *“Prej prijësit të besimtarëve, Muàvije, drejtuar Husejn bin Aliut. Në vijim, më kanë njoftuar se je martuar me një skllaven tënde dhe ke lënë gratë kurejshe të serës tënde, prej të cilave preferohet të kesh fëmijët. Ne lavdërohemi me krushqitë kurejshe, por ti as për vete nuk shikove e as për fëmijët e tu nuk zgjodhe të mirën!”*

Nga ana e tij, Husejini i shkruan Muàvijes: *“...burri mysliman qortohet*

vetëm për punë mëkati, kurse qortimi yt është nga qortimet e kohës së injorancës para Islamit.”

Qëndrimi i arabit ndaj të varurit nuk ishte vetëm qëndrim përçmues, por ishte një amalgamë, që përmbante shumë antipati e urrejtje. Ibn Saëdi, në lidhje me këtë fakt, tregon: *“Esh’shaëbij”ji ishte duke ecur së bashku me Sàlih bin Muslimin dhe në xhami gjetën Ham’màdin, rreth të cilit ishin mbledhur të varurit, që po flisnin me zë të lartë. Ai tha: “Pasha Allahun, këta po ma pështirosin këtë xhami! Këta unë i urrej më shumë se fsbesën e shtëpisë sime.”*

Fakti që shokët e Mus’ab bin Zubejrit i propozuan atij, kur iu dorëzuan ushtritë e Mukhtarit, që ai të vriste të varurit dhe të lironte të tjerët, tregon se deri ku shkonte urrejtja e tyre ndaj të varurve.

Disa historianë francezë i kanë shpjeguar këto ngjarje me këto fjalë: *“Padyschim që vrasja e të varurve jo arabë dhe lirimi i të burgosurve arabë tregon për një karakteristikë dalluese të asaj kobe që orientohet kah fanatizmi. Me këtë pobim ne nuk po bëjmë asnjë hiperbolizim, pasi të gjitha burimet kryesore arabe flasin për këtë fakt.”*⁽¹⁾

Mbartësit e këtij fanatizmi ishin edhe ata që kishin në dorë të jepnin urdhra, prandaj, për të justifikuar ringjalljen e fanatizmit, arritën deri aty sa filluan të stisin hadithe (thënie Profetike) dhe këto stisje i paraqisnin si thënie të të Dërguarit, i cili, në të vërtetë ka thënë: *“Njerëzit janë të barabartë si dhëmbët e krehrit.”*

Ata nxitën fanatizmin kundër jo arabëve të arabizuar dhe këtë mundoheshin ta realizonin duke hartuar fjalë dhe duke i paraqitur si hadithe. Fjalët e profeti Muhamed (a.s) kurrsesi nuk mund të miratonin këtë sjellje të tyre. Beteja e bazuar mbi politikën e emvive, që filloi me ringjalljen e fanatizmit të vjetër fisnor ndër arabët, së pari, mori udhë prej rrethit familjar të interesave të kësaj familjeje, me qëllim që me egoizmin e saj të ushtronte trysninë e vet mbi fiset arabe që ishin larg familjes së emevive dhe më pas të ushtronte presion edhe më të fortë kundër jo arabëve, të cilat, familja e emevive dëshironte t’i dënonte ashtu siç dënon pushtuesi banorët e vendeve të pushtuara dhe kolonialisti të kolonizuarin.

⁽¹⁾ “Të varurit në kohën e emevive”, f. 38-39, marrë prej “Et’tabekàtul-kubrà” e Ibn Saëdit dhe prej Et’taberij’jit.

Këto interesa të romeve i ndanë arabët në pjesë ndërluftuese, që të asgjësonin njëri-tjetrin dhe më pas, në rrugën e këtyre interesave, shoqëria arabe u nda në dy pjesë: arabë dhe të varur. Kjo ndarje e fundit, në të vërtetë është e keqja më e madhe dhe më e drejtpërdrejtë që i bëhej vetë mendimit të nacionalitetit arab, pasi në këtë ndarje interesi i një grupi qytetarësh qëndronte mbi mjerimin e varfërinë e një grupi tjetër qytetarësh, kurse interesi i familjes sunduese qëndronte mbi mjerimin e të dyja grupeve. Fiset arabe u vunë në të njëjtin rrafsh, nën mjerimin e luftës, punës e varfërisë. Me këtë mjerim u rrafshuan, gjithashtu, edhe arabët e të varurit, megjithëse pjesa e mjerimit për të varurit që më e madhe. Dhe tani shiko në disa modele nga politika ekonomike e financiare që mbështetën romevitë, pasi do të kesh mundësi të njihesh me kapituj të tërë nga padrejtësitë e nga tirania që u ushtrua njëherësh mbi të varurit e mbi arabët. Në këtë politikë do të shikosh bazat direkt e jo direkt të padrejtësive shoqërore që goditën të varurit, për të cilët kemi folur pak më parë.

Boshti i politikës financiare të romeve që vjedhja e shoqërisë arabe dhe grabitja e të mirave të saj materiale. Në këtë politikë të romeve nuk kishte asgjë prej elementëve të Islamit, i cili urdhëron drejtësi e barazi; gjithashtu, në këtë politikë të romeve nuk kishte asnjë parim, prej të cilit të përfitonin arabët dhe të shihte mirësi mendimi i nacionalitetit arab. Gjëja e parë, që tregon për këtë politikë grabitjeje e rrëmbimi, është fakti se kalifët përzgjidhnin për guvernatorë e qeveritarë krahnash njerëzit më shpirtkazmë, në shpirtin e në zemrat e të cilëve krimi kishte bërë follenë e vet, pasi kjo karakteristikë i mundësonte atyre t'i trajtonin njerëzit siç trajton kasapi bagëtinë. Nga mostrat më tipikë të guvernatorëve gjakderdhës përmendim: Zijad Ibn Ebijhunn, guvernatorin e Muavijes në Irak, Ubejdullah bin Zijadin, guvernatorin e Jezidit në Irak, Haxh'xhaxh bin Jusufin, qeveritari i Abdul-Melikut dhe i djalit të tij El-Velijd në Irak, vellain e Haxh'xhahit Muham'med bin Jusufin, qeveritar në Jemen i të dy mbretërve babë e bir të lartpërmendur, Khàlid Al-Kasrij dhe djali i tij Jezid bin Khàlid, guvernatorë të Hish'shàm Abdul-Melikut në Irak, Jezid bin Ebù Muslim, guvernator i

Jeziid bin Abdul-Melikut në Afrikë, pa përmendur shumë të tjerë të ngjashëm me këta. Kalifët i linin dorë të lirë guvernatorëve e qeveritarëve të grabisnin njerëzit. Ata e rritën akoma më shumë shtypjen e dhunën mbi të varurit e mbi arabët, mbi jo myslimanët e mbi myslimanët pa asnjë përjashtim, edhe pse pësimi i të varurve prej duarve të këtyre qeveritarëve e guvernatorëve që më i ashpër e më i tmerrshëm. Khalifët lavdëronin pikërisht ata guvernatorë e qeveritarë që ishin më të ashpër për të prangosur e për të vrarë njerëzit dhe i afronin ata, madje porosisnin edhe djemtë e tyre që t'i kishin nën kujdes pas tyre.

Kur disa guvernatorë i sugjeronin khalifëve një trajtim më të butë, me qëllim që njerëzit të mos vdisnin nga uria, ata i qortonin rëndë këta “këshillues” dhe i urdhëronin që të ishin edhe më të ashpër e më të vendosur në masat shtypëse. Shembulli më tipik për këtë qëndrim është veprimi që bëri Sulejman bin Abdul-Meliku, kur atë e këshilloi njëri prej guvernatorëve të tij, që të lehtësonte pak gjendjen e të varurve dhe mundimin që i bëhej atyre, ai menjëherë iu përgjigj me fjalën e tij: *“Mile qumështin dhe kur qumështi të mbarojë, mil gjakun.”*

Kjo politikë financiare e shtyri Ubejdullah bin El-Habhàbin, të ngarkuarin prej Hish’shàm bin Abdul-Melikut, për mbledhjen e taksës së tokës (haraçit) në Egjipt, që të shtojë taksat mbi shtetasit jo myslimanë, të cilët përbënin shumicën e popullsisë. Në një gjendje të tillë, ata u ngritën në revoltë. Emevitë i luftuan ashpër këta të revoltuar dhe vranë një numër të madh prej tyre. Afërsisht kështu veproi edhe Usàmeh Et’tenùkhij, i ngarkuar edhe ky prej Hish’shàm, për mbledhjen e taksës së tokës në Egjipt. Përballë kësaj gjendjeje, gjatë kohës së sundimit të Hish’shàm u përhap shumë fenomeni i murgjërisë dhe shumë njerëz, që të shpëtonin prej taksave, zgjodhën rrugën e murgjërisë. Në përpjekjet e tij për të ndaluar përhapjen e murgjërisë, kalifi ndërmoi numërimin e të gjitha manastireve dhe të murgjive. Në duart e murgjive ai stampoi me një rreth hekuri emrin e murgut, emrin e manastirit dhe datën. Kur ndonjë murg gjendej pa këtë stampë, menjëherë i pritej dora. Gjithashtu, çdo kristian ishte i detyruar të mbante një kartë, në të cilën shënohej se mbajtësi i kartës i kishte shlyer detyrimet. Hish’shàmi i shk-

roi guvernatorëve që çdo kristian, që gjendej pa këtë kartë, menjëherë t'i merreshin dhjetë dinarë. Më pas Hish'shàmi ndërhyri në manastiret dhe arrestoi të gjithë murgjit që u gjetën pa damkosjen, disave i preu kokën dhe disa të tjerë i rrahu me kamxhik derisa vdiqën.⁽¹⁾

Metodën e damkosjes së duarve Usàmeh bin Zejd Et'tenùkhij e mori prej Haxh'xhàxh bin Jùsufit, me duart e të cilit u zgjerua e u bë më e dukshme shtypja e të varurve. Shkaku i kësaj shtypjeje të madhe ishte vetëm politika financiare e emevive. Në rrugën e zbatimit të kësaj politike, Haxh'xhàxhi konstatoi se banorët e guvernës së tij pranonin të përqaфонin Islamin, pasi kështu atyre i hiqej taksa e xhizjes (taksa që i paguante jo myslimani shtetit islam). Ai pati frikë se mos pakësoheshin paratë në arkën e shtetit, prandaj me këta myslimanë të rinj u soll në atë mënyrë që nuk e urdhëron Islami, i cili nuk lejon që këta të vazhdonin të paguanin taksën e xhizjes, të cilën nuk e paguajnë myslimanët; gjithashtu ai i detyroi këta myslimanë të rinj të vazhdonin të paguanin edhe taksën e tokës, siç e kishin paguar para se të përqaфонin Islamin. Për më tepër, ai u thoshte atyre: *"Ju jeni gomarë dhe jo arabë."*⁽²⁾

Përveç kësaj, Haxh'xhàxhi i degdisi këta nëpër fshatra e vende të largëta, pasi më parë kishte gdhendur në dorën e çdo njërit prej këtyre të internuarve emrin e vendit ku e kishte dërguar. Ndërkaq guvernatorët i shkruan Haxh'xhàxhit se jo myslimanët po hynin në Islam dhe po futeshin nëpër qytete. Atëherë Haxh'xhàxhi u dërgoi atyre një urdhër, në të cilin thuhej: "Kushdo, që ka pranuar Islamin, e ka origjinën në një fshat, ai menjëherë le të shkojë atje!" E gjitha kjo bëhej, me qëllim që ata të detyroheshin të punonin në shërbim të emevive dhe, me prodhimin që do të realizonin, të paguanin haraçin e xhizjen për emevitë mendjemëdhenj. Në këtë gjendje terrori njerëzit dolën nëpër rrugë duke qarë e duke thirrur Profetin për ndihmë, që t'i shpëtonte prej kësaj padrejtësie e prej këtij despotizmi. Njerëzit nuk dinin ç'të bënin e ku të shkonin. Hafizët e qytetit shkuan te ata që t'i ndërjegjësonin se deri ku mund të shkonte dhuna e emevive dhe qanin kur dëgjonin ato që i tregonin njerëzit.

⁽¹⁾ "Të varurit në kohën e emevive", f. 53-54, prej dorëshkrimeve të El-Mukrijzij'it.

⁽²⁾ Disa prej tyre qanin gomarë mohuesit jo arabë.

Usàmeh bin Zejd Et'tenùkhij, për të cilin treguam më sipër, ishte një tiran i urryer, i ashpër e mizor. Ai u priste njerëzve duart e këmbët në kundërshtim me urdhrat që kishte marrë. Usàmeh, që ishte bashkëkohës me guvernatorin e emevive në Afrikë, të quajturit Jezijd bin Ebù Muslim, i cili ishte edhe më shumë tiran e më shumë i urryer se Usàmeh. Historianët tregojnë se ky Jezijdi ishte mendjetrashë, zemërkeq, mizor e kundërshtar i së drejtës, megjithëkëtë hiqej si njeri i mirë, mbante vazhdimisht në gojë emrin e të madhit Zot. Edhe atëherë kur njerëzit torturoheshin barbarisht para syve të tij, ai vazhdonte të përsëriste: *“Subhàne-llah”* dhe *“El-hamdu lil'làh”* - (I plotpushtetshëm është vetëm Allahu dhe falënderimi i takon vetëm Allahut - ndërkaq i thoshte torturuesit: *“O djalë, shtrëngoje këtu...”* Pastaj thoshte: *“Kjo është gjendja më e keqe për mua.”*

Guvernatorët e emevive *“shpikën”* metoda të shumta dhune e tiranie në rrugën e mbledhjes së taksave prej të varurve, megjithëse, duke përqaftuar Islamin, ata nuk duhej të paguanin më këto lloje taksash. Ndër ato *“metoda”*, që përdornin guvernatorët ndaj të varfërve të Afrikës, ishte edhe kjo: Ai që nuk arrinte të paguante detyrimet që i kërkoheshin, guvernatorët e detyronin në mënyrën më të padrejtë e më mizore që ai të dorëzonte gratë, fëmijët e vëllezërit që t'i shisnin në tregun e skllëvërve për të shlyer taksat.

Guvernatorët e qeveritarët nuk mund të ishin të kënaqur kur shikonin mbretërit e emevive të përvetësonin pasuritë e njerëzve dhe atyre u linin disa thërrime. Atëherë, ata, nën shembullin e zotërinjve të tyre emevi, filluan të depozitojnë për vete pasuri të shumta dhe i zgjatën duart mbi të ardhmen e të varurve e të arabëve në mënyrë të barabartë. Kishte prej këtyre guvernatorëve që shumat e mbledhura nga taksat, edhe pse ishin të shumta, nuk i mjaftonin as për kuzhinën. Për këtë fakt mësojmë nga një letër që Umej'jeh bin Abdul-Melik i dërgon Abdul-Melik bin Mervànit. Në këtë letër ai i thotë: *“Haraçi i Kharàsànit nuk del as për kuzhinën time.”* Qeveritarët e emevive filluan të përsërisin gjithnjë e më shpesh shprehje të tilla: *“Masa e popullit është kopshti i kurejshëve dhe ne marrim prej këtij kopshti atë çka duam dhe lëmë atë që duam. Në të vërtetë, ju jeni depozitë për ne...”*

Këta guvernatorë filluan të preken nga pasione të çuditshme për të rrëmbyer me anë të shantazhit e për të përvetësuar sa më shumë pasuri, aq sa nuk i kalonte asnjë natë që ata të mos “mendnin” të shpiknin metoda të reja që i mundësonin të thithnin edhe pikat e fundit të jetës prej gjakut të shtetasve. Ndër ato metoda ishte se ata i detyronin njerëzit që t’i çonin atyre dhurata nga çdo gjë që ata kishin dhe në të gjitha rastet. As qeveritarët e vegjël nuk mbeteshin prapa të mëdhenjve nga ana e “zëllit” për të mbledhur pasuri me të gjitha mjetet e rrugët. Ja, shiko njërën nga ato rrugë e mjete: Një banor i shkretëtirës u emërua guvernator në Bahrejn dhe mbledhi jehuditët e vendit e u tha: *“Kush e vrau Mesijhun?”*

Ata thanë: *“Ne e vramë.”*

Ai u tha atyre: *“Kush e kryqëzoi atë?”*

Ata thanë: *“Ne e kryqëzuan.”*

Banori i shkretëtirës u tha atyre: *“Nuk ka asnjë problem për ju, por, a e paguat (dijetin) shumë për shlyerjen e gjakut të tij?”*

Ata thanë: *“Jo.”*

Ai u tha atyre: *“Betohem në Allah, ju nuk dilni gjallë prej këtu pa paguar shumë për shlyerjen e gjakut të tij!”*

Dhe nuk i la të largoheshin derisa ata i paguan atij shumë që ai dëshiroi. Edhe emevitë e Andaluzisë ndoqën ndaj të varurve të tyre rrugën që ndoqën emevitë e Lindje. Edhe të varurit e Andaluzisë, që ishin beriberi myslimanë, njohën po ato lloje përçmimi, urrejtjeje, zemërimi e skllavërie që njohën të varurit në Lindje. Qeveritë arabe në Andaluzi i privilegjuan arabët duke i vënë të banonin në vendet më pjellore e në tokat më prodhuese, në një kohë që ndalonin të varurit të banonin në këto toka, madje i detyronin me dhunë të varurit të banonin në zonat e varfra veriore malore të mbushura me rreziqe e vuajtje, ngaqë bandat e armatosura të spanjollëve sillëshin rrotull atyre anëve. Emevitë e Andaluzisë nuk e merrnin në konsideratë meritën e madhe që kishin të varurit për hapjen e Andaluzisë. Skllavi i Mùsà bin En’nusajrit Tàrik bin Zijàdi, me ushtrinë e tij, të përbërë prej berberëve, hapën Andaluzinë.

* * *

Me këtë fanatizëm të marrë i dënonin emevitë të varurit. Disa studiues janë përpjekur të shikojnë në këtë fanatizëm një prirje të emevive për t'i dhënë përparësi elementit arab mbi atë të arabizuar, që rridhte prej elementëve jo arabë; gjithashtu, këta studiues janë përpjekur që në këtë prirje të shikojnë një superioritet të idesë së nacionalitetit arab ose të kombësisë arabe.

Por realiteti, që ne shikojmë, na rezulton me dy fytyra: fytyra e parë është ajo se në këtë fanatizëm qëndron e keqja e madhe që i bëhet idesë së nacionalitetit arab. Kur ne vëmë në konsideratë se ata të varur nuk janë arabë, në të vërtetë nuk duam që ata të jenë arabë, atëherë nacionaliteti i shëndoshë arab, i parë nga ky këndvështrim, nuk është as robërim, as kolonializim, as tirani e as rrëmbim, por është bashkëpunim, marrje e dhënie, pasi nacionaliteti që nuk jep, është i destinuar të zhduket, ashtu siç është i destinuar të zhduket edhe ai nacionalitet që nuk merr.

Kur ne vëmë në konsideratë se të varurit janë arabë, bazuar në konceptin e saktë për nacionalizmin, që pamë në kapitujt e mësipërm, edhe ata janë arabë, gjithashtu, bazuar në faktin se të varurit u integruan në personalitetin arab, morën prej tij e i dhanë atij dhe duke banuar me arabët, të varurit e arabët bashkërisht ndërtuan një shoqëri të vetme dhe më pas prodhuan atë trashëgimi të shkëlqyer të mendimit arab. Nga ky këndvështrim, nacionalizmi nuk është mbizotërim i një shtrese të popullit mbi një shtresë tjetër, nuk është as privilegjim i një klase në të mirat materiale në kurriz të një klase tjetër, nuk është as arbitraritet i të fuqishmit mbi të pafuqishmin, as ndërtim i shoqërisë mbi bazën e ngrënësit dhe të ngrënit.

Përsa i përket fytyrës së dytë, ajo tregon se politika e emevive, në të vërtetën e saj, nuk është politikë arabe, madje nuk është as politikë fisnore, pasi në fakt ajo qe politikë e një familjeje arabe që dëshironte të sundonte arabët e të varurit, të grabiste të mirat e tyre dhe t'i hante ata të gjithë, pasi për këtë familje të varurit e arabët ishin të barabartë si vegla prodhimi. Politika e emvive, në radhë të parë, kishte qëllim përqendrimin e pasurisë, forcës e pushtetit në një dorë të vetme, që t'i mundësonte asaj të mbështeste të gjithë ata arabë e të varur që ishin

në anën e asaj dhe të shtypte me dhunë cilindo që e kundërshtonte këtë familje. Ishte politikë që punonte të asfiksonte grupin e të varfërve arabë e të varur, duke i rrëmbyer atyre pasuritë e prodhimet bujqësore që kishin. Nga kjo pikëpamje, ajo ishte një politikë klasore e mirëfilltë.

Kur sunduesit emevi kanë preferuar një arab mbi një jo arab, në të vërtetë, janë prirur vetëm kah interesi i tyre klasor dhe s'kanë pasur ndonjë motiv tjetër përveç këtij, pasi emevitë llogarisnin se arabët ishin më të prirur të mbështesnin sundimin e tyre e të përkrahnin mbretërimin e tyre në krahasim me të varurit, për shkak se fanatizmi fisnor vazhdonte të ishte i pranishëm me frymën e me rrënjët e tij, kështu që emevitë vetëm e ringjallën atë fanatizëm, prushi i të cilit vetëm sa ishte mbuluar, por që asnjëherë nuk ishte shuar.

Për emevitë, fanatizmi qe një mjet i sigurt për të tërhequr në anën e tyre fiset nëpërmjet joshjes së krerëve të fiseve me anë të ryshfetit dhe duke i lënë atyre dorë të lirë që të vepronin sipas dëshirës. Ishin krerët ata që i detyronin fiset të shkonin në ndihmë të kalifit e të familjes së tij, ndryshe shpata qëndronte mbi qafat e tyre. Përsa u përket të varurve, ishte e vështirë që ata të tërhiqeshin në rrugën që dëshironin emevitë, sepse ata nuk ishin prej atyre që kishin jetuar nën sistemin fisnor, pra, nuk ishin pari, që t'u mundësonte emevive t'i përdornin edhe të varurit nëpërmjet parisë së tyre.

Në të gjitha rastet, interesat e familjes së emevive dhe interesat e klasës së guvernatorëve, qeveritarëve, krerëve dhe e pasanikëve të mëdhenj, nuk mund të gjenin mbështetje pa i dhënë përparësi një shtrese njerëzish mbi një shtresë tjetër, duke bërë që të privilegjuarit të ishin sundues mbi shtresën e të varfërve. Ishte e qartë se kjo shtresë privilegjohej duke i dhënë më shumë të mira, por nga ana tjetër, me anë të kësaj shtrese ata ruanin privilegjet e veta. Ky kurs përforcon mendimin tonë se politika e emvive ishte një politikë familjare klasore me bosht të mirëfilltë ekonomik dhe nuk ishte politikë arabe në shërbim të shoqërisë arabe, ose të elementit arab, ashtu siç e paraqisnin endësit e fjalëve. Më sipër kemi përmendur se mbretërit emevi e guvernatorët e tyre i kishin kthyer sytë kah paria e persëve, të cilët i përkrahnin e i jepnin përparësi

ndaj arabëve, i quanin ata të aftë në **“ndjekjen”** që i bënë furnizimeve me ushqime dhe shantazhit që ushtronin për të vënë dorë mbi pasuritë e njerëzve të varfër. Mbretërit emevi, guvernatorët e tyre dhe paria persiane gëzonin privilegje ekonomike e sociale. Ata pasuroheshin e groposnin në tokë thesare të panumërta dhe, së bashku, vepronin në kurriz të masës së njerëzve të thjeshtë arabë e persianë.

Një persian i zgjuar, që kishte kuptuar thelbin e klasës që drejtonte shoqërinë emevite të asaj kohe, po bisedonte me një mikun e tij arab. Çdo njëri prej tyre i ankohej tjetrit për varfërinë e vet e për varfërinë e grupeve të tëra njerëzish. Të dy vinin në dukje interesat që i bashkonin krerët persianë dhe krerët arabë. Jo arabi i thotë arabit: *“Paria e çdo populli janë të njohurit e parive të të gjithë popujve.”*

Më sipër pamë se shkak i vërtetë i urrejtjes që kishin arabët ndaj të varurve nuk kishte vend në shpirtërat e masës së arabëve, pasi shtresa e popullit përbëhet nga njerëz të mirë e të ndershëm, orientohen vetëm kah e mira dhe punojnë për të mirën. Janë njerëzit e thjeshtë ata që, jo vetëm e pranojnë këtë orientim në mënyrë masive, por edhe e preferojnë, në një kohë që ky orientim i masës ishte jashtë planeve të komandantëve, opinionit të parisë dhe politikës së klasës sunduese. Emevitë e larguan masën nga fryma e Islamit, që bënë thirrje për vëllazërim e për barazi mes njerëzve dhe ringjallën në shpirtërat e tyre fanatizmin e kohës së injorancës para Islamit, duke bërë që njerëzit të mos e shihnin të mirën veçse në origjinën e tyre fisnore. Njëkohësisht i mëkonin ata me të mirat materiale që u vinin prej luftërave e pushtimeve, por nuk jepnin asgjë për të varurit, edhe pse ata kishin luftuar së bashku me arabët. Ndërkaq arabët filluan të ndiqnin shembullin e krerëve të tyre në urrejtjen ndaj të varurve, ashtu siç urrenin edhe njëri-tjetrin për shkak të origjinës së fiseve të tyre.

Sikur politika e emvive të mos kishte ndjekur linjën që përshkruam, me siguri që arabët do të kishin mbajtur qëndrim tjetër ndaj të varurve. Njoftimi i mëposhtëm tregon qartë për orientimin e drejtë të shpirtit të njerëzve:

Kur i Dërguari realizoi hapjen e Mek'kës urdhëroi Bilal Habeshiun

të këndonte Ezanin mbi tarracën e Qabesë, ndërkaq At'tab bin Usejdi nxori këtë fjalë të rëndë: *"Falënderimi i takon Allahut, që i mori shpirtin babës tim dhe nuk e la të shihte këtë ditë!"*

Kurse El-Hàrith bin Hish'shàmi tha: *"A nuk gjeti Mubam'medi njeri tjetër për muezin, po këtë korb të zi?"*

Edhe Suhejl bin Amr tha: *"Kur Allahu dëshiron një send, ai e ndryshon atë."*

Kurse kreu i parisë, Ebù Sufjàni, tha një fjalë tjetër. *"I Dërguari i qortoi rëndë për këtë krekosje me origjinën e pasurinë. Më pas lexoi ajetin e Kur'anit: "Më i nderuari juaj, është më i devotshmi ndër ju...!"* Atëherë arabët e nderuan dhe e respektuan Bilal Habeshiu, duke e konsideruar plotësisht të barabartë me veten e tyre.

Kombësia *"arabe"* e emevive ishte si kombësia *"franceze"* e Luigjit të katërmbëdhjetë, si kombësia *"angleze"* e Karlit të parë, si kombësia *"ruse"* e Carit të Rusisë, si kombësia *"italiane"* e familjes Mediçi në Firence dhe si kombësia *"gjermane"* e Vilhelmit të parë. Edhe *"Islami"* i emevive ishte i ngjashëm me *"krishtianizmin"* e Aleksandër Borxhias, djalit të tij Çezare dhe e Karlit të pestë.

Kombësia, tek të gjithë këta, nuk kishte kuptim tjetër përveçse një grup robërisht të mjeruar, që rropaten duke mbledhur barin për kalin e mbretit.

Edhe *"Kristianizmi e Islami"* tek ata nuk kanë kuptim tjetër përveç nënshtrimit të përjetshëm të këtyre robërve të mjeruar ndaj hijes së Allahut mbi tokë.

Despotizmi është sëmundja më e madhe e kombëtares, por është edhe sëmundje për mbarë njerëzimin. Nuk mund të jetë nacionalist ai që nuk është humanist, ashtu siç nuk mund të jetë humanist ai që nuk është nacionalist, me kusht që kolona e parë e nacionalizmit të tij të jetë: punë për të plotësuar nevojat që kanë njerëzit, prej të cilëve formohet kombi, shtrimin e rrugës, që të shkëlqejnë virtytet njerëzore, të cilat i japin nacionalitetit kuptimet më të bukura dhe vlerat e vërteta.

Ata që kanë shtypur bashkësinë arabe gjatë historisë, qofshin të shtypurit me origjinë të pastër arabe ose të arabizuar, me këtë shtypje i kanë bërë të keqen më të madhe nacionalitetit arab, e kanë larguar këtë nacionalitet prej besës së njerëzve dhe prej kuptimit të tij të vërtetë,

pasi me despotizmin e tyre ata i përdhosën dhe i poshtëruan njerëzit, i varfëruan, i lanë të uritur e pa rroba në trup, i zhveshën nga të gjitha cilësitë njerëzore, materiale e shpirtërore. Despotët bënë që njerëzit të jenë pre e lehtë për gojën e çdo lakmitari, qoftë ky individ apo grup, arab ose joarab.

Mbase përshkrimin më të bukur për këtë fund të dhimbshëm, që pësuan nacionalitet, qëkur fanatizmi mori në dorë drejtimin e kombeve dhe shoqëritë u sunduan nga një klasë despotësh e fajdexhinjsh, që përfitonin me despotizmin e me fanatizmin, është përshkrimi i mëposhtëm, me të cilin emevitë i flasin vetvetes, kur i zoti i shtëpisë kuptoi mashtrimin e atij që kishte në shtëpi: *“Një natë, Abdul-Melik bin Mervânin nuk po e zinte gjumi, prandaj dërgoi e thirri Semijrin, që të bisedonte me të. Semijriu i tha: “Në Mosul ishte një kukuvajkë dhe në Basra ishte një kukuvajkë tjetër. Kuku-vajka e Basras kërkoj vajzën e kukuvajkës së Mosulit për djalin e saj. Kuku-vajka e Mosulit i tha: “Nuk i përgjigjem kërkesës së djalit tënd derisa të më paguash mua shumë e kurorës për vajzën time, njëqind kallëpe të derdhura!”*

Kuku-vajka e Basras i tha: *“Nuk kam mundësi për kaq. Nëse guvernatorët tanë do të vazhdojnë punën edhe një vit, me siguri do të vij te ti me aq sa dëshiron!”*”

Glorifikuesve të politikës së kokëtrashëve emevi, shkrimtarëve e studiuesve bashkëkohës, që trajtojnë në shkrimet e tyre nacionalitetin arab dhe gjendjet e tij, u kujtojmë fjalët që i thanë të varurit Eshres bin Abdullahut, njërit prej guvernatorëve të emevive: *“Mbi kë po e ushtron këtë padrejtësi, kur njerëzit janë arabë?!”*

Ai ushtronte dhunë e padrejtësi mbi vetë arabët për interesin e një klase qeveritarësh e krerësh që ishin infektuar me sëmundjen e parisë e me sëmundjen e fanatizmit klasor që në kohën e sundimit të Osmanit.

Pikërisht në këtë padrejtësi qëndron edhe sëmundja e nacionalitetit. Në revoltën kundër padrejtësisë qëndron hakmarrja për nderin e nacionalitetit e për kuptimin e tij.

Me këtë padrejtësi filloi e mbaron linja e sufjanëve në filozofinë e politikës e të sundimit. Me këtë revoltë fillon e vazhdon linja aleviane, sepse jeta, ekzistenca e sistemet, që të gjitha gjithmonë janë forca revolucionare, forca që zhvillohen pambarimisht.

ME TË REVOLTUARIT

* *Njerëzit në Ademin janë të barabartë. Patjetër që shpirti do ta çmendte të zotin, kur nuk ka ndonjë gjë që e mbështet atë në mjetet e jetesës. Por kur shpirti realizon jetesën, atëherë ai ndihet i sigurt. Njeriu është ndërtuar mbi cilësi, por sido që ai të jetë ndërtuar, nuk ndërtobet mbi tradhtinë e mbi gënjeshtren.*

Xhaëfer ES'sàdik

* *Pasha Allahun, ti dhe të ngjashmit me ty, më bëni që nesër të luftoj derisa gjaku im të derdhet!*

Muham'med bin Ibràhijm

* *Historia në Lindje e në Perëndim ka njohur kohë, ku sundimtarët hipokritë nuk kishin shqetësim tjetër përveç sigurimit të së drejtës së Allahut për të fuqishmin në kurriç të pafuqishmit.*

* *Sektarizmi gjatë historisë nuk ka qenë vendstrehim për elementët destruktivë, sikurse pretendojnë shkrimtarët bashkëkohës. Në të vërtetë, sektarizmi ishte vendgrumbullimi drejt të cilit shkonin të shtypurit prej nga niseshin për të luftuar tiraninë e sundimtarëve dhe kastën e manipuluesve, për një shoqëri të shëndoshë e të pastër prej fanatizmit, shoqëri që të ishte për të gjithë bijtë e saj pa asnjë dallim. Me këtë cilësi, sektarizmi ka një karakter social të mirëfilltë.*

Duart e emevive kishin ngjyrosur me frikën më të madhe jetën e të varurve në Lindje e në Perëndim: urrejtja, ashpërsia e despotizmi i kishte përplasur ata në mesin e errësirave të dendura, prandaj u munduan të gjenin rrugën e shpëtimit prej kësaj gjendjeje të pashpresë. Mjerimet, që ranë mbi ta prej dorës së emevive, ranë edhe mbi pjesën më të madhe të arabëve, të cilët ishin kopshti i kurejshëve. Ata vriteshin, u rrëmbehej buka e gojës e u shiteshin fëmijët, që me mishin e tyre të njomë të mbusheshin nofullat gjithmonë të hapura të qeveritarëve.

Gjendjen e njerëzve e të sundimtarëve të tyre në kohën e emevive e përshkruan njëri prej parisë: *“Unë i lashë ata mes një të shtypuri, ndaj të cilit nuk mbahet drejtësi dhe mes një mizori, që nuk njeh fund.”* Mbi këta njerëz të shtypur u zbardh një mëngjes shprese, burimi i së cilës ishte burri i madh Umer bin Abdul-Azijzi, ndjekës i rrugës së Aliut dhe njëri prej themeleve me rrënjë të thella në truallin e nacionalitetit arab të pastruar nga çdo pabesi e mashtrim.

Njerëzit e kishin dëgjuar Umer bin Abdul-Azijzin të thoshte: *“Dëshiroj të shikoj të pasurit të mblidhen e të kthehen kah të varfrit e tyre, derisa të jemi të barabartë ne e ata. Në këtë unë dua të jem i pari i tyre. Do të dëshiroja që ne të hanim prej punës së duarve tona.”*

Njerëzit e shikonin Umer bin Abdul-Azijzin të punonte sipas fjalëve që thoshte. Njerëzit e dëgjonin Umer bin Abdul-Azijzin të thoshte fjalët që kishte thënë Ali bin Ebù Tàlibi dhe shikonin se ai punonte ashtu siç kishte punuar Aliu. Njerëzit përmendnin shpesh se Umer bin Abdul-Azijzi ndihej shumë ngushtë, për shkak të administratës së emevive para se atij t’i jepej besa për postin e kalifit. Ai e shikonte se ajo administratë ishte tirani e ndërtuar mbi padrejtësinë. Njerëzit e kishin dëgjuar Umer bin Abdul-Azijzin t’i thoshte Usàmeh bin Zejd Et’tenùkhij’jit, të cilin e kishte dërguar në Egjipt Sulejmàn bin Abdul-Meliku me porosinë që të mblidhte sa më shumë nga taksa e tokës (haraç): *“Kujdes Usàmeh, po shkon te një popull, ku pësimet e rënda kanë kohë që vazhdojnë, prandaj, nëse ke mundësi t’i rigjallërosh ata, gjallëroi sa më parë!”* Më pas, kur ai mori në dorë drejtimin e punëve, njerëzit morën frymë me vrull si ai që ngjitet në lartësi dhe vazhduan të prisnin vetëm të mira prej duarve të tij.

Shpresat e të shtypurve nuk shkuan kot me këtë njeri të lartë, i cili, sapo mori fuqinë, së pari, filloi me shkarkimin e të gjithë guvernatorëve të emëruar prej paraardhësve të tij emevi. Më pas filloi të vërë në vend të gjitha padrejtësitë një e nga një, riktheu çdo send që kishin grabitur paraardhësit e tij prej *“Shtëpisë së pasurisë”* dhe hoqi dorë prej pronave të tij, trashëgim prej të atit; gjithashtu, Umer bin Abdul-Azijzi riktheu të gjitha pronat që kishin shkëputur emevitë për vete dhe ua ktheu tokat pronarëve të tyre të vërtetë. Umer bin Abdul-Azijzi detyroi të gjithë bijtë e familjes mbretërore prej shtëpisë së emevive të siguronin ushqimin me punën e tyre; gjithashtu, ai hodhi në zjarr të gjitha regjistrat, në të cilat emevitë e guvernatorët e tyre kishin regjistruar tokat e rrëmbyera, madje deri edhe krahina të tëra. Umer bin Abdul-Azijzi del të flasë para njerëzve dhe atyre u duket se prej gjuhës së tij po dëgjojnë fjalët e mësuesit të tij, Ali bin Ebù Tàlibit: *“O njerëz, ai që na shqëron ne, le të na shqërojë. Ai, që nuk ka mundësi të plotësojë nevojën e një individi, le të na ndihmojë me punën e tij, të na tregojë të mirën në ato punë që nuk jemi udhëzuar për të mirën, të mos mashtrorë shtetasit me emrin tonë dhe të mos përzihet në punë që nuk i përkasin!”*

Umer bin Abdul-Azijzi i shkroi guvernatorëve të rinj të emëruar prej tij: *“Mbi njerëzit kanë rënë pësime të rënda. Ata kanë kaluar gjendje të vështira e mbi ta janë bërë padrejtësi të shumta, mbi ta ka rënduar pesha e ligjeve të këqija të hartuara prej dijetarëve të këqij. Shumë pak prej tyre, nëpërmjet ligjeve të hartuara, kanë pasur si qëllim drejtësinë, mëshirën, bamirësinë.”*

Umer bin Abdul-Azijzi anuloi dhuratat e shumta, që i çoheshin Muàvijes dhe pasardhësve të tij Ditën e Novruzit. Dhuratat e Novruzit ishin prej zakoneve të persianëve, por që u përshtatën prej sundimtarëve arabë dhe që i miratoi Muàvija. Ato i hodhi poshtë Ali bin Ebù Tàlibi, i cili i ndaloi njerëzit t'i dërgonin atij dhurata në këtë ditë. Më pas Umer bin Abdul-Azijzi kufizoi e lehtësoi taksat për të gjithë, madje i hoqi fare ato për nevojtarët, sipas shembullit të lartë të mësuesit të tij të madh. Lëshoi urdhrin për arrestimin e kujtdo që tentonte të tallej me një njeri ose me një kafshë në çfarëdo pune qoftë.

Njerëzit gjetën te Umer bin Abdul-Azijzi atë çka ishte më e mirë e

më e dëshiruar të kishte një sundimtar. Ata panë te Umeri atë që kishin parë të mëparshmit prej Ali bin Ebù Tàlibit, që ditën kur ai filloi të tregojë mëshirë ndaj jetës, megjithëse vetë qëndronte mbi ligjin. Umer bin Abdul-Azijzi i shkroi guvernatorit të tij në Irak se njerëzit aty kishin përvetësuar shuma të mëdha prej pasurisë së shtetit, por ai s'kishte si t'ia merrte atyre pasuritë e përvetësuar pa i torturuar e pa i prangosur. Torturimi e prangosja e njerëzve ishte veprim i papranueshëm për Umer bin Abdul-Azijzin, prandaj ai i shkruan guvernatorit të tij: *“Çudi përtej të gjitha çudirave, kur ti kërkon leje nga unë të torturosh njerëzit, sikur unë jam perde mbrojtëse për ty prej dënimit të Allahut, ose sikur miratimi im do të të shpëtojë ty prej zemërimit të Allahut, prandaj shiko vetëm në ato që dëshmojnë dokumentet dhe merr vetëm aq sa ato tregojnë. Kush pohon para teje për ndonjë send, ti merre atë send sipas pohimit të tij dhe, kush mohon, atëherë vërë të betohet në Allahun dhe pastaj lëre të lirë. Pasha Allahun, për mua është më mirë që ata të dalin para Allahut me tradhtinë e tyre se sa unë të dal para Allahut me gjakun e tyre.”*

Njerëzit panë prej Umer bin Abdul-Azijzit këtë mëshirë e këtë trajtim prindëror, pasi ishin mësuar të shihnin vetëm përçmim për jetën e tyre, të paguanin shumë shtrenjtë jetën e tyre dhe të vriteshin e të torturoheshin në mënyrën më të egër vetëm për një gjë fare të vogël. Koha më e afërt, që ata kishin parë mizori të tilla, tortura e prangosjen e të pafajshmëve, ishte koha e Abdul-Melik bin Mervanit dhe e vëllait të tij, Bishri. Ndër këto tortura përmendim vetëm një fakt: Kur Abdul-Meliku ngarkoi vëllain e vet, Bishrin, zëvendës të tij në Kufe e Basra, e urdhëroi atë të ishte sa më i ashpër. Ai, që nuk ishte i kënaqur, t'i rripej lëkura. Në zbatim të këtij urdhri, i dha Bishrit, si përforcim, edhe katër mijë ushtarë prej banorëve të Shamit. Nga mizoritë e Bishrit e të politikës së tij ndaj banorëve të Irakut vlen të theksohet fakti se, kur ai dërgonte me mision ndonjë ushtar ose një njeri të zakonshëm, nëse konstatonte se i ngarkuari nuk e kishte kryer misionin e ngarkuar sipas urdhrit të marrë, *“neglizhuesin”* e lidhnin në një karrige, i gozhdonin duart në mur, ndërkaq i torturovari klithte nga dhembja e madhe e kërkonte ndihmë, kurse torturuesit i hiqnin karrigen nga poshtë këmbëve dhe e linin të varur në mur derisa të vdiste.

Ndër mënyrat barbare të torturave, që ishin mësuar njerëzit të dëgjonin janë edhe metodat që kanë përdorur disa persona që lakmonin postin e guvernatorit. Një shembull të tillë e tregonin njerëzit mes njeri-tjetrit, si kishte rrjedhur puna në fillimet e kohës së emevive me Abdulla bin Zubejrin e vëllain e tij Amr bin Zubejrin. Ngjarja merr rrugë kur Jezijdi, i biri i Muavijes, emëroi qeveritar të Medinës Velijd bin Utbeh bin Ebù Sufjànin, i cili, në krye të një ushtrie, u nis nga Medineja për në Mek'kë, që të luftonte Abdulla bin Zubejrin. Në këtë ushtri ishte edhe vëllai i Abdullahut, Amr bin Zubejri, cili ishte kundërshtar i Abdullahut. Pas një luftimi të ashpër, ushtria e Velijd bin Utbeh u thye, ndërsa Amri u zu i gjallë dhe njerëzit ia dorëzuan vëllait të tij, Abdullahut, i cili e vuri atë në derën e xhamisë të zhveshur para njerëzve, ku e rrahën me kamxhik derisa nga rrahjet e rënda u nda nga kjo jetë.

Umer bin Abdul-Azizji nuk bënte dallim mes një myslimani e një jo myslimani, mes një arabi e një të varuri, sepse ai ishte mysliman i vërtetë dhe arab i vërtetë. Për jo myslimanët kishte urdhëruar barazi me myslimanët në të gjitha të drejtat dhe në gjitha detyrimet që duhej të plotësonin. Kjo drejtësi shkonte deri aty sa kur një burrë jo mysliman i moshuar nuk kishte pasuri që të shpenzohej për të, Umeri shpenzonte për këtë njeri prej pasurive të shtetit.

Edhe të varurit nuk kishin asnjë ndryshim nga arabët gjatë kohës së Umerit. Ja disa nga fjalët që ai u tha të shtypurve gjatë kohës së paraardhësve të tij: *“Kushdo prej jush, që do të na njoftojë për nevojën që ka dhe nevoja që ai ka gjendet te ne, do të tregojmë kujdesin më të madh, që brenda mundësive tona të plotësojmë nevojën e tij. Kushdo prej jush, që do të na njoftojë për ndonjë nevojë që ka dhe ajo që ai ka nevojë gjendet te ne, duke filluar nga unë e nga të afërmit e mi, jetesa jonë dhe jetesa e këtij nevojitari do të jetë e barabartë.”* Në lidhje me drejtësinë ndaj atyre arabëve e të varurve, që kishin marrë arratinë nga tirania e paraardhësve të tij, ai tha: *“Burri, që ka marrë arratinë prej despotizmit të imami tiran, nuk është mëkatar. Në të kundërt, mëkatar është imami tiran.”*

Umeri ndaloi sharjen e Ali bin Ebù Tàlibit nëpër minberet e xhamive, madje e lavdëroi Aliun, e ngriti lart punën e tij, nderoi kujtimin e tij dhe ndoqi shembullin e Aliut në fjalë e në punë.

Umeri kishte marrë njoftim se mbetje nga fanatizmi i zakonshëm gjatë kohës së paraardhësve të tij kishin filluar të lëvizin në shpirtin e guvernatorit të tij në Kharàsàn. Ky njoftim u përforcua nga letra e vetë këtij guvernatori drejtuar Umerit. Në këtë letër ai thoshte: *“Banorët e Kharàsànit nuk përmirësohen ndryshe veçse me shtëpi.”*

Umeri e hodhi poshtë fanatizmin e guvernatorit të tij, si dhe rrugën që ai ndiqte në trajtimin e njerëzve, prandaj e shkarkoi menjëherë.

Umeri kishte dëshirë të popullonte e të qytetëronte vendin që ai sundonte, me kusht që ky popullim e ky qytetërim të ishte për njerëzit dhe jo për qeveritarët; gjithashtu, Umeri dëshironte që mirësitë e vendit të mos ishin për disa njerëz të veçantë në kurriz të të tjerëve. Madje ai urdhëroi ndërprerjen e fushatave të reja, me qëllim që të mos derdhej kot gjaku i njerëzve, me qëllim që njerëzit të merreshin me punë e me dashuri, pasi mjaft ishin angazhuar në luftëra, pasi në zemrat e tyre ishte mbledhur shumë zemërim e urrejtje. Umeri vuri plane e projekte deri edhe për depërtimin e arabëve prej Andaluzisë dhe rikthimin e tyre në tokat e veta. Mendoj se ky është mbreti i parë në botë që ka urdhëruar këtë veprim e që ka shfaqur këtë mendim.

Umeri punoi shumë, që në vendet arabe të mos mbetej asnjë i varfër. Puna e tij dha frutat e veta në shumicën e krahinave të shkatërruara gjatë kohës së paraardhësve të tij. Kudo filloi popullimi e puna ndërtuese, erdhi lulëzimi dhe në krahinat e shkatërruara nuk gjendej asnjë njeri i varfër. Në kohën kur përgatitej të plotësonte atë çka kishte filluar me këtë politikë të ndershme dhe në kohën që po përgatitej të tërhiqte arabët prej Andaluzisë, ai vdiq, vetëm dy vjet e gjysmë pasi kishte hipur në fron. Puna që ai bëri gjatë kësaj kohe të shkurtër, pas asaj nate të gjatë me padrejtësi e mizori që kishin bërë paraardhësit e tij, është treguesi më i mirë për atë që mund të bëjë një njeri i madh në këtë tokë.

Kur Umeri ndodhej në shtratin e vdekjes, erdhi ta vizitojë një i afërm i tij, i quajtur Meslemeh bin Abdul-Melik. Meslemehi i tha: *“A nuk po le ndonjë porosi, o prijës i besimtarëve?”*

Umeri i tha: *“Me çfarë ta lë? Pasha Allahum, nuk kam as para e as mallra!”*

Atëherë Meslemehi i tha: *“Merri këto njëqind mijë dhe urdhëro që me këtë shumë të veprohet sipas dëshirës tënde.”*

Umeri tha: *“A pranon ti?”*

“Po.”, tha Meslemehi.

Atëherë Umeri i tha: *“Ktheja atyre që ua ke marrë padrejtësisht e me dhunë.”*

Meslemehi qau dhe pastaj tha: *“Allahu të mëshiroftë, në të vërtetë ti na i zbutte zemrat tona të ngurta dhe bërë që të të kujtojmë ndër njerëzit e mirë.”*

Umeri vdiq dhe njerëzit qanë për të. Kur perandori i rumëve mësoi për vdekjen e tij, zbriti nga poltrona, qau dhe tha: *“Më kishte ardhur njoftimet për mirësinë e për bujarinë e tij. Nëse dikush pas Ijsàsë do të ngjallte të vdekurit, me siguri do të mendoja se ai i ngjallte edhe të vdekurit. Informacionet për punën e tij dhe zbatimin e urdhrat të Zotit mua më vinin me rrugë të fshehta e të zakonshme. E brendshmja e tij është akoma më e ashpër gjatë kohëve të vetmisë, kur ai i përkushtohet Zotit të tij. Unë nuk çuditem me një murg, që heq dorë nga kjo botë e adhuron me përkushtim Zotin e tij, por çuditem me këtë murg, Umerin, i cili, edhe pse kishte botën nën këmbët e veta, ndoqi rrugën e mjaftimit me pak, derisa u bë si murgu që thamë.”⁽¹⁾*

Ata që u hidhëruan më shumë për vdekjen e tij qenë të varurit dhe ndjekësit e imam Aliut, domethënë shtresat që u shtypën më shumë se të tjerat në kohën e emvive për shkaqe që kanë lidhje me politikën e shtëpisë mbretërore dhe të klasës së parisë dhe jo për shkaqe diferencimi e as për fe, siç pretendojnë pretenduesit.

Mbi njerëzit pllakosi përsëri errësira. Umer bin Abdul-Azijzi akoma nuk kishte dhënë shpirt dhe shteti u rikthye në kohët e tij të mëparshme. Mbreti i ri, Jezijd bin Abdul-Melik, riktheu sharjen për Aliun nëpër minberet e xhamive, pushoi të gjithë guvernatorët e qeveritarët dhe kalifin shpirtmadh e cilësoi mendjemadh. Ndërkaq u shkroi guvernatorëve të tij të rinj, që të grabisnin njerëzit, t'i prangosnin, derisa t'i rikthenin në gjendjen e mëparshme dhe të mos merakoseshin nëse njerëzit do të jetonin ose jo nën këtë tirani e dhunë. Ai u thotë atyre: *“...i ktheni njerëzit në klasat e tyre të mëparshme, jep toka prodhime apo është thatësi, duan ata apo kundërshtojnë, jetojnë apo vdesin!”* Kjo letër përfundon në fjalën *“Selam”* – *“Paqe”*

⁽¹⁾ “Murùxhu-dh’dhehebi” – lëndinat e arit - e El-Mes’ùdij’jit.

Të varurit vazhduan të struken në guaskën e mjerimit të tyre, ndërkaq dhuna e padrejtësitë e qeveritarëve të emevive vazhdonin mbi të gjithë njerëzit. Erdhi edhe koha e ab'basive, koha kur pjesa më e madhe e njerëzve kërkonin mëshirë për kohën e emevive, kërkonin prej kalifëve ab'basij më shumë tolerancë ndaj të varurve. Toleranca e tyre nuk ishte ajo e koncepteve humane që kishte njohur shoqëria arabe, për shembull, në kohën e Umer bin Abdul-Azizit, por që një tolerancë që ata e përdorën vetëm për të forcuar sundimin e familjes së ab'basive; gjithashtu, vetëm mbi bazën e përfitimit që do të kishin, ab'basitë afruan edhe qeveritarët, por nuk i afruan ata aspak mbi bazën e dëshirës për të vënë barazi mes njerëzve.

Kur ab'basitë afronin dikë, patjetër ata ishin vetëm nga paria e nga njerëzit me pushtet, ishin prej atyre që ab'basitë mendonin se nuk përbënin rrezik as për fronin e as për interesat e ab'basive, ndryshe i burgosnin ose i vrisnin nga i pari deri tek i fundit, ashtu siç veproi Err'rshijdi me El-Beràmeket... Përsa i përket masës së njerëzve të thjeshtë prej të varurve, Emijn Errejhanij thotë se ata ishin si masa e thjeshtë e arabëve, paguanin taksën e tokës dhe hanin kamxhikët. E vërteta është se politika e ab'basive nuk kujdesej as për arabët e as për të varurit, sepse politika e tyre punonte vetëm që të ruante fronin e familjes sunduese, të ushtronte shantazh të vazhdueshëm për grabitjen e pasurive prej bashkësisë së varfër arabe me metodat më të dhunshme, madje qenë edhe më të dhunshme se metodat që përdorën emevitë. Në disa kapituj të pjesës *“Portrete nga historia”* kemi parë se në kohën e ab'basive njerëzit ishin të ndarë në kasta të përcaktuara. Në njërën anë gjendeshin të mirat materiale, kurse në anën tjetër ferri, në njërën anë pasuritë përralore në duart e klasës sunduese dhe të afuarve prej tyre, kurse në anën tjetër vdekja nga uria nëpër rrugët e rrugicat, shtu edhe deziluzionin që pësuan njerëzit kur humbën shpresat e mëdha që patën për përmirësimin e jetës së tyre me shembjen e emevive. Ndodhi e kundërta, gjendja e njerëzve u përkeqësua edhe më shumë, aq sa në dorën e tyre nuk mbeti asgjë nga të mirat e kësaj bote. Ja si është shprehur njëri prej tyre: *“Jeto me gënjeshtra. Ti po jeton kohën e luanëve të uritur. Vili*

frutat dhe, nëse ato i humb, kënaqu me barin e njomë. Qetësoje zemrën, nëse koha s'mjafton prej mendimit të gabuar. Ndryshimi i ngjarjeve lejon çdo mënyrë jetese."

Dhe Ibn El-Muëtez'zi në mendimet e tij kërkon ndihmë me pasurinë për çdo njeri që ka dëshirë për pasuri. Ai tregon se deri ku mund të shkojnë djemtë e tij me dorën e njerëzve të shtetit, për shkak të kësaj pasurie. Ai thotë: *"Mjerim për atë që i vdes babai i pasur. A nuk është kjo gur prove? Në shtëpinë e pësimeve u zgjat shumë burgimi i tij.*

Dhe tha: *"Kush e di që ti je djali i tij?"*

Fqinjët më thanë: *"Kush më njeh mua?"*

I shkulën flokët derisa ai vdiq. E rrahën rëndë dhe duart e tyre u shtrinë për ta shtytur atë. Shputat e tyre lëshoheshin për ta goditur atë."

Përsa i përket jetës së njerëzve të thjeshtë, arabë e të varur, ata që përbënin shoqërinë arabe, ata që punonin dhe mbillnin tokën, ata që punonin, mendonin e prodhonin, në mënyrë absolute nuk ishin të barabartë me asnjë send. Shpesh ka ndodhur që gjaku i njerëzve të jetë peng i një lëvizjeje të rastësishme të bishtit të syrit, ose e një shakaje që e ka bërë prijësin të shtrihej në shpinë nga e qeshura me gojën plot. Këtë fakt e ilustron bukur rasti kur Err'rreshijdi u zemërua me Hamijdi Et'tùs'jin, prandaj, pa humbur kohë, urdhëroi që atij t'i pritej koka me shpatë nga duart e mjeshtrëve me përvojë në këtë fushë. Hamijdi e kishte të qartë seriozitetin e punës, prandaj ishte i sigurt se koka e tij vetëm pas pak çastesh do të fluturonte prej shpatullave të tij, ndërkaq ai filloi të qajë me zë të çjerrë, që ngjante si ulërimë. Err'rreshijdi, që ishte mësuar të shihte njerëz që i priste vdekja, nuk ndjente asnjë tronditje nga qarjet dhe i tha: *"Përse po qan?"*

Hamijdi i tha: *"Pasha Allahun, o prijës i besimtarëve, nuk kam frikë prej vdekjes, sepse asaj nuk ke si i shpëton, por qava nga dëshpërimi që po e lë këtë botë kur prijësi i besimtarëve është i zemëruar me mua."* Err'rreshijdi qeshi aq shumë, sa që u shtri në shpinë nga e qeshura dhe e fali.

Nuk kishte gjë më të thjeshtë për kalifët e për qeveritarët se të flisnin për dhjetëra mijë njerëz që ata kishin vvarë. Një shembull për këtë fakt është edhe diskutimi i zjarrit që u zhvillua mes njërit prej qeveritarëve dhe Ebù Xhaëfer El-Mensùrit. Diskutimi zhvillohej rreth një burri, të

cilin El-Mensûri dëshironte ta torturonte e ta vriste, kurse qeveritari donte që ai të shpëtohej. Qeveritari tha: *“O prijës i besimtarëve, dje më dërgove në Jemen dhe unë, në bindje të urdhrit tënd, brenda një dite vrava dhjetë mijë njerëz! Si këta dhjetë mijë, unë kam vrarë shumë herë! A nuk mendon se unë e meritoj, që për mua të shpëtosh vetëm një burrë!?”*

Pas kësaj fjale, zemërimi i prijësit të besimtarëve u qetësua dhe tha: *“Po e shpëtojmë.”*

“Qeveritarët në dy shtetet, në shtetin e emevive e në shtetin e ab’bàsive, dëshirojnë që jo vetëm pushteti i tyre të ishte i vazhdueshëm, por edhe sundimi, arbitrariteti e tirania. Për këtë qëllim ata këmbëngulnin pranë zotëve të tyre, që të përhapeshin sa më shumë hadithe të stisura, që u mundësonin atyre të prangosnin e të robëronin njerëzit e lirë e të shfrytëzonin masat e popullit. Në këtë kuadër filloi stisja e thënieve të ndryshme, që i paraqisnin si fjalë profetike, në një kohë që s’kishin asgjë të përbashkët me fjalën e vërtetë profetike. Prapa këtyre thënieve të stisura qëndronte dëshira e madhe e qeveritarëve, që nëpërmjet këtyre thënieve të ulnin kokat e njerëzve, t’i nënshtonin, t’i shtronin në shërbim, derisa ata të dorëzoheshin.”⁽¹⁾

Për ata, që nuk i ulnin kokat, nuk nënshtroheshin e nuk dorëzoheshin, rruga e vdekjes ishte tepër e gjerë. Mbase njerëzit, mbi të cilët rënduan më shumë dëbimet, vrasjet e frikësimet në të dyja kohët, në atë të emevive e të ab’bàsive, që vetëm te arabët e të varurit, ndjekës të Ali bin Ebù Tàlibit. Këta njerëz pësuan lloje të shumta mundimesh e fyerjesh, që nuk i pësuan shtresat e tjera të shoqërisë. Natyrisht që të gjitha këto ishin rezultat i politikës klasore e familjare që ndoqën dy familjet sunduese, të cilat i peshonin të gjitha veprimet politike vetëm me masën e përfitimeve që politika sillte për të dyja familjet. Përveç kësaj, ndjekësit e Aliut u *“përveçuan”* me lloje të veçanta dhune e despotizmi. Ishte e qartë se kjo dhunë e gjithanshme ushtrohej vetëm mbi ata që përbënin rrezik për të dyja familjet, pasi ndjekësit e Aliut ishin bërthama rreth të cilëve grumbulloheshin shtresat e të revoltuarve, që dënonin tiraninë. Që në fillimet e saj lëvizja sektare e ndjekësve të Aliut (shî’at) u karakterizua në të njëjtën kohë për natyrën e saj të dyzuar: sociale dhe fetare, pasi këta të revoltuar qenë të parët që dolën në përkrahje

⁽¹⁾ “Ehlul-Bejt”, autori: shejhu Muham’med Xhevâd Mugnijeh, f. 141.

të Aliut, krahas qëndrimit të tyre të drejtë e të vendosur kundër parisë së kohës në mbrojtje të parimit të barazisë për të gjithë njerëzit në të drejtat e në detyrimet dhe heqjen e nevojave nga masa e popullit.

Ndjekësit e Aliut e ruajtën këtë karakteristikë gjatë shumë shekujve. Gjatë kohës së sundimit të dy shteteve, ndjekësit e Aliut herë janë ngritur kundër sundimit despotik, herë kanë mbetur të kënaqur nga sundimi i matur e i drejtë. Për këtë qëndrim të përkrahësve të Aliut flet fakti se ata e mbështetën plotësisht politikën e emevitit Umer bin Abdul-Aziz dhe kur ai vdiq, ata e qanë atë ashtu siç qan i dhunuari nga padrejtësitë kur prej tij largohet mëngjesi dhe mbi të palosen përsëri erësitat njëra mbi tjetrën.

Si do që të jetë, është fakt se ndjekësit e Aliut kanë përfaqësuar opozitën për qeveritë e emevive dhe për qeveritë e ab'basive, të cilat, si qeveri despotike, me veprimet e padrejta e me dhunën që ushtrojnë, bënë që kundërshtarët të pozicionoheshin në rrugët kundër despotizmit, dhunës e padrejtësisë. Me këtë karakteristikë, ndjekësit e Aliut në kohën e emevive dhe në atë të ab'basive fituan cilësinë e mbrojtësit të të shtypurit, të pafuqishmit, të atij që i është ngrënë e drejta. Njëkohësisht me këtë cilësi ata fituan edhe ekzistencën e vet si rrymë sektare. Nga ana psikologjike është vërtetuar se, kur një grup njerëzish adapton për vete një parullë dhe në rrugën e kësaj parulle shtypet, ata lidhen më shumë rreth kësaj parulle dhe integrohen në kuptimet e saj, marrin gjallëri prej emocioneve që ajo ngjall dhe shtojnë vendosmërinë në punë. Ja kështu ndjekësit e Aliut morën qëndrimin e opozitarit të fortë ndaj qeverive të padrejta në kohët arabe të hershme.

Në historinë tonë të hershme, ndjekësit e Aliut kanë mbajtur qëndrim kundër të gjitha llojeve të despotizmit, tiranisë e padrejtësisë. Është e qartë se ky qëndrim shpreh vullnetin e Aliut dhe vendosmërinë e punës së nacionalitetit arab, ashtu siç është ai në të vërtetën e tij dhe ashtu siç është e mundur të vazhdojë puna në rrugën e tij. Përsa i përket qëndrimit të ndjekësve të Aliut ndaj diskriminimit racial mes bijve të një shoqërie, qëndrimi i tyre është aq i njohur, sa nuk ka nevojë për shpjegime. Këtë qëndrim ndjekësit e Aliut e kishin marrë prej qëndrimit që

mbante vetë Aliu ndaj të varurve, ashtu siç e kemi qartësuar në kapitujt e mëparshëm.

Historia na flet shumë gjatë edhe për qëndrimin ndaj absolutizmit doktrinar që mbanin ndjekësit e Aliut, i cili, në lidhje me jo myslimanët, ka thënë: *“Pasuritë e tyre janë si pasuritë tona dhe gjaku i tyre është gjaku ynë.”*, *“Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim.”*, *“Nëse do të uleshba në karrigen e gjykatësit, patjetër që ihtarët e Teuratit do t’i gjykoja me Teuratin e tyre, ihtarët e Inxhijlit (Ungjilli) me Inxhijlin e tyre e ihtarët e Kur’anit me Kur’anin e tyre dhe do të lija që çdo libër të fliste vetë.”*

Kjo është e mjaftueshme për ty si argument për të vërtetën e qëndrimit të ndjekësve të Aliut ndaj absolutizmit doktrinar. Në një kapitull të mëparshëm kemi treguar si rrodhi ngjarja mes Haxher Bin Adij’jit e Zijad bin Ebijhut, kemi folur për vdekjen e tmerrshme që pati Haxheri e pasuesit e tij, për shkak se mbrojtën me jetën e tyre të drejtën e një jo myslimani, që ishte në besën e myslimanëve, duke u bërë shembull për të gjithë myslimanët.

Qëndrimin e përkrahësve të Aliut ndaj degjenerimit, tiranisë e sundimitarit të padrejtë e dëshmojnë breza të tërë opozitarësh kundër qeverive të korruptuara e regjimeve arbitrare; gjithashtu, e dëshmon seria e gjatë e luftërave të përgjakshme kundër këtij korrupsioni e kundër këtyre regjimeve. Mbase ndonjë studiues, si për shembull, Ahmed Emijni, mendon se qëndrimi opozitar i ndjekësve të Aliut ndaj qeverive të emevive e të ab’bàsive kishte si qëllim të fundit vënien në pushtet të pinjollëve të imam Aliut dhe se dëshira e tyre e vërtetë ishte pikërisht vetëm kjo.

Në lidhje me këtë arsyetim ne themi: “Padyshim që ana fetare ka veprimin e vet në qëndrimin e ndjekësve të Aliut ndaj sundimitarëve të të dy shteteve, atij emevi e ab’bàsij, por ai është veprim i pjesshëm dhe nuk është veprim i përgjithshëm. Argumenti më i qartë për këtë pohim është mbështetja që i dhanë përkrahësit e Aliut mbretërve të drejtë të dy shteteve. Në të gjitha rastet, ana fetare është vetëm anë e pjesshme. Meqenëse ajo e ndërton veten e saj mbi një bazë sociale, padyshim që edhe brendësia esenciale e saj është sociale. Përkrahësit e Aliut, edhe

kur në meditimet e tyre përmendnin bijtë e Aliut, i përmendnin ata si njerëz që mishëronin tiraninë që ushtronin sundimtarët kundër atyre, prandaj ndjekësit e Aliut u ndoqën, u nxorën nga vatrat e tyre, u vranë, ose vdiqën nëpër burgje. Pastaj ashtu të vdekur kryqëzoheshin dhe kufomat e tyre digjeshin në zjarr. Madje edhe hiri i kufomave të tyre shpërndahej nga era. Nga këto trajtime mizore të sundimtarëve emevei e ab'bàsij nuk shpëtuan as njerëzit e lirë nga të varurit, mbi të cilët rëndonin llojet më të egra të torturave. Përmenden grupe të pafajshmish, që u pritëshin këmbët e liheshin të zhveshur në tokë derisa të vdisnin. Njerëzit përmendnin një vend të shkatërruar e një popull që vdiste urie për mbretin e për bandën e hermafroditëve të pallateve. Siç shihet, ana fetare e sektarizmit të ndjekësve të Aliut ka ngjyrë sociale dhe të gjitha aspektet e sektarizmit të tyre janë aspekte të pastra sociale. Pësimet e rënda, që ranë mbi bijtë e imam Aliut, përzihen me pësimet e të gjithë njerëzve. Të gjitha këto pësime, si tërësi, janë një e pandarë. Për pasojë, sektarizmi i tyre bëhet ide sociale, formulë për luftën kundër despotëve dhe për heqjen e frikës së vazhdueshme që rëndonte mbi grupe të tëra njerëzish. Tregime të shumta vërtetojnë për ne dhunën e vazhdueshme që rëndonte mbi bijtë e Aliut e mbi të gjithë njerëzit, prandaj edhe sektarizmi i tyre si ndjekës të Aliut, në radhë të parë, ka kuptimin e luftës kundër despotizmit, dhunës e padrejtësisë. Kjo ngjarje, që do të tregojmë, ka ngjarë në kohën e ab'bàsive: Poeti Diëbel u nis për udhëtim së bashku me disa të tjerë. Pasi bënë një pjesë rruge, karvanit të tyre i preu rrugën një grup kusarësh, të cilët, tirania e uria i kishte detyruar të dalin kaçakë e t'u prisnin rrugën udhëtarëve. Kusarët u morën udhëtarëve edhe rrobat e trupit. Pasi grumbulluan plaçkën e grabitur, u mblodhën rreth kryetarit të tyre, i cili filloi të recitojë vargjet e një poeme të Diëbelit, e cila dallohej për theksin e vargut që binte mbi shkronjën "T". Në këtë poemë poeti përshkruan dhunën që i ka ndjekur bijtë e Aliut e tragjeditë e rënda e të shumta që kanë rënë mbi ta. Diëbeli u çudit prej këtij kusari, që i këndon me fjalë lavdërimi të dhunuarve nga padrejtësitë dhe prej një prerësi rruge si ky që qan për pësimet e tyre. Kryetari i kusarëve tha: "Cili është autori i kësaj poeme?"

Kur Diëbeli i tha se ai është autori, kusari i tha: *“Rri more aty, çka je ti e ç’është kejo?”*

Atëherë Diëbeli i tha: *“Kam një shkak, për të cilin dua të të njoftoj.”*

Por kryetari i kusarëve i tha: *“Autori i kësaj poeme është mjaft i dëgjuar, që të mos njihet, ai është Diëbel El-Khuẓāij, Allahu e shpërbleftë me të mira.”*

Poeti foli: *“Unë jam Diëbeli!” Dhe filloi të recitojë disa nga poezitë e tij, njëkohësisht edhe bashkudhëtarët e tij dëshmuuan se ai është Diëbeli. Atëherë kryetari i kusarëve u thirri njerëzve të grupit të tij me zë të lartë: “Kush ka marrë ndonjë send, menjëherë ta kthejë si respekt për poetin që i këndon të përndjekurve e të dhunuarve nga padrejtësitë!”*

Ky njoftim tregon se padrejtësia mbi të shtypurit, qofshin ata prej bijve të Aliut ose prej njerëzve të tjerë, në ndjenjat e masës është e barabartë dhe se zemërimi i njerëzve ishte zemërim ndaj tiranit, njëkohësisht shpreh edhe dashurinë e admirimin e tyre për të dhunuarit nga padrejtësitë.

Këtu duhet shtuar edhe një faktor tjetër, që i ka shkrirë ndjekësit e Aliut në shkritoren e pastër sociale, burimi i së cilës ishin vetë bijtë e Aliut. Është dashuria ndaj bijve të Aliut ajo që gjallëron shpirtërat e dashamirëve e që i orienton ata në udhën e tyre të trashëgimisë shpirtërore, që kishte lënë pas Ali bin Ebù Tàlibi, trashëgimi që përfshijnë kuptimet e fisnikërisë njerëzore, mendimet që respektojnë masat e kujdesen për ta me drejtësi, barazi e dashuri. Pastaj janë qëndrimet ndaj tiranisë, që ushtrohej mbi ta dhe mbi të gjitha grupet e njerëzve pa përjashtim. Nën efektin e këtyre dy lloje ndjenjash mendonin e punonin ndjekësit e Aliut. Me këto ndjenja ata lidheshin me masat e zemëruara kundër despotizmit e padrejtësive. Por në të vërtetë, këto takime ishin të përgatitura prej kushteve reale të gjendjes së njerëzve. Ja kështu bijtë e Aliut gjenin për veten e tyre vend në zemrat e masës së popullit, por edhe masa, në sektarizmin e përkrahësve e të dashurisë ndaj bijve të Aliut, gjente një strehë kundër despotizmit e padrejtësive, ashtu siç kishin gjetur të parët e tyre të pafuqishëm strehë e mbrojtje te Aliu.

Të gjitha këto fakte shpjegojnë për ne rrugët nëpër të cilat masat lidheshin me bijtë e Aliut. Kushdo që e shikonte veten më afër mendë-

sisë e personalitetit të Aliut, lidhej më shumë me masat. Cilido prej bijve të Aliut, që ishte më i shtypur se të tjerët, lidhej më shumë me masat. Përsa u përket atyre bijve të Aliut, që nuk ishin nga kategoritë që u thanë, ai nuk do të kishte rreth vetes asnjë përkrahës. Dhe tani për ty disa nga parimet që shpalli Xhaëfer Sàdiku, rreth të cilit u grumbulluan njerëzit. Këto parime dhe autori i tyre ishin si litar shpëtimi për masat e mbytura nga despotizmi i sunduesve, nga errësira e varfërisë, nga padrejtësitë e klasave që trashëgonin parësinë e pasuri që shtohej prej pasurive të ardhura që në kohë shumë të hershme: *“Baza e njeriut është mendja e tij. Njerëzit në Ademin janë të barabartë. Patjetër që shpirti do ta çmendte të zotin kur nuk ka ndonjë gjë që e mbështet atë në mjetet e jetesës. Por kur shpirti realizon jetesën, atëherë ai ndihet i sigurt. Njeriu është ndërtuar mbi cilësi. Por, sido që ai të jetë ndërtuar, nuk ndërtobet mbi tradhtinë e gënjeshtërinë.”*

Për të tilla parime prireshin masat në sektarizmin e tyre si përkrahës të Aliut.

Përsëri për ty një njoftim tjetër: *“Muham’med bin Ibràhijm bin Ismâijl... bin Ali bin Ebû Talib një ditë po kalonte në një rrugë prej rrugëve të Kufes dhe, ndërsa po ecte, pa një plakë, e cila po ndiqte një karvan të ngarkuar me hurma. Plaka mblidhte kokrrat e hurmave, që binin e i fuste në një trastë, mbi të cilën kishte hedhur një rrobë të vjetër. Ai e pyeti plakën se përse e bën këtë punë dhe ajo i tha: “Jam grua pa burrë. Kush do të më mbajë mua? Kam edhe vajza, që nuk kanë përgatitur asgjë për veten e tyre. Prandaj unë veproj kështu, që të siguroj ushqim për vete e për fëmijët e mi.”*

Muham’med bin Ibràhijmi qau shumë dhe tha: *“Pasha Allahun, ti dhe të ngjashmet me ty, më bëni që nesër të luftoj derisa gjaku im të derdhet.”*”

Dhe ai u ngrit kundër shtetit të ab’bàsive dhe aty u derdh gjaku i tij.

Burra si ky ndiqnin masat e dhunuara nga padrejtësitë.

Kurse ana sociale e sektarizmit të përkrahësve të bijve të Aliut u dalua për filozofitë e grupeve, të cilat, burimet fillestare i morën pikërisht në këtë sektarizëm. Këto grupe mblodhën në radhët e tyre jo vetëm shtresat e varfra e të shtypura të shoqërive arabe, por edhe tipat më të ndryshëm të mendimtarëve të lirë, të dhunuar nga despotizmi e padrejtësia e klasave sunduese, të cilat shtypnin popullin që punonte e

nuk hante. Nga këto grupe dua të veçoj ismailitët, të cilët i shkaktuan lëkundje të fuqishme shtetit të ab'bàsive, pasi programi i tyre përm-bante kërkesa sociale. Më të rëndësishmet nga ato ishin: barazi mes burrit e gruas, anulimi i pronësisë mbi tokën dhe rishpërndarja e tokave falas për nevojtarët, lufta kundër fanatizmit racist e fanatizmit fetar, në mbrojtje të vëllazërisë së vërtetë, mes të gjithë njerëzve, prej të gjitha kombësive e të gjitha feve, domethënë vëllazëri e ndërtuar mbi dritën e mendjes e mbi cilësitë humane të njeriut. Me këto kërkesa ismail-itët shtruan rrugën për pionierët e mendimit të lirë arab, të cilët dolën hapur dhe guxuan të diskreditojnë pushtetarët despotë e imoralë dhe të thoshin hapur mendimet e tyre për besimin. Gjithashtu, ismailitët i përgatitën njerëzit që t'i dëgjojnë e t'i pranojnë këto mendime.

Dua të përmend në veçanti edhe republikën e karamitëve, e cila doli nga rryma sektare e ismailitëve. Masat e shtypura, ashtu siç u grumbul-luan rreth ismailitëve në kohën e ab'bàsive, po ashtu u grumbulluan edhe rreth karamitëve, të cilët adaptuan programin social të ismailitëve, por i shtuan atij dy anë më të gjera e më të shpejta për në socializëm. Ndër punët që bëri qeveria e karamitëve, kur mori pushtetin në Bahrejn e në Gadishullin Arabik, qe blerja e aq tokave sa ishte e nevojshme dhe ua shpërndau fermerëve, anuloi të gjitha taksat që vilesnin për tokën, anuloi edhe taksat e tjera që rëndonin mbi bujqit e mbi punëtorët. Pa-surinë e shtetit e vuri në shërbim të njerëzve dhe, nëse dikush, për shkak të varfërisë, merrte borxh dhe nuk kishte mundësi ta shlyente brenda afatit, atëherë qeveria i jepte atij paradhënie aq sa kishte nevojë dhe me afat kthimi derisa gjendja e tij të përmirësohej.

Kur një i huaj, që dinte ndonjë mjeshtri, hynte në vendin e tyre, qeve-ria e karamitëve i jepte atij, nëse ai dëshironte, një shumë të mjaftueshme që ta shpenzonte për blerjen e mjeteve për të ushtruar profesionin. Kjo shumë mbetej te ai derisa të mblidhte shumën që ishte e mjaftueshme për vazhdimin e punës e për familjen e tij. Më pas, kur fitimi i tij nga puna të rritej, i kthente shtetit paradhënien që i kishte dhënë.

Në vendin e karamitëve kishte mullixhinj që bluanin falas grurin e njerëzve; gjithashtu qeveria, në përgjithësi, ishte përgjegjëse për heqjen

e çdo fyerje e poshtërimi për njerëzit. Që të kishte mundësi të kryente këtë përgjegjësi, qeveria mori në dorën e saj tregtinë, sidomos tregtinë e jashtme. Fitimet, që sillte tregtia, i shpenzonte për punë publike e për përmirësimin e gjendjes së fermerëve e të punëtorëve.⁽¹⁾

Edhe disa besime fetare të veçanta të shij'ave ose e grupeve të dala nga shij'at, si: ismailitët e karamitët, janë ndikime të largëta të padrejtësive që kanë njohur ata dhe të gjithë njerëzit gjatë historisë. Pastaj vjen roli i qëndrimit të tyre ndaj padrejtësive. Shembull për këtë është edhe ideja e imamatit të pritshëm me emrat e ndryshëm që ai thirrret, sipas grupeve të ndryshme e degëve të këtyre grupeve. Në të vërtetë, ideja e imamatit të pritshëm është ide e krijuar nga dëshpërimi i njerëzve, nga mungesa e drejtësisë dhe e barazisë, përfshirë edhe shpresën e njerëzve për ardhjen e një dite të afërme, në të cilën mirëqenia do t'i përfshijë të gjithë, dita kur disa njerëzit nuk do të ushtrojnë padrejtësi mbi të tjerët e as disa nuk do të majmen mbi kurrizin e të tjerëve. Nga këtu del edhe ngulmimi mbi veçantinë themelore që do të karakterizojë imamin e pritshëm, zotëruesin e ditës së shpresuar: imami i pritshëm do të dalë për të zhdukur imoralitetin, korrupsionin, torturimin që ushtron sunduesi mbi të sunduarit dhe padrejtësitë e të gjitha llojeve. Ai do të dalë që drejtësia, barazia dhe pastërtia të përfshijë të gjithë njerëzit.

Vështruesi në shkaqet e ngjarjeve të largëta të historisë, në gjendjen e popujve e në lëvizjet e njerëzve, detyrimisht duhet të pohojë se faktorët ekonomikë, të lidhur me mjetet e jetesës, si dhe faktorët socialë, që varen nga lidhjet e njerëzve ndaj njëri-tjetrit, padyshim patën një ndikim themelor në krijimin e doktrinave e të shkollave, si dhe në orientimin e të gjitha filozofive. Efekti i këtyre faktorëve u duk në politikën e shteteve emevij e ab'bàsij dhe në detyrimin e sundimtarëve të këtyre dy shteteve në një *"politike fetare"* të përcaktuar. Gjithashtu, ndikimi i faktorëve ekonomik-socialë ishte i dukshëm edhe në daljen e grupeve sektare të përkrahësve të Ali bin Ebù Tàlibit dhe në doktrinat që ata përqaftuan.

⁽¹⁾ Me shkurtime prej librit "Nga historia e lëvizjeve ideore në Islam" e autorit Pandeli Xheuzij, si dhe prej librit "Sefernameh" të shkrimtarit persian Nàsir Khasru.

Më sipër pamë se politika në shtetin emevi e në shtetin ab'bàsi i shërbente klasave sunduese në anën ekonomike dhe në anën sociale, kurse politika e grupeve sektare ishte në shërbim të të sunduarve.

Mbase ndonjë studiues, si Ahmed Emijni mendon se njerëzit në shoqërinë arabe nuk shikonin te feja gjë tjetër përveç anës shpirtërore dhe se kjo anë shpirtërore e pastër, sipas pretendimit të tij, është ajo që përcakton doktrinën, konfirmon luftën e shenjtë dhe drejton gjendjet e njerëzve.

Në lidhje me këtë çështje ne themi: Më sipër kemi shpjeguar se Islami, si të gjitha fetë e tjera, ishte fryt i një natyre gjeografike, ekonomike dhe sociale të përcaktuar. Gjithashtu, kemi shpjeguar se ana sociale në Islam që një kryengritje kundër tregtarëve të kohës dhe ndarjes së njerëzve në klasa. Ishte kjo anë e Islamit ajo që ndau prerë armiqhtë e përkrahësit e tij dhe jo thjeshtë ana shpirtërore, pasi atje nuk kishte anë shpirtërore të pandikuar nga tërësia e gjendjeve materiale. Pikënisja e aktivitetit të Profetit (a.s), në radhë të parë, ishte çështja ekonomiko-sociale. Ky fakt bëri që klasat e shtypura dhe të varfrit të mbështesnin Profetin (a.s) pa rezerva, kurse klasat, që përfitonin nga gjendja e vjetër e paria e pasur, e luftuan atë me të gjitha forcat që kishin. Gjithashtu, kemi shpjeguar se dalja e Profetit (a.s) nga një mjedis i varfër nga ana materiale, si dhe konstatimet e tij të hollësishme në shtëpinë e babait të tij, në shtëpinë e xhaxhait të tij Ebù Tàlibit, si dhe shkaqet e pasurisë së madhe që ai shikonte në shtëpinë e dy xhaxhallarëve të tij Ab'bàs dhe Ebù Leheb, e shtynë atë më vonë që të fillonte punën e tij të madhe reformatore, pikërisht me luftën kundër shkaqeve të diferencimit material mes bijve të së njëjtës shoqëri, madje edhe në të njëjtën familje. Më pas kemi shpjeguar aq qartë, sa nuk mund të ketë asnjë vend për diskutim, se prirja e arabëve ndaj thirrjes së profetit të nderuar, në radhë të parë, lidhej me gjenialitetin me të cilin ai kishte kuptuar të vërtetën e gjendjes së tyre materiale, lidhej me punën që ai bënte për përmirësimin e gjendjes së arabëve në përgjithësi dhe heqjen e mashtrimit e të padrejtësisë që i bëhej klasave të varfra të popullit.

Gjithashtu, kemi shpjeguar se të gjitha fetë e vjetra, judaizmi, kris-

tianizmi e budizmi, ishin mesazhe të kufizuara në kohë dhe për një vend të caktuar, njëkohësisht kemi shpjeguar se gjenialiteti i këtyre feve përmbledhet në faktin se edhe ato ishin mesazhe ekonomiko-sociale të veshura me forma shpirtërore. Bazuar mbi këtë pohim, është e pamundur të kuptosh të vërtetat e thella në çdo fe, nëse nuk njeh të vërtetën e gjendjeve ekonomike e sociale, cilado qofshin mjetet, shkaqet e filozofitë e asaj feje. Veçanërisht kemi parë se gjenialiteti i Muham'edit e mbështeti reformën mbi anulimin, me aq sa ishte e mundur të anuloheshin nga procesi historik shkaqet klasore materiale të ndarjes së shoqërisë. Këtu qëndron edhe gjenialiteti i kalifëve reformatore që erdhën pas tij.

Kur Islami u përhap shumë në vendet arabe, çdo klasë e çdo shtresë e shoqërisë filloi ta komentojë Islamit ose disa anë të tij në përputhje me interesat politike, ekonomike dhe sociale, ose sipas anës kah prirej klasa e shtresa në përputhje me gjendjen e saj ekonomike e sociale. Kështu që Islami, në pikëpamjen e Mu'avijes, ishte shpëtim prej Aliut, në pikëpamjen e Ebù Dherr El-Gaf'farij'it ishte heqja e varfërisë dhe e nevojave prej kurrizit të njerëzve dhe ndalimi i imoralitetit e despotizmit. Kurse nënshtrimi ndaj urdhëresave e ndalimeve të Islamit, në këndvështrimin e guvernatorëve të emevive, mori kuptimin e formimit të ushtrive që të ishin në shërbim të shtëpisë së emevive, të mbështetësve të emevive dhe të atyre që punonin për emevitë, si dhe për të vrarë cilindo që mendonte se kishte të drejtë të ishte në postin e hilafetit. Këtu nuk duhet lënë mënjanë roli i ushtrisë për mbledhjen dhe ruajtjen e pasurisë, e cila grumbullohej prej taksës së tokës, taksës së kokës (xhizje) që i paguanin shtetasit jo myslimanë shtetit islam dhe prej të gjitha taksave të tjera. Ashtu siç e kemi parë edhe më sipër, këto taksa mblidheshin duke përdorur mjetet më të ashpra të dhunës. Janë këto fakte që e detyruan Umer bin Abdul-Azijzin t'u thotë guvernatorëve e qeveritarëve të tij: *"Allahu e ka dërguar Muham'medin udhëzues në rrugën e drejtë dhe jo taksamblidhës."*

Kurse në pikëpamjen e Ubejdullah bin Zijadit, plotësimi i detyrës së Allahut qëndronte në grumbullimin sa më shumë dhe ndihma që i

duhej dhënë emevive për të vrarë Hysen bin Aliun e familjen e tij me gra e fëmijë. Kur atë e “ndihmoi” Allahu të kryente këtë vrasje, ai shkron në xhami dhe e falënderon Allahun me këto fjalë: *“Falënderimi është vetëm për Allahun, që e nxori të drejtën në shesh kur ndihmoi prijësin e besimtarëve e partinë e tij dhe vrau gënjeshtarin, të birin e gënjeshtarit e përkerahësit e tij!”*

Detyra e Allahut, në pikëpamjen e Muslim bin Ukeh, ishte që atij i lejohej grabitja e Medinës dhe të kalonte nën tehun tmerrues të shpatës banorët e këtij qyteti. Vetëm brenda tri ditësh numri i burrave të vrarë arriti në dymbëdhjetë mijë dhe dyfishi i këtij numri ishin të vrarët gra e fëmijë. Gjithnjë në plotësim të detyrës së Allahut, pas kësaj masakre, ai qëndron më këmbë dhe thotë: *“Falënderimi është vetëm për Allahun që më shëroi mua zemrën me vrasjen e kundërshtarëve të vjetër dhe të hipokritëve të mëdhenj.”*

Erdhi koha e ab’bàsive dhe e mira e Islamit, në pikëpamjen e birit të Ab’bàsit e të Ebù Muslim El-Kharàsanij’jit, qëndronte në shfarosjen e emevive, pastaj në vrasjen e partizanëve të Aliut. Pasi të rregulloheshin punët për pasardhësit e ab’bàsive, vendet arabe të bëheshin kopsht për ata, ashtu siç kishin qenë kopsht edhe për emevitë. Detyra e Allahut, në pikëpamjen e këtij ab’bàsiu, ishte që Islami të kujdesej vetëm për fytin e tij.

Siç shihet, çdo shtresë njerëzish filloi të komentojë fenë dhe detyrën e Allahut në përputhje me interesat e saj, në përshtatje me gjendjen në të cilën ndodheshin, ose në përputhje me dëshirën se si duhej ndryshuar gjendja. Jashtë këtij rregulli, për komentimin e fesë, sipas interesave e dëshirave, nuk doli as grupi i pijanecëve.

Ja për shembull, Ebù Nev’vâsi, kreu dhe zëdhënësi i grupit të pijanecëve e komenton ajetin e Kur’ânit *“...mos iu afrohuni namazit kur jeni të dehur...”* (**“En’nisàë”**: 43), sipas dëshirave të tij, duke mashtruar se kuptimi i këtij ajeti ka për qëllim t’u thotë njerëzve: *“Kur ju jeni të dehur, bëni kujdes dhe mos falni namaz.”* Bazuar mbi këtë komentim të çuditshëm, Ebù Nev’vâsi u bënte thirrje shokëve të tij, që kur të hynte koha për faljen e namazit, ata të ishin të dehur dhe kështu dehja të bëhej shkak që ata të mos falnin namazin. Ai thoshte: *“Kur afrohet koha e faljes së namazit, ti i sheh ata ta shpejtojnë atë, derisa koha t’i gjejë të dehur.”*

Sipas kësaj rruge ai vazhdon të komentojë edhe ajetet e Kur'anit që ndalojnë paturpësinë e dehjen. Kur dikush e qorton për "gabimet" e tij, ai menjëherë sjell si argument mëshirën e Allahut, i Cili është Mëshirëploti e Falësi i mëkateve: "Bëj sa më shumë mëkate, patjetër do të takosh një Zot Falës."

Nëse qortuesi vazhdon të shtojë qortimet ndaj tij, sipas logjikës së vet ai shton: "A s'është krijuar falja për njeriun që gabon?"

Këndvështrimi i njerëzve mbi fenë, individë ose grupe, vazhdoi të ishte i lidhur ngushtë me gjendjen e tyre materiale e me dobritë personale të tyre, me gjendjen që ata kalojnë, madje njerëzit vazhdojnë të komentojnë kështu fenë edhe në ditët tona. Gjithsesi, përkushtimi i klasave sunduese në fenë, në shumicën e rasteve, ishte i lidhur ngushtë me grabitjen e masës së popullit dhe me punën që duhej bërë që masat të mos armiqësoheshin me fenë, deri në atë pikë sa të ngriheshin kundër fesë, sepse vetëm kështu feja i shërben politikisht, ekonomikisht e nga ana sociale vetëm një klase e asnjëherë nuk i shërben masës së popullit. Në një gjendje të tillë, feja bëhet fe e regjimit, i cili punon vetëm për anën materiale dhe interesat e tij i maskon me fenë. Është e qartë lidhja e brendshme mes situatave materiale dhe fesë që ekziston në realitetin e njerëzve. Sundimtarët e përfituesit e ndryshëm kanë dëshiruar e dëshirojnë ta përdorin fenë si mjet që i ndihmon ata për të sunduar mbi masat, kurse masat e duan fenë që ajo t'i shpëtojë prej despotizmit të sundimtarëve të tyre.

Nga letërsia e hershme arabe kanë mbetur pjesë të atilla, që lëshojnë dritë të qartë për preferencën e anës ekonomike e shoqërore për të afruar njerëzit me fenë, ose që ata të mos mbajnë qëndrime negative ndaj fesë. Ja për shembull Ahmed bin Muham'med El-Ifriki, i njohur me epitetin El-Mutej'jem, pohon se ai nuk ka dëshirë të falë namaz për hir të Allahut. Këtë pohim të tij e shpjegon kështu: "Nëse do të fal namaz duke qenë i uritur, atëherë do të isha hipokrit (munâfik). El-Mutej'jem nuk është hipokrit, prandaj le të falin namaz për Allahun ata që kanë pallate, kuaj, stoli e tokë. El-Mutej'jemi thotë: "Pasha Allahun, nuk fal namaz për Allahun në gjendje të shtrënguar! Për Atë fal namaz plaku i respektuar e i lartë. Përse të fal namaz?"

Ku është pasuria e shtëpia ime? Ku janë kuajt e mi, bizbuteritë e tokat e mia? Ku është origjina ime? Ku është dora ime e djathtë? Atëherë unë do të isha hipokrit!”

Në letërsinë e hershme arabe gjithashtu ka fakte që na tregojnë se marrëdhëniet e disa shtresave njerëzish me Allahun mbetën thjesht marrëdhënie materiale, që nuk kanë asnjë kuptim jashtë interesit ekonomik, pasi jashtë këtij interesi ekonomik ata nuk manifestojnë asnjë interes për cilësitë fetare. Prej kësaj shtrese të popullsisë janë banorët e shkretëtirës, të cilët nuk shikonin gjë tjetër në Allahun përveç një motivi për të lëshuar shi që të njomte tokën dhe ta ruante atë nga thatësira. Por, kur toka thahej dhe ata ishin të uritur, dikush prej banorëve të shkretëtirës bisedon me Allahun me këtë lutje të padëgjuar, të cilën e ka përcjellë të plotë për ne El-Muberredî në librin e tij: *“Zot i njerëzve, ç’kemi ne e ç’ke Ti? Më parë na jepje të pinim ujë, tani ç’ të gjeji? Lësho shi për ne. Për Ty nuk ka ushqim?”*

Nga sa u tha më sipër, rezulton se ana ekonomiko-sociale ka shumë ndikim në formimin e fesë; gjithashtu, ana ekonomiko-sociale ka bërë që njerëzit ose ta pranojnë ose ta braktisin fenë. Duke pasur në konsideratë këtë realitet, për ne bëhen të qarta shkaqet që shtynë shumicën dërmuese të njerëzve në shoqëritë e hershme arabe që të ndjekin rrugën e sektarizmit, ose të ndjekin rrugën e pjesëtarëve të sekteve. Padrejtësitë monstruoze në kohën e emevive dhe në kohën e ab’bàsive, si dhe gjendjet politike, që përkeqësoheshin gjithnjë e më shumë me kalimin e kohës, përfshirë të gjitha llojet e kufizimet që përjetonin masat e gjera të popullit, duke shtuar punën këmbëngulëse e të vazhdueshme të qeverive të njëpasnjëshme për të varfëruar vendin, të gjitha këto punë, i detyruan opozitarët, pjesëtarë të sektarizmit, që ta komentonin fenë në mënyrë të ndryshme nga interesat e tiranëve dhe në atë mënyrë që i përshtatej popullit, pasi të shtypurit, arabë, të varur e jo myslimanët ndiqnin krerët e sektaristëve prej bijve të Aliut, në pritje që të largoheshin sa më parë vuajtjet e mjerimet.

Në ato kohë ndjekësit e Aliut ishin ndjekës të një doktrine revolucionare, e cila linte fushë të gjerë veprimi para hulumtuesve, që e shikonin gjendjen në transformim të vazhdueshëm dhe që ishin kundërshtarë

të dogmatizmit. Revolucionarizmi i kësaj shkolle ishte në harmoni me shpresat e të pafuqishmëve dhe të shtypurve, ishte në përputhje me mësimet e Ali bin Ebù Tàlibit dhe me figurën që njerëzit kishin ruajtur për personalitetin e tij të shquar demokratik e social. Kështu Aliu ishte bërë simbol i luftës së njerëzve të thjeshtë, që nuk kishin asnjë mbështetje.

Njerëzit ndoqën rrugën e sektarizmit të përkrahësve të Aliut për shkaqe, që në brendësi kanë kuptime me rrënjë të thella sociale në jetën e individëve e të grupeve, edhe nëse këto kuptime, në shumicën e rasteve, janë të veshura nga jashtë me pamje fetare. Edhe gjatë shekujve të mëvonshëm, njerëzit u rreshtuan ndër dashamirësit e Aliut për të njëjtat shkaqe. Nëse do të numërosh ata që janë ngritur kundër padrejtësive e kundër despotizmit gjatë kohës së emevive dhe gjatë kohës së ab'bàsive në Hixhàz, Irak, Sham, Persi, Afrikë e në vende të tjera, do të gjeje se imam ata kishin Aliun, do të gjeje se pikëpamjet sociale të Aliut janë pika e përbashkët ku takoheshin të revoltuarit për t'u ngritur kundër imoralitetit e tiranisë. Nëse do të numëroje qëllimet e atyre kryengritjeve, që tronditën Lindjen përgjatë shumë shekujve dhe që bënë hi e pluhur shtretërit e tiranëve, do të gjeje qëllimet sociale për të cilat bëri thirrje e luftoi Aliu dhe në rrugën e të cilave ai ra dëshmor. Ja kështu është takuar në dashurinë për Aliun gjatë atyre shekujve të shtypjes myslimani e kristiani, arabi e i varuri dhe cilindo që ka parë se ushqimi i tij grabitet, se e drejta i rrëmbehet dhe vetë jeta e tij nëpërkëmbet me dhunë në një shoqëri ku hermafroditët janë grumbulluar në pallatet e klasës sunduese, të shkatërruar moralisht, ashtu siç janë grumbulluar stivë të uriturit e të varfrit nëpër rrugicat e nëpër tokat e shkreta.

Natyrisht që emri i Aliut në historinë arabe u bë burim shprese për të gjithë të grabiturit, u bë një britmë, jehona e së cilës përsëritej në gjuhën e të gjithë atyre që u është bërë padrejtësi. Emri i Aliut u bë një kështjellë, në të cilën strukej kushdo që e shihte se jeta për të ishte bërë tepër e ngushtë. Gjatë gjithë kësaj historie nuk ka pasur ndonjë që ka kërkuar drejtësi dhe emri i Aliut të mos jetë streha e tij, nuk ka asnjë të zemëruar kundër ndonjë despoti që emri i Aliut të mos jetë mburoja e tij, nuk ka pasur asnjë të indinjuar nga korrupsioni, imoraliteti e nga padre-

jtësia që Aliu e trashëgimia e tij të mos jenë për atë motiv që ai të hidhet në revoltë. Ja kështu është bërë emri i Aliut, sinonim i atij përmirësimi, që njerëzit e dëshirojnë në të gjitha vendet ku ka imoralitet. Emri i Aliut është bërë sinonim i së mirës, që t'i ruajë ata në kampet e internimeve të dhunës e tiranisë, pasi qasja në sektarizmin e dashamirësve të Aliut është bërë vend ku gjen mbrojtje çdo i shtypur e çdo i privuar. Nën flamurin e Aliut rreshtohet çdo i revoltuar, që lufton në rrugën e së drejtës së nëpërkëmbur, kurse për këdo, që ka dashur të shkatërrojë nacionalitetin arab e Islamin, nuk ka asnjë strehë, ashtu siç pretendon Ahmed Emijni.

Çuditërisht jashtë mase me ata që kanë frikë për nacionalitetin arab e për fenë nga çdo e re e nga çdo mendim që është në përshtatje me kohën. Çuditërisht kur ata preferojnë që nacionaliteti e feja të jenë në shërbim të klasës sunduese, e cila ka qëllim përfitimin vetëm për veten e vet, bllokimin e lëvizjes së jetës dhe mundësisht deri në gozhdimin e diellit e të hënës në kubënë e qiellit. Shumica e sunduesve, gjatë gjithë historisë, kanë dashur që feja të jetë sistem në shërbim të pallatit të mbretit e të ndjekësve të tij mizorë e të ashpër, kurse të revoltuarit e kanë dashur fenë si mendim të zhvilluar për t'i shërbyer popullit në atë masë sa kishte mundësi feja t'u shërbente masave të popullit në ato kohë. Atëherë, cila nga dy dëshirat është më e mirë në kuadrin e vetë fesë?

Gjithashtu, këta sundimtarë kanë dashur që nacionaliteti arab të ishte vetëm një grup tregtarë skllëvërisht e robërisht, kurse të revoltuarit kanë dashur një shoqëri ku të sundojë drejtësia, ku të gjithë njerëzit të jenë të barabartë, pa asnjë fanatizëm diskriminues që bën diferencim mes tyre dhe pa asnjë klasë që t'i largojë njerëzit nga njëri-tjetri. Atëherë, cila prej dy dëshirave është më e ndershme në kuadrin e nacionalitetit të shëndoshë?

Me fanatizmin bënë tregti sundimtarët për të pasuruar veten, por varfëruan popujt e tyre dhe i bënë keq çdo gjëje të dobishme e të bukur. Historia në Lindje e në Perëndim ka njohur shumë sundimtarë hipokritë, të cilët e kanë bërë të drejtën e Allahut vetëm në marrjen e së drejtës për të fuqishmin në kurriz të të pafuqishmit. Për këtë kanë

eliminuar cilindo që ka mbartur mendime të lira dhe të gjithë njerëzit e mirë, duke e argumentuar veprimin e tyre me mbrojtjen e fesë. Në të dy grupet, sundimtarë e të shtypur, janë gjetur shkrimtarë që kanë mbështetur hipokrizinë e ulët të sundimtarëve. Por sot problemi qëndron me shkrimtarët e shekullit të njëzetë, të cilët kanë hequr prej kokave të tyre dritën e këtij shekulli për ta mbushur me errësirat e historisë, në vend që ta përdorin këtë dritë për të zbuluar të vërtetën, realitetin dhe njoftimet që vijnë nga e kaluara e nga tragjeditë e së kaluarës.

As një milion Ebù Xhaëfer El-Mensùr të mëparshëm ose ata që mund të vijnë, nuk i shërbejnë dot shoqërisë arabe si Ibn El-Mukaf'faë. Atëherë, si qëndron puna e shkrimtarëve tanë, që e shpallin ateist këtë gjeni dhe miratojnë fatin që ai pati për hir të një bande gjakderdhësish që shqyejnë nofullat e njerëzve dhe pastaj me hipokrizi pretendojnë se me këtë veprim i shërbejnë njerëzve?

As një milion pasivë të mëparshëm e ata që do të vijnë dhe që janë ulur e do të ulen mbi një fron të ngurtë, ose edhe prej ari, ose në krye të ndonjë doktrine, ose në krye të pushtetit nuk i sjellin dobi shoqërisë arabe ashtu siç mund t'i sjellë një revolucionar i vetëm, që ecën me hapin e jetës. Të gjithë këta sundimtarë janë vetëm poshtërim e dekompozim, kurse ai, i vetmi, është mirësi e shëndet. Si është puna e atyre shkrimtarëve, që konsiderojnë të mirë pasivitetin, që s'është gjë tjetër veçse një formë e vdekjes dhe i largohen lëvizjes që është fytyra e jetës?

Tiranët e mëparshëm i kanë bërë të keqe më të madhe nacionalitetit arab me despotizmin, padrejtësinë e degjenerimin e tyre, kurse popujt arabë i kanë sjellë nacionalitetit arab vetëm punë të mira, pavarësisht nga origjinat e largëta të tyre e pavarësisht nga ideologjitë që kanë ndjekur.

Prej popujve arabë kanë dalë revolucionarë, që kanë përmbysur fronet e tiranëve, kanë lëkundur pallatet e hipokrizisë dhe kanë bërë gjithçka që ishte e mundur të bëhej mirë në ato kohë.

Ishte një kryengritje e vazhdueshme kundër arbitraritetit dhe pikërisht për këtë ka qenë në shërbim të nacionalitetit arab.

Emri i Ali bin Ebù Tàlibit është bërë flamuri rreth të cilit janë mbledhur të revoltuarit. Rruga e kushtetuta e Aliut gjithmonë ka qenë bashkë me të revoltuarit.

LETËRSIA E REBELIMIT

* *Onde zës zjarri, përjetrin ai është dritë!
O mbledhës drush, për të tjerët ti mbledh!*

* *Lëshorru feshb kreptimao Jezjidi, rrufe-
ja jote mua s'më dëmton!*

El-Kumejt

* *Një kalif vdiq, askush s'ubidhërua për
të. Një tjetër u vu, asnjë s'u gëzua.*

Diëbel

* *Shikoj ditët e bëjnë çdo punë të frikshme.
Por mua s'më shtohet çudia.*

* *As'ishin këre jshët tuaj, ata që vranë
Hysenin?!*

* *Dhe aqenë kryet e hilafetit tuaj Jezjidi?!*

El-Muarr'rraë

* *Falinamazë agjëroi për punët që donte,
deri edhe për dëshirat e veta. Por ai as nuk fali
namazë e as nuk agjëroi.*

Aliu hyri në letërsinë arabe nga dyer të shumta. Nga çdo derë që hyri, e pasuroi atë. Ajo derë u bë lëndë prej lëndës së tij dhe shpirt prej shpirtit të tij. Ai e shtriu shpirtin e revoltës në trashëgimi dhe kjo është nga karakteristikat më të bukura të personalitetit human arab, ashtu siç është edhe nga kolonat më të larta të nacionalitetit arab.

Porta e parë, nga e cila Aliu filloi ngjitjen në lartësi dhe arriti në majë, patjetër është prodhimtaria e tij letrare, për të cilën ne kemi folur, aq sa janë mbushur qindra faqe të këtij libri, prandaj nuk e shikojmë të nevojshme që të rikthehemi në këtë temë. Nëse ti dëshiron, atëherë referohu në kapitullin *“Elokuenca e imamet në shërbim të njeriut”*.

Përsa i përket portave të tjera, nga të cilat Aliu hyri në letërsinë arabe, më e pasura e më e gjera prej tyre është forca revolucionare, që e futi në historinë e shpirtit arab. Me letërsinë e revoltës kundër imoralitetit, padrejtësisë e hipokrizisë, poezi ose prozë qoftë, si bosht rrotullimi ka Aliun, ajo e thërret Aliun, bën thirrje me emrin e Aliut, frymëzohet me revoltën e me kryengritjen e tij që godet mbi kokat e tiranëve më shumë se vrundujt e shpirtit. Ibn Ebù Talibi ishte zëri i fuqishëm, me të cilin të revoltuarit bënë thirrje për t’u ngritur kundër padrejtësive. Në të njëjtën kohë ai ishte një zë i fuqishëm edhe në poezinë e të revoltuarve. Por Aliu ishte edhe një flamur rreth të cilit grumbulloheshin të zemëruarit kundër shfrytëzimit. I tillë ishte ai edhe në letërsinë e tyre.

Kushdo që e kupton të vërtetën e situatave të përgjithshme arabe gjatë shekujve të hershëm, mënyrën e gjykimit të atyre situatave dhe lidhjet mes sunduesit e të sunduarit, menjëherë kupton se letërsia e revolucionit dhe e revoltës në ato shekuj e kishte të pamundur të buronte, të rridhte e të derdhej jashtë kuadrit të sektarizmit të dashamirësve të Aliut. Përsa u përket atyre letrarëve, që flasin për mirësitë e sulltanit, në letërsinë e tyre nuk ka asnjë gjurmë të revoltës kundër tiranisë e despotizmit, natyrisht me disa vezullime të pakta.

Bazuar mbi këtë fakt, kemi mundësi të pohojmë se letërsia e revoltës të arabët, në të vërtetë, është letërsia e sektarizmit të ndjekësve të Aliut, sepse sektarizmi i të revoltuarve ndër ndjekësit e Aliut, është i ngjashëm me doktrinën e një revolucionari që as nuk fle mbi padrejtësinë e as

nuk miraton poshtërsinë. Ndjekësit e Aliut, të grupuar në sektarizmin e tyre, u kalitën me moralin e Aliut, morën konceptet aleviane dhe përvetësuan konceptin alevian për gjykimin e sendeve e ngjarjeve. Pastaj të gjitha këto, në mënyrë të veçantë i futën në letërsinë e tyre, sepse kushtet e faktorët që krijoi letërsia e revoltës në ato kohë, në vetvete, ishte garantuese që autori i kësaj poezie patjetër do të ishte pjesëtar i grupit sektar të ndjekësve të Aliut, për faktin se letërsia e tij njëherësh ishte e lidhur ngushtë me mendjen, zemrën e me ndjenjën sociale.

Njerëzve të mençur mendja u tregoi për mëkatën në të cilin është zhytur despotizmi, u tregoi edhe për shkaqet që i shtynë sundimtarët të përvetësojnë të mirat materiale e të shpërndajnë të mirat për ata që duan. U tregoi të keqen për ata që urrejnë, pastaj të ndajnë jetën për ata që i mbështesin dhe vdekjen për kundërshtarët. Gjithashtu, mendja u ka treguar atyre se padrejtësia, që thërret me zë të lartë, gjendet në shpenzimet e mëdha që i bëjnë sundimtarët pasurisë së popullit, në shpërdorimin e kotë të kësaj pasurie, në të njëjtën kohë në lënien e masës së uritur në kulm, në poshtërimin e njerëzve të thjeshtë, në shtypjen e tyre, si dhe në rrethimin e tyre me ferrin e varfërisë së frikshme e të mjerimit të llahtarshëm. Në zbatim të kësaj politike, në ndarjen e shoqërisë arabe në dy klasa diametralisht të kundërta: klasa e sundimtarëve, mbështetësve të sundimtarëve, ruajtësve të sundimtarëve e atyre që u bënin lajka sundimtarëve, të cilët, si klasë, në të gjitha rastet janë pakicë. Nga ana tjetër është populli i privuar nga të drejtat e të mirat materiale, i cili, në të njëjtën kohë është thellësisht kundërshtar. Populli dënohet, prandaj është i dëshpëruar e në gjendje depresioni të vazhdueshëm. Në pararojë të këtyre kundërshtarëve, të dënuarve e të dëshpëruarve ishin përkrahësit e Aliut dhe mbështetësit e bijve të tij, të cilët qenë të parët që u poshtëruan, që u nxorën nga shtëpitë e që vdiqën nën tehun e shpatës ose prej urisë. Zemërimi e vuajtjet e dhimbshme shtoheshin pa pushim mbi bijtë e Aliut e mbi ata që mbartnin mendime të lira, prandaj ata qenë të detyruar të përballonin këtë jetë të mjeruar mes vështirësive nga më të rëndat, përkrah asaj jete arrogante që bënin demagogët, hipokritët dhe ata që s'njihnin kufi në padrejtësi, mëkate e në mendjemadhësi.

Përsa i përket zemrës, nga vetë natyra dhe kuptimi i ekzistencës së saj, ajo dëshpërohet për njerëzit e lirë, të shtypur, për popullin e dhunuar nga padrejtësitë, për vlerat e nëpërkëmbura. Por zemra zemërohet e revoltohet edhe për gjakun e derdhur kot...

Ky ishte realiteti për të cilin tregoi mendja e bëri që zemra të ndiejë dhembje e të revoltohet. Por ky realitet ishte garantuesi më i mirë, ku letrarët e grupit sektar të përkrahësve të Aliut mund të krijonin veprat e tyre, pasi sektarizmi i tyre nuk mund të ketë kuptim tjetër përveç triumfit të koncepteve humane dhe shprehjes së zemërimit ndaj vuajtjeve që ata pësojnë nga shtypja e prangosja që u vjen prej sundimtarëve e prej despotëve të tjerë.

Ky realitet e ka shtyrë Ahmed Emijnin, i cili njihet në historinë arabe për padrejtësinë e gjykimeve ndaj lëvizjeve intelektuale revolucionare, si dhe për komentimin teologjik të atyre lëvizjeve, të thotë: “Në të vërtetë, lëvizja sektare e përkrahësve të Aliut e ka pasuruar mjaft letërsinë arabe, pasi letërsia, e dalë prej tyre, ka qenë me shumicë dhe e fuqishme, për shkak se qëndrimi që mbajtën të përfshirët në sektarizmin e përkrahësve të Aliut ka karakter që të ndezë ndjenjat e të bëjë që njerëzit të ziejnë e të revoltohen. Dihet që ndjenja është ndër kolonat më të mëdha të letërsisë, prandaj, kur ndjenja pasurohet e vlon dhe kur shprehëse e kësaj ndenje është një gjuhë me aftësi shpjeguese të lartë, gjen letërsi të gjallë dhe fjalë magjike. Të përfshirët në sektarizmin e përkrahësve të Aliut dalloheshin për dy ndjenja të fuqishme, në të cilat gjen burimin e vet prodhimtaria letrare e përkrahësve të Aliut: ndjenja e zemërimit dhe ndjenja e dëshpërimit. Përsa i përket ndjenjës së zemërimit, përkrahësit e Aliut besojnë se atyre u është rrëmbyer e drejta që i takonte dhe se ajo e drejtë u është marrë me padrejtësi e me dhunë. Prandaj ata janë të zemëruar. Është kjo ndjenjë zemërimi që u bën atyre thirrje të thonë shumë në momentet e vlimit kundër rrëmbyesit e grabitësit të së drejtës së tyre, të shpjegojnë të drejtën e tyre e të flasin për padrejtësitë që u janë bërë. Sipas kësaj pikëpamjeje, që mbart letërsia e tyre, krahas fakteve të shumta, patjetër ajo duhet të ekspozojë edhe argumentet me të cilat ata vërtetojnë zemërimin e tyre.

Në lidhje me ndjenjën e tyre të dëshpërimit, është e mjaftueshme të përmendet qëndrimi i njohur i shtetit emevi dhe i shtetit ab'bàsij në lidhje me trajtimin e dhunshëm që i kanë bërë përkrahësve të Aliut, përfshirë edhe masakrat e kryera mbi ta. Pa u tharë akoma gjaku i tyre në një masakër, kundër tyre ndërmerrej një masakër tjetër. Në këto masakra përkrahësit e Aliut janë vrarë e janë kryqëzuar, janë djegur dhe pastaj hiri i mbetur nga djegia e kufomave të tyre është shpërndarë në erë, ose janë lënë të vdesin dalëngadalë nëpër errësirën e burgjeve nga mungesa e ajrit, e ushqimit dhe e ujit. Të gjitha këto fakte, madje edhe më pak se kaq, bëjnë që sytë të rrjedhin lot e zemra të shkrijë, e bëjnë memecin të flasë. Por si qëndron puna kur këto mizori bien mbi një shpirt të revoltuar, mbi një gjuhë të lakueshme me aftësi shpjeguese të vyera? Këto ngjarje kanë filluar me masakrën kundër Hysenit dhe njerëzve të familjes së tij. Në poemat e shkruara ndihen qarjet, fjalimet e mrekullueshme, fjalët e përgjakshme, gurgullima e gjakut të derdhur, shihen kufomat e shpërndara nëpër tokë. Kujtimi i asaj ngjarjeje ka ngjallur dëshpërim e hidhërim në çdo brez dhe është ringjallur në letërsi. Ngjarjet kanë ndjekur njëra-tjetrën, por edhe veprat letrare, që e marrin brumin e vet prej ndjenjës së zemërimit e të dëshpërimit, kanë ardhur njëra pas tjetrës, që për ne ka rezultuar një prodhimtari letrare e gjallë dhe e bollshme. Kur është revoltuar ndjenja e zemërimit, prej saj ka dalë një letërsi e fuqishme revolucionare dhe kur ndjenja e dëshpërimit ka arritur deri në thellësi të zemrës, prej saj ka dalë poezia elegjiake, si shprehëse e këtij dëshpërimi e hidhërimi të pa fund. Këtu qëndron edhe shkaku që në letërsinë e përkrahësve të Aliut gjejmë përkrah njëra-tjetrës forcën dhe dobësinë, butësinë dhe ashpërsinë.”

Zemërimi ringjalli letërsinë e revoltës kundër padrejtësisë e tiranisë, kurse dëshpërimi ringjalli letërsinë e besës njerëzore.

Kjo letërsi e revoltës përmbledhet në mohimin e pretendimit të rremë të emevive e të ab'bàsive për hilafetin, denoncimin e arbitraritetit e të despotizmit të tyre me të ardhmen e njerëzve, në përsëkrimin e protestave të vazhdueshme kundër dhunës së tyre, si dhe në përsëkrimin e mizorive e të padrejtësive që ata kanë kryer; gjithashtu, në këtë letërsi të

revoltës dëgjohej thirrja që u bëhet bijve të popullit për të ngritur krye kundër shtypësve të masave të gjera të popullit, kundër manipuluesve të shkaqeve të pushtetit, kundër gllabëruesve të pasurisë së përbashkët, kundër rrëmbyesve të mjeteve të jetesës së atyre dhe kundër të gjithë atyre që nëpërkëmbnin jetën e njerëzve. Edhe gjatë shekujve të mëvonshëm kjo letërsi përmbledhet në revoltën kundër tiranisë e padrejtësive dhe në dënimin e mashtrimit shoqëror, cilido qoftë burimi i tij. Dhe tani për ty disa hollësi nga kjo letërsi, në lidhje me revoltën kundër tiranisë e me dënimin e padrejtësive të të gjitha formave.

Letërsia e përkrahësve të Aliut revoltohet kundër atyre kalifëve që nuk bëjnë dallim mes njeriut e kafshës. Ja si e përshkruan El-Kumejt bin Zijad El-Esedij politikën e Aliut e bijve të tij kundrejt politikës së emevive:

*“Politikanë, jo si ai që shikon shtetasit.
Njerëzit të barabartë me kafshët.
Jo si Abdul-Meliku ose si Velijdi,
ose më pas si Sulejmàni e si Hish’shàm.”*

Në lidhje me Hish’shàmin e bijtë e Mervànit, të cilët u flasin njerëzve nga minberet e xhamive për drejtësi, por që vetë kanë hequr dorë nga drejtësia e punojnë me padrejtësi, El-Kumejt, thotë: *“Korrekt ndaj kuajve të vjetër kur mbi to hipën. Ç’ka thënë për ato, e gabuar është. Udhëzues është fjala e profetëve, por punët e njerëzve të kohës së injorancës bëjnë.”*

El-Kumejt bëhet akoma më i ashpër kur shikon se njerëzit e lirë nxirren nga shtëpitë e lihen në rrugë të madhe, kur sheh se lajkatarët majmen me të mirat e popullit: Thua jbi bijve të Umej’jes, kudo që ata të jenë: Nëse ke frikë punëmangëtin e të ngjashmit me të, Allahu e lëntë në urë atë që ju e ngopët dhe ngoptë të uriturin që është pranë jush!”

Emevitë u shtynë edhe më tej në shtypjen e këtij poeti kryengritës, e prangosën, e burgosën dhe e torturuan, por ai përsëri nuk i jep përgjigje tjetër veçse me këto fjalë: *“Nuk merakosem e nuk do të merakosem për ta. Kurrë, sado sarkastikë të jenë të mykurit! Nëse vdes, unë nuk vdes, shpirti im është larg prej dyshimit në verbërinë e nën mëdyshjen time.”*

Emevitë e kërcënuan atë me vdekje dhe lëshuan kundër tij rrufe e bubullima, por ai përsëri thotë: *“Gjëmo e lësho rrufe o Jezijd! Kërcënimi yt s’më bën përshtypje!”*

El-Kumejt vazhdoi të luftojë emevitë me poezi e me shpatë derisa u vra. Poetët e revoltës prej përkrahësve të Aliut, nuk janë të mëdhenj, për faktin se i drejtohen emevive me gjuhë të ashpër, për shkak se ata kishin lënë pas dore punët e njerëzve apo për shkak se shikonin vetëm interesat e tyre. Ja për shembull, Hem’màm bin Abdullahu, kur shikon shkujdesjen e qeverisë ndaj njerëzve në kohën e Jezjidit, i dërgon atij një poemë, me të cilën i flet pa frikë për pasojat që mund të kishte:

*“Zemërimit i trembeshim
aq sa edhe sikur të pinim gjakun e benij umej’jes,
etja nuk na shuhet!
Shtetasit tuaj thërrasin me zë të lartë,
ndërsa ju gjuani lepui krejtësisht të shkujdesur.”*

Ja edhe Abdul-Muhsin Es’suverij akuzon mbretërit emevi për rrëmbimin e pasurive të njerëzve dhe për shpenzimin e këtyre pasurive për qëllime hipokrizie. Prandaj, ai, edhe pse ishte nën vëzhgimin e spiunëve, u thotë atyre:

*“Një grup prej emevive braktisën Islamin
si plëngprishësi shtëpinë.
Shpenzuan për hipokrizi atë që kishin rrëmbyer.”*

Nga poetët guximtarë, të rreshtuar në sektarizmin e përkrahësve të Aliut kundër mbretërve emevi, është edhe fjala që Firzedeku tha për Hish’shàm bin Abdul-Melikun:

*“Uli kokën poshtë,
s’ishte kokë zotërie.
Sy të bukur kishte,
të metat qartë dukeshin.”*

Gjendja, në të cilën gjendeshin përkrahësit e Aliut, i ndihmoi ata të shikonin në thellësi të moraleve të qeveritarëve shpërdorues, që kishin tejkaluar çdo kufi në shtypje. Gjithashtu, revolta i ndihmoi përkrahësit e Aliut që të shpreheshin me zë të lartë. Çdo padrejtësi, që e shikonin, e verifikonin dhe u flisnin njerëzve të bënin kujdes deri edhe prej agjërimit e prej namazit që kryenin qeveritarët e tyre. Ja se ç'kanë thënë disa prej atyre poetëve në lidhje me Abdullah bin Ez'zubejrin, i cili lakmonte postin e halifit:

*“Fali namaz e agjëroi për punët që donte,
deri edhe për dëshirat e veta...
por ai as nuk fali namaz e as nuk agjëroi.”*

Erdhi koha e ab'bàsive dhe shikojmë që letërsia e revoltës ndër të revoltuarit kundër padrejtësive e despotizmit bëhet më e fuqishme e më e ashpër. Ajo tani është një letërsi që as nuk qetësohet e as nuk zbutet. Le të shikojmë gjykatësin e tronditur Ali bin Muham'med, gjykatës i Basras dhe më pas gjykatës i Ehvàzit, të cilit, kur i është kërkuar mendimi për kalifët e Bagdadit, ka thënë: “Ata janë afrues për të luajtur, bëjnë punë të kota, janë të pabesë. Atyre nuk u intereson asgjë përveç vetes së tyre. Më pas ky gjykatës shkruan një poemë për ta. Ja si e përshkruan kalifin e kohës së tij:

*“I debur mes tamburit, kupës e luleve
Në prehrin e një këngëtari ose në gjoksin e një spekulanti.”*

Pastaj u flet drejtpërdrejt të gjithë kalifëve:

*“Ajo që ju keni
është e grabitur dhe e rrëmbyer.
Grabitësi i gjësë së rrëmbyer s'është ndryshe nga grabitësi.
Me ne ju arritët pushtet.
Mos bëni padrejtësi,*

*padrejtësia ka pasoja të hidhura.
Kur morët sundimin, pas nënsbtrimit ku ishit,
u bëtë për ne luanë me kthetra të përgjakura.
Sa si Zejdi kanë asgjësuar shpatat tuaja,
pa asnjë shkak, përveç hamendjeve të rreme!”*

Në kohën e ab’bàsive poezia njohu një poet revolucionar, i cili, me poezinë e tij, mbajti qëndrim ndaj të dhunuarve nga padrejtësitë e nga despotizmi në përgjithësi, veçanërisht ndaj bijve të Aliut, mbi të cilët ranë aq shumë padrejtësi sa nuk kanë rënë mbi të gjithë njerëzit. Ky poet është Diëbel El-Khuzàij, të cilin e urryen dhe e dënuan ab’bàsitë dhe më pas derdhën gjakun e tij, sepse ai e lëshoi gjuhën kundër ab’bàsive. Me poezinë e tij satirizoi Reshijdin, Emijnin, Meëmùnin, Muëtesimin, Ibràhijm bin El-Mehdij, El-Vàthikun dhe ab’bàsitë e tjerë, si dhe të gjithë ministrat e guvernatorët e ab’bàsive. Në sulmin kundër ab’bàsive e kundër ndihmësve të tyre, Diëbelin nuk e sprapsën as favorët e mëdha që i ofroheshin e as joshja për të qenë guvernator i Esvànit e i disa rajoneve të tjera të Persisë. Diëbeli nuk joshej prej dhuratave, që i vinin si ryshfet, prandaj ai në asnjë rast nuk miratonte mashtrimet e despotëve. Në të kundërt, ai preferoi të lëvizte nga njëri vend në tjetrin pa plëng e pa shtëpi, nën qiellin e hapur, në shoqërinë e vjedhësve, të përbuzurve e mëkatarëve. Edhe në këto kushte të rënda, Diëbeli lëshoi kundër ab’bàsive fjalë të zjarrta. Pasi i dërmon me sarkazmin e tij, u kthehet ministrave, guvernatorëve, komandantëve e të gjithë atyre që punonin për ab’bàsitë. Të gjithë këta i godet ashpër me kamxhikun e satirës së tij. Në shikimin e Diëbelit, kjo kategori sahanlëpirësish janë të panjohur, prandaj ai thotë:

*“Unë i hap sytë, kur i hap...
Shoh shumë, por asnjë nuk shikoj...”*

Reshijdi ishte kalifi i parë, mbi të cilin Diëbeli lëshoi shigjetat e gjuhës së tij. Më pas satira e Diëbelit i shkakton dhembje të forta Meëmùnit. Ishte koha kur Ibràhijm bin El-Mehdij shpalosi ambiciet e tij për të

zënë postin e kalifit dhe ab'bàsitë në Bagdad i dhanë atij besën, por më pas ai u hoq nga posti i kalifit. Në lidhje me këtë, Ibràhijm Diëbeli ka shkruar shumë. Nga këto shkrime është edhe kjo fjalë e tij:

*“Në Irak biri i Sheklës⁽¹⁾ e familja e tij lëshoi sinjalin,
nxitoi të shkojë te ai çdo i shkarë e i çmendur.
Trashëgon hilafetin imorali prej imoralit.
Nëse Ibràhijmi s’ka fuqi për të,
patjetër që është më mirë që pas tij të vijë Mekhàriku.”⁽²⁾*

Kurse, në lidhje me besën që iu dha Ibrahijmit, Diëbeli thotë:

*“Besëdhënia e Ibràhijmit është fatale.
Në të njerëzit vriten ose liben në shkeretëfirë.”*

Por mbreti ab'bàsij, mbi të cilin u derdh më shumë zjarri i satirës së poetit është El-Muëtesimi, kalifi i tetë ab'bàasij. El-Muëtesimi, nga ana e tij, ishte mbreti ab'bàsij që e dënoi më ashpër poetin dhe mbreti më i egër në prangosjen e kundërshtarëve të tij. Poeti u njoftua se El-Muëtesimi dëshironte vrasjen e tij, prandaj poeti u arratis nëpër male e nëpër stepa, ku vazhdoi të satirizojë mbretin. Jetesa e njerëzve në kohën e këtij mbreti ishte edhe më e rëndë e më e ashpër nga sa e përshkruan Diëbeli gjendjen e tyre:

*“U vu imam ai që s’është i udhëzuar.
Ai s’ka mendje, s’ka bërthamë...
Mbretërit ab'bàsij në libër shtatë janë,
për ne nuk vjen i tetë prej tyre...”*

⁽¹⁾ Shekla: nëna e Ibràhijmit.

⁽²⁾ Mekhàriku ishte njëri prej këngëtarëve në fillimet e sundimit të ab'bàsive. Ibràhijm bin El-Mehdi ishte i dëgjuar si këngëtar e si muzikant në veglën e sharkies. Poeti, që ka kujdes ndaj këtij fakti, thotë: “Meqenëse hilafeti qenka i përshtatshëm për Ibràhijmin, që është këngëtar e muzikant në veglën eudit, atëherë është më drejt që hilafeti të jetë në dorën e këngëtarëve të tjerë veç tij, kurse Mekhàriku të jetë pasardhësi i tij si mbret.”

*Si ata të shpellës, që në shpellë shtatë janë.
Të mirë kur numërohen, i teti i tyre është qeni.⁽¹⁾
Qenin e tyre e lartësoj më shumë se ty,
sepse ti je mëkatar,
qeni s'ka mëkate.”*

Diëbeli mendonte se kënaqësia e masës së popullit prej sunduesit është parametri me të cilin matet mirësia e atij mbreti, por edhe zemërimi i masës së popullit, gjithashtu, është parametri për të matur masën e së keqes së atij mbreti. Masa e popullit nuk dëshpërohej për vdekjen e ndonjërit prej kalifëve ab'bàsij, por as nuk gëzohej kur në fron hipte një ab'bàsij tjetër, çka do të thotë se kalifët ab'bàsij ishin të barabartë në padrejtësi e në tirani. Diëbeli, për vdekjen e El-Muëtesimit dhe vënien mbret të El-Vâthikut, thotë:

*“Një kalif vdiq e askush s'u hidhërua për të.
Një tjetër u vu e askush s'u gëzua për të.”*

Poeti revolucionar ishte i vendosur të ishte armik i çdo tirani e kujt do që bënte padrejtësi, prandaj ai kaloi një jetë të mjeruar, i pashoqëruar e pa asnjë zbutje. Vazhdoi të jetë pa strehë në çdo vend ku shkoi, derisa vdiq. Diëbeli thoshte: *“Unë e mbart kryqin tim mbi shpatullat e mia që prej dyzet vjetësh. Megjithëkëtë s'kam gjetur asnjë njeri që të më kryqëzojë mua mbi të.”*

Gjithashtu, në lidhje me dënimin e tiranisë e ndjekësve të tiranëve, janë edhe këto dy vjersha të përjetshme, kushtuar El-Muarr'rreh prej të madhit Ebù El-Alàë. Në këto vargje duket sikur ai regjistron tregimin për tiraninë, rrugën e sundimit nëpër të gjitha etapat e historisë. Njëkohësisht dënon ashpër të gjithë ata që ndihen të kënaqur me tiraninë, pavarësisht se vargjet e tij janë të veshura me butësinë e pyetjes:

⁽¹⁾Banorët e shpellës përmenden në Kur'an dhe ishin shtatë djem, që u strehuan në shpellë nga frika prej mbretit që i shtypte. Së bashku me shtatë djemtë ishte edhe qeni i tyre, i cili kishte zënë hyrjen e shpellës. Allahu lëshoi mbi djemtë një kotje e pastaj ata ranë në gjumë. Pas një kohe të gjatë ata u zgjuan. Poeti i përngjason shtatë kalifët ab'bàsij me shtatë djemtë e shpellës. Por përngjasimi nga ana e poetit nuk është si respekt për mbretërit. Poeti e bën këtë përngjasim që të cilësojë të tetin e tyre me qenin.

*“Shikoj ditët që bëjnë çdo punë të frikshme,
por mua s’më shtohet çudia.
A s’ishin kërejtë tuaj ata që vranë Hysenin
dhe në krye të hilafetit tuaj qe Jezijdi?”*

Pjesë e kësaj letërsie janë edhe vargjet e El-Muarraë, të cilin e lem-eriste mashtrimi i sejmëneve të mbretit, mashtrimi i parisë e hipokrazia e atyre që kishin interesa, si dhe ligjet që të mëparshmit u mësonin të mëvonshmëve. Këto ligje, i bënin përfituesit të ishin në shërbim të mbretërve:

*“I binden mashtruesit dhe e besojnë atë.
Shumë herë u këshilluan prej këshilluesit,
por ata e përgënjeshtrojnë atë.
Ne na erdhën ligjet e çdo populli.
Në gjurmët e një sendi ata i renditën.
Disa tjetërsuan fjalët e disave,
u anulua ndalimi që ata vinin detyrim.
Mos u gëzo kur ndër ta respektobesh.
Ata lartësojnë e nderojnë vetëm të poshtrinë.”*

Gjithashtu, prej kësaj letërsie janë edhe këto vargje të tij:

*“U përmbys pozicioni...
Sa fise të kombit kanë urdhëruar prijësit e tyre jo kompetentë?
Tiranizuan shtetasit dhe lejuan mashtrimin e tyre,
sulmuan deri edhe interesat e mëdistëve të tyre.”*

Nga letërsia aleviane e revoltës, që ndriçon shpirtërat dhe motivon vullnetet për të sprapsur padrejtësinë e për të shembur despotët, janë edhe këto vargje të Es’sej’jid Hajdar El-Hal’lij:

*“Nëse nuk qëndroj aty ku ushtria e vdekjes ngjishet,
asnjë këmbë e imja s’bën dot përpara.”*

*Më dubet patjetër të mjekohem me vetëpërmbytje.
Durova ndërsa zemra ime dhembte.
Te unë, vendosmëria është një sekret që nuk e ekspozoj
derisa të dalë sheshit shpata e mprehtë.
Përse t'i jap paqe
atyre njerëzve që kanë edukatë tiraninë?
Dora e ditëve mua s'më jep paqe
edhe nëse ata më japim paqe.”*

Prapa këtij dëshpërimi e prapa kësaj nxirosjeje, që ne ndiejmë te poetët e përkrahësve të Aliut, kur ata vajtojnë me ligje Aliun, ose kur qajnë Hysenin, ose kur shprehin dhembjen e madhe për gjendjen e rëndë të bijve të imamit, të cilët u vranë, u morën rob, u dogjën e u kryqëzuan, para nesh shpalosen horizontet e padukshme e të dukshme të zemërimit kundër despotizmit e padrejtësisë, rikthehet jehona e revoltës kundër despotëve që ti e ndien prapa rrjedhjes së lotëve dhe prapa gjuhëve të flakëve që lëshon zemra nga dhembjet e forta. Si argument për vërtetësinë e kësaj fjale, janë të mjaftueshme për ty vargjet e famshme të Diëbelit, të përcjella prej transmetuesish të shumtë. Mendojmë se nuk është nevoja që ne t'i vërtetojmë këtu. Gjithashtu, për ty është e mjaftueshme dhembja e thellë që ndihet në poemën e Ibn Rumij'it për vrasjen e Jahja bin Umerit, nip i Hysenit⁽¹⁾.

Prapa lotëve e keqardhjes ndihet zemërimi i fuqishëm e revolta e rrëmbyeshme kundër ab'bàsive, të cilët, në poemën e poetit, mishërojnë tiranët. Këta tiranë poeti i kërcënon me revolucionarin, që do të sjellë koha. Ky revolucionar do t'i asgjësojë ata për tiraninë që ushtrojnë e për padrejtësitë që kryejnë. Ai do të asgjësojë edhe qeveritarët e shtetit të tyre dhe do të vërë në vend padrejtësitë e bëra kundër bijve të Aliut e të tjerëve që e pësuan nga tirania e nga dhuna e mbretërve ab'bàsij.

⁽¹⁾ Jahja u vra gjatë kohës së hilafetit të El-Musteijnit. Koka e Jahjasë dhe kokat e partizanëve të tij të vrarë u mbartën për në Bagdad. Ibn Ethijri e transmeton këtë njoftim me hollësi të plotë në veprën e tij vol. 7, f. 48.

Vargjet e kësaj poeme bëjnë që zemrat të jenë sa më pranë bijve të Aliut, kurse duart e përgjakura të despotëve të qëndrojnë sa më larg prej tyre. Në këtë poemë poeti u flet ab'basive:

*“Fytin e tij e prenë shpatat e El-Asij’jit.
Për shpirtin e babës, fytyra e tij ishte e njomë dhe e bukur.
Vrasja e tij është kujtesë për vrasjen e Aliut,
të Hysenit dhe ditës kur u mundua i Dërguari.”*

Kushdo që vështron në thellësi të letërsisë së përkrahësve të Aliut, kupton se Hyseni e të tjerë bij të Aliut, për të cilët vazhdojnë të derdhen lot të shumtë, nuk përfaqësojnë vetëm persona të veçantë, në të kundërt, ata përfaqësojnë një ide të përcaktuar. Në këtë letërsi Hyseni është bërë simboli i atyre që bien pësimë të rënda e që sundimtarët i prangosin për të ruajtur interesat e sundimit të tyre, ashtu siç është bërë Muavija ose Jezidi simbol i tiranit despot e mashtrues. Prandaj në këtë letërsi të revoltës ne shikojmë se, kur poeti shikon padrejtësitë që binin mbretërit e qeveritarët mbi njerëzit e kohës së tij, ai rikthen në kujtesën e tij tragjedinë e Qerbelasë. Kur flet për zemërimin e të dhunuarve nga despotizmi e padrejtësitë, ai rikthen në kujtesën e tij Ditën e Ashures dhe thotë:

*“Në sytë e mi çdo vend më duket
Qerbela e çdo kohë Ditë e Ashures.”*

Zjarrin e revoltës kundër padrejtësisë e tiranëve ti e ndesh prapa lotëve e dhembjeve në poezinë elegjiake aleviane, por e ndesh edhe në poemat e në vjershat, ku të revoltuarit qortojnë kohën, kur ata, me vargjet e tyre, shprehin degjenerimin e padrejtësinë e kohës. Prej modeleve të kësaj poezie, është edhe fjala e Ali bin Ahmed En'nisàbùrij, i cili ka jetuar në shekullin e gjashtë të hixhretit:

*“Koha jonë është kohë e keqe.
S’ka të mirë në të e as shpëtim.”*

*Të mjeruarit nuk shikojnë mëngjes pas mbarimit të natës.
Përgëzim për atë që vdiq e u rehatua.”*

Ndjekësit e Aliut e vazhduan letërsinë e revoltës. Është fakt se në këtë letërsi ka elegji pozitive dhe elegji negative. Jam plotësisht i vetëdijshëm se lexuesi kërkon prej meje shembuj të tjerë, që vërtetojnë këtë letërsi revolucionare, ku Ali bin Ebù Tàlibi është boshti rreth të cilit ajo vërtitet. Edhe unë do të shtoj diçka prej kësaj letërsie, në të cilën shkëlqejnë më shumë se në çdo letërsi tjetër dëshirat e nacionalitetit të shëndoshë arab gjatë shekujve të despotizmit. Tani shiko këto vargje revolte kundër varfërisë. Në këto vargje ushton thirrja e nxehtë që atdheu të bëhet për të gjithë bijtë e tij. Mua më duket se në këto vargje dëgjoj thëniet e Ali bin Ebù Tàlibit: *“Vendi më i mirë është ai që të mban.”*; *“I varfëri është i buaj në atdheun e tij.”*; *“Atë që i afërmi e le të varfër, atij i jep i largëti.”* Gjithashtu, më sjell ndërmend fjalën e revolucionarit të madh Ebù Dherr El-Gaffarîjji: *“Çuditë me atë që nuk gjen bukë në shtëpinë e tij e nuk ngrihet kundër njerëzve me shpatë të zhveshur!”*

Vargjet e mëposhtme janë të Abdu-rridà bin Zejnu-d’dijn El-Àmilij, bashkëkohës i Behàud’dijn El-Àmilij, autor i **“Keshkulit”**:

*“Nuk dua ta shoh djalin e tij
kur koha e kafshon atë kufomë në hije.
Të nënshtuar, syfrikësuar para një të pasuri,
të poshtëruar prapa e përpara.
Ku është hapja e vendit në Lindje e në Perëndim
dhe përdorimi i fushave e i maleve?
Shkuan njerëzit...
Kërkoje ushqimin me shpatë,
ndryshe vdis në mjerimin më të ashpër!”*

Në të njëjtin vijë mendimi ecën edhe njëri prej poetëve, El-Àmilinëve:

*“Kur pashë vendin tim të varfër, të mjeruar,
koha ma hoqi mendjen për të.”*

*Në atë moment çmenduria gjeti strehë.
Në të, poshtërimi hodhi shkopin
e zgjati tunelin e tij.
E braktisa atë kur unë
s'pata fuqi të mposht poshtërimin.”*

Edhe Ali bin Taj'ji vargëzon ato që kishte thënë Ali bin Ebù Tàlibi në lidhje me këtë problem:

*“Madhështia është vetëm aty ku ti ke shumë
dhe virtyti është vetëm aty ku ti je i nderuar.
I afërm është vetëm ai që shikon ashtu siç shikon ti,
ndryshe s'ka vlerë dashuria.
Kur ti s'mobon poshtërimin e vetes,
për kokën time,
ti je më i shkurtri i mendjemëdhenjve.”*

Shiko edhe El-Muteneb'bij:

*“Çdo njeri, që të bukurën e bën të dashur,
çdo vend, ku mbin madhështia, i mirë është.”*

Prej cilësive të atdhedashurisë, në poezinë e revoltës të përkrahësve të Aliut, është që toka të jetë vetëm për popullin dhe jo për feudalën, ose për sundimtarin, që pasuria të jetë vetëm për atë që punon dhe jo për atë që grabit. Për këtë shkak Ebù Feràs El-Hamedànij, i dëshpëruar për gjendjen e njerëzve të kohës së tij, thotë:

*“Toka është e gjerë vetëm për punëtorët e saj.
Pasuria vetëm në dorën e zotëruesve të vërtetë është e përbërshme.”*

Për të njëjtat shkaqe është i dëshpëruar edhe El-Kumejt El-Esedij për popullin që i hahet puna. Për të zgjuar popullin, ai i flet atij drejt-përdrejtë:

*“O ndezës zjarri,
për tjetrin ai është dritë!
O mbledhës drush, për të tjerët ti mbledh!”*

Dhe tani shiko në këto vargje të shkruara prej një punëtori, me të cilat ul krerët e fiseve dhe mbron të varfrit. Në vargjet e tij ai i bën karkalecat më të mirë se ata sundues që s’kanë shqetësim tjetër përveç grabitjes së njerëzve:

*“Me një punonjëse ata bënë imoralitetin më të madh,
sikur të ishin mbetje prej popullit Ad.
Me pasuritë ata genë si stubitë,
rërë në rërën e shkretëtirave.
Prej “caktimit” të pasurit u dalluan.
Me “Selam” përshëndesin karkalecat.
Edhe nëse qajnë vejushat e jetimët,
ai është më shurdh se gurët.
Sa kanë thirrur për të hequr arbitraritetin prej tyre:
“S’ka jetë për atë që kërkon ndihmë!”*

Nga poezia e marrë prej shpirtit revoltues alevian, janë edhe këto perla poetike, ku poetët ngrenë lart ndjekësit e Aliut. Me anë të vargjeve të tyre, kur pasqyrojnë jetën e përkorë që bënin përkrahësit e Aliut, duke refuzuar edhe bukën e gojës, kur shikon njerëzit përreth që vuajnë për bukën e gojës, poetët i pastrojnë njerëzit nga shpirtvogëlsia e veset e ulëta, Përsa i përket kuptimit të fjalës vetëkënaqësi, në këtë lloj poezie, ajo nuk është në kundërshtim me hapjen e lëshimin, siç pretendojnë të përkorët, në të kundërt, vetëkënaqësia, në këtë poezi, është sinonim i respektit të vetes ndaj rrugës së ndërhyrjeve, kur njeriu nuk arrin qëllimin e vet për të siguruar një jetesë të ndershme e me rrugë të drejtë në një shoqëri të shëndoshë. Ali bin Ebù Tàlibi ka thënë: *“Kush ka respekt për vetveten, pasuria për të s’ka rëndësi.”* dhe *“Më mirë vdekjen, se të mirën me rrugë ndërhyrje!”*

Tani shiko në këtë fragment të poemës së Ali bin Husejn El-Ukajlit, të cilën po e citojmë për të vërtetuar fjalët që thamë:

*“Nëse një ditë në shtëpinë time ka një kullaç,
ajo ditë te unë është ditë dasme.
Nëse duart e mia nuk e arrijnë atë,
unë kthehem të furnizohem me ngushëllim.
Unë e tërheq për toke bishtin e rrobës së poshtërimit,
edhe sikur të vdekur të më tërheqin zvarrë.
Për mua vdekja është më e lehtë
se rruga e kërkimit të ndërhyrjes.”*

Prej mrekullive të këtij shpirti revoltues alevian, të pastër e të durueshëm, janë edhe këto vargje të rralla, të gjykatësit Ali bin Abdul-Azizj El-Xherxhànij, i cili ndjek Ali bin Ebù Tàlibin në çdo fjalë që ka thënë e në të gjitha punët që ka bërë. Prandaj u atashua ndër ndjekësit e moraleve të Aliut e të cilësive të tij në qëndrimin e vet ndaj shtetit, shoqërisë e shpërndarjes së pasurisë. I ka thënë këto vargje, kur u vendos në Serendip të Indisë, ku kishte shumë të pasur, të cilët e mikluan që ai të bëhej lajkatar i tyre për të fituar mjetet e jetesës:

*“Lëshoni shi perlash o male të Serendipit,
bëni të vërshojnë herë pas here puset e thara.
Nëse unë jetoj, s’mbetem pa bukë
dhe kur të vdes, s’mbetem pa varr.”*

Gjithashtu, prej këtyre fjalëve të rralla janë edhe vargjet që ka shkruar El-Xherxhànij për veten e vet dhe kundër disa prej shokëve të tij, të cilët e qortuan se ai i rri larg sundimtarëve, njerëzve me autoritet e të pasurve. Ata e qortuan atë edhe për faktin se mbahej më i lartë, madje i shpjegojnë atij se ata duan që ai t’i lavdërojë ata për merita që nuk i kanë, pasi vetëm kështu ata përfitonin prej punës së tij.

El-Xherxhànij ishte nxënës i Aliut në vlerësimin e diturisë, e cila “i ruan dijetarët”, prandaj edhe ai i respektonte dijetarët e misionin e tyre

në shërbim të shoqërisë, pasi dijetarët udhëzojnë njerëzit në punë të mira. Ai kundërshtonte që dijetari të përdorej për interesat e njerëzve me pushtet:

*“Më thonë: “Ti ke kontraksione!”
Në fakt, ata kanë parë një burrë që heq dorë nga poshtërimi.
Kur thuhet: “Ky pi me të parën!”,
unë u thashë: “Do të shikoj.
Shpirti i njeriut të lirë e mban etjen.
Sa të mira ka kërkuar lëkura ime dhe s’i ka arritur?!
Edhe nëse prijësin e ka madhëruar,
në shërbim të diturisë nuk e kursej shpirtin,
që t’i shërbej atij që takoj.
Sikur ata të ruajnë diturinë, edhe ajo i ruan ata.
Sikur të madhërojnë diturinë në shpirtërat e tyre,
edhe ajo i madhëron ata.
Ata e poshtëruan e nëpërkëmbën diturinë.
Dijetarët me lakmitë poshtëruan.””*

Në këto modele të poezisë së revoltës ka argumente të shumta, që i kanë parashtruar për ne ndjekësit e Aliut, të cilët kundërshtojnë degjenerimin, tiraninë e mashtrimin shoqëror të të gjitha formave e ngjyrave. Në të njëjtën kohë parashtrojnë shërbimet për vlerat humane të personalitetit arab, ashtu siç e kanë dashur ata të mirën për nacionalitetin arab, pasi nuk mund të flitet për nacionalitet pa ruajtur dinjitetin e njerëzve me drejtësi, barazi dhe në radhë të parë, duke plotësuar nevojat e tyre. Ali bin Ebù Tàlibi, me mendimet, parimet, fjalët, me punët e me jetën e tij, si dhe me nxitjen e dëshirës që la pas, për t’i trajtuar njerëzit me drejtësi shoqërore, duke pasur parasysh kushtet e rënda e të ashpra që përjetuan ndjekësit e Aliut, ka qenë e mbetet burimi i thellë prej të cilit rrjedh kjo poezi e revoltës.

LETËRSIA E BESNIKËRISË NJERËZORE

* *Dasburia e Alibin Ebi Tàlibit, masë e parametër për njerëzit është. Ç'ka është në shpirtërat e tyre, ajo e nxjerr jashtë, ashtu siç e nxjerr zjarri floririn e rremë.*

Shpata e shtetit

* *Nuk e njohën dhe nga injoranca u armiqësuan me të. Të gjithë njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.*

Ibn Es'sukùn El-Halij

* *Timosuvish, sedbevajza e të gjallit është e zhveshur. Mos qorto të shtypurin e uritur e të lodhur.*

Abdul-Mehdij Metar

Ne thamë se dënimi i despotizmit e i padrejtësisë, dëshpërimi e hidhërimi për të dhunuarin nga padrejtësia dhe besnikëria ndaj këtij të dhunuari, ishin në themelin e letërsisë së të atashuarve në grupin e përkrahësve të Ali bin Ebù Tàlibit. Prej këtyre ndjenjave e mbi këtë truall u zhvillua e u lartësua pema e madhe e kësaj letërsie, derisa me hijen e saj mbuloi të gjithë historinë arabe. Ishte një letërsi që buronte prej zemërimit e dënimit dhe të cilën ne emërtuam **“Letërsia e revoltës”**. Me këtë emër emërtuam edhe atë letërsi që buron prej ndjenjës së dëshpërimit të thellë dhe kujtimit të pësimeve të rënda e dhembjeve të mëdha. Kurse letërsinë, që përkujton të dhunuarit nga despotizmi e padrejtësia, e kemi emërtuar **“Letërsia e besnikërisë njerëzore”**. Mendojmë se ky emërtim është i drejtë dhe i vërtetë, për faktin se ajo është letërsi e një poeti dhe e një prozatori, i cili me letërsinë e tij nuk kërkon gjë tjetër veçse të pasqyrojë brengën e të tjerëve ose të përshkruajë dëshpërimin e thellë që ai ndien për shkak të vuajtjeve të mëdha, prangosjeve e vrasjeve të shumta që ranë mbi Aliun, mbi bijtë e mbi përkrahësit e tij. Letrari shkruan diçka për të pohuar të drejtën që i takon këtyre njerëzve të mirë. Në kapitullin e mëparshëm kemi treguar se Aliu e bijtë e tij u bënë për këta letrarë ide e parime dhe dëshpërimi e hidhërimi i tyre për ta është edhe dëshpërim e hidhërim për çdo të shtypur, për çdo të tiranizuar e të dhunuar nga padrejtësitë e për çdo njeri të madh në sipërfaqen e tokës të dhunuar e të poshtëruar prej popullit të tij. Autorët e kësaj letërsie shpeshherë i janë nënshtruar shtypjes, burgosjes, torturave e nxjerrjes nga shtëpia nga ana e sundimtarëve për poezinë e për prozën që kanë shkruar, madje shpeshherë ata janë vararë, janë kryqëzuar, janë djegur, u janë prerë gjymtyrët, janë privuar nga ushqimi, uji e ajri e nga drita e diellit. Megjithëkëtë, revolta, dëshpërimi e hidhërimi i tyre rritej, njëkohësisht shtohet edhe krijimtaria e tyre poetike e revoltës dhe ajo elegjiake. Në këtë krijimtari poetike shprehet qartë nderimi për ndjenjën njerëzore dhe respekti për besnikërinë njerëzore.

Është fakt se ndarja në emërtimin që ne bëmë mes asaj që e quajtmë **“Letërsia e revoltës”** dhe **“Letërsia e besnikërisë njerëzore”**, nuk është gjë tjetër veçse një ndarje formale, që trajton anën e jashtme të letërsisë së të atashuarve në grupin e përkrahësve të Aliut dhe nuk traj-

ton atë që është thelbësore në këtë letërsi. Në të vërtetë, dënimi i tiranit dhe besnikëria ndaj të dhunuarit nga tirania e nga padrejtësia burojnë nga njëra-tjetra, bashkëveprojnë dhe janë motiv që mbështetet te njëri-tjetri. Shpeshherë, në një poemë të vetme, shikojmë unitetin mes dëshpërimit e zemërimit, mes besnikërisë e dënimit, mes vajtimit e revoltës, ashtu siç janë shumica e poemave, autorët e të cilave flasin për Aliun e për tragjedinë e tij, ose për bijtë e tij e vuajtjet e tyre të shumta, ose për të dhunuarit nga padrejtësia e nga tirania dhe për pësimet e rënda që ata iu nënshtruan.

Dukuritë e kësaj besnikërie ndaj personit të Ibn Ebù Tàlibit e ndaj parimeve të tij filluan të shfaqen që atëherë, kur duart e parisë filluan organizimin e grupeve të komplotistëve e më pas kur ata vunë në zbatim komplotin kundër imamit. Besnikëria ndaj Aliut në zemrat e përkrahësve të tij ishte e lidhur me vetë vlerat aleviane, ishte një zë i lartë i bukurisë ndaj fytyrës të së keqes dhe ishte besimi në mirësinë e dorës së një kalifi, prind i dashur, që i trajton njerëzit ashtu siç trajton vetveten. Shiko Abdulla bin Et’ufejl El-Àmirij, i cili gjatë ditëve të *“Sij’fjnit”* ishte përkrah Aliut, kur dëgjon se grupi i Muàvijes lëshon thirrjen e kohës së injorancës para Islamit, thirrjen e nxitjes me kujtimin e prindërve e të gjyshërve, ai i përgjigjet atyre me këto fjalë:

*“Ne thamë: “Për ne Aliu është prind
dhe ne i bindemi atij si fëmija.””*

Edhe Abdullah bin Kethijr sfidon Khàlid bin Abdullahun, qeveritarin e emevive në Mek’kë, i cili kishte në dorë jetën dhe vdekjen e Abdullahut. Megjithëkëtë, ai e mallkon Khàlidin, për shkak se edhe ai ndjek zakonet e emevive dhe të guvernatorëve e qeveritarëve të tyre për të mallkuar Aliun e Hysenin, prandaj Abdullahu i përgjigjet atyre me këto fjalë:

*“E mallkoftë Allabu atë që shan Aliun e Hysenin,
njeri i thjeshtë a prijës qoftë ai!
Mëshira e shpëtimi i Allahut qoftë për ta,
sa herë me “Selam” dikush ata i përshëndet!”*

Aliu hyri në letërsinë arabe edhe nga kjo portë, pasi prej ndjenjës së besnikërisë ndaj tij e ndaj parimeve të tij, buron një poezi e shkëlqyer. Prej dukurive të kësaj besnikërie është poezia për të cilën treguam më lart, në të cilën përshkruhet dashuria e njerëzve ndaj imanit dhe besimi i tyre në vlerat humane, besim që nuk e asgjëson koha e nuk e mposhtin sprovat. Kjo dashuri e ky besim i ka bërë njerëzit të lartësojnë emrin e imanit, pasi në emrin e tij bashkohen virtytet, burrëria e bujaria. Poeti El-Muteben'nij i flet shpatës së shtetit, emri i të cilit ishte Ali, me këto fjalë: *“Emër i bekuar, mbiemër i respektuar.”* Gjithashtu, prej dukurive të kësaj dashurie e të këtij besimi, janë edhe formulat e lartësimi e të madhërimit, që përdorin njerëzit kur duan të përmendin imamin. Shiko se ç’thotë El-Mteben’nij, kur i flet shpatës së shtetit, në mesin e të cilëve kishte edhe egjiptianë, pjesëmarrës në Betejën e Sif’fijnit:

“O shpatë shteti, o i lartë!

Shikoj Sif’fijnin.

Kur ti erdhe aty,

u shpërnda ushtria e perëndimit,

sikur ushtria e birit të Hindit të ishte leckë...

Kur erdhe ti, o Ali, Ali...”

Prej perlave të El-Muteneb’bij, kushtuar Aliut, janë edhe vargjet me të cilat ai u përgjigjet atyre, që e dënojnë poetin, se nuk e ka lavdëruar Aliun. Vargjet e mëposhtme dëshmojnë qartë për ndjenjën e admirimit të thellë, që ai kishte ndaj Aliut, si dhe për besimin e tij të thellë në gjenialitetin e Aliut:

“Qëllimisht s’e kam lavdëruar të preferuarin.

Kur virtyti zgjatet, ka edhe formë të gjatë.

Kur sendi zgjatet, ai qëndron në vetvete.

Cilësitë e dritës së rrezatuesit shkojnë kot.”

Besnikëria e njerëzve ndaj Ibn Ebù Tàlibit arrin deri aty sa njerëzit filluan ta lartësojnë e ta madhërojnë atë në hiperbolizim. Ibn Ebù Tàlib-

in e lartëson dhe e madhëron kushdo që e ka kuptuar, kushdo që e do dhe është besnik ndaj kujtimit të tij, ashtu siç është detyrë të kujtohet një njeri i madh që ra dëshmor në luftën kundër despotizmit. Kur vdiq emeviu Umer bi Abdul-Azizji, i cili e kishte kuptuar Aliun dhe kishte ndaluar edhe sharjen e tij, poeti Sherif Err'rredij, e vajtoi Umer bin Abdul-Azizjin me këto vargje:

*“O bir i Abdul-Azizjit,
sikur syri të qajë një të ri prej emevive,
padysim që për ty do të qajë.
Prej teje u rrit drejtësia,
kur padrejtësia u largua prej tyre,
prandaj urreva ata
dhe të preferova ty.
Sikur të kisha mundësi të sprapsja çekanin e ulët që ra mbi ty,
patjetër që do të flijohesha për ty.”*

Gjithashtu, prej shfaqjeve të besnikërisë së poetëve ndaj Ibn Ebù Tàlibit është edhe fakti se ata i kanë thurur vargje të gjithë virtyteve të tij. Tregohet se Es'sej'jid El-Humejrij, kur qëndroi një herë në Kufe, tha: *“Kush më tregon një veti të Ali bin Ebù Tàlibit, që unë të mos i kem kushtuar asaj një varg, do t'i jap një dinar!”*

Gjithashtu, prej kësaj besnikërie është edhe fakti se poetët e atashuar në grupin e përkrahësve të Aliut nuk kanë lënë fjalë të Aliut pa e mësuar përmendësh. Pastaj e kanë lakuar atë fjalë me gjuhët e veta, janë impresionuar prej asaj fjale dhe pastaj, për të konkretizuar kujdesin e tyre ndaj kësaj fjale, kanë shkruar vargje të shumta për të madhëruar Aliun. Dhe tani, për ty i nderuar lexues, po sjellim disa pjesë nga vargjet e këtyre, të shpërndara në librat e letërsisë e të historisë: *“Aliu ka thënë: “Nuk kam parë despot, që të ngjajë me të dhunuarin nga padrejtësia më shumë se smirëziun!”*

Njëri prej këtyre poetëve, duke analizuar këtë thënie, është shprehur:

Thuaj smirëziut, për të nxjerrë mllëfin e madh:

“O despot, që dukesh si i dhunuar nga padrejtësia!”

Aliu ka thënë: *“Vlera e çdo njeriu qëndron në atë që ai bën më mirë.”* dhe *“Dijeni se njerëzit janë bij të asaj që bëjnë më mirë.”* Në lidhje me kuptimin e këtyre fjalëve janë shkruar shumë vargje.

Një prej poetëve thotë:

*“Nuk është inteligjenti si kokëboshi
dhe as i zgjuari si i çmenduri.
Vlera e njeriut qëndron në atë që ai bën më mirë.”*

Kjo është sentencë prej imam Aliut

Një tjetër ka thënë:

“Fjala e Ali bin Ebû Tâlibit: Vlera e çdo njeriu te ne dhe te të virtutshmit qëndron në atë që njeriu bën më mirë. Ai është imami, dijetari i përsosur.”

Aliu ka thënë: *“Njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.”* Në lidhje me këtë thënie, Ibn Es’sukùn El-Hal’lij ka thënë:

*“Ti që më pyet mua për Aliun,
në radhë të parë,
ata i kanë bërë keq atij
me fjalët e me punët e tyre.
Ata nuk e njohën atë.
Nga padija e tyre u armiqësuan kundër tij.
Të gjithë njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.”*

Aliu ka thënë: *“Sikur të ulesha në karrigen e gjykatësit, patjetër që ithtarët e Teuratit do t’i gjykoja me Teuratën e tyre, ithtarët e Inxhijlit (Ungjillit) me Inxhijlin e tyre dhe ithtarët e Kur’ânit me Kur’ânin e tyre dhe do të lija çdo libër që të fliste vetë: Aliu ka thënë të vërtetën!”*

Në lidhje me këtë thënie disa poetë kanë shkruar:

*“Pasha Allahun, sikur të ulesha të gjykoja
ndër ju punët që Allahu ka ndaluar e ka lejuar,
popullin e Biseduesit (Mùsàit) do ta gjykoja
me dispozitat e qarta e të prera të Teuratit të tyre.*

*Do të gjykoja popullin e Mesijbut
dhe dispozitat e Inxhijlit të tyre
do të priresha të diktoja.
Do të do të priresha në më të bukurën.
Myslimanët do t'i gjykoja me dispozitat e Kur'anit të tyre.
Derisa librat të pohonin e të thoshin...
Të drejtën tha besniku Ali në shpjegimin që dha.”*

Dhe tani edhe një tubë tjetër prej thënieve aleviane, të vargëzuara nga pena që shtrihen që nga koha e imam Aliut e deri në ditën tona. Vargje që, në origjinë, kanë pikërisht këto vargje. Prandaj mendojmë se nuk është e nevojshme që ne t'i risjellim këtu, por kushdo që dëshiron të njihet me këto thënie një e nga një, atëherë le të referohet në kapitullin e këtij libri: “*Prej thënieve perla të imam Aliut*”.

Ibn Sinàn El-Xhefâxhij, kur vargëzon fjalët e Aliut, për mungesën e standardeve në kohën e tij, për punën e mirë, për ndihmën e të mjeruarit, për lënien e hipokrizisë e të armiqësisë; ose thëniet e Aliut për koprracinë, për mbajtjen me të madh; ose për atë dituri, të cilën disa e kërkojnë vetëm për të polemizuar dhe për të fituar kryet e kuvendit; ose thëniet për kërkimin e faljes së mëkateve për çdo gabim e shkarje, si dhe për çdo detyrë që ai ka frikë se nuk e ka kryer ashtu siç duhet, apo edhe për të keqen që njerëzit e llogarisin me aq vendosmëri kundër njeri-tjetrit, thotë:

*“Njerëzit u përmbysën...
Nëse dëgjon se dikush nuk ka dije,
dije se ai ka me tepricë.
Bëj punë të mirë, punëmiri s'bumb.
Në bukën tënde lejo edhe për të pafuqishmin e mjeruar.
Mos u maskoni për hipokrizinë,
ajo është shkak për çdo armiqësi e rivalitet.
Koprraci pajtohet të marrë taksë në pasurinë e tij,
jeta është shpenzuar prej tij pa asnjë taksë.”*

*Mësuan dituritë për të mbushur polemika,
pasi në to shikojnë kreun e kuvendeve.
Mos u mbaj me të madh...
Nëse krenobesh me udhëzimin,
lufto dhe konkurro për punë të mira.
Faljen e mëkateve i kërkoj Allahut
për punët që kam lënë e neglizhuar
edhe për një shkarje të bërë pa dashje.
Shoqërova njerëz ku e keqja njihet.
Me vendosmëri tregohen mendimet e zgjuarsia.
Ata janë të verbuar, e s' shikojnë rrugën e drejtë.
Punën e keqe zakon e kanë shpirtërat e tyre,
të keqen të mirë e mendojnë.”*

Ali bin Husejn El-Ukajlij, duke vargëzuar disa mendime të Ali bin Ebù Tàlibit për fanatizmin, thotë:

*“S’afrohet njeriu te briri që i jep kënaqësi,
derisa të jetë larg prej fanatizmit të tij.”*

Dhe tani shiko disa vargje të poemës që shkroi Ali El-Xhibijlij, duke vargëzuar thënie të Ali bin Ebù Tàlibit, të cilat ne po i sjellim këtu, pa varësisht nga vlera e tyre artistike:

*Te dituria janë shkaqet e shpëtimit.
Injoranca gjithmonë përkeqëson mbartësit e saj.
Butësia është rrugë që ndjek diturinë.
Mjaft e përhapur është ndër ata që kuptojnë.
Fiton kushdo që trajton me dashamirësi,
pendohet kushdo që trajton me dhunë.
Një ditë për ty barra e mirësive të burrave
do të jetë më e rëndë se barra e maleve.
Trokitja në portën e njeriut të keq*

*është si shkëlja e portës së zotërisë bujar.
 Kopranci gjithmonë është i poshtëruar,
 atë e poshtëron i ligu e i nderuari,
 Mbledhës pasurie që s'falënderon.
 Kush e takon, atij ndjesë s'i kërkon,
 pasi për tjetrin ai depozitë është.
 Vdekja është më e lehtë se poshtërimi i hyjjes,
 kur fqinj yt është bamirës
 Edhe varfëria është kurbet për vendalium,
 siç është pasuria atdhe për të varfrin.
 Në të vërtetë,
 mirësia e njeriut
 qëndron në kryerjen e punëve të mira e në bamirësi.
 Puna e fjala më e mirë qëndron
 në ndihmën për të dëmtuarin e zemërpërvëluarin.
 Mund të hash drekë me gjëra të forta të njerëzve të mirë
 dhe të detyrosh veten të mos e përvetësojë.
 Nuk shabet i zgjuari për pësimet
 dhe kurrë nuk thirret me emra përbufzës.
 Ai i trajton njerëzit me të butë,
 të mirën jep për çdo shok.
 Gjithmonë e fal tiranizuesin
 dhe të mira i jep atij që nuk i ka dhënë.
 E fortë këshilla e tij për atë që i kërkon këshillë.
 Ai mbulon vendet e turpit e skandalin.
 Krenaria qëndron vetëm në vullnetin e lartë.
 Rrena, pozitë mjeruese për njeriun është.
 Njeriut, sëmundja prej gjubës i vjen,
 prandaj kurrë mos shoqëro gënjeshtarin,
 as mos dysho në punën e tij.
 Ai të ashprin e largët afron
 dhe të ligun e afërm të largon.
 Sikur ai të përfytyronte sinqeritetin, do të qe luan,
 kurse rrena gjithmonë formën e dhelpres ka.*

I mençuri është zotërues i esencës së punës së tij.
 Kujtoje vëllain tënd me atë çka e kënaq atë.
 Edhe kur ai flet për ty, lërë në punën e tij.
 Dëgjuesi i përgojimit është si vetë përgojuesi
 në animin e tij prej rrugës së drejtë.
 Urreje për të gjithë njerëzit, atë çka
 urren të vijë prej tyre e të ngjashmet me to.
 Duaj për njerëzit atë çka dëshiron për vetë.
 Edukoje veten me ato që nuk i dëshiron.
 Për gjëra që ti falënderon të tjerët
 një i panjobur qortues e kënaq atë,
 për veten e tij, në budallallëk ai s'ka të ngjashëm.
 Çdo gjë, që s'duhet bërë sheshit,
 hiq dorë prej saj edhe në fshehtësi.
 Kujdes prej asaj pune, nëse sheshit e bën
 kur me atë ai poshtërohet e urrehet.
 Lavdërimi i lakmive e i frikës
 është besëtytni ose absurditet.
 Humbja e të drejtave
 lajmëron përhapjen e naivitetit.
 Prej kushteve të harmonisë mes dy vetëve
 është largimi i vështirësive.
 Shok i vërtetë është ai që ty të ndalon,
 jo ai, që, me injorancën e tij, të tundon.
 Njoftimet e të mirëve thonë:
 Pyet për fqinjin para shtëpisë.
 Shpesh ndër njerëzit, një armik i mençur
 dëmton më pak se një mik injorant.”
 Mbjellësi i së keqes e agresionit
 prej saj do të korrë kallingjtë e humbjes.
 Sulltani është me ndihmësit
 dhe njeriu me vëllezërit.
 Ai që bën keq punën në shtetin e tij
 e poshtërojnë ndihmësit në katastrofë.

*Kush i shmanget rrugës së drejtësisë
le të përgatitet për ndodhjen e izolimit.
Njeriu kurrë s'arrin kryesinë,
kur lavdërohet biografia e politika.
Vetëm kur afrohet me fjalën e vërtetë
dhe punon me të drejtë.
Kur gjithnjë punon për të ndihmuar
të pasuqishmin e të dëshpëruarin,
arrin majat.
Imami e sahabët kanë transmetuar:
“E pranuar është lutja e të dhunuarit nga padrejtësia.
Mendjemadhësia për mendjemëdhenjtë
është më i madhi faj dhe e më e keqja mangësi.
Mendjemadhësia është pjellë e djallit
dhe prej saj lind poshtërimi.
Despoti urdhëron e gabon,
kurse këshillkërkuesi është i sigurt nga rrëzimi.”
Ai, që në punën e tij vepron sipas dëshirës,
në jetën e tij do të ndeshet me të keqen që ka bërë.
Çdo njeri, që bën punën e vet,
me atë ai arrin qëllimin e tij.
Mbartësi i durimit për ne nuk mbulohet.
Rreth tij shtrihet një fushë e gjerë.
Frika e njeriut në pësim
Pësim tjetër është për atë.”*

Dhe tani shiko edhe disa vargje prej poezisë së shejhut Muham' med bin Ab'bàs, autori i antologjisë **“Nuz'hetul-xhelijs”** që ka vargëzuar thënien e Ibn Ebù Tàlibit: *“Dituria të ruan ty, kurse ti ruan pasurinë...”*

*“Dituria ruan të diturit e i ushqen ata.
Të pasurit me frikë e ruajnë pasurinë
Dituria shtohet kur shpenzohet,
kurse pasuria është pak, sado të rritet e të shtohet.”*

Brezat palosen njëri mbi tjetrin, kurse personaliteti i Ibn Ebù Tàlibit shton faqet e letërsisë arabe. Kjo prani zmadhohet, lartësohet, zgjerohet e bëhet më e thellë, ndërkaq shpirti arab shpëton prej besëtytnive të atyre që e kanë tiranizuar dhe e kanë shtypur atë në emër të nacionalitetit arab, megjithëse të shtypurit s'kanë asnjë përgjegjësi për tiranin e për shtypjen.

Prania e tij shton vlerat humane e morale të përhershme. Gjithmonë është orientues dhe do të mbetet flamur, pas të cilit kapen arabët e çdo vendi.

Vjen edhe shekulli i njëzetë. Vlerat e kuptimet, që përfaqëson personaliteti i Ibn Ebù Tàlibit, lartësohen në shpirtërat e njerëzve, janë gjithnjë në ngritje dhe prodhojnë letërsi të shumtë, me të cilën mishërohet besnikëria njerëzore me mënyrën më të nderuar që ajo mund të mishërohet. Ja se ç'shkruan poeti libanez⁽¹⁾ në bashkëbisedim me Ibn Ebù Tàlibin:

*“Sa herë kundërshtuesi i fjalës më shkaktonte dhembje
sa herë, që pësimet e kobës më sjellin vuajtje,
për sëmundjen time te Aliu shkoj të ankohem.
Aliu është strehë për të gjitha brengat.
Aliu është flamuri më erëkëndshëm i së drejtës.
Sa herë që të riun padrejtësia e torturon,
në kulmin e vështirësisë një yll e thërret.
Për tiranin ai është rrufe goditëse
dhe për të dhunuarin ndër ne nga tirania ai është mbështetje.
Ai për drejtësinë është gardh ruajtës
moral i shquar, shpatë dhe penë.”*

Edhe poeti irakian, Es'sej'jid Abdul-Mehdij Metar, thotë për imam Aliun atë fjalë të bukur, me të cilën përshkruan arsyet se pse njerëzit e nderojnë kaq shumë imamin:

⁽¹⁾ Fuad Xherdak, vëllai më i madh i autorit.

*“Sa do të gëzohesh ai nëse e shikonte botën flori!
Por uria zemrat i ka bërë transparente.
Zemra e tij, mbi ato, bregoren shkrin.
Nëse një pikë loti prej syve të hidhëruar pikon,
i përgjigjen lotët që prej syve të tij rrjedhin.
Me të shpejtë lëviz, që jetimin pa nënë e babë
ta përkëdhelë, mbi të dashurinë të derdhë.
Ky është jetëshkrimi model
mbi të cilin lartësohet shpirti i imamit.
Kjo është rruga e tij e qartë.”*

Më pas poeti vazhdon:

*“Ky është ai shpirt, flatrat e të cilit lulishte i bëri
Nga ndarja, prej syve jeta u ashpërsua.
Nga ndarja prej tyre palca e kockave s’ka ngrirë.
Vajza e zhveshur e të gjallit s’kërkon rrobë,
trupin të mbulojë...
As ai, që përtyt të thatën, ujë s’pi
Një shpirt i pastër s’ka dëshirë të largohet
nuk njih mëkat...”*

Dhe ja se ç’thotë ky poet për personin e Ibn Ebù Tàlibit:

*“Pasoja e luftës, ndaj së cilës ti durove,
ku padrejtësisht u flijove, ajo është fitorja.
Shko dhe prej meje të eturin Muàvije njoftoje,
i thuaj: “Vëllai i kumtimit delegohet!
Çohu e shiko, godina e drejtësisë së tij u ngrit!
Despotizmi te ti është turpërim
e shtëpia e tij u shemb.
Mbi tiraninë ti një pallat ndërton,*

*në qoshtet e të cilat sëmundja regëtin
dhe katastrofat kolonën e tij shoqërojnë.””*

Dhe poemën e tij ai e përfundon me këto vargje:

*“Dashuria e Ali bin Ebù Tàlibit,
masë e parametër për njerëzit është.
Ç’ka është në shpirtërat e tyre e nxjerr jashtë,
ashtu siç e nxjerr zjarri floririn e rremë.”*

Madhëroje njeriun, të cilin njerëzit e kanë etalon të dashurisë njerëzore. Nëse e marrin atë prijës e atashohen në grupin e përkrahësve të tij, ata e kanë bërë prijës për të mirën, drejtësinë, të vërtetën e për fisnikërinë. Nëse njerëzit e ruajnë këtë ndjekje, në të vërtetë kanë ruajtur mirësi të shumta.

* * *

Fladi

Kjo rezistencë ndaj despotizmit politik gjatë historisë dhe kundër padrejtësisë shoqërore, me të gjitha format dhe emrat e saj, është nga gjërat më të vyera, me të cilat është shquar nacionaliteti arab.

Edhe besnikëria ndaj vlerave njerëzore, e mishëruar në një person ose në një grup, ose kudo që ajo është mishëruar, është nga gjërat më të vyera, me të cilat është shquar nacionaliteti arab.

Edhe kjo letërsi, që pasqyron revoltën me besnikëri, s’është gjë tjetër veçse një panoramë e mundësive që ka arabi, mundësi që e bëjnë atë të denjë të revoltohet kundër çdo gjëje e kundër çdo veprimi që i bën keq atdheut të tij. Në të njëjtën kohë, këto mundësi e bëjnë arabin një krijesë besnike, që i jep jetë vlerave që ai mendon se duhen ruajtur.

DASHURI DHE VENERACION

* *Imam Aliu ndiq. Çështja e tij ngjan punëve të profetëve, që i shikonin problemet me qartësi e zgjuars, që kishin ardhur në një vend, që s'ishte vendi i tyre, kishin ardhur te njerëz, që s'ishin njerëz të tyre dhe në një kohë, që s'ishte koha e tyre!*

Xhebràn

* *Padyshtim që Aliu është prej gjeneve të mendimit, shpirtit, argumentit e logjikës së mprehtë në çdo kohë e çdo vend.*

Neijmeh

EL-MUARR'RRÀË, XHEBRÀNI DHE NEIJMEH FLASIN PËR IMAMIN

* *Kjodashurishpëtonprejmytjeskapitenin e anijes, mbi të cilën është lëshuar dënimi, nga sipër e nga poshtë saj. Mbi të turren erëra të fuqishme nga të gjitha anët.*

* *Këtovargjeduketsikemflasinpërdëshpërimin e natyrës dhe dhembjet e forta që sjell koha mbi të gjitha tragjeditë e mbi të gjitha dhembjet e mëdha që kanë prekur njerëzimin gjatë historisë së tij të gjatë.*

* *Mëbëhetskursshikojretëeerrëtatëqellit, që ecin ngadalë mbi hapësirat e shkreta e të ftohta.*

Në dashurinë e Aliut për njerëzit e në dashurinë e njerëzve për Aliun, me siguri ka një send që ato vërtetojnë njëra-tjetrën.

Kjo dashuri thotë: *“Në të vërtetë, i madh është ai që do të mirën e bie dëshmor për të. Aliu është dëshmori i madh.”*

Gjithashtu, kjo dashuri tregon se midis njerëzve ka mirësi të shumta, dëshirë e prirje për të mirën, sepse njerëzit janë ata që kanë vuajtur nga despotizmi e nga padrejtësitë. Prandaj, kur madhërohet puna e Aliut, njerëzit, me punën e tij, kanë madhëruar e lartësuar punën e tyre.”

Nëse do të hedhësh sytë mbi faqet e kësaj historie, menjëherë do të kuptosh një të vërtetë të madhe: Vetëm te një numër i vogël i të gjithë personaliteteve është bashkuar aq shumë dashuri, nderim e ndihmë sa ç’është bashkuar në dashurinë për Ali bin Ebù Tàlibin. Me një dashuri të këtillë në zemra është e barabartë krenaria dhe shpëtimi i ndërgjegjes njerëzore prej shkarjeve. Në një dashuri të këtillë gjendet edhe kundërshtimi e dënimi i krimit; gjithashtu, në këtë dashuri gjendet streha për të drejtën dhe për ruajtjen e qenies njerëzore. Madje në këtë dashuri ka prej asaj që shpëton prej mbytjes kapitenin e anijes e ata që janë brenda saj, mbi të cilën është lëshuar dënimi, nga sipër e nga poshtë saj. Mbi të turren erëra të fuqishme nga të gjitha anët. Mbi imamin e mirë bien vuajtjet e historisë sa një mal i lartë. Atë nuk e lëvizin as furtunat e nuk e tronditin as rrebeshet.

Ata, që komplotuan kundër Ali bin Ebù Tàlibit, shkanë në rrugën e humbjes, ata bënë që të shkasin në këtë rrugë edhe shumë të tjerë. Ata, që mbetën prej tyre dhe gjithçka që mbeti prej pasurive e prej fitoreve të tyre, merituan dënimin dhe mallkimin e të zemëruarve kundër tyre, si dhe zemërimin e mallkimin e logjikës së ndërgjegjes njerëzore, e cila i gjykoi ata me asgjësim e me minimizimin e punës, të pasurive dhe të pushtetit të tyre. Prej tyre s’mbeti asnjë send me rëndësi. Kurse Ibn Ebù Tàlibi ndez zemrat zjarr e ngroh shpirtërat. Në mendjet e njerëzve ai është logjikë, është fjalë e urtë dhe moral i madh. I madhi Zot, që ka bërë qiellin qiell e tokën tokë, ka bërë edhe historinë dëshmuese për vërtetësinë e kësaj dashurie.

Admirimi i njerëzve ndaj Aliut vazhdon të rritet në çdo rrugë,

dashuria e tyre ndaj tij puqet në të gjitha anët. Shtohen dita-ditës ata që flasin për Aliun dhe të gjithë janë të mahnitur nga dashuria e tij. Të gjithë bashkohen në një mendim të vetëm, që reduktohet në fjalinë: *“Ali bin Ebù Tàlibi është gjeniu i mendimit e i elokucencës, është personalitet që derdhet vrullshëm me dritën e emocioneve, prandaj ai e meriton plotësisht këtë admirim e këtë dashuri të thellë.”*

Ashtu si e kemi thënë edhe më parë, shumë personalitete kanë dhënë në mendimin e tyre për Aliun. Karakterin e tij e kanë cilësuar si mbartës të cilësive profetike. Unë mendoj se në këtë pikëpamje nuk ka ndonjë ekzagjerim, pasi ndër cilësitë më të dallueshme të Ibn Ebù Tàlibit ka edhe të atilla, me të cilat karakterizohen burrat e majave më të larta. Për më tepër, kufijtë prindërorë të këta të mëdhenj nuk përfundojnë në kufijtë e martesës e të lënies së trashëgimtarëve. Në të kundërt, kufiri i tyre prindëror shtrihet deri në dukuritë e integritit të njeriut në njeriun si pjesë të jetës. Nga kjo pikëpamje, cilësia e tyre prindërore rezulton më gjithëpërfshirëse dhe më e thellë.

Gjithashtu, edukatorët e njerëzimit janë shumë më të mëdhenj se të rrethohen në kuadrin e grupacionit e të racizmit, ashtu siç ka dashur historia t'i fusë ata; por ata kanë nisur nga çdo pikë e këtij rrethi dhe kanë kapërcyer historinë. Ky është shkaku që shumë arabë bashkëkohës lidhen me imamin, pavarësisht nga mjedisi i shkollave të ndryshme doktrinale ku ata janë brumosur, pasi në këtë lidhje njeriu shikon lidhjen e birit me babain. Këtë lidhje ai e kërkon për t'u pastruar dhe e shpreson si vendstrehim, që e çon në rrugën e vlerave njerëzore, të mishëruara në personin e Ibn Ebù Tàlibit, aq sa duket se ai ngushëllohet me dramën e rënies dëshmor të babait të dëshmorëve. Aliu është i madhi, me të cilin triumfon drita e qenies njerëzore mbi errësirën e ambicieve e lakmive, në të cilën ishin zhytur sundimtarët e kohës së tij, ashtu siç janë zhytur në këtë errësirë edhe shumica e sundimtarëve gjatë shekujve.

I madhi që shpалosi mendimet e ndërgegjen e tij pa ndonjë ndihmës. Te ai gjejnë strehë kërkuesit e së vërtetës dhe të drejtësisë, pasi ai është prindi, nën hijen e të cilin kërkon të hyjë cilido prej besnikëve të tij, që ka ndier tiraninë e padrejtësinë të veprojë kundër drejtësisë,

ka ndier ashpërsinë që fshin mëshirën, ka ndier të keqen që shqyen të mirën dhe ka ndier mëkatën, me të cilin lartësohet e keqja e padrejtësia bëhet shtet e mbret.

Përsa i përket përkrahësve të imamit, atyre që ndjekin udhëzimin e tij në errësirat e historisë, dashuria e tyre ndaj tij reduktohet ashtu siç e cilësojnë përshkruesit, kurse rënia e tyre dëshmor, në rrugën e kësaj dashurie, është më shumë nga ajo që tregojnë njoftuesit e ndodhive. Në të vërtetë, objekti i bisedës, që do të vazhdojmë, është pikëpamja e njerëzve që s'janë përkrahës të Aliut, për faktin se Aliu është personi me të cilin krenohemi ne arabët dhe dëshirojmë që në historinë tonë të ketë sa më shumë të ngjashëm me të, që të frymëzojnë këtë lloj dashurie që del jashtë kuadrin personal dhe kalon në kuadrin e gjerë përgjithësues, pasi edhe puna e tij nuk flet për një parti ose për një grupim, por flet për të gjithë njerëzit. Gjithashtu, edhe jetëshkrimi i tij është një burim i lartë për letërsinë tonë arabe në çdo kohë e në çdo vend. Të gjitha këto janë prej cilësive të larta, me të cilat është dalluar personi i imamit, cilësi që dalloheshin qartë në punët e në fjalët e tij, që me përmbajtjen e tyre njerëzore dhe botërore, kapërcejnë kufijtë e kohës e të hapësirës, ashtu siç kapërcejnë edhe kufijtë e partive e të grupimeve. Nën shembullin e Aliut njerëzit bashkohen e i bëjnë thirrje njëri-tjetrit për bashkëpunim, për punë të mirë.

Edhe sikur të doja të sillja shembuj të tjerë, në lidhje me admirimin e njerëzve ndaj Aliut, e kam të pamundur t'i sjell të gjithë, ashtu siç nuk kanë pasur mundësi edhe të tjerë para meje, megjithëse kanë shkruar vëllime për këtë çështje.

Në këtë kapitull dëshiroj të flas vetëm për tre nga gjenitë e arabëve, që kanë shprehur mendimet e tyre admiruese për imamin me fjalë të mbushura me ngrohtësi e dashuri.

Këta të tre janë: i urti e poeti, i madhi El-Muarràë Ebul-Alàë dhe dy bashkëkohësit tanë, Xhebràn Khalilj Xhebràn dhe Mijkhàijl Neijmeh.

* * *

Mendoj se pjesa më e madhe e asaj që kanë thënë të mëparshmit për Aliun dhe për të vrrarin në Qerbela, Hysenin, i cili, në fakt është një zgjatje e personalitetit të babait të tij në vlerën e veçorive njerëzore, nuk mund të barazohet nga pikëpamja e kuptimeve që përmban fjala e ardhur prej gjuhës së Ebul-Alaë El-Muarr'rraës.

Është kështu për faktin se El-Muarr'rraë nuk ndjek rrugën e kortezisë e të komplimenteve as në mendime e as në fjalë, por frymëzohet vetëm nga pastërtia e ndërjegjes, nga ndjenjat e tij të holla dhe nga forca e logjikës së tij të shëndoshë. Ky njeri i madh nuk kërkon të gjejë ndonjë të çarë për mendimet e tij në çështjet e njerëzve dhe në problemet e fesë, ose në punët e botës së tyre apo të besimeve të tyre, ose të pikëpamjeve që kanë njerëzit për ngjarjet e së kaluarës dhe për ato që përjetojnë, prandaj ai nuk ka mundësi tjetër veçse t'i përgjigjet asaj thirrjeje të thellë që jehon në shpirtin e tij: *"Mbroje njeriun e madh, që vdes për pasionet e sëmura të një sundimtari të zakonshëm, ndihmoj vlerat që nëpërkëmben në rrugën e përfitimeve pavlerë dhe triumfo për ndjenjat e mëdha humane që çarten nga shtiza e ambicieve të kësaj bote!"*

I madhi El-Muarr'rraë nuk mund të vepronte ndryshe, veçse t'i përgjigjej asaj thirrjeje, që i dilte prej thellësive të shpirtit dhe jo prej ndonjë ndjenje fetare, ose prej ndonjë pikëpamjeje politike. Në këtë këndvështrim ai e vë tragjedinë e dy dëshmorëve, Aliut e Hysenit, në një tablo artistike të mrekullueshme, të ngjyrosur nga një fantazi pjellore dhe e zbukuruar me ndjenja të fuqishme. Në qendër të kësaj tabloje gjendet një mendje e shquar, prandaj ajo duket sikur flet për dëshpërimin e natyrës dhe dhembjet e forta që sjell koha mbi të gjitha tragjeditë e mbi të gjitha dhembjet e mëdha që kanë rënë mbi njerëzimin gjatë historisë së tij të gjatë.

Tragjeditë e njerëzve të mëdhenj janë veriga të bashkuara të një zinxhiri të vetëm dhe janë të derdhura nga mosmirënjohja e kryeneçëve ndaj së mirës dhe nga mohimi i tiranëve ndaj vlerave të jetës, me të cilat s'mund të barazohet asnjë vlerë tjetër.

Ja se ç'thotë i madhi El-Muarr'rraë:

"Mbi kohën rëndon gjaku i dy dëshmorëve, Aliut e djalit të tij, dy dëshmitarë."

Në fundin e natës ata janë dy agime dhe në fillimin e saj janë dy sinjale paralajmëruese, të mbërthyer në këmishën e saj për të ardhur në Ditën e Gjykimit, të dy pretendues para të Gjithëmëshirshmit.”

Shiko se ç’ndjenjë vlon në zemrën e të madhit El-Murr’rraë, kur flet për imam Aliun e për djalin e tij, Hysenin. Është e kuptueshme, që kjo ndjenjë zgjerohet e thellohet, patjetër duhet të marrë jetë në një tablo të këtyllë, ku janë derdhur së bashku fantazia dhe mendja për formimin e ngjyrimin e saj.

Aq e madhe është tragjedia e babait të dëshmorëve dhe e djalit të tij, sa kapituajt e kësaj tragjedie kanë filluar të shkruhen që në kohë të hershme dhe më pas ajo ka ardhur duke u thelluar gjithnjë e më shumë në zemrat e njerëzve, ka marrë përmasa të mëdha, duke përfshirë të gjithë kohën. Ka marrë ato ngjyra që mbulojnë hapësirën deri në kufijtë e horizonteve, nga ku vërshon, duke u bërë një botë konkrete me vëllim, formë e ngjyrë: vëllimi i saj mbush të gjithë kohën, agimin, përflakjen e qiellit pas perëndimit, natën e ditën. Në formën e saj janë mishëruar tragjeditë e të gjithë njerëzve të mirë dhe do të mbesin në gjendjen që janë deri në Ditën e Gjykimit, ditën kur krimi do të dënohet me zjarr dhe i dhunuari nga tirania e padrejtësia do të shpërblehet me të drejtën që i takon. Ngjyra e asaj tragjedie është prej ngjyrave të diellit, një pjesë e të cilave ka ngjyrosur këmishën e kohës në fundin e çdo nate e fillimet e gjithë ditëve.

Në këto tre vargje unë shikoj dhembjen e ndjenjave, revoltën e mendimit dhe dëshpërimin, shikoj të vërtetën, shikoj të bashkuar fjalën e atij, që i është ndryshuar ngjyra nga revoltimi në shtrirjen e tragjedisë aleviane deri në tragjeditë e përkrahësve të së drejtës, të cilët janë poshtëruar, janë rrahur, janë shtypur, janë nxjerrë nga shtëpitë dhe janë lënë të vdesin në mesin e shkretëtirës nga uria e nga të ftohtët, shikoj ata që u varrosën të gjallë, u kryqëzuan e pastaj trupat e tyre u dogjën në zjarr së bashku me fëmijët e vëllezërit e tyre. Pavarësisht nga të gjitha këto tortura, ata qëndruan madhështorë, nuk tradhtuan ndërgjegjen e tyre dhe nuk ndoqën shembullin e skllëvërve, që të shfajësoheshin për Aliun ose të mohonin nderin e moralit njerëzor, të atij që ra dëshmor në rrugën e tij si prijës.

Më duket sikur në këto tre vargje ndiej të ngjallet materialisht e shpirtërisht tragjedia aleviane, duke u shtrirë në gjatësinë e shekujve.

Më bëhet sikur shikoj retë e errëta të qiellit, që ecin ngadalë mbi hapësirat e shkretëtirave të thata e të ftohta në të cilat vdiq Ebù Dherr El-Gaf'farij, i përndjekur, i nxjerrë nga shtëpia dhe i lënë të vdesë nga uria e nga vështirësitë e mjedisit të thatë. Para syve të tij kishin vdekur nga uria të gjithë fëmijët. Kishte parë edhe gruan e tij, të përgatitej të vdiste në heshtje, në një kohë që mizorët emevi ishin të mbuluar me të mirat e kësaj bote. Era e keqe e punëve të tyre të liga përhapej në të katër anët.

Më bëhet sikur shikoj fantazmën e Muslim bin Ukajlit kur Ibn Zi-jàdi urdhëron që ai të ngjitet në pallatin më të lartë të Kufes dhe aty t'i pritët koka. Pastaj kufoma e tij hidhet për tokë nga lartësia e pallatit. Kjo ishte më e pakta që mund të bëhej, pasi më parë ai kishte kaluar një kohë të gjatë nën torturat e djajve, më e vogla e të cilave ishte shkullja e buzëve, hedhja e zjarrit mbi trupin e tij dhe torturimi i tij me uri. Ata ia kishin frikën, pavarësisht se ai ishte i vetëm e ata ishin me mijëra.

Më bëhet sikur në këto vargje shikoj shejhun e nderuar Hànij bin Urveh, shejhun që s'pranoi të ngrysej as edhe një natë i mashtuar e i dhunuar nga tirania e padrejtësia. Prandaj fytyra e këtij shejhu rrihet ashtu siç rrihen devetë. Madje rrihet aq shumë, sa nuk njihet më, pasi nga rrahja e fortë mishi është përzier me gjakun dhe ashtu i poshtëruar burgoset. Më pas, i shtyrë për shpatullash, çohet në tregun ku shiteshin bagëtitë dhe aty vritet me mënyrën më të llahtarshme.

Më bëhet sikur në këto vargje shikoj ngjarjen e shejhut të nderuar, të sëmurë e të fuqishëm, Abdullah bin Afijf El-Ezedij, kur dëgjon Abdulla bin Zijàdin të thotë nga lartësia e minberit të xhamisë në Kufe, pas vrasjes së Hysenit dhe të tjerëve prej bijve të imamit: *"Falënderimi e lavdërimi janë vetëm për Allahun, i Cili e nxori në shesh të vërtetën, ndihmoi prijësin e besimtarëve, Jezjudin e partinë e tij dhe vrau gënjeshtarin, të birin e gënjeshtarit e përkrabësit e tij."* Shejhu i nderuar menjëherë e sfidon për këto fjalë, duke i thënë në mes të njerëzve: *"O armik i Allahut, gënjeshtar je ti, babai yt dhe ai që të ka vënë ty qeveritar!"*

Por nuk u prit që të zbardhte agimi i ditës tjetër dhe shejhu i mirë u gjend i kryqëzuar në sheshin e Kufes.

Më bëhet sikur në këto vargje shikoj burrin e drejtë e të nderuar Huxhr bin Adij El-Kendij, të cilin Muàvija dhe Zijàd bin Ebijhu e varrosën të gjallë, së bashku me disa shokë të tij, për shkak se ata ishin të vendosur të ndiqnin vetëm rrugën e drejtë.

Po, kjo është ndjenja e nderimit, me të cilën poeti El-Muarr'rraë paguan njerëzit e mirë në tragjeditë e tyre ose edhe në njërën prej tragjedive të lidhura në hallkat që bashkojnë shkaqet e rezultatet. Por agimi e përflakja e qiellit do të vazhdojnë të japin ngjyrën e tyre të frikshme, derisa njerëzit të dalin para Zotit të botëve.

Ja edhe artisti krijues arab, Xhebràn Khaliyl Xhebrà, i cili gjatë gjithë jetës së tij ka vazhduar e vazhdon të studiojë nëpërmjet faqeve të historisë fytyrat e pastra njerëzore, me dëshirën që të konkretizojë idealizmin e tij social e human në persona prej mishi e gjaku. Dhe njerëzit e mëdhenj as nuk e braktisin këtë dëshirë e as ajo nuk i le ata vetëm.

Me zemrën e tij ai vrapon herë te Niçja e herë te Buda, herë tjetër vrapon për te Uiljam Plejk e të ngjashmit me të, për të cilët mendon se mishërojnë në shpirtin e tij vlera që ai i dëshiron të qëndrueshme përjetësisht.

Shpesh ai vrapon drejt një ngjarjeje iluzionare ose drejt një legjende, pasi në to shikon shumë shpresa të zemrës e të shpirtit, që kurrë s'janë plotësuar në realitetin ekzistues ashtu siç plotësohen në fantazitë e në dëshirat e aktorëve të legjendave e të fantazive.

Gjithsesi, vetëm tre nga njerëzit e mëdhenj e mbushën zemrën e tij, pasi që të tre përfaqësojnë plotësimin njerëzor me dukuritë më të larta e me cilësitë më të pastra të njeriut. Prandaj ai drejtohet për te këta të tre me fjalë të shumta, të ngjashme me lutje të nxehta, që ngrihen nga faltorja e jetës derisa arrin aty ku plotësohen kuptimet e lutjeve dhe dal-

lohet shpirti i tyre. Këta tre të mëdhenj, në zemrën e Xhebranit, janë: Mesijhu, Muahm'medi dhe Aliu. Fjalët që ka thënë Xhebrani, në lidhje me Mesijhun dhe Muham'medin janë të shumta, gjithashtu janë të njohura edhe citatet e nxjerra nga këto thënie të tij për të dy profetët. Por si mendon Xhebrani për Ali bin Ebù Tàlibin?

Xhebrani e shikon Aliun si qenie që lidhet me kuptimet më të larta të ekzistencës, me dëshirën e madhe të shkojë deri në plotësimin shpirtëror, të cilin e arrin dhe bëhet njësh me të, atëherë kur i përmbahet asaj që ai e ka emërtuar “shpirti përgjithësues”, të cilit ai i qëndron pranë dhe me të cilin bashkëbisedon natën, atë shpirt që nuk e le të thatë e as nuk i largohet.

Xhebrani e shikon Aliun si arabin e parë që çoi në veshët e arabëve këngët e këtij shpirti përgjithësues dhe i bëhet sikur zemra e tij pikon prej atyre këngëve, prandaj buzët e tij transmetojnë himnet qiellore njëri pas tjetrit. Ndërkaq, ai me të tjerët, ka qëndruar në majën më të lartë të botës, ku shikojnë e bisedojnë për gjithçka që shohin e thonë, prandaj biseda e tyre është frymëzim dhe fjalët e tyre janë yjet e qiellit.

Përsa i përket elokuencës së Aliut, ajo është dritë dhe rrugë që arabët nuk i kuptuan. Pati prej tyre që preferuan mbi këto rrugë të Aliut errësitat e ditëve të tyre, kur ata silleshin nëpër shkëmbinjtë e truallit të fisit të tyre e riktheheshin në kohën e injorancës para Islamit, për pasojë, lidheshin me ata që përfaqësonin kohën e injorancës, që s'ishin gjë tjetër veçse sekserë të përfitimeve personale dhe tregtarë njerëzish. Xhebrani mendon se të mahniturit me rrugët e elokuencës aleviane janë vetëm dy: ai që ka një mendje të shëndoshë dhe ai që është krijuar me gusto të lartë. Rrugëhumburit janë ata që s'kanë as morale të shëndosha e as janë krijuar të jenë të pastër e të saktë.

Mesazhi i Aliut te njerëzit ishte i plotë e i mjaftueshëm, por ai vdiq para se të plotësoheshin objektivat e qëllimet e këtij mesazhi. Ai vdiq dhe buzëqeshja në buzët e tij padyshim që kishte mbushur shpirtin e tërë qenien e tij me qetësinë që sigurojnë zemrat e mëdha. Nëse këmbët e tij do të ishin stabilizuar në tokë, padyshim që shumë gjëra do të qenë ndryshe. Në të gjitha gjendjet, Aliu përngjan me profetët, të cilët

ndiheshin të vetmuar në mesin e njerëzve të tyre, të vetmuar edhe midis njerëzve të tjerë, ndienin barbarinë në atdheun e tyre, pasi ata kishin ardhur në një vend, që s'ishte vendi i tyre, kishin ardhur te njerëz, që s'ishin njerëzit e tyre dhe në një kohë, që s'ishte koha e tyre. Ata jetonin me një shpirt që vështirë ta kuptonin ata njerëz, prandaj Aliun e përkrahën vetëm ata që e kuptuan dhe e ndihmuan vetëm ata për të cilët ai ra dëshmor në rrugën e tyre.

Ja se ç'thotë Xhebràni: *“Në besimin tim Ibn Ebù Tàlibi është arabi i parë i angazhuar në shpirtin përgjithësues. Ai e ka shoqëruar këtë shpirt dhe natën bashkëbisedonte me të. Ai është arabi i parë, buzëjt e të cilët kanë përcjellë jehonën e këngëve të këtij shpirti në veshët e njerëzve që nuk i kishin dëgjuar më parë, prandaj ata sillleshin vërdallë mes rrugëve të elokuencës së tij dhe mes errësirave të së kaluarës së tyre. Kush mahnitej me këtë shpirt, kishte lidhje me krijimin e tij dhe kush e kundërshtoi e u armiqësua me të, ishte prej bijve të kohës së injorancës para Islamit.*

Ali bin Ebù Tàlibi vdiq dëshmor i madhështisë së tij. Ai vdiq dhe lutja nuk u nda prej buzëve të tij. Ai kaloi me dëshirën e madhe për t'u takuar me Zotin e tij. Arabët nuk e njohën as të vërtetën e pozitës së Aliut e as kapacitetin e tij, por genë fqinjët e tyre persianë ata që kuptuan e bënë dallimin mes diamanteve e gurëve të zallit.

Ai vdiq para se bota të merrte mesazhin e tij të plotë e në mënyrë të mjaftueshme. Unë e përfytyroj Aliun të buzëqeshur para se të mbyllte dy sytë e tij.

Ai vdiq ashtu siç vdiqën edhe profetët parashikues, të cilët erdhën në një vend, që s'ishte vendi i tyre, erdhën te njerëz, që s'ishin njerëzit e tyre dhe në një kohë, që s'ishte koha e tyre, porse për Zotin tënd ka një vendim dhe për këtë vetëm Ai është më i dituri.”

Siç shihet, në pikëpamjen e Xhebrànit, Aliu është si një profet, që s'ishte as në mesin e njerëzve të vet dhe as në atdheun e në kohën e tij. Është një i urtë, që qëndron në pararojë të të urtëve të shekujve. Ai vdiq dhe arabët nuk shkuan të strehohen nën dritën e tij. Këtë dritë e morën për strehë persianët dhe që prej kohëve të gjata po vazhdojnë të udhëzohen në rrugët e elokuencës e të madhështisë së personalitetit të tij. Me të gjitha këto cilësi Aliu jeton në tempullin e mendimit e të shpirtit ab-

solut. Ai nuk mbyllet në vetvete veçse për t'i kumtuar njerëzve atë fjalë të përjetshme për lidhjet që ai kishte me burimet e diturisë së pastër.

Xhebràni, shpeshherë, e lakon emrin e Ali bin Ebù Talibit në kuvendet e tij me njerëz të zgjedhur, para njerëzve të zakonshëm, gjithashtu, e lakon emrin e tij edhe kur është në vetmi. Shpeshherë e madhëron duke e cilësuar Aliun me cilësitë më të larta, që janë të merituarra për të. Me këtë veprim Xhebràni bën të qartë se për të Aliu është njeriu më i afërm, madje Mikhàijl Nejmeh, në një letër dërguar autorit të këtij libri, ndër të tjera, thotë: *“Më vjen ndërmend se Xhebrani e madhëronte imamin kaq shumë, sa gati e vinte në të njëjtën pozitë me Profetin.”*

* * *

Edhe shkrimtari i shquar e gjeniu i metodës së pastër, Milhàijl Nejmeh, ka shprehur opinionin e tij për Ibn Ebù Tàlibin, opinion që bën pjesë në gjerdanin e artë të serisë së opinioneve që kanë shprehur gjenitë e mendimit për Aliun.

Në pikëpamjen e Nejmeh, në mënyrë absolute, pas Profetit, Aliu është zotëria i arabëve në çdo mendim, në çdo moral dhe në çdo deklaram. Përsa i përket gjuhës arabe, në të cilën është bashkuar gjuha e kulluar e kohës së injorancës, lartësia e logjikës së Islamit dhe pastërtia e kulluar e shpirtit Profetik, ajo nuk ka qenë më afër ndonjë tjetri se sa ishte ndaj Aliut; gjithashtu, përsa i përket fjalëve të urta kohore e shpirtërore, ato kurrë s'kanë arritur nga dora e një njeriu atë lartësi që arritën prej duarve të Aliut. Është e qartë, se të gjitha këto buronin prej atij zjarri e besimi të fuqishëm, që rrezatonte zemra e tij, në formë e në bukurinë e përkryer artistike. Edhe pastërtia e vështrimit të imanit, në thellësi të punëve, nuk mund të barazohet me asnjë parashikim tjetër, madje duket sikur imami është në lidhje të përhershme me burimet e jetës e të lirisë. Këto lidhje duket sikur ngjajnë me lidhjen që ka lumi me burimet e tij dhe me lidhjen që kanë bimët e tokës me ujin e reve. Për mendimin e Ibn Ebù Tàlibit, për shpirtin e për elokuencën e fjalës së tij s'ka kufij

as në kohë e as në hapësirë. Nga ana e thellësisë ato bashkohen me të vërteta të qëndrueshme, me baza të ngulura në ndërtesën e së mirës dhe të bukurisë artistike kënaqësisjellëse. Edhe nga ana e origjinalitetit ato bashkohen me kolonat e ekzistencës ideore, shpirtërore dhe estetike, në atë mënyrë që s'ka më vend për dyshim.

Meqenëse imami është kaq afër brendisë së punëve, ai merr prej tyre pa masë ose janë ato që e furnizojnë atë me fjalë të rralla, me të cilat ai gjuan *“perla, me të cilat natyra ka arritur kusfirin e plotësisimit, aq sa duket si një det që i nxjerr këto perla pa ndonjë lodhje”*.

Kur Mikhàijl Neijmeh shprehet, në lidhje me autorin e mendimit e të elokuencës, thotë: *“Me gjurmët e tij natyra ka arritur kusfirin e plotësisimit, pasi në fjalën e tij ka aq vlera, sa nuk ka në fjalën e ndonjë tjetri.”*

Kur Neijmeh shpreh mendimet e vet, sipas metodës së tij, as nuk minimizon e as nuk hiperbolizon, pasi gjuha e tij flet vetëm atë çka i gërvisht zemrën. Për çdo fjalë, që shkruan dora e tij, ka një vend të caktuar, që s'mund ta zërë fjalë tjetër përveç saj, për çdo opinion, që ai shpreh, ka një kuptim të qartë në mendimin e në zemrën e tij dhe s'ka asnjë paqartësi të madhe ose të vogël që ta mveshë qartësinë e mendimit të tij.

Mikhàijl Neijmeh i shkruan autorit të këtij libri një letër të shkurtër, kur ai e njoftoi se ka vendosur të shkruajë një libër për imamin. Në këtë letër thuhet: **“I dashur profesor Xherdak!**

Bëre mirë që ke vendosur të shkruash një libër për imam Aliun. Mbarësia qoftë aleati yt. Ti kërkon mendimin tim për imamin, Allahu i ndriçoftë fytyrën, mendimi im është ky: “Pas Profetit, në mënyrë absolute, ai është zotëria i arabëve në elokuencë e në urtësi, në të kuptuarit e fesë, në entuziazmin për të drejtën dhe qëndrimin mbi këtë botë. Nga gjithçka që kam lexuar për arabët, s'kam njohur ndonjë burrë, që gjuha të jetë afruar te ai aq sa është afruar te Ibn Ebù Tàlibi në mënyrë të barabartë në predikimet e tij fetare, në fjalimet e tij entuziazmuese, në letrat e tij orientuese, ose në ato fjalë të arta, të shkëputura, që ai thoshte herë pas here, të mbushura me urtësinë e kohës e të shpirtit dhe që kishin ngrohtësinë e besimit të gjallë, por që, me bukurinë e elokuencës,

arrinin kufirin e konçizitetit. Këto fjalë të Aliut janë perla, me të cilat natyra ka arritur kufirin e plotësimit dhe ai duket si deti që nxjerr këto perla pa ndonjë lodhje.

Ndër arabët, s'ka ndonjë tjetër, vizioni i të cilit të ketë arritur qartësinë e vizionit të imamit, nuk ka as prej atyre që u është dhënë aftësia e gjahut të figurave, ashtu siç pasqyrohen ato në vizionin e imamit dhe që më pas ai i shpalos ato në kuadrin e një zgjuarsie magjepsëse, por që është magji e lejuar. Ai e përsërit shpesh zgjuarsinë e tij, që ty të godet me ngjyrat e me muzikalitetin e saj, aq sa rima e kësaj zgjuarsie duket sikur ka zbritur prej qiellit te poeti, pastaj ajo zë vendin e vet në fundin e vargjeve të poezisë, vetëm e vetëm që të kryejë atë detyrë, të cilën e ka të pamundur ta kryejë diçka tjetër. Pikërisht këtu sendet thonë: *“S’mund të thuben më fjalë të tjera përveç këtyre që u thanë. Ato janë si bravat në urat me bark.”*

Më pas ai thotë: *“Me të vërtetë, Aliu është prej gjenive të mendimit, shpirtit dhe elokuençës në çdo kohë e në çdo vend.”*

* * *

Ja kështu shtrëngohen shekujt njëri mbi tjetrin, që të bashkohen në dashurinë për Aliun e për glorifikimin e tij. Padyshim, Aliu është i madh për këtë dashuri dhe për këtë glorifikim. Në fjalët që shprehin dashurinë e veneracionin për Aliun takohen gjenialiteti i El-Muarr’rërës, arti i artistit libanez dhe pena e shkrimtarit arab, mbi kryet e një mijë viteve dhe në vende të ndryshme të tokës.

EVROPIANËT DHE IMAMI

* *Aliu është hero i dymbëmbjeve, kalorësi mistik, imami dëshmor me shpirt të thellë e të vendosur, në palat e të cilët gjendej sekreti i dënimit hyjnor.*

Shqipëria

Karradivo
Fladi

Në Evropë kanë dalë mendimtarë e studiues, që kanë kaluar jetën e tyre në çështjet e Lindjes së hershme dhe që kanë studiuar problemet e saj. Nga këto studime, një pjesë e mirë i takon Islamit. Disa prej këtyre studiuesve janë thelluar aq shumë, sa vështirë të qëndrojnë pranë tyre në këtë fushë dikush tjetër prej orientalistëve.

Gjithashtu, midis evropianëve ka pasur studiues, që e kanë ditur gjuhën arabe aq mirë, sa nuk e dinë as arabfolësit bashkëkohorë. Në mënyrë të veçantë përmendin dijetarët francezë e gjermanë.

Nuk e teprojmë aspak kur themi se këta orientalistë janë dijetarët që hapën portën e gjerë të kulturave të Lindjes së kohës së vjetër e të kohës së mesme, mbi të cilat shekujt e degradimit kishin hedhur një perde të zezë. Gjithashtu, nuk e teprojmë kur pohojmë se ata dhanë ndihmën më të madhe në zbulimin e shumë të vërtetave historike të së kaluarës arabe, në sajë të metodave të mirëfillta shkencore e tepër të hollësishme të vërtetimit që ata përdorën në studimet e tyre, duke shtuar edhe durimin e vendosmërinë e madhe që kanë pasur kur kanë marrë përsipër të studiojnë njërin prej atyre temave historike. Nga ky vlerësim do të përjashtojmë tendenciozët mashtrues, që kanë vënë kapacitetet e tyre shkencore në dispozicion të qëllimeve tendencioze, prandaj nuk bëjmë asnjë padrejtësi, nëse studimet e kësaj kategorie do t'i cilësojmë absurditete; gjithashtu, nuk bëjmë asnjë padrejtësi, kur pohojmë se me këto pseudo studime ata e kanë ulur veten në pozitën e të rëndomtëve që shtrembërojnë të vërtetat e tjetërsojnë ngjarjet.

Shumica e orientalistëve, falë kujdesit të madh për të mbështetur studimet e tyre me fakte e argumente dhe për t'i vërtetuar ato më hollësi të besueshme, cilësohen për drejtësi në gjykim e për maturi të theksuar.

Por ndër këta orientalistë gjendet edhe një pakicë e vogël, që s'karakterizohet as për drejtësi e as për maturi në studimet e tyre, pasi në studimet e tyre ata janë nisur nga qëllime të caktuara të Perëndimit, kur u është dashur të hedhin një shikim të posaçëm në çështjet e Lindjes. Vështrimi i tyre në atë çështje ka qenë jo vetëm i gabuar, por edhe i qëllimshëm. Megjithatë, ne anojmë më shumë kah mendimi se pamundësia e këtyre orientalistëve, bij të shekullit të njëzetë, duhet

kërkuar në mungesën e kapaciteteve të këtyre jo arabëve, për të kuptuar të vërtetën e ngjarjeve që kanë shtruar orientalistët e mëparshëm, si dhe të vërtetën e karakterit e psikologjinë e mjedisit ku janë zhvilluar ato ngjarje, kur dihet se jo të gjitha të vërtetat njerëzore i nënshtrohen çdo kriteri.

Para se të vijojmë të flasim për orientalistët dhe për këndvështrimin e studimit të figurës së Aliut, si dhe të kaluarën e Lindjes arabe, patjetër që duhet të flasim për disa nga gjenitë e Evropës, që s'janë orientalistë dhe të theksojmë prirjen e tyre humane të ndershme, e cila nuk ndikohet nga kufijtë e vënë mes Lindjes e Perëndimit, pasi tendenca e tyre shkencore qëndron shumë më lart se lajthitjet historike, që vënë gardhe mes popujve. Ne përshëndesim gjenialitetin që shkel me këmbë çdo ndarje artificiale të venë mes bijve të njerëzimit, që me flatrat e saj flak për tokë të fuqishmit nga të gjitha lartësitë ku ata janë.

Në pararojë të këtyre gjenive evropiane, të sigurtë në spontanitetin e shfaqjes së karaktereve e të ndjenjave të tyre, si dhe për logjikën e tyre në gjykimet që kanë dhënë, rendisim: poetin e madh të rangut botëror Gëte, Karlilin, Xhorxh Bernad Shoun, poetin francez Lamartin, Gustav Lobon, poetin italian Kajtani dhe shumë e shumë të tjerë.

* * *

Le të rikthehemi te orientalistët. Është më se e natyrshme, që Aliu të zërë vendin parësor në studimet e tyre, ashtu siç është e natyrshme, studimi i thelluar dhe i gjatë i personalitetit të imamit të shquar.

Nuk është më pak e natyrshme, që studimi e ka udhëzuar shumicën e këtyre studiuesve kah madhërimi i figurës së Aliut dhe ka bërë që ata të dashurohen pas kësaj figure, madje edhe ta trajtojnë atë me preferencë, me përjashtim të atij grushti studiuesish intolerantë, të cilët intoleranca i ka çuar në fanatizmin më të ashpër dhe gjithnjë për shkak të kësaj intolerance ata kanë madhëruar Muàvijen dhe emevitë deri në ekzaltim. Madje në këtë fanatizëm kundër imamit dhe glorifikimit të

emevive ata janë nisur nga shtytës të një temperamenti të veçantë, që preferon mashtrimin mbi veprimin e drejtë dhe që thërret në ndihmë pabesinë kundër rrugës së vërtetë e të drejtë. Por kishte edhe shtytës të tjerë prej endjes së kohës, që e duan punën politike e administrative të zhveshur nga konceptet morale e humane të nderuara. Ndërsa lavdërimi i emevive, ndër të cilët janë Ebù Sufjàni, Muàvija, Jezijdi, Mervàn bin El-Hakemi e të ngjashëm me këta, është një rezultat i pashmangshëm, në të cilin detyrimisht arrin kushdo që sulmon Aliun.

Tani le të guxojmë të shpalosim shkurtimisht qëndrimin që kanë mbajtur evropianët më të shquar ndaj imamit. Padyshim që kjo paraqitje është një kopje e qëndrimit që ka mbajtur pjesa më e madhe e këtyre evropianëve të shquar ndaj Ibn Ebù Tàlibit, por që kanë ndjekur dy linja: i drejtë në qëndrimin e tij, të cilin do ta lëmë të flasë vetë dhe i neveritshëm, të cilin do t'i kundërpërgjigjemi.

Përsa i përket filozofit anglez Karlil, është fakt se ai, sa herë përmend në studimet e tij rreth Islamit Ali bin Ebù Tàlibin, personaliteti alevian e lëkund atë deri në thellësi dhe lëshon mbi të një fuqi, e cila e shtyn filozofin të lartësohet prej kuadrin të studimit të thatë shkencor dhe të ngjitet në hapësirat e poezisë. Dhe ja filozofi, me penën e tij, vadit në mënyrë spontane dhe i këndon heroizmave të Aliut, në atë mënyrë sa ti me siguri mendon se autori i kësaj pene është prej përkrahësve dhe prej shokëve të imamit.

Po e lë në dorën tënde të përfytyrosh sa i madh është ky personalitet, personaliteti i një imami arab, që edhe pse kanë kaluar më shumë se dhjetë shekuj, e shtyn një mendimtar bashkëkohës anglez të flasë për të. Në vija të përgjithshme thotë: “Përsa i përket Aliut, nuk kemi mundësi tjetër veçse ta duam e ta dashurojmë. Ai është një i ri me cilësi të nderuara e shpirtlartë. Prej qenies së tij vërshon mëshirë e mirësi dhe zemra e tij digjet flakë nga entuziazmi për të ndihmuar. Ai ishte më trim se një luan, por trimëria e tij është e përzier me butësi, mirësi, mëshirë e dashuri, të denja për kalorësit e kryqit në shekujt e mesjetës. Ai u vra në Kufe me atentat. Mbase me drejtësinë e tij të madhe i ka bërë padrejtësi vetvetes, kur mendonte se çdo njeri ishte i drejtë si ai vetë. Para se të vdiste urdhëroi për vrasësin e tij: *“Nëse jetoj, çështja e tij është në dorën time*

dhe nëse unë vdes, atëherë puna e tij mbetet në dorën tuaj. Nëse vendosni të zbatoni ligjin, atëherë vetëm një goditje për goditjen e tij, por nëse e falni, dini se falja është më afër devotsbmerisë.”⁽¹⁾

Studiuesi francez, baroni Karradivo, thellohet deri në skajet më të largëta në shkaqet e ngjarjeve të Islamit dhe me një metodë kompakte e shumë tërheqëse zbulon të vërteta të shumta. Kur baroni francez flet për heroizmin e Aliut në luftërat që kanë zhvilluar myslimanët me kurejshët, fjalët e tij janë të mbushura me ndjenjën e mahnitjes dhe ngjallin entuziazëm.

Baron Karradivo thotë: *“Aliu luftoi si hero i shpejtë përkrab Profetit dhe kreu vepra të jashtëzakonshme. Në betejën e Bedrit, atëherë kur ishte vetëm njëzet vjeç, me një goditje të vetme të shpatës së tij ndan kalorësin kurejsh në dy pjesë. Në betejën e Uhudit, u armatos me shpatën e Profetit **“Dhulfikarin”**. Me goditjet e shpatës ai shpartallon radhët e dendura dhe çan mburojat e veshjet e bekurta. Në sulmin kundër kështjellës së çifutëve në Hajber rrëzon për tokë një portë të hekurt, shumë të madhe dhe pastaj e ngrë atë mbi kokën e tij si mburojë. Përsa i takon Profetit, ai e donte Aliun dhe kishte besim të madh në të, aq sa një ditë, duke bërë shenjë kah Aliu, tha: “Ai që më bën mua të parë mbi veten e tij edhe Aliu është i parë për atë.”⁽²⁾*

Disa studiues mendojnë se shkrimi i biografisë së një të madhi dhe studimi i personalitetit të tij nuk kërkon më shumë se tregimin e ngjarjeve, grupim numrash dhe sjelljen e argumenteve e fakteve, duke komentuar këtë thatësi me cilësinë e “shkencës”, që nuk del jashtë kornizës së shtjellimit të ngjarjeve e grupimit të numrave për të arritur në gjallërimin e ndjenjave e në pulsimin e zemrës. Për ata studiues, që janë mbartës të një mendimi të këtillë, mendoj se mendimi i tyre është i vërtetë vetëm në dy raste dhe s’është i vërtetë në raste të tjera. Rasti i parë: kur studiuesi është me ndjenja të pakta e me fantazi të kufizuar, atëherë puna e tij ngjet me punën e mësuesve të shkollave, të cilët japin mësim për jetën e për gjallesat me mendësinë e atij që jep mësim për

⁽¹⁾ “Muham’medi, shembulli më i lartë”: nga Karlili dhe përkthyer prej Muham’med Es’sibàij, f. 34.

⁽²⁾ “Mendimtarët islamë”: nga baron Karradivo, në gjuhën franceze, vol. 5, f. 1 dhe f. 2. Pjesët e cituara janë përkthim i autorit.

trupat e ngurtë të natyrës dhe, sipas kësaj mendësie, ai nuk mendon se në punën e tij s'ka më shumë vend se sa për regjistrimin e ngjarjeve, grupimin e numrave dhe sjelljen e fakteve e të argumenteve.

Rasti i dytë është kur ai shkruan biografinë e një personazhi të zakonshëm, për punën e të cilit studiuesi nuk thotë ndonjë gjë më shumë se lidhja që ka emri i tij me ngjarjen që ai përshkruan.

Por kur personazhi, që ai përshkruan, është personaliteti i kalibrit të Ibn Ebù Tàlibit, personalitet që i bën ngjarjet dhe nuk e bëjnë ngjarjet atë, që unifikohet me veprën që ai bën, ashtu siç bashkohet mendimi, ndjenja e fantazia dhe lidhet me të për jetë e vdekje, është e natyrshme që gjurma, që le ky personazh në shpirtin e studiuesit të tij, të kapërcejë rrethin e studimit të thatë dhe të kalojë në botën e ndijimeve të gjalla. Atëherë studiuesi, edhe kur mbështet ose denoncon, kur dashuron ose urren, në të dyja këto gjendje është logjik dhe real.

Asnjëra prej biografive të njerëzve të mëdhenj s'është si biografia e Ibn Ebù Tàlibit, pasi biografia e tij i bën ndjenjat të lëvizin dhe zgjon emocionet e gjalla në qenien e atij që ka si objekt të punës e të studimit të tij këtë biografi.

Mbështetur mbi këtë të vërtetë njerëzore, do të gjesh se studiuesit e personalitetit të imamit, patjetër janë të mbështjellë nga ndjenja e dashurisë së thellë, mahnitjes dhe e mëshirës, me përjashtim të atyre studiuesve që ndjekin qëllime të tjera, ndryshe nga kjo që thamë. Në një gjendje të tillë, njeriu ka mundësi ta bëjë verën dimër dhe ditën e bën natë të zezë sterrë.

Përsa i përket baron Karradivos, me siguri që, në shumicën e gjendjeve të tij, do të ndiesh se entuziazmi lëviz me zhurmë nëpër dejet e tij sapo ai fillon të flasë për Aliun. Në këtë moment, ky studiues, me penën e tij, transformohet në poet. Ti do ta shikosh atë kur flet për Betejën e Xhemelit. E përshkruan heroizmin e Aliut në mënyrë impresionuese dhe krijuese⁽¹⁾, ose kur tregon aq shumë gjëra nga bëmat e tij. Më pas ai flet për vetitë e larta morale të imamit, të cilat ai i cilëson të rralla e të jashtëzakonshme, ose kur flet për anët e panumërta të zgjuarsisë

⁽¹⁾ Referohu në "Mendimtarët islamë" në gjuhën franceze, vol. 5, f. 5.

dhe të madhësisë së tij shpirtërore. Baroni thotë fjalë të nderuara për poezinë e shquar të imamit dhe për ndjenjat e tij bujare. Në lidhje me vrasjen e Osmanit, pas një studimi të gjatë, baroni e shfaqëson Aliun nga kjo vrasje dhe përgjegjësinë e vrasjes së Osmanit e hedh mbi të afërmit e halifesë së vrasë e mbi ndihmësit e tij.

Më pas baroni flet gjatë për dashurinë që kanë për imam Aliun ndjekësit e tij, pastaj flet për kontrastin e personalitetit të imamit që varion shkallëve të idealizmit të lartë dhe plotësimit njerëzor. Njëkohësisht ai flet edhe për dashurinë e evropianëve ndaj imamit, duke përmendur, në mënyrë të veçantë, filozofin anglez Karlil, të cilin ne e kemi përmendur më sipër. Më pas shpreh mendimin e tij personal në lidhje me Aliun me fjalë të pakta, por që tregon respekt e dashuri të thellë:

“Aliu është heroi i dbembjeve, kalorësi mistik, imami dëshmor me shpirt të thellë e të vendosur, në palat e të cilit ishte struktur sekreti i dënimit hyjnor.”⁽¹⁾

* * *

Fladi

Përballë këtij grupi orientalistësh gjykimdrejtë, ndeshemi edhe me një grup të dytë të verbuar nga qëllimi tendencioz, që lodhin veten kur mundohen të nxjerrin prej shënimeve anësore nëpër faqet e librave të historisë bishtat e ngjarjeve, të cilat, sipas pretendimit të tyre të gabuar, e ulin shumë rëndësinë e imamit. Në krye të këtij grupi orientalistësh qëndron Lamensi, i cili, në fjalët e tij të shumta për Aliun dhe emevitë, ka si shqetësim parësor madhërimin e Muàvijes dhe emevive, si dhe stisjen e shkaqeve me të cilat ai dëshiron ta vërë Aliun në një gradë, që të mos jetë më e lartë se grada e Muàvijes.

Por që të mos lëmë ndonjë rrugë kundër vetes sonë, para se të trajtojmë shkurtimisht qëndrimin e Lamensit ndaj imam Aliut dhe çështjeve të Islamit në kohën e tij, patjetër duhet të themi diçka në lidhje me diturinë e tij.

⁽¹⁾ I njëjti burim, vol. 5, f. 10.

Padyshim që Lamensi është një enciklopedi, që nuk mund të ketë të dytë nga ana e asaj që ai di e përvetëson. Për Lamensin as nuk mbetet e panjohur e as nuk i shpëton asgjë e madhe apo e vogël nga hollësitë e historisë arabe. Lënda e tij është e bollshme, dituria e tij është aq e gjerë, sa s'ka ndonjë orientalist tjetër që të qëndrojë përkrah tij. Edhe kujtesa e tij është jashtëzakonisht e fuqishme. Botimet e tij të shumta islame i shoqëron me një literaturë mbështetëse, që të trullos me gjerësinë e fakteve që sjell. Nëpërmjet këtyre ti arrin të kuptosh se ai di gjithçka, që kanë shkruar historianët arabë e orientalistët. Madje ai di edhe nga ato që ata nuk kanë shkruar, di çdo gjë që kanë botuar të mëparshmit e të mëvonshmit, ka dijeni edhe për veprat e tyre të pabotuara. Shkurtime, Lamensi di gjithçka që ka lidhje me temat islame.

Kjo është e vërteta për këtë orientalist me dije aq të gjerë. Tani ne jemi të interesuar të vëmë në dukje qëllimin që e ka prishur këtë dituri të shumtë. Lamensi, jo vetëm që nuk e vë diturinë e tij në shërbim të së vërtetës, por as nuk i referohet librave të veta e të vërtetojë faktet e shumta që ato përmbajnë, në sajë të të cilave do të vihej në dukje përparësia e realitetit dhe do të sqarohet për atë vetë gjithçka që ai nuk e dinte nga punët e njerëzve në Lindjen e hershme arabe. Me keqardhje themi se ky dijetar, me informacionin e bollshëm që ka, në të vërtetë i ka bërë keq diturisë së tij, pasi ai, në shumicën e rasteve, ka si shqetësim kryesor të përmbysë të vërtetat historike dhe atë çka vërteton mendja, logjika e natyra e ngjarjeve. Madje ai përmbys deri edhe ndjenjën e superioritetit që ndien njeriu ndaj atyre myslimanëve të mëdhenj të brezit të parë. Në këtë linjë ai përpiket të quajë të gabuar çdo simpati që ndien njeriu për anën e mirë humane që kanë njerëzit e mirë.

Ty të shkakton më shumë keqardhje ngurrimi i tij, kur shikon qëllimin e tij të qartë për të folur keq për të mëdhenjtë e Lindjes, madje është ky qëllim që e nxjerr atë jashtë kuadrit të diturisë së tij. Kur ai ndeshet me një çështje me dy pamje, menjëherë neglizhon faktet e argumentet që mbështesin pamjen e mirë ose të vërtetë dhe bazohet në argumente të pakta e të rralla, por, që, sipas pretendimit të tij, vërtetojnë pamjen

e vrenjtur ose të gabuar që ai ka qëllim të mbrojë. Më pas bëhet i thatë e i zvjerdhtë, bëhet konciz ose i shkujdesur, sapo argumentet e faktet gërshetohen për të vënë në dukje qoftë edhe vetëm një të mirë prej të mirave të atyre të mëdhenjve. Ai tregohet tepër aktiv e shumë entuziast dhe flet aq gjatë, sa nuk mund të flitet më gjatë kur gjen qoftë edhe një frazë të vetme që tregon atë çka ai mendon se i bën keq atyre. Patjetër që këto qëndrime nuk janë prej cilësive të një dijetari të drejtë e të paanshëm, në të kundërt, këto janë shumë afër shpifjes. Dihet se shpifja bëhet akoma më e rrezikshme atëherë kur stisësi e formulon shpifjen në atë mënyrë që lexuesi e pandeh si frazë shkencore të mirëfilltë.

Në këto studime të Lamensit të habit fakti kur ai mohon argumentet e shumta që nuk i shërbejnë qëllimit të tij për të shtrembëruar realitetin, megjithëse ai e di që argumenti është cilësia e vërtetimit historik, por e vë theksin për këtë cilësi vetëm në argumentet e pakta e të gabuara dhe vetëm atëherë kur ato i shërbejnë qëllimit e objektivit të tij.

Në ndjekje të kësaj linje, Lamensi e diskrediton qëllimin e tij kur ndeshet me një njoftim, vërtetësia e të cilit është e qartë, por ai menjëherë shpreh dyshimin e tij rreth vërtetësisë së atij njoftimi, ndërsa nuk shfaq asnjë dyshim për vërtetësinë e njoftimeve të tjera që sjell vetë. Megjithatë, ai nuk qëndron në studimin e tij, që të hulumtojë në vërtetësinë e njoftimit, të cilit dyshoi, sepse pikërisht ky njoftim i shërben qëllimit të tij më të lartë. Ndërkaq lë mënjanë njoftimet për vërtetësinë e të cilave nuk kishte asnjë dyshim dhe që duhet të merren parasysh për të mbështetur pohimin në fjalë.

Me këtë metodologji i orienton Lamensi çështjet e hershme të Lindjes arabe, midis tyre edhe çështjen e Ali bin Ebù Tàlibit. Me këtë metodologji ai studion Muham'medin, si dhe shokët e Muham'medit e të Aliut. Gjithnjë me këtë metodologji studion edhe Ebù Sufjanin e të ngjashmit me të. Në shumicën e veprave të Lamensit, të parët janë objekt për shpifje, kurse të dytët janë objekt lavdërimi e glorifikimi. Prandaj ky autor, në të dy rastet, vetëm zmadhon.

Tani shiko një model prej mendimeve të tij: Lamensi vazhdon të

përmendë Aliun në veprat e tij të shumta vetëm për ta pasur si objekt qortimi ose për të stisur ndonjë kontension. Në të gjitha rastet ai e përmend këtë gjeni të shquar, duke e përshkruar me zgjuarsia të kufizuar⁽¹⁾, madje s'pranon të besojë as në elokuencën e autorit të **“Nehxhul-Belàgah”** dhe as në talentin e tij të fuqishëm poetik. Më pas, me një metodë mashtruese, ai tallet me njoftimet e vërtetuara, që tregojnë për trimërinë e për fisnikërinë e Aliut.⁽²⁾ Çështja bëhet më e habitshme, kur ky studiues e zhvesh Aliun nga elokuenca, talenti poetik, zgjuarsia e fisnikëria, cilësi që janë domosdoshmërisht të lidhura me personalitetin e Aliut, ashtu siç është domosdoshmërisht e lidhur ngrohtësia me zjarrin. Për më tepër, kur këto cilësi Aliut nuk ia kanë mohuar as Muàvije bin Ebù Sufjàni e as Amr bin El-Àsi, dy të dashurit e zemrës së Lamensit. Pavarësisht nga kjo, Lamensi ia mohon këto cilësi Aliut.

Sikur njeriu të dëshirojë të mbështet në metodologjinë që është mbështetur Lamensi, për të mohuar këto cilësi aleviane, do të kishte mundësi të mohonte pa asnjë mundim e pa asnjë kujdes deri edhe ekzistencën e Aliut, Muham'medit, Mesijhut, Sokratit, Shekspirit e të Napoleon Banopartit dhe jo të mohonte cilësi të caktuara të tyre. S'ka gjë më të lehtë për njeriun se sa të kundërshtojë një të vërtetë prej të vërtetave me disa faqe të shkruara në një libër dhe të mbështesë shtrembërimin e tij me disa argumente, duke iu referuar disa burimeve.

Lamensi nuk mjaftohet vetëm të shpifë kundër fakteve, që i vërteton çdo histori, por ai atakon rëndë deri edhe sjelljen e Aliut, i cili, në këndvështrimin e tij, ka keqtrajtuar edhe gruan e vet, Fatimen,⁽³⁾ për të cilën Ariu, pas vdekjes së saj, ka thënë: *“Hidhërimi i tij është i përjetsbëm dhe nata e tij është yll orientues.”* Madje padrejtësia e Lamensit ndaj imamit arrin deri aty sa të pohojë se vetë Profeti e ka shpërfillur rëndësinë e tij⁽⁴⁾ dhe nuk donte të shoqërohej me të.⁽⁵⁾

(1) Lamens, “Muàvija i parë” – në frëngjisht – f. 79 dhe f. 83 dhe “Fatimja” - gjithashtu në frëngjisht – f. 23, f. 26 dhe f. 48.

(2) “Fatimja”: f. 29.

(3) I njëjti burim: f. 59 dhe f. 72.

(4) I njëjti burim: f. 52, f. 56 dhe f. 57.

(5) I njëjti burim: f. 57.

Lamensi nuk gjen për imam Aliun as edhe një të mirë të vetme, në të kundërt, me zellin më të madh thellohet ta zhveshë atë prej cilësive të mira, madje edhe në ato raste kur njeriu detyrohet të ulë kokën i mahnitur e në shenjë madhërimi ndaj tij. Shembulli më i mirë, që flet për vepërimin e qëllimshëm të këtij orientalisti, shihet qartë kur ai arrin deri aty sa e sulmon Aliun edhe për përkohshmërinë e tij të njohur në mënyrën e jetesës, për shtrëngimin e rripit dhe për mentalitetin e tij të ndershëm për të siguruar jetesën me punë e me djersën e ballit dhe jo me anë të përvetësimit e me mashtrim. Lamensi gjen mangësi në veprimin e Aliut, që kur ai fillon të bëjë punë krahu, pasi emigroi në Medinë për të siguruar minimumin e mjeteve të jetesës. Lamensi vazhdon të gjejë të meta në figurën e imamit edhe atëherë kur ai, pas punës së rëndë, kthehet në shtëpi të gruaja e tij, Fatimja, me ato pak hurma që ka blerë me fitimet e realizuara nga puna e tij e ndershme dhe i thotë asaj: *“Ha vetë dhe pastaj ushqe fëmijët.”*⁽¹⁾

Tregohet se imam Aliu ka thënë: *“Në Medinë përjetova uri shumë të fortë, prandaj dola të kërkoj punë nëpër familjet medinase. Ndërkaq takoj një grua, e cila kishte gërmuar tokën. Unë mendova se ajo donte të bënte baltë, prandaj vajta pranë saj dhe u morëm vesh që për çdo kovë ujë të më jepte një hurmë. Duart e mia u bënë me flluska nga mbartja e kovave. Gruas i solla plot gjashtëmbëdhjetë kova ujë dhe ajo, nga ana e saj, më numëroi gjashtëmbëdhjetë kokërra hurma, me të cilat shkova te Profeti dhe e njoftova për punën që kisha bërë. Ai hëngri së bashku me mua nga këto hurma, më tha fjalë të mira dhe u lut për mua.”*

Le të qëndrojmë pak dhe të shikojmë nëse ka njeri që për këtë punë të qortojë imam Aliun dhe të thotë për të fjalë tallëse e përçmuese.

Çudi e madhe! A mund të jenë moralet e njerëzve të mëdhenj më të plotësuar se morali i Ali bin Ebù Tàlibit, kur ai punon me duart e tij që të ushqejë veten, gruan e fëmijët dhe nuk preferon të jetojë pa u lodhur në kurriz të të tjerëve?

Çudi e madhe! A mund të jenë cilësitë e njerëzve të mëdhenj më të bukura se cilësitë e të madhit Ali bin Ebù Tàlibit, kur ai e fillon jetën e tij me këtë thjeshtësi, me këtë spontanitet e kaq natyrshëm, kur e ndër-

⁽¹⁾ “Fatimeja”: f. 57.

ton jetën e tij mbi punën e vet dhe nuk tregohet mendjemadh e as mbahet si fis i lartë, por punon për të siguruar mjetet e jetesës me pastërti të kulluar e me shpirtkënaqësi?

Por logjika e realitetit e detyron Lamensin të dënojë imam Aliun për këtë ndershmëri në punë, për këtë sinqeritet në përballimin e problemeve të jetesës dhe të punëve të kësaj bote, pasi Lamensi e shikon të mirën vetëm në rrugën e Muàvijes, Jezjidit, Amr bin El-Àsit dhe të ngjashmeve me këta, rrugën e krekosjes, përvetësimit sa më shumë për vete dhe sigurimin e të mirave të kësaj bote me rrugë mashtruese e të përdredhura. Kush lavdëron rrugën e Muàvijes, e ka të pamundur të lavdërojë rrugën e Aliut.

As shokët e Aliut nuk kanë ndonjë vlerësim më të lumtur të Lamensit, i cili, kur përmend reformatorin e madh Ebù Dherr El-Gaf'fàrij, e anashkalon biografinë e tij dhe nuk flet për kuptimet e madhështisë, mirësisë, që gjenden në këtë biografi, pasi Lamensi anashkalon edhe luftën e këtij reformatori të madh, ashtu siç anashkalon edhe të keqen që i bënë emevitë atij. Më pas Lamensi, pa kuptuar, i bën mirë atij kur e cilëson herë fanatik dhe herë tjetër fanatik anarkist e partizan i Aliut.⁽¹⁾

Përsa i përket banorëve të Medinës që pritën myslimanët emigrantë (ensarët), për Lamensin ata janë konformistë të Aliut dhe ndër cilësitë e tyre, është se ata i kanë zili kurejshët⁽²⁾, janë njerëz që i sundojnë gratë e tyre.⁽³⁾ Por ensarët kanë zili vetëm kurejshët emevi, pasi ata, me të vërtetë, janë më të merituar për t'u pasur zili, kurse kurejshët e tjerë jo emevi kanë pak zgjuarsí,⁽⁴⁾ prandaj midis tyre s'ka ndonjë gjë për t'u pasur zili.

* * *

⁽¹⁾ "Muàvija i parë": f. 238.

⁽²⁾ "Muàvija i parë": f. 19, f. 194 dhe f. 245.

⁽³⁾ "Muàvija i parë": f. 314, f. 315 dhe f. 327.

⁽⁴⁾ "Muàvija i parë": f. 33, f. 353 dhe f. 354.

Por kur vjen puna te emevitë e te armiqtë e imamit, të marrë së bashku, Lamensi shndërrohet në një ithtar të virtyteve të emevive. Në këndvështrimin e Lamensit, Ebù Sufjàn bin Harbi është plaku i nderuar i Mek'kës⁽¹⁾, i cili, me butësinë e me kryeultësinë e tij, qëndron më lart se djali i tij, i mrekullueshmi Muàvije⁽²⁾. Gjithashtu, për Lamensin, Ebù Sufjàni dhe gruaja e tij, mëlçingrënësia Hindi, janë të dy poetë⁽³⁾, madje Ebù Sufjàni qenka poeti më i madh ndër kurejshët.

Kurse Muàvije bin Ebù Sufjàni, në këndvështrimin e Lamensit, është gjeniu i shquar,⁽⁴⁾ i buti,⁽⁵⁾ mikpritësi,⁽⁶⁾ politikani gjenial,⁽⁷⁾ reformatori ekonomist, ndërtuesi e ushtaraku,⁽⁸⁾ bashkëshorti i mirë,⁽⁹⁾ sundimtari i ndërgjegjshëm e mbreti model,⁽¹⁰⁾ dashamirësi i poezisë e i muzikës,⁽¹¹⁾ madje është poeti me shije të lartë artistike,⁽¹²⁾ por është edhe edukuesi i virtytshëm që brumos te djali i tij, Jezijdi, virtytin e butësisë⁽¹³⁾ e të punëve të mira.

Lamensi nuk vë re asnjë të metë të vetme te Muàvija, derisa arrin, që me butësinë e tij, të cilën, siç duket, e ka huazuar prej Muàvijes, të justifikojë krimet e halifesë së parë emevi me këtë argument qesharak,, kur thotë: *“Muàvija s’ishte nga ata burra që bëjnë krime, kur në to s’ka dobi.”*, domethënë se ai nuk vriste njeri, nëse në atë vrasje nuk kishte ndonjë dobi.

Unë po e lë në gjykimin e lexuesit t’i përgjigjet këtij justifikimi të habitshëm për krimin.

⁽¹⁾ “Muàvija i parë”: f. 79.

⁽²⁾ “Muàvija i parë”: f. 89.

⁽³⁾ “Muàvija i parë”: f. 255.

⁽⁴⁾ “Muàvija i parë”: f. 281.

⁽⁵⁾ “Muàvija i parë”: f. 66, f. 108 dhe f. 441.

⁽⁶⁾ “Muàvija i parë”: f. 101.

⁽⁷⁾ “Muàvija i parë”: f. 213 dhe f. 224...

⁽⁸⁾ “Muàvija i parë”: f. 46, f. 49, f. 244, f. 255, f. 266 f. 268, dhe f. 425.

⁽⁹⁾ “Muàvija i parë”: f. 314 dhe f. 328.

⁽¹⁰⁾ “Muàvija i parë”: f. 189 dhe f. 213.

⁽¹¹⁾ “Muàvija i parë”: f. 256 fhr f. 374.

⁽¹²⁾ “Muàvija i parë”: f. 255.

⁽¹³⁾ “Muàvija i parë”: f. 375 dhe f. 376.

Qëndrimi i Lamensit nuk ndryshon as për Jezijd bin Muàvijen, as për Zijad Ibn Ebijhum, as për Amr bin El-Àsin e as për Mervàn bin El-Hakemin nga qëndrimi që ai mbajti ndaj të gjithë emevive e të gjithë shokëve të tyre. Do të mjaftohem të përmend se ai e tjerri gjatë fjalën kur flet për “*trimërinë*” e Jezjdit, birit të Muàvijes⁽²⁾ dhe me kënaqësi të plotë i shkon në mendje ta cilësojë atë “*i riu i arabëve*”, ashtu siç e gjen të udhës të cilësojë Jezjidin bazë të butësisë.⁽³⁾

Habia jote do të shtohet edhe më shumë kur të mësosh se Lamensi mënjanon çdo gjë që diskrediton rrugën e mënyrat e veprimit të emevive e të përkrahësve të tyre për të “zbutur” njerëzit e për t’i “trajtuar” ata që nuk ulin kokën para tyre, madje edhe atëherë, kur, nga logjika e punës, që kërkon studimi, është i detyruar të përmendë ndonjërin prej kriminelëve që emevitë e kanë përdorur për të prangosur cilindo që kundërshtonte politikën e tyre, krimet e këtij kriminel i kalon fare përciptas. Por edhe kjo ndodh vetëm atëherë kur nuk gjen rrugë ta cilësojë atë me disa veprime që lehtësojnë dënimin e tij ose me diçka që mund të mbulojë punët e tij të këqija.

Nisur nga ky këndvështrim, Lamensi nuk sheh ndonjë mangësi që të mbulojë të metat morale e njerëzore, me të cilat karakterizohet një kriminel me natyrë të ashpër si Bisir bin Ertati, të cilin Muàvija e përzgjodhi dhe e nisi për në Gadishullin Arabik në krye të ushtarëve shpirtkazmë, me porosinë që të vinte në pranga të rënda të gjithë përkrahësit e Aliut, të ishte tepër i ashpër me banorët e shkretëtirës dhe të lëshonte mjerimin, frikën e shkatërrimin në Medinë, në Tàif e në të gjitha qytetet që nuk i nënshtroheshin urdhrit të tij. Dhe Bisri, kudo që kaloi nëpër shkretëtirë, pati kujdesin më të madh të ishte sa më i ashpër e sa më i egër në prangosjet e në vrasjet që kreu. Kudo, që shkeli këmba e tij, i tejkaloi të gjitha porositë, madje barbaria e tij arriti deri aty sa kur gjatë rrugës së kthimit nga Shami takoi dy djemtë e vegjël të Ubjdullah bin Ab’bàsit, guvernator i Aliut në Jemen, i theri të dy, edhe pse ata s’kishin

⁽¹⁾ Muàvija i parë: f. 153.

⁽²⁾ I njëjti burim: f. 446 dhe f. 447.

⁽³⁾ I njëjti burim: f. 375.

bërë asnjë gabim. Madje nga therja e këtyre dy djemve s'kishte asnjë përfitim, as ai vetë e as zotëria i tij. Por ja që deri këtu arrin poshtërsia në disa shpirtra dhe ligësia në disa ndërgjegje.

Edhe për këtë kriminel, Lamensi, në veprat e veta, nuk gjen, ndonjë fakt që ta përmendë atë për ndonjë punë të keqe, por mjafton që ai i shërben emeve dhe ngrihet kundër Aliut, prandaj për Lamensin ai meriton ndjesën dhe faljen e mëkateve.

Por, si është e mundur që kristiani besimtar Lamens, siç tregon ana e tij e jashtme, të sulmojë Ali bin Ebù Tàlibin, njeriun që është më afër Mesijhut me qetësinë e tij, me përkohshmërinë e tij në jetesë, me krye-cultësinë e tij, me qëndrimin e tij në rrugën e drejtë, me vendosmërinë e tij me të drejtën, me madhështinë e moraleve të tij, me forcën e besimit të tij, me thellësinë e humanizmit dhe me madhështinë e tragjedisë së tij? Lamensi nuk do të mbante këtë qëndrim ndaj Aliut, nëse qëllimi i tij i parë e i fundit, i shprehur në veprat e tij, nuk do të ishte që të flasë keq për shpirtin e ndershëm të Lindjes në përgjithësi e të atij arab në veçanti dhe të asaj avangarde që përfaqëson imam Aliu.

Por, si është e mundur, që kristiani besimtar Lamens, siç tregon ana e tij e jashtme, të lavdërojë Muàvijen, Jezjidin e njerëzit e afërm të këtyre të dyve? I lartëson ata derisa i ngre në gradën e shenjtërimit. Nga të gjitha këto, del se ai ka prirje makiaveliste, prirje që e shtynë të glorifikojë të gjithë ata që punojnë sipas parimit: *“Qëllimi justifikon mjetin.”*, pavarësisht sa kocka viktimash copëton ky mjet.

Si e sulmon Lamensi atë që thotë: *“Duaj për tjetrin atë çka do për veten tënde dhe mos dëshiro për tjetrin atë çka nuk dëshiron për veten tënde.”*, *“Qortoje vëllain tënd duke i bërë atij bamirësi dhe kundërpërgjigju atij duke i dhënë gjëra të mira.”*, *“S’ka më të keq se ushqimi haram dhe padrejtësia ndaj të pafuqishmit është padrejtësia më e ulët.”*, *“Nuk të këshilloj për punë të mira ai që nuk të falënderon.”*, *“Vizitojeni atë që u ka privuar edhe nga tepricat.”*? Përveç kësaj, si tallet ai me rrugën e tij të madhe dhe kundërshton kushtetutën e tij, në lidhje me sundimin? Ndërkaq kthehet e lavdëron **“gjenialitetin”** e atij që thotë: *“Për Allahun ka ushtarë prej mjalti të përzier me helm.”*, të atij që ble tradhtarët e mëkatarët me pasurinë e njerëzve ose që urdhëron të vriten të varfrit e

të pafuqishmit kur ata kundërshtuan e nuk iu nënshtruan vullnetit të tij për të lënë halif djalën e tij cipëplasar, ose kur ata nuk u bashkuan me të për të sharë njeriun me moral më të madh, njeriun më shpirtbujar, njeriun më të ditur e njeriun më të mençur.

Si e sulmon e si tallet ai me këtë njeri dhe në të njëjtën kohë madhëron këtë tjetrin me entuziazmin që sillte dituria që kishte? Përsëri Lamensi nuk do të kishte mbajtur këtë qëndrim, nëse ai nuk do të kishte prirje makiaveliste, sikur qëllimi i tij i parë e i fundit, që e ka shprehur në veprat e veta, të mos ishte fjala sa më e keqe për shpirtin e pastër arab, të cilin e përfaqëson Aliu dhe jo Muàvija.

Metoda, mbi të cilën është mbështetur ky orientalist në sulmin e tij kundër Ali bin Ebù Tàlibit, i sjell dobi autorit të kësaj metode vetëm në njërën anë, atëherë kur sulmon çdo vlerë morale, ndërgjegjen, gjenialitetin e orientuar në historinë e njeriut të hershëm e modern, ose kur glorifikon çdo të keqe në zemrën e njeriut, çdo thatësi në karakter, çdo ndrydhje të ndjenjave, çdo egoizëm keqbërës, të shthurur e shumë shkatërrues.

Metoda, që ka përdorur ky orientalist, ngjan me një strategji ushtarake në sheshin e betejës, ku përparësia do të jetë vetëm për atë që, në rrugën e fitores, përdor mashtrimin dhe forcën.

Ç'do të thotë Lamensi për Sokratin, nëse atij do t'i shtrohej kjo pyetje?

A do ta trajtonte çështjen e Sokratis me të njëjtën metodë që trajton çështjen e Ali bin Ebù Tàlibit? Vallë a do ta shikonte Lamensi me vend që Sokrati, me jetëshkrimin e tij madhështor, të jetë objekt poshtërimi e sulmi apo do të shikonte se Sokrati e jeta e tij janë objekt madhështimi për njerëzimin dhe një trashëgimi e madhe për moralin njerëzor? Nëse ai do të bënte një gjë të tillë dhe padyshim që do ta bënte, pasi kjo lidhet fort me makiavelizmin. Nëse nuk do ta bënte, atëherë do të nxirrte sheshit qëllimin e tij kryesor për të folur keq për imam Aliun.

* * *

Para se të përfundojmë këtë bisedë, mendojmë se është detyrim për ne të përsërisim këtu fjalët që ka thënë orientalisti i nderuar francez, profesor Kazanova në kolegjin **“Dë frans”**. Kazanova është ndër orientalistët, që në studimet e tyre, kanë mbajtur qëndrim të drejtë ndaj imamit. Në librin **“Muàvija i parë”** Lamensi vë ballë për ballë imam Aliun me Muàvijën dhe të gjithë emevitë e tjerë. Këtu ai e tepron në sulmet e tij kundër Aliut e kundër përkrahësve të tij, ashtu siç e tepron në glorifikimin e emevive dhe të përkrahësve të tyre.

Në përgjigje të Lamensit, Kazanova thotë: *‘Psikologjia e emevive, në mënyrë absolute, ishte e përbërë prej lakmisë për pasurim deri në kufirin e mbi-fryrjes, prej dëshirës për pushtime, me qëllim që të grabisin sa më shumë për të gëzuar kënaqësitë e kësaj bote.*

Për të gjitha këto kemi të drejtë të cuditemi se si hidhet Lamensi vullnetarisht në mbrojtje të këtyre grabitësve dhe të tallet me Aliun, kundër të cilit ata s’lanë kurth pa ngritur e pabesi pa kurdisur.

Edhe pse njohuritë e tij për historinë e atij shekulli janë mjaft të gjera dhe meritojnë admirim, për ne nuk është e habitshme që ai të rreshtohet kundër përkrahësve të imam Aliut, ku procedurat mbrojtëse për njërin palë vijnë njëra pas tjetrës dhe ku proklamimet akuzuese për palën tjetër grumbullohen njëra mbi tjetrën.”⁽¹⁾

⁽¹⁾ Me disa shkurtime marrë prej pikëpamjeve perëndimore rreth çështjeve Lindore të autorit Muham’med Muteali Sha’rauij dhe prej “Nihajetul Alem” i Kazanovës. Titull libri??

KANË THËNË PËR KËTË LIBËR

* Nëse doni të flas për gjenialitetin tuaj, më lini ta ekspozoj unë stilin tuaj.

Abdul-Muhsin Sherefud'dijn

* *Autori i këtij libri gjigant eksplorues, letrari i madh i nivelit botëror, mendimtari gjenial dhe pena e poetit të magjishëm marramendës, zotëruesi i diturive të thella e të gjera në fushën e trashëgimisë arabe dhe kapacitet enciklopedik gjithëpërfshirës i të gjitha fushave të kulturës botërore. Në personin e këtij autori është mbledhur shpirti i poetit, muzikantit, piktorit e filozofit, ashtu siç janë mbledhur në shkrimet e tij të gjitha karakteristikat dalluese të këtyre që u përmendën, janë mbledhur edhe të gjitha ëndrrat e shpresat e të lartpërmendurve, përfshirë dhe të gjitha idetë e meditimet që ata përjetojnë.*

**Revista egjiptiane “Et’talij’ah”,
Nr. 4 Prill 1965**

* Ky libër do të zhvillojë shumë pikepamjen e arabëve për të tashmen e për të kaluarën e tyre.

Hasan El-Emijn

* *Me këtë studim të thellë autori mbart vlera që e dallojnë atë prej atyre që janë marrë me këtë subjekt, qofshin ata dijetarë e filozofë arabë të të gjitha kombësive e të të gjitha attributeve, të mëparshëm e të rinj, por e dallojnë edhe prej dijetarëve evropianë.*

Sulejman Dhàhir

KANË THËNË PËR KËTË LIBËR

Ky libër u prit me interes shumë të madh, u botua disa herë. Është përkthyer në disa gjuhë brenda një harku kohor të shkurtër dhe ka ngjallur diskutime në rrethet kulturore e shkencore për seriozitetin në eksplorimin e së vërtetës dhe paraqitjen e saj me qartësi e saktësi taktive, për mendimet e thella filozofike, për pikëpamjet e tij serioze në përpunimin e materialit historik dhe për metodën e tij letrare shumë tërheqëse, në të cilën gjenden bashkë studimi i investiguesit, opinioni i poetit, shija e artistit dhe epërsia e gjuhëtarit.

Pjesët vijuese janë shkëputur prej opinioneve të disa personaliteteve të shquara kulturore e shkencore, që shpjegojnë qartë pozitën e autorit të këtij libri, si dhe rolin e tij në studimin e historisë me këtë metodë moderne, ashtu siç tregojnë qartë gjenialitetin e autorit dhe horizontet e veprës së tij.

SHPIRTI HUMANITAR

Prej letrës së z. Muhsin El-Hakijm, drejtuar autorit:

“Më ka mahnitur shumë ky libër. Nuk di se cilën pjesë të shkëpus për të treguar se cila është më e bukur. Sipas pikëpamjes sime, ana më e rëndësishme dhe më e hollësishme është ana e drejtësisë dhe e maturisë, pasi është ana që mbizotëron mbi të gjitha anët e tjera të librit. Kam përshtypjen se autorit të këtij libri i ka bërë shumë përshtypje zëri i drejtësisë njerëzore, qëkur ka filluar të shkruajë studimin e tij rreth imam Aliut dhe ky shpirt i lartë njerëzor e ka mbuluar autorin kokë e këmbë. Meqenëse unë jam më i madh se ju në këto lodbje, u këshilloj të gjithëve, që këtë libër ta studioni nën dritën e mendjes dhe të natyrshmërisë së krijimit, pasi kështu do të dëgjoni të vërtetën prej “Zërit të drejtësisë njerëzore” dhe do të prekeni prej shpirtit të tij.”

MË LINI TA PARAQES UNË STILIN TUAJ

Nga letra e z. Abdul-Muhsin Sherefud’dijn:

“Nëse doni të flas për gjenialitetin tuaj, më lini ta paraqes unë stilin tuaj!”

ATA ECIN MBI RRUGËN TËNDE

Z. Mùsà Àl Bahrul-ulùm Et’tabàtàij, në letrën që i shkruan autorit të librit, thotë:

“Pata nderin të vizitohet zotërinë tonë Ajetu-llah El-Burûxherdij në qytetin Kum të Iranit dhe pyetja e parë, që më bëri, ishte rreth “Zërit të drejtësisë njerëzore”. Pashë se ishte shumë i mahnitur. Nuk e kisha parë të mahnitej më parë prej ndonjë

libri tjetër. Më urdhëroi që të të shpreh ty mahnitjen e vlerësimit e tij për konkluzionin tënd të drejtë nga historia e imamit dhe paraqitjen e gjendjeve të tij, shtu bukurinë e metodës, krijimin artistik dhe melodinë e tingullit. Nëse nuk do ta pengonte dridhja e dorës, do ta shkruante këtë letër me dorën e tij.

Pasi mësova për këtë ndhëtim të vyer, në këtë libër të lexova specialis diagnostikues, të drejtë e trim, plotësisht të përgatitur dhe me talent të ndezur. Ndihem i gëzuar, që erdhi koha e çlirimit dhe radha e kërkimeve rreth të vërtetave të tanishme, të thesareve të groposura dhe gjurmëve të çmuara të vlerave të burrave e idealeve të tyre të larta. Triumfi, që kanë korrur disa dijetarë në këto fusha studimesh të vlefshme, ka qenë në raport me vullnetin e gjerësinë e kapacitetit të tyre, kurse pjesa, që të ka rënë ty o Xhorxh, nga të gjitha këto, ka qenë mjaft e bollshme, pasi edhe qëllimi yt është shumë i lartë.

Papa meje janë një grup i madh studentësh dhe një grup tjetër prej pionierëve të mendimit, të shpërndarë këtu e atje, në Nexhef e në Iran. Ata janë shumë të mahnitur me librin tënd të çmuar, që jep përgëzimin për ardhjen e një brezi me aftësi të shumta, që i mundësojnë atyre të heqin përfundimisht perden nga fytyra e së vërtetës.

Padyshim, ty të takon mirësia e të qenit i pari që ke trokitur në njërin prej fushave më të hollësishme e më të nderuara. Shpresoj që shkrimtarët të ecin mbi rrugën tënde.”

ENCIKLOPEDIA ALEVIANE

Ja disa radhë nga ajo që ka shkruar profesor Mikhaijl Neijmeh:

“Është e drejta jote të krenohesh me këtë perlë letrare. Lexuesi s’mund të kalojë nëpër kapitujt e këtij libri pa ndier revoltën në shpirtin e tij kundër regjimeve të korruptuara dhe që Aliu i luftoi me ashpërsinë më të madhe. Fatkeqësisht ato vazhdojnë të jenë më këmbë edhe në ditët e sotme. Për ty është i mjaftë shpërblimi i britmës që lëshon libri yt kundër tiranisë e padrejtësisë. Është dëshmues i drejtësisë. Kam bindje të thellë se jehona e kësaj britme do të gjejë përgjigje në botën arabe.”

Në një letër të dytë ai shkruan:

“Ka kaluar më shumë se një vit që ke botuar, në një libër voluminoz, studimin tënd të shkëlqyer rreth imam Aliut, “Zëri i drejtësisë njerëzore”. Kam për-

shtypjen se pena jote duhej të ishte revoltuar kundër teje, pasi s'po i lije asaj asnjë vend ku të zbrazte atë çka donte të shprehte. Në fakt, ke vepruar shumë mirë, kur vendose t'i hapësh udhë revoltës së penës tënde, pasi prej saj doli kjo **“Enciklopedi aleviane”**, e re me pesë pjesët e saj.

Atje tutje ka njerëz të mëdhenj, që vetëm të mahnitin. Ka edhe të mëdhenj, që shkaktojnë te ty mahnitje e madhërim. Në praninë e tyre ti e ndien dhe dëshiron, që ata të jenë siguri për zemrën, për shpirtin tënd e për gjithçka që është e dashur dhe e shenjtë për jetën tënde, sepse ata zbulojnë prej shpirtave të tyre burimin për çdo etje që ndien ti dhe shtrojnë para teje *“ngrëniet më të shijshme”*, për të cilat është e uritur genia jote. Ata nuk thonë asgjë të kundërt nga puna që bëjnë dhe nuk bëjnë asnjë punë që të jetë në kundërshtim me atë çka thonë. Jeta e tyre është fotografi e vërtetë e asaj që nxjerrin gjuhët e tyre dhe e asaj që shpërndajnë penat e tyre, nëse ata kanë pena. Ti nuk i dashuron ata për ndonjë gjë tjetër përveç faktit se çdo gjë, që del prej tyre, është e mbushur me dashuri. *Ali bin Ebû Tâlibi* është njëri prej atyre më të mëdhenjve.

Ti, o vëllai im, duke ardhur me këtë studim për jetën e imanit, në të vërtetë, ke sjellë lehtësim të madh për bijtë e këtij brezi, që ata ta njohin ashtu siç e njohë ti dhe ta duan ashtu siç e do ti një të madh që ka nxjerrë toka e tyre e që e ka mëkuar gjuha e tyre që para dhjetëra brezash. Pavarësisht nga kjo, ai vazhdon të jetë në pararojë. Të shpresojmë që ata, që do ta lexojnë këtë vepër, të zbukurohen me bukurinë e tij, të kërkojnë të ndriçohen me dritën e tij. Njëkohësisht, në flakën e madhësisë së tij, do të turpërohen për veprimet e tyre të ulëta.”

KAPACITET BOTËROR DHE LIBËR GJIGANT

Revizta egjiptiane **“Et’talij’ah”**, nr. 4, Prill 1956, shkruan një artikull të gjatë, në të cilin analizon pjesët e librit.

Në atë artikull thuhet: *“Xhorxh Xhordakun, autorin e këtij libri voluminoz, që ai e botoi në pesë pjesë dhe që është përkthyer në shumë gjuhë, nga njëra anë e gjejmë një letrar të madh arab, zotërues i diturive të thella e të gjera për tokën arabe dhe, nga ana tjetër e gjejmë asimilues enciklopedik të të gjitha fushave të kulturës botërore. Në personin e këtij autori është mbledhur shpirti i poetit, muzikantit, piktorit e filozofit. Gjithashtu, në shkrimet e tij nuk gjejmë vetëm karakteristikat*

dalluese të këtyre që u përmendën, por gjejmë edhe të gjitha ëndrrat e shpresat e të lartpërmendurve, përfshirë idetë e meditimet që ata kanë përjetuar.”

PARATHËNIE

Në parathënien letrare, me të cilën autori paraqet librin e vet, mendon se në historinë e Lindjes, si edhe në historinë e mbarë njerëzimit, gjenden luftëtarë e kriminelë, të pasur e të varfër. Logjika e shekujve të vjetër e të mesëm deshi që prej tyre të ketë mbretër e udhëheqës, madje, pas vdekjes së tyre, të bëjë prej tyre heronj. Për të gjitha këto autori vjen me këtë libër që të na njohë me një personalitet, që i thuhet me të drejtë i madh. Gjithashtu, me librin e tij ai vjen të vërtetojë se edhe në historinë tonë ka faqe të ndritura të iluminizmit të madh njerëzor, për të cilin ne, si arabë, na nderojnë, duke shtuar edhe një nderim të ri për historinë njerëzore. Faqe të tilla të ndritura të historisë sonë na mundësojnë të hedhim shikimin edhe një herë në veten tonë, për të këputur prangat e shumta që na kanë mbajtur lidhur gjatë shumë shekujve të errësirave dhe për të glorifikuar trimërinë e vërtetë, të simbolizuar në heroizmin e një individi ose të një brezi në rrugën e mbarë njerëzimit.”

PJESËT E LIBRIT

Xhorxh Xhordaku e ka ndarë studimin e tij voluminoz në pesë pjesë, por i ka ndërtuar në atë mënyrë, që secila pjesë të ketë një temë të caktuar dhe të jetë e pavarur edhe pse në fund të gjitha pjesët derdhen në rrjedhën e vetme të subjektit kryesor të studimit.

ALIU DHE TË DREJTAT E NJERIUT

Autori e fillon studimin e tij me kapitullin **“Aliu dhe të drejtat e njeriut”**, duke sjellë si dëshmi shumë tekste, që kanë ardhur prej gjuhës

së vetë imamit. Më pas ai e vazhdon shkrimin e tij të mrekullueshëm rreth ndarjes së njerëzve në klasa nga ana materiale, duke shpjeguar se Aliu mendon që ndarja klasore çon në qëllime të urryera, çon në atrofizimin mendor, fut të keqen në shpirt, nxit arbitraritetin, abuzimin e shtypjen, si dhe padrejtësinë në sundim. Nga njëra anë ndarja klasore çon në rrugën e arritjes së posteve, autoritetit e pasurisë, deri në kryerjen e krimeve monstruoze, nga ana tjetër ajo çon edhe në zemërimin e në zilinë e atij që shikon se puna e tij shkon për dobi të një tjetri dhe ai vetë s'përfiton asgjë prej punës së tij. Në të dyja këto anë, në fund të fundit, zënë e vendosen faktorët që çojnë në degradimin e shoqërisë deri në atë shkallë, sa këto dy anë të saj bëhen si nofulla që thërrmojnë të drejtat, bluajnë aftësitë dhe shqyejnë viktimat.

Shoqëria, në këndvështrimin e Ali bin Ebù Tàlibit, ashtu siç e shikojmë në këtë libër, është një trup i vetëm, prandaj nuk lejohet që në trupin e saj të grumbullohen kontraste, edhe pse sistemi shoqëror është i ndërtuar mbi bazën e diferencave në të drejta e në detyra. Në shoqërinë e Ali bin Ebù Tàlibit është e palejueshme që një njeri pjesëtar i saj të majmet dhe tjetri të jetë i uritur, që njëri pjesëtar i saj të punojë, kurse shpërblimi i punës, në formën e furnizimit, të shkojë te ai që s'punon.

ALIU DHE REVOLUCIONI FRANCEZ

Pasi autori përfundon studimin e tij të gjerë e të shkëlqyer rreth shoqërisë në librin e tij **“Aliu dhe të drejtat e njeriut”**, në pjesën e dytë bën ballafaqimin e rëndësishëm mes parimeve të Revolucionit francez, përfshirë të drejtat e natyrshme të njeriut dhe mes mësimëve të Aliut, me gjithçka që përmbajnë ato, për të njëjtat të drejta. Në kapitujt e parë të kësaj pjese autori jep një panoramë të shkëlqyer të lëvizjeve njerëzore në kohët e vjetra, të mesme e të reja në rrugëtimin e ngadaltë të atyre lëvizjeve, por të vendosur drejt mbrojtjes së njeriut prej tiranisë, padrejtësisë e skllavërisë dhe patjetër edhe drejt emancipimit të tij.

Pjesa e dytë e librit të Xhorxh Xhordakut **“Aliu dhe Revolucionit**

francez” shpjegon fare qartë e në mënyrë origjinale mundësitë që ka pena për të shkruar rreth kësaj bote dhe për të shpjeguar se parimet që përjetuan edukuesit e njerëzimit u formuluan në formën më të plotë vetëm në mendjet e në zemrat e mësuesve të Revolucionit të madh francez, megjithëse për këto parime ishte shprehur gjeniu i mendjes arabe Ali bin Ebù Tàlibi para katërmbëdhjetë shekujsh, madje i kishte formuluar aq qartë, sa të shpallnin veten substancialisht në çdo kohë dhe tekstualisht e substancialisht në shumicën e rasteve.

ALIU DHE SOKRATI

Pjesën e tretë autori e fillon me kapitullin kënaqësisjellës **“Aliu dhe Sokrati”**, duke përmendur tekstet e dy boshteve të parimeve të Aliut e të Sokratit. Më pas, anët e ngjashme mes dy burrave autori i ndan në dy pjesë kryesore: pjesa e parë është e përgjithshme, kurse pjesa e dytë është e veçantë.

Pas një studimi të gjatë interesant e të thellë, autori përfundon në rezultatin se virtytet në shkollën e çdo njeri prej dy të urtëve, të urtit të Athinës e të urtit të Kufes, kanë një qëllim themelor, që është bërja të lumtur individin e komunitetin me anë të mirësisë, forcimit të rrugës humane mbi bazën e qëndrueshme të njohjes së të drejtës, e cila, nga ana e saj, është baza e çdo virtyti dhe udhëzuese për të mirën.

ALIU DHE KOHA E TIJ

Karakterit i historisë politike, në kuptimin përkufizues të kësaj fjale, duket qartë në pjesën e katërt **“Aliu dhe koha e tij”**. Në këtë pjesë autori shpalos problemet e betejat, nga të cilat na vjen britma e asaj kohe. Para se të paraqesë hollësi nga komploti i madh kundër Aliut, autori hedh dritë mbi të vërtetën e shtëpisë emevi, që ishin nismëtarët e vërtetë në këtë komplot; gjithashtu, autori bën një paraqitje tepër të

rëndësishme të psikologjisë së emevive dhe të psikologjisë së armiqve të tyre. Është e qartë se këto dy psikologji janë dy polet bazë të ndeshjes në atë periudhë të asaj kohe të largët.

Ndër gjërat më të rëndësishme, që thuhet në këtë pjesë, është vlerësimi që Xhorxh Xhordaku i bën së vërtetës së Islamit nga ana shoqërore, pastaj qëndrimi i tij revolucionar ndaj regjimit të kohës, si dhe ndaj parisë despotike dhe ndaj gjendjes së të varfërve të pafuqishëm. Në këtë kuadër autori mendon se Islami që një motiv që solli një zgjim të madh pas asaj shkujdesjeje, në të cilën kishin jetuar arabët gjatë shumë brezave. Islami mundi të triumfojë vetëm për faktin se, në radhë të parë, që një revolucion social, ndër pikëpamjet e të cilit dallohej shikimi që hidhte Islami mbi klasat e shoqërisë, mbi të pasurit e mbi të varfrit, mbi tiranët e mbi të dhunuarit nga padrejtësitë e tiranëve. Me aq sa mund të pranonte periudha historike e atëhershme e me aq sa mund të pranonte kuadri hapësinor, Islami arriti të çrrënjosë shkaqet e diferencimit klasor. Gjithashtu, Islami, në kuadrin e mundësive të kohës, zvogëloi deri në minimum shtypjen e shfrytëzimin që ushtrohej mbi arabët. Autori mendon se kohët e periudhës së parë të Islamit janë nga kohët më të pasura të njerëzimit për ndershmërinë e shpirtit e të ndërgjegjës dhe të ndjenjave të gjalla, të cilat formojnë te njeriu një njësi të plotë, e cila ndien, mendon, flet e punon dhe ku ti nuk e gjen punën, fjalën, mendimin e ndjenjën veçse në unitet të pandashëm, ashtu siç gjen edhe përkushtimin e sinqertë ndaj parimeve të atij revolucionit social, përkushtim, që, në shumicën e herëve, arrin shkallën e vetëflijimit.

Në këtë pjesë autori shpalos një histori të hollësishme të komplotit në Islam dhe trajton në mënyrë analitike diagnostikuese ngjarjen e vrasjes së khalifit Osmàn bin Af'fân, ashtu siç përshkruan hollësisht edhe komplotin e madh kundër imam Aliut.

Autori shpreh se është gabim të mendohet për historinë islame se ajo është ndërtuar me vullnetin e një individi të vetëm dhe habitet me ata që i shpjegojnë e i komentojnë ngjarjet e mëdha publike të ndara nga natyra e komunitetit dhe nga bazat e sistemeve ekonomiko-shoqërore. Këtë habi autori e shpreh, kur shikon se edhe një studiues si Ahmed

Emijni ka rënë në gabime të tilla, sidomos kur shikon se Muham' med Emijni e trajton Ebù Dherr El-Gaf'farij'jin thjesht si një njeri naiv, të cilin e drejton Abdullah bin Sebeë dhe ky i fundit e trullos me mendimet muzdakiste⁽¹⁾, me synimin që ai të ndihmojë Abdullahun për të shkretuar vendin, duke i paraqitur mendimet muzdakiste si domosdoshmëri për t'i vënë kufirin dhunës e padrejtësisë së të pasurve dhe mjerimit të të varfërve. Në një kohë që në mendimet e në qëndrimet muzdakiste s'ka asgjë të përbashkët me mendimet islame e me qëndrimet humane.

Në mbyllje të kësaj pjese, autori, nëpërmjet një metode të mrekulueshme epike, që e përshkon ndjenja e një letrari, që rrallë i gjendet shoku, tregon vrasjen e imam Aliut.

ALIU DHE NACIONALITETI ARAB

Autori mendon se gjëja më e madhe, që ka dhënë Ali bin Ebù Tàlibi për nacionalitetin arab është orientimi që ai i dha politikës, për të qenë vetëm në interes të popullit. Autori mendon se ky orientim përbën parimin e parë alevian, që i shërbeu nacionalitetit arab dhe që i ka shërbyer atij në të gjitha kohët e në të gjitha lëvizjet, pasi ky orientim alevian qëndron në neutralizimin e çdo lëvizjeje e të çdo mendimi për rikthimin e despotizmit politik.

Në këndvështrimin e Xhorxh Xhordakut, vlera më e ndritur, që Aliu hodhi mbi nacionalitetin arab dhe me të cilën shprehu cilësitë e padukshme të humanizmit në personalitetin arab, është zbulimi i revolucionarizimit të jetës, si dhe predispozicioni që kanë gjallesat për zhvillim e për të kaluar nga një gjendje në një tjetër. Autori mendon se këtë parim imami e ka shprehur në mënyrë aq të qartë, sa mbi të nuk mund të bëhet asnjë lloj interpretimi, pasi e gjithë puna e tij mbështetej mbi këtë bazë. Bazuar mbi këtë teori të zhvillimit kanë dalë të gjitha sa njihen në mbarë njerëzimin, si: doktrina, teori, filozofi, sisteme, legjislacione, dituri e periudha mësimdhënieje. Të gjitha këto shtrojnë rrugën

⁽¹⁾ *Sekt i hershëm filozofiko-religjioz, i cili shihej si version i reformuar i zoroastrizmit.*

për ata që vijnë më pas, megjithëse, në asnjë rast, ato s'mund të marrin cilësinë e përhershme absolute dhe të qëndrueshmërisë së përjetshme.

Ana më e ndritur të këtij parimi, që autori ka zbuluar në personin e imam Aliut, qëndron në faktin se ai mendon që ky revolucionarizim, që shtyn gjithmonë drejt zhvillimit, është një punë e mirë, që i mundëson njerëzimit të përzgjedhë, për të kaluar nga një gjendje e mirë në një gjendje më të mirë. Ky parim i tij unifikon revolucionarizimin e jetës me mirësinë e ekzistencës nga ana shpirtërore dhe nga ana e kuptimit. E thënë ndryshe, revolucionarizim, në parimin alevian dhe ashtu siç e zbulon atë autori i shquar, do të thotë zhvillim i pandërprerë në rrugën e së mirës.

Përsa i përket lidhjes mes Aliut e nacionalitetit arab, në përgjithësi, në kohën e sotme, kur bashkëpunimi ndërmjet popujve, në kuadrin e unitetit mbarënjëzëror, është ngjitur në një shkallë mjaft të lartë, gjenden elementë që hedhin dritë të shkëlqyeshme mbi linjën aleviane në konceptin nacional njerëzor, me të cilin krenohet vetë nacionaliteti dhe që i jep atij kuptime të vërteta, duke e cilësuar një tullë në godinën njerëzore ose tipare të një populli në mesin e një grupi popujsh të vëllezëruar nëpërmjet njohjes së ndërsjellë. Kjo është linja që Aliu e lidhi me elementët me të thellë të personalitetit arab dhe me ato që janë më të thella në personalitetin njerëzor, në të gjitha punët e tij heroike, që fillonin prej shpirtit arab, udhëhiqeshin me gjithësinë dhe që njerëzimin e dëshironin skenë të këtyre punëve.

REZUME

Ky studim voluminoz, që na vë në dorë shkrimtari gjenial, përmbledh në vetvete letërsinë, në bazat më të thella të saj, artin, me gjërat më të shkëlqyera që kanë veprat artistike dhe diturinë, në logjikën e saj të qartë, të mbështetur me argumente të drejta. Kështu që ky studim është pararojë për studimet objektive rreth bërësve të historisë sonë. Edhe nëse ky studim është shkruar me një ndjenjë, që rrjedh ngadalë,

ajo nuk e ngushton mendjen, as në objektin e mirëfilltë të studimit e as në përfundimet e tij katërçipërisht të besueshme.

Pa e tepruar, themi se ky libër është studimi më i madh që trajton jetën e Aliut, për më tepër, kur deri tani nuk është shkruar ndonjë studim i këtillë në të gjithë botën, as në kohët e mëparshme e as në kohët e reja. Këtë enciklopedi kulturore e hartoi pena e ndritur gjeniale e rangut botëror dhe e derdhi në formën e saj lapsi i një poeti të mrekullueshëm e të magjishëm, të ngrohtë, me ndjenja të nxehta, entuziast për idealet e larta njerëzore dhe për kuptimet më fisnike, për të cilat njeriu ka punuar e luftuar gjatë shekujve. Si lapsi i këtij shkrimtari, shumë rrallë mund të gjendet një i dytë ndër lapsat e gjenive të letrave gjatë gjithë historisë.

Në asnjë rast ne s'kemi mundësi t'i japim këtij libri të mrekullueshëm të drejtën që i takon. Gjithashtu, nuk mund të zbulojmë burimet e gjenialitetit që përshkruan ky libër i lartë për "heroin e dhembjeve, kalorësin mistik, imamin dëshmor me shpirt të thellë e të vendosur, në palat e të cilit gjendej sekreti i dënimit hyjnor".

PENA GJENIALE

Shejhu Abdullah Berr'rrij, nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës, në letrën e tij, shkruan:

"Lexova librin e Xhorxh Xhordakut për imam Aliun dhe shikoj se autori na e paraqit Aliun me një dritë të re, dritë që na jep një "mendim gjenerues", nën të cilën unë e shoh Ebnë Hasanin jo ashtu siç e kisha parë në faqet e botimeve islame, ku ndjenja ka një rol të qartë dhe ku përkatësia në medbheb ka një rol jo të dorës së parë.

Sikur njerëzit të pyesnin Aliun, gjatë kohës kur ishte në jetë ose edhe pasi kaloi nga kjo jetë, për veprat më të mëdha, që kanë trajtuar jetën e historinë e tij, me siguri, që, me dorën e tij të uruar, do të kishte bërë shenjë në drejtim të Xhorxh Xhordakut e të askujt tjetër. Në këtë shenjë patjetër që ka një fjalë në heshtje, ashtu siç ka edhe heshtje në fjalën: "Ai më ka kuptuar mua dhe flet me maturi për mua."

Nuk e teproj aspak kur them se Xhorxh Xhordaku, me shpjegimet

e tij të ndritura, ka turpëruar karvanë me poetë e shkrimtarë, midis tyre edhe mua, që kanë shkruar në prozë e në poezi për Aliun. Shkrimi, ashtu siç e ka dashur Xhorxh Xhordaku, është mendimi i lirë që kërkon liri zbulimi për fytyrën e së vërtetës me një penë të zhveshur, krejtësisht të pastër e gjeniale, të cilën nuk e trazon asgjë përveç thellësisë së atyre kuptimeve që mbjellin trëndafila dhe shkulin rrënjët e ferrave... gjithashtu edhe poezia, ashtu siç e dëshiron atë Xhorxh Xhordaku, është pena e një artisti të talentuar, që i vizaton sendet me të vërtetën e tyre, që nuk ecën krah për krah me sendet e nuk bën armëpushim me to. Në të kundërt, qëndron përballë gjithë historisë në rrjedhën e rrëmbyeshme të koncepteve dhe të figurave të reja.

Nëse më lejohet të kem zili ndonjë artist për metodën e tij gjeniale, për fantazinë krijuese, me të cilën ai paraqit realitetin në ecjen e tij deri përtej historisë, sikur është duke përshkruar ngjarje që ndodhin para syve të tij, patjetër që do të kisha zili Xhorxh Xhordakun... megjithëse në jetën time kurrë s’kam ndier zili për asnjë njeri.

Qëkur ka dalë ky libër i përjetshëm, edhe pse e lexoj atë çdo natë, s’ngopem e s’më shuhet etja. Nëse medaljet për gjenialitetin do të jepeshin me të drejtë, me siguri imam Aliu do të vendoste me dorën e tij medaljen e gjenialitetit në gjoksin e Xhorxh Xhordakut në shenjë mirënjohjeje të letërsisë, të maturisë dhe të gjenialitetit të tij.”

MË LART, NGA SA KANË SHKRUAR ARABËT DHE EVROPIANËT

Shejhu Sulejman Dhàhir shkruan:

“Nuk e teprojmë kur themi se ky libër është nga prodhimtaria më e mirë e mendimit arab. Libanezi, gjatë shekujve të ndryshëm, është bërë i njohur për gjenialitetin e shquar, për estetikën e shëndoshë e për fuqinë e nxjerrjes së konkluzioneve, gjithashtu ai është bërë i njohur edhe për një karakteristike tjetër, për vështrim të mirëfilltë shkencor. Arabishtja letrare (fus’ha) është borxhlie ndaj libanezëve për shkrimin e saj me metodë bashkëkohore, për termat e reja që ata kanë futur në të

dhe për atë që kanë shkruar duart e tyre të bardha në poezi e në prozë, pa përmendur veçanti të tjera, që do të na e zgjasnin fjalën nëse do të flisnin për ato.

Nuk lakmojmë t'i japim këtij libri lavdërime, që me të drejtë i meriton dhe as të bëjmë një përmbledhje të materialit që gjendet ndërmjet dy kapakëve të studimit të tij të thellë. Është e mjaftueshme të themi se kjo është një karakteristikë tipike e këtij studimi, që e dallon atë nga çdo shkrim tjetër, që ka trajtuar të njëjtin subjekt, nga të mëparshmit e të mëvonshmit, duke filluar që nga koha e El-Xhahidhit, Ibn Ebul-Hadijdhit, Mejthem El-Bahrani'j'it e i shumë e shumë të tjerëve, që nuk i numërojmë dot. Ky është libri i vetëm në llojin e tij, në mesin e qindra librave të shkruara për jetën e imanit të madh. Libri të habit, për faktin se vetëm në disa faqe ka përmbledhur aq sa do të duheshin vëllime të tëra për të paraqitur jetën e arabëve të shkretëtirës, të rajoneve të tyre të përvëlura nga nxehtësia, kalimin e tyre nga njëri rajon në tjetrin, në kërkim të një jete më të mirë nëpër "djepin e profetësisë" dhe të "zërit të Muham'edit". Më tutje autori bën një kalim të magjishëm dhe hyn në një studim të thellë mbi jetën e Aliut, duke e shtrirë studimin e tij në anë të shumta, shoqëruar me një shpjegim të ëmbël e me një metodë të përkryer, prandaj studimi rezultoi i suksesshëm deri në kushtet më të largët të suksesit, pasi është ndërtuar mbi lartësinë e mendimit, mbi shikimin e thellë dhe në ndjekjen e saktësisë së rezultatit.

Me këtë studim të thellë autori i urtë mbart vlera, të cilat e dallojnë atë mbi të gjithë ata, që, në studimet e tyre, kanë trajtuar këtë subjekt, përfshirë dijetarët e të urtët arabë nga të gjithë popujt e kombësitë, të mëparshëm e të rinj; gjithashtu, ai dallohet edhe nga ata dijetarë evropianë të njohur, të cilët, me studimet e tyre, njihen për vështrim të hollësishëm dhe për nxjerrjen e konkluzioneve, duke u bazuar mbi ngjarjet e mëparshme."

ME HOMERIN DHE EL-MUTENEB'BIJ

Z. Hasan El-Emijn shkruan:

"Kur mora vesh qëllimin e mikut të madh profesor Xhorxh Xhordakut për të shkruar për Ali bin Ebù Tàlibin, isha plotësisht i sigurt për suksesin e tij të plotë. Ky nuk ishte vetëm besimi im, pasi të gjithë

vëllezërit e Xhordakut e kuptonin qartë përparësinë e padiskutueshme që do të kishte libri i tij për Aliun.

Shembulli i Xhordakut, me punën e tij origjinale, me metodën e tij të magjishme, me kulturën e tij të thellë, me mendimin e tij depërtues, është si shembulli i Xhordakut në të gjitha këto dhe në studime të tjera, që meritojnë të shkruhen për Ibn Ebù Tàlibin. Kur njihesh me ata që janë interesuar për Aliun dhe që kanë shkruar për të, patjetër do të gjesh të shquar e vetëm, i cili dallohet për depërtimin të vërteta deri në thellësitë më të mëdha, për mendimin e saktë, për metodën e drejtë, për forcën e penës dhe për mendje të arrirë. Kurrë nuk mund të tregoj për të gjithë ata që janë interesuar për Aliun, por do të mjaftohem vetëm të bëj shenjë në drejtim të El-Muteneb'bij, Ebul-Alàë El-Murrà dhe të Sherijf Erredij nga të mëparshmit dhe të Xhebràn Khalijl Xhebranit nga të mëvonshmit.

Studimi i Ibn Ebù Tàlibit nuk është punë e thjeshtë e as harmonizimi i kësaj pune nuk është veprim i lehtë, pasi s'ka ndonjë të madh që ka gëzuar kujdesin e mendimtarëve ashtu siç e ka gëzuar atë Ibn Ebù Tàlibi. Që ditën që u mbulua Ebul-Hasani, njerëzit ndien të vërtetën e frikshme të humbjes së madhe, që kishin pësuar. Kur u ndanë prej Ibn Ebù Tàlibit, ata panë se bota, që ai përmirësoi, ishte rikthyer në koprrace, pa idealet e saj. Letërsia arabe njohu një vërshim të fuqishëm e të mahnitshëm, kur u fillua të shkruhej sipas metodës së tij, për të përshkruar cilësitë e imamit dhe shkrimet u përqendruan vetëm në personin e tij. Që ditën që u mbulua dhe deri në ditët e sotme, Aliu vazhdon të vajtohet me poezi e me prozë; që nga ajo ditë e deri më sot, nga penat vazhdon të dalin vrullshëm bisedat rreth tij dhe të zbulojnë boshllëkun që ai la, prandaj lexuesi i çdo shekulli mendon se fjala rreth Aliut mbaroi dhe që sot e tutje nuk do të ketë se ç'të shtohet më shumë rreth tij.

Mbarësia për të shkruar për Aliun do t'i jepej vetëm gjenive të çdo shekulli dhe, ne, që e kemi njohur gjenialitetin e Xhorxh Xhordakut, e dinin se ç'informacion do të sillte për botën arabe ky poet e shkrimtar i madh.

Gjëja e parë, që të shkon në mendje nga libri **“Imam Aliu”** është ky argument i fuqishëm, i vrullshëm e origjinal që e vë Xhorxh Xhor-

dakun në majën e shkrimtarëve të arabishtes. Kur depërton në brendësi të librit, të duket se edhe ti je njëri prej atyre mendimtarëve, që deri më sot s’ke shkruar për Aliun dhe thua se asnjë libër nuk është shkruar për të para këtij libri. Ndryshe, ku janë figurat e ndritura që nxjerr në dritë pena krijuese e Xhordakut dhe ku janë ato thesare të padukshme, që i zbuloi argumenti magjik i tij?

Ku ishin shkrimtarët, të mëparshmit e ata që erdhën më vonë, të shkruanin fjalën e Aliut: *“Mos ji skllav i tjetrit, Zoti të ka bërë të lirë.”? Si është e mundur t’i ketë shpëtuar atyre ky koncept dhe të depërtojë vetëm Xhorxh Xhordaku dhe vetëm ai të krijojë këtë studim të gjerë, me një gjubë elokumente?*

Me këtë libër Xhordaku nuk e paraqet veten vetëm shkrimtar, por edhe si poet, kur nuk gjen dot mënyrë më të saktë shprehje përveç poezisë. Ai shihet që është poet, që dallohet mbi të gjithë poetët, kur përshkruan natën që kaloi Aliu para se të vritej apo kur tregon ngjarjen e vrasjes së imamet nga shpata e Ibn Mulxhemit, ose kur përshkruan Betejën e Siffijnit, përshkrim epik e i mrekullueshëm, që ecën në të njëjtën rimë me poezinë e Homerit të “Iliada” dhe me baladën e El-Mutebën’nij në betejat e shpatës së shtetit.

Unë kam lexuar shumë elegji për Aliun. Unë kam mësuar përmendësh, duke qarë, poemat më të nxehta se flakët e me më shumë lagështirë se retë. Pavarësisht nga të gjitha këto, nuk di që në vajtimin për Aliun të ketë elegji më brilante se ajo e Xhorxh Xhordakut: “Mos i trazoni ato, janë vajtores.”

Përsa i përket librit, në tërësinë e tij, shumë shpejt ai do të zhvillojë shumë pikëpamjen e arabëve për të tashmen e për të kaluarën e tyre.

NDËRMJET XHERDAKUT, AK’KÀDIT DHE TÀHÀ HYSEJNIT

Shejhu Muham’med Xhev’våd Mugnijeh, kryetar i gjykatës së lartë Xhaëferijeh në Liban, shkruan: “Nëse ke lexuar dy librat e shkruar për Aliun nga Ab’bàs Mahmùd El-Ak’kàdit e dr. Tàhà Husejnit dhe pastaj lexon këtë libër, veçanërisht kapitujt **“Aliu dhe drejtësia kozmike”** dhe **“Aliu e Sokrati”**, patjetër do të çuditësh shumë, kur mendon se si është e mundur që dy autorët e lartpërmendur të jenë më të dëgjuar

se Xhorxh Xhordaku. Por çudia do të vazhdojë derisa të mësosh se Xhorxh Xhordaku është në lulen e rinisë dhe në fillimin e rrugës.

Shkruan El-Ak'kadi, që beson aristokracinë e trungjeve, shkruan Tàhà Hysejni, që e përshkruan biografinë e Aliut me metodën e tij të njohur, kurse Xhorxh Xhordaku, në studimin e tij, ecën në zbulimin e të vërtetave, analizon atë që zbuloi dhe më pas e paraqet atë. Ai ecën me raketat e telekomanduara dhe lëshohet së bashku me satelitët artificialë, duke lënë El-Ak'kadin e Tàhà Hysejnin në një veturë, që sillet vërdallë nëpër bërnylat e rrugës, duke u përdredhur nëpër qafat e luginës në zbritje e në ngjitje.

Madhështia e autorit të imam Aliut përputhet katërçipërisht me madhështinë e kohës sonë, koha e triumfit të mendimit e të dijes. Lexojë këtë libër të këtij autori dhe patjetër do të mbetesh i bindur për këtë të vërtetë. A mundet dikush të të shpalosë ty të vërtetën e madhe për imam Aliun me të gjitha anët e saj, pa qenë vetë i madh? Kurrsesi jo. Ai, që humb një send, nuk ka më gjë për të dhënë.”

MAGJIA DHE SHARMI

Shejhu Muham' med Xhev'våd Mugnijeh, në një letër tjetër shkruan: *“Në librin e Stivat Dudxh “Marrëdhëniet sociale në Lindjen arabe” thuhet: “Lindorët, në gjykimet e tyre, mbështeten në atë që ka thënë e thotë filani, kurse perëndimorët besojnë në atë që i njoftojnë provat.”* Sikur Dudxh të ishte gjallë në ditën e sotme dhe të lexonte librin “Imam Aliu” të profesorit të madh Xhorxh Xhordak, me siguri do të hiqte dorë nga kjo fjalë e tij, do të rezervohej dhe nuk do të lëshonte gjykimin e tij për të gjithë lindorët.

Për Aliun kanë zbritur ajete të Kur'ânit. Atë e kanë lavdëruar hadithet profetike. Njerëzit kanë folur shumë për të jo vetëm kur ishte gjallë, por edhe pas vdekjes së tij. Aliu përmendet në mijëra libra, artikuj e leksione. Miliona njerëz numërohen të jenë ndjekës të tij. Gjithashtu, për Aliun kanë folur gjatë e me admirim mendimtarët e mëdhenj perëndimorë. Për të gjitha këto Aliu s'ka nevojë të bëhet i njohur, pasi ai është i njohur, ashtu siç ka thënë El-Muteben'nij, kur i kërkuan të lavdëronte

Aliun: *“Me qëllim s’e kam lavdëruar të porositurin. Ai është dritë me formë të rregullt. Kur sendi ka formë të rregullt, qëndron vetvetiu, edhe cilësitë e dritës së diellit shkojnë kot.”*

Por, kur të lexosh librin e Xhordakut, do të bindesh se Aliu vazhdon të jetë i panjohur dhe se ai ka shumë nevojë të njihet, sidomos midis përkrahësve të tij, të cilët e thërrasin emrin e tij nga lartësitë e minareve e të minbereve të xhamive, përveç atyre qindra mijërave që luten çdo vit te varri i tij.

Dijetarët e përkrahësve të Aliut (shij’ah), të mëparshmit e të mëvonshmit, kanë shkruar aq shumë libra për imamin, sa nuk numërohen, madje njëri prej këtyre autorëve ka shkruar një libër me 32 vëllime, ku ka përfshirë hadithet që janë thënë për të drejtën e Aliut. Një autor i dytë i këtij grupi dijetarësh ka shkruar një libër tjetër me 12 vëllime të mëdha, kushtuar ndodhisë së *“Gadijrit”*, ndërsa dijetari poliedrik El-Halij ka shkruar *“Libri i dymjëve”*, në të cilin sjell një mijë argumente të transmetuara dhe një mijë argumente logjike, që flasin për imamatën e Aliut dhe që tregojnë se, pas të Dërguarit, Aliu ishte më i merituari për të qenë halif. Ndërsa Xhordaku, në librin e tij voluminoz, s’përmend asnjërin prej këtyre dy mijë argumenteve, por ka përmendur vetëm Aliun, të cilin e përçon te lexuesit me personalitetin e tij. Anët e shumta të këtij personaliteti, Xhordaku i studion nën dritën e shkencës dhe të orientimeve moderne, pa u mbështetur, ashtu siç kanë bërë të tjerët, mbi dëshmitë e thënieve, që kanë përcjellë të mëvonshmit prej brezit të parë të myslimanëve në lidhje me virtytet e imamit.

Kur Xhordaku shkruan, e imagjionon lexuesin larg këtyre drejtimeve e degëve të dala prej tyre, si dhe larg fijeve që shtrihen deri në kohët më të hershme. Kjo imagjinatë është e domosdoshme për një lexues, që jeton në shoqërinë tonë bashkëkohore. Nisur nga ky realitet, ishte domosdoshmëri që autori të bënte shpjegime, madje edhe të gjata, të përmendte mendimet e vjetra e të reja dhe pastaj të bënte krahasimin mes këtyre mendimeve dhe mendimeve të imamit.

Xhordaku nuk është historian për një individ, as historian për një shekull, as mbledhës dëshmish. Ai s’është prej atyre që i qëndrojnë në

fytyrë kundërshtarit. Gjithashtu, ai nuk është fanatik ndaj një doktrine kundër një doktrine tjetër, por ai është shkencëtar zbulues, që ndjek burimet, mbledh konstatimet, mat thellësinë e mendimeve e të ngjarjeve, bën lidhjen që kanë faktet me njëra-tjetrën. Nëpërmjet këtyre veprimeve nxjerr në dukje personalitetin e imamit.

Xhorxh Xhordaku na njeh me koncepte të reja për njerëzimin nëpërmjet rrugës së njohjes me personalitetin e Aliut, madje te lexuesi mund të krijohet përshtypja se atë nuk e intereson personaliteti i Aliut më shumë nga sa interesohet për kuptimet e thella njerëzore, që ai i nxjerr prej fjalëve e prej punëve të imamit; kështu që Xhordaku na rezulton edhe një zbulues i shkallës së parë.

Disa dijetarë autoritarë më kanë thënë: *“Çudi të kuptohet ky shkrimtar, domethënë Xhordaku. Ai i nxjerr kuptimet e virgjëra prej fjalëve të imamit, me të cilat ne jemi mësuar e i dimë përmendësh ashtu siç dimë përmendësh emrat tanë. Megjithëkëtë, ai nuk tërbeq vëmendjen tonë drejt asaj që shpreh. Prandaj çudia qëndron në faktin se fjala e tij i toleron ato kuptime dhe në të njëjtën kohë i tregon ato me qartësi.*

U thashë atyre: “Natyrisht, kjo është e qartë..., por në komentin e në shpjegimin, që janë prej punëve të Xhorxh Xhordakut, kuptimet bëhen të dallueshme përmendjet tona dhe ne i shohim ato vetëm pasi zbuluesi i ka vënë përpara nesh.”

Në të vërtetë, Xhorxh Xhordaku, me madhësinë e imamit, ka hapur disa porta për diturinë, porta që kishin qëndruar të mbyllura gjatë katërmëdhjetë shekujve. Por duhet theksuar se Xhordaku i hapi këto porta falë metodës së tij, e cila është parfumi, magjia dhe bukuria që ai hedh mbi studimin e tij. Falënderojmë Allahun, që i dha arabëve e myslimanëve një të ri gjenial të një modeli të veçantë, i cili, për të parën herë, i njohu ata me trashëgiminë më të madhe e më voluminoze që ata zotërojnë.”

LIBRI I MADH

Në një artikull tjetër, të shkruar prej shejhut Muham’med Xhev’våd Mugnijeh, thuhet: “Këtë libër e kam lexuar shumë herë dhe vazhdoj të lexoj në të, pasi gjatë leximit të tij ndiej se autori ka zbuluar një thesar të

mbledhur mbi shumë thesare. Është e vërtetë se për personin e imamit kanë shkruar të mëparshmit e të mëvonshmit. Është e pamundur që ti të mos mbash qëndrimin e kokulurit e të nderimit për gjithçka që ata kanë shkruar. Po ku janë shkrimet e të parëve dhe të mëvonshmëve, ndër të cilët Ab'bàs Mahmùd El-Ak'kàd e T'àhà Husejn, me atë që ka shkruar letrari i ri libanez, profesor Xhordaku? Vepra e tij të mahnit me magjinë e argumentit, me forcën e diturisë e me madhësitinë e artit. Me të gjitha këto ai sundon mbi ty, mbi mendjen tënde e mbi ndjenjat e tua, deri në ata masë sa ti nuk ndien për asgjë tjetër përveçse për shkrimtarin dhe për librin.

Edhe përsa i përket ilaçit shërues të sëmundjeve politike e sociale, që kanë mbërthyer botën, me siguri që ti e gjen atë në librin e madh që ka shkruar Xhorxh Xhordaku, ose thuaj, në parimet e imamit, që zbuloi autori gjenial, i cili i dha atyre parimeve një shpjegim të ri, me një metodë të shkëlqyer, me një kuptim të thellë dhe me kulturë shumë të gjerë, që shtrihet edhe më gjerë nga sa ajo mund të jetë në filozofinë e shprehura dhe në iluzionet e ëndrrave.

Lapsi im s'ka fuqi të përshkruajë këtë libër të madh e të përjetshëm, ashtu siç e ka të pamundur të arrijë të thotë fjalë lavdërimi për autorin e këtij libri, të lavdërojë artin e tij origjinal, diturinë e tij të madhe dhe perceptimin e tij të thellë. E gjithë mundësia ime reduktohet në shfaqjen e mahnitjes për këtë gjeni, edhe pse te ai duket i vogël çdo lavdërim e çdo vlerësim.

SHKRIMTARI GJENIAL

Shejhu Muham'med Xhev'våd Mugnijeh, në një artikull tjetër, shkruan: *"Shkrimtari gjenial Xhorxh Xhordak s'ka ndjekur gjurmët e shkrimtarëve të mëparshëm, por ai ka marrë fjalët e tyre si burim për studimet e tij dhe si argument për deduksionet, të cilat janë rezultati i shkencës e i së vërtetës. Xhordaku i ka marrë ato ashtu siç merr arkitekti prej gurit të papunuar lëndën për të ndërtuar një pallat të madh e të fortë. Patjetër që kejo qasje vjen si rezultat i krabasimit ndërmjet*

asaj që ka shkruar Xhordaku dhe asaj që kanë shkruar shkrimtarët e tjerë për imamin. Raporti mes tij e tyre është si raporti mes shkencës e artit nga njëra anë dhe natyrës së ngurtë e memecë nga ana tjetër.”

PANELI BRITMUES DHE MELODIA E MADHE

Zonjusha Lejla Baëlebekij, në një artikull të gjatë, shkruan: “Secili prej nesh ka lexuar **“Nehxhul-Belàgah”** të imam Aliut ose e ka studiuar atë, ose ka dëgjuar kalimthi një fjalë të urtë të thënë prej imam Aliut. Por nuk mjafton ta dëgjojmë, ta lexojmë, ta studiojmë, për të formuar me mendimin tonë të kufizuar një figurë, një mendim ose një filozofi, që ka qëllim shkruesi i librit.

Ne kemi nevojë për dikë, që të na zgjerojë mendimin, të ndriçojë figurën e të vërtetojë fjalën e urtë. Ne kemi nevojë për Xhorxh Xhordakun, që të firmosë për ne të vërtetën e **“Zërit të drejtësisë njerëzore”**, ashtu siç kam unë për shembull nevojë për dikë që të më thotë se unë me të vërtetë jam brune. Unë e marr vesh që jam brune sa herë shikoj trupin tim, por, që të vërtetohet plotësisht ngjyra e lëkurës sime, kam nevojë për dikë që ta pohojë këtë të vërtetë.

A jam unë e lirë?

Xhorxh Xhordaku përgjigjet duke thënë: “Këndvështrimi i tij për lirinë është nxjerrë prej vështrimit të tij mbi gjithësinë dhe për shoqërinë: Poli i kësaj ekzistence lëvizëse në rrugën e mirësisë më të lartë. Kuptimet e kësaj lirie burojnë prej marrëdhënieve me të cilat janë lidhur bijtë e shoqërisë, me atë masë sa ajo buron prej ndërgjegjeve dhe koncepteve.”

Më pas, ai thotë: *“Për lirinë ka kolona këtu e kolona të tjera më të vogla atje, përmasa e të cilave nuk qëndron ndryshe veçse duke u mbështetur në të gjitha kolonat.”*

Dhe ja, ky autor shpjegon se unë isha në rrugë të drejtë me atë që bëra ditën kur i vura vetes qëllim të lidh lirinë time individuale me liritë e të tjerave që *“burojnë prej ndërgjegjeve e prej koncepteve”*.

Autori nervozohet, nuhat dhe shtrihet mbi flatrat e lirisë, mërmërit

një melodi, e cila menjëherë harmonizohet me strukturën e mendimeve. Ja, lexuesi gjendet para një rryme fresku të një poezie, që i prek ndjenjat e mendjen, rrëmbehet nga hapësirat e pamata të lirisë dhe plotëson hartimin. Përfundimisht, i gjithë libri rezulton një poemë që glorifikon lirinë dhe jeta e Aliut na del para syve si një tregim për lirinë, për të vënë kolonat e saj te shoqëria, pasi përmasat e lirisë nuk qëndrojnë ndryshe veçse duke u mbështetur mbi të gjitha kolonat e vëna.”

Besoj se Xhorxh Xhordakut i ka folur për Ibn Ebù Tàlibin babai i tij në një mbrëmje me shi rreth vatrës. Besoj se djali endi pëlhurën për të madhin, që në fëmijërinë e tij dhe, natyrisht me mangësi, si të gjithë ne. Por ai doli mbi të tjerët me kapacitetin e tij të madh, për të nxjerrë melodi prej gjithçkaje që kishte marrë prej të madhit: prej çdo shkronje, prej çdo fantazie e prej çdo bisede, sikur Ibn Ebù Tàlibi të lëvrinte në gjakun e tij. Prandaj paragrafët e këtij libri janë panorama të gjalla, që lëkundën e nxjerrin britma në shenjë madhërimi.

Ne shpresojmë të jetojmë, prandaj mbushim tokën e gjerë me të vërtetën e pranisë sonë. Si është kjo për ne?

Xhorxh Xhordaku shikon fuqishëm në sytë e mi. Ai më kujton mua zërin e Ibn Ebù Tàlibit, *“drejtësia e besës njerëzore dhe ngrohtësia e dashurisë, që fillon e nuk mbarohet.”*

Jam e frikësuar!

Xhorxh Xhordaku vazhdon të shikojë fuqishëm në sytë e mi dhe më kujton mua cilësitë e të madhit: *“Jep dhe nuk merr, sulmohet dhe nuk dënon.”*

Kam lexuar të gjithë librat qiellorë, kam lexuar vëllimet e poetëve, kam lexuar meditimet melodike të sufive, kam lexuar studime të gjata për jetën e partizanëve të paqes njerëzore. Lexova e gati u çmenda nga thatësia e zemërimi i leximi tim. Oh, errësirë e rëndë! Unë e di që ju jeni me mua, nuk interesoheni për atë që s’na flet për veten tonë, kurse ai na flet për veten tonë me butësi, me qartësi, me siguri të plotë, me thjeshtësi, me thellësi të prekshme, sepse unë dhe ju jemi së bashku. Ne jemi ata që zvarritemi mbi trotuar, mbi ne bien rreziqet e luftës, rreziqet e papunësisë, rreziqet e vdekjes... Ne gjithmonë jemi të irrituar, të frikësuar, të hutuar dhe të shqetësuar.

Unë edhe ju jemi së bashku. Ne na duhet që dikush të vihet në ballë me sinqeritet, që të na ndriçojë shkallët e errëta të ngjitjes së shpirtave tanë, ashtu si doli para meje Xhorxh Xhordaku për disa ditë, duke më vështruar gjatë në sytë e mi... ngulmues në shërimin tim... Me librin e tij erdhi me shpejtësi një rrymë tronditëse deri në çmenduri, që u lëshua në hapësirën e dhomës. Rryma e flaku librin e ngurtë mbi dysheme dhe Xhorxh Xhordaku e largoi vështrimin e tij ngulmues prej syve të mi. Kur u qetësova, u riktheva të dëgjoj me vëmendje, me qetësi e në siguri, atëherë mësova se sekreti i përjetësisë sonë qëndron në dashurinë. Unë dua të dashuroj, që të jetoj. Që të jetojmë të mëdhenj, është detyrë të duam vetë dashurinë.

Së fundi, dua të këshilloj këdo që inspekton një shkollë, ku mësohen bazat e dashurisë: Le të dëgjojë me vëmendje zërin e drejtësisë njerëzore, që ka shkruar pena magjiplotë dhe e ngrohtë e Xhorxh Xhordakut. Uroj që Xhorxh Xhordaku të vazhdojë të shkruajë dhe të na bëjë që të dëgjojmë zërin e Sokratit, Beethovenit, Pasterit, Rusoit e Gandit.”

MAJAT E BUKURISË

Profesor Nikola Kurban shkruan: “Imam Aliu, zëri i drejtësisë njerëzore”, zëri i madh, që u përhap në krye të historisë dhe u shtri mbi çarjet e dhembshme të thjeshtësisë, është zëri, që nuk e frikëson nata, kur ajo lëshon shikimin e saj mbi të, zëri që trondit furtunën, që vjen me rrjedhën e rrëmbyeshme, zëri që thërret zemrat e të varfërve, zëri që është më i butë se trëndafilat dhe se vesa e mëngjesit. Ky është zëri fisnik, që sot ne arabëve na e vë përpara shkrimtari arab, Ibn Sexh'an Esh'shuvejrij Xhorxh Xhordak.

Ai më vë përpara këtë rrjedhë të argumenteve logjike të mrekulueshme, të furishme e të bollshme, që më huton që në fillim: Sa ujë mban dora ime për t'i dhënë me bollëk lexuesit? Çfarë ene të marr, që ta mbush në këtë rrjedhë, që nuk ngushtohet për të dhënë aq sa ka nevojë një buzë e afruar drejt kësaj ene ose edhe një pikë që i shkon ndërmend etshuarit?

Shkrimtari i kësaj biografie karakterizohet me disa cilësi, nëpër të cilat nuk është ngjitur dikush tjetër përveç tij. Të shumtë janë ata që e kanë derdhur kovën e ujit në botën e Ali bin Ebù Tàlibit, duke qenë të vetëdijshëm se janë duke derdhur kovat në një oqean të madh. Ata kanë qenë të vetëdijshëm, që po marrin prej rrezatimeve të diellit.

Sipas asaj që unë shikoj, në krye të këtyre cilësive qëndrojnë vetëm dy cilësi: e para është kapaciteti i shkrimtarit për të bërë të njohur personalitetin e imamit të madh, në atë mënyrë që nuk është vetëm shkencore, as nuk është e kushtëzuar vetëm me historinë, as nuk është një llogaritje e thjeshtë, që mbështetet në numrat e në masat. Jo, ajo qëndron mbi të gjitha këto, pasi është një njohje e gjallë, që buron prej ndjenjës së thellë të shkrimtarit, buron prej fantazisë të tij pa anë e pa fund, buron prej shkaqeve të diturisë së shumë, me të cilat karakterizohet mendja e shpirti i tij, buron nga ndjenjat e pastra e të singërta, buron nga elokuenca e fjalës, që qëndron në kufirin e kuintesencës së gjuhës arabe, të cilën nuk e kanë arritur as profesorët e hershëm e as profesorët e mëvonshëm.

Është kjo cilësi, që e mishëron personalitetin objekt studimi dhe e nxjerr atë me mish e me gjak: Në anët e këtij personaliteti ka një shpirt që regëtin prej shpirtit të jetës. Në dejet e këtij personaliteti ka një zjarr që vjen pulsues prej furrave divine me ndjenja e lëvizje. Në dy sytë e këtij personaliteti shikohet ndriçimi i mëngjesit, në buzët e tij dëgjohet trazimi i furtunës dhe i detit të egërsuar. Midis dy anëve të këtij personaliteti ka aq sa mund ngrihen dallgë në punët e të gjithë njerëzve, në çdo gjë të gjallë, në çdo veprim që kërkon vendosmëri dhe në çdo gjë e lartë.

Pikërisht këtu qëndron edhe dallimi mes shkrimtarit të etiketuar me gjenialitet dhe të edukuarit i varfër, për të cilin personalitetet e njerëzve të mëdhenj bëhen të dallueshëm prej qosheve të historisë. Por ja që ai i ka lënë këto personalitete të paralizuar, të balsamosur, të ftohta ose skelete prej kockash, duke uruar që ai të udhëtojë hipur mbi mirësinë, të mos flasë me zë të lartë kundër dashurisë dhe të mos bëjë kompromis në dëm të së mirës, drejtësisë e dashurive.

Gjithashtu, këtu për ne bëhet i qartë qëndrimi i drejtë në rrugën e shkruarit të kësaj biografie, kur ai e zhvesh Ibn Ebù Tàlibin nga çdo gjë që ka dëshirë t'i ngjitet atij, ose që do ta kufizojë atë në rrethin e disa tregtarëve të njerëzimit. Por autori e ngre në këmbë këtë personalitet të madh, personalitet arab e njerëzor. Ai e ngre atë për çdo njeri të rrafshuar në pozitën e një mali madhështor, që lartësohet në mesin e njerëzve, e ngre për cilido, që zemra e tij ka përzgjedhur të përqafojë thirrjen e majës madhështore ose himnin e gjigantit të shtrirë për tokë.

Karakteristika e dytë është qëndrimi i qartë mes dy të kundërtave, pa asnjë përzierje e veshje. Këto të dyja janë: e mira dhe e keqja. Zemra e shkruarit të kësaj biografie është edukuar me cilësitë e personit të madh, për të cilin flet kjo biografi dhe zemra e tij fle mbi vetitë e tij. Ai është i sinqertë në dashurinë kur dashuron, është i sinqertë edhe në urrejtje, nëse urren, është i lidhur shumë pas atij që do, por ai ngrihet mbi atë që urren dhe kalon mbi atë, ashtu siç kalon rrjedha e ujit mbi parzmoret e natës.

Madje, me siguri që ti ndien se shkruarit mbart në origjinën e formimit të tij dënimin e rëndë kundër çdo shërri, çdo poshtërsie e çdo të keqeje, që atij i del qartë ndër ata bashkëkohës të imam Aliut, të cilëve u ishin ngurtësuar zemrat e u ishin ngrirë shpirtërat. Prandaj ata mbanin të fshehur kundër tij pabesinë e ligësinë, në një kohë që zemra e madhe e imamit nuk kishte në brendësi të saj asgjë tjetër përveç të mirës për ta, pasi dashurinë e tij nuk e shtrembëronte dot asnjë dorë, sado e zezë qoftë, ashtu siç nuk e nxinte dashurinë e tij asnjë gjendje e asnjë punë, sado e nxirë të ishte.

Në legjitimitetin e Ibn Xhordakut shërri, poshtërimi, pabesia, poshtërsia e mendjes dhe e shpirtit qëndrojnë në majën e së keqes, prandaj ai zbraz mbi të gjitha këto ligësi zjarrin e Xhehen'nemit. Drejtësia, mirësia, sigurimi i së drejtës, dashuria dhe të tjera virtyte të zemrës e të shpirtit, të gjitha këto te Xhordaku janë në majat e bukurisë. Prandaj ai i kushton të gjitha këtyre virtyteve logjikën e drejtë, që buron nga rrënjët e gjuhës e të shpirtit të tij.”

ART I MAGJISHËM DHE MENDIM I THELLË

Profesor Xhelijl Kemâludin, nga Iraku, ka shkruar një artikull të gjatë, prej të cilit kemi shkëputur paragrafët e mëposhtëm: “Është e vërtetë që Xhorxh Xhordaku takohet me Ebù Dherr El-Gaf’farij’jin, Am’màr bin Jàserin, Shiblij Esh’shumejlin, me filozofin anglez Karlil e me Xhebràn Khalijl Xhebrànin, në kuadrin e gjerë të humanizmit, takohet edhe në korsinë e mendjes e të ndjenjës artistike origjinale, takohet në ecjen e mendjes, në shikimin objektiv të së vërtetës.

Po e vërteta është ajo që u përfaqësua me Demokritin, Aristofanin e Eskilin dhe jetoj në Mesijhun, Muham’medin e Aliun. Ajo vazhdon të jetojë në nipat e tyre revolucionarë, derisa u lëshua mbi dorën e Xhorxh Xhordakut, pasi për të vërtetën s’ka as vdekje e as përfundim, ajo është gjuha e njeriut, është mendja e lufta e tij.

Atëherë lidhja mes Aliut e Xhordakut është plotësisht e qartë, pa asnjë veshje e pa asnjë insinuatë, prandaj edhe qielli, nën të cilin u strehua Aliu e Mesijhu, gjen vend të marrë frymë e të marrë start te Xhordaku e në dhjetëra të tjerë si ai. Edhe simbolika është e qartë, sepse njeriu mbetet vetvetja dhe ndryshon vetëm në formë e nga jashtë, në një kohë që miliona të tjerë mbeten duke ndier dritën e duke i shfryrë errësirës, ndërkaq qielli shpërthen si vullkan dhe bën historinë, historinë e Aliut dhe të Xhordakut e të gjithë atyre që janë bërë të përjetshëm, si dhe të gjithë atyre që jetojnë në botën tonë pa anë e pa fund.

Libri i Xhordakut na erdhi i pasur e produktiv, në atë gradë që ngjall kënaqësi të pastër dhe gëzim të plotë intelektual, në një kohë që për imamin janë shkruar libra të çmuar, por janë përhapur edhe absurditete, poshtërsi. Mendoj se vetëm në këtë fakt qëndron sekreti i asaj dashurie të madhe, me të cilën e pritën librin madhështor të Xhordakut zemrat e mendjet e intelektualëve arabë dhe miliona të tjerë pas tyre. Mbase në këtë dashuri qëndron edhe sekreti i piraterisë së ulët, që ka vënë dorë

mbi gjërat më të shenjta që ka njeriu arab. Këto gjëra të shenjta janë trashëgimia e tij kulturore, të cilën pirateria e përgënjeshtroi, e vodhi dhe e deformati, ashtu siç ndodhi me librin e Xhorxh Xhordakut këtu në Bagdad prej dorës së një vjedhësi të poshtër.

Është fakt se shtypja ka rënë mbi të vërtetën, që në kohë të hershme, atë të vërtetë që njohu Galileu, Bruno dhe Sokrati para tyre dhe për të cilën u vra Aliu, Hyseni e shumica e kolosëve të mendimit të lirisë e të humanizmit. Këtë shtypje mbarti edhe varka e **“Sizifit”**, që u nis për të poshtëruar veprën e parë shkencore dhe të parin studim objektiv kushtuar imamit demokrat dëshmor.

Por agimi duhet të triumfojë patjetër, ashtu siç triumfoi gjiganti ynë i madh, Aliu, ashtu siç triumfoi edhe nxënësi i tij besnik mbi ndryshimet e kohës, vendit, ideve e doktrinave: profesori Xhordak, pasi me këtë triumfon edhe njeriu mbi kafshën.

Xhordaku erdhi me **“Dhulfikarin”** e elokuencës së tij e me rrugën e tij të qartë e të gjerë dhe na dha një themel ku të mbështetemi për të kuptuar gjigantin e përjetshëm të demokracisë arabe: imam Aliun. Përsa i përket vezullimeve të ndjenjave, në fakt profesor Xhordaku i është përgjigjur atyre me ndjenjën më të mirë njerëzore, qëkur iu vu punës për të shkruar këtë libër pas asaj lodhjeje të madhe mendore e pas atij informacioni origjinal të mbledhur për kuptimin e fjalës njeri.

Ndjenja te Xhordaku, në pjesën më të madhe të kapitujve të këtij libri, rrjedh e qetë, por ajo nuk rivalizon mendjen në objektivitetin e në abstraksionin e saj. Në këtë libër ndjenja derdh gjallëri e shtytjen e vrullshme dhe përulet para saktësisë së numrave, statistikave dhe të dhënave të prekshme e konkrete.

Arti te Xhordaku është origjinal, i fuqishëm, shprehës, i magjishëm dhe i mahnitshëm. Padyshim që artisti i madh Xhordak e kupton se arti për njerëzimin është strehë kënaqësie e pronë e tij. Ai e kupton se edhe vetë artisti, për njerëzimin, është pronë e pishtar. Për të gjitha këto ne gjejmë se Xhordaku, artisti njeri, patjetër duhet të plotësojë librin e tij, jo për ndonjë gjë, por vetëm që të plotësojë detyrën e tij ndaj mendimit kontemporan arab e ndaj mendimit njerëzor, të përfaqësuar në njërin

prej gjigantëve të tij: te imam Aliu. Vallë a ka medituuar Xhordaku në dy vargjet e lira të përjetshme, që El-Muarr'rraë shkroi për imamin demokrat dhe të birin e tij?

Mendoj se artisti Xhordak patjetër u është përgjigjur këtyre dy vargjeve të përjetshme deri në dimensionet më të plota të përgjigjes intelektuale, sentimentale e filozofike. Përveç kësaj, Xhordaku i ka vlerësuar aq shumë, sa bazuar mbi këto dy vargje, sa ka shkruar një studim shkencor të mrekullueshëm, i cili e mban njeriun bashkëkohor në kontaktet e dy dëshmorëve të përjetshëm. Gjithashtu, edhe dy kapitujt e parë të librit të tij janë si një uverturë muzikore e librit të madh ose e thënë me një shprehje më të hollësishme: janë uvertura e simfonisë së Xhordakut dhe e mendjes bashkëkohëse arabe në sinfoninë tonë autentike: **“Imam Aliu”**

Me prodhimtarinë e frymëzimit të tij Xhordaku qëndron me lart se profesor Pandeli Xheuzij në librin e tij *“Nga lëvizjet intelektuale në Islam”*. Në të vërtetë, përjetësia e Xhordakut është bashkuar në përsosmërinë e penës, në ngrohtësinë e zemrës, në granitin njerëzor, në forcën subjektive dhe objektive të artistit, në studimin krahasues dhe në metodën e kritikës së hollësishme, ose përjetësia e tij ka bashkuar atë që është e përbashkët mes letërsisë e shkencës dhe ka ardhur në formën e një libri gjigant e pararojë për studimet objektive të bërësve të historisë sonë, ka ardhur një model i vetëm në llojin e tij, plotësisht i merituar për t'u ndjekur në fushën e studimeve dhe të kritikës.

Gjithashtu, na mundësohet të themi pa ngurrim: Xhordaku shfaqet studiues shkencor i suksesshëm dhe artist krijues, ndërsa Ab'bàs Mahmùd El-Ak'kàdi, në këtë fushë, vazhdon të notojë në oqeanin e dispozi-tave arbitrare, përgjithësimeve dhe abstraksioneve. Padyshim që merita në këtë studim i takon metodës shkencore, historike dhe letrare që ndjek Xhordaku dhe për të cilën ai bën kujdes të veçantë. Në të njëjtën kohë merita e suksesit i takon edhe gjenialitetit krijues të Xhordakut, në të kuptuarit e ngjarjeve dhe të shpirtave.

Padyshim që vlera e Xhordakut në këtë studim është e madhe dhe, me të vërtetë, ai meriton urimet më të sinqerta të intelektualëve arabë.

Xhordaku nuk e ka studiuar Aliun për faktin se është Aliu, ai nuk është mahnitur pas Aliut se ai është imam Ariu. Në të kundërt, ai e ka vlerësuar, studiuar dhe kuptuar Aliun, sepse ai gjen te Aliu *“Zërin e drejtësisë njerëzore”*. Për të gjitha këto ai vjen me këtë studim të suksesshëm, të përparuar, të ndërgjegjshëm e të ndjeshëm për shoqërinë arabe, Islam-in, mendimin e vjetër arab, të drejtat e njeriut dhe demokracinë arabe e njerëzore nëpërmjet studimit të Aliut njeri. Në asnjë rast Xhordaku nuk bën thirrje për kult individit, as për shenjtëri absolute të pakritikueshme, njeriu e njerëzimi. Madje, për fatin tonë të mirë e të mendimit arab bashkëkohës edhe pas dështimit të përpjekjeve të shumë mendimtarëve, Xhordaku, për herë të parë në historinë tonë, mundi të vërë themelin e studimit të mendimit psikologjik e filozofik. Ky studim i Xhordakut do të mbetet bazë referimi për shumë historianë, studiues e ideologë bashkëkohës arabë, madje do të mbetet bazë edhe për shumë orientalistë, të cilët, pas klasifikimit të të dhënave të gjymtuara dhe ekspertizave korrekte, synojnë, që me studimet e tyre, të arrijnë në konkluzione shkencore, natyrisht me përjashtim të zhvillimeve të reja, për të cilat ka shkruar vetë Xhordaku.

Së fundi, themi se libri i Xhordakut do të mbetet përjetë baza më e mirë për studimet tona të tanishme dhe për ato që do të kryhen në të ardhmen.”

MIHJARI I IRAKUT ËSHTË TRALLISUR PAS TEJE DHE UNË E FALENDEROJ ATË

Revista irakiane **“Politikani i ri”**, në numrin e saj të dymbëdhjetë, shkruan: “Poeti irakian Muham’med Husejn (i vogli) shkroi poemën vijuese për të përshëndetur ardhjen e poetit, letrarit e humanistit të madh Xhorxh Xhordak në Irak, për të marrë pjesë në ceremoninë nderuese, të cilën Iraku organizoi për nder të shkrimtarit në qytetin Nexhef. Por domosdoshmëria e Xhordakut për t’u kthyer në Liban bëri që kjo ceremoni të mos bëhej. Ndërkaq leximi i kësaj poeme, nga ana e poetit para personaliteteve të kulturës, që kishin dalë të përcillnin Xhor-

dakun në aeroport, u shndërrua në një mbledhje letrare, ku merrnin pjesë figurat më të shquara të letërsisë e të mendimit në Irak:

*“Iraku ty të përshëndet dhe malli e bën të rendë
Mihjari i tij pas teje është trallisur dhe unë e falënderoj atë.”⁽¹⁾
U zgjatën majat të nuhasin,
se në të gjendet një djalë i ri,
që ai e adaptoi prej Ijsasë te Muham’medi i tij.
Ky është Iraku,
prej të cilit vazhdon të dëgjosh pjesë të bukura.
Për ty këndon bilbili i tij.
Ti i dburove atij koleksionin e mendimeve.
Ai është baza e poezisë e gurra e prozës.
“Zëri i drejtësisë”, libri që e përjetëson atë.
Sa të jetë koha, atë libër gjuhët do ta lakojnë.
Në fjalët e librit vlerat renditur janë.
Ballin e brezave ndriçon Arusha e Vogël.
Pasha Zotin, perla jote
asnjë tjetër s’ka lartësuar më shumë!
E drejta është streha e tij dhe e vërteta origjina e tij.
Xhordak, poezia të nderon,
mendimi është hutuar
dhe ti je udhërrëfyesi i tij.
Ai bisedoi
dhe për ceremoninë ka detyrime,
që ti nuk i mohon.
Edhe ndjenjat kanë të drejta, që ti nuk i shpërfill.
Ku e gjeje “Aliun” në botët e tij?
Vallë e lexove apo e pe atë?
Fol për idealin më të lartë të kombit tonë,
që të na njoftojë, se ç’do të vijë nesër.*

⁽¹⁾ Poeti i njohur Mihjari Ed’dejmij; kurse Ahmed bin El-Husejn, është El-Muteneb’bij.

*Fol për heroin gjigand,
si e gjete model për personin tënd krijues,
që ti e ripërtërin?
Fol për burrin, për njeriun e angazhuar,
vëllain e ve, si ai e shtrëngon në gjoks dhe e ndihmon!
Fol për revolucionarin,
zemra e të cilit bulurin,
që mbi gjithë botën të mos mbetet prishësi i saj!
Fol për atë, që hoqi dorë nga kjo botë e nga bukuritë e saj!
Atë nuk e joshi pasuria e vezullimi i floririt.
Cila gjë, në institucionin e Aliut, qëndron me lart se e drejta?
Vallë, të thirri faltorja e xhamia e tij
apo kulturat nga burimet e tyre të para depërtuan
dhe me valë mbuluan majën e tij?
Fol, se vëllezërit më të mirë të rrethit u mblodhën!
Mbase me këtë ceremoni rikthehet “rrethi i poetëve” të tij.
Fol tani për Libanin,
për të cilin në çdo shpirt ka një ndjenjë,
që ka rinuar vatrën e tij!
Fol për letërsinë slladitëse,
me të cilën ai është angazhuar!
Ora e ditës së bisedave erdhi.
A ka te ju varrezë për letërsinë e lirë,
para se ajo të lindë mendimet, që e përkundin në djep?
Letrarit, që i krenohen thumbat e tij,
mundet që kujdesi i tij i fortë e shuan atë.
Lidhja të përsëndeti në Nexhefin konstruktiv.
Frutat e tij janë nga prodhimi më i mirë i mendimit.
Ai është djepi i arabishtes e vendi i Islamit.
Varri i Hajdarit është pallati i tij më i lartë.
Këtu prej përmirësimit u zbulua dhënia e tij.
Prej yllit të mëngjesit vërshoi përjetësia e tij.
Nëse letërsia nderon artistin pararojë të saj,*

*s'ka glorifikim më të madh,
kur ajo glorifikon poezinë.
Ti je më i merituari me logjikë e me ndjenjë.
Edhe nëse lartësobesh, ashtu siç thotë recituesi,
ti, për shtetin dhe letërsinë, je boshti i saj.
Në mbledhjet e konkursit je gjabu më i mirë,
burimi i poezisë.
Lavdi që ti je burimi i saj!
Nëse të vjen zor, më thuaj, ku është burimi i saj!?"*

KJO ENCIKLOPEDI

Profesori Muham'med Kàmil Shuajb El-Àmilij shkruan: "Filozofi i Lindjes Xhemludin Afganiu ka thënë: "Bashkëjetesa është perde." Me këtë fjali ai tregon se çdo njeri i madh nuk vlerësohet ashtu si e meriton në kohën e tij dhe se të vërtetën e tij e njohin vetëm bijtë e brezave të mëvonshëm.

Kur autori vë ballë për ballë enciklopedinë e shkrimtarit gjenial Xhorxh Xhordaku për imam Aliun dhe punimet e Et'taberij'jit, Ibn Ethijrit, Ibn Khaldùnit, Xherxhi Zejdànit ose punimet e El-Xhàhidhit, Elkutb Errivànedij'jit, Ibn Sijàë, Ibn Ebul-Hadijd El-Medàinij, shejhut Muham'med Abdeh dhe Shejhut Muhjid'dijn El-Khaj'jàt, do të gjejë një dallim të madh mes tyre. Ata kanë shkelur mbi një rrugë dhe ai ka shkelur mbi një rrugë tjetër. Ai i shoqëron ata me fuqinë e shprehjes dhe lartësohet mbi ta me thellësinë e mendimit. Nuk e teproj kur them se kjo enciklopedi, për imamin e madh, ka shtuar në bibliotekën arabe një bibliotekë të pavarur, që qëndron më vete në art, letërsi, filozofi e në mendimin ndezës. Kjo enciklopedi, shumë shpejt, do të lërë prapa vetes një jehonë, që do të përsërisin brezat."

MIDIS SË KALUARËS E TË TASHMES

Profesor Khalijl Hendàvij, nga Siria, shkruan: *“Është ndër librat e pakët që lexohen sot kur dyshimi troket mbi çdo send, madje edhe mbi librat, kur ato i marrin në dorë ata që s’janë të librave. Ti mund të lexosh tituj bombastikë dhe në to të mos ketë gjë tjetër përveç zbrazëtirës së rreme.*

...Por ky libër është një përvojë, që e pranon harmonia, sepse autori, në studimin e tij, ka shkelur nëpër një rrugë të re, e cila lidh degët e të tashmes me rrënjët e së kaluarës nën dritën e asaj që njerëzimi e ka lënë veten në mesin e problemeve që vazhdojnë të jenë probleme edhe në ditët e sotme, ashtu siç ishin probleme në të djeshmen e që do të jenë probleme edhe në të nesërmen.

... Gjithçka që ti, i nderuar lexues, lexon nga këto shpjegime të argumentuara, duket sikur autori e ka marrë dashurinë e tij dhe argumentet e veta prej vetë imam Aliut. Nëse librat biografikë, zakonisht, cilësohen të thatë, kjo biografi merr jetë në një atmosferë të parfumuar me talentin poetik e me ndjenjë, prandaj është larg thatësisë dhe nuk e ndërpret lidhjen mes së kaluarës e të tashmes.

Përveç kësaj, kjo biografi është një studim, që do të mbetet e nuk do të zhduket, sepse atë e përshkon toleranca njerëzore, e cila qëndron më lart se sektarizmi i ngushtë dhe lluca e grupit.”

NË MESIN E LETRARËVE TË ARABISHTES

Profesori In’àm El-Xhundij, nga Siria, shkruan: *“Orët që kalova me poetin Xhorxh Xhordak, i konsideroj si orë të rralla e të magjishme të jetës. Gjatë atyre orëve shijova elegancën e humorit të poetit dhe vërshimin e tij të këndshëm në fjalët që ai tha në drejtim të atyre që i do e të atyre që i urren; gjithashtu, gjatë atyre orëve nuhata erën e mirë, që përhap fantazia e tij e bukur dhe shakatë e tij me kuptime të thella e shumë domethënëse. Mësova se bashkëbiseduesi kishte realizuar një libër për Ali bin Ebù Tàlibin, imamin e madh, që përjetoj ndjenjat më të larta njerëzore dhe vdiq dëshmor në rrugën e drejtësisë shoqërore. U gëzova për këtë njoftim, për faktin se, me aq sa di unë, e vërteta për*

Aliun është shumë larg nga shpjegimet e Ibn Ebù Hadijdit apo nga studimet e Ab'bàs Mahmùd El-Ak'kàdit dhe të dr. Tàhà Husejnit. Me sa kam unë dijeni, Xhorxh Xhordaku ka më shumë kapacitet për të zbuluar këtë të vërtetë të largët, sepse ai i trajton çështjet me logjikën e mendjes, zemrës e me ndjenjë.

Libri ka dalë dhe do të mbetet prej modeleve të krijimit artistik për ekspozimin e problemit, analizën, nxjerrjen e konkluzioneve, gjerësinë e informacionit dhe për kulturën e thellë; gjithashtu do të jetë prej modeleve të metodës artistike, e cila e vë autorin e librit në majën e letrarëve të vjetër e të rinj të arabishtes.”

ARABËT KRENOHEN ME KËTË GJENIALITET

Ndër të tjera, profesori egjiptian Ihsàn Teufijk shkruan: “Për herë të parë e kam njohur Xhorxh XhOrdakun në një suare në brigjet e Bejrutit dhe më është dukur se po rrija me poetin, muzikantin, piktorin e filozofin, të bashkuar te një person i vetëm. Në poezinë e Xhorxh Xhordakut gjenden karakteristikat e të gjithë këtyre që u thanë. Në zërin e tij gjenden të gjitha ëndrrat e tyre dhe në sytë e tij shihen të gjitha mendimet, ndjenjat e finesat që ata kanë përjetuar.

Kam lexuar librin e tij të parë **“Vagneri dhe gruaja”** dhe për mua u vërtetua saktësia e asaj që pashë, Për mua Xhorxh Xhordaku, në çdo rresht, që ka shkruar e në çdo fjali, që ka shprehur, sipas metodës së tij të magjishme e të rrallë, bëhet zotërues mbi ndjenjat e lexuesit intelektual me figurat, me ngjyrat e me tingujt, që variojnë nga butësia e dashuria dhe deri në britma e në ashpërsi.

Më pas kam lexuar **“Imam Aliun”**, ku Xhordaku shtrin dy krahët e tij në horizonte më të gjera. Ndërkaq ndiej se jam para një gjeniu arab, me të cilin arabët, me të drejtë, krenohen me të.

...Në këtë libër, personi i Ali bin Ebù Tàlibit del jo ai personi, që jemi mësuar ta njohim nëpërmjet të gjithë studiuesve të mëparshëm e bashkëkohorë, që janë marrë me studimin e tij.”

THËNIE TË IMAM ALIUT NË KËTË LIBËR

- * Prefero të vërtetën mbi gënjeshtërën, edhe kur e vërteta të dëmton, pavarësisht se gënjeshtera të sjell dobi.
- * Ndhimmo nevojtarin në çast, sapo ta shikosh.
- * Të urdhëroj për drejtësi ndaj jo myslimanëve, që janë në besën e shtetit islam dhe për drejtësi ndaj të dhunuarit nga padrejtësia.
- * A mund të jem i kënaqur në vetvete, që të thuhet prijësi i besimtarëve dhe të mos i shoqëroj ata në vështirësitë e kohës?
- * Kryefamiljari ka më shumë detyrim ta mbartë atë.
- * Preferoj të rri pa gjumë, të shkul ferrat dhe të tërhiqem lidhur në pranga. Kjo për mua është më e dashur se të jem despot.
- * Të erdhi ndihma.
- * Po më urdhëron të kërkoj fitoren me pabesi?
- * Ndjekësit e çdo thirrësi priren pas çdo ere.
- * Ndiqni të drejtën dhe të drejtët kudo që janë.
- * Kije frikë Allahun dhe kthejua njerëzve pasuritë e tyre.
- * O Muak'kal, kije frikë Allahun sa të mundesh dhe mos tيرانizo ata që i drejtohen Kibles.
- * Kijeni frikë Allahun për robtë e për vendin e Tij, sepse ju jeni përgjegjës deri edhe për skutat e për kafshët.
- * Ruhuni nga mëkatet, kur jeni në vetmi.
- * A të tradhtoj myslimanët, o djalë i Ebù Ràfiut?
- * Moj ti, po kërkon një punë, që e kishe qëllim dhe pastaj pretendon se dëshiron përmirësimin për njerëzit?

- * Largohu nga përgojimi, sepse përgojimi është bashkim i çengelave të zjarrit të Xhehen'nemit.
- * Ndaje një pjesë për nevojtarët, që ata të marrin aty ku merr ti dhe organizo për ta një kuvend publik.
- * Për banorët e çdo vendi ndaj pjesë nga "Shtëpia e pasurisë", si dhe pjesë nga drithërat e bukës.
- * Bashkoni këto zemra dhe kërkoni për to urtësi, sepse zemrat preken ashtu siç preken edhe trupat.
- * Duaj për tjetrin atë që do për veten tënde dhe mos duaj për tjetrin atë që nuk e do për veten tënde.
- * Ruhuni nga dënimet që kanë rënë mbi popujt para jush, për shkak të punëve të tyre të këqija.
- * Bëj mirë për njerëzit, që Allahu të bëjë mirë për ty.
- * Thuaj fjalë të mira, fjalë që i pranon rregulli dhe e kupton i veçanti e i zakonshmi.
- * Korre të keqen prej zembrës së tjetrit, duke e shkukur atë prej zembrës tënde.
- * Për hir të Allahut, ruaje për ta të drejtën, që Ai e ka lënë në ruajtjen tënde.
- * Prefero të jesh i mundur, por ji i drejtë dhe mos prefero të jesh triumfues, por jo tiran.
- * Zgjidh cilën të duash, njërën nga të dyja.
- * Përzgjidh shtetasit më të mirë për të gjykuar punët e njerëzve.
- * Ata rrëmbyen si ujqërit nga pasuritë e njerëzve, që ishin ruajtur për vejushat e për jetimët e tyre.
- * Vonoje të keqen sa të kesh mundësi.
- * Allahu i dënon dijetarët, nëse ata s'frenojnë teprimin e tiranit dhe nuk ndalojnë urinë e të dhunuarit nga padrejtësia.
- * Ule zemërimin ndaj tyre dhe zbute krahun për ta.
- * Edukoje jetimin, ashtu siç edukon fëmijën tënd.
- * Kur besimtari turpëron vëllain e tij, e ka braktisur atë.
- * Kur dëshiron të të lavdërojë, mos trego asnjë kujdes për lavdërimin.

- * Kur do të njohësh karakterin e burrit, këshillohu me të.
- * Kur Allahu vendos të ulë një njeri, i ndalon atij diturinë.
- * Kur s'ke nevojë për një send, lëre atë dhe merr prej tij vetëm aq sa të duhet.
- * Kur e mira bëhet zotëruese mbi kohën e mbi njerëzit e asaj kohe dhe pastaj burri mendon keq për një burrë tjetër, që s'ka bërë asnjë vepër të turpshme, në të vërtetë ka bërë padrejtësi.
- * Kur bota i vjen dikujt me të mira, atë e turpërojnë punët e bukura të tjetrit dhe, kur ai i kthen shpinën botës, ai i heq vetes punët e mira që ka bërë.
- * Kur je në gjendje të mirë, të gjithë janë me ty dhe, kur bie në ngushtësi, të urren edhe familja jote.
- * Kur njeriu arrin në këtë botë mbi kapacitetin e tij, moralet e tij urrehen prej njerëzve.
- * Kur lëviz forma e së keqes, por ajo nuk del sheshit, atëherë lind frikësimi.
- * Kur ndryshon sulltani, ndryshon koha.
- * Kur të ndërgjegjësoheni plotësisht, çjani.
- * Kur rri te ndonjë dijetar, bëj kujdes, që më shumë të dëgjosh se sa të flasësh.
- * Kur të përshëndesin, ktheje përshëndetjen me fjalë edhe më të bukura.
- * Kur të shikoni sherr, largohuni prej tij.
- * Kur ngre dikë më lart nga sa e meriton, parashiko prej tij që të të ulë ty, po aq sa e ngrite ti atë.
- * Kur i kërkon një bujari ndonjë nevojë, lëre atë të mendohet.
- * Kur të trokasin vëllezërit në portën tënde, mos i mbaj atyre sendet që ke në shtëpi, por mos merr përsipër gjëra që janë përtej portës tënde.
- * Kur të mësoni, punoni.
- * Kur një popull meriton zemërimin e Allahut, në atë popull ngrihen çmimet dhe e sundojnë njerëzit e vet më të këqinj.
- * Kur bën të gjitha punët, të jesh si ai që s'ka bërë asgjë.

- * Kur e mposht armikun tënd, tregohu tolerant ndaj tij si falënderim për fuqinë që kishe mbi të.
- * Kur rrudh dorën për të shpërblyer, atëherë le të zgjatet gjuha jote për të falënderuar.
- * Kur bariu është ujk, kush do t'i ruajë dhentë?
- * Kur te një burrë gjendet një cilësi e pastër, prisni simotrat e saj.
- * Kur ti ke kthyer shpinën dhe vdekja vjen nga përpara, koha e takimit me të është shumë e shpejtë.
- * Në padrejtësinë kujto drejtësinë e Allahut ndaj teje dhe në fuqinë, kujto fuqinë e Allahut mbi ty.
- * Të lejoja që në punët e tua të veprosh si jetë më e mirë për ty.
- * Nxitoni me këto dy shpatat tuaja, derisa të arrini te porta e Osmanit dhe mos lini asnjë që të arrijë te ai për t'i bërë keq atij.
- * Mëshiro, që të mëshirohesh.
- * Dërgo te unë llogarinë tënde.
- * Trego butësi, përderisa butësia është më e butë dhe përdor ashpërsi vetëm atëherë kur nuk të kryen punë gjë tjetër përveç ashpërsisë.
- * Ndaloje keqbërësin me shpërblimin e bamirësit.
- * Lutu Allahut të të japë fuqi për çdo punë në të cilën ka mirësi.
- * Kërko diturinë e ligjit të fesë dhe mos kërko poshtërimin e futjen e tjetrit në vështirësi.
- * Gjej shokun para se të udhëtosh dhe kërko komshiun para shtëpisë.
- * Ai përvetësoi, madje e keqpërdori përvetësimin dhe bashkë me të emevitë përtypin pasurinë e Allahut, ashtu siç përtyp deveja bimësinë e pranverës.
- * Mbuloje nderin e vëllait tënd dhe fale shkarjen e mikut tënd.
- * Ata u ndriçuan prej pishtarit të një llambe të qartë.
- * Përdor drejtësinë, bëj kujdes nga arbitrariteti dhe vëri fre shpatës.
- * Konsultohu me tregtarët e me ata që kanë punishte prodhimi dhe këshilloi ata për punë të mira.

- * Më i mëparshmi prej jush është më i larti juaj dhe më i larti prej jush, është më i mëparshmi juaj.
- * Njeriu, në gjendjen më të keqe, është ai që s'ka besim te asnjë njeri, për shkak të paragjykit të tij, prandaj atij askush nuk i beson për shkak të punëve të këqija.
- * Faji më i rëndë është ai që fajbërësi e quan të parëndësishëm.
- * Dituria është gjëja më e nderuar. Allahu i Lartësuar është i Dituri dhe Ai i do të gjithë dijetarët.
- * Puna më e nderuar e bujarit është shkujdesja e tij ndaj asaj që ai di.
- * Në zemrën tënde të ndjesh për shtetasit e tu mëshirë, dashuri dhe butësi.
- * Bariu më i keq është ai bari, tufa e të cilit përkeqësohet me të.
- * Kush mendon, vendos drejt ose është afër së drejtës, kurse ai që nxitohet, gabon ose është afër gabimit.
- * Jemi në një kohë, kur shumica e bashkëkohësve e konsiderojnë pabesinë zgjuarsi.
- * Bëni durim në pësimet dhe mos lëvizni duart e shpatat për dëshirat e gjuhëve tuaja.
- * Thoni të vërtetën, kryejeni emanetin dhe mbajeni besën e dhënë.
- * Hidh një vështrim... a shikon gjë tjetër përveçse një të varfëri, që e ka mbërthyer varfëria ose një të pasuri, që mirësinë e Allahut e ka shndërruar në mohim?
- * Shtresa injorance: vajza të varrosura të gjalla, idhuj, që adhurohen dhe luftëra të ndezura.
- * Shuajeni zjarrin e fanatizmit dhe urrejtjen e kohës së injorancës që keni në brendësi të zemrave tuaja.
- * Kërkoni të mirën, që dhe ata të bëjnë mirë.
- * Argjendi e ngriti kokën! Ndërtimi për ty përshkruan pasurinë.
- * Liroje nyjën e çdo urrejtjeje ndaj njerëzve, pri prej vetes shkakun e çdo padrejtësie dhe qëndro larg çdo gjëje që nuk është e mirë për ty.
- * Kënaquni me gjellën e tij dhe bëjeni të butë dyshekun e tij.
- * I doli përpara mendjemadhësia, ai u krenua ndaj Ademit me krijimin e tij dhe u tregua fanatik për origjinën e tij.

- * Ruhuni me qortimet.
- * Njeriu më i pamundur është ai që s'ka mundur të fitojë vëllezërit.
- * Për çdo të drejtë numëroni një falsifikim.
- * Mëso prej çdo sprove që ka kaluar njeriu.
- * I vërteti më madhështor është ai që jep të drejtën dhe gënjeshtari më i poshtër është falsifikatori.
- * Allahu e mënjanoi rrjedhën e saj dhe e largoi vendaljen e saj.
- * Jepi atyre faljen e tolerancën tënde, ashtu siç dëshiron të të japë Allahu faljen dhe tolerancën e Tij.
- * Jepi atij vend pranë teje, aq sa të mos e ketë zili ndonjërin prej atyre që është afër teje.
- * Tradhtia më e madhe është tradhtia ndaj popullit.
- * Më e madhja e drejtë e detyrueshme është e drejta që ka sundimtari mbi shtetasit dhe e drejta e shtetasve mbi sundimtarin.
- * Fale atë që të ka bërë padrejtësi, jepi atij që të ka ndaluar dhënien, mbajti lidhjet e farefisnisë me atë që i ka prerë lidhjet me ty dhe mos e urre atë që të urren ty.
- * Dije, se vetpëlqimi është kundër saktësisë dhe sëmundja e dijetarëve.
- * Mëso, se shumica e tyre ka monopolin e gjërave të dobishme dhe shfaq arbitraritet në shit-blerje.
- * Dije, se Zotëruesi i vdekjes është edhe Zotëruesi i jetës.
- * Dije, se njerëzit i bën të përmbahen në të drejtën vetëm ajo që i ndalon nga punët e kota.
- * Dije, se të kam dërguar në një vend, ku para teje ka pasur shtete të drejta dhe shtete despotike.
- * Dije, se më i dituri i njerëzve është ai, që, mbi diturinë e tij, mbledh, diturinë e njerëzve.
- * Dijeni, se e mira prej së mirës është dhënësi i saj dhe e keqja prej së keqes është bërësi i saj.
- * Dijeni, se mbi ju përgjojnë shpirtërat tuaj dhe ju shikojnë gjymtyrët tuaja.
- * Dijeni, se nuk është ndonjë send përveç asaj që padroni i tij të ngopet prej tij dhe ta lajkatojë atë, me përjashtim të jetës.

- * Dijeni, se njerëzit janë bij të asaj që bëjnë mirë.
- * Dijeni, se njerëzit te ne ngushëllojnë njëri-tjetrin.
- * Puno për botën tënde, sikur të jetosh gjithmonë.
- * Punoni pa hipokrizi.
- * Përkrahni të pafuqishmin, ndihmoni të dhunuarin nga padrejtësia, u bëni mirë grave tuaja, thoni të vërtetën dhe kryejeni emanetin.
- * Hape dorën në shpenzim për atë aq sa atij t'i largohet sëmundja dhe me shpenzimin tënd të pakësohet nevoja që ai ka për njerëzit.
- * Puna më e mirë është ajo që ti e urren të bëhet mbi ty.
- * Përkohshmëria më e mirë është fshehja e përkohshmërisë.
- * Gëzimi më i madh në sytë e qeveritarëve është vendosja e drejtësisë në vend dhe shfaqja e dashurisë së shtetasve.
- * Bëni të mirën dhe mos urreni asgjë nga e mira, pasi e vogla e së mirës është e madhe dhe e pakta prej saj është shumë.
- * Singëriteti më i keq është vetëlavdërimi.
- * Pranoje ndjesën e ndjesëkërkuarit.
- * Njeriu, me më pak vlerë, është ai që ka më pak dituri.
- * Armiku më i madh është ai që e fsheh më mirë mashtrimin.
- * E meta më e madhe është kur i vë tjetrit të metën që e ke vetë.
- * Krenaria më e madhe është të mos krenohesh.
- * Bëji të mira bashkëbiseduesit tënd sa të kesh mundësi.
- * Respektoi sa më shumë kontratat e lidhura.
- * E drejta më e shumtë është në gjërat që ju nuk i doni.
- * Shko sa më shpesh aty ku japin mësim dijetarët dhe aty ku diskutojnë filozofët.
- * Shumoi ndeshjet e mendjeve nën vezullimin e dëshirave.
- * Respektoje veten ndaj të gjitha poshtërsive.
- * E urrej, që ju të jeni prej atyre që shajnë.
- * Te Allahu qahem për ata që jetojnë injorantë.
- * Dëgjoni, çdo tokë, që ka ndarë Osmani, çdo gjë që ai ka dhënë prej pasurisë së Allahut, do të kthehet në "Shtëpinë e pasurisë".
- * Dëgjoni, për çdo gjak ka një gjakmarrës dhe për çdo të drejtë ka një kërkues.

- * Dëgjoni, prej kësaj bote ai i ktheu shpinën gjërave që kishte afër dhe u afrua ndaj gjërave që i kishin kthyer shpinën.
- * Vini re, ju zemëroheni e hakmerreni, kur sundoheni nga naivët.
- * Dëgjoni, punoni me dëshirë, ashtu siç punoni nga frika!
- * Horizontet u errësuan, vendmbërritja është maskuar dhe njerëzit bëjnë gjëra të dyshimta.
- * Bëni kujdes në bindjen ndaj parisë suaj, që krekoset me fisin.
- * Dëgjoni, nesër të mos thonë disa prej jush se na mashtroi kjo botë, prandaj vumë nën zotërim prona të mëdha.
- * Mjekuesi më i madh për njerëzit është ai që shkon me një njeri të pafuqishëm te një sulltan tiran.
- * Njeriu është pasqyrë e njeriut.
- * Dëgjoni, varfëria është prej katastrofave.
- * Dëgjoni, Ai me të drejtë ndërtoi qiejt e tokën.
- * Dëgjoni, unë luftoj dy burra: një burrë, që pretendon se nuk ka fis dhe një tjetër, që e pengon të parin të gjejë fisin.
- * Dëgjoni, keni hyrë thellë në tirani dhe keni bërë prishje e ngatërresa në tokë, por kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun në shtimin e fanatizmit.
- * Ai kurrë s'mban sekret ndaj atyre dhe asnjë punë s'bën pa ta.
- * Ai të mos mjaftohet me aq pak sa kupton, por le të shkojë deri në pikën më të largët.
- * Ne vetëm për ujë shkuam te ai. Nëse ne do të kishim arritur para tij, kurrë nuk do ta ndalonim ujin për ta.
- * Të drejtën bëje detyrë për të afërmin e për të largëtin.
- * Shkoni me shumicën, sepse dora e Allahut është me komunitetin.
- * Allahu i ka dhënë shumë pakicës.
- * Kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun për fqinjët tuaj.
- * Kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun për të mjeruarit dhe i bëni pjesëtarë ata në mjetet tuaja të jetesës.
- * Allahu ju ka krijuar me të drejta të paprekshme në tokën e Tij dhe ka dhënë siguri mes krijesave të Tij.
- * Allahu, me të vërtetë, është mbrojtës që mbi ju të mos ketë padrejtësi.

- * Allahu s'ju ka krijuar kot.
- * O Zoti im, na bëj më të mirë nga sa ata mendojnë dhe na i fal mëkatet që ata nuk i dinë!
- * O Zoti im, na fal edhe ato mëkate që nuk i dimë!
- * O Zoti im, na fal ne dhe ata! Në të vërtetë, vëllezërit tanë bënë padrejtësi kundër nesh.
- * O Zoti im, falmi mua mëkatet që Ti i di më mirë se unë. Nëse unë rikthehem në mëkate, Ti kthehu te unë me falje mëkatesh.
- * O Zoti im, padyshim që Ti e di, sikur unë do të di se kënaqësia Jote qëndron që unë të vë të mprehtën e shpatës sime në barkun tim...
- * O Zoti im, vetëm Ty të thërras për ndihmë kundër kurejshëve.
- * O Zoti im, kërkoj mbrojtjen Tënde, që të mos varfërohem në pasurinë Tënde.
- * O Zoti im, unë i përkëdhela ata nga mëshira dhe u kujdesa shumë për mbarësinë e tyre.
- * O Zoti im, unë nuk i kam urdhëruar ata të bëjnë padrejtësi mbi robtë Tuaj.
- * O Zoti im, Zot i kësaj toke, të cilën Ti e ke bërë vendbanim për njerëzit.
- * Vëllain tënd këshilloje me pastërti dhe ndihmoje atë në të gjitha gjendjet.
- * Urdhërova të jini të ashpër me të padrejtët.
- * Ju kini urdhëruar për punë.
- * Mbaje gjuhën kundër vetes.
- * Ndaloje monopolizimin.
- * Pasuritë e tyre janë si pasuritë tona dhe gjaku i tyre është si gjaku ynë.
- * Kur punët ngjajnë njëra me tjetrën, puna e parë konsiderohet e fundit.
- * Nëse i nxjerr banorët e Shamit prej vendit të vet, rumët do të marshojnë drejt tokave të tyre.
- * Nëse të padrejtin e trajtoj me butësi, ai kurrë nuk i shpëton dënimit, pasi dënimi atij i ka vënë pritë në kapërcimin e rrugës.

- * Bëj që trupi të shijojë dhembjen e bindjes, ashtu siç e bëre atë të shijojë ëmbëlsinë e mëkatit.
- * Në të drejtën te unë të jini të barabartë.
- * Jepi njerëzve të drejtat e tyre.
- * Nëse shtetasit mendojnë në ty padrejtësi, menjëherë zbehe mendimin e tyre me kërkim ndjese dhe largoje prej vetes paragjykimin e tyre me gjerësinë tënde.
- * Nëse bën marrëveshje me armikun ose i ke dhënë besë atij, nxito të qëndrosh besnik në besën e dhënë.
- * Nëse flas, do të them vetëm atë që ti e urren, por për ty te unë s'ka gjë tjetër përveç asaj që ti dëshiron.
- * Nëse faji i vënë atij është orientimi e udhëzimi im për të, e shumta, ai qortohet dhe s'ka faj për të.
- * Nëse patjetër kërkohet fanatizëm, le të jetë fanatizmi juaj për cilësi të nderuara e për punë të mira.
- * Nëse do të jesh i padurueshëm për gjërat që ty të dolën nga dora, do të jesh i padurueshëm për gjithçka që nuk arrin te ti.
- * Nëse thua të vërtetën, ne të shpërblejmë dhe, nëse gënjen, të dënojmë.
- * Nëse ke besim te vëllai yt, shpenzoje për të pasurinë dhe dorën tënde.
- * Nëse s'je i butë, zbutu.
- * Nëse ata të vënë të parë me shëndet dhe janë të vendosur të jenë të kënaqur me ty, atëherë merri në dorë punët e tyre.
- * Dje unë isha shoku juaj, sot jam mësim për ju, nesër do të ndahem prej jush. Allahu të na i falë mëkatet mua dhe ju.
- * Unë jam poshtë asaj që thua ti dhe më lart se ajo që ke ti në shpirt.
- * Unë jam një burrë prej jush, kam të drejtat që keni ju dhe kam detyrimet që keni edhe ju.
- * Unë jam ndihmësi yt! Unë i hap luftë atij që lufton ti.
- * Unë jam zbutës i kësaj bote në fytyrën e saj, jam vlerësues i saj me vlerën që ajo ka dhe jam shikuesi që e shikoj atë në sy.

- * Unë jam si guri i mullirit, që rrotullohet rreth meje dhe unë jam në vendim tim.
- * Unë ju paralajmëroj se do të bini të vdekur përgjatë këtij lumi.
- * Unë jam një ditë e re, për ty jam dëshmitar. Prandaj puno më të mirën dhe thuaj fjalë të mira.
- * Ti je si ai që e godet veten për të vrarë atë që ka prapa.
- * Ju jeni vëllezër dhe s'ju ndan gjë tjetër përveç pabesisë së qëllimeve dhe të keqes së ndërgjegjeve.
- * Ju e dini mirë hallallin e haramin, prandaj mjaftohuni me atë që keni mësuar.
- * Ju o arabë kini burrëri mes gurëve të ashpër.
- * Shfrytëzoni rastet e së mirës.
- * Shpalose këtë shembull o Ebù Esved!
- * Të kujtoj Allahun, të mos largohesh prej Osmanit.
- * Ndihmoheni të dhunuarin nga padrejtësia, ndaloni dorën e çdo të padrejti të dyshuar dhe bëni bamirësi ndaj grave tuaja.
- * Bëj drejtësi me njerëzit, ti vetë, njerëzit e afërm të familjes tënde dhe shtetasit, që gëzojnë dashamirësinë tënde.
- * Mbani drejtësi ndaj njerëzve nga ana juaj dhe bëhuni të durueshëm ndaj nevojave të tyre.
- * Shiko ata pasanikë, që kanë prona e janë shtrirë shumë.
- * Në çdo kohë shikoje fytyrën tënde në pasqyrë. Nëse ajo është e bukur, menjëherë konsideroje të shëmtuar, duke i shtuar asaj diçka të keqe.
- * Shikoni, nëse urreheni, edhe ju urreni.
- * Ose vëllai yt në fe ose i barabartë me ty në krijim.
- * Përsa i përket të pasurve, nga paria e popujve, ata u bënë fanatikë për shenjat e vendeve ku gjendeshin të mirat.
- * Unë e dija mirë se ata do t'i kthenin shpinën Osmanin dhe se patjetër që do të stisnin sajesat e ngjarjet.
- * ...në vijim, besëdhënia për mua në Medinë të detyron të qëndrosh në Sham.
- * Përsa i përket hidhërimit tim, ai është i përhershëm dhe përsa i përket natës sime, ajo është ndenjje zgjuar.

- * Faji, që nuk falet, është padrejtësia që njerëzit bëjnë ndaj njëri-tjetrit.
- * Në lidhje me kërkesën tënde për të të dhënë Shamin, unë s'mund të të jap ty sot atë që s'ta dhashë dje.
- * Ti nuk e përmende punën e jetën tonë me drejtësi.
- * Allahu i madhëruar ka bërë për tiranin e këtij populli kërkim ndjese dhe falje mëkatesh.
- * Me të vërtetë, Allahu i ka mbrojtur njerëzit, që Ai të bëjë padrejtësi ndaj tyre.
- * Me të vërtetë, Allahu e ka shtuar shpërblimin për ju për marshimin tuaj dhe ju jeni në marshim.
- * Puna jonë është e vështirë dhe gati e pamundur.
- * Është detyrim mbi sundimtarin, që atë të mos e ndryshojë mirësia që ka arritur.
- * Saëdi më tha se ti e ke sharë atë padrejtësisht dhe ke qëndruar para tij me arrogancë e me mendjemadhësi.
- * Në të vërtetë, kërkitimi i diturisë për ty është detyrë më parësore se kërkitimi i pasurisë.
- * Ju kontrolloheni nga shpirtërat tuaj dhe shikoheni prej gjymtyrëve tuaja.
- * Atë, që nuk është këtu, e nxisin dy të rejat, nata e dita, që ai të punojë për më të mirën, me qëllim që të kthehet sa më shpejt.
- * Në paqe ka siguri për vendin.
- * Në pajtimin, ka siguri për vendin.
- * Në paqen ka lamtumirë për ushtrinë, qetësim prej brengave dhe siguri për vendin.
- * Disa njerëz adhurojnë Allahun për dëshirat dhe ky është adhurimi i tregtarëve.
- * Më erdhën njerëz nga ata që punojnë për ty dhe më thanë se ata kanë një lumë, që është tharë e nuk i ka mbetur gjurmë.
- * Për çdo të drejtë ka një kërkues.
- * Për zemrat ka dëshira, afrim dhe kthim shpine, u shkoni zemrave nga ana e dëshirave dhe e afrimit, pasi zemra, kur urren, verbohët.

- * Pasurinë, që ti sot ke në dorë, e kanë pasur të tjerë para teje dhe pas teje ajo do të jetë për të tjerë.
- * Atij që i është prishur e brendshmja, është si i zhyturi në ujë, i cili, nëse do të zhytej një tjetër, me siguri që uji do të kalonte me lehtësi në barkun e tij.
- * Besimtarët janë njerëz që këshillojnë njëri-tjetrin.
- * Ti je nga ata burra, të ka tërhequr mendjemadhësia dhe dëshira të ka çuar në rrugën e humbjes.
- * Në fakt, ti e ke ndihmuar Osmanin aty ku fitorja ishte për të mirën tënde dhe e braktise atë atëherë kur fitorja ishte për të.
- * Ti je i pari që je krijuar i paditur dhe më pas mësove, por shumë punë, ti nuk i di.
- * Ti e ktheve fenë tënde në një burrë, burrë të pandershëm dhe që poshtëron të ndershmin në kuvendin e tij. Qëllimi i dukshëm i tij është kjo botë.
- * Ata, që kanë jetuar para jush, janë shkatërruar, për shkak se u kanë ndaluar njerëzve të drejtën dhe e kanë blerë atë.
- * Në të vërtetë, banorët e atij qyteti janë qen që lehin, bisha që ulërijnë dhe kërcëlljnë dhëmbët të shqyejnë njëri-tjetrin.
- * Në fakt, kjo është sharje për një sharje ose falje për një faj.
- * Njerëzit i bashkon kënaqësia dhe zemërimi. Kush është i kënaqur me një punë, hyn brenda saj dhe kush është i zemëruar me atë punë, ka dalë jashtë saj.
- * I qortuar është ai që merr atë që nuk është për të.
- * Në të vërtetë, prijësit janë sprovuar me padrejtësi.
- * Ai është një burrë, që ka marrë diturinë që s'kanë mundur ta marrin njerëzit.
- * Ai nuk ka besimin tim, më braktisi dhe nxiti njerëzit të largohen prej meje.
- * Është vend ku bëhet luftë e grabitet.
- * Ajo është mburoja ime, as nuk e kam shitur e as nuk e kam dhuruar.
- * Të ndaloj të nxitohesh në fjalë e në punë.
- * Ata i kanë kthyer shpinën së drejtës dhe nuk e shikojnë atë.

- * Ata i ngritën lart librat e Kur'ânit, që të kthehen në gjykimin e tij.
- * Ata kërkojnë një të drejtë, nga e cila vetë kanë hequr dorë dhe një gjak, që vetë e kanë derdhur.
- * Unë emëroj Eshter En'nekhaj'jin.
- * Për vendin tuaj kam dëgjuar kështu.
- * Unë kam nisur ushtri, që me lejen e Allahun po marshon për te ju.
- * Unë nuk e luftoj atë që nuk më lufton dhe që nuk ka shfaqur ndaj meje armiqësinë e tij.
- * Unë e di atë që ju përmirëson.
- * Punëmirët, derisa ta bëjnë punën e mirë, janë më nevojtarë se ata që kanë nevojë për atë punë.
- * Të porosis për butësi në injorancën dhe për fqinjësi të mirë.
- * Të porosis për drejtësi ndaj jo myslimanëve, që janë në besën e shtetit islam, për drejtësi ndaj të dhunuarit nga padrejtësia dhe për ashpërsi ndaj të padrejtë.
- * Shpejto për një dituri, që ka qëndruar në gjuhë dhe lartësoje atë që duket prej saj.
- * Mbajeni fjalën, kur e jepni, bëni drejtësi, kur gjykoni dhe mos u krenoni me të parët.
- * Matni e peshoni drejt dhe njerëzve mos u jepni mangët.
- * Ata njerëz tokën e kanë qilim dhe dheun dyshek.
- * Më i fuqishmi për të dënuar të jetë i pari që fal.
- * Cilido prej dy të rejave (nata e dita) që kalon, për ata është e përhershme.
- * Ruhuni, të mos bëheni servilë ndaj njerëzve.
- * Ruhuni, të mos merrni më shumë për vete nga sendet për të cilat njerëzit janë të barabartë.
- * Ruhuni nga vetëpëlqimi.
- * Ruhuni nga mashtrimi, sepse ai është prej veseve të njerëzve të këqinj.
- * Ruhuni, që kur të përmendet bërësi i punës, të mos urresh asnjë punë.

- * Ruhu nga çdo punë e bërë në fshehtësi, që të turpëron, kur ajo bëhet sheshit.
- * Ruhu nga gjithçka për cilat kërkon ndjesë, sepse ndjesa nuk kërkohet për të mirën.
- * Ruhu, që të mos shoqërohesh me koprracin, sepse largon prej vetes atë që ti ke më shumë nevojë.
- * Ruhu, të mos miqësohesh me gënjeshtarin, sepse ai është si mirazhi.
- * Ruhuni nga çalimi e nga venitja e moraleve dhe bëjeni gjuhën një.
- * Ruhuni nga borxhi.
- * Ruhuni nga hipokrizia e armiqësia.
- * Ditët mes jush e atyre janë koprrace dhe vajtoje mbi ju.
- * O popull, edhe pse u mashtrove e u vetëmashtrove, që njohe mashtrimin e atë që të mashtroi, përsëri këmbëngule.
- * O njerëz, unë jam një burrë prej jush.
- * O njerëz, unë jam vetëm njëri prej jush, kam ato të drejta e detyrime, që keni edhe ju. Të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send.
- * O njerëz, betohem në Allah, unë nuk ju nxis në ndonjë adhurim, nëse nuk jam para jush në atë.
- * O njerëz, fizikisht jeni të bashkuar, dëshirat i keni të ndryshme dhe fjala juaj është e ndarë mes heshtjes e kokëfortësisë.
- * Ata të dy më dhanë besën për këtë punë. Edhe sikur të kundërsh-tonjë, unë nuk i urrej.
- * Sa i keq është agresioni mbi njerëzit!
- * Koprracia është mbledhësja për të këqijat e mangësive.
- * Koprracia është veshja e sipërme e varfërisë.
- * Koprracët, më lehtë e kanë të anashkalojnë krimin e rëndë, se sa të shpërblejnë për bamirësinë më të vogël.
- * Barqe të uritura e zemra të zemëruara.
- * Disa prej tyre duan të përfitojnë nga pasuria.
- * Disa prej tyre duan të kenë vetëm djem dhe nuk duan të kenë vajza.
- * Tirania është fundi i kohës së mbretërve.
- * Despotizmi e falsifikimi qortojnë njeriun.

- * Kanë mbetur disa nga kryengritësit.
- * Tehu i shpatës ka lënë një numër, më të shumtët janë fëmijë.
- * Vendi po lëviz fuqishëm kundër teje.
- * Jam njoftuar se burra prej atyre, që ishin para teje, kanë shkuar te Muàvija.
- * Jam njoftuar se ti e zhveshe tokën dhe more çdo gjë që ishte nën këmbët e tua.
- * Kafshët kanë shqetësim kryesor barkun e tyre.
- * Tregtari është imoral dhe imorali është në zjarr, me përjashtim të atij që ka marrë të drejtën dhe ka dhënë të drejtën.
- * Mendoni në gjendjen e shpërbërjes e të ndarjes së tyre.
- * Mjerë ju në kohën e fundit.
- * Afërsia ka nevojë për dashuri zemre, kurse dashuria e zemrës s'ka nevojë për afërsi.
- * Varfërohet ai, që me pasurinë e njerëzve ndihmon të pabesin mëkatar, duke blerë prej tij.
- * Ndonjërit prej tyre i bie të gjykojë në njërën prej çështjeve dhe ai e gjykon atë sipas mendjes së tij.
- * Pastrimi i punës është më i rëndë se vetë puna.
- * Jepni të drejtën mes jush e bashkëpunoni me të drejtën dhe hiqeni shpatën nga dora e të padrejtit.
- * Mësoni dituri, edhe nëse nuk arrini shumë prej saj, sepse është më mirë kur koha qortohet për favorin tuaj, se sa kur ajo të qortohet me ju.
- * Mësojeni vendin që unë zë te i Dërguari i Allahut, paqja e mëshira e Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij.
- * Mbështetja e tyre, në mendimet e veta për punë të rëndësishme, është sikur secili të ishte imam i vetvetes.
- * Ai e zotëron veten për gjërat që supozon dhe nuk e zotëron atë për gjëra që i di mirë, megjithëse e di se ato janë të vërteta.
- * Inspekto punën e taksës së tokës, që ajo të jetë në të mirën e atyre që e paguajnë atë.
- * Inspekto punët e atyre, që nuk vijnë deri te ti, sepse, nga të gjithë shtetasit, ata kanë më shumë nevojë për drejtësi.

- * Inspekto punët e tyre, ashtu siç kontrollojnë dy prindërit punët e fëmijëve të tyre.
- * Kryelartësia ndaj mendjemëdhenjve është vetë kryeultësia.
- * Sytë i gënjejnë të zotët, por mendja nuk e mashtron atë që kërkon këshillën e saj.
- * U përplas rryma e tij dhe u grumbullua vërshimi i tij.
- * Kryeultësia është një mirësi, të cilën nuk e kupton ziliqari.
- * Tre mëshirohen: një i mençur, mbi të cilin rëndon sundimi i injorantit dhe...
- * Lavdërimi, më shumë sa meriton, është ose servilizëm, ose shkurtime i së drejtës për të pafuqishmin, ose smirë.
- * Rri me njerëz të mirë, që të jesh prej tyre.
- * Largohuni nga rruga e gënjeshtres, sepse i drejti është në bregun e shpëtimit e të nderimit, kurse gënjeshtari është në buzë të greminës e të shkatërrimit.
- * Injoranti, me aftësinë e tij, është më injorant se aftësia e një tjetri.
- * Injoranti i shkolluar ngjet me një dijetar.
- * Injoranti juaj është i pajisur për udhëtim, kurse dijetari juaj është i durueshëm.
- * Allahu ka bërë të drejta, që kanë disa njerëz mbi disa të tjerë.
- * Korrrjet e duarve të tyre nuk janë për gojët e tyre.
- * Uria është më e mirë se poshtërimi i nënshtërimit.
- * Fqinjë, që nuk shoqërohen dhe të dashur, që nuk shkëmbejnë vizita.
- * Sundimtari është prindi dhe njerëzit janë bijtë e tij.
- * Kujdesi i tepërt, mendjemadhësia dhe smira të shtyjnë në mëkate.
- * Dëshpërimi ynë ndaj tij është në masën e gëzimit të tyre. Dëgjoni, ata pakësuan një të urryer dhe ne pakësuan një të dashur.
- * E kanë mjaft armiqtë tuaj daljen nga udhëzimi i rrugës së drejtë dhe futjen në rrugën e humbjes.
- * Smira e shokut është prej sëmundjeve të dashurisë.

- * Besën e dhënë kryeje me besnikëri dhe kurrë mos i tradhto ata që janë në besën tënde.
- * E drejta është një peshë e rëndë mbi sundimtarët, pasi çdo e drejtë peshon rëndë.
- * Të drejtën asnjë send nuk e zhvlerëson.
- * E drejta nuk rrjedh në favorin e asnjërit, pa rrjedhur edhe kundër tij, por nuk rrjedh as kundër tij, pa rrjedhur në favorin e tij.
- * Butësia është afërsi.
- * Butësia dhe kujdesi janë binjakë, që i prodhon vullneti i lartë.
- * Falënderimi i takon vetëm Allahut, të Cilit as njëri qiell nuk e mbulon qiellin tjetër e as njëra tokë tokën tjetër.
- * U mbart mbi brendësinë e erës së furishme dhe lëvizjes së zhurmshme.
- * Ka dështuar ai që duron padrejtësinë.
- * Trajtoje armikun tënd me mirësi, pasi kjo është më ëmbël se dy fitore.
- * Ndalojeni dorën e të padrejtit naiv.
- * Gabimi, në dhënien për atë që pret dhe mosdhënia për atë që nuk pret, është një.
- * Lehtësoi ata me atë që ti shpreson të përmirësosh punën e tyre.
- * Kundërshtimi shkatërron opinionin.
- * Poshtërimi është larg jush, derisa nuk jeni përçarë.
- * Fjala më e mirë është ajo që e vërtetojnë punët.
- * Ata të dy hynë me fytyrë mëkatari dhe dolën me fytyrë tradhtari.
- * Sprapsi prej vetes kurejshët dhe vrapin e tyre në rrugën e humbjes, si dhe lëvizjen e tyre në përçarje.
- * Ju kam thirrur, që të dëshmoni së bashku me ne. Nëse ata kthehen, kjo është ajo që ne duam, nëse ata këmbëngulin, ne do t'i mjekojmë me dashamirësi.
- * I ftova njerëzit për besëdhënie. Kush e dha besën, unë e pranova dhe atë, që nuk pranoi, e lashë të shkojë.
- * Më lini mua dhe kapuni pas ndonjë tjetri.
- * Kjo botë është me katër: dijetar, që punon me diturinë e tij, injorant që nuk do të mësojë...

- * Kjo botë është e çmendur dhe priret vetëm ndaj të ngjashmëve me të.
- * Kjo botë është vendi i së drejtës për atë që e vërteton.
- * Kjo botë është i vetmi vend pune dhe zotëruesi i saj në çdo send që ka qëlluar, ajo është hapur për të.
- * Koha është dy ditë: një ditë në favorin tënd dhe një ditë kundër teje. Nëse dita është në favorin tënd, mos u gëzo shumë dhe, nëse ajo është kundër teje, bëj durim.
- * Borxhi është poshtërues.
- * Ti përmende punët e mia e punët e Osmanit, por të takon ty të përgjigjesh për këto, për shkak se jeni farefis.
- * Besa ime, për ato që them, është hipotetike.
- * Faji, që nuk falet, është padrejtësia që njerëzit i bëjnë njëri-tjetrit.
- * I vullnetshmi, edhe nëse e ul veten, ka guxim të ngrihet vetëm lart.
- * Kryet e diturisë është butësia.
- * I kënaqur nga puna e njerëzve është si ai që hyn në atë punë së bashku me ta.
- * Bariu pa punë është si gjuajtësi pa fillin e harkut.
- * Opinioni i plakut është më i dashur te unë se fuqia e djalit.
- * Mund të ndodhë që i të largëti bëhet më i afërm se i afërmi.
- * Mund të ndodhë që ngulmuesi shkon kot, por ngjet që edhe punëtori del me humbje.
- * Mund të ndodhë që i afërmi të bëhet më largët se i largëti.
- * Mund të ndodhë ai, që ka pak, është më i pasur se ai që ka shumë.
- * Ezofagu përshëndet zgjerimin e barkut dhe ha çdo gjë që gjen dhe kërkon ato që nuk gjen.
- * Allahu e mëshiroftë atë njeri, që ndihmon për një të drejtë, kur e shikon atë ose kur shikon një padrejtësi dhe e spraps.
- * Kthejeni gurin andej nga erdhi.
- * Dëshira për të shkuar te bujari e lëviz atë të shpenzojë, kurse korracin e shtyn të mos japë.
- * Butësia është koka e diturisë.

- * Peshojeni veten tuaj para se të peshoheni dhe kërkojini asaj llogari para se të jepni llogari.
- * Zbukuroje atë me bukurinë e yjeve dhe me ndriçimin e sym-prehtëve.
- * Pyetësi i tyre është kryeneç dhe përgjigjësi i tyre është artificial.
- * Të kërkuar një burrë në vend të një burri tjetër, por, në të vërtetë kishin pretenduar prej tij gjak.
- * Ftuesi për punë të mirë është si ai që e bën punën e mirë, kurse ftuesi për sherr dhe për të luftuar të mirën, është armiku i Allahut e i njerëzve.
- * Dëgjuesi i përgojimit është njëri prej përgojuesve.
- * Të pafuqishmit tuaj bëjini të barabartë në gjërat që ju hani.
- * Bishat kanë si qëllim sulmin.
- * Bujaria ka vlerë derisa ajo është parësore, por, kur ajo është për ndonjë kërkesë, është turp dhe poshtërim.
- * Zemërimi i të përzgjedhurve falet me kënaqësinë e masës.
- * Për ju janë mbyllur portat e diturisë.
- * Unë marshova me ta (me muhaxhirinët e me ensarët), derisa zbrita mbi Basra.
- * Pyet një jurist të fesë dhe mos pyet obskurantistin.
- * Paqe e shpëtimit për ty o i Dërguar i Allahut prej meje dhe prej bijës tënde, që po zbret pranë teje.
- * Shkele nëpër shkallët e të parëve tuaj me pretendimin tënd të gabuar, me arrogancën tënde mashtruese dhe me gënjeshtër.
- * Njerëzit fantazma e quajtën dijetar, por ai nuk është i tillë. Prandaj ai e konsideroi shumë të mbledhë atë që kishte më pak të mira se ai.
- * Paragjykimi sëmur zemrat, akuzon të besueshmin, egërson të shoqërueshmin dhe tjetërson dashurinë e vëllezërve.
- * Pas meje për ju shumë shpejt do të vijë një kohë.
- * Ata do t'i kthejnë shpinën Osmanit dhe me siguri do të stisin sajestat e ngjarjet.
- * Te mua do të shkatërrohen dy kategori: tejkaluesi i caktit në dashuri dhe tejkaluesi i caktit në zemërim.

- * Më të këqijtë tuaj janë ata që çojnë e bien fjalë, ata që ndajnë të dashurit dhe ata që përgojnë të pafajshmit për mangësi.
- * Dinjiteti është me mendje e me edukatë dhe jo me origjinë e trung familjar.
- * Dinjiteti është me vullnete të larta dhe jo me meremetim kockash të bëra pluhur.
- * I keqi i vëllezërve është ai që merret me punë që s'janë të tija.
- * Varfëria më e keqe është varfëria e shpirtit.
- * I keq është ai që nuk jep atë që i është dhënë prej mendjes dhe përvojës.
- * Falënderimi i dijetarit për diturinë që ka është që ta shpenzojë diturinë për atë që e meriton.
- * Ndjekësit tanë janë ata që s'bëjnë padrejtësi edhe kur zemërhen.
- * Ata janë begati për fqinjët dhe paqe për ata që janë së bashku me ta.
- * Mbajtësi i pushtetit është si ai që ka hipur mbi luanin, është i dashuruar me pozicionin, megjithëse e di më mirë se kushdo gjendjen në të cilën ndodhet.
- * Zotëruesi i pasurisë nuk mjaftohet me aq sa ka arritur dhe synon të ketë edhe ato që nuk i ka arritur.
- * Çmimi i saj u bë nëntë.
- * Durimi është dy durime: durim ndaj gjërave, që ti urren dhe durim ndaj gjërave, që ti do.
- * Durimi është një mjet ngjitjeje, që nuk largohet.
- * Shoku yt është ai që të ndalon dhe armiku yt është ai që të josh.
- * Mbaji lidhjet me atë që i ka prerë lidhjet me ty dhe jepi atij që nuk të ka dhënë.
- * Fytyra është fytyrë njeriu dhe zemra është zemër kafshe.
- * Kërkuesit e diturisë janë tre kategori, bëni kujdes dhe i njihni ata me cilësitë e tyre.
- * Ti më kërkon mua atë që nuk e bëjnë as duart e as gjuha ime.
- * Lakmia është një trokitje e përhershme.
- * Përgëzim për atë, që mangësia që ka, nuk e lë të merret me të metat e njerëzve.

- * Padrejtësia ndaj të pafuqishmit është padrejtësia më e ashpër.
- * Shpejto në dënimin e atyre që i bëjnë padrejtësi atij që s'ka ndihmë tjetër përveç Allahut dhe drejt të pasurit, që guxon të zgjasë dorën mbi të varfrin.
- * Padrejtësia bën thirrje për shpatën.
- * Qortoje vëllain tënd me zemërbardhësi dhe sprapse të keqen e tij, duke i dhënë të mira.
- * I mençur është ai, që e sotmja është më e mirë se e djeshmja e tij.
- * I mençur është ai, që e këshillojnë përvojat.
- * Dijetari është i gjallë edhe pas vdekjes, kurse injoranti është i vdekur edhe pse është gjallë.
- * Dijetari, që nuk punon me diturinë e tij, është si injoranti konfuz.
- * Dijetar është ai që njeh vetveten. Për njeriun është e mjaftueshme injoranca, nëse nuk njeh vlerën e tij.
- * Dijetari abuziv i përngjet injorantit kryeneç.
- * Bërësi i padrejtësisë, ndihmuesi në bërjen e padrejtësisë dhe miratuesi i padrejtësisë janë ortakë.
- * Qeveritari pa dituri është si ai që ecën rrugë pa rrugë.
- * Çudi me atë person, të cilit i thuhet e mira dhe ai s'gjen në të si të gëzohet.
- * Drejtësia e sulltanit është më e mirë se bollëku i kohës.
- * Drejtësia ka vetëm një fytyrë, kurse padrejtësia ka fytyra të shumta.
- * Drejtësia i vë punët në vendin e vet, kurse padrejtësia i nxjerr ato prej orientimit që kanë.
- * Një armik i mençur është më i mirë se një shok injorant.
- * Është e shtrenjtë për mua të të shoh ty o Ebù Muham'med të polemizosh nën yjet e qiellit.
- * Falja është zekati i fitores.
- * Modestia, me mjeshtërinë, është më e mirë se gëzimi me mëkatet.
- * Allahu ka lidhur mes tyre litarin e pajtimit të ndërsjellë dhe ata kalojnë nën hijen e tij.
- * Mendja, në të gjitha gjendjet, është një prerëse e saktë.
- * Mendja është pasqyrë e qartë.

- * Drejtësisivënësit kanë për detyrë ta vlerësojnë veten me masën e njerëzve.
- * Detyra e çdo njeriu është të shikojë përditë në angazhimin e tij.
- * Shenja e besimit është që ti të preferosh të vërtetën mbi gënjeshtren, aty ku e vërteta të dëmton dhe aty ku gënjeshtra të sjell përfitim.
- * Mësoje injorantin dhe kujtoje dijetarin.
- * Dituria është më shumë nga sa mund të numërohet, prandaj prej çdo sendi merrni më të mirën.
- * Dituria është një borxh, që shlyhet me dituri.
- * Dituria është e shoqëruar me punën: ai që di, punon.
- * Dituria është një trashëgimi fisnike.
- * Dituria të ruan ty dhe ti ruan pasurinë.
- * Dituria manifestohet me punë, ndërsa puna i përgjigjet asaj, ndryshe dituria shpërngulet.
- * Për shumicën e injorantëve dijetarët janë të huaj.
- * Ke detyrë të jesh i sinqertë në të gjitha punët e tua.
- * Ndaj vëllait tënd ke të njëjtat detyra, që ai ka ndaj teje.
- * Kini për detyrë të mbani drejtësi ndaj mikut e armikut.
- * Kini për detyrë të tregoni bindje ndaj atij që nuk e justifikon injorancën e tij.
- * Kini për detyrë të thoni fjalën e vërtetë kur jeni të kënaqur e të zemëruar dhe të mbani drejtësi ndaj mikut e armikut.
- * Në fundin e gjendjes së shtrënguar gjendet rrugëdalja.
- * Te unë, ai ka më pak rëndësi se fletëza në gojën e karkalecit.
- * Shkoni me mirësi te ai që ju ka privuar.
- * Imponoi vetes durim në gjendjet e rënduara.
- * Fituesi me të keqen është i mundur.
- * Pa të afërm është ai që s'ka të dashur.
- * Pasuria në emigracion është atdhe dhe varfëria në atdhe është emigrim.
- * Përgojimi është puna e njerëzve të paaftë.
- * Bërësi i së mirës është më i mirë se vetë e mira dhe bërësi i së keqes është më i keq se vetë e keqja.

- * Shpifje si pjesët e natës së errët.
- * Mëkatet janë shtëpia kështjellë e të poshtrit.
- * Allahu e ka obliguar paqen siguri prej frikësimeve.
- * Përparësia në këtë i takon të parit që merr nismën.
- * Me fuqinë e Tij krijoi krijesat, me mëshirën e Tij shpërndau erërat dhe me shkëmbinjtë Ai bëri të qëndrueshme faqen e tokës së Tij.
- * Humbja e njerëzve të dashur është emigracion.
- * Varfëria në atdhe është emigracion.
- * Varfëria është vdekja më e madhe.
- * Varfëria i lidh gojën zgjuarsisë.
- * I varfëri është emigrant në vendin e tij.
- * Një dijetar i vetëm është më i fortë kundër djallit se një mijë adhurues.
- * Mendimi le trashëgim dritë, kurse shkujdesja le trashëgim errësirë.
- * Humbja e sendit, për të cilin ke nevojë, është më e lehtë se kërkimi i saj te ata që nuk janë për atë send.
- * Në përmbysjen e gjendjeve qëndron dituria themelore e burrave.
- * Në kohë kryeneçe e në kohë të shtrënguar, atij, që bën punë të mirë, i thuhet keqberës.
- * Luftoi dëshirat e tua me mendjen tënde, që të të përshëndesë dashuria.
- * Shoqërohu me njerëz të mirë, që të jesh prej tyre.
- * Bijtë e fisit Umej'jeh (benij umej'jeh), së bashku me të, përtypin pasurinë e Allahut ashtu siç përtypin devetë barin e pranverës.
- * Vëre drejtësinë para forcës dhe mos vepro me forcë aty ku sjell dobi fjala.
- * Nuëman bin Axhlanin unë e ngarkova me detyrën e guvernatorit të Bahrejnit.
- * Lexova letrën e atyre që duan njëri-tjetrin në punë mëkati.
- * Allahu ka pjesëtuar ndërmjet njerëzve mjetet e tyre të jetesës.
- * Dituria e ka prerë justifikimin e atyre që kapen pas argumenteve.
- * Thuaje të vërtetën, qoftë edhe kundër vetes tënde.
- * Ju thatë: *"Filani përfitoi pasuri të madhe!"* Vallë, a ka përfituar ai ditë, në të cilët të shpenzojë këtë pasuri?

- * Thuaje fjalën e mirë, që të përmendesh për mirë.
- * Thuaje fjalën e mirë dhe bëj punë të mirë.
- * Janë të pakët ata që i ngjajnë disa njerëzve dhe të mos jenë prej tyre.
- * Ai shkuli e shpërtheu malet dhe ato thërrmuan njëra-tjetrën prej frikës së madhërisë së Tij.
- * Zemrat e burrave janë të egra dhe ai, që i pajton ato, i del përpara me të mira.
- * Zemrat e shtetasve janë depozitat e bariut të tyre. Drejtësinë apo padrejtësinë, që ai ka depozituar në to, aty do ta gjejë.
- * Zemrat e tyre janë në Xhen'net dhe trupat e tyre janë në punë.
- * Ju të dy të thoni të drejtën dhe të jini armik për të padrejtin dhe ndihmë për të dhunuarin nga padrejtësia.
- * Thoni fjalën e mirë, që të njiheni me të dhe bëni punë të mira, që të jeni prej punëmirëve.
- * Vlera e njeriut qëndron në atë që ai bën më mirë.
- * Banorët e tij ishin ujq, pushtetarët e tij ishin bisha dhe të mesmit ishin llupës.
- * Talhai e Zubejri ishin të parët që më dhanë mua besën, por, më pas, të dy e prishën besëdhënien pa ndonjë shkak.
- * Në të Dërguarin e Allahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij, ka për ty aq sa është e mjaftueshme që ti ta marrësh atë për model.
- * Sikur çdo njëri prej jush ka arritur në tokë shtëpinë e vetmisë së tij.
- * Gënjeshtria të drejton për në mëkate.
- * Gënjeshtari dhe i vdekuri janë të barabartë, pasi përparësia e të gjallit mbi të vdekurin qëndron në besueshmërinë e të gjallit.
- * Gënjeshtari ka frikë nga vetvetja, megjithëse është i siguruar.
- * Bujaria është më e afërt se njerëzit e afërm.
- * Bujari nuk zbutet nga forca dhe nuk ashpërsohet në gjendje të mirë.
- * Është e mjaftueshme për ty si edukatë kur ti i largohesh punëve të urryera që bëjnë të tjerët.
- * Morali i mirë është i mjaftueshëm si mirësi.

- * Dituria e ka të mjaftueshme nderimin e saj, që diturinë të mos e pretendojë ai që nuk e mirëpërdor.
- * Është e mjaftueshme injoranca për njeriun, kur ai nuk njih vlerën e tij.
- * Për ty është e mjaftueshme mendja jote, që të bëjë të qartë rrugën e humbjes prej rrugës së orientimit të udhëzuar.
- * Heqje dorë nga tirania, drejtësi në morale dhe largim nga rrugët që çojnë në ngatërresa e imoralitet.
- * Fjala e arabëve përbëhet prej emrit, foljes dhe ndajshtimeve (harf).
- * Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim.
- * Me çdo detyrim, që e ngarkove të lirin, ai e mbajti atë, me përjash-tim të asaj pjese që ti fshive prej lirisë së tij, për të cilën ai kundër-shton. Prandaj nuk mban përgjegjësi për të.
- * Çdo njeri prej njerëzve i është ruajtur e drejta e tij.
- * Me fjalën e drejtë sprapset një e gabuar.
- * Çdo enë ngushtohet prej asaj që është futur në të, përveç enës së diturisë, e cila, në vërtetë, vetëm zgjerohet.
- * Sa ngrënie janë penguar nga një ngrënie e vetme?!
- * Të shumtë janë agjëruesit, të cilët kanë prej agjërimit të tyre vetëm etjen dhe të shumtë janë edhe ata falës namazi, të cilët prej nama-zit të tyre s'kanë gjë tjetër përveç pagjumësisë e lodhjes.
- * Sa mendje robëresh lufte janë nën dëshirat e një prijësi?
- * Bëhu zemërgjerë dhe jo shpërdorues, bëhu dorëdhënës dhe jo koprrac.
- * Unë, Ab'bàsi dhe Ymeri bisedonim mes nesh për punë të mira.
- * Të jini njerëz të drejtë.
- * Për të padrejtin të jini armiq dhe për të dhunuarin nga padrejtësia të jini ndihmë.
- * Si u vra prijësi i besimtarëve dhe ju të dy ishit në derën e tij?
- * Një barrë pa çmim, sikur për të kishte enë matëse.
- * I mirë është ai, dita e cilit është më e mirë se e djeshmja e tij.
- * Unë nuk dënoj për akuzën dhe nuk ndëshkoj me paragjykim.

- * As nuk ju urdhëroj e as nuk ju ndaloj, ju e dini më mirë.
- * Unë s'bëj hipokrizi në fenë time dhe as nuk jap të ulëtën në punën time.
- * Nuk fal namaz me ju kur imami është i rrethuar, prandaj do ta fal namazin vetëm.
- * Nuk dënoj me paragjykim.
- * Nuk i luftoj ata, derisa ata të më luftojnë mua.
- * Dëshminë e mëkatarit e pranoj vetëm kur ai dëshmon kundër vetes.
- * Nuk ka besim ai që s'ka durim.
- * Prijësi, patjetër duhet të marrë prej të fuqishmit për të pafuqishmin.
- * Mos u jepni mangët njerëzve mallrat që ata blejnë.
- * Mos tiranizo ata që falin namaz drejtuar Kibles dhe mos bëj padrejtësi ndaj jo myslimanëve, që janë besën e shtetit islam.
- * Njerëzit, në asnjë mënyrë, të mos shesin për taksën e tokës as rrobat e dimrit e as rrobat e verës.
- * Mos u frikësoni prej ngushticës së kësaj bote dhe prej varfërisë së saj.
- * Kurrë mos e lësho gjuhën e mprehtë kundër atij që të ka bërë të flasësh dhe mos e derdh oratorinë e fjalës tënde kundër atij që të ka orientuar.
- * Mos e bëni punën tuaj injorancë dhe atë, që e dini mirë, dyshim.
- * Mos përbuz as të voglën, që mund të bëhet e madhe dhe as të paktën, që mund të shumohet.
- * Kurrë mos bëni thirrje për duel.
- * I nJORANTIN do ta shikosh ose hiperbolizues ose minimizues.
- * Mos qëlloni me shigjetë, mos goditni me ushtë, mos preni me shpatë dhe kërkoni ndjesë.
- * Mos i trazoni, ato janë vajtores.
- * Mua s'më shtojnë madhështinë njerëzit e shumtë që kam rreth vetes, por as përçarja e tyre s'më shton brutalitetin.
- * Mos e hiq interesimin për asnjërin në kuvendin tënd.
- * Mos pyet për atë çka nuk do të jetë, pasi në atë çka qenë, për ty është punë.

- * Mos zvogëlo asgjë nga puna e mirë që ke mundësi të bësh, duke preferuar atë që është më shumë se ajo.
- * Kurrë mos nënvleftëso ndonjë rob prej robve të Allahut, sepse ai mund të jetë i afërm te Allahu dhe ti nuk e di.
- * Mos u bëni brutalë në rrugën e udhëzimit, pasi të paktë janë ata që ecin në atë rrugë.
- * Mos i shaj vështirësitë.
- * Mos u shoqëro me kokëtrashin, sepse ai zbukuron punën e vet dhe dëshiron që edhe ti të jesh si ai.
- * Në udhëtim kurrë mos u shoqëro me atë, që mendon për ty se nuk ke ndonjë virtyt më shumë se ai, ashtu siç nuk mendon edhe ti, që ai ka ndonjë virtyt më shumë se ti.
- * Mos e braktis vëllain tënd për dyshime.
- * Mos e vini urtësinë në ata që s'janë për të, ndryshe u bëni padrejtësi atyre.
- * Kurrë mos e paragjyko një fjalë të keqe, që ka dalë prej ndonjërit, kur ti në atë fjalë gjen mundësi për të mirën.
- * Mos e bëj të mirën për hipokrizi dhe mos e lër atë nga turpi.
- * Kurrë mos e tradhto atë që është nën garancinë tënde, kurrë mos e prish besën e dhënë dhe kurrë mos i bëj pabesi armikut tënd.
- * Mos u gëzo me rrëzimin e tjetrit, sepse ti nuk e di se si do të rrotullohen ditët edhe për ty.
- * Mos i luftoni khavarixhët pas meje.
- * Mos i luftoni ata derisa ata të fillojnë luftën kundër jush.
- * Kurrë mos prano të emërosh guvernatorët e qeveritarët tuaj me ndërmjetësim, përveç ndërmjetësimit të aftësisë dhe të besnikërisë.
- * Mos u impononi fëmijëve moralin tuaj, sepse ata janë krijuar për një kohë, që nuk është koha juaj.
- * Mos gjyko, kur je i zemëruar.
- * Mos thuaj gjëra që nuk i di.
- * Kurrë mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjak haram.
- * Mos hiqni dorë prej fjalës së vërtetë ose prej një këshille me drejtësi.
- * Mos u bëj skllav i tjetrit, pasi Allahu të ka bërë të lirë.

- * Në gjendje të mirë të mos jesh i gëzuar dhe në gjendje varfërie të mos jesh pesimist.
- * Të mos jesh ndihmë për të padrejtin.
- * Mos u bëj prej atyre që e shpresojnë ahiretin pa punë.
- * Mos u bëj prej atyre që ndalojnë të tjerët nga puna e keqe, kurse vetë bëjnë punë të këqija, urdhërojnë atë që nuk e bëjnë vetë dhe specifikon pësimin, por vetë nuk nxjerr mësim prej pësimit.
- * Nuk arrihet mirësia pa mundim.
- * Nuk arrihet një mirësi pa u ndarë nga një mirësi tjetër.
- * Mos shiko se kush foli, por shiko se çfarë tha.
- * Mos gllabëro punët e tua të mira me krenarinë e mendjemadhësisë.
- * Nuk ka si kryeultësia.
- * Nuk ka mirësi në heshtjen për urtësinë, ashtu siç nuk ka mirësi në fjalën me injorancë.
- * Nuk ka mirësi në një ndihmues ofendues.
- * Nuk shfaq dot mendim ai që s'bindet.
- * S'ka kryesi për atë që ka moralin e keq.
- * S'ka punë më të keqe se gënjeshtria.
- * S'ka lavdërim e nderim krahas hakmarrjes dhe s'ka saktësi me heqjen dorë prej këshillimit.
- * S'ka nder si dituria.
- * S'ka mik për të paqëndrueshmin, s'ka besë për gënjeshtarin, s'ka qetësi për smirëziun dhe s'ka burrëri për të poshtrin.
- * S'ka saktësi me lënien e konsultimit.
- * S'ka varfëri më të madhe se injoranca.
- * S'ka thesar më dobishjellës se dituria.
- * S'ka burrëri për gënjeshtarin dhe s'ka qetësi krahas zilisë.
- * Edhe nëse tirani trajton me butësi, kurrë nuk i shpëton dënimit të tij.
- * Nëse njoftohem se ti ke tradhtuar ndonjë send të vogël ose të madh prej pasurisë së myslimanëve, mos dysho se do të jem tepër i ashpër me ty.
- * Nëse fal, është më afër devotshmërisë.
- * Patjetër që do të mbaj drejtësi për të dhunuarin nga padrejtësia ndaj atij që i ka bërë padrejtësi.

- * Do të gjurmoj të gabuarën me imtësi, derisa prej saj të dalë e vërteta.
- * Sepse ajo (lufta), edhe kur vjen, është e dyshimtë.
- * Jo pasha Allahun! Nuk dua që ti ta mbushësh atë me kuaj e me burra.
- * Për sundimtarin ka të veçantë e të afërm, prej të cilëve ka që marrin sa më shumë për vete, që lartësohen dhe që kanë pak drejtësi në trajtim.
- * Bujarinë s'e kundërshton askush përveç ndonjë gomari.
- * Nuk lejohet ekzekutimi para krimit.
- * Nuk shpejtohet në vrasjen e të plagosurit, nuk ndiqet ai që i kthen shpinën luftimit dhe nuk goditet në fytyrë ai që ka marrë vrapin nga sheshi i luftimit.
- * Askush nuk lutet për të mirën deri në fund, përveç nënës së saj.
- * Smirëziu s'mund të jetë i kënaqur prej teje, derisa të vdesë njëri prej jush.
- * Nuk të urren me punë të mira ai që nuk të falënderon.
- * Ne s'mund t'i japin një njeriu më shumë nga sa ka të drejtë.
- * Gënjeshtër s'ka integritet as në seriozitet e as në shaka.
- * Asnjë e drejtë prej të drejtave të tyre nuk i bashkohet dikujt, nuk i humb e nuk i pakësohet.
- * I afërmi yt nuk e ka zili padrejtësinë tënde dhe armiku yt nuk e pret shpresën prej drejtësisë tënde.
- * I durueshmi nuk e humb fitoren, qoftë edhe për një kohë të gjatë.
- * Ata nuk e njohin atë që u erdhi atyre, nuk betohen për atë që i bëri të qajnë dhe nuk i përgjigjen atij që i bën thirrje.
- * Në shtetin ku ti sundon, të mos jetë pjesa jote pasuri nga e cila ti përfiton.
- * Përzgjedhja e tyre të mos jetë e bazuar në intuitën tënde, në garancinë tënde e në mendimin e mirë që ti ke për ta.
- * Shoku nuk është shok derisa të ruajë vëllain e tij në tre gjëra: në pësime të rënda, kur e përgojnë atë dhe në vdekjen e tij.
- * Nuk është virtyt të flasësh për punën tënde.

- * Kurrë të mos jetë vëllai yt më i fortë se ti për të keqen, nga ç'je ti për bamirësi.
- * Kurrë të mos jetë vëllai yt më i fortë se ti për të ndërprerë marrëdhëniet me ty, nga ç'je ti për të mbajtur lidhjet me të.
- * Ata nuk flenë, kurse ju jeni të shkujdesur e të përgjumur.
- * Nuk duhet që sundimtari të jetë koprrac ndaj njerëzve dhe as pasioni i tij të jetë në pasurinë e tyre.
- * Ai, që qeveris njerëzit, nuk duhet të jetë injorant, pasi me injorancën e tij i çon në rrugën e humbjes.
- * Ai nuk hesht për punën e mirë, që të krenohet me të dhe as nuk flet që t'u imponohet të tjerëve.
- * Ty nuk të bën shoqëri askush përveçse së vërtetës dhe nuk të bën brutal asgjë përveçse së gabuarës.
- * Me siguri qyteza juaj do të përmytet dhe më bëhet se shikoj xhaminë e saj si skeletin e gjoksit të një shpendi në valët e detit.
- * Njohja e vetvetes le të jetë te ti më e fuqishme se lavdërimet që të bëjnë lajkatarët.
- * E qortoftë Allahu Ibn Saëben (d.m.th. Talhanë), të cilit Osmani i dha aq sa i dha dhe ai bëri atë që bëri.
- * Gjuha e të mençurit qëndron prapa zemrës së tij, kurse zemra e injorantit qëndron prapa gjuhës së tij.
- * Nuk mendoj të imponoj dikë, që të bëjë një punë të cilën ai e urren.
- * Në vetvete nuk jam më sipër se të gaboj.
- * Unë nuk e luftoj atë, derisa t'i bëj atij thirrje dhe t'i kërkoj ndjesë.
- * Mbase ai ka lënë gruan, dy vajzat, nënën dhe dymbëdhjetë vëllezërit.
- * Mbase është prej së gabuarës, që ai ka mbledhur dhe prej një të drejteje, që ai e ka ndaluar.
- * Për çdo njeri ka aq sa ka bërë.
- * Për çdo frymë ka ushqim dhe për çdo kokërr ka një ngrënës.
- * Për më të largët është e njëjta gjë si për më të afërmin.
- * Tirani ka tri shenja.
- * I turpshmi gati është një engjëll prej engjëjve.

- * Hipokriti ka tri shenja.
- * Katastrofat kanë fund dhe kur ndonjëri gjendet në katastrofë, ai patjetër duhet të shkojë deri në fundin e saj.
- * Pjesët e reve e lëshuan barrën e rëndë që mbanin.
- * Mos urreni asgjë prej gjendjeve tuaja.
- * Pas madhësisë së viteve, për Mervânin, ka mburoja që ai të drejton ty ku të dojë.
- * Cilësi të nderuara, dënimin me mirësi dhe heqje dorë nga despotizmi.
- * Nga ajo, që të ka këshilluar, s'ka humbur asgjë prej pasurisë tënde.
- * Nuk është shkatërruar ai burrë, që bën ekonomi.
- * Ne kemi të drejtë, edhe nëse i japim atij, ndryshe kemi hipur mbi devetë plaka edhe nëse mirazhi zgjatet.
- * Le ta bëjmë të dukshëm përmirësimin në vendin tënd, derisa njerëzit tuaj të dhunuar nga padrejtësia të ndihen të siguar.
- * Allahu kurrë nuk e humb shpërblimin e punëmit.
- * Flakët e dashurisë përballohen më lehtë se ankimet nga rikthimi i sëmundjes.
- * Sikur mua të më dojë një mal, padyshim do të merrje vrapin.
- * Sikur varfëria të shfaqet si burrë, patjetër që do ta vrisja.
- * Sikur ju të nxirrnit të drejtën prej rrugës së saj, rrugët do të ishin të gëzuara me ju.
- * Sikur punën ta vinit në dorën e atij që meriton, patjetër që do të ishit të shpëtuar.
- * Sikur Osmani të më kishte nisur mua në ndonjë drejtim, patjetër që do të dëgjoja fjalën e tij dhe do t'i bindesha.
- * Sikur, me shpatën time, të godisja hundën e një besimtari, kjo është ajo më që zemëron më shumë se çdo gjë tjetër.
- * Sikur ato të degjeneruarat të mos ishin te ti, patjetër që do të ishe në pararojë të kësaj pune.
- * Sikur të takohesha me ta i vetëm dhe ata të mbulonin gjithë tokën, as nuk do të merakosesha e as do të egërsohesha.

- * Sikur ata të preknin edhe një burrë të vetëm, me qëllim për ta vrrarë, edhe pse ai s'ka bërë asnjë krim, atëherë për mua do të ishte hallall të vrisja gjithë këtë ushtri.
- * Nëse ata do të vihen të sundojnë njerëzit, patjetër që do të nxirrnin sheshit zemërimin, krenarinë, hegjemoninë, arrogancën dhe degjenerimin.
- * Sikur ata të bëheshin sundimtarët tuaj, padyshim që do të bënin atë që ka bërë mbreti i Persisë e Çezari.
- * Çdo njëri prej jush le të zbukurohet për vëllain e vet, ashtu siç zbukurohet për të huajin.
- * I madhi juaj le të ketë mëshirë për të voglin tuaj.
- * Nuk është i mençur ai që shqetësohet për një gënjeshtër që thuhet për të dhe nuk është i urtë ai që kënaqet nga lavdërimet që i bën injoranti.
- * Për ty asnjë vend nuk është më i merituar se një tjetër, vendi më i mirë për ty është vendi që të është ngarkuar.
- * Namazi nuk është qëndrimi yt më këmbë e qëndrimi yt në gjunjë. Në të vërtetë, namazi është sinqeriteti yt.
- * Nuk është shpërblim t'i bësh keq atij që të ka gëzuar ty.
- * Mirësia nuk qëndron në faktin se ke shumë pasuri e shumë fëmijë, por vetëm në shtimin e diturisë tënde.
- * Në vetëtimën e shpejtë s'ka kënaqësi për atë që hyn në errësi.
- * Ai që kërkon të vërtetën, por gabon, nuk është si ai që kërkon të gabuarën dhe e arrin atë.
- * Nuk është drejtësi gjykimi i mbështetur mbi sigurinë.
- * Le të jenë te ti punët më të dashura: mesatarja në të drejtën, përgjithësuesja në drejtësi dhe gjithëpërfshirësja në kënaqësinë e shtetasve.
- * Njerëzit, te ti, të jenë të barabartë në të drejtën e tyre.
- * Afrimi yt te njerëzit le të jetë butësi e mëshirë.
- * S'ka punë më të bukur kur ajo është e zbukuruar me butësi.
- * Gjërat, që për ju janë hallall, nuk janë më shumë se ato që për ju janë haram.

- * Allahu nuk dënon injorantët, që duan të mësojnë pa dënuar të diturit, që nuk i kanë mësuar ata.
- * Sa të shpejta janë orët e ditës dhe sa të shpejtë janë ditët e muajit dhe...
- * Atë që e kanë robëruar epshtet, e ka shumë të vështirë të jetë i virtytshëm.
- * Ç'të bëj më britmën tënde e me britmën e të tjerëve?
- * S'ka më keq se nënshtimi në nevojë dhe ashpërsia në gjendje pa-surie.
- * S'ka tradhti më të keqe se ajo që vjen prej sundimtarit.
- * S'ka ashpërsi më të keqe se ajo që i bëhet fqinjit.
- * Sa të shumta janë pësimet dhe sa pak janë mësimet e nxjerra nga pësimet!
- * Nuk je ti, edhe sikur të frikësosh me kuajt e me burrat e tu.
- * Ju nuk mjaftoni për veten tuaj, si do të mjaftoni për të tjerët?
- * Asnjë i varfër nuk është i uritur, veçse prej asaj që gëzon një i pasur.
- * Lotët thahen vetëm prej zemërngushtësisë dhe zemrat ashpërsohen vetëm prej shtimit të mëkateve.
- * Asnjë njeri nuk është krijuar kot, që të luajë dhe nuk është lënë pas dore që të gabojë.
- * S'ka të mirë prej të mirës, që të mos vijë me një të keqe dhe s'ka vlerë të realizuar lehtësisht, që të mos vijë me një vështirësi.
- * Të gjithë argumentet tregojnë për ty se Krijuesi i milingonës është edhe Krijuesi i pemës së hurmës.
- * S'kam parë ndonjë despot që të ngajjë më shumë me të dhunuarin nga padrejtësia se smirëziun.
- * S'kam parë ndonjë mirësi me bollëk, që pranë saj të mos jetë një e drejtë e humbur.
- * Shpata e zhveshur në dorën e trimit nuk është më e dashur për të se sinqeriteti.
- * S'kam dyshuar në të vërtetën, qëkur e pashë atë.
- * Allahu s'ka goditur robtë e Tij me ndonjë kamxhik që dhemb më shumë se varfëria.

- * As nuk jam dobësuar e as nuk jam frikësuar.
- * S'ka fituar ai, që mëkati ka fituar me të. Triumfuesi në të keqen është i mundur.
- * Nuk është dashur thirrja e atij që u bën atyre thirrje dhe s'gjen qetësi zemra e atij që tregohet i ashpër me ta.
- * S'të kam njohur ndryshe veçse me moral të keq, si kur ishe i vogël, ashtu edhe në moshë të rritur.
- * S'ka butësi në ndonjë send, që ajo të mos e ketë zbukuruar atë.
- * Për fitimin mbi fuqinë tënde, ti je depozitues për dikë tjetër.
- * Jo çdo magjepsje është e qortueshme.
- * Ç'do të bësh me këtë shtëpi kaq të madhe në këtë botë?
- * S'kam takuar ndonjë burrë, që të mos më ketë ndihmuar mua kundër vetes së tij.
- * Pasuria është lënda e epsheve.
- * Pasuria është pasuria e njerëzve.
- * Ç'kam unë, që ju shikoj zgjuar të përgjumur, dëshmitarë, që s'jeni këtu, dëgjues të shurdhër dhe folës memecë?
- * Ç'ka për mua e për kurejshët?! Pasha Allahun, unë i kam luftuar ata mohues dhe patjetër që do t'i luftoj edhe të sprovuar.
- * S'ka ndonjë të pasur, që të mos ketë me bollëk veçse me atë që është i uritur një i varfër.
- * Nuk ka shpërblim më të madh se sa luftëtari dëshmor në rrugën e Allahut.
- * S'ka asnjë lëvizje që, në atë, ti të mos kesh nevojë për njohje.
- * Çdo ditë, që kalon mbi birin e Ademit, i thotë: *"Unë jam një ditë e re."*
- * Kjo s'është gjë tjetër veç Kufes. Unë e mbledh atë në dorën time ose e lëshoj.
- * S'kam gjetur ndonjërin prej dijetarëve, që të jetë fanatik për ndonjë send prej sendeve, me përjashtim të një shkaku, që mund të bëhet kamuflues për injorantët.
- * Osmani s'ka qëllim tjetër përveçse të më bëjë mua një deve për të nxjerrë ujë.
- * Fqinjësia me ty ka aq sa të mjafton varfëria pa përfundim.

- * Ecja e këmbësorit përkrah kalorësit është korrupsion për kalorësin dhe poshtërim për këmbësorin.
- * Njeriu është i fshehur nën gjuhën e tij.
- * Përgjegjësi është i lirë derisa të premtojë.
- * Pësimi është një. Nëse ti nuk bën durim, atëherë ai bëhet dy.
- * I mashtruar është ai i bën të barabartë ditët e tij.
- * Te ju tiranët janë më të madhëruar se pozita juaj.
- * Kush fyen një ithtar të Inxhijlit (Ungjillit), më ka fyer mua.
- * Atë, që e ngadalëson dituria e tij, ai kurrë nuk shpejton me të.
- * Ai, që më do mua, le të përgatisë për varfërinë një rrobë të gjatë.
- * Kush i bën keq njerëzve të Tij, ka torturuar vetveten.
- * Kush vendos në mënyrë arbitrare vetëm me mendimin e tij, shkatërrohet dhe, kush konsultohet me burrat, bëhet ortak në mendjet e tyre.
- * Kujt i duket e rëndë të flasë për të vërtetën, të shpalojë drejtësinë. Puna me këto të dyja për të është akoma më rëndë.
- * Ai, që miraton të keqen, është ortak në të.
- * Ai, që ka turp prej njerëzve dhe s'ka turp prej vetvetes, në veten e tij, s'ka asnjë vlerë.
- * Kush pret anët e ndryshme të mendimeve, njeh vendgabimet.
- * Shpërblimi i takon atij që i afrohet i pari vëllait të vet dhe i bën atij mirësi.
- * Kur puna e dikujt, në mesin tuaj, është e dyshimtë, atëherë shikon me cilët përzihet ai.
- * Prej punëve më të nderuara të njeriut të ndershëm është shkujdesja e tij ndaj asaj që ai di.
- * Kush përmirëson të brendshmen e tij, Allahu i përmirëson të jashtmen e tij.
- * Kush i bën të barabartë ditët e tij, ai është i mashtruar.
- * Kush deklaron pasuri, të fituar me rrugë jo ligjore, atë e tiranon pasuria.
- * Kush i jep shpjegime njerëzve pa dituri, atë e mallkon toka dhe qielli.
- * Kush zhvesh shpatën e padrejtësisë, me të do të vritet.

- * Dëshiron të vëllazërohesh me atë që nuk të mundon.
- * Kush e jep besëdhënien me bindje, unë e pranoj atë prej tij dhe, kush kundërshton, unë e lë atë.
- * Ai, që guxon për ty, guxon edhe kundër teje.
- * Cili lehtëson për të drejtë?
- * Ai, që kujton largësinë e udhëtimit, përgatitet.
- * Ai, që heq dorë nga eplotet, është i lirë.
- * Kush ngrihet mbi kohën, ajo e poshtëron atë.
- * Kush sulmon të drejtën, ka humbur rrugën e saj.
- * Kush sillet me mendjemadhësi ndaj njerëzve, poshtërohet.
- * Ai që s'di një gjë, e qorton atë.
- * Ai, që të paralajmëron, është si ai që të përgëzon.
- * Kush i hap gropën vëllait të tij, bie vetë në të.
- * Ai që e ngarkon veten më shumë nga sa ka fuqi, është inkompetent.
- * Kush mbjell agresionin, korr humbjen.
- * Nga gëzimi i njerëzve me besëdhënien për mua, është se me atë gëzohet i vogli dhe ecën drejt saj duke u lëkundur i madhi.
- * Nga lumturia e burrit është që gruaja e tij të jetë e mirë, që fëmijët e tij të jenë besnikë dhe vëllezërit e tij të ndershëm.
- * Kush nëpërkëmb të drejtën, ajo e rrëzon për tokë atë.
- * Kush duron, duron me durimin e njerëzve të lirë, ndryshe ai nxjerr shpatën e urrejtjes.
- * Kujt ia humb i afërmi, atij ia jep i largëti.
- * Kush kërkon një send, ai e arrin atë ose një pjesë të sendit.
- * Kush kërkon madhështi me pa të drejtë, me të drejtë Allahu atij i le trashëgim poshtërimin.
- * Vërtetoje mendimin e atij që mendon mirë për ty.
- * Nga mossinqeriteti në logjikën e tij, patjetër që ai ndien dhembje në moralet e tij më të nderuara.
- * Kush njeh vetveten, ka njohur Zotin e tij.
- * Kush ngushëllon një grua për humbjen e njeriut të saj të afërm, Allahu e fut atë nën hijen e Arshit të Tij.
- * Ai, që bën në fshehtësi një punë, të cilën ka turp ta bëjë sheshit, në veten e tij s'ka asnjë vlerë.

- * Kush ka një këmishë për tre dirhem?
- * Kush e le punën mangët, sprovohet me brengë.
- * Kush i jep të drejtën atij që nuk ia ka dhënë atij të drejtën që i takonte, në të vërtetë ai e ka robëruar atë.
- * Kush e ka të djeshmen e tij më të keqe se të sotmen, është i privuar.
- * Atij, që i shtohen të mirat, i shtohen edhe nevojat.
- * Ai, që nderon vetveten, atë e poshtëron pasuria e tij.
- * Nga fisnikëria e burrit është qarja e tij për kohën e kaluar, dashuria e tij për atdheun e vet dhe ruajta e miqve të vjetër.
- * Prej fisnikërisë është zbutja e fjalës.
- * Atij, që turpi i vesh rrobën, njerëzit kurrë nuk i shohin të metat e tij.
- * Prej shlyerësve të mëkateve të mëdha është ndihma për nevojtarin dhe largimi i pësimeve të rënda.
- * Kush s'ka lakmi në rrethin e garës?
- * Atij, që i njomet kërcelli, i shtohen degët.
- * Kush s'dallon të mirën prej së keqes, është në pozitën e bagëtive.
- * Ai, që s'ka as tokë, as shtëpi e as pasuri, kundër vetes s'ka asnjë rrugë.
- * Kush vdes prej fitimit hallall, Allahu është i kënaqur prej tij.
- * Ai që të lavdëron për gjëra të bukura, që s'janë te ti dhe është i kënaqur me ty, të shan për të këqijat që s'janë te ti dhe është i zemëruar me ty.
- * Kush sundon, përzgjedh për veten e tij.
- * Ai, që përmend të mirën e bërë, e ka prishur atë.
- * Ai, që harron shkarjet e veta, zmadhon shkarjet e të tjerëve.
- * Kush e vë veten imam për njerëzit, menjëherë le të fillojë të mësojë veten e tij para se të mësojë të tjerët.
- * Ai, që shikon të metat e vetat, s'ka kohë të merret me të metat e tjetrit.
- * Ai, që shikon në të metat e njerëzve, i urren ato dhe pastaj është i kënaqur me to për veten e tij, është idiot.
- * Prej tyre ka që kanë ardhur me imponim. Prej tyre ka të sëmurë të rremë dhe prej tyre ka që kanë qëndruar si dezertorë.

- * Dy të pasionuar janë të pangopur: kërkuesi i diturisë dhe kërkuesi i pasurisë.
- * Kush e këshillon vëllain e vet në fshehtësi, në të vërtetë e ka zbuluar atë dhe, kush e këshillon para të tjerëve, në të vërtetë e ka sharë atë.
- * Kush ma ble shpatën time? Sikur unë të kisha aq sa kushton një rrobë, nuk do të shisja shpatën.
- * Kush jep me dorë të shkurtër, jep edhe me dorë të gjatë.
- * Ai, që e mban dorën e tij kundër fisit të vet, në fakt ka mbajtur vetëm një dorë të vetme dhe nga ana tjetër, kundër tij janë mbajtur duar të shumta.
- * Ai, që ka pasuri, le të paguajë për të liruar nga robëria të varfrin dhe atë që është në gjendje të mirë.
- * Vdekja e njeriut me mëkate është më e rëndë se vdekja e tij nga sosja e jetës.
- * Dashuria është një farefisni e përfitueshme.
- * Përgëzimi i besimtarit është në fytyrën e tij, kurse hidhërimi është në zemrën e tij.
- * Njerëzit janë bijtë e kësaj bote dhe burri nuk qortohet për dashurinë ndaj nënës së tij.
- * Njerëzit janë të barabartë.
- * Njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.
- * Njerëzit janë madhështorë kur mblidhen së bashku.
- * Njerëzit janë së bashku me mbretërit, me përjashtim të atij që e ka ruajtur Allahu.
- * Njerëzit prapa meje më kanë folur për ty.
- * Frymëmarrja e njeriut janë hapat drejt sosjes së jetës së tij.
- * Më kanë shtënë në vesh se Amri nuk i dha besën Mu'ävijes pa i vënë kusht që të vinte te ai si i barabartë.
- * Lumi është për atë që punon dhe jo për atë që e urren punën.
- * Një gjumë me ndërgjegjësim është më i mirë se një namaz me dyshim.
- * Shpirti i tij është poshtëruar prej fjalëve të hidhura, që i ka lëshuar gjuha kundër tij.

- * Ky është vëllai yt Gàmidi, mashtrimet e të cilit kanë arritur në Enbàr.
- * Kjo pasuri nuk është as për mua, as për ty.
- * Këto këpucë, që i kam të miat, janë më të mira se sundimi juaj.
- * Gjendja e këtyre zemrave ndryshon, ashtu siç ndryshon gjendja e trupave, prandaj dëshironi për zemrat gjërat më të larta të urtësisë.
- * Është i mbaruar ai burrë që nuk njih vlerën e vet.
- * Depozituesit e pasurisë janë të mbaruar për së gjalli, kurse dijetarët do të qëndrojnë aq sa do të qëndrojë koha.
- * Te unë dy kategori janë të shkatërruar: i dashuruari deri në ekstrem dhe i zemëruari që flet.
- * Është i shkatërruar ai që pretendon dhe është shpresëhumbur ai që shpif.
- * Shqetësimi është gjysma e pleqërisë.
- * Ata janë ryshfetngrënësit, të cilët, sikur të marrin në dorë sundimin mbi ju, do të nxirrnin sheshit zemërimin, krenarinë dhe hegjemoninë.
- * Ndër të gjithë shtetasit, ata janë më nevojtarë se të tjerët për drejtësi.
- * Ai (i mençuri) i vë gjërat në vendin e vet.
- * Dëshira është kali i shpifjes.
- * Sa çudi! A është hilafeti me shoqëri.
- * Pasha Allahun, me të vërtetë ti ke erë të mirë, ke ngjyrë të bukur dhe shije të këndshme, por unë nuk pranoj ta mësoj veten me diçka që nuk e kam mësuar.
- * Pasha Allahun, unë e pohoj të drejtën, para se të dëshmoj për të.
- * Pasha Allahun, sikur ti të më japësh shtatë rajonet, që unë të kundërshtoj urdhrin e Allahut, nuk do ta bëja.
- * Pasha Allahun, sikur të gjithë arabët të dalin sheshit për të më luftuar mua, kurrë nuk do t'ia ktheja shpinën luftës.
- * Pasha Allahun, nuk merakosem, nëse i afrohem vdekjes apo vdekja hidhet mbi mua.
- * Pasha Allahun, unë nuk jap asgjë për ju.
- * Pasha Allahun, nuk nxitoj të kërkoj gjakun e Osmanit pa ndonjë

objektiv, përveçse nga frika, që ai të mos e kërkojë gjakun e tij, pasi është prej të përzgjedhurve të tij.

- * Pasha Allahun, s'kam grososur në tokë prej pasurisë së kësaj bote kallëpe floriri e argjendi dhe s'kam depozituar prej pasurive të saj pasuri të ndryshme.
- * Pasha Allahun, çfarë Umre dëshironi ju të dy? Shkoni në punën tuaj!
- * Pasha Allahun, Muàvija nuk është më i zgjuar se unë.
- * Pasha Allahun, do ta marr patjetër të drejtën për të dhunuarin nga padrejtësia dhe patjetër do të këshilloj të padrejtin.
- * Pasha Allahun, patjetër që do t'i jap të drejtën të dhunuarit nga padrejtësia prej atij që i ka bërë padrejtësinë.
- * Pasha Allahun, sikur ata t'ju shpërndajnë juve nën çdo yll, patjetër që Allahu do t'ju mbledhë atë ditë për të keqen e tyre.
- * Orientoni zemrat tuaja drejt atij që e duan zemrat tuaja.
- * Rëndoi mbi dy pjatat e peshores dhe preu ushqyerjen me gji.
- * Besa për tradhtarët është tradhti te Allahu.
- * Nëse ajo, që më kanë njoftuar për ty, është e vërtetë, padyshim që deveja e shtëpisë tënde dhe tabani i këpucëve të tua, janë më të mira se ti.
- * Prej ushtarëve tuaj cakto me detyrë atë që ka xhepin më të pastër dhe atë që është më i butë.
- * I mjeri ti o vëlla i Shamit! Mbase ke shpresuar një gjykim të domosdoshëm dhe një vlerësim përfundimtar.
- * Mjerim, mjerim i madh për atë që miraton për veten e tij atë që e urren për tjetrin dhe që i qorton njerëzit për ato që bën vetë.
- * Mjerim për rrugët e tua të populluara dhe për shtëpitë e tua të zbukuruara.
- * O Ebù Dherr, padyshim që ti zemërohesh vetëm për Allahun dhe je zbulues i asaj për të cilën ti je i zemëruar për Atë.
- * O babë, unë kam besuar të Dërguarin e Allahut dhe kam vërtetuar atë me të cilën ai ka ardhur.
- * O vëllezër, nuk është çështja se unë nuk jam në dijeni të asaj që

ju bëni, por si të veproj me ata njerëz, që na kanë në dorë dhe ne nuk i kemi në dorë?

- * O banorë të Kufes, jeni të ftuar të dëshmoni së bashku me ne, vëllezërit tanë prej banorëve të Basras.
- * O njeri! Përse të të shoqërojnë shkatërruesit e vetes tënde? A nuk ka prej gjumit tënd ndërgjegjësues.
- * O njerëz, zotërojeni veten, ndaloni duart e gjuhët tuaja prej atyre njerëzve, sepse ata janë vëllezërit tuaj.
- * O njerëz, nëse ata nuk fillojnë të parët të na luftojnë, ne nuk do të jemi të parët.
- * O bir i Àdemit, të jesh vlerësues i vetvetes në pasurinë tënde dhe vepro ashtu siç preferon të veprojnë me të pas teje.
- * O bir i Àdemit, je depozitues vetëm për atë që ke fituar me fuqinë tënde.
- * O bir, pastroje dëgjimin tënd prej atij, sepse ai ka shikuar në atë çka është më e keqe në enën e tij, që ta zbrazë në enën tënde.
- * Për njerëzit do të vijë një kohë, në të cilën do të afrohet vetëm njeri shterp dhe në të do të futet vetëm mëkatari.
- * O mbartës të diturisë, a e mbani dot atë? Dituria është për atë që di dhe që punon me atë që di.
- * O botë, o botë.
- * O kërkues i diturisë, me të vërtetë dituria ka virtyte të shumta.
- * O Talha, ç'është kjo punë që ti bëre me Osmanin?
- * O Osman, kam dëgjuar të Dërguarin e Allahut të thotë: “S’kanë qëndruar në të as të gjelbëruarat e as të thatat...”
- * O Kumejl, nuk është puna që ti të falësh namaz, të agjërosh dhe të japësh sadaka.
- * Ju, komuniteti i tregtarëve, kijeni frikë Allahun dhe afrohuni te blerësit.
- * Ai kujton pasuritë, që ka mbledhur dhe mbyll sytë në kërkesat që ata kanë.
- * Ka për jastëk gurin, vesh rrobë të ashpër dhe ha ushqime të rëndomta.
- * Kënaqësia dhe zemërimi i bashkojnë njerëzit.

- * Ai të kërkon llogari për të voglën, para se të kërkojë për të madhen.
- * Ai e do mjeshttrin besnik.
- * Dora e Allahut është mbi kokën e sundimtarit e valëvitet me mëshirë. Edhe kur sundimtari bën padrejtësi, Allahu e mbështet atë në veten e Tij.
- * Dora e Allahut është me komunitetin (xhematin).
- * Sipas tij, ai pretendon gënjeshtren se shpreson te Allahu!
- * Qortohet ai që merr atë që nuk i takon.
- * I pasuri kafshon atë që ka në duart e veta.
- * Fal dhe i jep atij që nuk i ka dhënë dhe i mban lidhjet me atë që i ka ndërprerë.
- * Ai di britmat e bishave në vendet e thata.
- * Punohet me dëshirë dhe jo me frikë.
- * Dyshuesi gati sa nuk thotë: “Më dënoni mua!”
- * Durimi është në masën e pësimit.
- * Përzihet fjala me punën.
- * Burri fle mbi humbjen e të dashurit dhe nuk fle mbi brengën e hidhërimit.
- * Kush merr në dorë drejtimin e njerëzve, le të fillojë me korrigjimin e vetvetes para se të fillojë me korrigjimin e shtetasve të vet.
- * Ka mundësi që njerëzit të humbin tre: paratë hallall, fjalën e drejtë dhe një vëlla, te i cili gjejnë qetësi.
- * Dita e drejtësisë mbi të padrejtin është më e rëndë se dita e padrejtësisë mbi të dhunuarin nga padrejtësia.
- * Dita e të dhunuarit nga padrejtësia mbi të padrejtin është më e ashpër se dita e të padrejtit mbi të dhunuarin nga padrejtësia.

NGA BIOGRAFIA E AUTORIT

Me emrin e Zotit

Më e pakta e një islamologu (njohësi të Islamit) është që të mos jetë njohur me librin “El Imam Ali, sautul adaetil Insanijeh” me autor Xhorxh Xhordakun, shkrimtarin e madh të krishterë. Studimet dhe kërkimet e Xhorxh Xhordakut, nuk janë studime dhe kërkime në jetën dhe ngjarjet e Prijësit

të Besimtarëve, por është një përshkrim i përzemërt lidhur me personalitetin e madh e përtej njerëzor të atij sahabiu të madh dhe dhëndrri e djali të xhaxhait të Profetit të Shtrenjtë të Islamit. Përkthimi i parë në persisht i librit “Imam Aliu, zëri i drejtësisë njerëzore”, u realizua në vitin 1344 (hixhri diellor) nga Sejjid Hadi Khasroshahi.

Unë kam lindur në 1926 dhe për herë të parë sytë i kam çelur në fshatin Merxh ‘Ujun, fshat i cili gjendet në jug të Libanit. Një fshat, banorët e të cilit kanë talent të mirëfilltë letrar ashtu si banorët e fshatrave fqinj... (Është interesante të dimë se në Liban të qenit prej fshati është tregues i origjinalitetit dhe i krenarisë). Fshati ynë është përplot me burime, freski e gjelbërim dhe unë, gjithashtu, isha një fëmijë përplot me entuziazëm. Çdo ditë ia mbathja nga shkolla dhe strehohesha tek njëri nga këto burime. Drejtori i shollës dhe mësuesit gjithnjë u vinin në ndjekje të këtij fëmije të arratisur dhe përditë protestonin tek familja ime. E, në këtë mes, vetëm vëllai, Fuad Xhordak, ishte përkrahësi im.

Posi! Vëllai im ishte i madh. Fuad Xhordak ishte poet dhe gjuhëtar dhe tepër studiues. Parimisht, ai ishte që më shpuri mua në këtë fushë. Sa herë që babai dhe nëna, mësuesi dhe drejtori zinin të më shqetësonin dhe bezdisnin, ai më mbronte e më thonte se ti jashtë shkollës mëson gjëra më shumë. Ç'është e vërteta, pasi ai vuri re qëndrueshmërinë time në leximin e teksteve letrare, një ditë më dhuroi një libër voluminoz dhe tha se e gjithë letërsia arabe që e përmbledhur në po këtë libër... - Posi! Ai ishte libri Nehxhul Belaga (Shtegu i Elokuencës). Unë e shtiva në dorë Nexhul Belagën dhe ia mbathja nga sholla për të shkuar pranë një burimi. U mbështesja te një shkëmb dhe përhumbesha në detin e Nexhul Belagës. Sapo kisha rënë peng i letërsisë së Imam Aliut dhe jo peng i personalitetit të Imamit. Mos harroni se ne ishim të krishterë dhe banonim në një fshat me banorë të krishterë. E pra, nuk është se kishim ndonjë interesim për Imam Aliun. Natyrisht, që vëllai im, Fuadi sa herë që kishim miq, recitonte vargje poetike në lavdërimin e Prijësit të Besimtarëve për miqtë (e krishterë) dhe vetë kjo më ndihmonte! Në kohën që shkova në universitet, njëkohësisht studjoja dy lëndë, letërsinë arabe dhe filozofinë arabe e pastaj jepja mësim. Në të dyja këto lëmi përsëri u ndesha me Imam Aliun si një personalitet i madh në letërsi e filozofi.

Mora vendim që të bëj një kërkim tepër serioz rreth personalitetit të Imam Aliut, duke filluar që nga Mahmud Abas Akad dhe Taha Husejn e deri te dijetarët e tjerë shi'itë.. Lexova çdo libër që lidhej me Imam Aliun. Me studimin e këtyre librave kuptova se të gjithë kanë folur në lidhje me vilajetin (të drejtën e qeverisjes) e Imam Aliut dhe të drejtën nëse i takon apo nuk i takon atij dhe se nëpër këto diskutime kishte humbur personaliteti i tij i madh. Aq shumë u hallakatën nëpër qoshet dhe çështjen e hilafetit, sa që nuk e kanë parë fytyrën shkëlqyese të Imam Aliut. Kanë parë qeverisjen e Imam Aliut, por mbeten të shkujdesur lidhur me njerëzillëkun e tij. Unë nuk jam kënaqur plotësisht. Prandaj e eksploroja dhe e shkoqita personalitetin e madh e të ndritshëm të tij. Sepse gjenialiteti i tij ishte tejet i thellë.

Sërisht u ktheva pranë burimeve të Merxh 'Ujunit dhe Nehxhul Belagas së viteve të vegjëlisë, mirëpo në një mënyrë të re. Të

gjitha librat e mi rreth Imam Aliut i kam shkruar në këtë mënyrë ... Për fat, ndodhia e shkrimit të këtij libri është mjaft e bukur.

Ju, patjetër që kujtoni se ky libër është shtypur me ndihmën e myslimanëve?! Teksa po shkruaja tekstin e tij, erdhi kryeredaktori i revistës “Er Risale” dhe tha: Na e jep neve që t’jua shtypim numër pas numri. Unë nuk pranova. Më pas, si pasojë e këmbënguljes dhe insistimit të tij, i dhashë dy pjesë nga teksti. Menjëherë pas botimit, kryetari i priftërinjve dhe murgjve të sektit Keremlije (një nga sektet maronite të krishtera) tha: Unë vetë, do ta shtyp këtë me shpenzimet e mia. Natyrisht që u gëzova tej mase. Është interesante kjo, që për fat, fillimisht e kuptuan të krishterët dhe erdhën pranë meje. Të pushtuar nga gëzimi dhe lumturia ata thonin se ti ua ke ngritur ballin lart arabëve. Kishin mbledhur para dhe deshën që të më japin paratë e botimit të librit. U thashë që këtë libër nuk e kam shtypur me paratë e mia dhe se e ka botuar kryetari i murgjve të keremlijve. Ata shkuan t’i japin paratë atij. Ai u tha: Ç’është kjo fjalë, se është turp. Sepse nuk e kam botuar unë këtë, porse këto janë paratë e murgjve të cilët falen këtu. Merrini këto para dhe jepuani të vobektëve. Më pas, prifti – që ishte kryetar i murgjeve të keremlijve – më tha: Unë e dua Imam Aliun dhe se nga begatia e tij, njëkohësisht fituan të mira materiale edhe të varfërit tanë. Nga myslimanët, i pari nga të gjithë e ka botuar këtë libër Kasim Rexheb, pronari i një shtëpie botuese në Bagdad dhe pas tij këtë libër shumë herë e kanë botuar edhe të tjerë. Deri tani, vetë nuk kam shkruar në Nexhef. Mirëpo kam qenë dy herë në Kerbela për të mbajtur fjalim. Atje, po ashtu, kam vizituar varrin e Imam Husejnit, djalit të Imam Aliut. Ndërsa në lidhje me shkrimin duhet të them: Unë jam gjallë falë shkrimit. Mu tani kam njëzet punë të pa botuara. Disa, sikurse libri lidhur me Da’bel Khuza’i – poeti i Ehli Bejtit – ende nuk janë shtypur. Po kështu, edhe një punim lidhur me Ebu Neuas Ahvazin, i cili është në bërthamën e gjuhëtarëve, bashkë me Sibeuejhin, dy nga themeluesit e gramatikës arabe, e që të gjithë janë iranianë. Tani, po këtu, në Bejrut po luhet një opera e imja me titull “Unë jam (grua) orientale”.

Unë besoj se Imam Aliu qëndron më lart se Jezusi (Mesihu). Unë

jam marrosur pas personalitetit njerëzor të Imamit. Ne kemi qenë të gjithë të krishterë dhe natyrshëm që nuk kemi besim në prijësinë e Imam Aliut. Unë jam rritur në një familje të krishterë që nuk besojnë në këto gjëra, mirëpo më lejoni që të përshkruaj për ju një mbresë me shije. Babai im ishte gurëgdhendës. I merrte punët në fshatrat për qark dhe i shiste. E përditshmja e tij varej nga kjo mënyrë të punuari. Ndërsa kishte mbajtur një gur në shtëpi dhe punonte prej dy vjetësh në të, pasiqë e përfundoi punën me të, e vari në krye të shtëpisë sonë. (Lind pyetja: E ç'ishte shkruar në atë gur?) Profesori qesh dhe thotë: “La feta il-la Alij ue la sejfe il-la Dhulfikar = S’ka trim të tillë si Aliu dhe s’ka shpatë si Zulfikar”. Nga kërkimet e këtij shkrimtari të ndjerë e që nuk gjendet më në mesin tonë, në lidhje me Imam Aliun, përveç librit “Imam Aliu, zëri i drejtësisë njerëzore”, ka edhe artikuj e libra të tjerë.

E përkthet nga persishtja: Redis Sheko

PËRMBAJTJA E LËNDËS

Lënda	Faqe
Komploti në Islam.....	5
Dy shtëpi kurejshe.....	15
Muàvija dhe ata që erdhën pas tij.....	26
Hidhërimi i të përzgjedhurve.....	47
Partizanët e dy grupeve.....	66
Ata që vranë Osmanin.....	101
Paria e kohës.....	107
Dënime të rënda mbi opozitën.....	121
E vërteta për vrasjen e Osmanit.....	146
Fjalë dhe reagime.....	160
Komploti i madh.....	179
Nxitësit kundër Osmanit.....	180
Acaret pështjellin shtetin.....	196
O Allah, dëshmo!	220
Muàvija dhe El-Àsi.....	234
Erëra të shpejta.....	256
Ndërmjet gabimit e veprimit të drejtë.....	269
Dhe ishte shkruar	278
Mos i ndiqni, ato po kakarisin	284
Aliu dhe nacionalizmi arab	299
Majat e maleve dhe thellësitë e deteve.....	300
Nacionaliteti në kufijtë e vet.....	308
Nocioni i nacionalitetit arab dhe përmbajtja humane.....	345

Aliu, formula botërore e personalitetit arab.....	366
Portrete nga historia.....	406
Pas imamit.....	407
Revolta kundër arbitraritetit	450
Despotizmi, sëmundja e nacionalizmit.....	451
Me të revoltuarit.....	478
Letërsia e rebelimit.....	503
Letërsia e besnikërisë njerëzore.....	522
Dashuri dhe veneracion.....	536
El-Muarr'rraë, Xhebrani dhe Neijmeh flasin për imamin.....	537
Evropianët dhe imami.....	550
Evropianët dhe imami.....	551
Kanë thënë për këtë libër	568
Shpirti humanitar.....	570
Më lini ta paraqes unë stilin tuaj.....	570
Ata ecin mbi rrugën tënde.....	570
Enciklopedia aleviane.....	571
Kapacitet botëror dhe libër gjigant.....	572
Parathënie.....	573
Pjesët e librit.....	573
Aliu dhe të drejtat e njeriut.....	573
Aliu dhe Revolucioni francez.....	574
AliudheSokrati.....	575
Aliu dhe koha e tij	575
Aliu dhe nacionaliteti arab.....	577
Rezume	578
Penagjeniale.....	579
Më lart, nga sa kanë shkruar arabët dhe evropianët.....	580
Me Homerin dhe El-Muteneb'bij.....	581
Ndërmjet Xhordakut, Ak'kàdit dhe Tàhà Hysejnit.....	583
Magjiadhesarmi.....	584
Libri i madh.....	586
Shkrimtari gjenial.....	587

Imam Aliu, zëri i drejtësisë njerëzore.....Xhorxh Xhordak

Paneli britmues dhe melodia e madhe.....	588
Majat e bukurisë.....	590
Arti i magjishëm dhe mendimi i thellë.....	593
Mihjari i Irakut është trallisur pas teje dhe unë e falënderoj atë.....	596
Kjo enciklopedi.....	599
Midis së kaluarës e të tashmes.....	600
Në mesin e letrarëve të arabishtes.....	600
Gjenialitet, me të cilin krenohen arabët.....	601
Thënie të imam Aliut në këtë libër.....	602
Përmbajtja e lëndës.....	649

